2026 | INTPOLSEC INTERNATIONAL SECURITY CONGRESS

BEŞİNCİ ULUSLARARASI GÜVENLİK KONGRESİ
TAM METİN KİTABI

GÜVENLIK ÇALIŞMALARINDA MULTİDİSİPLİNER YAKLAŞIMLAR

MULTIDISCIPLINARY APPROACHES IN SECURITY STUDIES

EDİTÖRLER

Fikret Birdişli
Bezen Balamir Coşkun
M.Cüneyt Özşahin
Fatih Tekin

intpolsec

INTPOLSEC Uluslararası Güvenlik Kongresi 2026 Tam Metin Kitabı

GÜVENLİK ÇALIŞMALARINDA MULTİDİSİPLİNER YAKLAŞIMLAR

Multidisciplinary Approaches in Security Studies

Derleyenler: Fikret Birdişli-Bezen Balamir Coşkun, M. Cüneyt Özşahin, Fatih Tekin

ISBN 978-625-94193-8-1
1. BASKI, MALATYA, KASIM 2026

Names: Fikret Birdişli, Compiler/ Bezen Balamir Coşkun, Compiler/M.Cüneyt Özşahin,Compiler/Fatih Tekin, Compiler
Title: INTPOLSEC Uluslararası Güvenlik Kongresi 2026, Tam Metin Kitabı/Derleyenler: Fikret Birdişli, Bezen Balamir Coşkun, M.Cüneyt Özşahin/Fatih Tekin

Description: A publication of the Association of International Politics and Security Studies, 2026
Series: INTPOLSEC Congress Books
Subject: Security Studies/ International Politics/Foreign Policy
Clasification: LCC: AS, H

Yayına Hazırlayanlar:
F.Birdişli, B.B.Coşkun, M.C.Özşahin, F.Tekin

Kapak Tasarım: INTPOLSEC Publishing
Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: INTPOLSEC Publishing

Bu eserin yayın hakkı Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği adına INTPOLSEC Publishing'e aittir. Bu eser 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine tabidir. Akademik amaçlı çoğaltılabilir, kullanılabilir. Ticari amaçla kullanılamaz satışı yapılamaz.

intpolsec publishing

ULUSLARARASI POLİTİKA VE GÜVENLİK ÇALIŞMALARI DERNEĞİ YAYINLARI

INTPOLSEC PUBLISHING YAYINEVİ SERTİFİKA NO:49567

İletişim

Yeni Hamam Mh. Hendek Sk. Zafer İşhanı Battalgazi, Malatya/Türkiye

info@intpolseccongress.org

www.intpolsec.org

INTPOLSEC PUBLISHING
YAYINEVİ SERTİFİKA NO:49567

Baş Editör
Fikret Birdişli

Editörler
Bezen Balamir Coşkun
M.Cüneyt Özşahin
Fatih Tekin

Yayın Kurulu

Bezen Balamir Coşkun
Helin Sarı Ertem
M. Cüneyt Özşahin
Şerife Ö.Nesimioğlu
Arshi Khan

Adres:Yeni Hamam Mh.Hendek Sk.
Zafer İşhanı
Battalgazi,Malatya/Türkiye
www.intpolsec.org
info@intpolsec.org

INTPOLSEC
Publishing

INTPOLSEC

ULUSLARARASI GÜVENLİK KONGRESİ 2026
International Security Congress 2026

GÜVENLIK ÇALIŞMALARINDA MULTİDİSİPLİNER YAKLAŞIMLAR

Multidisciplinary Approaches in Security Studies

TAM METİN KİTABI
Proceeding Book

ISBN 978-625-94193-8-1

Derleyenler/Editors

Fikret Birdişli
Bezen Balamir Coşkun
Fatih Tekin
M.Cüneyt Özşahin

INTPOLSEC
Publishing

INTPOLSEC Annual International Security Congress is organized with funding raised by registration fees and the support of the following partners:

Akdeniz University, Department of International Relations
ANT Academy
İnönü University Center for Strategic Research (INUSAM)
International Journal of Politics and Security (IJPS)
CANVA

Kongre görselleri ve çizimleri CANVA'nın derneklere sağlamış olduğu ücretsiz program desteği ile hazırlanmıştır.

INTPOLSEC
ULUSLARARASI GÜVENLİK KONGRESİ 2026
International Security Congress 2026

GÜVENLIK ÇALIŞMALARINDA MULTIDISIPLINER YAKLAŞIMLAR
Multidisciplinary Approaches in Security Studies

TAM METİN KİTABI

FULL TEXT BOOK

ISBN 978-625-94193-8-1

Derleyenler/Editors

Fikret Birdişli
Fatih Tekin
Bezen Balamir Coşkun
M. Cüneyt Özşahin

INTPOLSEC
Publishing

Bu kongre Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği (INTPOLSEC) tarafından 29-30 Nisan 2026 tarihlerinde Antalya, Akdeniz Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.

Bu sayfa boş bırakılmıştır

INTPOLSEC Uluslararası Güvenlik Kongresi 2026
Bildiri Özetleri Kitabı
Güvenlik Çalışmalarında Multidisipliner Yaklaşımlar

Derleyenler: Fikret Birdişli-Fatih Tekin-Bezen Balamir Coşkun-M. Cüneyt Özşahin

Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği Yayınları
INTPOLSEC Publishing
Yayınevi Sertifika No:49567

ISBN 978-625-94193-8-1

1. Baskı, Malatya, Kasım 2026

Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği (INTPOLSEC)
Adres: Yeni Hamam Mh. Hendek Sk. Zafer İşhanı Battalgazi, Malatya/Türkiye
www.intpolseccongress.com
info@intpolseccongress.com

Yayına Hazırlayanlar:
F.Birdişli-Fatih Tekin-B. Coşkun-M.C. Özşahin-

Kapak Tasarım: INTPOLSEC Publishing
Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: INTPOLSEC Publishing

Names: Fikret Birdişli, compiler/ Bezen Balamir Coşkun, compiler/ M. Cüneyt Özşahin, compiler/ Fatih Tekin, compiler
Title: Güvenlik Çalışmalarında Multidisipliner Yaklaşımlar**,** INTPOLSEC Beşinci Uluslararası Güvenlik Kongresi 2026, Bildiri Özetleri Kitabı/Derleyenler: Fikret Birdişli, Fatih Tekin, Bezen Balamir Coşkun, M. Cüneyt Özşahin.
Description: Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği Yayınları, 2026
Series: INTPOLSEC Congress 5
Subject: Security Studies/ International Politics/Foreign Policy
Clasification: LCC: AS, H

Bu eserin yayın hakkı Uluslararası Politika ve Güvenlik Çalışmaları Derneği (INTPOLSEC) adına INTPOLSEC Publishing'e aittir. Bu eser 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine tabidir. Akademik amaçlı çoğaltılabilir, kullanılabilir. Ticari amaçla kullanılamaz satışı yapılamaz.

INTPOLSEC PUBLISHING
YAYINEVİ SERTİFİKA NO:49567

Yayın Editörü
Fikret Birdişli

Yardımcı Editörler
Fatih Tekin
Bezen Balamir Coşkun
M. Cüneyt Özşahin

Yayın Kurulu
Bezen Balamir Coşkun
Helin Sarı Ertem
M. Cüneyt Özşahin
Şerife Ö.Nesimioğlu
Arshi Khan

INTPOLSEC
Publishing

Adres: Yeni Hamam Mh. Hendek Sk.Zafer İşhanı Battalgazi,Malatya/Türkiye
www.intpolsec.org
info@intpolsec.org

INTPOLSEC

5. Uluslararası Güvenlik Kongresi

Güvenlik Çalışmalarında Multidisipliner Yaklaşımlar

29-30 Nisan 2026

Antalya Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

Her geçen gün karşımıza çıkan, doğrudan veya dolaylı olarak hayatlarımızı etkileyen iklim değişikliği, küresel ısınma, çevre felaketleri, susuzluk, siber saldırılar, yeni teknolojik silahlar, nükleer savaş riski, pandemi, kuraklık ve açlık gibi çoklu güvenlik tehditleri ile başa çıkabilmenin yolu bu güvenlik tehditlerinin doğru bir şekilde analiz edilmesinden geçmektedir. Bunun için güvenlik çalışmaları alanında uzmanlaşmış araştırmacıların sadece güvenlik ve strateji çalışmaları alanındaki uzmanlar ile değil, teknoloji, mühendislik, ekonomi, sosyoloji, felsefe, sağlık bilimleri gibi farklı alanlardan uzmanlarla birlikte multidisipliner çalışmalar yapmaları önemli. Bu kapsamda, güvenlik çalışmalarında multidisipliner çalışmalara alan açmayı amaçlayan 5. Uluslararası Güvenlik Çalışmaları Kongresi 29-30 Nisan 2026 tarihlerinde Antalya'da aşağıdaki temalarda düzenlenecektir. Aşağıda sunulan kavram ve temalar çerçevesinde farklı disiplinlerden siz değerli katılımcıları beşincisi düzenlenecek olan INTPOLSEC Uluslararası Güvenlik Kongresi'ne katkıda bulunmaya davet ediyoruz.

- Sosyoloji ve Güvenlik
- Ekonomi ve Güvenlik
- Yapay zeka, otonomi ve güvenlik
- Felsefe ve Güvenlik
- Diplomasi ve Güvenlik
- Çevre ve Güvenlik
- Sağlık ve Güvenlik

INTPOLSEC

5th International Security Congress

Multidisciplinary Approaches in Security Studies

29-30 Nisan 2026

Akdeniz University

Antalya, Türkiye

Daily, we are facing multiple security threats such as climate change, global warming, environmental disasters, drought, cyberattacks, new technological weapons, the risk of nuclear war, pandemics, drought, and hunger. These threats directly or indirectly affect our lives. The key to coping with the multiplicity of security threats is to analyse them accurately. For this reason, it is crucial for researchers specializing in security studies to conduct multidisciplinary studies. Security studies experts collaborating with experts from diverse fields such as technology, engineering, economics, sociology, philosophy, and health sciences is essential. In this context, the 5th INTPOLSEC International Security Studies Congress, which aims to foster multidisciplinary research in security studies, will be held in Antalya on April 29-30, 2026, under the following themes. We invite scholars from various disciplines to contribute to the 5th INTPOLSEC International Security Congress.

- Sociology and Security
- Economy and Security
- Artificial Intelligence, Autonomy, and Security
- Philosophy and Security
- Diplomacy and Security
- Environment and Security
- Health and Security

Kongre Başkanları

Prof. Dr. Bezen Balamir Coşkun, INTPOLSEC & Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye
Doç. Dr. Senem Atvur, Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye
Doç. Dr. Ceren Uysal Oğuz, Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Prof. Dr. Aslıhan Ersoy Bozcuk, Akdeniz Üniversitesi, Antalya/Türkiye
Prof. Dr. Hayati Aktaş, Akdeniz Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Fikret Birdişli, INTPOLSEC & İnönü Üniversitesi, Malatya/Türkiye
Doç. Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin, INTPOLSEC & Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya/Türkiye
Doç. Dr. Elif Gürdal Limon, INTPOLSEC & Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk Karaman, INTPOLSEC & Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Türkiye
Dr. Ali Atılgan, INTPOLSEC & İnönü Üniversitesi, Malatya/Türkiye
Dr. Fatih Tekin, INTPOLSEC & İnönü Üniversitesi, Malatya/Türkiye
Dr. Onur Limon, INTPOLSEC
Dr. A. Gün Güneş, ANT-Akademi/Türkiye
Dr. Çağla Vural, ANT-Akademi/Türkiye
Dr. Güneş Ersoy, ANT-Akademi/ Türkiye
Dr. Pınar Arıkan Sinkaya, Akdeniz Üniversitesi/Türkiye
Dr. Şerife Özkan Nesimoğlu, INTPOLSEC

Bilimsel Danışma Kurulu

Prof. Dr. Sinem Açıkmeşe, Kadir Has Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Bülent Açma, Anadolu Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Harun Arıkan, Çukurova Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Altay, İnönü Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Davud Ateş, Selçuk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Arif Bağbaşlıoğlu, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ruth Breeze, Navarra University/Spain
Prof. Dr. A.Aslıhan Çelenk, Adana A.Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Murat Çemrek, Necmettin Erbakan Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hasret Çomak, İstanbul Kent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Birgül Demirtaş, Ufuk Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Cengiz Dinç, Osmangazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Emin Erendor, Adana Alpaslan Türkeş Science and Technology Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Nejat Doğan, Anadolu Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Akhtem Dzhelilov, Regional Academy of Management/Kazakhstan & V.I. Vernadsky Crimean Federal Üniversitesi
Prof. Dr. Mansoureh Ebrahimi, Akademi Tamadun Islam/Malaysia
Prof. Dr. Ayman Zain Hayajneh, Yarmouk Üniversitesi/Jordan
Prof. Dr. Bilal Karabulut, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Karadağ, İnönü Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Janos Kemeny, John Lukacs Institute for Strategy and Politics
Prof. Dr. Arshi Khan, Aligarh Muslim Üniversitesi /India

Prof. Dr. Birol Mercan, Necmettin Erbakan Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Shoirakhon Nurdinova, Institute for the Development of Social Protection
Prof. Dr. Tarık Oğuzlu, Istanbul Aydın Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Şevket Ovalı, Dokuz Eylül Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Barış Özdal, Uludağ Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Igbalur Rehman, Aligarh Muslim Üniversitesi/India
Prof. Dr. Yaşar Sarı, Ibn Haldun Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Yusuf Sayın, Necmettin Erbakan Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Shefik Shehu, Tetovo Üniversitesi/Northern Macedonia
Prof. Dr. Gökhan Tunçel, İnönü Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Nazan Yelkikalan, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Akbota Zholdasbekova, L. N. Gumilyov Eurasian National Üniversitesi/Kazakhstan
Doç. Dr. Deine Abdelkadir, Üniversitesi of Massachusetts Lowell/USA
Doç. Dr. Osman Ağır, İnönü Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Faisal Ahmed, FORE School of Management, India
Doç. Dr. Hamid E. Ali, The American Üniversitesi of Cairo/Egypt
Doç. Dr. Katerina Delacura, London School of Economics, London/UK
Doç. Dr. Ramazan İzol, Akdeniz Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Zülfikar Aytaç Kişman, Fırat Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Jean-Victor Maublanc, Poitiers University/France
Doç. Dr. Abdulfattah Mohammad, Ministry of State for Foreign Affairs/Qatar
Doç. Dr. Debasish Nandy, Kazi Nazrul Üniversitesi, W.Bengal/India
Doç. Dr. Buket Önal, Kocaeli Üniversitesi /Türkiye
Doç. Dr. Fatma Anıl Öztop, Kocaeli Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. İnan Rüma, Bilgi Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Gökhan Sarı, Penta Group/Türkiye
Doç. Dr. Murat Sezik, İnönü Üniversitesi/Türkiye
Dr. Melike Akkaraca Köse, Navarra University/Spain

TAM METİN KİTABI
FULL TEXT BOOK

INTPOLSEC
Publishing

İÇİNDEKİLER

Söylemden Uygulamaya: Uluslararası Örgütlerde Kadın, Barış ve Güvenlik Gündeminin Normatif Genişlemesi: Avrupa Birliği Örneği
Gonca Oğuz Gök, Ayda Sezgin 1

Uluslararası İlişkilerde Orta Ölçekli Devletlerin Arabuluculuk Diplomasisine Katkısı: Azerbaycan Örneği
Yusuf Sayın, Atabala Mammadov.....14

Güney Kafkasya'nın Bölgesel Güvenlik Paradigmasında Teolojik Olguların Etkisi: Ermeni Apostolik Kilisesi
Kazım Murat Özkan 25

Nuclear Energy as a Strategic Instrument of Diplomacy: The Case of the Russian Federation
Banu Özgür Tokatlı,Azime Telli 48

The Dualism of Trumpism: Peace/War Brokerage and Neo-Mercantile Diplomacy in U.S. Foreign Policy
Chukwuyem Iharagbon 68

21. Yüzyılda Güvenliğin Diplomatik İnşası: Risk, Kriz Ve Küresel Yönetişim
Derviş Fikret Ünal 102

Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Maskirovka: Dezenformasyon Faaliyetleri
Şeyda Öcal Arslan.....117

İnsani Güvenlik Tehditleri ve Zorunlu Göç: Suriye, Yemen ve Irak Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz
Berrin Bayram.....133

Artificial Intelligence and Security Transformations in the Sahel: Reshaping Security Strategies in Low-Connectivity Environments
Khedidja Ramel 180

İran – İsrail Çatışmasının Orta Doğu'da Bölgesel Güvenliğe Etkileri
Pınar Arıkan Sinkaya 200

İnsan Güvenliği Perspektifinden Göçmenlerin İç Güvenliğe Etkisi: Almanya'daki Afgan Göçmenlerin Örneği

Yusuf Sayın, Ali Mohammad Rezaee 219

İnsan Güvenliği Perspektifinden Soykırım Riskinin Değerlendirilmesi

Selin Başer Özgen 236

2002-2025 Yılları Arasında Türkiye'nin Almanya'daki Türk Diasporasına Yönelik Politikaları

Mehmet Ali Koyuncu, Ömer Faruk Karaman 252

Çevresel Güvenlik ve Anlatı Pedagojisi: Dede Korkut Destanları Temelli Bir Afet Eğitimi Modeli Önerisi

Muhammet Yıldırım.....273

Çevresel Güvenlik ve Anlatı Pedagojisi: Dede Korkut Destanları Temelli Bir Afet Eğitimi Modeli Önerisi

Muhammet Yıldırım *273*

Su Güvenliği ve Rejim İstikrarı: Amu Derya-Sır Derya Havzalarında Hidropolitik Pazarlık

Ömer Faruk Karaman *286*

Savunma Sanayinde Yatırım Finansman Modelleri

Satılmış Göksülük, Alper Bilgin Tümer *297*

Yapısal Şiddetin Kurumsal Yüzü: Türkiye'de Güvenlikçi Devletin Sosyoekonomik Yeniden İnşası (2013-2025)

Sezen Ravanoğlu Yılmaz *305*

Sociological Approach to the Concepts of Power and Security

Ali Bilgin Varlık *321*

Avrupa Birliği'nin Normatif Kimliği Perspektifinden Türkiye'de Askerî Müdahalelerin (1997-2016) Analizi

Yusuf Avar *331*

NATO'nun Akıllı Savunma Doktrini Çerçevesinde Yapay Zekâ Destekli Otonom Silahların Önemi: Türkiye'nin Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme

Şeyda Yıldırım, Hilal Küçüktopçu, Levent Yiğittepe *349*

NATO'nun Akıllı Savunma Doktrini Çerçevesinde Yapay Zekâ Destekli Otonom Silahların Önemi: Türkiye'nin Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme

Şeyda Yıldırım, Hilal Küçüktopçu, Levent Yiğittepe *352*

Azerbaycan'ın Bölgesel ve Ulusal Güvenlik Politikasında Dengeleme Stratejisi

Nazrin Abbaszada, Fikret Birdişli *364*

Söylemden Uygulamaya: Uluslararası Örgütlerde Kadın, Barış ve Güvenlik Gündeminin Normatif Genişlemesi: Avrupa Birliği Örneği

From Discourse to Practice: The Normative Expansion of the Women, Peace and Security Agenda in International Organizations: The Case of the European Union

Gonca OĞUZ GÖK
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
goncaoguzgok@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8056-8952

Ayda SEZGİN
Öğr. Gör., Gebze Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü
aydasezgin95@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2253-6773

Özet
Bu çalışma, Avrupa Birliği (AB)'nin Birleşmiş Milletler (BM) 1325 Sayılı Kararı'ndan doğan Kadın, Barış ve Güvenlik (KBG) gündemini uygulama biçimini feminist kurumsalcı bir perspektiften incelemektedir. Bu bağlamda, AB'nin KBG normunu kurumsal çerçevesine nasıl entegre ettiği ve bu entegrasyonun görev tanımı, bütçe ve personel kararlarına yansıyıp yansımadığı sorusu tartışılmaktadır. Analiz, AB'nin söylem düzeyinde kayda değer bir normatif genişleme sergilediğini, ancak bu genişlemenin, liberal feminist çerçeve hâkimiyeti, araçsalcı cinsiyet anlayışı, heteronormatif görünmezlik ve kurumsal mantıkların sürekliliği nedeniyle dönüştürücü bir normatif derinleşmeye dönüşemediğini ortaya koymaktadır. Nitel bir yaklaşımla yürütülen araştırma, AB'nin temel politika belgelerinin incelenmesine ve CSDP misyonlarının karşılaştırmalı değerlendirmesine dayanmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Kadın, Barış ve Güvenlik gündemi, Avrupa Birliği, feminist kurumsalcılık, normatif genişleme, toplumsal cinsiyet

Abstract
This study examines the European Union (EU)'s implementation of the Women, Peace and Security (WPS) agenda, which originates from United Nations (UN) Security Council Resolution 1325, from a feminist institutionalist perspective. In this context, it discusses how the EU has integrated the WPS norm into its institutional framework, and whether this integration is reflected in mandate design, budgetary allocations, and staffing decisions. The analysis reveals that while the EU exhibits a notable normative expansion at the discursive level, this expansion fails to translate into transformative normative deepening due to the dominance of a liberal feminist framework, an instrumentalist understanding of gender, heteronormative invisibility, and the persistence of institutional logics. Conducted through a qualitative approach, the research is based on an examination of the EU's key policy documents and a comparative assessment of CSDP missions.

Keywords: Women, Peace and Security agenda, European Union, feminist institutionalism, normative expansion, gender

1. Giriş

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2000 yılında kabul ettiği 1325 Sayılı Karar, uluslararası barış ve güvenlik süreçlerinde kadınların rolünü ve korunmasını merkeze alan ilk bağlayıcı uluslararası belge olma özelliğini taşımaktadır (Cohn, Kinsella ve Gibbings, 2004). Katılım, koruma, önleme ve iyileştirme olmak üzere dört temel sütun üzerine inşa edilen bu karar (Cohn vd., 2004), kadınları çatışma ortamlarının pasif mağdurları olarak değil, barış inşasının aktif özneleri olarak tanımlamaktadır. Kararın kabulünden bu yana geçen çeyrek asrı aşkın süre, Kadın, Barış ve Güvenlik (KBG) normunun uluslararası örgütler düzeyinde giderek genişleyen bir kurumsal çerçeveye kavuştuğuna tanıklık etmektedir. Bununla birlikte söylem ile uygulama arasındaki derin uçurum, gündemin en tartışmalı boyutu olmaya devam etmektedir (George ve Shepherd, 2016).

Bu bağlamda Avrupa Birliği (AB), KBG normunun bölgesel düzeyde en kapsamlı kurumsal yapıya kavuştuğu aktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Guerrina vd., 2018). 2008 Kapsamlı Yaklaşım belgesiyle başlayan süreçte AB, üç Cinsiyet Eylem Planı (GAP), 2018 KGB Stratejisi ve 2019-2024 KBG Eylem Planı aracılığıyla taahhütlerini sürekli genişletmiştir (bkz. Tablo 1). Bununla birlikte bu kurumsal genişlemenin normun gerçek anlamda içselleştirilmesine ve dönüştürücü bir uygulamaya evrilip evrilmediği sorusu yanıtsız kalmaktadır.

Bu çalışma, feminist kurumsalcı bir perspektiften hareketle AB'nin KBG gündemini uygulama biçimini ele almakta ve normatif genişlemenin normatif derinleşmeye dönüşüp dönüşmediğini tartışmaktadır. Gök ve Sezgin'in (2026) BM, AB ve NATO'yu kapsayan karşılaştırmalı analizinden hareketle bu çalışma, AB özelinde derinleştirilen bir inceleme sunmakta ve AB bağlamında örgütsel kimliğin normatif içeriği ve genişlemeyi nasıl sınırladığını göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışma nitel bir yaklaşımla yürütülmüş olup AB'nin temel politika belgelerinin incelenmesi ile CSDP misyonlarının karşılaştırmalı değerlendirmesine dayanmaktadır. Girişi takiben ikinci bölümde teorik çerçeve sunulmakta, üçüncü bölümde yöntem açıklanmakta, dördüncü bölümde AB'nin KBG kurumsal mimarisi ele alınmakta, beşinci bölümde CSDP misyonlarındaki uygulama örüntüleri incelenmekte, altıncı bölümde normatif genişlemenin sınırları değerlendirilmekte ve yedinci bölümde sonuç yer almaktadır.

Bu çalışma, Gök ve Sezgin'in (2026) BM, AB ve NATO'yu kapsayan karşılaştırmalı çerçevesinden farklı olarak, AB vakasına özgü iki boyutu derinlemesine ele almaktadır: üye devletler düzeyinde Country-Level Implementation Plan (CLIP) uygulamalarındaki

tutarsızlıkların yapısal kaynağı ve CSDP misyonlarındaki uygulama farklılıklarının kesişimsel bir okuması. Bu bakımdan çalışma, söz konusu karşılaştırmalı çerçevenin AB'ye ilişkin bulgularını doğrulamaktan çok, bu bulguların altında yatan mekanizmaları açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

2. Teorik Çerçeve: Feminist Kurumsalcılık

Feminist kurumsalcılık (FK), uluslararası örgütlerin cinsiyete duyarlı normları nasıl benimsediğini, yorumladığını ve uyguladığını analiz etmek için güçlü bir teorik araç sunmaktadır. Yeni kurumsalcılık üzerine inşa edilen FK, kurumların cinsiyetten bağımsız değil, aksine derinlemesine cinsiyetlendirilmiş yapılar olduğunu savunmaktadır (Mackay vd., 2010). Buna göre kurumsal yapılar, hem formel hem de enformel kurallar aracılığıyla 'uygunluk mantığı' üretmekte ve bu mantık, kurumun kabul ettiği eril ve dişil davranış biçimlerini belirlemektedir. Kurumlar, normatif içeriği aktarımcı araçlar olarak değil, onu filtreleyen, dönüştüren ve zaman zaman depolitize eden yapılar olarak işlev görmektedir (Guerrina vd., 2018).

Holmes (2020), FK'nın uluslararası güvenlik kurumlarına uygulanmasında "kurumsal zorlayıcılar" ile "feminist aktivistler" arasındaki gerilimi merkeze almaktadır. Kurumsal zorlayıcılar, mevcut cinsiyetlendirilmiş kurumsal mantığın sürekliliğinden yararlanan ve değişime direnen aktörlerdir. Feminist aktivistler ise enformel kanallar aracılığıyla kurumu dönüştürmeye çalışmaktadır, ancak çoğunlukla stratejik ve operasyonel düzeyde sınırlı kalmaktadır. Bu gerilim, AB'nin KBG kurumsal mimarisinde de belirgin biçimde kendini göstermektedir. Kurumsal katmanlama (institutional layering) mekanizması bu bağlamda özellikle açıklayıcıdır. Şöyle ki mevcut kurumsal yapıyı köklü biçimde dönüştürmeksizin yeni unsurları mevcut yapıya eklemek, görünürde bir ilerleme izlenimi yaratırken, gerçekte statükoyu yeniden üretmektedir (Holmes, 2020).

Mackay, Kenny ve Chappell (2010), feminist kurumsalcılığın dört temel analitik katkısını formel ve enformel kurumların cinsiyetlendirilmiş doğasını görünür kılmak, kurumsal değişim ve sürekliliğin nasıl gerçekleştiğini açıklamak, iktidar ilişkilerini merkeze almak ve yapı-aktör gerilimini cinsiyetlendirilmiş bir çerçevede ele almak olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, bu çalışma, AB'nin KBG gündemindeki normatif genişlemenin bir derinleşmeye dönüşüp dönüşmediğini üç düzeyde değerlendirmektedir. İlk olarak söylem düzeyinde politika belgelerinin çerçeveleme biçimi, ikinci olarak uygulama düzeyinde CSDP misyonlarındaki pratik ve kurumsal düzeyde toplumsal cinsiyet mantığının ne şekilde yer aldığı araştırmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan "normatif genişleme" ve "normatif derinleşme" ayrımı, Krook ve True'nun (2012) norm yaşam döngülerine ilişkin yaklaşımından beslenmektedir. Krook ve True (2012), uluslararası normların statik bir kabul/ret ikiliğiyle değil, sürekli yeniden müzakere edilen süreçler olarak anlaşılması gerektiğini, bir normun geniş kabul görmesinin, içeriğinin seyreltilmesi (dilution) pahasına gerçekleşebileceğini öne sürmektedir. Bu çalışmada "normatif genişleme", KBG gündeminin belge sayısı, kurumsal referans sıklığı ve söylemsel kapsam bakımından büyümesini; "normatif derinleşme" ise bu büyümenin bütçe tahsisi, personel kararları, karar alma yetkisi ve hesap verebilirlik mekanizmalarına somut biçimde yansımasını ifade etmektedir. Bu ayrım, izleyen bölümlerde AB'nin KBG mimarisinin her aşamasını bu dört gösterge üzerinden değerlendirmek için bir ölçüt sunmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışma nitel bir doküman analizi yöntemine dayanmaktadır. İnceleme, AB'nin 2008-2025 yılları arasında yayımladığı temel KBG ve toplumsal cinsiyet eşitliği belgelerini kapsamaktadır: 2008 Kapsamlı Yaklaşım, üç Cinsiyet Eylem Planı (GAP I, II, III), 2018 AB KBG Stratejisi ve 2019-2024 KBG Eylem Planı. Bu belgeler, söylem düzeyindeki normatif genişlemeyi tespit etmek amacıyla taahhüt kapsamı, hedef somutluğu ve hesap verebilirlik mekanizmalarına atıf sıklığı bakımından karşılaştırmalı olarak okunmuştur.

Uygulama düzeyindeki analiz için EULEX Kosova ve EUNAVFOR MED Irini misyonları, "en-çok-farklı vaka" (most-different case) tasarımı çerçevesinde seçilmiştir (Przeworski ve Teune, 1970): biri sivil-inşa odaklı ve KBG'yi misyonun kurucu unsuru sayan bir yapı (EULEX), diğeri askeri-teknik odaklı ve KBG'yi tamamlayıcı bir unsur olarak konumlandıran bir yapı (Irini) sunmaktadır. Bu iki vakanın karşılaştırması, Molnár ve Hornyák Gracza'nın (2025) birincil verilerine dayanan ikincil bir analiz olarak yürütülmüştür.

4. AB'nin Kadın, Barış ve Güvenlik Kurumsal Mimarisi

Avrupa Birliği, KBG gündemini bölgesel düzeyde en kapsamlı biçimde kurumsallaştıran aktörler arasında yer almaktadır. 2008 yılında Konsey tarafından kabul edilen Kapsamlı Yaklaşım belgesiyle başlayan bu süreç, üç Cinsiyet Eylem Planı, KGB Stratejisi ve KGB Eylem Planı aracılığıyla sürekli genişlemiştir. Bununla birlikte Bengi (2025), 2008 belgesinin genel ve bağlayıcılıktan uzak diliyle toplumsal cinsiyet perspektifinin nasıl, kim tarafından ve ne amaçla uygulanacağını belirsiz bıraktığını vurgulamaktadır. Tablo 1, bu gelişimin kronolojik seyrini ve her aşamadaki temel sınırlılıkları özetlemektedir.

Tablo 1. AB'nin KBG Kurumsal Mimarisinin Gelişimi

Belge	Yıl	Temel Katkı	Sınırlılık
Kapsamlı Yaklaşım (1325 ve 1820)	2008	KBG'nin AB dış politikasıyla ilk sistematik ilişkilendirilmesi	Genel dil; uygulama sorumluluğu belirsiz; toplumsal cinsiyet perspektifinin nasıl uygulanacağı tanımlanmamış (Bengi, 2025)
GAP I	2010-2015	Toplumsal Cinsiyet meselesinin kalkınma yardımlarına entegrasyonu; dört KBG sütununun onaylanması	Hesap verebilirlik mekanizmaları zayıf; izleme araçları yetersiz
GAP II	2016-2020	Tüm dış ilişkilere genişleme; izleme araçları; Küresel Strateji ile uyum	Bürokratik formaliteye dönüşme riski; üst düzey siyasi sahiplik eksikliği
AB KBG Stratejisi	2018	Dört sütunun AB çerçevesiyle uyumu; normatif güç söylemiyle entegrasyon	Üye devlet farklılıkları; zorlayıcı mekanizma eksikliği
KBG Eylem Planı	2019-2024	Somut hedefler; toplumsal cinsiyet danışmanı bütçelemesi; GAP III ile uyum	Finansal marjinalizasyon; European External Action Service (EEAS) ve Komisyon arasında koordinasyon boşlukları (Desmidt, 2021)
GAP III	2021-2025	KBG'nin bağımsız tematik öncelik; %85 hedefi; kesişimsel yaklaşım iddiası	Kesişimsel çerçeve liberal koda dönüşme riski; Country-Level Implementation Plan (CLIP)'lerde tutarsızlık (Bengi, 2025)

Kaynak: Bengi (2025), Desmidt (2021) ve Guerrina vd. (2023)'ten derlenerek hazırlanmıştır.

Bu tablonun en çarpıcı bulgusu, her yeni belgeyle taahhüt düzeyinin yükseldiğinin ancak her seferinde benzer yapısal sınırlılıkların yeniden üretildiğinin görülmesidir. En kapsamlı belge olan GAP III, KBG gündemini ilk kez bağımsız bir tematik öncelik alanı olarak tanımlamış ve 2025 yılına kadar tüm yeni AB dış eylemlerinin %85'inin toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sağlaması gibi iddialı hedefler ortaya koymuştur. Desmidt (2021), bu yüksek hedeflerin bütçe ve hesap verebilirlik mekanizmaları olmaksızın somutlaşmasının güçlüğüne dikkat çekmektedir. 150'yi aşkın Konsey çalışma grubu arasında toplumsal cinsiyet eşitliğine adanmış tek bir yapının bulunmaması, gündemin siyasi değil teknik bir mesele olarak algılandığını simgelemektedir.

Guerrina, Haastrup ve Wright (2023), AB'nin temel politika belgelerinde liberal feminist çerçevenin belirleyici konumunu sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Eşitlik, katılım ve koruma kavramları belgelerde merkezi bir yer tutarken yapısal eşitsizlikleri doğrudan sorgulayan kesişimsel ve postkolonyal çerçeveler sistematik biçimde marjinalleştirilmekte ya da liberal söylem içinde yeniden kodlanmaktadır. Sachseder ve Stachowitsch (2023) ise AB Küresel Stratejisi ve Stratejik Pusulası gibi temel güvenlik belgelerinin AB'yi giderek daha sert

ve maskülen bir güvenlik aktörü olarak konumlandırdığını ve bu sürecin toplumsal cinsiyet eşitliğini dönüştürücü bir hedef olarak değil, operasyonel meşruiyeti pekiştiren tamamlayıcı bir araç olarak yeniden kodladığını göstermektedir. Bouris, Kenny ve Mühlenhoff (2025) ise AB'nin KBG belgelerinde LGBTQİ+ bireylerin tamamen görünmez kaldığını ve toplumsal cinsiyet kavramının yalnızca ikili kategoriler içinde tanımlandığını saptamaktadır. Heteronormatif bu çerçeveleme, AB'nin kesişimsel feminist aktörlük iddiasıyla derin bir çelişki yaratmaktadır. Bu çelişki, salt içsel bir tutarsızlık meselesi değildir. AB'nin normatif gücünü meşrulaştıran evrenselcilik iddiasının kendisini de zayıflatmaktadır. Zira AB, KBG normunu "evrensel" bir toplumsal cinsiyet eşitliği standardı olarak dışa yaymaya çalışırken, kendi belgelerinde toplumsal cinsiyeti ikili ve heteronormatif bir kategori olarak sınırlandırması, iddia edilen normun kapsayıcılığını baştan aşındırmaktadır. Bu da AB'nin dışa dönük normatif otoritesinin içsel bir çelişki üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

Yavaş (2020), feminist eleştirel söylem analizi yöntemiyle AB'nin KBG belgelerinin dili üzerinden yürüttüğü incelemede, AB'nin kadınları hem “kurban” hem de “aktör” olarak temsil ettiğini ancak her iki temsil biçiminin de ataerkil güvenlik mantığının sınırları içinde kaldığını ortaya koymaktadır. Korumacı bir söylem, kadınları özne olarak değil nesne olarak konumlandırmakta, katılımcı söylem ise kadınları güvenlik etkinliğini artıran bir “kaynak” olarak araçsallaştırmaktadır. Bu bulgu, AB'nin kurumsal toplumsal cinsiyet mantığının feminist kurumsalcı perspektiften nasıl çalıştığını somut biçimde görünür kılmaktadır.

5. Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (CSDP) Misyonlarında KBG Uygulaması

AB'nin KBG taahhütlerinin somut sınava girdiği alan, CSDP kapsamındaki sivil misyonlar ve askeri operasyonlardır. Molnár ve Hornyák Gracza (2025), EULEX Kosova ile Avrupa Birliği Akdeniz Deniz Kuvvetleri Harekatı İrini (EUNAVFOR MED Irini)'yi dört temel gösterge üzerinden karşılaştırmalı olarak inceleyen analizlerinde, tek tip bir uygulama modelinin neden işe yaramadığını ortaya koymaktadır. Tablo 2, bu karşılaştırmanın temel bulgularını özetlemektedir.

Tablo 2. CSDP Misyonlarında KBG Uygulamasının Karşılaştırmalı Görünümü

Gösterge	EULEX Kosova	EUNAVFOR MED Irini
Misyon türü	Sivil	Askeri/deniz operasyonu
Görev tanımı ile KBG ilişkisi	Temel/kurucu: Balkan Savaşları mirası nedeniyle cinsel şiddet misyonun özünde	Tamamlayıcı: Silah ambargosu denetimi odaklı
Toplumsal Cinsiyet danışmanı	Daimi; tam zamanlı; Misyon Başkanı ofisinde	Rotasyonla; altı ayda bir; Polonya personelinden
Toplumsal Cinsiyet odak noktası sayısı	24 personel	Sınırlı
Yerel kadın örgütleriyle ortaklık	Aktif; Kosova Kadın Ağı ile süregelen iş birliği	Kısıtlı; operasyonel ortam engelleyici
Kadın personel oranı	%23	%7
KBG uygulama modeli	Temel işlevin parçası: KBG için misyon	Destekleyici unsur: Misyon için KBG

Kaynak: Molnár ve Hornyák Gracza (2025).

Bu karşılaştırmalı tablo, AB'nin KBG uygulamasındaki yapısal sorunu çarpıcı biçimde gözler önüne sermektedir. Bu durum EULEX'te KBG için bir misyon vardır, Irini'de ise misyon için KGB vardır şeklinde açıklanmaktadır. (Molnár ve Hornyák Gracza, 2025). Bu ayrım, feminist kurumsalcı perspektiften bakıldığında son derece anlamlıdır. Görev tanımı ve operasyonel ortam, politika belgelerinden çok daha belirleyici bir rol oynamaktadır.

Üye devletler boyutunda değerlendirildiğinde, Country-level Implementation Plan (CLIPs) içerik ve kapsam açısından önemli tutarsızlıklar sergilemektedir (Bengi,2025). Öyle ki, bazılarının yalnızca toplumsal cinsiyet uzmanlarının bireysel çalışmasını yansıttığı ve kurumsal sahiplikten yoksun olduğu görülmektedir. Cinsiyet ana akımlaştırmasının (mainstreaming) bürokratik bir formaliteye indirgenmesi ve üst düzey siyasi sahipliğin yokluğu, sistematik bir dönüşümün önündeki başlıca engellerdir. Toplumsal cinsiyete duyarlı verilerin sistematik biçimde toplanmaması ise izleme ve hesap verebilirliği daha da zayıflatmaktadır. Salzinger ve Desmidt'in (2023) Kenya, Bangladeş ve Mozambik delegasyonlarını kapsayan karşılaştırmalı incelemesi, bu tutarsızlığın rastlantısal olmadığını, üç yapısal nedene bağlı olduğunu göstermektedir: toplumsal cinsiyet odak noktalarının KBG konusunda yeterli teknik donanıma sahip olmaması, delegasyonlar arası koordinasyon eksikliği ve öngörülebilir finansman kaynağının bulunmaması. Bu üç neden, üye devletlerin veya delegasyonların KBG normuna karşı açık bir siyasi direnç sergilemesinden çok, kurumsal kapasite ve kaynak yetersizliğinden kaynaklanan sessiz bir uygulama boşluğuna işaret etmektedir. Bu da feminist kurumsalcılığın "enformel direnç" kavramına, kasıtlı bir karşı çıkıştan ziyade yapısal ihmal biçiminde yeni bir boyut eklemektedir. Holmes'un (2020) feminist

kurumsalcı çerçevesiyle değerlendirildiğinde bu tablo, kurumsal zorlayıcıların mevcut mantığı yeniden üretirken feminist aktivistlerin yalnızca operasyonel ve taktik düzeyde etki edebildiğini ve stratejik düzeydeki iktidar dengesini bozamadığını göstermektedir. Bu örüntü, kurumsal katmanlama (institutional layering) mekanizmasının üye devletler düzeyindeki somut karşılığı olarak okunabilir: AB, her yeni belgeyle (GAP III, KBG Eylem Planı) CLIP zorunluluğu gibi yeni katmanlar eklemekte, ancak üye devletlerin bu katmanları hangi kapasite ve öncelikle uygulayacağını belirleyen alttaki kurumsal mantığı dönüştürmemektedir. Sonuç olarak KBG normu, AB düzeyinde onaylandığı haliyle değil, her delegasyonun kendi bütçesel kısıtları, ulusal güvenlik öncelikleri ve toplumsal cinsiyet anlayışı süzgecinden geçerek uygulamaya yansımaktadır. Bu da Krook ve True'nun (2012) "seyrelme" (dilution) kavramının üye devletler düzeyinde işleyiş biçimidir. Genişleme AB merkezinde belge ve hedef sayısı olarak somutlaşırken, derinleşme her CLIP'te yeniden ve farklı biçimde müzakere edilmekte, bu da normun uygulamada öngörülemez ve parçalı bir görünüm kazanmasına yol açmaktadır.

6. Normatif Genişlemenin Sınırları: Feminist Kurumsalcı Bir Değerlendirme

AB'nin KBG kurumsal mimarisinin gelişim süreci, belge sayısı ve kapsam genişliği bakımından tartışmasız bir normatif genişleme sergilemektedir. Bununla birlikte feminist kurumsalcı perspektiften değerlendirildiğinde bu genişlemenin, normun gündelik pratiklere, kaynak kararlarına ve kurumsal kültüre nüfuz ettiği bir derinleşmeye dönüşemediği görülmektedir (Gök ve Sezgin, 2026). Tablo 3, bu sınırlılıkların temel boyutlarını sistematik biçimde sunmaktadır.

Tablo 3. AB'nin KBG Uygulamasında Normatif Genişlemenin Sınırları

Sınırlılık Boyutu	Tezahür Biçimi
Liberal feminist çerçeve hâkimiyeti	Eşitlik, katılım, koruma kavramları merkezi; yapısal eşitsizlikleri sorgulayan kesişimsel çerçeveler marjinal
Araçsalcı toplumsal cinsiyet anlayışı	KBG normatif güç söylemini destekler biçimde çerçevelenmekte; dönüştürücü değil operasyonel amaçlara hizmet etmekte
Kurumsal izolasyon	Cinsiyet danışmanları ve birimler karar alma merkezlerinden uzaklaştırılmakta; bütçe yetersiz kalmaktadır.
Heteronormatif görünmezlik	LGBTQ+ bireyler KBG belgelerinde görünmez; toplumsal cinsiyet ikili kategorilerle sınırlıdır
Seçici uygulama	KBG taahhütleri sınır yönetimi ve göç politikasına yansımamaktadır. Farklı vakalarda farklı şekilde uygulanmaktadır.
Üye devlet farklılıkları	CLIPs'lerin içerik ve kapsamı tutarsız; bazı üye devletlerin siyasi direnci hesap verebilirliği zayıflatmakta

Tabloda özetlenen sınırlılıklar arasında en çarpıcı olanı, AB'nin KBG taahhütleri ile göç ve sınır yönetimi politikaları arasındaki derin tutarsızlıktır. Kirby (2020), Libya vakasını derinlemesine inceleyen araştırmasında AB'nin KBG taahhütlerine rağmen Libya'daki göçmen gözaltı merkezlerindeki cinsel şiddet vakalarının görmezden gelindiğini, "insan ticareti" çerçevesinin "cinsiyet temelli şiddet" çerçevesinin önüne geçtiğini ve böylece AB'nin kendi KGB bağlılıklarının uygulamada büyük ölçüde "kağıt üzerinde koruma"ya dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Gyan-Addo, Standke-Erdmann ve Stachowitsch (2021) da AB'nin KBG belgelerinin göç ve sınır yönetimini büyük ölçüde gündem dışı bıraktığını, oysa bu alanların çatışmadan kaçan kadınlar için en kritik güvenlik boşluklarının yaşandığı bağlamlar olduğunu vurgulamaktadır.

Bu bulgu, aynı zamanda kesişimsel bir okumayı da zorunlu kılmaktadır. Göçmen ve mülteci kadınlar, KBG gündeminin kurumsal tasarımında çifte bir görünmezlikle karşı karşıyadır: hem "kadın" kategorisinin homojen bir özne olarak ele alınması onların sınır ötesi hareketlilikten kaynaklanan özgül güvenlik risklerini (gözaltı, sınır dışı edilme tehdidi, belgesizlik) gözden kaçırmakta, hem de göç yönetimi alanının KBG çerçevesinin dışında konumlandırılması bu kadınları hem toplumsal cinsiyet hem de göçmenlik statüsü temelli çifte bir korumasızlığa terk etmektedir. Bu boşluk, yalnızca söylem düzeyinde değil, AB'nin kendi izleme mimarisinde de gözlemlenebilir niteliktedir: GAP III'ün resmi gösterge çerçevesi (European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 2020b), verilerin asgari olarak cinsiyet ve yaşa göre ayrıştırılmasını zorunlu kılmakta, göçmenlik statüsü ve engellilik durumu gibi eksenler ise yalnızca "uygun ve mümkün olduğunda (whenever relevant and feasible)" önerilen, bağlayıcı olmayan bir kategori olarak yer almaktadır. Başka bir deyişle, GAP III'ün söylem düzeyinde ilan ettiği "kesişimsel yaklaşım iddiası", kendi ölçüm ve hesap verebilirlik araçlarında zorunlu değil isteğe bağlı bir konuma yerleştirilmiştir. Bu da Tablo 1'de işaret edilen "kesişimsel çerçevenin liberal koda dönüşme riski"nin somut bir tezahürüdür. Kirby'nin (2020) Libya bulgusu bu açıdan postkolonyal bir okumaya da açıktır: AB'nin göçmen kadınları "insan ticareti mağduru" olarak çerçevelemesi, onları kurtarılması gereken edilgen özneler konumuna yerleştirirken, bu çerçevenin kendisi de Avrupa-merkezli bir koruma anlayışının Küresel Güney'deki kadınlar üzerinden yeniden üretilmesi olarak da okunabilir: AB'nin normatif gücü, böylece kurtarıcı bir aktör konumunu pekiştirirken, Libya'daki yerel kadın aktörlerin özerk failliğini görünmez kılmaktadır. Bu dinamik, Guerrina vd. (2018)'nin kurumların normatif içeriği "filtreleyen, dönüştüren ve depolitize eden yapılar" olarak işlev gördüğü tespitine postkolonyal bir boyut eklemektedir:

AB, KBG normunu sömürgecilik-sonrası bir hiyerarşi üretmeyecek biçimde yeniden yorumlamak yerine, normu kendi güvenlik paradigmasının önceliklerine (sınır kontrolü, düzensiz göçün önlenmesi) tabi kılarak depolitize etmektedir. Sachseder ve Stachowitsch'in (2023) AB'yi "sert ve maskülen bir güvenlik aktörü" olarak konumlandıran bulgusu bu bağlamda ikili bir sonuç doğurmaktadır: içeride toplumsal cinsiyet eşitliğini operasyonel bir araca indirgerken, dışarıda -özellikle eski sömürge coğrafyalarında- yerel kadın barış aktivistlerinin gündem belirleme kapasitesini AB merkezli teknik-bürokratik çözüm modellerine tabi kılarak sınırlandırmaktadır. Nitekim AB'nin kendi resmi söylemi GAP III'ü "dönüştürücü ve kesişimsel bir yaklaşım" olarak tanımlamaktadır (European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 2020a). Ancak Salzinger ve Desmidt'in (2023) saha bulguları, delegasyon düzeyindeki toplumsal cinsiyet odak noktalarının çoğunlukla kesişimsel analiz yapacak teknik kapasiteden yoksun olduğunu göstermektedir. Bu uçurum, söylem düzeyindeki kesişimsellik vaadinin uygulama düzeyinde büyük ölçüde karşılıksız kaldığını somut biçimde ortaya koymaktadır.

Feminist kurumsalcı perspektiften bu tablo, Mackay vd. (2010) 'nin vurguladığı bir örüntüyü doğrulamaktadır. Formel kurallar değişebilir, ancak enformel normlar ve pratikler değişime direnir. AB'nin CSDP bünyesindeki militarist ve teknik-bürokratik işleyiş mantığı, KBG normunu dönüştürücü bir çerçevede değil, operasyonel etkinliği destekleyen tamamlayıcı bir unsur olarak konumlandırmaya devam etmektedir. Bu durum, Holmes'un (2020) ifadesiyle kurumun mevcut eril düzenini koruyan güç sahipleri, feminist dönüşümü savunan aktörler karşısında hâkimiyetini sürdürmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışma, AB'nin Kadın, Barış ve Güvenlik gündemini uygulama biçimini feminist kurumsalcı bir perspektiften ele almış ve normatif genişlemenin normatif derinleşmeye dönüşüp dönüşmediğini tartışmıştır. Bulgular, AB'nin söylem düzeyinde kayda değer bir genişleme sergilemesine rağmen bu genişlemenin gündemin dönüştürücü potansiyelini hayata geçirecek bir derinleşmeye evrilmediğini ortaya koymaktadır.

Dört temel bulgu öne çıkmaktadır. Birincisi, AB'nin KBG politika belgelerinde liberal feminist çerçeve belirleyici konumunu korumakta, kesişimsel ve postkolonyal perspektifler sistematik biçimde marjinalleştirilmekte ya da liberal söylem içinde yeniden kodlanmaktadır. İkincisi, CSDP misyonlarındaki uygulama örüntüleri, görev tanımı ve operasyonel ortamın politika belgelerinden çok daha belirleyici olduğunu göstermektedir. Üçüncüsü, AB'nin KBG taahhütleri göç ve sınır yönetimi politikalarına yansımamakta, bu tutarsızlık gündemin seçici

uygulamasını gözler önüne sermektedir. Dördüncüsü, heteronormatif görünmezlik, AB'nin iddia ettiği kesişimsel feminist aktörlüğün en temel çelişkilerinden birini oluşturmaktadır.

Bu bulgular ışığında çalışma, normatif genişlemenin kendi başına yeterli olmadığını savunmaktadır. KBG gündeminin dönüştürücü amacına ulaşabilmesi için Mackay vd.'nin (2010) işaret ettiği enformel kurumsal normların da dönüştürülmesi, hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi ve kesişimsel feminist perspektifin söylemden uygulamaya taşınması gerekmektedir. AB'nin Feminist Güç Avrupa (Guerrina, Haastrup ve Wright, 2023) iddiasını gerçekleştirmesi, bu yapısal dönüşüm olmaksızın mümkün görünmemektedir.

Bu çalışmanın bazı yöntemsel sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz büyük ölçüde ikincil kaynaklara (özellikle Bengi, 2025; Molnár ve Hornyák Gracza, 2025; Salzinger ve Desmidt, 2023) dayanmaktadır. AB personeliyle yürütülecek birincil saha görüşmeleri, kurumsal mantığın enformel işleyişini daha doğrudan gözlemleme imkânı sunacaktır. İkinci olarak, çalışma KBG normunun bütçesel karşılığını sistematik biçimde ele almamıştır; AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliğine ayırdığı fonların CSDP misyonları düzeyinde nasıl dağıldığına dair ayrıntılı bir mali analiz, normatif derinleşmenin somut bir göstergesi olarak gelecekteki çalışmalarda ele alınmayı hak etmektedir. Son olarak, bu çalışmanın kesişimsel okuması sınırlı sayıda vakayla (göçmen kadınlar, Libya örneği) sınırlı kalmıştır; engelli kadınlar ve ırksallaştırılmış azınlıklar gibi diğer kesişimsel eksenlerin KBG uygulamasındaki görünürlüğü/görünmezliği ayrı ve derinlemesine bir araştırmanın konusu olabilir.

Gelecek araştırmalar için üç yön önerilebilir: (1) AB delegasyonları ve CSDP misyonlarındaki toplumsal cinsiyet danışmanlarıyla yürütülecek yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan bir saha çalışması (örneğin, EULEX ve Irini'den birer örnek olmak üzere en az 15-20 toplumsal cinsiyet danışmanı/odak noktasıyla, kurumsal katmanlama ve enformel direnç deneyimlerini açığa çıkaracak bir görüşme protokolü üzerinden); (2) KBG'ye ayrılan bütçe kalemlerinin CSDP misyonları temelinde karşılaştırmalı bir mali analizi (AB Sayıştayı raporları ve misyon bazlı bütçe kalemlerinin, toplam operasyonel bütçe içindeki toplumsal cinsiyete ayrılan pay bakımından zaman serisi olarak izlenmesi yoluyla); ve (3) AB'nin KBG uygulamasının, üye devletlerin kendi ulusal eylem planlarıyla (National Action Plans) etkileşimini merkeze alan çok düzeyli bir yönetişim analizi (örneğin, EULEX'in ev sahibi olduğu üç-beş üye devletin CLIP'lerinin içerik analizi yoluyla karşılaştırılması). Bu yönlerin izlenmesi, normatif genişlemenin hangi koşullar altında normatif derinleşmeye dönüşebileceğine dair daha kesin bir kuramsal ve ampirik zemin sunacaktır.

Kaynakça

Bengi, İ. (2025). Between norms and practice: An analysis of the EU's implementation of Women, Peace and Security agenda (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Bouris, D., Kenny, S. ve Mühlenhoff, H. L. (2025). Queering European Union foreign and security policy: Invisibility, heteronormativity and binaries in the EU's approach to Women, Peace and Security. JCMS: Journal of Common Market Studies, 63(5), 1510-1527. https://doi.org/10.1111/jcms.13750

Cohn, C., Kinsella, H. ve Gibbings, S. (2004). Women, peace and security resolution 1325. International Feminist Journal of Politics, 6(1), 130-140. https://doi.org/10.1080/1461674032000165969

Desmidt, S. (2021). How the Women, Peace and Security agenda is integrated into the EU's Gender Action Plan (ECDPM Briefing Note No. 141). European Centre for Development Policy Management.

European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. (2020a). *Joint communication to the European Parliament and the Council: EU Gender Action Plan (GAP) III – An ambitious agenda for gender equality and women's empowerment in EU external action* (JOIN(2020) 17 final). Brussels: European Commission.

European Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. (2020b). *Joint staff working document: Objectives and indicators to frame the implementation of the Gender Action Plan III (2021-25)* (SWD(2020) 284 final). Brussels: European Commission.

George, N. ve Shepherd, L. J. (2016). Women, Peace and Security: Exploring the implementation and integration of UNSCR 1325. International Political Science Review, 37(3), 297-306. https://doi.org/10.1177/0192512116636659

Gök, G. O. ve Sezgin, A. (2026). Evolution without progress? Tracing the contested expansion of Women, Peace and Security agenda in international organizations with evidence from the UN, EU, and NATO. Alternatives: Global, Local, Political, 0(0), 1-18. https://doi.org/10.1177/03043754261445791

Guerrina, R., Chappell, L. ve Wright, K. A. M. (2018). Transforming CSDP? Feminist triangles and gender regimes. JCMS: Journal of Common Market Studies, 56(5), 1036-1052. https://doi.org/10.1111/jcms.12705

Guerrina, R., Haastrup, T. ve Wright, K. A. M. (2023). Contesting feminist power Europe: Is feminist foreign policy possible for the EU? European Security, 32(3), 485-507. https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2233080

Gyan-Addo, L., Standke-Erdmann, M. ve Stachowitsch, S. (2021). The Women, Peace and Security agenda in EU border management (OIIP Working Paper No. 110). Austrian Institute for International Affairs.

Holmes, G. (2020). Feminist institutionalism. In K. Oksamytna ve J. Karlsrud (Eds.), United Nations peace operations and international relations theory (pp. 214-235). Manchester University Press.

Kirby, P. (2020). Sexual violence in the border zone: The EU, the Women, Peace and Security agenda and carceral humanitarianism in Libya. International Affairs, 96(5), 1209-1226. https://doi.org/10.1093/ia/iiaa097

Krook, M. L. ve True, J. (2012). Rethinking the life cycles of international norms: The United Nations and the global promotion of gender equality. European Journal of International Relations, 18(1), 103-127. https://doi.org/10.1177/1354066110380963

Mackay, F., Kenny, M. ve Chappell, L. (2010). New institutionalism through a gender lens: Towards a feminist institutionalism? International Political Science Review, 31(5), 573-588. https://doi.org/10.1177/0192512110388788

Molnár, A. ve Hornyák Gracza, V. (2025). Women, Peace and Security in EU interventions: Analysing EULEX and Operation Irini. Journal of Intervention and Statebuilding, 19(3), 392-411. https://doi.org/10.1080/17502977.2024.2385053

Przeworski, A., & Teune, H. (1970). *The logic of comparative social inquiry*. Wiley-Interscience.

Sachseder, J. ve Stachowitsch, S. (2023). Gendering EU security strategies: A feminist postcolonial approach to the EU as a (global) security actor. European Security, 32(3), 404-424. https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2232742

Salzinger, M. ve Desmidt, S. (2023). Gender equality in EU external action: The gender action plan and the women, peace and security agenda (ECDPM Briefing Note No. 162). Maastricht: European Centre for Development Policy Management.

Yavaş, G. (2020). The European Union's approach to 'Women, Peace and Security': Discourses, representations and constructions. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 8(Özel Sayı), e80-e96. https://doi.org/10.147a82/marmarasbd.749655

Uluslararası İlişkilerde Orta Ölçekli Devletlerin Arabuluculuk Diplomasisine Katkısı: Azerbaycan Örneği

The Contribution Of Mediation Diplomacy Of Mediation In International Relations: The Example Of Azerbaijan

Yusuf SAYIN

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ysayin@erbakan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4246-9416

Atabala MAMMADOV

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler A.B.D., atabala.mammadov.97@mail.ru

ORCID: 0000-0002-0329-8530

Özet

Bu bildiri, uluslararası ilişkilerde orta ölçekli devletlerin uluslararası arabuluculuk diplomasisine katkısını, Azerbaycan örneğinde incelemektedir. Çalışma, çok kutuplu uluslararası sistemde barışın inşası ve çatışma yönetimi süreçlerinin sadece büyük güçlerin inisiyatifinde olmadığını, orta ölçekli devletlerin de arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık gibi roller üstlenebildiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın dış politika pratikleri, arabuluculuk diplomasisi açısından analitik bir çerçevede değerlendirilmektedir. Teorik düzeyde çalışma, "orta ölçekli devlet" kavramını, askeri kapasite yerine yumuşak güç, çok taraflı diplomasi, kurumsal katılım ve uzlaşma odaklı dış politika unsurları üzerinden ele almaktadır. Arabuluculuk diplomasisi, bu devletler açısından uluslararası sistemde görünürlük kazanma ve bölgesel istikrara katkı sağlama işlevi gören stratejik bir araç olarak tanımlanmaktadır. Orta ölçekli devletlerin esnek dış politika yapıları ve ideolojik kutuplaşmalara mesafeli duruşları, onları çatışmalı taraflar arasında kabul edilebilir aktörler haline getirmektedir. Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki jeopolitik konumu, enerji diplomasisi yoluyla kurduğu çok yönlü ilişkiler ve dengeli dış politika yaklaşımı, ülkenin arabuluculuk kapasitesini artıran temel faktörler olarak değerlendirilebilir. Özellikle Azerbaycan'ın Bağlantısızlar Hareketi başkanlığı sürecinde (2019-2023) çok taraflı diplomasiye verdiği önem ve bölgesel istikrar vurgusu, arabuluculuk diplomasisinin pratik yansımaları olarak ele alınmaktadır. Doğu ile Batı, İslam dünyası ile Avrupa kurumlarıyla eş zamanlı ilişkiler yürütebilmesi, Azerbaycan'ı görece tarafsız ve işlevsel bir diplomatik aktör konumuna taşımaktadır. Bu çalışma, Azerbaycan örneğinin orta ölçekli devletlerin uluslararası arabuluculuk süreçlerinde kolaylaştırıcı ve diyalog kurucu roller üstlenebileceğini ortaya koyduğu sonucuna ulaşmaktadır. Bu bildiri, barış ve çatışma yönetimi literatüründe orta ölçekli devletlerin rolüne ilişkin tartışmalara bilimsel katkı sunmayı ve arabuluculuk diplomasisinin aktör çeşitliliğini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Arabuluculuk Diplomasisi, Barış, Orta Ölçekli Devlet

Abstract

This paper examines the contribution of medium-sized states to international mediation diplomacy in international relations, using the example of Azerbaijan. The study argues that in the multipolar international system, peacebuilding and conflict management processes are not solely the initiative of great powers, but that medium-sized states can also assume roles such as mediation and facilitation. In this context, Azerbaijan's foreign policy practices are evaluated within an analytical framework in terms of mediation diplomacy. At the theoretical level, the study addresses the concept of "medium-sized state" through elements of foreign policy focused on soft power, multilateral diplomacy, institutional participation, and compromise, rather than military capacity. Mediation diplomacy is defined as a strategic tool for these states, serving to gain visibility in the international system and contribute to regional stability. The flexible foreign policy structures of medium-sized states and their distanced stance from ideological polarization make them acceptable actors between conflicting parties. Azerbaijan's geopolitical position in the South Caucasus, its multifaceted relationships established through energy diplomacy, and its balanced foreign policy approach can be considered key factors increasing the country's mediation capacity. Azerbaijan's emphasis on multilateral diplomacy and regional stability during its chairmanship of the Non-Aligned Movement (2019-2023) are considered practical manifestations of mediation diplomacy. Its ability to simultaneously conduct relations with the East and the West, the Islamic world and the European institutions, positions Azerbaijan as a relatively neutral and functional diplomatic actor. This study concludes that the Azerbaijani example demonstrates that medium-sized states can assume facilitator and dialogue-building roles in international mediation processes. This paper aims to provide a scholarly contribution

to the discussions on the role of medium-sized states in the peace and conflict management literature and to highlight the diversity of actors in mediation diplomacy.

Keywords: Azerbaijan, Mediation Diplomacy, Medium-Sized State, Peace.

1. Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplini, uzun yıllar boyunca küresel siyasetin temel aktörleri olarak büyük güçlere odaklanmış ve barış inşası ile çatışma çözümü süreçlerini çoğunlukla bu aktörlerin inisiyatifi üzerinden açıklamıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin giderek çok kutuplu bir yapıya evrilmesi, devletler arasındaki güç dağılımını daha karmaşık hale getirmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca büyük güçlerin değil, orta ölçekli devletlerin de uluslararası politikada daha görünür ve etkili roller üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle arabuluculuk diplomasisi gibi daha esnek ve işlevsel araçlar, bu devletlerin uluslararası sistemde etkinliklerini artırmalarına imkân tanımaktadır.

Orta ölçekli devletler, sahip oldukları sınırlı askeri kapasiteye rağmen, yumuşak güç unsurlarını etkin biçimde kullanarak uluslararası ilişkilerde dengeleyici ve kolaylaştırıcı roller üstlenebilmektedir. Bu devletlerin ideolojik bloklaşmalara görece mesafeli duruşları, çok taraflı diplomasiye verdikleri önem ve uzlaşma odaklı dış politika yaklaşımları, onları çatışan taraflar nezdinde kabul edilebilir aktörler haline getirmektedir. Arabuluculuk diplomasisi, orta ölçekli devletler için yalnızca bir dış politika aracı değil, aynı zamanda uluslararası sistemde meşruiyet ve görünürlük kazandıran stratejik bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, barış ve çatışma yönetimi literatüründe aktör çeşitliliğinin artmasına da katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, orta ölçekli bir devlet olarak Azerbaycan'ın uluslararası arabuluculuk diplomasisine katkılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Güney Kafkasya'daki stratejik konumu, enerji kaynakları üzerinden geliştirdiği çok yönlü dış ilişkiler ve dengeli diplomasi anlayışı, Azerbaycan'ı bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir aktör haline getirmektedir. Özellikle Bağlantısızlar Hareketi başkanlığı sürecinde sergilediği çok taraflı diplomasi performansı, ülkenin arabuluculuk kapasitesini somut biçimde ortaya koymaktadır. Araştırma, Azerbaycan örneği üzerinden orta ölçekli devletlerin çatışma çözümü süreçlerinde üstlenebileceği rollerin teorik ve pratik boyutlarını incelemeyi hedeflemektedir.

2. Uluslararası İlişkilerde "Orta Ölçekli Devlet" Kavramı

Uluslararası sistemde güç dengelerinin dönüşüme uğradığı günümüzde, devletlerin küresel siyasetteki rollerini yeniden tanımlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Özellikle çok kutupluluğun belirginleştiği bir ortamda, yalnızca büyük güçlerin değil, farklı kapasitelere sahip devletlerin de uluslararası süreçlerde etkili olabildiği görülmektedir. Bu bağlamda orta ölçekli devletler, sahip

oldukları esnek dış politika araçları ve çok yönlü diplomatik ilişkiler sayesinde uluslararası ilişkilerde giderek daha görünür hale gelmektedir.

Uluslararası İlişkiler literatüründe "orta ölçekli devlet" kavramı, uzun yıllar boyunca daha çok nicel ölçütler üzerinden tanımlanmış ve bu devletler genellikle askeri kapasite, ekonomik büyüklük ve nüfus gibi göstergeler temelinde sınıflandırılmıştır. Ancak günümüzde bu yaklaşımın yetersiz kaldığı ve devletlerin uluslararası sistemdeki rolünü açıklamak için daha niteliksel unsurların da dikkate alınması gerektiği yönünde geniş bir akademik uzlaşı oluşmuştur. Bu bağlamda orta ölçekli devletler, yalnızca sahip oldukları maddi güç unsurlarıyla değil, diplomatik becerileri, uluslararası normlara bağlılıkları ve çok taraflı sistem içerisindeki etkinlikleriyle tanımlanmaktadır.

Orta ölçekli devletlerin en belirgin özelliklerinden biri, uluslararası sistemde dengeleyici ve yapıcı roller üstlenebilme kapasiteleridir. Büyük güçlerin aksine, bu devletler çoğunlukla hegemonik hedefler gütmemekte ve daha çok istikrar, iş birliği ve uzlaşma odaklı politikalar izlemektedir. Bu durum, onların özellikle kriz ve çatışma durumlarında taraflar arasında güven tesis edebilen aktörler olarak öne çıkmalarını sağlamaktadır. Esnek dış politika yaklaşımları sayesinde farklı aktörlerle eş zamanlı ilişkiler kurabilmeleri, orta ölçekli devletlerin diplomatik manevra alanını genişletmektedir. Arabuluculuk, kolaylaştırıcılık ve diyalog kuruculuk gibi roller, bu devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını güçlendiren önemli araçlar arasında yer almaktadır. Orta ölçekli devlet kavramı, günümüz uluslararası ilişkilerinde yalnızca bir sınıflandırma kategorisi olmanın ötesine geçerek, barış inşası ve çatışma çözümü süreçlerinde aktif rol oynayan dinamik aktörleri ifade eden analitik bir çerçeveye dönüşmüş durumdadır.

Uluslararası İlişkiler disiplininde, belirli düzeyde kapasiteye sahip devletlerin özellikle kolektif eylem gerektiren uluslararası girişimlerde aktif ve etkili roller üstlendikleri sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu devletler, küresel sistem içinde ne hegemonik güçler kategorisinde yer almakta ne de sınırlı etki kapasitesine sahip küçük devletler arasında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede "orta güç" kavramı, yalnızca niceliksel büyüklük kriterlerine dayanan indirgemeci yaklaşımların ötesine geçerek daha kapsamlı bir analitik perspektif sunmaktadır. Akademik literatürde bu aktörlerin konumu, askeri ve ekonomik kapasite gibi maddi güç unsurlarıyla açıklanmasının yanı sıra diplomatik etkinlikleri, arabuluculuk becerileri ve uluslararası normların oluşumuna sağladıkları katkılar üzerinden de analiz edilmektedir. Devletlerin sınıflandırılmasına yönelik çalışmalarda genellikle büyük güçler, orta güçler, bölgesel güçler ve küçük devletler şeklinde hiyerarşik bir ayrım yapılmaktadır (Breuning, 2007: 150).

Orta güçler, genellikle dış politika davranışları ve uluslararası alandaki girişimleri üzerinden tanımlanmaktadır. Bu devletlerin dış politika yönelimleri, yalnızca yapısal özellikleri

veya küresel sistemdeki konumları ile açıklanamaz. Her ne kadar bu unsurlar onların uluslararası tutumlarını ve eğilimlerini etkilemekteyse de tek belirleyici faktör değildir. Orta güçlerin uluslararası alandaki etkinlikleri, büyük ölçüde içinde bulundukları bağlam, karşılaştıkları sorunlar ve sahip oldukları diplomatik araçların bilinçli şekilde kullanımıyla şekillenmektedir. Bu devletler dış politikalarını planlarken ulusal çıkarlarını ve uluslararası sistemdeki fırsat ve kısıtlamaları dikkate almakta, hareketlerini stratejik olarak belirlemektedir (Cooper vd., 1993: 17).

Orta ölçekli güçlerin dış politika ve güvenlik stratejileri, genellikle diğer aktörlerden ayırt edici özellikler göstermektedir. Bu devletler, diplomatik faaliyetlerini yönlendiren temel bir normatif çerçeveye bağlı olarak hareket etmektedir. Söz konusu çerçeve, uluslararası sistemde sorumluluk sahibi, yapıcı ve dengeleyici bir rol üstlenmeyi öngörmektedir. Orta ölçekli güçler, küresel sorunların çözümünde tek taraflı müdahaleler yerine çok taraflı ve kolektif mekanizmaları tercih ederek uluslararası iş birliğini güçlendirmekte ve diplomasiyi çatışmaların çözümünde stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte, bu aktörler uluslararası meselelerde uzlaşmacı ve ölçülü bir duruş benimseyerek büyük güçlerin tek taraflı veya hegemonik politikalarına karşı dengeleyici bir işlev üstlenmektedir (Cooper vd., 1993: 19).

Yükselen orta güçler giderek artan bir öneme sahip aktörler olarak değerlendirilmektedir. Bu devletler, büyük güçler arasındaki rekabet ve iş birliği ortamında diplomatik stratejilerini dikkatle kurgulamakta ve sıklıkla dengeleyici diplomasi ilkesine dayalı hareket etmektedir. Bu strateji üç temel boyut çerçevesinde ele alınabilir: *uluslararası ilişkiler bağlamında etki kullanımı, uluslararası örgütler ve kurumsal yapılar aracılığıyla oluşturulan çok taraflı ağlar ve ulusal düzeyde belirlenen stratejik yönelimler*. Uluslararası ilişkiler alanında uygulanan dengeleyici diplomasi, orta güçlerin küresel ölçekteki etkinliğini somut biçimde göstermekte ve ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir. Örgütsel ve kurumsal düzeyde, çok taraflı diplomasi, bu devletlerin dışsal ortamlarda esnek ve sürdürülebilir davranış biçimleri geliştirmesine olanak tanıyan kurumsallaşmış bağlantı ağları oluşturmaktadır. Ulusal strateji boyutunda ise dengeleyici diplomasi, belirli bir özerklik düzeyi sağlayarak dış politikanın yalnızca diğer aktörlerin taleplerine bağlı kalmaksızın, kendi ulusal çıkar ve amaçlarını yansıtacak şekilde yürütülmesini mümkün kılmaktadır (Xiao, 2025: 215).

Orta güçlerin bağımsız ve dengeli bir diplomatik tutum geliştirme eğilimi, öznel değerlendirmeler ve somut kaynaklar tarafından şekillendirilmektedir. Bu eğilimin temel nedeni, ulusal çıkarların etkin biçimde korunması ihtiyacıdır. Ancak, bu devletler büyük güçlerle müzakere ve etkileşim süreçlerine katılamadıklarında, benimsedikleri dengeleyici diplomatik strateji ciddi maliyetler doğurabilir, ekonomik istikrarsızlıklar yaşanabilir ve ulusal güvenlik risk altına girebilir. Öte yandan, uluslararası sistem tarihi boyutlarda bir dönüşüm sürecinden geçmekte

olup, Batılı aktörlerin desteklediği mevcut düzenin çözülmesi, küresel güç dengelerinde yeni fırsatlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda orta güçler, yalnızca kendi çıkarlarını korumakla kalmayıp, korumacılık politikaları, tarafsızlık stratejileri, bağlayıcı olmayan diplomatik yöntemler ve çok taraflılık ilkesine bağlılık yoluyla uluslararası arenada daha etkin bir rol üstlenmektedir. Böylece, bu aktörler stratejik ve diplomatik alanda giderek artan bir özerklik kazanmakta ve uluslararası düzenin dönüşüm sürecine aktif katkıda bulunmaktadır (Xiao, 2025: 218).

Orta ölçekli devletler, uluslararası sistemde hegemonik hedefler taşımadan dengeleyici ve yapıcı roller üstlenme kapasitesiyle öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan, coğrafi konumu ve diplomatik esnekliği sayesinde, bölgesel ve küresel düzeyde arabuluculuk diplomasisine anlamlı katkılar sunmaktadır. Azerbaycan'ın çok taraflı ilişkiler geliştirme stratejisi, kriz ve çatışma süreçlerinde taraflar arasında güven tesis etmesine olanak tanımakta, diplomatik manevra alanını genişletmektedir. Bu durum, yalnızca askeri veya ekonomik güçle açıklanamayacak niteliksel bir etki oluşturmaktadır. Diplomatik beceriler, uluslararası normlara bağlılık ve yapıcı diyalog kurma kapasitesi, Azerbaycan'ı orta güç olarak etkin kılmaktadır. Azerbaycan örneği, orta ölçekli devletlerin uluslararası barış inşası ve çatışma çözümü süreçlerinde pasif gözlemci değil, stratejik ve bağımsız aktörler olarak hareket edebileceğini göstermektedir. Orta güçlerin arabuluculuk diplomasisi, ulusal çıkarların korunmasını ve bölgesel istikrarın güçlendirilmesini mümkün kılmakta, uluslararası ilişkilerde diplomatik çeşitliliğin önemini vurgulamaktadır.

3. Uluslararası İlişkilerde Arabuluculuk Diplomasisi

Arabuluculuk; farklı çıkarları, görüşleri veya hedefleri olan taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan yapıcı ve barışçıl bir yöntemdir. Bu süreçte çatışma yaşayan bireyler, gruplar veya kurumlar, sorunlarını doğrudan şiddet veya zorlayıcı yöntemlere başvurmadan ele almak amacıyla bir arabulucuya başvurur veya onun aracılığıyla çözüm yolları bulmayı kabul etmektedir. Arabulucu, tarafların iletişimini kolaylaştıran, bakış açılarını anlamalarına yardımcı olan ve ortak bir zemin oluşturmayı hedefleyen bağımsız bir üçüncü aktördür. Süreç, tarafların kendi ihtiyaçlarını ve önceliklerini ifade edebilmelerine olanak tanırken, karşı tarafın perspektifini anlamalarını sağlamaktadır. Böylece sorunlar, çatışma ortamı büyümeden ve ilişkiler zarar görmeden çözülme imkânı bulur. Arabuluculuk, sadece bireysel sorunlarda değil, toplumsal ve kurumsal çatışmalarda da taraflara uzlaşma kültürünü kazandıran etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Butler, 2007: 257).

Taraflar, eğer iş birliği yapmaya istekli ve karşılıklı fayda sağlayabilecek bir çözüm geliştirme kapasitesine sahipse, anlaşmazlıklarını doğrudan görüşmeler yoluyla çözebilmektedirler. Bununla birlikte çatışmanın karmaşık, uzun soluklu veya yorucu bir süreç haline gelmesi ve tarafların kendi çözüm girişimlerinin tıkanması durumunda arabulucunun

devreye girmesi gereklilik arz etmekte. Tarafların arabulucuyu kabul etmeleri ve sürece müdahil olmasına olumlu yaklaşmaları gerekmektedir. Ayrıca, arabulucunun müdahale edebileceği uygun bir ortamın bulunması ve tarafların, arabulucunun katkısı ile kendi başlarına ulaşabileceklerinden daha elverişli bir sonuca varacaklarına inanması sürecin kabulünü kolaylaştırmaktadır. Tersine, müdahaleyi reddetmenin taraflara olumsuz sonuçlar doğuracağı algısı da arabuluculuğun tercih edilmesinde belirleyici bir etkendir. Bu unsurların sağlanması, arabuluculuk sürecinin taraflar açısından etkili ve sürdürülebilir bir çözüm mekanizması olarak işlev görmesini temin etmektedir (Bercovitch ve Jackson, 2001: 62).

Arabuluculuk, farklı düzeylerdeki çatışmaların çözümünde kullanılan çok yönlü bir yöntem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda uluslararası anlaşmazlıklar, iç savaşlar ve ticari uyuşmazlıklar gibi çeşitli alanlarda uygulanabilmektedir. Bu süreç, taraflar arasında kalıcı bir uzlaşı sağlamayı hedeflerken, ekonomik ve sosyal istikrarın korunmasına da katkıda bulunur. Örneğin; uluslararası düzeyde arabuluculuk, savaşların sona erdirilmesine ve diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesine hizmet ederken, ekonomik anlaşmazlıklarda üretim süreçlerinin devamını ve çalışan haklarının korunmasını mümkün kılar. Bununla birlikte arabuluculuk yalnızca tarafların çatışmayı sona erdirmesine odaklanmaz, bazı durumlarda arabulucular, müzakereleri yönetirken kendi veya temsil ettikleri aktörlerin stratejik çıkarlarını da gözetebilmektedir. Dolayısıyla, arabuluculuk süreci taraflar arasında anlaşma sağlamak ve siyasi, ekonomik veya diplomatik avantaj elde etmek amacıyla yürütülen çok boyutlu bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir (Vukovic, 2014: 64).

Arabuluculuk uygulamalarında güven, sürecin etkinliği açısından temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Taraflar, anlaşmazlığı çözmek üzere bir arabulucunun müdahalesine açık olsalar bile arabulucuya duyulan güvenin düzeyi, sürecin başarısını doğrudan etkilemektedir. Literatürde güvenilirlik, arabulucunun taraflar nezdindeki saygınlığı, tarafsızlığı ve profesyonel yeterliliği ile ilişkilendirilir ve bu kavram sürecin başlangıcından sonuçlanmasına kadar kritik bir rol oynar. Tarafların arabulucuya duyduğu güven, müdahale talebinin yapılmasını ve arabulucunun önerilerinin kabul edilme olasılığını artırmaktadır. Güven algısı zayıf olduğunda, taraflar sürece katılmayı reddedebilir veya müzakereyi sabote edebilir ve böylece arabuluculuk çabalarının etkinliği azalır. Arabulucunun güven oluşturma kapasitesi, sadece taraflar arasındaki anlaşmazlığın çözümünü kolaylaştırmakla kalmaz, sürecin sürdürülebilirliğini ve taraflar arasındaki ilişkilerin yeniden yapılandırılmasını da destekler (Bercovitch ve Gartner, 2006: 324).

Uluslararası alanda güven inşa edebilen arabulucular, genellikle zorlayıcı güçten ziyade müzakere ve iletişim becerilerine dayalı bir etki uygulamaktadırlar. Bu arabulucular, çatışan taraflar arasındaki bilgi akışını ve iletişimi kontrol ederek, taraflara çeşitli çözüm seçenekleri sunar

ve onları anlaşma masasına çekmeye çalışır. Etkin bir arabulucu, öncelikle tarafların güvenini kazanmak suretiyle iletişim kanallarını güçlendirir ve böylece ilişkilerin sürdürülmesine katkıda bulunur. Uluslararası düzeyde büyük güçler veya büyük güçlerce desteklenen statüko yanlısı aktörler, arabulucu rolü için sıkça tercih edilen adaylar olarak öne çıkmaktadır. Bu aktörler, ulusal çıkarlarını koruma ve uluslararası sistemin istikrarını sağlama motivasyonuyla çatışmalara müdahil olmaktadırlar. Dolayısıyla güvenilir arabulucuların başarısı, yalnızca tarafların arabulucuya duyduğu güvenle değil, süreci yönetirken stratejik çıkarları ve tarafların algısını dengeleyebilme kapasitesiyle de yakından ilişkilidir. Bu özellikler, arabuluculuğun uluslararası çatışmalarda etkin bir çözüm mekanizması olarak işlev görmesini mümkün kılmaktadır (Kleiboer, 1996: 380).

Orta ölçekli devletler, uluslararası politikada büyük güçler kadar belirleyici olmasalar da arabuluculuk diplomasisinde kritik bir rol üstlenebilmektedir. Bu tür devletler, genellikle bölgesel istikrarı koruma ve kendi güvenlik, ekonomik veya diplomatik çıkarlarını gözetme motivasyonuyla çatışmalara müdahil olurken taraflar arasındaki güveni tesis etme ve iletişim kanallarını güçlendirme kapasitesine sahiptir. Azerbaycan örneği, orta ölçekli bir devletin komşu bölgelerdeki anlaşmazlıklarda arabuluculuk rolünü nasıl etkin biçimde yürütebileceğini göstermektedir. Bölgesel bağlantıları, kültürel ve tarihsel bağları, uluslararası aktörlerle kurduğu dengeli ilişkiler sayesinde Azerbaycan, taraflara yalnızca çözüm önerileri sunmakla kalmaz, müzakerelerin sürdürülebilir olmasını sağlayacak güven ortamını da inşa edebilmektedir. Bu durum, arabuluculuk sürecinde büyük güçlerin zorlayıcı baskısına dayanmadan taraflar arasında kalıcı uzlaşıya ulaşılabileceğini ortaya koymaktadır. Orta ölçekli devletlerin diplomatik gücü ve bölgesel (bilgisel) avantajları, uluslararası çatışmaların çözümünde arabuluculuğu sadece bir uzlaşma mekanizması değil stratejik bir araç haline getirmekte ve bölgesel barışın sürdürülebilirliğine doğrudan katkı sağlamaktadır.

3.1. Azerbaycan Örneğinde Arabuluculuk Diplomasisi

Uluslararası ilişkilerde arabuluculuk kapasitesi, bir devletin çatışmaları önleme, çözme ve taraflar arasında uzlaşı sağlama yeteneğiyle doğrudan ilişkilidir. Azerbaycan'ın sahip olduğu coğrafi konum, tarihi tecrübeler ve bölgesel ilişkiler ağı, ülkenin arabuluculuk potansiyelini şekillendiren temel unsurlar arasında öne çıkmaktadır. Azerbaycan, Güney Kafkasya'da stratejik bir noktada yer alması nedeniyle bölgesel ve uluslararası aktörlerle yoğun diplomatik etkileşim içindedir. Bu konum, ülkenin çatışma çözümü süreçlerinde aracılık rolü üstlenebilmesini kolaylaştıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik kaynaklar ve enerji politikaları, ülkenin bölgesel ve uluslararası arabuluculuk faaliyetlerinde sahip olduğu etkiyi artıran önemli dinamikler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, iç ve dış politika öncelikleri, güvenlik

kaygıları ve uluslararası toplumun beklentileri, Azerbaycan'ın arabuluculuk kapasitesini belirleyen diğer kritik faktörlerdir. Tüm bu unsurlar, Azerbaycan'ın sadece kendi ulusal çıkarlarını değil, bölgesel istikrarı gözeten bir aktör olarak diplomatik rolünü şekillendirmektedir.

Azerbaycan, 2011 yılında Endonezya'nın Bali kentinde gerçekleştirilen toplantıda Bağlantısızlar Hareketi'ne (NAM) tam üye statüsünü kazandıktan sonra örgütün faaliyetlerinde aktif bir aktör olarak öne çıkmıştır. Ülke, NAM'ın Bandung İlkeleri doğrultusunda uluslararası ilişkilerde egemenlik, devletlerin eşitliği ve dış müdahaleden kaçınma gibi temel değerlerin güçlendirilmesine katkı sağlamıştır. Azerbaycan'ın NAM'daki rolü, yalnızca üyelikle sınırlı kalmamış, 2019-2023 döneminde örgütün başkanlığını üstlenerek çok taraflı diplomasi ve küresel politika gündeminin şekillendirilmesinde belirgin bir etki oluşturmuştur. Bu dönemde Azerbaycan, örgütün gündemini güncel küresel meydan okumalarla uyumlu hale getirmiş ve özellikle COVID-19 pandemisine karşı uluslararası iş birliği çağrılarını ön plana çıkarmıştır. Söz konusu çabalar çerçevesinde Azerbaycan, pandemiye karşı koordinasyonun artırılması ve ortak çözümlerin üretilmesi amacıyla özel toplantılar düzenlemiş ve uluslararası örgütlerle eşgüdümlü çalışmalar yürütmüştür. Böylelikle Azerbaycan, NAM aracılığıyla bölgesel ve küresel ölçekte diplomatik etkinliğini artırmış, çok taraflılığa ve uluslararası iş birliğine verdiği önemi somut şekilde ortaya koymuş ve orta ölçekli bir devlet olarak küresel dış politika gündeminde etkin bir aktör konumuna gelmiştir (Feyizli, 2024).

Azerbaycan'ın 2011 yılında NAM'a tam üye olarak katılması, ülkenin uluslararası arabuluculuk ve çok taraflı diplomasi kapasitesini güçlendiren önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Orta ölçekli bir devlet olarak Azerbaycan, NAM'ın Bandung İlkeleri çerçevesinde egemenlik, devletlerin eşitliği ve dış müdahaleden kaçınma gibi uluslararası normların yaygınlaşmasına katkı sağlayarak arabuluculuk diplomasisi bağlamında normatif ve pratik bir rol üstlenmiştir. 2019-2023 döneminde örgütün başkanlığını yürütmesi, Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel krizlerde arabulucu aktör olarak görünürlüğünü artırmıştır. Bu süreçte COVID-19 pandemisi gibi yeni küresel meydan okumalar karşısında uluslararası iş birliğini teşvik eden girişimleri ve özel toplantılar düzenlemesi, orta ölçekli bir devletin sınırlı kaynaklarına rağmen diplomatik etkinliğini artırabileceğini göstermektedir. Azerbaycan örneği, orta ölçekli devletlerin çok taraflı platformlarda çatışma çözümü ve koordinasyon süreçlerine doğrudan katkı sağlayabileceğini ortaya koymakta ve ülkeyi NAM içerisinde stratejik bir aktör olarak konumlandırmaktadır.

Azerbaycan, NATO ile Rusya arasında da arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. 2019 ve 2020 yıllarında Bakü'de gerçekleştirilen üst düzey askeri görüşmeler, Rusya ile NATO arasındaki iş birliğinin ve iletişim kanallarının sürdürülmesine dair dikkat çekici bir örnek teşkil

etmektedir. Temmuz 2019'da Rusya Genelkurmay Başkanı General Valery Gerasimov ile NATO Avrupa Müttefik Komutanı General Tod Wolters'in bir araya geldiği toplantıda Avrupa ve küresel güvenlik meseleleri, taraflar arasındaki olası askeri olayların önlenmesi ve uzmanlar düzeyinde diyalog olanakları tartışılmıştır. Görüşmede ayrıca terörizmle mücadele, deniz güvenliği ve Orta Doğu'daki çatışma bölgeleri değerlendirilmiş; Kasım 2019'da ve Şubat 2020'de yapılan takip görüşmeleri, bu diyalog sürecinin sürekliliğini ve çok taraflı koordinasyonun önemini pekiştirmiştir (Qoşalı, 2019). Azerbaycan'ın bu süreçleri kolaylaştırıcı konumu, ülkeyi sadece bölgesel değil küresel güvenlik mekanizmalarında da etkili bir arabulucu haline getirmiştir. Coğrafi ve diplomatik avantajlarını kullanarak, Azerbaycan orta ölçekli bir devletin çok taraflı platformlarda kriz yönetimi ve iletişim rolünü etkin biçimde yerine getirebileceğini göstermektedir.

Azerbaycan, askeri güç yerine diplomatik ve ekonomik girişimlerle etki oluşturabilen bir "orta güç" olarak değerlendirilmektedir. Orta güçler, genellikle çok taraflılık yerine sınırlı çok taraflı iş birlikleriyle belirli konularda ortak eylemi teşvik ederek etkilerini artırır ve Azerbaycan diplomasisi de bu stratejiyi benimsemiştir. Yeni bağımsızlığını kazandığı 1990'larda Azerbaycan, Baku-Tiflis-Ceyhan petrol Boru Hattı ve Baku-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı gibi enerji ve altyapı projeleriyle kendi ve bölgesindeki diğer yeni bağımsız devletlerin bağımsızlıklarını güvence altına almaya çalışmış, bu sayede Batı ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak son on yılda Batı odaklı diplomasi zayıflamış, özellikle Obama Yönetimi'nin bölgeye ilgisizliği ve Ermeni-Amerikan topluluğunu gözeten politikaları bu süreci etkilemiştir. Buna karşın Trump Yönetimi, bölgeye ve Azerbaycan'a yeniden yoğun ilgi göstermiş, deneyimli büyükelçiler atanmış ve enerji projelerine odaklanarak Rusya ve Çin'in etkisini sınırlamaya çalışmıştır. Böylece Azerbaycan'ın orta güç konumu, diplomatik bağlantıları ve enerji projeleriyle pekiştirilmektedir (Jafarova, 2020: 10-11).

Aralık 2019'da ABD Başkanı Trump, "2019 Avrupa Enerji Güvenliği ve Çeşitlendirme Yasası"nı içeren 2020 Yılı Tahsis Yasası'nı imzalayarak Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı (TCGP) gibi Avrupa Komisyonu'nun Ortak Çıkar Projesi kapsamındaki enerji girişimlerine destek olma olanağı sağlamıştır. TCGP, Trans-Hazar Uluslararası Ticaret Güzergahı ile aynı yolu izleyen çok taraflı bir projedir ve Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel bağlantılarını güçlendirmesi için fırsatlar sunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsız devlet sayısının artması ve internet gibi iletişim araçlarının yaygınlaşması, geleneksel güç projeksiyonu yeteneği olmayan devletlerin ağ kurmasını ve iş birliği yapmasını kolaylaştırmış, orta güçlerin uluslararası ilişkilerde ince ama etkili değişimlere olanak tanımıştır (Jafarova, 2020: 12).

Azerbaycan'ın enerji ve diplomasi odaklı stratejisi, ülkenin orta güç olarak arabuluculuk kapasitesini pekiştirmekte ve bölgesel istikrarı destekleyen bir rol oynamasını sağlamaktadır. Enerji projeleri ve çok taraflı iş birlikleri, Azerbaycan'a taraflar arasında güven ve iş birliği mekanizmaları oluşturma imkânı sunarken uluslararası ağlarını genişletme ve ekonomik bağımlılıklar üzerinden diplomatik etki ihdas etme olanağı vermektedir. ABD ve diğer Batılı aktörlerin sağladığı destekler, bu kapasitenin güçlendirilmesine katkıda bulunmakta, Azerbaycan'ın enerji ve diplomasi araçlarını eşgüdümlü biçimde kullanarak taraflar arası çatışmalarda dengeleyici ve uzlaştırıcı bir aktör olmasını mümkün kılmaktadır. Azerbaycan'ın arabuluculuk diplomasisi, askeri güçten ziyade ekonomik ve diplomatik araçlara dayalı, sürdürülebilir ve esnek bir uluslararası politika pratiği olarak değerlendirilebilir ve burada anılan birkaç örneğe ilave çok sayıda arabuluculuk örnekleri de verilebilir.

4. Sonuç

Çalışma, orta ölçekli devletlerin uluslararası arabuluculuk süreçlerinde oynadıkları rollerin, özellikle bölgesel istikrar ve çatışma çözümü bağlamında önemli bir katkı sağladığını göstermektedir. Azerbaycan örneği üzerinden yapılan analiz, ülkenin sahip olduğu jeopolitik konum, ekonomik kaynaklar ve çok taraflı diplomasi deneyimi sayesinde arabuluculuk faaliyetlerinde belirli bir etkinlik potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan'ın özellikle Güney Kafkasya bölgesinde tarihi ve kültürel bağlar üzerinden oynayabileceği arabuluculuk rolü, sadece bölgesel aktörlerle sınırlı kalmayıp, uluslararası örgütler ve güç dengesi politikaları çerçevesinde de genişleyebilecek bir kapasiteyi işaret etmektedir. Azerbaycan'ın arabuluculuk diplomasisindeki etkinliği, bölgesel güvenlik mimarisine ve uluslararası normların yerleşmesine katkıda bulunabilecek bir araç olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan'ın arabulucu devlet olarak potansiyeli, öncelikle tarafsızlık algısı, diplomatik ağı ve ekonomik iş birliği imkanları üzerinden şekillenmektedir. Orta ölçekli bir devlet olarak, büyük güçlerin doğrudan müdahalesine gerek kalmadan bölgesel sorunlara odaklanabilmesi, Azerbaycan'ın arabuluculuk kapasitesini güçlendiren temel bir faktördür. Azerbaycan'ın enerji ve lojistik kaynakları, onu taraflar ve uluslararası aktörler açısından stratejik bir arabulucu olarak konumlandırmaktadır. Bu durum, ülkenin arabuluculuk çabalarının sadece siyasi değil, ekonomik ve bölgesel güvenlik perspektifleriyle desteklenmesine olanak tanımaktadır.

Azerbaycan'ın arabuluculuk rolünü güçlendirebilmesi için karşılaştığı bazı sınırlamalar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgesel gerilimler, tarihsel anlaşmazlıklar ve büyük güçlerin jeopolitik etkileri, Azerbaycan'ın tarafsızlık algısını zaman zaman zayıflatabilir. Ancak bu riskler, stratejik diplomasi, çok taraflı iş birlikleri ve uluslararası normlara uyum politikaları ile minimize edilebilir. Azerbaycan örneği, orta ölçekli devletlerin arabuluculuk kapasitesinin yalnızca askeri

veya ekonomik güçle değil, diplomatik esneklik, kültürel bağlar ve bölgesel güvenlik mimarisine entegre olabilme yeteneği ile şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda Azerbaycan, bölgesel ve uluslararası düzeyde arabuluculuk diplomasisine katkı sağlayabilecek, geleceğe dönük bir model olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

BERCOVITCH, J. and Jackson R. (2001). "Negotiation or Mediation: An Exploration of Factors Affecting the Choice of Conflict Management in International Conflict", *Negotiation Journal*.

BERCOVITCH, J. ve Gartner S. (2006). "Empirical Studies in International Mediation Introduction to a Special Issue of International Interactions", *International Interactions*, 32, 319-328.

BREUNING, M. (2007). "Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction", *Palgrave Macmillan*.

BUTLER, M. (2007). "Crisis Bargaining and Third-Party Mediation: Bridging the Gap", *International Negotiation* (12), 249-274.

COOPER, A. F., Higgott R. A. and Nossal K. R. (1993). "Relocating Middle Powers: Australia and Canada in a Changing World Order", *University of British Columbia Press*.

FEYİZLİ, M. (2024). "Azərbaycan-Qoşulmama Hərəkatı Əməkdaşlığı: Yadda Qalan Uğurlu Yol", *Yeni Azerbaycan*, No93, https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2024_3301.pdf (Erişim Tarihi: 05.04.2026).

JAFAROVA, E. (2020). "Is Azerbaijan a Middle Power?", (Plurilateralism and The Rise of Azerbaijani Diplomacy), *Center of Analysis of International Relations*, https://aircenter.az/uploads/files/Is%20Azerbaijan.pdf (Erişim Tarihi: 05.04.2026).

KLEIBOER, M. (1996). "Understanding Success and Failure of International Mediation", *The Journal of Conflict Resolution*, 40(2), 360-389.

QOŞALI, E. (2019). "Bakıda Keçirilən NATO-Rusiya Görüşləri Artıq Ənənə Halını Alır", *Yeni Müsavat,* https://musavat.com/news/bakida-kecirilen-nato-rusiya-gorusleri-artiq-enene-halini-alir_627177.html (Erişim Tarihi: 05.04.2026).

VUKOVIC, S. (2014). "International Mediation as a Distinct Form of Conflict Management", *International Journal of Conflict Management*, 25(1), 61-80.

XIAO, Y. (2025). "Emerging Middle Powers' Balancing Diplomacy: Connotations, Motivations, and Implications", *BRIQ Belt & Road Initiative Quarterly*, 6(2), 211-224.

Güney Kafkasya'nın Bölgesel Güvenlik Paradigmasında Teolojik Olguların Etkisi: Ermeni Apostolik Kilisesi

The Influence of Theological Factors on the Regional Security Paradigm of the South Caucasus: The Armenian Apostolic Church

Kazim Murat ÖZKAN

Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Misafir Öğretim Üyesi, kmozkan85@gmail.com

ORCID 0000-0001-6206-3224

Öz

Güvenlikte bütünü göz ardı etmeden, bölgesel seviyede güvenlik sorunlarının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Devletler arasında güvenliğin sağlanmasında, sahip olunan güç etkenine eklenmesi gereken temel unsur, ilişkilerde yaşanılan dostluk ile kuşku ve korkunun beslediği düşmanlıktır. Dostluklar ve düşmanlıklar; toplumsal, askeri, siyasi, etnik, dini ve ideolojik temelli yaklaşımlardan, tarihsel bağlara kadar çeşitlilik gösteren etkenlere dayanabilir. Güney Kafkasya'da bulunan devletler arasındaki güvenlik ortamı, bölgenin kendisi ve yakın çevresinde bulunan benzer etkenlere bağlıdır. Dinin toplumların şekillenmesi üzerindeki etkisinden yola çıkan bu çalışmada, Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik yaklaşımda teolojik olguların etkisi ortaya konmuş, dini etkenin etnik ve ulusal toplulukların şekillenmesi, toplum yaşamı ve siyasi rekabet, otoritenin ortaya çıkışı, uygulanması ve meşrulaştırılması süreçlerindeki rolüne dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Güney Kafkasya'nın jeopolitik durumu, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın teolojik yapısı, özellikle dindarlık ve dini kurumlara duyulan güven incelenmiştir. Çalışmada, özellikle Ermenistan Apostolik Kilisesi'nin Hristiyan dünyasındaki yeri ve diğer kiliselerle ilişkisi, tarihsel deneyimi ortaya konmuş ve mevcut durumu temelinde Ermeni halkı ile bölge üzerindeki siyasi, sosyal ve ekonomik bir aktör olarak etkinliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak, devlet otoritesini meşrulaştırmasındaki etkinliği, toplumsal yaşamdaki rolü ile siyaset, ekonomi, eğitim ve Ordu üzerindeki etkisi belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Güney Kafkasya, Ermenistan, Apostolik Kilisesi, Teoloji

Abstract

In security matters, it is important to identify security problems at the regional level without losing sight of the bigger picture. In ensuring security between states, a fundamental element that must be added to the power factor is the combination of friendship experienced in relations and the hostility fueled by suspicion and fear. Friendships and enmities can be based on a wide variety of factors, ranging from social, military, political, ethnic, religious, and ideological approaches to historical ties. The security environment among the states located in the South Caucasus depends on factors both within the region itself and in its immediate vicinity. This study, which examines the influence of religion on the shaping of societies, reveals the impact of theological phenomena on the regional security approach in the South Caucasus, and draws attention to the role of the religious factor in the shaping of ethnic and national communities, social life and political competition, and the emergence, application, and legitimization of authority. In this context, the geopolitical situation of the South Caucasus, the theological structure of Georgia, Armenia, and Azerbaijan, particularly religiosity and trust in religious institutions, have been examined. This study specifically examines the place of the Apostolic Church of Armenia in the Christian world and its relations with other churches, its historical experience, and aims to determine its effectiveness as a political, social, and economic actor for the Armenian people and the region based on its current situation. As a result, its effectiveness in legitimizing state authority, its role in social life and its impact on politics, economy, education and the Army are stated.

Keywords: Security, South Caucasus, Armenia, Apostolic Church, Theology

1. Giriş

Güvenlik ilişkisel bir olgudur ve güvenlikte karşılıklı bağımlılık kaçınılmaz bir gerçektir. Güvenlikte bütünü göz ardı etmeden, bölgeler seviyesinde güvenlik sorunlarının tespit edilerek analiz edilmeleri gerekir. Bölgesel güvenliği tanımlarken, güç ilişkisine eklenmesi gereken temel unsur, devletler arasındaki dostluk ile korku ve kuşkunun biriktirildiği düşmanlıktır. Dostluklar ve düşmanlıklar, sınır anlaşmazlıklarından, etkin kökenli nüfus çıkar tartışmalarından, ideolojik yaklaşımlardan, iyi-kötü olarak değişkenlik gösteren tarihsel bağlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Güvenli ilişkilerinde dostluk ve düşmanlık boyutu hesaba katılarak güvensizliğin ilişkisel yapısı ve karakteri kavranabilir. Böylece, öncelikli güvenlik kaygıları gerçekçi olarak değerlendirildiğinde, ulusal güvenlikleri birbirinden ayrı düşünülemeyecek şekilde birbirine yakından bağlı olan devletler grubu olarak tanımlanan güvenlik kompleksi söz konusu olur (Buzan, 2015, ss. 157-160).

Güvenlik çalışmaları açısından Güney Kafkasya ayrı bir bölgesel güvenlik Kompleksi (Regional Security Complex-RSC) olarak nitelendirilebilir. RSC hem realist hem de konstrüktivist yaklaşımlardan yararlanır. Dolayısıyla; güvenlik alanındaki belirli aktörlerin davranışlarını daha iyi açıklayabilir. Böylece; fikirsel tehditleri, içsel değerlendirmeleri, devletlerin tutarsızlıkları, bölge içi düşmanlıkları ve dostlukları, ayrıca yabancı nüfuzunu da hesaba katarak bir güvenlikleştirme yaklaşımı belirlenebilir (Garibov, 2017, s. 62). Sınırlı kapasiteye, çıkarlara ve gündemlere sahip olan ülkeler olarak, Güney Kafkasya devletlerinin başlıca güvenlik ortamı, bölgenin kendisi ve yakın çevresidir. Bölge ülkeleri birbirinden farklı kimliklere, dini inançlara ve kurumlar ile ideolojilere sahiptir. Devletler; zayıf kurumsal yapı, kırılgan hukuk sistemi, yönetilemeyen bölgeler, bölgesel ve etnik gruplar arası sorunlarla mücadele etmektedir. RSC'nin analiz ettiği temel değişkenler ile Güney Kafkasya'da bulunan normlar arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasının ardından, Güney Kafkasya bölgesi kendi kendini besleyen çatışmalar sarmalının içine düşmüş, dünyanın en istikrarsız bölgelerden biri haline gelmiştir. Bölgedeki ülkeler arasındaki veya dış devletlerle olan sorunlar, değişkenlik gösterse de çözüme kavuşturulmadan devam etmektedir. Sorunların çözümsüz kalması, Güney Kafkasya'nın güvenlikleştirilmesini engellemektedir.

Güney Kafkasya'nın önemli bir ortak paydası, güvenlik risklerinin birbirine bağlılığıdır. Bölge devletlerinin algıladığı başlıca güvenlik tehditleri, bölgenin içinden veya yakın çevresinden kaynaklanmaktadır. Bölge ülkeleri için en önemli güvenlik tehdidi, içinde bulundukları silahlı çatışmalardır. Güney Kafkasya geçen süre içinde; Gürcistan'da iki

dondurulmuş ayrılıkçı çatışmaya, Ermenistan ile Azerbaycan ve Rusya Federasyonu (RF) ile Gürcistan arasındaki savaşa ev sahipliği yapmıştır. Azerbaycan'ın Gürcistan ile stratejik ortaklığı varken, Ermenistan ile uzun süreli bir çatışma içindedir. Gürcistan'ın Ermenistan ile resmi işbirliğine rağmen ilişkiler; Ermenistan'ın RF'nin bir "ileri karakolu" ve askeri üssü olarak işlev görmesi ve Gürcistan'ın Ermeni nüfuslu Cavaheti bölgesindeki güçlü ayrılıkçı hareketler nedeniyle zarar görmektedir.

Bölgedeki devletlerin yakın komşularıyla ilişkileri de sorunludur. Gürcistan'ın RF ile doğrudan diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır. Son zamanlardaki bazı iyileşmelere rağmen Gürcistan, RF'nin kendi toprak bütünlüğünü ihlal ettiği görüşünü hala korumaktadır. Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkisi yoktur. Ermenistan, Türkiye'nin Ermenilere karşı sözde bir 'soykırım' işlediğini iddia etmekte ve ayrıca Türkiye'ye karşı resmi olarak toprak iddialarında bulunmaktadır. Türkiye ise Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın diğer komşu bölgelerini işgal etmesi nedeniyle, 1993 yılında Ermenistan ile sınırlarını kapatmıştır. Azerbaycan, İran ile ilişkilerinde belirli noktalarda huzursuzluk yaşamış olsa da, Türkiye ile stratejik ittifak da dâhil olmak üzere Güney Kafkasya'nın tüm komşularıyla işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirmiştir.

Bölgesel çatışmalar arasında, bölgenin güvenliği için en ciddi tehdit olan Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve ona bitişik Azerbaycan'ın yedi bölgeyi (Azerbaycan'ın uluslararası alanda tanınan topraklarının yaklaşık %20'si) işgal etmesi sorunu, I. Karabağ ve II Karabağ savaşları sonucunda Azerbaycan tarafından geri alınmasıyla çözüm yoluna girdiği değerlendirilmektedir. Diğer yandan, Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı olarak Azerbaycan'ı işgal etmesi nedeniyle, Azerbaycan da Ermenistan'ı bölgesel ekonomik projelerden olabildiğince izole etmeye çalışmıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırganlığı sonucunda Erivan, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi bölgenin ekonomik manzarasını değiştiren büyük ölçekli ekonomik projelerden dışlanmıştır.

Azerbaycan topraklarını işgal etmesi nedeniyle yaşadığı izolasyon Ermenistan'ı askeri ve ekonomik destek arayışına itmiştir. Dolayısıyla, güvenlik ve ekonomik refahı için RF'ye yönelen Ermenistan, RF'ye bağımlı hale gelmiştir. Ermenistan, süreç içerisinde RF'ye olan bağımlılığı derinleştirmiş ve İran ile iş birliğini artırmaya yönlendirmiştir. Böylece RF, Ermenistan'ın tek doğal gaz tedarikçisi olmakla kalmayıp, aynı zamanda ülkenin demiryolu ağını, elektrik dağıtım ve üretim tesislerini ve Ermenistan ekonomisinin diğer birçok stratejik sektörünü de kontrol eder hale gelmiştir. Ermenistan devlet sınırları, RF öncülüğündeki

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (Collective Security Treaty Organization-CSTO) çerçevesinde RF ile ortaklaşa korunmaktadır. RF'nin yurt dışındaki en büyük askeri üslerinden biri Ermenistan'da bulunmaktadır.

Siyaset biliminin amacı, siyasi gerçekliği açıklamaktır. Genel olarak siyasi ilişkiler, devlet içindeki siyasi ilişkiler ve devlet sınırları dışındaki siyasi ilişkiler olmak üzere iki alana ayırt edilebilir. Her iki durumda da, oluşumları ve uygulanmaları üzerinde dini etkenlerin önemli bir etkisi olduğu belirtilmelidir. Din; coğrafi çevre, demografik, ulusal ve ideolojik etkenlerin hemen yanında, uluslararası etkileşim süreçlerini belirleyen ana etkenler arasında yer almaktadır. Ayrıca, bir devlet içindeki siyasi ilişkileri etkileyen ana etkenlerden biri olarak da değerlendirilmelidir. Dini etkenin etnik ve ulusal toplulukların şekillenmesi, toplum yaşamı ve siyasi rekabet, otoritenin ortaya çıkışı, uygulanması ve meşrulaştırılması süreçlerindeki rolüne de dikkat çekilmektedir (Ostrowski, 2020, ss. 107, 108).

Dinin toplumların, siyasi yapı gibi normların şekillenmesi üzerindeki etkisinden yola çıkan bu çalışmanın amacı, Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik yaklaşımda teolojik olguların etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Güney Kafkasya'nın jeopolitik durumu ortaya konarak, bölgesel güvenliğinde rol alan aktörler, özellikle dindarlık ve dini kurumlara duyulan güven incelenmektedir. Dolayısıyla, bölgede bulunan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın iç ve dış güvenliklerini etkileyen etkenler belirtilerek, özellikle Ermenistan Apostolik Kilisesi'nin Hristiyan dünyasındaki yeri ve diğer kiliselerle ilişkisinden yola çıkarak, tarihsel deneyimi ve mevcut durumu temelinde, kilisenin siyasi, sosyal ve ekonomik bir aktör olarak rolünü inceleme amaçlanmaktadır.

2. Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi, Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Kafkasya; doğuda Apşeron Yarımadası, Karadeniz, Azak Denizi ve Taman Yarımadası, kuzeyde Kuma ve Maniç nehirlerinin havzaları ile güneyde Türkiye ve İran sınırları arasında kalan bölgedir. Büyük Kafkasya dağları Kafkasya'yı Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ayırmaktadır. Kuzey Kafkasya RF toprağıdır ve Dağıstan, Çeçenistan, İnguşatya, Kuzey Oseta-Alanya, Kabardino Balkar, Karaçay Çerkez ve Adige cumhuriyetlerinden oluşan yedi özerk cumhuriyet ve Krasnodar Kray ve Stavrapol Kray bulunmaktadır. Güney Kafkasya'da ise Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri yer almaktadır.

Kafkasya ismi ilk olarak "Kafkas" veya "Kafkasya" olarak eski Yunan düşünürlerinden Aiskhylos'un M.Ö. 490'lı yıllarda kaleme aldığı "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" adlı eserinde yer verdiği "Kavkasos Dağı" deyimiyle ortaya çıkmıştır. Kafkasya eski Yunanlılardan Romalılara kadar "Kavkasus", Rönesanstan sonra ise "Caucasus", "Caucasia", "Caucasie",

adlarıyla nitelendirilmiştir (Bekirova, 2023, s. 27). Büyük Kafkaslar tarafından ikiye bölünen bölgenin kuzeyde kalan bölümüne Kuzey Kafkasya (veya Sirkafkasiyen-Kafkas Önü), güneyde kalan bölüme ise Transkafkasya (Kafkas Ardı) adı verilmektedir (Kaşıkçı ve Yılmaz, 1999, s. 4).

Kafkasya: Kuzey-Güney aynı zamanda Doğu ile batı arasında bir geçiş bölgesi olması, Anadolu'yu Rus steplerine aynı zamanda Hazar Denizi ve bu yolla Orta Asya'ya, Rusya'yı Anadolu yoluyla Akdeniz'e ve İran üzerinden Basra Körfezi-Umman Denizi ve Hint Okyanusa bağlaması nedeniyle, jeostratejik ve aynı zamanda jeopolitik olarak önemli bir bölgedir. Kafkasya Karadeniz'e sahili olması nedeniyle, Karadeniz-Azak Denizi, Boğazlar ve Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz suyolunun başında bulunmaktadır. İran, RF ve Türkiye'nin yanı sıra Hristiyanlık ve Müslümanlığın kesişme noktasıdır. Çok fazla etnik yapının bulunduğu, dil ve lehçenin konuşulduğu bir bölgedir.

Kafkasya ve Orta Asya coğrafyası, 21. yüzyılda başta ABD, Rusya ve Çin olmak üzere, bölgesel güçler olan Türkiye, Hindistan, Pakistan ve İran gibi devletler tarafından büyük jeopolitik oyunun parçası haline getirilmiştir. SSCB'nin dağılması ile 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanan ve Güney Kafkasya'da bulunan devletlerden Azerbaycan ekonomik potansiyeli, doğal zenginlikleri ve nüfusunun yoğunluğu, Gürcistan coğrafi konumu, Ermenistan ise RF ile yakın askeri iş birliği, Türkiye ve Azerbaycan ile yaşadığı sorunlarıyla stratejik önem arz etmektir. 1993 senesinde RF'nin resmi dış politikası olarak kabul edilen "Yakın Çevre Doktrini"ne göre; Kafkasya RF'nin yumuşak karnıdır. Güneye doğru sıcak denizlerin önünü açma, yakın çevresinin güvenliğini sağlamak ve enerji zengini Hazar ve Orta Asya'nın kontrolü için Kafkasya stratejik olarak denetim altına alınmak zorundadır.

Kafkasya'nın, daha önemlisi Gürcistan'ın RF'nin nüfuz alanından çıkıp ABD'nin etki alanına girmesi halinde ABD; RF'yi kuzeye doğru iterek Güney Kafkasya'daki enerji yolları üzerinde etkisini artıracak, Baltık'tan başlayıp Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'ye kadar devam eden kuşak ile RF'nin ve Karadeniz'in güneyden kuşatılması tamamlanmış olacaktır. Asya, Afrika ve Avrupa'yı karadan bağlamayı hedefleyen ve 2045 yılında tamamlanması öngörülen Çin'in Modern İpek Yolu konseptini ifade eden "Kuşak ve Yol Projesi" de Kafkasya'dan geçmektedir. Bu nedenle, bundan sonraki süreçlerde, ABD ve Rusya arasında yaşanan Kafkasya'yı bölüşüm kavgasına Çin'in de dâhil olması beklenmelidir.

Gürcistan ise Ermenistan-Azerbaycan arasındaki sıfır toplamlı ilişki nedeniyle zor bir durumda kalmıştır. Gürcistan her iki devletle de iyi ilişkiler sürdürmekte çıkarı olsa da, çeşitli nedenlerden dolayı Ermenistan'dan ziyade Azerbaycan ile daha iyi ilişkiler geliştirmiştir. Petrol

kaynakları ve Hazar kıyısındaki coğrafi konumu sayesinde Azerbaycan, çeşitli ulaşım koridoru düzenlemelerinde merkezi bir konumdadır. Gürcistan ise Azerbaycan ile Türkiye ve Batı arasındaki ulaşım ve diğer bağlantılar için iki olasılıktan biridir; diğeri ise Ermenistan'dır. Ermenistan-Azerbaycan işbirliğinin imkânsızlığı nedeniyle, Gürcistan'ın petrol ve doğalgaz taşımacılığı ve diğer ulaşım projelerindeki rolü önemli ölçüde genişlemiştir. Bu anlamda Gürcistan'ın Ermenistan'ın ekonomik izolasyonunda çıkarı bulunmaktadır.

Bölgesel komşularına benzer şekilde, Gürcistan'ın güvenlik tehditleri de yakın çevresinden kaynaklanmaktadır. Ülkenin ana sorunu ayrılıkçı çatışmalardır. Ülkede, 1990'ların başından beri fiilen bağımsız olan Abhazya ve Güney Osetya olmak üzere iki ayrılıkçı bölge bulunmaktadır. Buna ek olarak, Gürcistan'ın Ermeni çoğunluklu bölgesi Cavaheti'deki ayrılıkçılık sorunu bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, hem Gürcistan hem de Azerbaycan, kendi topraklarının bazı kısımlarında ayrılıkçılarla mücadele etmek zorundadır. Sonuç olarak, Tiflis ve Bakü, ayrılıkçılık ve azınlık sorunları konusunda ortak bir tutuma sahiptir. Her ikisi de toprak bütünlüğünün korunmasını desteklemekte ve ayrılıkçılığı ve bağımsızlık hareketini reddetmektedir.

Gürcistan'ın ayrılıkçılar ve RF ile olan çatışmaları, RF'ninn önemli bir askeri üssüne ev sahipliği yapan ve RF'nin sadık bir müttefiki olan Ermenistan için de bir ikilem yaratmıştır. Azerbaycan ve Türkiye tarafından izole edilmesi, Gürcistan topraklarının ve limanlarının Ermenistan'ın dış ticareti için hayati önem taşıdığı anlamına gelmektedir. Resmi Ermeni kaynaklarına göre, Ermenistan'ın dış ticaretinin neredeyse %70'i Gürcistan limanları ve demiryolu/otoyol ağları üzerinden geçmektedir (Garibov, 2017, s. 68). Bu nedenle, Ermenistan'ın RF ile ittifak ilişkisi olduğu dikkate alındığında, Gürcistan ile iyi ilişkiler sürdürmekte zorluklarla karşı karşıya olmasının yanında, Gürcistan'ın Ermenistan'ı RF'nin yanında yer alan, Kafkasya'da bir tür Rus Truva atı olarak görmesi söz konusudur.

Azerbaycan'ın ekonomik güvenliği, bölgesel müttefikleri Gürcistan ve Türkiye ile de yakından bağlantılıdır. Bu iki ülke, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Bakü-Supsa petrol ihracat boru hatlarının yanı sıra Güney Kafkasya ve Trans-Anadolu (TANAP) doğalgaz boru hatlarının ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun transit ülkeleridir. Bu büyük projeler, Azerbaycan'ın enerji ve ulaşım stratejisinin omurgasını oluşturmakta ve Azerbaycan'ın ihracat gelirlerinin büyük bir kısmından sorumludur. Gürcistan için ise boru hatlarının üzerinden sağladığı önemli taşıma ücretleri nedeniyle büyük bir ekonomik gelir kazanmaktadır. Gürcistan içinde veya Gürcistan'ı ilgilendiren herhangi bir çatışma tehdidi, Azerbaycan ve Türkiye için güvenlik sorunları doğurabilir.

Güney Kafkasya ülkelerinin bölgesel komşuları olan RF, Türkiye ve İran'ın yanı sıra ABD ile ilişkileri, güvenlik dinamikleri açısından son derece önemlidir. Kafkasya'nın güvenliği, bölge ülkelerinin yanında büyük devletlerin etkisine de bağlıdır. Bu ülkelerle ilişkiler Güney Kafkasya için hayati önem taşımaktadır. Güney Kafkasya'nın iç dinamikleri, söz konusu devletlerin bölgesel işlere müdahalelerini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, ABD, RF gibi büyük devletlerib politikaları, Güney Kafkasya'daki güvenlik dinamiklerini etkileyebilir ve şekillendirebilir (Garibov, 2017, s. 70).

3. Güney Kafkasya'da Teolojinin Gelişimi

Dünya'da 1960'larda yaşanan bağımsızlık, özgürlük, sosyal yaşam gibi birçok alanda yaşanılan değişimin bir yansıması olarak, birçok ülkenin dini manzarası çeşitli değişikliklere uğramış, sekülerleşme sürecinin gerçekleştiği ve dini uygulamaların, inançların ve kurumların sosyal önemini kaybettiğini ileri süren değerlendirilmeler yapılmıştır (Robia, 2009, s. 3). Bununla birlikte, dinin sosyal bir güç olarak kalıcılığını gösteren küresel gelişmeler, sekülerleşme başarısını gölgelerken, dini uygulamaların güçlendiği gözlemlenmiştir. Bunların arasında, diğer olayların yanı sıra, 1979 İran Devrimi, özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren başta ABD olmak üzere birçok devlette dini istismar eden görüşlerin yükselişi ve 21. yüzyılın başlarındaki dini unsurlarla beslenen siyasi şiddet yer almaktadır.

Dahası, dindarlığın doğasının da zaman içinde birçok toplumda değiştiği görülmektedir. Avrupa'nın büyük bir kısmı, dini inançların bireyselleşmesine doğru evrilirken, buna paralel olarak dini uygulamalar ve ibadete katılımda da bir düşüş yaşanmıştır. Dindarlığın doğasındaki bu değişim, dinin ve etkisinin ortadan kaybolmayacağını, aksine dönüşeceğini göstermektedir. Bu değişiklikler, dini katılım, uygulamalarda azalma olarak görülse dini uygulama ve bağlılık azalmamaktadır.

Kamunun yönetime güven duyması, birçok kurumun işleyişi için önemlidir. Siyasi ve demokratik kurumlara duyulan güvenin sürekli olarak düşük seviyelerde olması, rejimin meşruiyetini kolayca sorgulanmasına neden olabilir. Dahası, dini kurumlara duyulan yüksek güvenin sürekliliği, bu tür kurumların siyasi kurumlardan daha meşru kabul edildiğini göstermektedir. Bu durum, özellikle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan gibi demokrasiye geçiş dönemi içinde bulunan devletlerde siyasi sonuçlar doğurmaktadır.

Dinî kurumlara duyulan güveni incelemek, özellikle din ve etnik kökenin yakından ilişkili olduğu ve "dinî kurumlar" teriminin çeşitli anlamlar taşıyabildiği bir bölgede zor bir girişimdir. Ermenistan'da nüfusun dini inanç dağılımına bakıldığında; 2022 yılı tahminine göre %95.2'si Ermeni Apostolik, Kilisesi'ne mensuptur. Azerbaycan nüfusunun %97,3'ü

(çoğunlukla Şii) Müslüman ve %2,6'sı Hristiyan olarak tanımlanırken, Azerbaycanlıların çoğunluğunun dini mensubiyeti büyük ölçüde göstermelik olduğu, fiilen dindar olanların çok daha düşük olabileceği değerlendirilmektedir. Gürcistan'da ise nüfusun %83,4'ü doğu Ortodoks Hristiyan, %10,7'si Müslüman, %2,9'u Ermeni Apostolik Kilisesi (Armenian Apostolic Church-AAC)'ne mensuptur (Regional Dashboard, 2022).

Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da din ve etnik köken arasındaki ilişki, din ve devlet arasındaki ilişkide de açıkça görülmektedir. Bu ülkelerin anayasaları din ve devletin ayrılığını öngörmektedir. Ancak her bir devlet, dini işlerden sorumlu devlet bakanlıklarının varlığı da dâhil olmak üzere, din ile yüksek düzeyde bir etkileşim içindedir. Dolayısıyla, "dini kurum" terimi her ülkede birden fazla anlama gelebilir. Dini kurum terimi Ermenilerin, Azerbaycanlıların ve Gürcülerin özel olarak mensup oldukları dini mezhepleri ve ilgili kurumları da ifade edebilir. Bunlar sırasıyla Ermeni Apostolik Kilisesi, camiler, mescitler, medreseler veya Gürcü Ortodoks Kilisesi olabilir. Güney Kafkasya devletleri, bir ölçüde, bu dini kurumlara ayrıcalıklar sağlayarak konumlarını güçlendirmektedir.

Azerbaycan'da devlet ve İslam arasındaki ilişki, Ermenistan ve Gürcistan'daki devlet ve din ilişkisinden daha karmaşıktır. Azerbaycan dini konularla ilgilenen hiyerarşik bir devlet organı ve SSCB dönemi kurumu olan Kafkas Müslüman Kurulu (*Caucasian Muslim Board-CMB*) bulunmaktadır. Azerbaycan'daki CMB, SSCB döneminden miras kalan, vaazları denetleyen, camilere din adamları atayan ve İslami eğitimi yöneten ve devlet tarafından oluşturulmuş bir müftülüktür. Kurul ağırlıklı olarak Şii üyelerden oluşsa da, Sünni katılımcılar için de birkaç sandalye ayrılmıştır. Aslında CMB'nin varlığı, devlet tarafından onaylanmış "resmi İslam" ile "paralel İslam" arasında teorik bir ayrımın olduğu SSCB dönemine özgü belirsiz sınırı sürdürmeye yardımcı olmaktadır (Robia, 2009, s. 8).

Gürcü Kilisesi'nin kökenleri, M.S. 300'lerin başlarında proto-Gürcü devleti Karteli'yi Hristiyanlığa dönüştüren Aziz Nino'ya dayanmaktadır. Gürcü Kilisesi başlangıçta M.S. 486'da Antakya kilisesinin çatısı altında tanınmıştır. 12. ve 15. yüzyıllar arasında Orta Çağ Gürcistan Krallığı'nın yükselişinden önce ve sonrasında İslamiyet'in etkisi altında olmasına rağmen, Hristiyan inancını korumayı başarmıştır. Kartl-Kakheti'nin (Doğu Gürcistan), 1800'li yılların başında Rus İmparatorluğu'na katılmasıyla Kilise, 1811'de otosefali (otonom, yâni tamamen özgür) statüsünü kaybetmiş ve Moskova tarafından ilhak edilmiştir. Bu statüyü (tek taraflı olarak) 1917'ye kadar geri alamamış ve Rusya'nın geri dönüşünü kabul etmesi 1943'e kadar sürmüştür (Hug, 2015, s. 6). .

Gürcistan Apostolik Otosefal Ortodoks Kilisesi (Gürcü Ortodoks Kilisesi), SSCB'nin dağılmasıyla oluşan kültürel ve ideolojik boşluğu doldurmuştur. Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde, bağımsız ve özellikle Gürcü olan az sayıdaki mevcut kurumdan biri olarak konumunu güçlendirmiştir. Gürcü Ortodoks ideolojisi, bağımsızlık sonrası ulusal kimliğin gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. 82 yaşındaki Patrik İlya II, ülkenin en saygın kamu figürü olarak kabul edilmiş, Noel ve Paskalya mektupları önemli siyasi olaylar olarak görülmüş, yerel rahipler Gürcistan'ın sosyal ve kültürel yaşamında büyük bir rol oynamıştır.

Kilise, Devletten bağımsız olarak önemli bir siyasi nüfuz geliştirmiştir. Bu özgüven, kamuoyu tarafından da desteklenmektedir. 2013 yılında Kafkas Barometresi anketine göre, Gürcistan Ortodoks Kilisesi ülkedeki en güvenilir kurum olarak dikkat çekmiştir. Katılımcıların %72'si kiliseye 'tamamen güven' gösterirken, %10'u kısmen güven duyduğunu, sadece %5'i ise bir miktar güvensizlik duyduğunu belirtmiştir (Hug, 2015, s. 9).

Gürcistan anayasası din ve devletin ayrılığını tanımaktadır. Ancak Hükümet ile Kilise arasında, 2002 yılında Gürcistan Ortodoks Kilisesi'nin Gürcistan tarihindeki özel rolünü tanıyan, başta eğitim olmak üzere bazı alanlarda danışma rolü veren, SSCB döneminde el konulan kilise mallarının iadesini kolaylaştırmayı taahhüt eden, geçmiş kayıpları telafi etmek ve kilisenin çalışmalarını desteklemek için yıllık ödenek oluşturan bir mutabakat kabul edilmiştir. Söz konusu mutabakat ile patriklere dokunulmazlık tanınmış, Gürcistan Ortodoks Kilisesi din adamları askerlik hizmetinden muaf tutulmuş, yalnızca Gürcistan Ortodoks Kilisesi'ne askeri din hizmetleri birimlerine atama hakkı verilmiştir (State Funding of the Georgian Church, 2013; Robia, 2009, s. 8).

Kilise, Gürcistanlı politikacılar ve sivil toplum aktivistleri için büyük risk teşkil eden siyasi ve sosyal bir aktördür. Rus Ortodoks Kilisesi ile kültürel normları paylaşsa da, Kilise'nin kültürel muhafazakârlığı, Batı'dan gelen kültürel dayatmalar olarak gördüğü hususlara yanıt olarak kendi alanını belirleme arzusunu yansıtmaktadır.

4. Ermeni Kilisesi'nin Doğuşu ve Geleneksel Değerleri

Ermeniler genel olarak veya Ermeni-Gregorianlar, Ermeni dininin kurucusu olarak kabul edilen Partlı Gregory'ye (252-329) atıfta bulunmuşlardır. "Ermeniler" olarak tanımlanan toplumun tarihi, 4. yüzyılda Hristiyanlığı benimsemelerinden sonra başlamıştır. "Ermeniler" kelimesi 19. yüzyıla kadar yalnızca "Ermeni Apostolik Kilisesi'ne mensup olanlar" anlamına gelmiştir. Dolayısıyla Ermeniler, standart Hristiyanlar arasında izole edilmiş ve birçok yönden "farklı Hristiyanlar" olarak görülmüştür (Shokhikyan, 2022, p. 101, 102). Dolayısıyla, Ermeni ulusal kültürü ve gelenekleri de Ermeni Apostolik Kilisesi temelinde şekillenmiştir.

Apostolik, "elçi" ya da "havari" anlamına gelen Yunanca kökenli "apostolos" kelimesinden gelmektedir. Hristiyanlıkta bu terim, İsa'nın 12 havarisi için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, "Apostolik Kilise", kökenini doğrudan 12 havariye dayandıran kilise anlamına gelmektedir (Öncan, 2025). Ermenistan Kilisesi, mezhepsel belgeler veya dış çerçevelerle değil, örnek şahsiyetleri, litürjik deneyimi ve tarihsel ufkuyla tanımlanmaktadır. Kilise, kendine özgü tarihsel ve kültürel özelliklerine göre değerlendirilmelidir. Kilise ilk olarak, tarihsel ve litürjik açıdan Ermenistan Kilisesi, herhangi bir sözde konfederasyonun parçası değil, bağımsız ve ayrı bir tarihsel olgudur. İkincisi, Ermenistan Kilisesi, adından da anlaşılacağı gibi, mezhepsel bir kilise değil, toprak ve halkın kilisesidir. Diğer yandan, Ermeni Kilisesi üyeleri tarafından tek ve gerçek kilise olarak algılanmamaktadır. Kendi ayin ve geleneklerine olan bağlılıklarına ve Ermeni ve Hristiyan olmanın doğal gururuna rağmen, Ermeni Hristiyanlar, Ermeni Kilisesi'nin Mesih'in tüm bedeni olmadığını ve hiçbir zaman da olmadığına inanmaktadır. Ermeni Hristiyanlar, kendilerini ve diğer kiliseleri Hristiyanlığın kolları olarak görürler. Bu anlamda, Ermeni Hristiyanlar hiçbir kilisenin gerçeğin tamamına sahip olduğuna inanmazlar. Dolayısıyla, Ermeni Hristiyanlar, kendilerine standart olarak dayatılmadığı sürece, daha geniş kilise deneyimlerini ve bakış açılarını dinlemeye açık olmuşlardır ve olmaya devam etmektedirler (Shokhikyan, 2022, p. 105, 106).

Ermeni nüfusunun bulunduğu bölgeler, 19. yüzyılın sonlarına kadar dünyanın en büyük iki imparatorluğu olan Osmanlı ve Rus imparatorlukları arasında bölünmüştü. Rus İmparatorluğu'nda Ermeni Kilisesi daha güçlü bir konumda olsa da, oldukça istikrarsız bir dönem geçirmiş, hakları ve mirası, Rus imparatorlarının sempati ve siyasi eğilimlerine bağlı olarak sürekli olarak genişletilmiş veya kısıtlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise 'millet' (dini cemaatler) sistemi nedeniyle, Ermeni Apostolik Kilisesi idari, eğitim, hukuki ve diğer işlevleri yerine getiren tek temsilci kurum olarak tanınmıştır.

Sovyet Ermenistan'ında kilisenin konumu ve işlevleri farklı olmuştur. Ermeni Kilisesi 1930'larda, kiliselerin yıkılması, din adamlarının baskı altına alınması ve günlük yaşamın tamamen sekülerleştirilmesiyle birlikte din karşıtı bir kampanya yaşamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Ermeni Kilisesi (Rus Ortodoks Kilisesi gibi), baskı altına alınan veya kurum olarak tamamen yok edilen Katolik ve Evanjelik kiliselerine kıyasla gayri resmi olarak ayrıcalıklı bir konumda bulunmuştur. SSCB tarafından Kilise, SSCB propagandasının Batı ülkelerine iletiminde kullanılabilecek olası bir aktör olarak görülen Ermeni diasporasıyla daha yakın ilişkiler kurmak maksadıyla, bir araç olarak kullanılmıştır (Antonyan, 2015, s. 35).

Ermenistan'ın 1990'larda bağımsızlığını yeniden kazanılması döneminde, Ermeni Apostolik Kilisesi bir kurum olarak toparlanma sürecine girmiştir. Başta Ermeni Apostolik Kilisesi olmak üzere Doğu Hristiyanlığı geleneklerine (Ermeni, Gürcü, Süryani vb.) bağlı bağımsız veya özerk kiliselerin en üst düzey ruhani liderlerine verilen 'Katolikos' unvanına sahip Katolikos Vazgen I (1955-1994) ile büyük ölçüde özdeşleşen Kilise, devlet kurumlarının otoritesinin yeniden inşasında, ortaya çıkan kurumları kendi otoritesiyle destekleyebilecek bir güç odağı olmuştur. Kilise'ye bu niteliğin kazanmasında; Devletin bir yandan SSCB tarafından "el konulan" ulusal hafızayı geri kazanma mücadelesinde, diğer yandan da Dağlık Karabağ çatışmasının ve 1988'deki Ermenistan depreminin etkilerini hafifletme çabasında olması, aynı zamanda, Katolikos ile komünist yetkililer arasındaki iyi ilişkilerin etkili olduğu düşünülmelidir.

Ermenistan'ın yaşadığı zor dönemin etkisiyle Ermeni Apostolik Kilisesi, bölünmüş dini yapıları yakınlaştırma girişimini başlatmış, 1989'da Kilikya Katolikosu, sözde 1915 soykırımını anma amacıyla düzenlenen ve "Tek Kilise, Tek Millet, Tek Vatan" ana başlığı altında gerçekleştirilen ulusal kutlamalar nedeniyle, ilk kez Eçmiadzin (*Erivan'ın 20 km batısında ve en eski Hristiyanlık mabetlerinin bulunduğu şehir*)'i resmen ziyaret etmiştir. Bunun yanında kullanılan cezbedici ifade, ulusal pan-Ermeni birliğinin ana faktörü olarak belirlediği hedefleri de ortaya koymaktadır. 1995 yılında Kilikya Katolikosu Karekin II'nin Garegin I olarak Eçmiadzin Katolikosu olarak seçilmesi, dünyanın dört bir yanındaki Ermenileri birleştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, adaylığının bağımsız Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı Levon Petrosyan (aynı zamanda Suriye diasporasından gelen ve Eçmiadzin Aziz Semineri'nde eski öğretmen) tarafından kamuoyu önünde desteklendiği de bilinmelidir.

Ermenistan ilk Cumhurbaşkanı olan Levon Petrosyan, 1991'de bağımsızlığın yeniden kazanılmasının ardından Ermeni Kilisesi'nin "Ermeni devletinin sosyal, siyasi ve ekonomik ortağı" haline geldiğini ve Robert Koçaryan'ın (1998-2008) başkanlığı boyunca "cumhurbaşkanlığı ile Garegin II'nin patriklik yönetimi arasındaki ilişkinin bir tür ortak yönetim ilişkisine dönüştüğünü" belirtmiştir (Ostrowski, 2020, s. 111). Yeni bir iktidarın yasallaştırılması için Kilise'nin "olur"unun alınması, siyasi dönüşümün başlangıcından beri gerçekleşmektedir. 1991 yılında, başkanlık yemin töreninde, Ermenistan Cumhuriyeti başkanlarının kutsanması geleneği başlatılmıştır. Devlet başkanının "kutsanması" eyleminin ek bir unsuru da, Katolikos Vazgen I'in annesine ait olan Orta Çağ'dan kalma el yazması bir İncil olan "Vehamor İncili" üzerine edilen yemindir. Bu gelenek, cumhurbaşkanlığı sisteminden 2017'de parlamenter sisteme geçilmesinden sonra bile sürdürülmüştür. Devlet ile Kilise

arasındaki ilişkilerin daha da güçlenmesinin bir yansıması da, devlet yetkililerinin Kilise başkanının seçimi üzerinde etkili olmaya başlamalarıdır.

Devlet ve Kilise arasındaki bu ilişki, R. Koçaryan'ın halefi Serj Sargsyan'ın (2008-2018) başkanlığı döneminde daha da sıkılaşmıştır. Ermeni Apostolik Kilisesi, dış temsilcilikleri aracılığıyla devletin dış ilişkilerini aktif olarak desteklemiş ve Garegin II, Ermenistan'ın diplomatik ilişkilerinde aktif olarak görev yapmıştır. Polonyalı tarihçi ve siyaset bilimci Renata Król-Mazur'un Kilise ve devletin birleşmesinin 28 Eylül 2008'de Cumhurbaşkanı Serj Sargsyan tarafından sembolik olarak onaylandığını belirttiği Ostrowski, (2020, s. 111) tarafından aktarılmıştır. Devam eden süreçte Ermeni Kilisesi, ulusal ve devlet destekli propaganda ve ideolojik etki araçlarına sahip olmak için siyasi hiyerarşinin tepesindeki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, örneğin bir televizyon kanalına ('Şoğakat') sahip olma, tüm önemli ulusal etkinliklerde geniş ve görünür temsil, eğitim ve kültür alanlarında etki ve ideolojik müdahale, vergi muafiyetine sahip olma ve devletin mali desteği gibi haklar elde etmiştir. Kilise, sağladığı ekonomik ayrıcalıklar ve özel konumuna dayanarak toplumsal ve siyasi yaşamı etkileyebilecek faaliyetlerine devam etmektedir.

Ermeni Kilisesi, Batı kiliselerinin aksine, 'Kiliseler arası iletişim' konusunda resmi ve kapsamlı bir yetkiye sahip değildir. Yine diğer kiliselerden farklı olarak, Ermeni Kilisesi için 'Kiliseler Arası İletişimi' fiilen fiziksel, psikolojik, ruhsal ve sosyal gerçekliğinde desteklemek ve güçlendirmek amacıyla iletişimsel uygulama, başka bir ifade ile pastoral bir mesele, bir ekonomik konu olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, her piskoposluğun kendine özgü pastoral rehberleri bulunmaktadır. Yunanistan, Suriye, Romanya veya Rusya'daki Ermeni topluluklarında kuvvetli olasılıkla Ortodoks ahlakıyla bağlantılar görülebilirken, Kuzey Amerika veya Orta Doğu'da pastoral durum farklı olabilir. Dolayısıyla, Ermeni Kilisesi'ndeki yaklaşımların çeşitliliği göz önüne alındığında, tek tip bir görüşten, dünyanın dört bir yanındaki çeşitli Ermeni toplulukları tarafından benimsenen çeşitli deneyim ve stratejilerden bahsetmek mümkün değildir. Yine de Ekümenik tartışmaların artmasıyla birlikte Ocak 1965'te Addis Ababa konferansında, tarihte ilk kez beş doğu kilisesi (Ermeni, Kıpti, Süryani, Etiyopya, Malankara) e ilk kez bir araya gelmiştir.

Ermeni Apostolik Kilisesi, yapısı itibariyle oldukça karmaşıktır ve bu durum yalnızca Ermeni gerçekleriyle sınırlı değildi. Diasporanın rolü de göz önüne alındığında bu karmaşıklık daha da belirginleşmektedir. Kilise, geleneksel değerlerin korunmasına ilişkin açıklamalar yaparken, yine de bu değerlere jeopolitik bir bağlam kazandırmaktan veya RF ile Batı arasındaki artan çatışmaya karışmaktan kaçınmaya çalışmaktadır.

5. Ermenistan'ın Egemenliği ve Kilise

Genel olarak Ermeni toplumunun sekülerleşmiş olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Bu olgu büyük ölçüde SSCB döneminde uygulanan ateizm politikasının bir sonucu olabilir. Dindarlık üzerine yapılan çalışmalar, dini kurumlara yüksek düzeyde güven duyulduğunu ve aynı zamanda oldukça düşük düzeyde dindarlık olduğunu göstermektedir (Robia, 2009, s. 1). Aynı zamanda Ermenistan'da sözde "özelleştirilmiş din"in yüksek bir seviyede olduğu belirtiliyor ki bu da dinin ve mezhepsel aidiyetin öznel bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Sekülerleşmenin azalması ve insanların kendilerini dindar olarak görmelerindeki artışın iki faktöründen birinin 1980'ler ve 1990'lardaki ulusal restorasyon süreci ve "gerçek Ermenilik" arayışı olduğu belirtilmektedir (Ostrowski, 2020, s. 109).

Ermenistan Cumhuriyeti; yetmiş yıllık sekülerleştirme ve SSCB dönemindeki ateizmden arınma politikasına rağmen, jeopolitik belirleyicilerdeki değişimden sonra dinin siyasette yeniden önemli bir etken haline geldiği modern bir devletin örneğini oluşturmaktadır. Ermenistan'da din ve siyaset arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar, modern Ermeni toplumunda dinin rolünün tanınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Genel bir bakış açısıyla, dinin tek bir din ve Kilise ile güçlü bir şekilde bağlantılı olduğu, hatta "bütünleşmiş" olduğu görülmektedir. Ermenilerin Hristiyan kimliği, etnik kimliği ve mezhepsel kimlikle ilişkilendirerek, kamusal ve bireysel söylemde vurgulanmaktadır. Yurt içi yaymacada; özellikle Hristiyanlığı benimseyen dünyanın ilk ulusu olunması, Ermeni Kilisesi aracılığıyla ulusal kültürün şekillendirilmesi, ulusun Hristiyan kimliğindeki varlığına yönelik olarak Hristiyan olmayan uluslardan (Persler, Türkler) gelen varoluşsal tehdit ve bunun nedenlerine ilişkin algı kullanılmaktadır (Ostrowski, 2020, s. 108).

Ermenistan'daki tüm yetki "Ermeni Vatikanı" yani Eçmiadzin Katolikosu'na ait bulunmaktadır. Ermeni Apostolik Kilisesi'nin yanı sıra, Ermenistan'da diğer Hristiyan mezheplerinin yapıları bulunsa da, cemaatlerinin mevcudiyeti azdır. Ermenistan nüfusunun 2011 verilerine göre %98,1'ini Ermeni uyruklu kişiler, %94,4'ünü ise Hristiyan olduğunu beyan edenler oluşturmaktadır. Toplam nüfusun %92,6'sı Ermeni Apostolik Kilisesi'ne mensup olduğunu beyan etmiştir (Service of Republic of Armenia, 2011). Eçmiadzin Ana Kilisesi Müzeleri Müdürü, 2014 yılında ateist Ermenilerin 'tam anlamıyla Ermeni' olarak kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir (Asoghik Priest Karapetyan, 2014). İkinci en kalabalık dini grup, yaklaşık 29 bin kişiyle (nüfusun yaklaşık %1'i) Evanjeliklerdir. Katolikler 19 binden az kişiden oluşmaktadır ve çoğunlukla Ermeni Katolik Kilisesi (Armenian Catholic Church-ACC) üyelerini içermektedir. Bunların dışında, küçük topluluklar halinde Ortodoks Hristiyanlar ve

Molokanlar bulunmaktadır. 1990'lardan bu yana Yehova Şahitleri Kilisesi önemli bir ilerleme kaydetmiş, yaklaşık dokuz bin kişi bu Kilise'ye bağlılığını beyan etmiştir. Ayrıca, Yezidiler (Şar-fadinyalılar) yaklaşık 25 bin kişiyle en büyük grubu oluşturmaktadır (Service of Republic of Armenia, 2011).

Orta Doğu'da yerleşik toplumların mezhepsel veya mezhepsel-siyasi yapısının sesinin duyulduğu söylenebilir. Lübnan'daki Ermeni topluluğunun, Ermeni olarak değil dini gruplar şeklinde, Ermeni Apostolik Kilisesi'nin beş ve ACC'nin bir üyesi olmak üzere, parlamentoda koltuk hakkı bulunmaktadır. İran Anayasası'nın 64. maddesi uyarınca, İran Parlamentosu'nda Ermeni Hristiyanlar tarafından iki koltuk işgal edilmektedir (Ostrowski, 2020, s. 108).

Ermeni Apostolik Kilisesi'nin, Ermenistan (Eçmiadzin) ve Lübnan'da (Kilikya) olmak üzere iki merkezde iki Patrikhanesi bulunmaktadır. Piskoposlukları dünyanın dört bir yanında faaliyet göstermektedir. Ayrıca Lübnan'da bulunan Ermeni Katolik Patrikhanesi ve dünyanın çeşitli yerlerinde çok sayıda özerk Ermeni Protestan Kilisesi de bulunmaktadır. Ermenilerin yaklaşık %70'i Rusya, ABD, Avrupa, Orta Doğu ve diğer yerler de dâhil olmak üzere yurt dışında yaşamaktadır. Ermeni Kilisesi muhafazakâr bir kurum olduğu için esnek bir politika izlemekte ve piskoposluklarının faaliyet gösterdiği tüm ülkelerle iyi ilişkiler sürdürmektedir.

6. Devlet Otoritesi ve Kilise'nin İstikrar Sağlayıcı Etkisi

Ermenistan Devleti, Kilise'yi ulusun manevi ve ahlaki canlanmasının, ulusal değerlere katılımının, vatanseverlik ruhunun aşılanmasının önemli bir etkeni olduğunu algılamaktadır. Devletin yeniden inşası, Ermeni Apostolik Kilisesi'ne devlet otoritesiyle yeni ilişkiler kurma ve aynı zamanda kurumsal restorasyon fırsatı vermiştir. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi 23 Ağustos 1990'da, diğer hususların yanı sıra vicdan özgürlüğü ve din ayrımı gözetmeksizin eşitlik güvencelerini de içeren bağımsızlık bildirisini kabul etmiştir. Ermenistan Parlamentosu tarafından 17 Haziran 1991'de kabul edilen Vicdan Özgürlüğü ve Dini Kuruluşlar Yasası'nın gerekçesine "Ermeni Apostolik Kilisesi'ni Ermenilerin ulusal Kilisesi, manevi yaşamlarının inşası ve milliyetlerinin korunması için önemli bir kale olarak kabul etmek" hükmü eklenmiştir. Dini propaganda faaliyetleri ve dini örgütlerin yurt dışındaki merkezleri ve siyasi örgütler tarafından finanse edilmesi yasaklanmıştır.

Ermenistan Yüksek Konseyi tarafından, 12 Mayıs 1995'te kabul edilen Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'nda, din özgürlüğü de dâhil olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin güvencesi teyit edilmiş, ancak Kilise veya dini örgütlerle ilgili herhangi bir hüküm ve Kilise ile devletin ayrılmasına ilişkin bir madde konulmamıştır. 2005 yılında kabul edilen anayasa değişikliği, Kilise ile devletin ayrılmasına ilişkin bir hükmün yanı sıra, "Kutsal Ermeni

Apostolik Kilisesi'nin ulusal Kilise olarak manevi yaşamda, ulusal kültürün geliştirilmesinde ve Ermeni ulusunun ulusal kimliğinin korunmasında özel bir tarihi misyonu"nun tanınmasını ve tüm dini kuruluşların faaliyet özgürlüğünü içermiştir. Devlet ve Kilise kurumları arasındaki ilişkiler, 2007 tarihli Ermenistan Cumhuriyeti ile Ermeni Apostolik Kilisesi Arasındaki İlişkiler Kanunu (*Act on the relations between the Republic of Armenia and the Armenian Apostolic Church*) ile tanımlanmıştır. Devlet bu kanunla; Kilise'nin faaliyet gösterdiği ülkelerde Kilise'yi korumayı, kültürel nitelikteki Kilise kurumlarını mali olarak desteklemeyi ve kutsal eşyaların üretim ve satışından vergi muafiyeti sağlamayı taahhüt etmiştir (The Constitution and Laws, 2007, s. 2; Ostrowski, 2020, ss. 114, 115). "Ulusal Kilise" kavramı; herhangi bir yasal belgeyle tanımlanmamış olmasına ve Anayasaya göre kilise ve devletin ayrı olduğu gerçeğine rağmen, din adamları tarafından 'devlet kilisesi' olarak yorumlanmaya çalışıldığı görülmektedir (Danielyan , 2015, s. 31).

1999 yılından itibaren, Ermeni Apostolik Kilisesi'nin en yüksek başı olan ve 2013 yılında oybirliğiyle sekiz yıl için Dünya Kiliseler Konseyi'nin Doğu Ortodoks başkanı seçilen tüm Ermenilerin Katolikosu Garegin II, Kilise'nin devlet otoritesini güçlendiren ve devleti istikrara kavuşturan bir unsur olduğu fikrini hayata geçirmiş, ülkedeki önemli siyasi olaylara kamuoyu önünde konuşarak tepki göstermiştir. Yöneticiler ile halk arasındaki çatışmada 'arabulucu' rolünü üstlenmiş, 2008 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra meydana gelen ve yaklaşık 8 kişinin öldüğü 130 kişinin yaralandığı, toplantıların yasaklandığı, muhalefetin çok sayıda temsilcisi gözaltına alındığı ve hapsedildiği protestolardan kaynaklanan krizle ilgili gerilimi hafifletmeye çalışmıştır. On yıl sonra, "kadife devrim" ile bağlantılı gerilimleri yatıştırma girişiminde bulunmuş, 17 Nisan 2018'de eski cumhurbaşkanı Serzh Sargsyan'ın ülkenin başbakanı olarak seçilmesi ve yemin etmesi, geniş çaplı toplumsal direnişe ve birkaç bin kişinin katıldığı gösterilere yol açması üzerine, yine arabulucu rolünü oynamıştır (Ostrowski, 2020, s. 111).

Nikol Paşinyan'ın 8 Mayıs 2018'de Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı seçilmesi ve ardından 9 Aralık'ta yapılan ve Paşinyan'ın grubunun kazandığı seçimler, Ermenistan'ın içişlerinde yeni bir sayfa açmıştır. Bununla birlikte, "kadife devrim" ve siyasi dönüşüm, Katolikos'un üstlendiği rolde esaslı bir değişikliğe yol açmadığı gözlemlenmiştir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın, ülkenin demokratikleşmesi sürecinde 19 Mayıs 2019'da vatandaşları 20 Mayıs sabahından itibaren ülke genelindeki mahkemeleri bloke etmeye çağırmasının ardından, Garegin II ulusa yayımladığı mesajla; ülkedeki durumdan duyduğu derin endişeyi dile getirmiş ve şiddetten kaçınılması, karşı karşıya olunan zorlukların

üstesinden gelmek için barış, ulusal birlik ruhu ve sevgi yoluyla her türlü çabanın gösterilmesi çağrısında bulunmuştur (His Holiness Garegin II addresses message, 2019).

1980'lerde Ermenistan'da yaklaşık 30 civarında aktif kilise bulunurken, dini eğitim verilmemekte idi. Bağımsızlığın kazanmayı müteakip geçen 30 yılı aşkın süresi içinde, Ermenistan Cumhuriyeti topraklarında aktif kilise sayısı yaklaşık 400'e yükselmiştir. 2007 tarihli Karşılıklı İlişkiler Yasası'ndan aldığı güçle Ermeni Kilisesi; hastanelerde, yetimhanelerde, yatılı okullarda, askeri üslerde ve cezaevlerinde, soruşturma amaçlı tecrit hücreleri de dâhil olmak üzere, daimi manevi temsilcisi bulundurma hakkına sahip olmuştur (Ostrowski, 2020, s. 115). Ermenistan Cumhuriyeti'ndeki yasal düzenlemeler, Ermeni Kilisesi'nin ve temsilcilerinin ulusun tarihindeki rolünü teyit etmiş, aynı zamanda modern Ermeni Devleti'ndeki yerini de tanımlamıştır. Kilise, egemen devletle birlikte ve ona eşdeğer olarak, hayatta kalmanın ve ulusal kalkınmanın ana direği olarak kabul edilmiştir. İki kurumun giderek artan "bağlantısı", onu fiilen devlet kilisesine dönüştürmüştür.

Yerel topluluklarda misyonerlik yapmaktan daha etkili oldukları için eğitim alanı ve ordu, özellikle genç nesillerin kitlesel olarak dönüştürülmesi için en iyi fırsatları sağlayarak ideolojileştirme sürecinin en önemli parçasıdır. Kilise tarafından, Ermenistan'da da bu anlayışla adımlar atıldığı görülmektedir.

6.1. Ordu

Ordu, Kilise'nin varlığının vurgulandığı önemli bir alan olmuştur. Kilise, Dağlık Karabağ Savaşı sırasında sahada dini hizmete dâhil olmuş ve cephede silah kuşanan Rahiplerin bulunması, Kilise'nin vatansever bir kurum olarak tanınmasını kuvvetlendirmiştir. Ordudaki dini hizmet, 13 Kasım 1997'de Katolikos Garegin I ve Savunma Bakanı Vazgen Sargsyan'ın imzaladığı memorandumun ile şekillenmiştir. SSCB döneminde var olmayan Ordu Rahipleri Enstitüsü'nün 1997'de kurulmasıyla Ordu'nun aktif bir şekilde "din adamlaştırılması" süreci başlamıştır. Daha da önemlisi 2011 yılında, Ermenistan'ın bağımsızlığını kutlama törenlerinde, Ordu rahiplerinden oluşan ayrı bir askeri birlik ilk kez Bağımsızlık Günü askeri geçit törenine katılmıştır. Kilise'nin Ordu'daki varlığı, askeri birliklerde aktif olarak inşa edilen şapellerle de kendini göstermektedir. Din adamları Ordu içerisinde; konferanslar vermekte, sohbet toplantıları düzenlemekte, nöbet değişimleri sırasında dualarıyla askerleri cesaretlendirmekte, sınır karakollarını ziyaret etmekte, eğitim filmleri gösterimi yapmakta, hac ziyaretlerini, ayinleri ve diğer dini törenleri organize etmektedir (Ostrowski, 2020, ss. 115, 116). Ermeni Kilisesi'nin Ordu'da temsil edilmesine resmi olarak izin verilen tek kilise olması da, ilişkilerin derinliği ve vazgeçilmezliğinin önemli bir göstergesidir.

6.2. Eğitim

Eğitim, devlet kilisesinin varlığının ortaya çıktığı bir diğer alandır. Hükümet ve Kilise arasındaki anlaşma gereği, 2002 yılından bu yana Ermeni Kilisesi tarihi dersleri, 5 ila 10. sınıflar (10-16 yaş arası öğrenciler) için devlet okulu öğretim müfredatının bir parçası olarak zorunlu hale gelmiştir (Danielyan , 2015, s. 31). 2007 yılında kabul edilen Kilise ile Hükümet ilişkilerini düzenleyen yasa Kilise'ye "devlet eğitim kurumlarında 'Ermeni Kilisesi Tarihi' dersleri için akademik müfredat ve ders kitaplarının hazırlanmasına katılma, söz konusu dersin öğretim görevlilerinin asgari şartlarını belirleme ve okullara potansiyel öğretim görevlileri sunma güvencesini vermiştir.

Ermeni Kilisesi ayrıca, Ermenistan genelinde bulunan ve Ermeni Genel Hayırseverler Birliği (*Armenian General Benevolent Union-AGBU*) tarafından desteklenen, çocukların yaratıcılığını geliştirmeye yönelik merkezler olan "Hayordyats toun" adlı Gençlik Merkezlerini de işletmektedir. Program, 1993 yılında o zamanlar Araratya Piskoposluğu ve AGBU'nun vekili olan Katolikos Garegin II tarafından başlatılmıştır. Ülkede bulunan yedi merkeze düzenli olarak 3500 dolayında öğrenci devam etmektedir. Merkezlerde eğitmen ve idari personel sayısı 300'ü aşmaktadır. Öğrenciler, sanat, el sanatları, resim, spor, dans, jimnastik, bilgisayar bilimi, gazetecilik ve yabancı diller de dâhil olmak üzere çeşitli konularda alanlarında derslere iştirak etmektedir. Ermeni Kilisesi Gençlik Merkezlerinin tüm öğrencilerine, standart eğitim müfredatının bir parçası olarak dini eğitim de verilmektedir (Ostrowski, 2020, s. 117; Catholicos of All Armenians, 2026).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin Ermenistan'a yönelik tavsiyeleri arasında "tüm çocukların din özgürlüğünü yansıtacak şekilde okulların müfredatının gözden geçirilmesi ve Ermeni Kilisesi Tarihi dersinin zorunlu ders programından çıkarılması" talebi bulunmaktadır (Committee on the Rights, 2013). Ancak hükümet bu yönde herhangi bir adım atmamış, dahası yaklaşık 60 devlet okulunda 2-4. sınıflardaki (7-9 yaş) öğrencilere de Hristiyan eğitimi başlıklı pilot bir ders verilmeye başlanmıştır (Danielyan , 2015, s. 32).

Öğrencilere ders kitapları aracılığıyla Ermeni Kilisesi ve Ermeni ulusunun özdeşleşmesi teorisi öğretilmektedir. Alıntılar arasında "tek bir kilise, tek bir devlet ve tek bir ulus olarak hayallerimizi gerçekleştirme kararlılığıyla ilerleyelim" ve "Kilise, aslında, ulusal manevi karakterin en önemli özelliklerinden biri olarak inanç ikrarını ortaya koymuştur" ifadeleri yer almaktadır. Devlet okullarında dersin öğretiminde; Ermeni Apostolik Kilisesi dışındaki dini kuruluşlara karşı nefret duygusu uyandıracak faaliyetlerde bulunulduğu, eğitim sisteminde alternatif bakış açılarına yer verilmediği, derslerde dini ritüellerin sergilendiği, ulusal ve dini

aidiyetlerin vurgulandığı görülmektedir Ulusal Televizyon ve Radyo Komitesi tarafından, Şubat 2010'da belirlenen ve Ermenistan topraklarında kayıtlı tüm radyo ve televizyon şirketlerinin uyması gereken kriterler arasında, özellikle içeriğin "Ulusal Kilise'yi ve vaaz ettiği değerleri küçümseyip itibarsızlaştırması" durumunda, çocukların sağlığı, eğitimi, zihinsel ve fiziksel gelişimi için potansiyel olarak zararlı kabul edileceğini vurgulamıştır. Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi'nin 03 Mart 2014 tarihli kararıyla, Ermeni Kilisesi'nden üç piskoposa fahri doktora unvanı verilmiştir. Akademi Başkanı'nın kararın açıklanmasında "Bu ilk örnek değil. Akademi, Ermenioloji ve tarih alanındaki din adamlarının faaliyetlerine sürekli olarak odaklanmaktadır" ve "Ermeni halkı, yüzyıllar boyunca bir devlete sahip olmamış, ruhunun ve zihninin eğitildiği kiliseye dayanmıştır." (Danielyan , 2015, ss. 31, 32) şeklinde konuşması, Kilise'nin bilim dünyası üzerindeki etkisinin bir göstergesidir.

6.3. Siyaset ve ekonomi

Ermeni Apostolik Kilisesi'nin siyasi ve ideolojik etkisi aynı zamanda ekonomik bir boyuta da sahiptir. Devlet, anayasal olarak Ermeni Apostolik Kilisesi'nin özel statüsünü tanıdıktan sonra, ona bir dizi ayrıcalık ve avantaj öngörmüştür. Bunlar arasında, dini eşya üretimi ve satışı gibi bazı faaliyetler ve mülkler için vergi muafiyeti, mali olmayan devlet desteği (arazi tahsisi, SSCB döneminde el konulan kilise mülklerinin iadesi, tarih ders kitaplarının geliştirilmesine katılma hakkı vb.), kilise okullarının kurulması ve eski kiliselerin yenilenmesi şeklinde kültürel mirasın korunması için doğrudan ve dolaylı devlet mali desteği yer almaktadır. Bu ayrıcalıklar karşılığında, Ermeni Apostolik Kilisesi yetkililerinden ideolojik ve siyasi destek beklenmektedir.

Dini objelerin satışından elde edilen geliri, diğer bazı kâr amaçlı faaliyetleri (örneğin hastane sahibi veya hissedarı olmak gibi) ve devlet mali desteğinin yanında, Kilise'nin ekonomik refahının ana kaynaklarından biri, genellikle din adamları ve bağışçılar arasında bir "hediye alışverişi" sürecine dönüşen bireysel bağışlardır. Söz konusu bağışlar, genellikle üst düzey politikacılar, diasporanın zengin temsilcileri, yerel oligarklar, varlıklı ve etkili göçmenler tarafından yapılmaktadır. Bağışlar; özel hediyeleri, piskoposluklara (cemaatlere), kiliselere ve manastırlara para, mobilya, dini eşyalar, kutsal emanetler, ikonlar şeklinde yapılan bağışları, kiliselerin onarım ve yenilenmesini ve yeni kiliselerin inşasını içerebilmektedir. Ancak kiliseye yapılan bağışlar, sadece dindarlık ve aidiyetin veya günahlardan tövbe etme isteğinin işaretleri değildir. Aslında, din adamları, politikacılar ve iş adamları arasında bireysel karşılıklılığa dayalı, karmaşık sosyal ilişkilerin en önemli göstergesidir. Bu karşılıklı ilişkiler çerçevesinde Kilise, politikacılara ideolojik destek sağlamaktadır. Bireyler ise bağışlar ve sadakat

karşılığında güç ve zenginliklerinin sembolik meşruiyetini güvence altına almaktadır. Bu ilişkiler, genişleyen ulusal ve uluslararası güç ve prestij ağlarına katkıda bulunmaktadır.

Nikol Paşinyan'ın 8 Mayıs 2018'de Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı seçilmesi ve ardından 9 Aralık'ta yapılan ve Paşinyan'ın grubunun kazandığı seçimler, Ermenistan'ın içişlerinde yeni bir sayfa açmıştır. Hükümet ile Kilise arasında geçen süreçte sorunlar yaşanmasa da, Azerbaycan'a karşı Karabağ Savaşının kaybedilmesi ve Karabağ'dan çekilmek zorunda kalınması sonucunda, Ermeni Kilisesi ile gerginlik yaşanmaya başlanmıştır. 2024 yılında Azerbaycan ile sınır belirleme (delimitasyon) çalışmaları kapsamında, Tavuş'taki dört köyün Azerbaycan'a devredilmesi gündeme gelmiş ve bu bölgede gelişen halk hareketine Başpiskopos Bagrat'ın (Vazgen Galstanyan) "Vatan için Tavuş" hareketini başlatarak öncülük etmesi ve Kilise'nin Hükümeti istifaya çağırmıştır. Paşinyan'ın da konuyla ilgili açıklamasında, 2018'de Ermenistan'da yönetimi devraldıklarında kendilerinin "dini-feodal geleneği sürdürdüklerini" belirterek, "Şimdi başımıza bu geliyor çünkü biz kendi içimizde bu düşünceyi aşıyoruz. Dini-feodal sistem ise isyan ederek, 'Sizin düşünmeye ne hakkınız var, düşünce kalıplarını biz yarattık ve siz o kalıp içinde düşünmek zorundasınız.' diyor. Eğer onun dışında düşünüyorsanız size 'Hainsiniz' diyorlar" değerlendirmesinde bulunmuştur (Ermenistan'da hükümet, 2024).

Ermenistan Soruşturma Komitesi tarafından "anayasa dışı yollardan iktidarı ele geçirmeye çalışmak" suçlamasıyla, 25 Haziran 2025'de Ermenistan Apostolik Kilisesi'nden aralarında Başpiskopos Bagrat'ın (Vazgen Galstanyan) da olduğu 14 kişi tutuklanmıştır. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan konuyla ilgili yaptığı açıklamada " Ermenistan'da kriminal, oligarşik, ruhban çevrelerin istikrarsızlık yaratma ve iktidarı ele geçirme planlarının kolluk kuvvetlerince engellendiğini" iddia etmiştir (Öncan, 2025).

Paşinyan'ın Nisan 2026 ayında RF ziyaretinde, bizzat RF Başkanı Putin tarafından Ermenistan'ın Avrupa Birliği ile yakınlaşmasının hoş görülmeyeceği, Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) ile Avrupa Birliği'ne aynı anda üye olmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir (Vakulina, 2026).

Kilisenin siyasi süreçlere doğrudan müdahil olmaması gerektiğini savunarak devlet ile din işlerinin ayrılığına vurgu yapan Hükümet ile Kilise arasındaki gerginliğin devam etmesi nedeniyle, Hükümet; Katolikos Makamı'nın Garegin II'den alınıp yerine vekil atanmasını, Ermeni Apostolik Kilisesi için belirlenecek yeni kurallar onaylanana kadar Katolikos seçimi yapılmamasını, vekil olarak atanan rahip de Katolikosluk makamına hak iddia etmemesini,

kurallar onaylanınca, tüm adayların ahlaki bütünlüğü ve davranışları doğrulandıktan sonra Katolikos seçiminin yapılmasını öngören reformu uygulamak istemektedir (Rehimov, 2026).

7. Sonuç

Güney Kafkasya küçük yüz ölçümüne sahip olmasının yanında, egemenliklerini güçlendirmek, komşu güçlerin olumsuz etkilerinden korunmak, sürdürülebilir kalkınmaya elverişli sağlam bir bölgesel istikrar inşa etmek için ekonomik ve güvenlik işbirliği yapma zorunluluğu olan uluslardan oluşmaktadır. Ancak bunun tam tersi yaşanmaktadır. Bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler sorunludur. Güney Kafkasya, bir dizi ayrılıkçı çatışma ve devletlerarası savaş yaşamıştır. Bölge içi çatışmalar nedeniyle, bölge daha büyük komşularının etkilerine maruz kalmaktadır ve bu etkileri bölgesel güvenlik dinamiklerinin ve çatışmaların seyrinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Güney Kafkasya ülkeleri için en önemli ortak nokta, güvenliklerinin birbirine bağlı olmasıdır. Her üç ülke için başlıca güvenlik tehditleri, Güney Kafkasya bölgesi ve yakın çevresidir Bu alan, ayrı bir bölgesel (güvenliksizlik) kompleksi oluşturmaktadır. Her devletin güvenliği ayrı ayrı ele alınamaz. Güvenlik tehditlerinin çoğu bu güvenlik kompleksi içinde yer almakta ve bu zorluklara verilecek yanıtlar da bu alanın içinden formüle edilmelidir.

Ermenistan Cumhuriyeti siyasetinde dinin yeri göz önünde bulundurulduğunda, Ermeni Apostolik Kilisesi'nin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Yetkililer ve toplum tarafından ulusun korunması ve geliştirilmesi için özel bir önem atfedilen kiliseye sayısız ayrıcalık tanınmış ve devletin gerçek bir "ortağı" konumuna getirilmiştir. Ermenistan siyasetinde rol oynadığı alanlara bakıldığında;

-Devlet otoritesini meşrulaştırmaktadır. Kilise, sembolik bir boyutta, devlet başkanının kendine özgü bir "kutsama" eylemiyle onaylamakta ve bu otoriteye Tanrı kökenli özellikler kazandırılması O'nun lütfu ve iradesiyle gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda, Kilise'nin devlet kurumlarının işleyişindeki rolü, vatandaşların gözünde, bizzat Yaratıcı'dan gelen, en eski ulusal kuruma dayanan ve ulusu temsil eden temelleri güçlendirmektir.

-Devlet otoritesini ve iç siyasi durumu istikrara kavuşturmada etken bir yerde bulunmaktadır. Kilise, devlet otoritesi ile toplum arasındaki çatışmalara müdahil olmakta, kamuoyunu yatıştırmaya çalışmakta ve dış etkenler tarafından tehdit edilen ulusun güvenliğini koruma adına otoritenin istikrarını desteklemektedir.

-Kilise, kurumlarının gelişimi, çocuk ve gençlerin eğitim sürecine katılımı ve Ordu'daki hizmeti aracılığıyla, toplumu etkileme konusunda geniş imkânlar elde etmiş, resmi devlet ve Kilise tarafından şekillendirilen ulusal tutum ve değerlerin dağıtım kanalı haline gelmiştir.

Genel olarak Ermenistan'da din ve devlet arasındaki ilişkilere; egemenlik temelinde bakıldığında devletin din üzerindeki üstünlüğü modelini, din devletin çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak ele alındığı bakışında ise modernleşmiş bir dini devlet modelini, dini özgürlük güvencelerinin bir dinin toplumun dini olarak resmen tanınmasını da içerdiği düşüncesi ile bakıldığında ise dini bir devletin özelliklerini taşıyan bir biçim aldığı söylenebilir.

Son siyasi gelişmeler, Ermeni Apostolik Kilisesi'nin Ermenistan için siyasi öneme sahip ülkelerdeki diaspora topluluklarıyla ilgili olarak giderek daha siyasi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Ermeni Apostolik Kilisesi, Ermeni yetkililerini diasporanın siyasi ve ekonomik kurumlarıyla ilişki kurmasını sağlayan kilit noktalardan biri olmaya devam etmektedir. Örneğin, Ermenistan'ın Gürcistan'da bir Büyükelçiliği olmasına rağmen, hükümet özellikle Gürcistan'daki Ermeni kültürel mirası gibi Ermeni topluluğunu doğrudan etkileyen siyasi açıdan hassas alanlarda Kilise aracılığıyla hareket etmeyi tercih etmektedir.

RF'unda özellikle ekonomik nedenlerle Ermeni göçmen sayısındaki artış ve Ermenistan'ın yakın zamanda Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olması, Kilise'nin siyasi ve sosyal işlevlerini ve rolünü güçlendirmek için yeni fırsatlar yaratmıştır. Rusya'daki Ermeni toplulukları, yalnızca kurumsal olarak değil, aynı zamanda yeni göçmenlerin kişisel ve sosyal ağları aracılığıyla da Ermeni Apostolik Kilisesi'ne yakından bağlıdır.

Ermeni Apostolik Kilisesi, sekülerleşmenin ortadan kaldırılmasını modern siyasi süreçlerin bir parçası, hatta kendi başına kendiliğinden gelişen bir siyasi süreç olarak sunmaktadır. Ermeni Apostolik Kilisesi, bir ulus devlet için ideolojik bir kaynak ve resmi güç ve kontrol uygulama mekanizması olarak konumunu geliştirmiş (yeniden kazanmıştır).

Kilise, özellikle Karabağ Savaşı sonrası dönemde Paşinyan hükümetine yönelik milliyetçi eleştirileriyle öne çıkmıştır. Dolayısıyla, Paşinyan'dan rahatsızlık duyan ve/veya RF'ye yakınlık duyan bir kısım milliyetçi kesim tarafından Kilise "alternatif otorite" olarak görülmeye başlanmıştır. Diğer yandan, Batı'daki Ermeni kiliseleri daha "seküler" veya "Batılı" bir çizgi izlese de, merkez otorite Rus Ortodoks Kilisesi ile yakın ilişkilere sahip olan Ermeni Apostolik Kilisesi ve Rus Ortodoks Kilisesi "geleneksel değerleri" vurgulamanın yanında, LGBTİ, Batı ve sekülerizme karşı benzer karşıtlıklar sergilemektedir.

Kilise'nin Paşiyan öncesi Hükümet ile müttefik görünümü vermesi; eski otoriter yönetimin altında çoğu zaman yolsuzluğa, toplumsal eşitsizliğe ve insan hakları ihlallerine göz yumması, siyasi liderlere söylevleri ve dualarıyla destek sunarak partizan duruşunu pekiştirmesi manevi güvenirliğinin sorgulanmasına ve manevi mirasını kullanmak yerine politikleşmesine neden olmuştur. Kilise'nin siyasi mücadelede taraf olarak yer alması, Ermeni toplumunu birleştirici bir güç olma iddiasını zayıflatarak, toplumu birleştirme yerine kutuplaşmasına katkı vermektedir.

Kaynakça

Antonyan, Y. (2015). The Armenian Apostolic Church and political power in Armenia, Adam Hug (Ed.) *Traditional Religion and Political Power: Examining the Role of the Church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova,* The Foreign Policy Centre.

Asoghik Priest Karapetyan does not Step Back from His Words. "Pagan Armenian is not a Full Armenian.", (2014, May 19). https://en.aravot.am/2014/05/19/165292/

Bekirova, B. (2023). Güney Kafkasya'nın Tarihi ve Jeopolitik Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 6(1), 27-32. doi: 10.52704/bssocialscience.1208720

Buzan, B. (2015). İnsanlar, Devletler & Korku. Emre Çıtak (Çev.) İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

Catholicos of All Armenians Welcomes Hayordyats House Students at the Mother See (2026, March 29). https://www.armenianchurch.org/en/news/e-29-03-2026-1/12156

Committee on the Rights of the Child to hold sixty-third session in Geneva from 27 May to 14 June 2013, (2013, May 23). https://www.ohchr.org/en/press-releases/2013/05/committee-rights-child-hold-sixty-third-session-geneva-27-may-14-june-2013?LangID=E&NewsID=13345

Danielyan, S. (2015). The Armenian Apostolic Church: Identity and influence, Adam Hug (Ed.) *Traditional Religion and Political Power: Examining the Role of the Church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova,* The Foreign Policy Centre.

Ermenistan'da hükümet ile Kilise arasındaki gerilim sürüyor (29.05.2024). https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/ermenistanda-hukumet-ile-kilise-arasindaki-gerilim-suruyor-2211899

Garibov, A. (2017). Security Dynamics in the South Caucasus since Independence, *Caucasus International,* 7(1), 59-75. http://cijournal.az/post/caucasus-international-vol-7-o-no-1-o-summer-2017

His Holiness Garegin II addresses message on current situation in Armenia, calls on citizens to show calmness, avoid violence (2019), https://armenpress.am/en/article/975367

Hug, A. (2015). Introduction: The shifting balance between church and state, Adam Hug (Ed.) *Traditional Religion and Political Power: Examining the Role of the Church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova,* The Foreign Policy Centre.

Kaşıkçı, N. ve Yılmaz, H. (1999). Aras'tan Volga'ya Kafkaslar: Ülkeler-Şehirler-İz Bırakanlar, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu

Mazur, R. K. (2017). Ormiański Kościół Apostolski i jego relacje z władzami politycznymi i społeczeństwem obywatelskim, in Polityczne uwarunkowania religii - religijne uwarunkowania polityki, S. Dudra, R. Michalak & Ł. Młyńczyk (eds.), Wydawnictwo Morpho, Zielona Góra, , 217-228 (Aktaran) Ostrowski, P. N. (2020). Religion as a Factor of Armenian Politics, *European Journal of Science and Theology*, 16(6), 107-119. https://www.ejst.tuiasi.ro/Files/85/9_Nieczuja-Ostrowski.pdf

Ostrowski, P. N. (2020). Religion as a Factor of Armenian Politics, *European Journal of Science and Theology*, 16(6), 107-119. https://www.ejst.tuiasi.ro/Files/85/9_Nieczuja-Ostrowski.pdf

Öncan, E. (2025). Ermenistan'da din ve devlet işleri "birbirine girdi": Paşinyan - Kilise savaşı ne anlama geliyor?. https://www.indyturk.com/node/760889/haber/ermenistanda-din-ve-devlet-i%C5%9Fleri-birbirine-girdi-pa%C5%9Finyan-kilise-sava%C5%9F%C4%B1-ne-anlama

Regional Dashboard (2022). https://worldfactbookarchive.org/analysis/regional?year=2022

Rehimov R. (08 Ocak 2026). Ermenistan'da hükümet ile kilise arasındaki gerilim sürüyor. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanda-hukumet-ile-kilise-arasindaki-gerilim-suruyor/3793364

Robia, C. (2009). Religiosity and Trust in Religious Institutions: Tales from the South Caucasus (Armenia, Azerbaijan and Georgia), *UC Berkeley: Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies*. https://escholarship.org/uc/item/1b88b59g

Service of Republic of Armenia (2011) https://armstat.am/file/doc/99486278.pdf

Shokhikyan, Gregory (2022). The Church of Armenia and the Sacramental Sharing: Historical Horizon, Future Perspectives, *Review of Ecumenical Studies*, 14(1), 100-122. DOI: https://doi.org/10.2478/ress-2022-0008

State Funding of the Georgian Church, (2013, July 9). https://georgianorthodoxchurch.wordpress.com/category/concordat/

The Constitution and Laws of The Republic of Armenia: A Comparative Analysis of the Provisions on Religious Freedoms (2007). Collaboration for Democracy Centre. https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/9/6/27086.pdf

Vakulina, S. (03 Nisan 2026). Putin'den Paşinyan'a ültimatom: Ermenistan, AB veya Rusya arasında seçim yapmalı. https://tr.euronews.com/2026/04/03/putinden-pasinyana-ultimatom-ermenistan-ab-veya-rusya-arasinda-secim-yapmali

Nuclear Energy as a Strategic Instrument of Diplomacy: The Case of the Russian Federation

Diplomaside Stratejik Bir Araç Olarak Nükleer Enerji: Rusya Federasyonu Örneği

Banu ÖZGÜR TOKATLI
MA Candidate, Mersin University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations, Mersin, Türkiye. banuozgurtokatli@gmail.com
ORCID: 0009-0009-4968-5198

Prof. Dr. Azime TELLİ
Prof. Dr., Mersin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Mersin, Türkiye. azime.telli@mersin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2484-6196

Abstract

Energy is deeply intertwined with global political changes, making it crucial to view energy security beyond mere economics (Telli, 2022: 6). In the 21st century, energy diplomacy has evolved from hydrocarbon trade to the transfer and control of high-technology critical infrastructure. Within this landscape, the Russian Federation has positioned its state-owned corporation, Rosatom, as a primary instrument of foreign policy. This study analyzes Russia's nuclear energy diplomacy, specifically evaluating how the export of large-scale nuclear power plants (NPP) establishes long-term geopolitical influence.

Utilizing a qualitative case study approach, the research examines Rosatom's vertically integrated structure, its financing mechanisms, and the unprecedented "Build-Own-Operate" (BOO) model, with specific reference to the Akkuyu NPP in Türkiye. The study argues that Russia distinguishes itself from Western competitors by offering a "whole-of-lifecycle" service - including financing, construction, fuel supply, training, and waste management - free from strict political conditionalities.

The findings identify the BOO model as a mechanism of "strategic lock-in." By retaining ownership and operational control of critical energy infrastructure on foreign soil, Russia creates a path-dependent relationship lasting 80 to 100 years. This dependency transcends economic exchange, creating deep institutional, regulatory, and human capital ties that effectively embed Russian influence into the host nation's national security architecture. Ultimately, the research reveals a profound paradox: while Russian nuclear technology offers developing nations a rapid solution to energy deficits and decarbonization, it introduces a new form of single-source technological dependency. In conclusion, Russia's nuclear export strategy is a sophisticated security project designed to challenge Western norms, offering host nations an illusion of energy sovereignty while exposing them to severe risks regarding institutional independence and long-term geopolitical alignment.

Key Words: Energy Diplomacy, EPC model, BOO model, Russia, security

1. Introduction

Security is not just physical, it is institutional. When a foreign power builds and operates a nuclear plant, the host nation's domestic nuclear laws, safety protocols, and emergency response strategies must align with the supplier's standards. This form of diplomacy leads to "regulatory capture," where the host nation's security institutions become structurally dependent on, and subordinate to, the foreign supplier's doctrines.

In today's global order, the nexus of diplomacy, security, and energy has shifted from a routine matter of trade into a central arena of high politics. Energy diplomacy now extends far beyond the short-term management of fossil fuel supply chains; it increasingly involves the

transfer and control of advanced infrastructure, such as nuclear power facilities. From a national security standpoint, energy has become a deliberate tool of statecraft- and even an element of hybrid warfare- used to project geopolitical power. As a result, when a nation commits to a century-long nuclear partnership, it effectively combines its security framework with the strategic interests of the supplier state. This creates a profound "strategic lock-in," where the pursuit of energy independence paradoxically exposes the host nation to enduring diplomatic and security vulnerabilities.

Table 1: Extended Security Concepts Brauch (2008, 11) Resource: Brauch, H. G. (2008). Retrived on 05.04.2026 from https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/539874?utm

Security Concepts	**Shown (whose safety?)**	**Value at risk (What kind of security?)**	**Sources of threat (who/why are you protecting yourself?)**
National Security (political, military dimension)	State	Sovereignty, territorial integrity	Other states, terrorism (non-state actions)
Social Security (dimension)	Nations, Social groups	National unity, identity	(States) nations, immigrants, foreign cultures
Human Security	Individuals, Humanity	Survivability, Quality of life	State, globalization, global environmental issues (GEC), nature, terrorism
Environmental Security (Dimension)	Ecosystem	Sustainability	Humanity
Gender Safety	Gender relations, Indigenous people, Minorities	Equality, identity, solidarity	Patriarchy, totalitarian/ male-monopoly institutions (governments, religions, elites, culture), intolerance

2. Methodology And Research Design

This study uses a mixed-methods approach to test the theoretical framework. It combines both qualitative and quantitative tools to analyze Russia's energy diplomacy.

Qualitative Methods: The research conducts a critical document analysis of Intergovernmental Agreements (IGAs). It also uses process tracing to show how Russia creates dependency. This qualitative approach maps the legal and institutional rules. These rules establish a "strategic lock-in." This lock-in permanently binds the host nation to Russian technology. It uses the comparison of both models (EPC and BOO) as well to make a clear view.

Quantitative Methods: The study uses quantitative metrics to compare the EPC and BOO models. It analyzes the financial liabilities of each approach. It contrasts the upfront sovereign debt of traditional EPC contracts with the long-term Power Purchase Agreements (PPAs) of the BOO model. This data proves how the BOO model removes a host nation's capacity for "Adjustment." Adjustment is a critical dimension of the 6A Energy Security framework.

Data Collection and Resources: Data for this research was collected through rigorous document analysis. The primary sources include:

Bilateral Intergovernmental Agreements (IGAs) between the Russian Federation and host nations (with a focus on the 2010 Akkuyu IGA).

Official strategic documents, including the *Foreign Policy Concept of the Russian Federation* and Rosatom's annual development reports.

Policy briefs and security assessments from international organizations (e.g., IAEA, NATO Defense College, and the Atlantic Council). Secondary sources comprise peer-reviewed academic literature encompassing energy geopolitics, hybrid warfare, and international security law, which provide the conceptual grounding for analyzing the phenomenon of "regulatory capture."

3. Hypothesis And Research Questions

H: Deploying nuclear exports through the Build-Own-Operate (BOO) model has a negative effect on the host nation's national security.

Variables:

Independent Variable: The nuclear export model deployed (specifically, the application of the Build-Own-Operate / BOO model).

Dependent Variable: The state of the host nation's national security (measured by factors such as strategic autonomy, regulatory independence, and territorial sovereignty).

Research Questions:

Q1. How does the Build-Own-Operate (BOO) model differ from the traditional Engineering, Procurement, and Construction (EPC) model in shaping a host nation's long-term geopolitical dependency and security architecture?

Q2. What specific strategic gains - such as regulatory capture and guaranteed revenue - does the Russian Federation achieve through the BOO model? Conversely, what financial and geopolitical vulnerabilities does Moscow assume in this process?

Q3. How does the presence of a Russian-owned critical infrastructure asset on foreign soil redefine the host nation's traditional concepts of national security, territorial sovereignty, and defense?

4. Limitations Of The Study

This research faces certain methodological and data-related constraints. First, the core argument regarding the Build-Own-Operate (BOO) model relies heavily on the Akkuyu Nuclear Power Plant in Turkey. Akkuyu is currently the world's first and only fully realized BOO project. Other Russian projects, such as El Dabaa in Egypt or Rooppur in Bangladesh, utilize hybrid or Engineering, Procurement, and Construction (EPC) models. So, saying the BOO model is a universal rule for the Global South is more of an idea than something proven by broad evidence.

Second, the study inherently relies on open-source and declassified data. Nuclear energy agreements and national defense doctrines are highly classified. Therefore, the methodology depends on public Intergovernmental Agreements (IGAs), Rosatom's corporate reports, and open policy briefs. The research cannot account for classified intelligence, closed diplomatic negotiations, or secret military protocols. As a result, the concept of regulatory capture is established through structural and legal analysis, rather than internal evidence from host nation regulatory agencies.

Third, this research is primarily a qualitative study within International Relations and Security Studies. It lacks quantitative modeling. Concepts such as dependency, vulnerability, and strategic lock-in are explored conceptually. The study does not offer econometric models or mathematical risk assessments to quantify the exact degree of compromised security.

Finally, the research is subject to predictive uncertainty due to the extended timeline of the BOO model. The framework creates an 80 to 100-year relationship. Thus, the paper projects current geopolitical dynamics a century into the future. It cannot account for unpredictable outlier events. Variables such as the commercialization of nuclear fusion, regime changes in Moscow, or sudden technological obsolescence could disrupt this strategic lock-in before the century concludes.

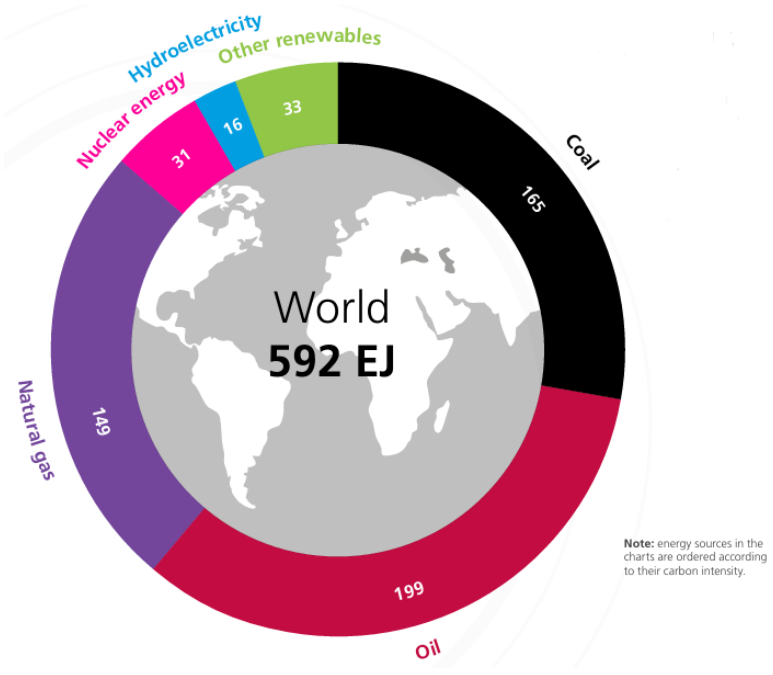
5. Security In the Age of Energy Transitions

Traditionally, security was seen as military strength and the defense of borders. Today, this view has shifted. Brauch (2008) argues that modern security must connect peace, security, development, and the environment. Threats to nations are no longer limited to armies. They also arise from weak development, environmental damage, and dependence on resources. In this broader framework, state-centered security dilemmas are tied to challenges of development and environmental survival.

Energy lies at the exact intersection of this conceptual quartet. The global energy transition - shifting from fossil fuels to low-emission technologies - is not merely an environmental choice. It is a fundamental national security imperative. In the 21st century, energy security transcends the traditional boundaries of economic "low politics." Nations must simultaneously meet the demands of sustainable development and sustainable peace (Brauch, 2008). To achieve this, securing a reliable and independent base-load power supply is essential. This energy supply forms the bedrock for all other security apparatuses. Without uninterrupted power, a state's defense industry, communications networks, and institutional capabilities are immediately paralyzed.

Energy has become a core security issue. Heavy dependence on imported fossil fuels leaves states vulnerable to price shocks and the politics of supplier nations. To reduce this risk and gain real sovereignty, countries are investing in advanced technologies, especially nuclear power. Nuclear energy offers fast decarbonization and reliable large-scale capacity, supporting both environmental goals and development needs in Brauch's framework.

This pursuit creates a new security paradox. States turn to nuclear energy to avoid the instability of fossil fuel markets. Yet building nuclear infrastructure requires huge technological, financial, and regulatory resources. Most countries cannot meet these demands alone, so they depend on foreign state-owned enterprises. As a result, the energy transition meant to strengthen sovereignty can actually weaken it. Resource dependency is replaced by a deeper technological lock-in that limits independence and autonomy.

Graphic 1:2024 Regional overview- access to energy and sustainability Global energy demand increased 2% in 2024 with non-OECD countries dominating both the share of absolute demand and annual growth rates (Energy Institute, 2025:6). Retrived on 13.04.2026 from https://www.energyinst.org/statistical-review

This structural vulnerability is most pronounced in the realm of nuclear energy. As states move away from fossil fuels, nuclear power emerges as an ideal alternative. It provides reliable, low-emission base-load electricity. It also promises a pathway to true energy sovereignty. However, the extreme technical and financial demands of nuclear infrastructure create a dangerous trap. Instead of achieving true independence, developing nations often trade their reliance on volatile fossil fuel markets for a century-long dependence on foreign nuclear suppliers.

5.1. The Nuclear Era: Energy Security& Diplomacy

Globally, the nuclear renaissance is accelerating. There are currently over 400 nuclear reactors in various stages of planning, with approximately 80 actively under construction. Despite the historical shadows of Chernobyl and Fukushima, nuclear power remains an essential and necessary option for clean, base-load energy production. However, establishing a domestic nuclear program is not merely an engineering challenge. It demands highly advanced technology, robust infrastructure, specialized human capital, and extraordinary financial capacity.

About 80 power reactors are currently being constructed in 15 countries.

Start *		Reactor	Model	Gross MWe
2026	Bangladesh	Rooppur 1	VVER-1200	1200
2026	China, CGN	Taipingling 2	Hualong One	1200
2026	China, CNNC	Changjiang SMR 1	ACP100	125
2026	China, CNNC	Tianwan 7	VVER-1200	1200
2026	China, CNNC	Xiapu 1	CFR600	600
2026	China, Huaneng & CNNC	Changjiang 3	Hualong One	1200
2026	China, SPIC & Huaneng	Shidaowan Guohe 2	CAP1400	1500
2026	India, NPCIL	Kalpakkam PFBR	FBR	500
2026	India, NPCIL	Kudankulam 3	VVER-1000	1000
2026	India, NPCIL	Rajasthan 8	PHWR-700	700
2026	Russia, Rosatom	Kursk II-2	VVER-TOI	1255
2026	Slovakia, SE	Mochovce 4	VVER-440	471
2026	South Korea, KHNP	Saeul 3	APR1400	1400
2026	Turkey	Akkuyu 1	VVER-1200	1200

Table 2: Nuclear reactors being constructed in 2026 (WNA,2026). Retrieved on 13.04.2026 from https://world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/plans-for-new-reactors-worldwide

This financial barrier is the most significant problem for developing nations. Traditional energy projects can often rely on private financial markets. Nuclear power plants, conversely, require massive upfront capital and face severe, decades-long construction risks. Consequently, these mega-projects only become viable through complex, state-backed financing models. To achieve energy independence, a host nation must secure immense funding, often forcing it to look beyond its own domestic capabilities.

Net Zero goals are another dimension of the energy utilization, sovereignty and environmental issues. These concerns are amplified by external commercial pressures, particularly the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM). Beginning in 2026, CBAM will impose carbon pricing on imports such as steel, cement, aluminium, fertilisers, electricity, and hydrogen (NBP,2024). This leads to an economical burden.

This financial necessity transforms nuclear energy from a commercial market into a geopolitical arena. Supplier states that can provide both the technology and the capital gain profound strategic leverage over the host nation. Among these global suppliers, the Russian Federation has emerged as the dominant actor. By leveraging state-backed financing and offering "whole-of-lifecycle" export models, Russia uses nuclear technology not just for economic gain, but as a primary instrument of energy diplomacy and national security.

	COUNTRY	GROSS GENERATED (EI 2024) 2024 (GWH) ↓	NUCLEAR ENERGY SUPPLIED (PRIS) 2024 (GWH)	NUCLEAR REACTORS IN OPERATION (PRIS) 2024	NUCLEAR SHARE OF COUNTRY'S TOTAL POWER (PRIS) 2024
	United States	823,100	781,945	94	18.2%
	China	450,900	417,518	57	4.7%
	France	380,500	364,391	57	67.3%
	Russia	215,700	202,104	37	17.8%
	South Korea	188,800			
	Canada	85,500	81,156	19	13.4%
	Japan	84,900			
	India	54,700	49,910	20	3.3%
	Spain	54,600	52,129	7	19.9%
	Sweden	50,600	48,697	6	29.1%
	United Kingdom	40,600	37,295	9	12.3%
	United Arab Emirates	40,600	36,504	4	21.8%
	Finland	32,600	31,128	5	39.1%
	Belgium	31,200	29,732	5	54.5%
	Czechia	29,700	28,049	6	40.2%
	Switzerland	23,000	23,033	4	28.6%
	Pakistan	22,800	22,783	6	16.7%
	Slovakia	18,200	16,958	5	60.6%
	Hungary	16,000	15,163	4	47.1%
	Brazil	15,800	14,863	2	2.3%
	Bulgaria	15,800	15,110	2	41.6%
	Belarus	15,700	14,735	2	36.3%
	Mexico	12,300	11,978	2	4.8%
	Taiwan	12,200	11,727	2	4.6%
	Romania	10,900	10,044	2	19.8%
	Argentina	10,400	10,449	3	7.4%
	South Africa	7,800	7,835	2	3.9%
	Iran	7,300	6,439	1	1.7%
	Slovenia	5,800	5,551	1	35%
	Netherlands	3,600	3,385	1	2.8%
	Armenia		2,629	1	30.8%
	Total	2,761,600	2,353,239	366	

Table 3: Nuclear reactors and related information in 2024

All data originally sourced from the Energy Institute (EI) or the International Atomic Energy Agency's (IAEA) Power Reactor Information System (PRIS). World Population Review. (2026). Retrived on 10.04.2026 from

To operationalize this energy diplomacy, supplier states utilize specific financial and contractual frameworks. The most significant structures in international infrastructure development are the Engineering, Procurement, and Construction (EPC), Build-Operate-Transfer (BOT), and Build-Own-Operate (BOO) models. Historically, global markets relied heavily on standard EPC and BOT arrangements. However, the Russian Federation has strategically innovated within this space. By deploying these traditional models alongside the unprecedented BOO approach, Rosatom tailors its diplomatic offerings to the exact financial capacities of developing nations. Examining how Russia applies these distinct contractual mechanisms reveals the precise methods Moscow uses to secure long-term geopolitical influence.

6. EPC, BOT, BOO: Paths to Energy Infrastructure

According to UNIDO (1996), the acronym BOT can stand for either *Build-Operate-Transfer* or *Build-Own-Transfer*. In practice, these terms are often used interchangeably to describe project delivery models where a private entity finances, constructs, and operates a facility before handing it back to the government or another authority.

Several variations exist:

BOO (Build-Own-Operate): The private party builds, owns, and operates the facility without any obligation to transfer ownership.

BOOT (Build-Own-Operate-Transfer): Similar to BOO, but ownership eventually passes to the public sector after the operating period.

BT (Build-Transfer): The facility is built and immediately transferred, with no operating phase for the private party.

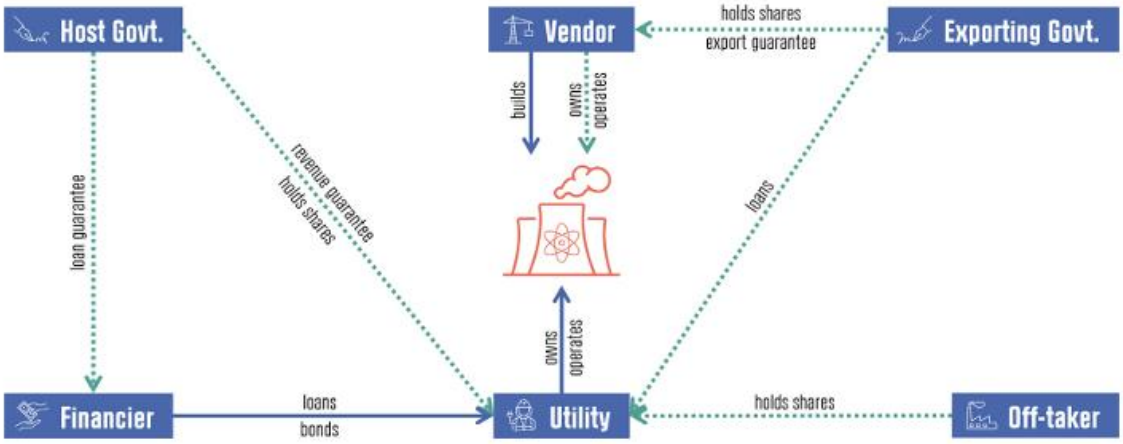
DBFO (Design-Build-Finance-Operate): A more comprehensive model where the private entity designs, builds, finances, and operates the project.

DCMF (Design-Construct-Manage-Finance): Extends responsibilities to include management along with design, construction, and financing.

MOT (Modernize-Own/Operate-Transfer): Focuses on upgrading existing infrastructure, operating it for a period, and then transferring it back.

As there are various financial models, the models with EPC and BOT (BOO version) for nuclear energy plants' financing will be limited in this paper.

The global expansion of nuclear energy relies heavily on the contractual frameworks established between supplier and host nations. Traditional models, such as Engineering, Procurement, and Construction (EPC) and Build-Operate-Transfer (BOT), present distinct limitations in terms of payment structure, cost control, and long-term operational risk. Contrasting these traditional contracts with the Build-Own-Operate (BOO) model reveals a paradigm shift in nuclear diplomacy. The BOO model offers an alternative "where the contractor is responsible for the design, commissioning, ownership, and operation of the plant throughout its operational life" (Kahraman, 2025: 958). By implementing this approach, Russia retains majority ownership and operational control of the plant on foreign soil, guaranteeing continuous Russian presence.

Graphic 2: Fission for funds: The financing of nuclear powerplants (Weibezahn,2024:3). Retrived on 07.04.2026 fromhttps://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421524004026?via%3Dihub

In many other countries, Russia relies on traditional EPC or turnkey models backed by state loans, because "nuclear power plant projects in Europe to a large extent only become bankable if a government is involved in de-risking the investment for private investors" (Weibezahn& Steigerwald, 2024: 2). For example, the El Dabaa plant in Egypt, the Rooppur plant in Bangladesh, and the Paks II project in Hungary are being developed under EPC-style contracts rather than the BOO model.

Beyond the physical infrastructure, Russia secures dependency through its dominance in the nuclear fuel cycle. Russia's nuclear industry is run by Rosatom**,** which has more than 360 subsidiaries. Rosatom handles both civilian and military nuclear work. Its subsidiaries include Rosenergoatom(operates nuclear power plants), Atomflot (manages nuclear icebreakers), and many manufacturers and research institutes. Rosenergoatom also oversees Atomstroyexport**,**

which exports Russian reactors, and TENEX**,** which trades nuclear fuel products (Nakano, 2020:7).TENEX is also a key player in long-term uranium contracts**,** ensuring stable supply chains for countries operating their nuclear power plants.

Feature	EPC (Engineering, ProcurementConstruction)	BOT (Build-Operate-Transfer)	BOO (Build-Own-Operate)
Definition	The constructer undertakes engineering procurement and construction.	Investor builds and operates the power plant and after a certain period, transfers it to the state.	Investor builds and operates the power plant and retains permanent ownership
Financing	Provided by the employer (state or investor)	The investor provides.	The investor provides.
Business	The contractor will not be involved in the operation.	The investor operates the business, and then transfer at the end of the period.	It always belongs to the investor.
Ownership	It passes to the employer once the construction is finished.	It passes to the state at the end of the period.	It always belongs to the investor.
Source of income	Construction contract payment	Income from electricity sales, for the duration of the period.	Regular income comes from electricity sales.
Risk sharing	The employer assumes the risk.	The investor assumes the risk.	The investor assumes the risk.

Table 4: Comparison of EPC, BOT and BOO Models. (Data is collected by the author from references of this paper)

Russia's nuclear industry uses vertically and horizontally integrated system that lets foreign clients deal with just one contact for contracts. This "one-stop-shop" method is especially attractive to countries new to nuclear power, since they often lack the experience to manage such complex projects (Nakano, 2020:14). By offering a single-entry point for negotiations, Russia makes it easier and more appealing for these nations to move forward with building nuclear plants.

6.1. The Sustainability of Russian Nuclear Diplomacy: Analyzing EPC and BOO Models

To understand the sustainability of Russia's nuclear diplomacy, it is crucial to analyze the two primary contractual models Rosatom utilizes: the traditional Engineering, Procurement, and Construction (EPC) model and the innovative Build-Own-Operate (BOO) model. Both serve as distinct mechanisms to sustain Russian geopolitical influence, tailored to the financial and technical capacities of the host nation.

As for the risks of the models: In the traditional EPC framework, the host nation pays huge upfront construction costs. This requires large state loans. These loans create immediate national debt.

In contrast, the BOO model shifts this initial cost to the supplier state. As Kahraman (2025: 957) notes, this delays the host nation's payments.

However, this early financial relief is not free. It is paid for through strict, long-term Power Purchase Agreements (PPAs). These PPAs force the host nation to buy electricity at fixed prices for decades. These mega-projects only work when governments reduce the risk for private investors (Weibezahn & Steigerwald, 2024: 2). Ultimately, the BOO model simply trades immediate national debt for a century of financial commitments.

EXPORTER	IMPORTER	PROJECT	UNITS
RUSSIA	Bangladesh	Rooppu	2
	Belarus	(Untitled)	2
	Egypt	El Dabaa	4
	Finland	Hanhikivi	1
	Hungary	Paks 2	2
	Jordan (Canceled)	(Untitled)	2
	Turkey	Akkuyu	4
	Vietnam (Canceled)	Ninh Thuan 1	2
CHINA	Argentina[7]	Atucha 3 & Unit V	2
	Pakistan	Karachi	2
	United Kingdom	Hinkley Point C	2

Table 5: Russian and Chinese nuclear reactor plants' exports (Nakano, 2020: 13). Retrived on 11.04.2026 from https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200416_Nakano_NuclearEnergy_UPDATED%20FINAL.pdf

6.2. The Illusion of Independence: Debt Diplomacy and EPC(Engineering, Procurement, and Construction)

In the EPC model (often executed as a "turn-key" project), Rosatom acts as the general contractor responsible for designing, building, and commissioning the nuclear power plant. Once completed, the ownership and operational responsibilities are transferred to the host nation's government or utility.

The EPC model is highly sustainable for Russian diplomacy because it is usually backed by Intergovernmental Agreements (IGAs) that include massive sovereign loans provided by the Russian state. Current financial analyses of the nuclear sector note that "nuclear power plant projects in Europe to a large extent only become bankable if a government is involved in de-risking the investment for private investors" (Weibezahn& Steigerwald, 2024: 1). By providing these state loans, Russia creates a long-term macroeconomic dependency, tying the host nation's economy to Russian debt repayment for decades.

Even though the host nation owns the plant, Rosatom sustains its leverage by securing separate, long-term contracts for nuclear fuel supply, operations support, and maintenance.

Russia successfully sustains its influence using the EPC model in countries that prefer to retain sovereign ownership of their infrastructure but require Russian financing and technology, such as Egypt (El Dabaa), Bangladesh (Rooppur), and Hungary (Paks II).

6.3. Sovereign Soil, Foreign Asset: The Reality of BOO (Build-Own-Operate)

The BOO model is an unheard approach in the nuclear industry, pioneered by Rosatom at the Akkuyu NPP in Türkiye. Under this structure, "the contractor is responsible for the design, commissioning, ownership, and operation of the plant throughout its operational life" (Kahraman, 2025: 957). The Russian state corporation takes full responsibility for financing, designing, building, owning, and operating the plant throughout its entire 60-to-80-year lifespan.

The BOO model is the ultimate tool for sustainable diplomacy. Because the reactor effectively remains Russian property on foreign soil, it operates beyond the absolute control of the domestic government. This creates a permanent, century-long physical and institutional presence, effectively turning the plant into a geopolitical anchor. However, this approach "requires careful consideration of potential drawbacks such as knowledge transfer, cost control, and long-term operational dependence" (Kahraman, 2025: 957).

The massive upfront financial risk borne by Russia is made sustainable through long-term Power Purchase Agreements (PPAs). The host nation guarantees the purchase of a set percentage of the generated electricity at a predetermined price for decades. For instance, in the Akkuyu framework, the agreement stipulates a fixed upper limit for energy pricing, guaranteeing that the amount cannot exceed 15.33 US cents/kWh. (Tiryaki & Çamdalı, 2024: 104). This guarantees Rosatom a reliable, sustained revenue stream.

The BOO model is highly sustainable in global diplomacy because it completely removes the technical, regulatory, and financial barriers for nuclear newcomers. Developing nations can acquire clean baseload power without massive upfront capital or existing nuclear expertise, as the model "can lead to timely project completion, deferred payment obligations, and reduced operational risk" (Kahraman, 2025: 957), making the Russian offer vastly superior to Western alternatives.

6.4. BOO Model: Win-Win Or Deep Dependency?

The Build-Own-Operate (BOO) model is an unprecedented approach in the global nuclear industry. Rosatom pioneered this model at the Akkuyu in Türkiye. The **Akkuyu Nuclear Power Plant**, designed to produce around**35 billion kWh of electricity annually**,

marks Türkiye's first major nuclear energy initiative and exemplifies the **Build-Own-Operate (BOO) model**. Under this framework, **Russia's Rosatom** assumes full financial responsibility, managing the plant's construction, retaining ownership, and operating it for an extensive**60-year term**. The electricity output is supplied to the Turkish grid at a fixed price. By adopting the BOO approach, the project places all risks and obligations on the contractor, granting them comprehensive authority over its execution and operation (NBP, 2023). Under this structure, the Russian state corporation takes full responsibility for financing, designing, building, owning, and operating the facility. This model fundamentally alters the traditional vendor-client relationship, creating complex dynamics of mutual benefit and severe strategic risk. This framework creates significant vulnerabilities. According to Telli (2016: 58), when the inherent weaknesses of the BOO model are coupled with dependence on Russia for nuclear fuel and waste management, the initiative goes beyond being a simple strategic investment. It instead poses a serious risk of locking the country into lasting strategic dependence.

6.4.1. The Century-Long Anchor: Moscow's Strategic and Economic Gains by BOO

According to Nuclear Business Platform (2023), the Build-Own-Operate (BOO) model provides Russia with several direct advantages:

Full Control: Russia, through Rosatom, gains complete authority over the project, enabling independent decision-making and efficient management.

Long-Term Revenue (income) Stream: BOO projects secure steady income for decades, offering financial stability and predictability. This is particularly attractive for Rosatom, which seeks reliable long-term returns.

Technological Advancements: Continuous improvements in nuclear technology allow Russia to enhance efficiency, reduce costs, and maintain competitiveness over time.

Beyond these operational benefits, the BOO model also delivers geopolitical and economic leverage**.** It ensures Russia's century-long physical presence on foreign soil, since the reactor remains Russian property, creating a strategic lock-in. Economically, the upfront financial risk is offset by long-term Power Purchase Agreements (PPAs), which guarantee Rosatom a sustained revenue stream. Furthermore, Russia's "one-stop-shop" export strategy- covering fuel supply, training, and waste management- creates a monopoly that excludes Western competitors from the host nation's market (Schepers, 2019: 6).

The BOO framework transforms what begins as a commercial energy project into a path-dependent strategic relationship lasting a century. This lock-in manifests through three primary geopolitical gains for Russia:

Deep Institutional and Regulatory Subordination: Host nations must adapt their domestic laws to accommodate Rosatom's operations. As Kahraman (2025: 966) notes, Rosatom trains local personnel, supports legislation development, and cooperates in licensing and nuclear safety. This results in regulatory capture**,** where the host's regulatory body becomes structurally dependent on Russian standards rather than maintaining independent oversight.

Human Capital Dependency: While technology transfer is presented as a benefit, it creates long-term dependence. Russia uses educational diplomacy**,** training host-country students at institutions like NRNU MEPhI (National Research Nuclear University MEPhI (Moscow Engineering Physics Institute)), thereby shaping a workforce that is technologically and culturally aligned with Russian doctrines.

Critical Infrastructure as a Geopolitical Anchor: By controlling a significant share of a host nation's baseload electricity, Russia secures a permanent diplomatic lever. This influence can be used to shape foreign policy and deter actions against Russian interests. Although the host nation gains clean energy, it also faces drawbacks such as cost control challenges, knowledge transfer limitations, and long-term operational dependence (Kahraman, 2025:958).

6.4.2. Bypassing the Financial Barrier: Immediate Benefits for the Host by BOO

According to Nuclear Business Platform (2023), the Build-Own-Operate (BOO) model provides Türkiye with several key advantages:

No Public Funding: The model removes the need for government financing or guarantees, easing Türkiye's fiscal burden.

Reliable Electricity Supply: It ensures steady and affordable electricity, strengthening energy security and minimizing risks of shortages.

Market for Nuclear Expertise: The BOO framework creates a lasting market for nuclear know-how, supporting economic growth, technology transfer, and innovation in Türkiye's energy sector.

Developing countries often face significant financial and technical challenges when pursuing nuclear energy. The BOO model offers a turnkey solution to these problems. Its primary benefit is providing reliable, clean baseload power without requiring massive upfront

capital. As Weibezahn& Steigerwald (2024: 2) note, nuclear projects typically only become bankable if governments help de-risk the investment. Under BOO, Russia absorbs this financial shock.

In addition, the model removes technological barriers. It allows nations without an existing nuclear workforce or advanced infrastructure to rapidly decarbonize their energy grids and reduce dependence on volatile fossil fuel imports.

The BOO model also offers several advantages compared to traditional nuclear plant contracts. As Kahraman (2025: 961) highlights:

It enables the transfer of knowledge and technology from the supplier to the host country, helping build local nuclear expertise.

It reduces the host country's financial burden during commissioning, since the supplier covers upfront costs.

It allows for faster project completion, as the supplier has the expertise and resources to manage the process efficiently.

6.4.3. Technological Vassalage: The Surrender of Strategic Autonomy by BOO

Although the BOO model brings short-term economic gains, it can seriously weaken the host country's national security. First, local regulators often lack the expertise to independently check foreign nuclear technology, leaving them dependent on Rosatom's reports and effectively aligning local rules with Russian standards. Second, full foreign ownership creates a kind of "Russian zone" inside host nation's borders, limiting sovereignty. Third, because Russia controls the plant, it holds the ability to cut off power if tensions arise, using technical or fuel supply issues as a tool of pressure without military action. (Korteweg, 2018: 15). Ultimately, the BOO model removes the host nation's "adjustment" capacity - the flexibility to adapt to external shocks (Cherp& Jewell, 2014: 418). The host nation achieves clean energy, but it pays for it with technological dependence.

Beyond sovereignty concerns, the BOO model presents practical challenges. The host country may remain dependent on the donor company for long-term operations, lacking the expertise to operate and maintain the plant independently. Control over local manufacturing is also limited, as the host nation has little influence on producing nuclear plant components domestically. Furthermore, knowledge and technology transfer may be restricted, with the host country excluded from full participation in design and construction. To mitigate these risks, host nations must carefully review BOO agreements, paying close attention to clauses on

technology transfer, localization of manufacturing, and the cost structure of power purchase agreements (Kahraman, 2025: 961).

Russia's dominance in uranium enrichment and nuclear fuel supply-through subsidiaries such as TVEL-creates another layer of vulnerability. This monopoly makes it physically and technologically impossible for the host nation to diversify fuel sources. As a result, long-term energy independence is effectively neutralized, reinforcing dependency and strategic lock-in.

In short, while the BOO model offers clean energy and financial relief, it also entrenches dependency on Russia. Sovereignty is weakened through regulatory capture, operational reliance, and restricted technology transfer. At the same time, Russia's monopoly over fuel supply ensures that host nations remain strategically locked into Russian influence for decades. Telli (2016:151) argues that instead of addressing Turkey's existing energy resource gap, dependence on Russia for building and operating the Akkuyu nuclear plant intensifies an unequal reliance. This dependency strengthens Russia's influence, exposing the host country to significant new geopolitical and economic vulnerabilities.

7. Conclusion

This study concludes that the Build-Own-Operate (BOO) model creates a deep national security risk and vulnerability. Past energy diplomacy focused on the short-term trade of fossil fuels. Today, Russia's nuclear strategy shows a major shift. Rosatom not only export electricity but also a complete, "one-stop-shop" system (Schepers, 2019: 6). Moscow absorbs huge financial risks that developing nations cannot afford. This allows Russia to bypass Western political rules and secure a century-long presence in the Global South.

The BOO model offers quick economic relief and clean energy. However, these short-term benefits hide permanent risks. In the 21st century, sovereignty is not just about physical borders. True sovereignty means controlling critical infrastructure. By letting a foreign state own a nuclear plant, the host nation loses control of its power grid. This creates extraterritoriality. The plant acts like a foreign enclave. It operates under Russian rules, practically suspending the host nation's local laws inside the plant (Kahraman, 2025: 958).

This method contrasts sharply with Western policies. Western "Gold Standards" enforce strict rules against making nuclear fuel. These strict conditions often push developing nations away. Russia avoids these rules by offering a full-service package. However, this creates a single-source dependency paradox. The host nation tries to escape fossil fuel markets. Instead,

it becomes completely dependent on Rosatom for money, technology, and fuel. Once the plant runs, it is impossible to switch to other suppliers or shut the plant down.

This absolute monopoly creates a permanent strategic lock-in. The host nation loses its "adjustment" capacity - the ability to adapt to external shocks (Cherp& Jewell, 2014: 418). Furthermore, having a foreign-owned asset on sovereign soil causes defense problems. Authoritarian states use energy infrastructure as a tool of foreign policy (Korteweg, 2018:12). By keeping operational control, Moscow holds an "off-switch" over the host's power grid. Russia can use technical issues to restrict power during crises (Korteweg, 2018:15). The plant becomes a non-military weapon of pressure.

Ultimately, the BOO framework offers an illusion of energy sovereignty. Developing nations gain clean power. But they pay for it by giving up their institutional independence. Local regulators rely entirely on Russian safety data, leading to "regulatory capture" (Schepers, 2019, p. 8). This reduces the host state to technological vassalage. Russia’s nuclear diplomacy is a powerful tool of hybrid statecraft. It ensures Moscow's influence will outlast the fossil fuel era.

Host nations need a comprehensive strategy to achieve true nuclear energy independence and protect national security. First, the state must establish absolute regulatory independence. It needs an autonomous domestic agency to enforce safety protocols without relying on the foreign supplier. Second, the government must mandate meaningful technology transfer. Legally binding agreements should guarantee local manufacturing and shared intellectual property to prevent a technological lock-in. Third, it is critical to diversify the nuclear fuel supply chain. Reactors must be designed to use fuel from multiple international vendors to avoid a single-source monopoly. Fourth, the state must invest in indigenous human capital. Local engineers should train at diverse, global institutions instead of relying solely on the supplier. Financially, the host nation can implement public-private partnerships. This blends government funds with private investments, reducing reliance on foreign state loans. Finally, the state should establish a domestic nuclear infrastructure fund. This dedicated wealth fund secures long-term capital without surrendering infrastructure control, keeping the energy transition truly sovereign.

So, it can be said that in order to reaffirm the core argument, while the host nation assumes it is solving a domestic energy deficit, it is actually sacrificing its national security architecture to a foreign power. And for the exporting government in BOO model, deployment of traditional large-scale nuclear reactors is one of the most sustainable and effective

instruments of modern hybrid diplomacy, securing exporter's influence far beyond the lifecycle of the fossil fuel era.

Bibliography

Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve ÇevreKavramsal Dörtlüsü. *UluslararasıİlişkiIer,* 5(18), 1 - 47. Retrived on 05.04.2026 from https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/87166

Cherp, A., & Jewell, J. (2014). The Concept of Energy Security: Beyond the Four As. *Energy Policy, 75*, 415–421. Retrived on 05.04.2026 from https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.09.005

Energy Institute (2025). 2025 Statistical Review of World Energy. Retrieved on 23.04.2026 from https://www.energyinst.org/statistical-review

Kahraman, M. C. (2025). Evaluating The Build-Own-Operate Model For Nuclear Power Plant Projects: A Case Study of Türkiye's First Nuclear Power Plant Agreement With Russia. Retrived on 05.04.2026 from *International Journal of Energy Studies*, 10(1), 957–970. DOI: 10.58559/ijes.1533604

Korteweg, R. (2018). *Energy As A Tool Of Foreign Policy Of Authoritarian States, In Particular Russia*. European Parliament, Directorate-General for External Policies. https://doi.org/10.2861/951739

Nakano, J. (2020), The Changing Geopolitics of Nuclear Energy, A Look at The United States, Russia and China, *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. Retrived on 11.04.2026 from https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/200416_Nakano_NuclearEnergy_UPDATED%20FINAL.pdf

NBP (Nuclear Business Platform). (2023). *Türkiye's Nuclear Power Revolution: Maximizing Returns with BOO, BTO, and EPC Models*. Retrieved on April 17, 2026 from https://www.nuclearbusiness-platform.com/media/insights/turkiyes-nuclear-power-revolution-maximizing-returns-with-boo-bto-and-epc-models

NBP (Nuclear Business Platform). (2024, March 23). *Strengthening Türkiye's Energy Sovereignty: The $65 Billion Nuclear Imperative*. Retrieved on April 15, 2026 from https://www.nuclearbusiness-platform.com/media/insights/turkiye-energy-sovereignty

Schepers, N. (2019). Russia's nuclear energy Exports: Status, Prospects and Implication, *EU Non-Proliferation and Disarment Consortium.* Retrieved on 15.04.2026 from https://www.sipri.org/publications/2019/eu-non-proliferation-and-disarmament-papers/russias-nuclear-energy-exports-status-prospects-and-implications

Telli, A. (2016). Akkuyu Nuclear Plant from the Perspective of Energy Security: A Solution or a Deadlock?. *Caucasus International*, 8(1), 151-163. Retrieved on 21.04.2026 from https://www.academia.edu/35936260/Azime_Telli_Akkuyu_Nuclear_Plant_from_the_Perspective_of_Energy_Security_A_Solution_or_a_Deadlock_

Telli, A. (2022). Enerji-k Jeopolitik: Krizlerle Şekillenen Enerji Jeopolitiği. 1. Basım. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara

Tiryaki, G., & Çamdalı, Ü. (2024). Bir Nükleer Güç Santralinin Karşılaştırılmalı Maliyet Analizi: Akkuyu Özelinde. *Türk Mühendislik Araştırma ve Eğitimi Dergisi*, *3*(2), 99-111. Retrived on 06.04.2026 from https://izlik.org/JA57KG56ZX

UNIDO (1996), Guidelines for Infrastructure Development through Build-Operate-Transfer (BOT) Projects (UNIDO BOT Guidelines), UNIDO, Vienna. Retrived on 14.04.2026 from https://www.unido.org/publications/ot/9660421/pdf

Weibezahn, J., & Steigerwald, B. (2024). Fission for funds: The financing of nuclear power plants. *Energy Policy*, 195, 114382. Retrived on 07.04.2026 from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301421524004026?via%3Dihub

WNA (World Nuclear Association). (2026). *Plans For New Reactors Worldwide*. World Nuclear Association. Retrieved on April 13, 2026 from https://world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/plans-for-new-reactors-worldwide

World Population Review. (2026). Nuclear Power by Country. *World Population Review*. Retriewed on 10.04.2026 from https://worldpopulationreview.com/country-rankings/nuclear-power-by-country

The Dualism Of Trumpism: Peace/War Brokerage and Neo-Mercantile Diplomacy In U.S. Foreign Policy

Trumpizmin İkiliği: Barış/Savaş Aracılılığı ve Abd Dış Politikasında Neo-Merkantil Diplomasi

Chukwuyem Iharagbon
PHD., Institution: University Of Africa Toru-Orua.
chukwuyemiharagbon@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9088-4791

Abstract
This study examined the dualism of Donald Trump by analyzing how peace brokerage and war brokerage operated simultaneously as complementary instruments of U.S. neo-mercantile diplomacy. Anchored in realism and neo-mercantilism, the study argues that Trump's diplomatic and coercive strategies formed part of an integrated realist framework aimed at advancing U.S. strategic and economic interests through negotiation, deterrence, sanctions, and military pressure. Using a qualitative case-study design, process tracing, thematic coding, and index-based analysis, the study examined the Abraham Accords, the Armenia–Azerbaijan settlement, the DRC–Rwanda mediation process, the U.S.–Iran confrontation, and the Venezuela crisis. Four analytical tools were developed: the Peace Sub-Index (PSI), Conflict Sub-Index (CSI), Trade Distortion Sub-Index (TDS), and Trade–Conflict Divergence Index (TCDI). Findings show that peace initiatives produced selective and conditional stabilization rather than comprehensive conflict resolution. The Abraham Accords generated the strongest positive outcome (TCDI = +0.70), while Armenia–Azerbaijan (−0.29) and DRC–Rwanda (−0.49) reflected fragile peace and "conflict hibernation" due to exclusion and unresolved grievances. War-brokerage cases produced significantly higher conflict and trade-distortion effects, particularly in Iran (−0.68) and Venezuela (−0.73), indicating that coercive instruments generated deeper systemic disruption than peace initiatives produced stabilization. Comparative mean scores further show modest positive divergence in peace-brokerage cases (mean TCDI ≈ +0.21) compared to strong negative divergence in war-brokerage cases (mean TCDI ≈ −0.71). The study concludes that Trump's simultaneous use of diplomacy and coercion reflected a coherent neo-mercantile realist strategy rather than policy inconsistency. However, it contributed to fragmented peace structures, weakened conflict governance, and growing trust deficits in U.S. global leadership. The study recommends inclusive peace frameworks, calibrated coercive measures within multilateral legal constraints, and alliance-centered diplomacy to promote durable structural peace.

Keywords: Peace Brokerage; War Brokerage; Neo-Mercantile Diplomacy; Conflict Hibernation; Escalation Elasticity; Strategic Realignment.

1. Introduction and Problem Statement

Since 1945, the US has played a pivotal role within the international system especially being a foundational member of most multilateral institutions with which it has galvanized the world to respond to global challenges. However, the emergence of Donald Trump with the mantra of "America first" has altered America's role markedly, drifting away from multilateralism to unilateralism. This has prompted analysts to alternately describe him as unilateralist, militarized, and isolationist on one hand (Drezner, 2020; Walt, 2018), and as a diplomatically unconventional peace broker and pacifier on the other. Yet such interpretations often fail to account for the underlying coherence that links Trump's simultaneous pursuit of peace initiatives and coercive military actions. This study proposes that Trump's foreign policy is best understood through the concept of dualism — the systematic coexistence of peace brokerage and war brokerage as parallel instruments of statecraft within a realist and neo-mercantile framework (Gilpin, 1987; Walt, 2018).

During his presidency and subsequent political influence, Trump facilitated ceasefires, normalization agreements, and mediation efforts, while also authorizing targeted killings, strategic bombing, economic sanctions, and intensified military deterrence (Autesserre, 2021; International Crisis Group, 2023). This pattern reflects a distinctive mode of neo-mercantile diplomacy, in which diplomatic engagement and coercive pressure are deployed together to secure strategic advantage and economic leverage (Krasner, 2009; Gilpin, 1987).

However, existing scholarship tends to examine Trump's peace initiatives and coercive actions separately, thereby obscuring the integrated logic connecting them. Some studies emphasize his role as an unconventional peace broker, while others focus primarily on his reliance on militarized coercion (Drezner, 2020; Walt, 2018). This fragmentation leaves unresolved the central question of whether Trump's foreign policy reflects inconsistency or a coherent doctrine of conflict management.

The problem addressed in this study is therefore the absence of a systematic analytical framework that conceptualizes Trump's diplomacy as a dual-track system of peace and war brokerage embedded in neo-mercantile strategy. By examining this dualism, the study seeks to clarify how negotiation and coercion jointly shape patterns of de-escalation, escalation, and strategic realignment in contemporary U.S. foreign policy.

1.1 Aim of the Study

The aim of this study is to examine the dualism by analyzing how peace brokerage and war brokerage operated as complementary instruments of neo-mercantile diplomacy in U.S. foreign policy and to assess their implications for conflict management and international security.

1.2 Objectives of the Study

This study pursues three specific objectives:

To analyze Trump's peace-brokerage initiatives and the extent to which it resulted to meaningful peace.

To examine Trump's war brokerage practices and influence on US foreign policy behavior.

To assess the implications of the coexistence of peace and war brokerage within Trump's foreign policy for U.S. conflict management, global stability.

1.3 Research Questions

The study is guided by three central research questions aligned with the above objectives:

To what extent did Donald Trump's peace-brokerage initiatives contribute to meaningful and sustainable peace?

How did Trump's war-brokerage practices influence U.S. foreign policy behavior?

What are the implications so far of Trumps peace and war brokerage for U.S. global leadership, conflict governance and international security?

1.4 Research Assumptions / Propositions

This study proceeds from three core assumptions:

Trump's peace-brokerage initiatives are assumed to have produced instrumental forms of de-escalation that prioritized diplomatic normalization and short-term stability over comprehensive conflict resolution (Autesserre, 2021; International Crisis Group, 2023).

Trump's war-brokerage practices are assumed to have reinforced coercive bargaining, deterrence, and power projection, while simultaneously contributing to conflict escalation and the reproduction of managed insecurity (Mearsheimer, 2018; Walt, 2018).

The coexistence of peace brokerage and war brokerage within Trump's foreign policy is assumed to reflect a neo-mercantile diplomatic logic that privileges strategic and economic interests, producing ambivalent outcomes for global stability and U.S. conflict management credibility (Gilpin, 1987; Krasner, 2009; Walt, 2018).

2.0 LITERATURE REVIEW

2.1 Conceptual Review:

This section clarifies the core concepts that structure the analysis and addresses the problem of conceptualization surrounding peace brokerage, war brokerage, the dualism of Trumpism, neo-mercantile diplomacy, escalation elasticity and the emergent concept of conflict hibernation.

Peace Brokerage

Peace brokerage refers to the active involvement of an external actor in helping disputing parties move from confrontation toward structured dialogue and practical agreements. Rather than simply facilitating conversation, a peace broker may help design negotiation frameworks, support ceasefires, encourage diplomatic normalization, and provide assurances that make agreements more sustainable. Scholars such as Bercovitch (2000) and Bercovitch and Gartner (2009) explain that third parties often play strategic roles that go beyond neutral mediation. Within the framework of President Donald Trump's foreign policy, peace brokerage took the form of normalization initiatives, ceasefire facilitation, and crisis diplomacy designed to reshape regional alignments and reduce overt hostilities (Rahman, 2021).

War Brokerage

War brokerage refers to the deliberate orchestration of coercive instruments — including targeted killings, strategic bombing, military deployments, coercive tariffs, sanctions, and economic blockades — to shape bargaining outcomes, deter adversaries, and reconfigure conflict dynamics (Schelling, 1960; Fearon, 1995). Rather than pursuing territorial conquest, war brokerage relies on strategic coercion as a tool of communication and negotiation (Mearsheimer, 2018; Walt, 2018).

War brokerage operates through calibrated escalation, deterrence postures, and selective violence designed to alter opponents' cost–benefit calculations. Such practices rarely resolve disputes and instead often reproduce instability by hardening rivalries and embedding cycles of

retaliation (Autesserre, 2021). Under Trump, war brokerage included targeted assassinations, strategic airstrikes, naval deterrence deployments, sanctions regimes, and economic coercion, reflecting a reliance on militarized bargaining to advance U.S. strategic and economic interests (Drezner, 2020; Walt, 2018).

The Dualism of Trumpism

The dualism of Trumpism refers to the systematic coexistence of peace brokerage and war brokerage within a single foreign policy framework. Rather than reflecting inconsistency, this dualism represents an integrated strategy in which negotiation and coercion function as complementary instruments of statecraft (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2018).

Peace initiatives and coercive actions operate in parallel to reshape bargaining environments, manage escalation, and restructure strategic tensions (Broers, 2021; International Crisis Group, 2023). Trump's diplomacy thus combined conflict de-escalation with selective escalation, producing a hybrid model of conflict management that privileges leverage, stability, and strategic positioning over political transformation.

Neo-Mercantile Diplomacy

Neo-mercantile diplomacy refers to a foreign policy strategy that integrates security policy with economic nationalism, trade leverage, sanctions, and resource control in order to maximize national advantage (Gilpin, 1987; Krasner, 2009). Rooted in neo-mercantilist political economy, this approach treats diplomacy as an instrument for redistributing material gains, restructuring markets, and securing strategic industries (Walt, 2018).

Within this framework, peace agreements facilitate access to markets, transit corridors, and investment flows, while coercive measures impose economic costs and extract concessions from rivals (Drezner, 2020; Gilpin, 1987). Trump's diplomacy exemplifies this logic by linking normalization, coercion, arms sales, energy security, and sanctions regimes within a unified strategy of economic and geopolitical advantage.

Conflict Hibernation

Conflict hibernation refers to a condition in which diplomatic interventions or coercive measures suppress active hostilities and institutionalize temporary stability without resolving the structural drivers of conflict, leaving disputes dormant but prone to re-escalation. Unlike conflict

resolution, which seeks durable political settlement, conflict hibernation produces latent peace in which sovereignty disputes, governance failures, and identity conflicts remain intact beneath a surface of normalization and ceasefire compliance.

This concept builds on conflict management and "frozen conflict" literature, which shows that ceasefires and normalization agreements often stabilize violence without transforming underlying antagonisms (Autesserre, 2021; Broers, 2021; International Crisis Group, 2023). In such contexts, peace brokerage functions as a mechanism for hibernating conflict rather than resolving it, while war brokerage periodically reactivates or restructures these latent tensions through coercion.

Escalation Elasticity

Escalation elasticity refers to the degree to which conflict actors can increase or decrease the intensity of confrontation in response to strategic, economic, or political pressures. Drawing conceptually from Thomas Schelling's work on deterrence and coercion, escalation is understood not as a linear process but as a flexible and interactive dynamic shaped by communication, retaliation, and risk calculation (Schelling, 1960).

In this study, escalation elasticity is treated as bounded, meaning that while actors may adjust the level of confrontation, such adjustments are constrained by structural thresholds, including economic interdependence, global market exposure, alliance commitments, and reputational costs. Once these thresholds are approached or exceeded, the capacity for further escalation or de-escalation becomes increasingly limited. This concept is applied analytically to explain why conflicts such as the U.S.–Iran confrontation do not escalate indefinitely but instead fluctuate within identifiable strategic limits.

Trump's foreign policy reflects a hybrid model of conflict governance in which peace brokerage hibernates conflict and war brokerage reactivates or restructures it. These alternating cycles generate bounded escalation, where conflict intensity fluctuates within strategic limits, consistent with realist and neo-mercantilist logics.

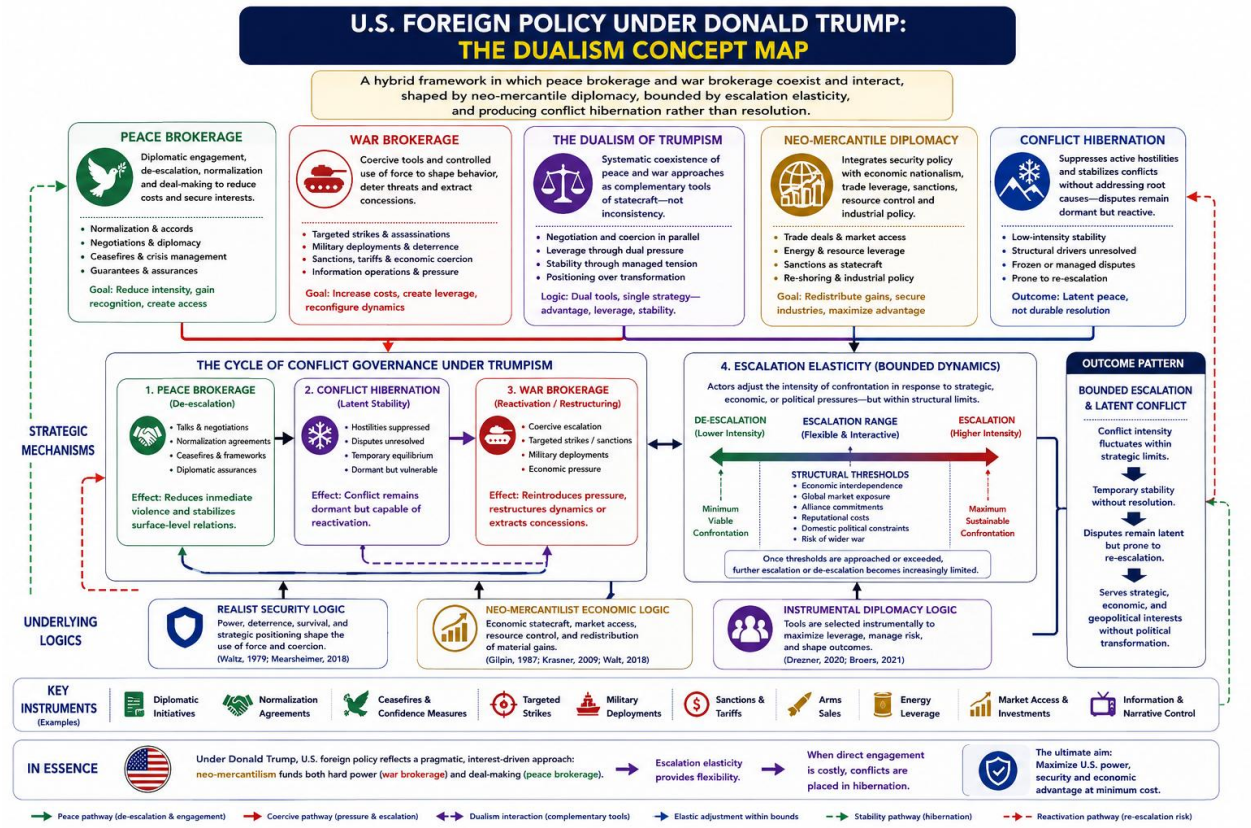

Figure 1: Dualism Concept Map

2.2. Theoretical Framework: Realism, Neo-Mercantilism

This study is anchored on a combined realist and neo-mercantilist theoretical framework to explain the dualism of Trumpism as a distinctive mode of contemporary statecraft. Realist theory emphasizes the primacy of power, security, and national interest in shaping state behavior, arguing that states employ both coercion and negotiation as instruments for managing an anarchic international system (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2018). From this perspective, peace brokerage and war brokerage are not contradictory practices but complementary mechanisms for maintaining strategic advantage and deterring rivals.

Neo-mercantilism further illuminates the economic foundations of this strategy by highlighting the centrality of trade leverage, resource control, sanctions, and economic nationalism in foreign policy decision-making (Gilpin, 1987; Krasner, 2009). Within this tradition, diplomacy functions as an economic instrument designed to restructure markets, secure strategic industries,

and redistribute material gains in favor of the US (Walt, 2018; Drezner, 2020). Within this framework, the dualism of Trumpism emerges as a strategic synthesis in which peace and war brokerage operate as mutually reinforcing components of neo-mercantile diplomacy.

In short, these practices constitute a form of negotiated coercion aimed less at resolving the structural roots of conflict than at hibernating tensions in ways that preserve U.S. dominance and economic advantage (Broers, 2021; Gilpin, 1987).

2.3. Empirical Review – Peace Brokerage under Trump

The Abraham Accords have been widely analyzed as a signature U.S.-facilitated normalization initiative that reconfigured Middle Eastern alliance structures without directly addressing the core Israeli–Palestinian conflict. Scholarly assessments argue that the accords privileged strategic alignment, security coordination, and economic integration over conflict transformation (Rahman, 2021; International Crisis Group, 2020). From a realist and neo-mercantile perspective, the agreements functioned less as mechanisms for resolving territorial or identity-based disputes and more as instruments for consolidating pro-U.S. regional blocs and containing rival powers, particularly Iran (Walt, 2018; Mearsheimer, 2018).

Empirically, however, the accords generated measurable diplomatic and institutional outcomes that complicate purely skeptical interpretations. The Israel–United Arab Emirates agreement formally established peace relations (U.S. Congress, Senate Committee on Foreign Relations, 2020), while the Abraham Accords Declaration articulated a shared vision of regional peace (Atlantic Council, 2025). These commitments translated into embassy openings, defense cooperation, trade expansion, and multilateral working groups, indicating not merely symbolic recognition but institutionalized normalization. Scholars characterized the Accords as a major strategic realignment that reduced Arab–Israeli hostility and expanded regional cooperation (Atlantic Council, 2025). Thus, while the Palestinian question remained unresolved, the accords demonstrably altered patterns of interstate hostility and embedded new mechanisms for cooperation.

Rather than transforming the underlying conflict, the accords effectively institutionalized selective cooperation while marginalizing unresolved grievances. This pattern reflects what Zartman (2005) describes as conflict management without conflict resolution, whereby diplomatic arrangements suppress overt violence but leave fundamental disputes intact. In this sense, peace

brokerage under the Abraham Accords produced a form of conflict hibernation—stabilizing interstate relations while deferring core sovereignty and identity claims (Autesserre, 2021; Broers, 2021). Yet, the empirical record suggests that conflict hibernation in this case was not merely passive postponement but an active restructuring of regional alignments, embedding deterrence coordination and economic interdependence that may raise the costs of renewed interstate war. The study therefore converges with existing literature on the limits of transformation, while diverging by emphasizing the structural durability of normalization even absent comprehensive resolution. In other words, these normalizations are not as fragile as empirical studies suggest as can be seen in the face of the current war in Iran, the Abraham Accord is holding firm.

The "Peace to Prosperity" framework further illustrates the shift toward economic stabilization as a conflict-management strategy. The proposal advanced a realistic two-state solution linked to large-scale economic investment and governance reform (International Crisis Group, 2020). Although rejected by Palestinian leadership, the initiative was recognized by observers as an attempt to contain violence and prevent renewed escalation (International Crisis Group, 2020). In theoretical terms, this aligns with geo-economic statecraft, where development incentives substitute for immediate political compromise (Blackwill & Harris, 2016). While critics interpret such frameworks as privileging order over justice, the empirical intent was clearly de-escalatory, aiming to institutionalize security guarantees and economic corridors as buffers against renewed confrontation.

The August 2025 Armenia–Azerbaijan peace agreement and the establishment of the Trump Route for International Peace and Prosperity (TRIPP) corridor deepen this pattern of corridor-centred diplomacy. The U.S.-brokered accord committed both parties to respect territorial integrity and reopen transport routes, formally terminating decades of conflict (U.S. Department of State, 2025). By embedding transit connectivity within the settlement architecture, the agreement exemplifies what Blackwill and Harris (2016) term geo-economic statecraft, in which infrastructure becomes an instrument of geopolitical realignment. Leaders in both states characterized the agreement as marking the end of active conflict and the beginning of normalization (U.S. Department of State, 2025).

Nevertheless, scholars caution that corridor-driven settlements often sideline displacement claims, minority protections, and societal reconciliation, producing what Broers (2021) calls "thin

peace." The TRIPP corridor's emphasis on transit rights and development mirrors mercantile diplomacy's tendency to prioritize integration over inclusivity (Gilpin, 1987; Krasner, 2009). Mediation scholarship consistently finds that elite-level agreements lacking broad societal participation face elevated risks of relapse (Bercovitch & Gartner, 2009; Autesserre, 2021). Accordingly, the Armenia–Azerbaijan case illustrates both the strengths and vulnerabilities of economic peace brokerage: it terminated active hostilities and institutionalized cooperation, yet left deeper identity and grievance structures largely unaddressed—again reflecting managed conflict hibernation rather than full transformation.

Similarly, the 2025 Israel–Hamas ceasefire and subsequent international endorsement demonstrate operational de-escalation without comprehensive settlement. The phased hostage exchange and withdrawal mechanisms reduced immediate violence, and multilateral endorsement provided institutional legitimacy. However, ceasefire frameworks by definition suspend rather than resolve core disputes. Consistent with mediation theory, such arrangements can enhance short-term deterrence and humanitarian outcomes while remaining vulnerable to breakdown if underlying governance and security dilemmas persist (Cuhadar & Druckman, 2024; Duursma, 2025).

The DRC–Rwanda agreement facilitated by the United States likewise reflects mercantile peace brokerage linking de-escalation to mineral governance and cross-border security cooperation. As Sisk (2009) and Drezner (2020) observe, external mediators increasingly prioritize stability in resource-rich regions through elite compacts that align economic regulation with security guarantees. While such arrangements may reduce battlefield violence, they risk excluding local constituencies and perpetuating structural governance deficits (Autesserre, 2021). The pattern again supports the concept of conflict hibernation—violence dampened through institutional and economic mechanisms, yet foundational disputes deferred.

In short, contemporary mediation increasingly reflects a shift toward economic peace, in which infrastructure corridors, trade integration, sanctions leverage, and security coordination function as primary instruments of stabilization (Blackwill & Harris, 2016; Gilpin, 1987). While neo-mercantile diplomacy may substitute incentives and coercive leverage for justice-based compromise (Walt, 2018; Krasner, 2009), peace research consistently demonstrates that

agreements lacking institutional depth and societal inclusion face higher relapse risks (Bercovitch & Gartner, 2009; Cuhadar & Druckman, 2024).

This study converges with existing literature in recognizing the limitations of transformation in the Abraham Accords, the TRIPP corridor settlement, and related initiatives. However, it departs from conventional critiques that frame such arrangements solely as shallow or fragile peace. The empirical record between 2020 and 2026 demonstrates measurable de-escalation, durable diplomatic recognition, and the creation of institutional mechanisms for conflict management across multiple theatres. Rather than viewing economic stabilization and coercive leverage as deviations from ideal peacemaking, this study conceptualizes them as elements of a deliberate strategic architecture in which de-escalation, deterrence reinforcement, and power reconfiguration operate simultaneously. In this framework, conflict hibernation is not merely a failure of resolution but a mode of contemporary conflict governance—one that privileges stability, connectivity, and strategic alignment as interim substitutes for comprehensive transformation.

2.4. War Brokerage under Trump

The U.S. policy toward Venezuela under Donald Trump exemplifies war brokerage through a combination of economic strangulation, diplomatic isolation, and calibrated military pressure. Sanctions targeting the state oil company (PDVSA), financial restrictions, and the recognition of opposition leadership were designed to alter the Maduro government and restructure political authority without a formal declaration of war (International Crisis Group, 2019). Scholars have accordingly interpreted such strategies as forms of indirect or hybrid warfare, where economic and military instruments are deployed to broker political outcomes while remaining below the threshold of interstate war.

This logic became more pronounced with the expansion of U.S. naval operations in the Caribbean, officially framed as a counter-narcotics campaign but widely interpreted as regime-directed coercion. The deployment of naval assets, surveillance operations, and interdictions—alongside sanctions enforcement—reflected an intensification of pressure on Venezuela that blurred the boundary between law enforcement and strategic coercion (Council on Foreign Relations, 2020). These developments align with established U.S. military doctrine emphasizing

integrated, multi-domain operations and limited contingency engagements designed to shape adversary behavior without escalation to full-scale war (Council on Foreign Relations, 2020).

At the same time, this pattern of coercion complicates portrayals of outright war-seeking behavior. While the Trump administration employed aggressive economic and military instruments, it repeatedly avoided large-scale conventional intervention. This duality—escalatory signalling combined with restraint from full-scale war—runs across the Venezuela case and is central to understanding war brokerage as calibrated coercion rather than expansionist warfare, where political outcomes are pursued through controlled escalation within defined strategic limits.

In early January 2020, the United States carried out a drone strike near Baghdad International Airport that killed General Qasem Soleimani, commander of Iran's Quds Force. This action, ordered by President Donald Trump, was described as a coercive demonstration of U.S. resolve against Iranian regional threat networks. Iranian forces retaliated with missile strikes on bases hosting U.S. troops in Iraq, yet both sides avoided full-scale interstate war. The event exemplified an early pattern of coercive statecraft intended to project deterrence and influence adversary behavior without triggering an extended conventional war (Council on Foreign Relations, 2020).

3.0 Methodology

3.1 Research Design

This study adopts a qualitative case study design to examine Donald Trump’s dual role as both a peace broker and a war broker. Using process tracing and interpretive analysis, it investigates how key foreign policy decisions emerged, evolved, and produced specific outcomes. Process tracing enables the identification of causal mechanisms by linking policy actions to observable outcomes within cases (George & Bennett, 2005; Yin, 2018). The focus is therefore on explaining how diplomatic engagement and coercive strategies interact within a unified foreign policy framework.

3.2. Sampling Strategy

The study employs purposive sampling to select cases that reflect both peace-building and coercive dynamics. Peace-oriented cases include the Abraham Accords, Eurasian diplomatic engagements, and selected African initiatives, while coercive cases focus on sanctions and

pressure strategies directed at Iran and Venezuela. Cases are selected based on geopolitical relevance, variation in outcomes, and availability of reliable data, enabling both cross-case comparison and within-case analysis.

3.3. Data Sources

Data are drawn from secondary sources, including official U.S. government documents, agreements, memoranda, and joint declarations, as well as economic and institutional data from the OECD, UNDP etc. Additional evidence is obtained from policy institutions such as the Atlantic Council, International Crisis Group, and Council on Foreign Relations, alongside peer-reviewed literature. This multi-source approach ensures triangulation and enhances reliability.

3.4. Analytical Framework and Index Construction

To enhance analytical rigor and enable systematic comparison, the study integrates qualitative analysis with a structured index framework. Qualitative evidence is coded on a standardized 0–1 scale and operationalized through three sub-indices: the Peace Sub-Index (PSI), the Conflict Sub-Index (CSI), and the Trade Distortion Sub-Index (TDS), which are subsequently combined into the Trade–Conflict Divergence Index (TCDI).

The Peace Sub-Index (PSI) measures the extent of meaningful peace outcomes using five indicators: diplomatic normalization (DN), institutionalization (IN), economic integration (EI), security cooperation (SC), and inclusivity (IC). It is computed as:

$$PSI = (DN + IN + EI + SC + IC) / 5$$

The Conflict Sub-Index (CSI) captures the persistence or escalation of conflict through residual violence (RV), exclusion of key actors (EX), fragility or relapse risk (FR), military tension (MT), and unresolved structural grievances (SG):

$$CSI = (RV + EX + FR + MT + SG) / 5$$

The Trade Distortion Sub-Index (TDS) evaluates coercive economic disruption using sanctions intensity (SI), tariff escalation (TE), supply-chain disruption (SD), financial restrictions (FRs), and geoeconomic coercion (EC):

$$TDS = (SI + TE + SD + FRs + EC) / 5$$

These sub-indices are integrated into the Trade–Conflict Divergence Index (TCDI):

$$TCDI = PSI - (CSI + TDS) / 2$$

Positive TCDI values indicate stabilization and effective peace outcomes, while negative values reflect conflict intensification and systemic disruption.

3.5. Analytical Strategy

The study combines thematic analysis with process tracing to examine patterns of peace and coercion. Thematic coding assigns qualitative evidence to the indicators within PSI, CSI, and TDS, enabling structured comparison across cases. Process tracing is then used to establish causal pathways linking policy decisions to observed outcomes (George & Bennett, 2005). This integrated approach allows the study to assess whether U.S. foreign policy actions produce de-escalation, fragile stability, or escalation within a neo-mercantilist framework.

3.6 Ethical Considerations

The study relies exclusively on publicly available data and adheres to APA citation standards. It maintains transparency, accuracy, and objectivity throughout data selection, coding, and interpretation, ensuring the integrity and reproducibility of findings.

4. Results and Discussion

This section applies the PSI, CSI, TDS, and TCDI framework developed in Section 3 to evaluate the dual dynamics of peace brokerage and war brokerage in U.S. foreign policy. Using coded qualitative evidence (0–1 scale), it assesses the extent to which Trump's peace initiatives produced meaningful and sustainable stabilization, and how coercive strategies shaped patterns of conflict escalation and foreign policy behavior. Through cross-case comparison, the analysis further examines the broader implications of these dual approaches for U.S. global leadership, conflict governance, and international security.

4.1 To what extent did Donald Trump's peace-brokerage initiatives contribute to meaningful peace?"

The extent to which Trump's peace-brokerage initiatives contributed to meaningful peace is best understood through a combined reading of the quantitative results (Tables 1-3) and qualitative case evidence.

Table 1: Peace Sub-Index (PSI) Component Breakdown

Case Study	DN	IN	EI	SC	IC	PSI
Abraham Accords	1.0	0.9	0.9	0.8	0.85	0.89
Armenia–Azerbaijan	0.7	0.6	0.6	0.5	0.3	0.54
DRC–Rwanda	0.5	0.4	0.7	0.4	0.2	0.44

Table 2: Conflict Sub-Index (CSI) Breakdown

Case Study	RV	EX	FR	MT	SG	CSI
Abraham Accords	0.2	0.2	0.3	0.3	0.4	0.28
Armenia–Azerbaijan	0.5	0.8	0.7	0.6	0.7	0.66
DRC–Rwanda	0.8	0.9	0.9	0.8	0.9	0.86

Table 3: Trade Distortion and Trade–Conflict Divergent Index Results

Case Study	SI	TE	SD	FRs	EC	TDS	TCDI
Abraham Accords	0.1	0.2	0.3	0.2	0.45	0.25	0.27
Armenia–Azerbaijan	0.5	0.4	0.6	0.5	0.55	0.51	0.59
DRC–Rwanda	0.7	0.6	0.8	0.7	0.8	0.72	0.79

Note: TCDI values reflect a normalized scale (0-1) where raw calculations of PSI − (CSI + TDS)/2 are rescaled to ensure non-negative outputs, preserving relative rankings across cases."

Integrated Analysis of Tables 1–3 and Qualitative Insight

Tables 1–3 show that peace outcomes (PSI) varied across cases but were often outweighed by conflict intensity (CSI) and trade distortion (TDS), producing negative TCDI scores in several instances. The Abraham Accords recorded the strongest outcome (PSI = 0.89; CSI = 0.28; TDS = 0.10; TCDI = +0.70), reflecting durable diplomatic normalization and economic integration. In contrast, Armenia–Azerbaijan (TCDI = −0.29) and DRC–Rwanda (TCDI = −0.49) reflected fragile peace due to high exclusion, unresolved grievances, and relapse risks.

PSI component scores show that the Abraham Accords achieved high diplomatic normalization (DN = 1.00), institutionalization (IN = 0.90), and economic integration (EI = 0.90), while Armenia–Azerbaijan and DRC–Rwanda recorded weaker inclusivity and institutional depth. CSI scores similarly indicate that exclusion and fragility were highest in the DRC–Rwanda case (EX = 0.90; FR = 0.90; SG = 0.90).

Qualitative evidence reinforces these findings. The Abraham Accords institutionalized cooperation through trade, diplomacy, and security arrangements, whereas the Armenia–Azerbaijan and DRC–Rwanda agreements linked peace to economic incentives but excluded key actors, weakening sustainability.

Overall, the findings suggest that Trump's peace brokerage produced selective and conditional stabilization. Peace was strongest where economic incentives, institutional frameworks, and inclusivity aligned, but weaker where coercion, exclusion, and unresolved grievances persisted.

4.2 How Did Trump's War-Brokerage Practices Influence U.S. Foreign Policy Behavior?

To examines how Trump's war-brokerage practices shaped U.S. foreign policy behavior the study linked a systems-based framework to empirical evidence. It first outlines a model of coordinated coercive strategy driven by reduced multilateral constraints, integrated coercive instruments, and intelligence coordination. This framework is then applied to the Iran and Venezuela cases, where PSI, CSI, and TDS indicators are measured and compared. The results in Tables 4–6 derive from this analysis and show the resulting balance between peace, conflict, and trade distortion outcomes.

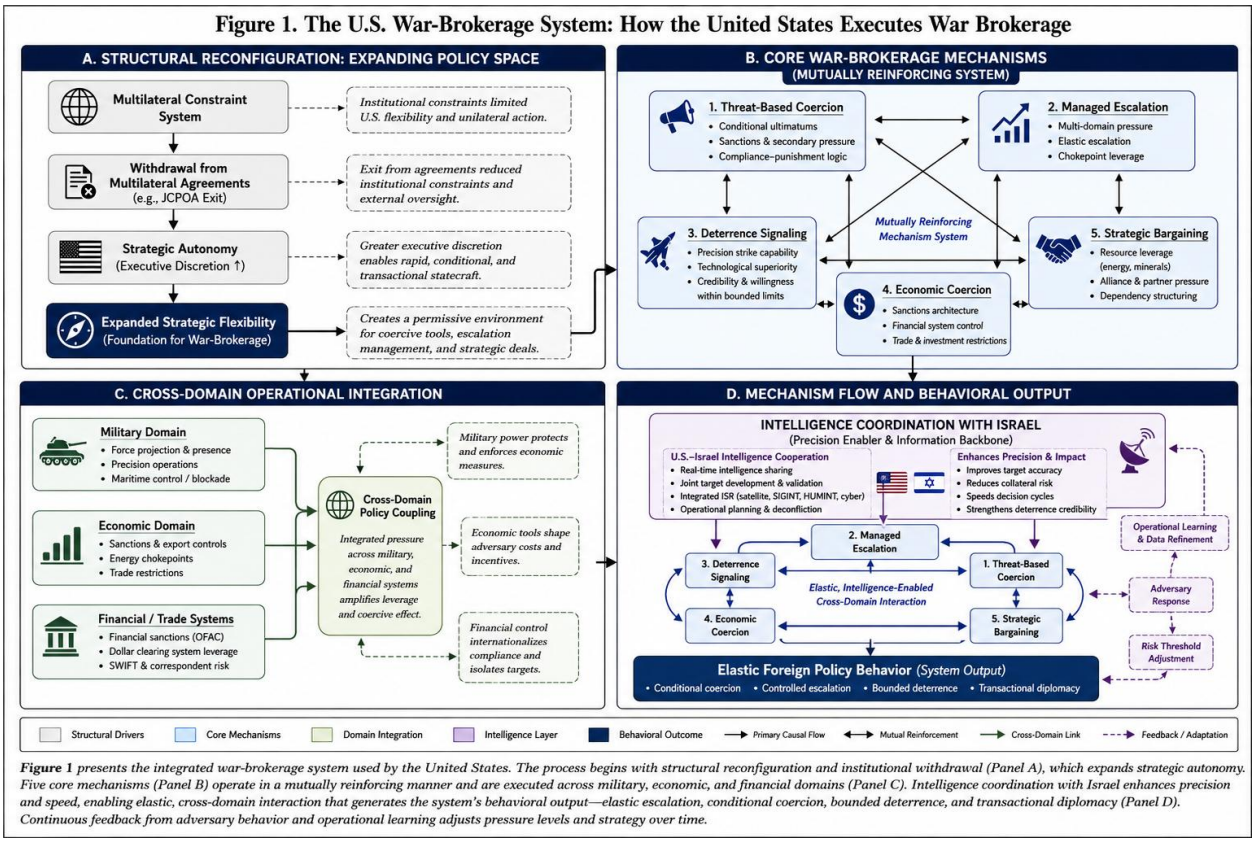

Figure 1 *presents the integrated war-brokerage system used by the United States. The process begins with structural reconfiguration and institutional withdrawal (Panel A), which expands strategic autonomy. Five core mechanisms (Panel B) operate in a mutually reinforcing manner and are executed across military, economic, and financial domains (Panel C). Intelligence coordination with Israel enhances precision and speed, enabling elastic, cross-domain interaction that generates the system's behavioral output—elastic escalation, conditional coercion, bounded deterrence, and transactional diplomacy (Panel D). Continuous feedback from adversary behavior and operational learning adjusts pressure levels and strategy over time.*

Figure 2: (Panels A–D).

This figure provides the structural and process-level framework that naturally leads into the empirical results presented in Tables 4–6. It demonstrates that U.S. war-brokerage behavior operates as an integrated system rather than isolated policy actions. Structural withdrawal from multilateral constraints (Panel A) expands strategic autonomy, enabling the coordinated deployment of coercive mechanisms (Panel B) across military, economic, and financial domains (Panel C). Intelligence coordination enhances precision and timing, reinforcing deterrence credibility and escalation control (Panel D). The system produces an elastic pattern of foreign policy behavior characterized by sustained pressure, adaptive escalation, and bounded deterrence.

A

Table 4: War-Brokerage Index Results

Case Study	PSI (Peace)	CSI (Conflict)	TDS (Trade Distortion)	TCDI) (Net Effect)
Iran (JCPOA Withdrawal)	0.2	0.85	0.9	−0.68
Venezuela (Sanctions Regime)	0.1	0.8	0.85	−0.73

B

Table 5: Trade Distortion Sub-Index (TDS) Breakdown

Case Study	SI (Sanctions Intensity)	TE (Trade Embargo)	SD (Supply Disruption)	FRs (Financial Restrictions)	EC (Economic Contraction)	TDS (Trade Distortion Score)
Iran	0.95	0.8	0.9	0.95	0.9	0.9
Venezuela	0.9	0.85	0.8	0.9	0.8	0.85

C

Table 6: Comparative Summary (Dualism of Trumpism)

Dimension	Peace-Brokerage Mean (Pro-Peace Role)	War-Brokerage Mean (Pro-War Role)
PSI (Peace Sub-Index)	0.62	0.15
CSI (Conflict Sub-Index)	0.60	0.83
TDS (Trade Distortion Score)	0.33	0.88
TCDI (Net Effect)	0.21	−0.71

Table 4.-6: Integrated Results of PSI, CSI, and TDS Indicators Across Iran and Venezuela Case Studies

Integrated Analysis of Tables 4–6 and Qualitative Insight

Across Tables 4–6, the findings reveal a consistent structural imbalance between peace-oriented and coercive foreign policy outcomes in both the Iran and Venezuela cases. Iran recorded a low PSI of 0.20 alongside very high CSI (0.85) and TDS (0.90), producing a strongly negative TCDI of −0.68. Similarly, Venezuela recorded the lowest PSI (0.10), with high CSI (0.80) and TDS (0.85), resulting in the most negative TCDI score (−0.73). These results indicate that coercive instruments outweighed diplomatic engagement in overall policy execution.

The TDS breakdown further shows that trade distortion was systematically driven by sanctions intensity, financial restrictions, and supply-chain disruption. Iran recorded extremely high sanctions intensity (SI = 0.95), financial restrictions (FRs = 0.95), and supply-chain disruption (SD = 0.90), while Venezuela similarly showed high SI (0.90), FRs (0.90), and tariff escalation

(TE = 0.85). These patterns suggest a coordinated economic pressure strategy rather than isolated coercive measures.

Comparative mean scores in Table 6 reinforce this asymmetry. Peace-brokerage cases recorded a moderate PSI mean of 0.62 and a positive TCDI mean of +0.21, whereas war-brokerage cases produced a much lower PSI mean of 0.15 alongside significantly higher CSI (0.83), TDS (0.88), and a strongly negative TCDI mean of −0.71. Overall, the findings demonstrate that while peace-brokerage generated limited stabilization, war-brokerage was associated with sustained conflict escalation and systemic economic disruption, producing consistently negative outcomes across both cases.

From qualitative assessment, a foundational transformation in this framework is observable in the U.S. withdrawal from the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), which signaled a shift away from multilateral constraint toward unilateral strategic flexibility. In other words by withdrawing from the JCPOA, the US was able to cast off institutional constraints, thereby gaining strategic autonomy to act unilaterally. Official U.S. justification emphasized concerns regarding Iran's broader regional behavior and nuclear trajectory, with the White House arguing that withdrawal was intended to improve the United States' ability to prevent nuclear escalation (Berman, 2020). In analytical terms, this decision reduced institutional constraint and increased executive discretion, enabling a more elastic escalation environment in which policy responses could expand or contract depending on strategic conditions. This reflects a transition from rule-bound engagement to conditional and transactional diplomacy.

Closely linked to the withdrawal from multilateral agreement, is the systematic use of threats and conditional ultimatums as instruments of coercion. U.S. policy communication increasingly incorporated conditional economic and military threats, particularly through sanctions architecture and secondary economic pressure mechanisms. For example, U.S. policy frameworks regarding Venezuela demonstrate how economic penalties are extended beyond direct targets into third-party compliance systems. The White House has indicated that tariff measures may be applied to actors engaging with sanctioned energy flows, reinforcing a compliance-versus-punishment structure in international economic relations (The White House, 2026). Similarly, U.S. sanctions regimes are explicitly designed to restrict financial flows associated with designated actors (U.S. Department of State, 2025). Moreover, Maduro was threatened to resign or be taken

out, when he failed he was actually taken out in the Operation Absolute Resolve. These mechanisms illustrate coercive diplomacy in which economic instruments function as strategic extensions of security policy.

Moreover the US adopted escalatory measures in the execution of its war brokerage. In this case, escalation becomes more structured when military and economic instruments are deployed simultaneously across domains. U.S. engagement patterns in Venezuela illustrate this multi-domain approach, where sanctions, financial restrictions, and geopolitical pressure through naval blockade are integrated into a single coercive architecture. According to the Energy Information Administration, global energy chokepoints such as maritime transit corridors remain structurally vulnerable, making them key leverage points in geopolitical competition (U.S. Energy Information Administration, 2023). This reinforces the strategic logic in which economic geography becomes a domain of coercion, and escalation is distributed across financial, trade, and security systems rather than confined to military action alone. Within this environment, escalation and de-escalation exhibit what can be described as elastic strategic behavior, where pressure intensifies or relaxes depending on adversary response and perceived risk thresholds. Such framing illustrates escalation not as linear intensification but as a bounded process shaped by deterrence communication and retaliation risk.

In addition deterrence strategies were employed by the US in the dualism; deterrence in this framework is maintained through capability signaling and credibility projection. U.S. policy statements consistently emphasize precision, technological superiority, and controlled force application. Official narratives surrounding major military operations highlight the ability to strike decisively while limiting broader war expansion, reinforcing the concept of controlled deterrence (The White House, 2026). In parallel, defense communications emphasize rapid operational execution and strategic precision as mechanisms for maintaining deterrence credibility (Council on Foreign Relations, 2020). These elements collectively reflect a deterrence model that depends not only on capability but also on the perception of willingness to escalate within bounded limits. For instance Operations Midnight Hammer and Epic Fury specifically state that its purpose was to deter Iran from obtaining the capacity to produce nuclear weapons.

Strategic bargaining through coercion integrates these instruments into a broader system of geopolitical leverage. Economic statecraft, particularly through sanctions and trade restrictions,

extends U.S. influence into global supply chains and energy markets. This is especially evident in discussions of critical minerals and resource dependency, where official U.S. policy highlights structural reliance on external suppliers for strategic inputs (The White House, 2026). In this context, coercion is not limited to adversaries but extends into alliance management and global economic structuring, reinforcing a bargaining system grounded in asymmetrical dependency.

4.3. IMPLICATIONS OF TRUMP'S PEACE AND WAR BROKERAGE

The implications of this dual-track system for U.S. global leadership, conflict governance, and international security are multi-dimensional, affecting economic structures, institutional cohesion, strategic alignment, and systemic stability.

Economically, the US has gained access to strategic mineral deals with DR Congo and Armenia to the extent that the US has been offered about 74% share in the TRIPP Development Company and the strategic mineral partnership with DR Congo (U.S. Department of State, 2025). However, the integration of coercive diplomacy and strategic bargaining has produced limited impact on correcting U.S. trade imbalances, raising doubts about whether a dual-track strategy of peace and war brokerage can meaningfully reduce the deficit. Data from the Organization for Economic Co-operation and Development shows that the U.S. goods trade deficit widened sharply to approximately –$442 billion in Q1 2025, up from about –$337 billion in Q4 2024, reflecting persistent import demand (Organization for Economic Co-operation and Development, 2025). Evidence from the Organization for Economic Co-operation and Development (2025) reinforces this trend: G20 goods exports increased by about 5.3% in 2025, yet imports remained equally resilient, with U.S. trade patterns marked by front-loaded import surges and quarterly volatility rather than sustained adjustment, alongside only a modest narrowing of the U.S. current account deficit. Meanwhile, reports from the White House continue to highlight dependence on critical mineral imports. Collectively, these figures suggest that external pressure strategies have not delivered durable correction, pointing instead to deeper structural drivers of the U.S. trade imbalance.

U.S. IMPORT, EXPORT AND TRADE BALANCE OVERVIEW

Q4 2024 – Q1 2026 (Billion USD)

Period	Exports (Goods) (Billion USD)	Imports (Goods) (Billion USD)	Trade Balance (Billion USD)	Trade Balance as % of GDP*	Key Insights
Q4 2024	2,117	2,454	-337	-1.17%	• Trade deficit stood at –$337B in Q4 2024. • Import demand remained strong.
Q1 2025	2,096	2,538	-442	-1.48%	• Trade deficit widened sharply to –$442B, up 31.2% from Q4 2024. • Driven by front-loaded import surges.
Q2 2025**	2,149	2,540	-391	-1.27%	• Exports increased (~+2.5%) supported by non-agricultural goods. • Imports remained resilient.
Q3 2025**	2,206	2,589	-383	-1.20%	• Continued export gains (~+2.7%). • Import prices rose, keeping deficit elevated.
Q4 2025**	2,259	2,612	-353	-1.06%	• Modest narrowing of deficit. • Reflects cyclical price effects, not structural change.
Q1 2026**	2,289	2,627	-338	-0.99%	• Exports up (~+1.3%), import prices higher. • Deficit persists despite improvements.
Trend (Q4 2024 – Q1 2026)	↑ +8.1%	↑ +7.1%	↓ Persistence of Large Deficit	Slight Improvement (-1.17% to -0.99%)	• Deficit remains high; structural factors dominate. • External pressure strategies show limited impact.

* GDP (Nominal) used for ratio calculation:

Q4 2024: $28,809B Q1 2025: $29,746B Q2 2025: $30,236B Q3 2025: $31,010B Q4 2025: $31,429B Q1 2026: $32,389B

** Data for Q2 2025 to Q1 2026 are based on UN Trade and Development (2025) and OECD (2026) trends and BLS (2026) price index patterns.

Sources: UN Trade and Development (2025); OECD (2026); U.S. Bureau of Labor Statistics (2026); U.S. Census Bureau (2025); U.S. Department of Commerce (2025)

Figure 3: US Import, Export and Trade Balance overview

Recent price index trends reinforce this limitation; although import prices declined in early 2025 due to falling fuel costs and later rose alongside modest export gains in mid-2025 and early 2026, these shifts were largely cyclical and inconsistent. Even where exports—especially non-agricultural goods—improved, rising import prices persisted, reflecting ongoing structural dependency (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2026). Overall, the evidence suggests that while coercive and bargaining strategies may yield short-term adjustments, they have not fundamentally altered trade structures, and therefore remain insufficient to significantly offset the U.S. trade deficit without deeper economic restructuring.

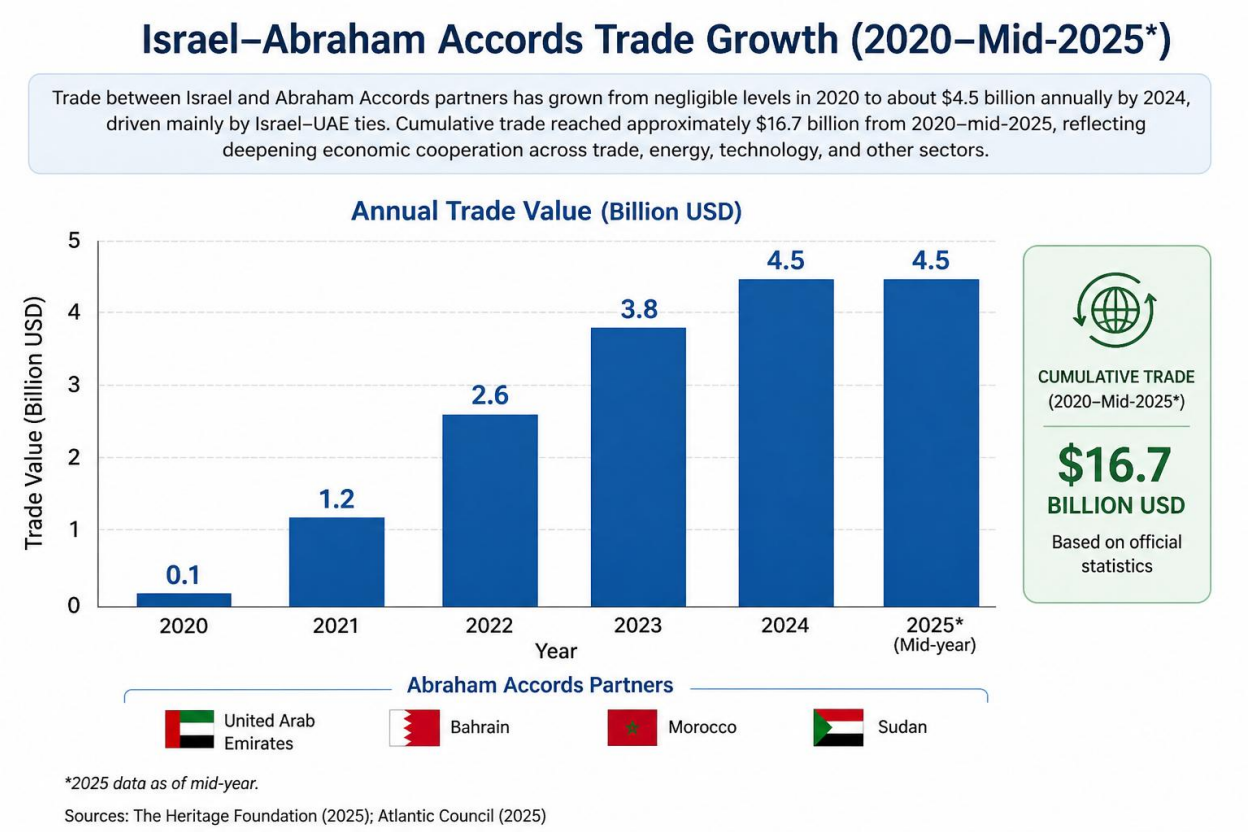

Figure 4: : Israel trade with members of Abraham Accord

Under the Abraham Accords, the dual-track strategy (peace brokerage + economic integration) generated sustained trade expansion and institutionalized cooperation among partners. Trade growth—from near zero in 2020 to about $4.5 billion annually by 2024 and $16.7 billion cumulatively by mid-2025—demonstrates a shift toward durable, market-driven ties, particularly in Israel–UAE relations, reinforcing long-term regional economic integration despite persistent geopolitical tensions (Atlantic Council, 2025; Heritage Foundation, 2025).

Institutionally, the dual-track strategy produces fragmentation within alliance systems and governance frameworks. While sanctions regimes such as those administered by OFAC enhance unilateral policy execution capacity (U.S. Department of State, 2025), they simultaneously strain multilateral coordination mechanisms. Evidence from European policy analysis suggests increasing divergence in strategic priorities, particularly in relation to military cooperation and energy security alignment (European Parliamentary Research Service, 2026). This indicates a weakening of institutional cohesion, where alliances remain formally intact but operationally fragmented. In other words, while the United States prioritizes unilateral strategic action, the

European Union continues to emphasize multilateral frameworks, producing institutional friction within transatlantic relations.

At the strategic level, coercive bargaining reshapes regional security architectures, particularly in Latin America and the Middle East. U.S. policy emphasis on hemispheric dominance reinforces contested spheres of influence, The removal of Maduro has reinforced U.S. strategic dominance in the Western Hemisphere while diminishing Russia's regional influence by weakening a key geopolitical partner. And in the Middle East US collaboration with Israel has enabled the decimation of Iran and its proxies thereby ensuring a strategic realignment and the formation of security cooperation with Gulf countries against Iran .Contributing to regional polarization and counter-alignment behaviors (European Parliamentary Research Service, 2026). In parallel, sanctions regimes and security partnerships reshape state behavior, producing fragmented alignment patterns rather than unified bloc structures.

Systemically, these dynamics generate spillover effects across global energy markets, migration systems, and humanitarian conditions. The EIA highlights that disruptions in energy chokepoints can rapidly affect global price stability, demonstrating the sensitivity of global systems to localized geopolitical tension (U.S. Energy Information Administration, 2025). This reinforces the systemic nature of escalation, where localized coercion produces global ripple effects. Such is already evident in the Pacific Southeast as observed by UNDP report estimating that 8.8 million could become poor and the loss of regional GDP of between 0.3 and 0.8 percent (UNDP 2026).

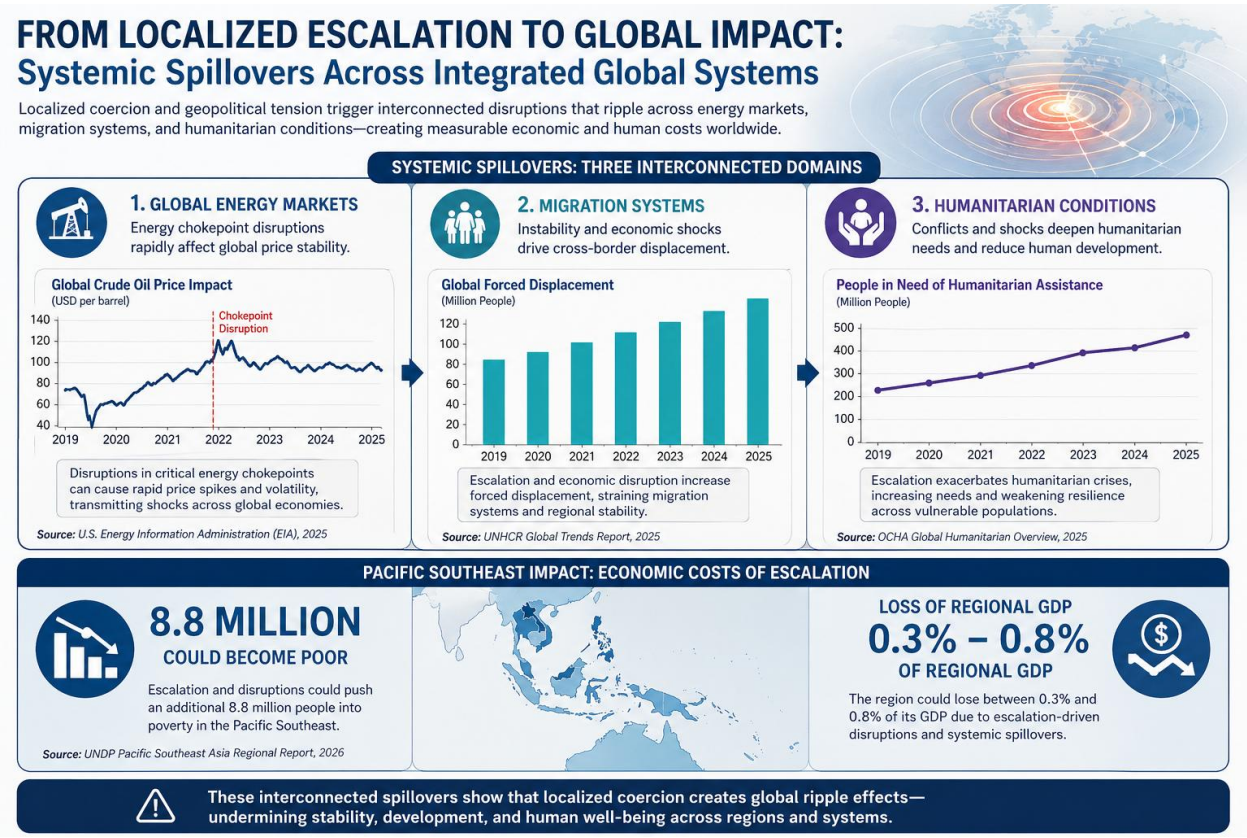

Figure 5: Systemic implications of the dual strategy

Besides the above, international legal regime is also being impacted negatively. For instance the Law of the sea that guarantees the freedom of navigation is being trampled upon by the blockade of the Strait of Hormuz by Iran and the US. But the most worrying dimension to this blockades is the introduction of toll by Iran, insisting that any vessel that navigates through the strait must pay a certain fee of up to $2 million per vessel (Bloomberg 2026 March 24). This will set a dangerous precedent for other nations like those bordering the strait of Malacca the busiest shipping lanes in the world due to dense traffic of container ships, bulk carriers, and tankers.

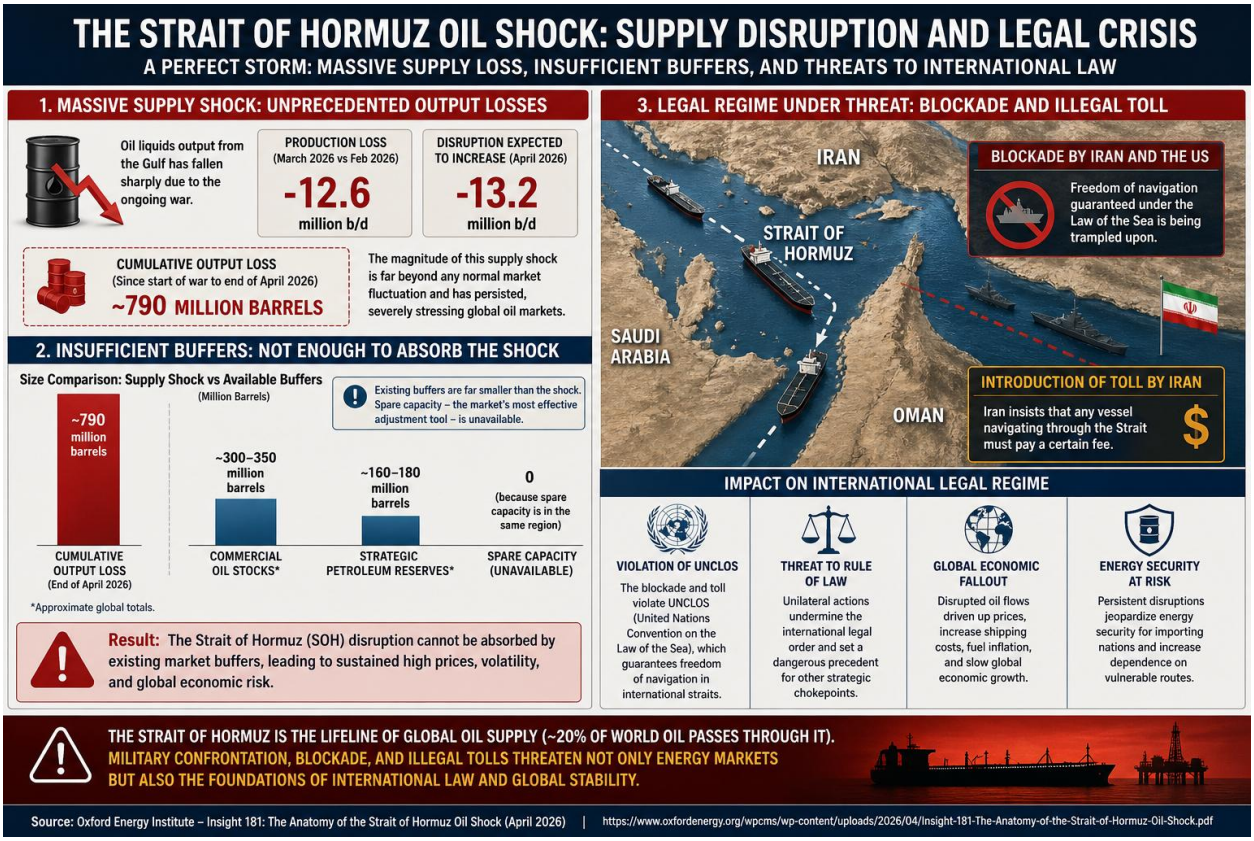

Figure 6 Dual strategy and international legal regime

From a global leadership perspective, the dual logic of peace brokerage and war brokerage produces ambivalent outcomes. While diplomatic engagement enhances legitimacy in selective contexts, coercive instruments such as sanctions and military signaling generate trust deficits among allies. As observed in U.S. congressional assessments, allied perceptions of inconsistency in U.S. leadership have increased over time (U.S. Senate Committee on Foreign Relations, 2020). This contributes to a shift from consensual leadership toward coercive leadership, where influence is maintained through pressure rather than coordination.

Consequently, U.S. global leadership becomes more unilateral and less institutionally anchored, reducing its capacity to sustain multilateral conflict governance. Allied responses increasingly reflect independent strategic calculations rather than automatic alignment. The refusal of US European allies to permit US the use of their bases in the execution of the war against Iran amplifies the division within NATO. This tends to indicate a gradual reconfiguration of global

security governance structures as US finds it difficult to command the followers hip of her closest ally.

4.4. Summary of Findings

Key Findings of the Study (Concise)

1. Peace Gains Are Conditional

Cases like the Abraham Accords show that durable peace emerges only where economic incentives, strategic alignment, and inclusive institutions converge; otherwise, outcomes remain fragile.

2. Coercion Dominates Outcomes

PSI–CSI–TDS results show a clear imbalance: coercive instruments consistently outweigh peace initiatives, producing largely negative net effects.

3. Integrated Coercive System Shapes Policy

War-brokerage operates as a coordinated system of sanctions, deterrence, and strategic bargaining, advancing U.S. interests but generating trade distortions, alliance fragmentation, and systemic instability.

4.5. Discussion of Findings

The findings, when integrating quantitative results from Tables 1-3 with qualitative evidence, reveal a consistent pattern: Trump's peace-brokerage initiatives produced selective and conditional peace rather than uniform or transformative outcomes. The tables show that peace outcomes (PSI) vary across cases but are generally outweighed by conflict intensity (CSI) and trade distortion (TDS), resulting in negative net effects (TCDI) in several instances. This indicates that while peace initiatives were present, their effectiveness was uneven and often constrained by the simultaneous deployment of coercive and escalation-driven instruments within U.S. foreign policy execution.

However, the qualitative evidence provides important nuance to these aggregate patterns. Initiatives such as the Abraham Accords demonstrate that meaningful gains were achieved where diplomatic normalization was institutionalized and supported by economic incentives, including

expanded trade, investment flows, and security cooperation (Atlantic Council, 2025; Heritage Foundation, 2025). This supports existing scholarship which argues that mediation is more effective when material incentives reinforce cooperation (Bercovitch & Gartner, 2009).

Similarly, the Armenia–Azerbaijan mediation reflects attempts to link peace to connectivity, infrastructure, and regional economic integration, with commitments to respect sovereignty and ensure transit access (U.S. Department of State, 2025). Yet, the asymmetrical structuring of post-agreement institutions—such as Armenia's disproportionate stake in the TRIPP Development framework—reveals limited inclusivity, which weakens long-term sustainability (U.S. Department of State, 2025).

A comparable dynamic is evident in the DRC–Rwanda Mineral Supply Chain Agreement, where peace was explicitly tied to the governance of strategic minerals critical to global supply chains (U.S. Department of State, 2025). While this framework aligns stability with economic cooperation and U.S. strategic interests, the exclusion of key actors—notably Rwanda from core partnership structures and non-state actors such as M23—undermines durability. The subsequent resurgence of conflict, including the advancement of M23 forces, reinforces the argument that such agreements often hibernate rather than resolve underlying tensions (U.S. Department of State, 2025).

In short, the integrated evidence suggests that Trump's peace-brokerage was most effective where economic incentives, strategic interests, and institutional frameworks converged, but weaker where agreements excluded key actors or lacked enforcement depth. Thus, while the tables quantify an overall imbalance between peace and coercion, the qualitative cases explain the mechanisms through which limited but tangible peace gains were achieved—and why they often fail to endure.

War-Brokerage and Foreign Policy Behavior

The analysis of war-brokerage practices further reinforces this imbalance. Drawing on a systems-based framework (Figure 2, Panels A–D) and empirical results from Tables 4–6, U.S. foreign policy under Trump can be understood as an integrated coercive system rather than a set of isolated actions. Structural withdrawal from multilateral frameworks—most notably the Joint Comprehensive Plan of Action—expanded U.S. strategic autonomy, enabling the coordinated deployment of military, economic, and financial instruments (Berman, 2020).

This pattern aligns with established theories of coercive diplomacy, which emphasize the use of threats and limited force to influence adversary behavior without escalating into full-scale war (Schelling, 1960; Waltz, 1979; Fearon, 1995). Within this system, coercive diplomacy operated through interconnected mechanisms: threat-based signaling, sanctions regimes, managed escalation, deterrence through capability projection, and economic bargaining (U.S. Department of State, 2025; The White House, 2026).

Empirically, Tables 4–6 show a clear structural imbalance: low PSI values are consistently outweighed by high CSI and TDS scores across both Iran and Venezuela cases, producing negative TCDI outcomes. Trade distortion is driven systematically by sanctions, financial restrictions, and supply-chain disruptions, indicating a coordinated economic pressure strategy rather than ad hoc measures (U.S. Department of State, 2025).

While such strategies impose immediate costs, their effectiveness in producing long-term behavioral change is limited. For example, despite sustained sanctions pressure, Iran has continued to pursue strategic capabilities, highlighting the limits of coercion in the absence of credible diplomatic alternatives (Berman, 2020; U.S. Department of State, 2025).

Synthesis: Dualism and Its Implications

At the systemic level, the interaction between peace-brokerage and war-brokerage reveals a fundamental dualism in U.S. foreign policy. Peace initiatives generate localized gains—particularly where economic interdependence is embedded—while coercive strategies produce sustained conflict pressure and economic disruption. The combined effect is a pattern of short-term strategic advantage but long-term instability (Walt, 2018; Council on Foreign Relations, 2020; U.S. Senate Committee on Foreign Relations, 2020).

Overall, the integrated analysis demonstrates that Trump's foreign policy produced selective peace embedded within a broader structure of coercion. The quantitative evidence highlights a systemic imbalance favoring conflict and economic disruption, while qualitative insights explain how and where limited peace gains emerge.

5 Conclusion and Recommendations

5.1 Conclusion

This study concludes that Trump's foreign policy combined peace-brokerage and coercive war-brokerage as deliberate and interconnected tools of statecraft. This approach reflects realist principles of power competition alongside a neo-mercantilist emphasis on economic advantage and strategic leverage.

Peace initiatives, particularly the Abraham Accords, produced meaningful diplomatic normalization and economic integration where U.S. strategic and commercial interests aligned. However, many of these outcomes remained fragile, especially in cases lacking inclusivity or strong institutional frameworks, such as the Rwanda–DRC agreement (U.S. Department of State, 2025).

At the same time, coercive strategies—including sanctions and military signaling—reshaped conflict dynamics and enhanced U.S. leverage, but also generated resistance, economic disruption, and tensions within alliances (U.S. Department of State, 2025; Council on Foreign Relations, 2020).

In the short term, this dual strategy strengthened U.S. geopolitical positioning, including its influence in the Middle East and the Western Hemisphere. In the long term, however, it weakened institutional legitimacy, strained alliances, and contributed to systemic instability (European Parliamentary Research Service, 2026).

Ultimately, the findings suggest that this approach prioritizes national interest and strategic advantage over sustained, rules-based conflict resolution, raising critical questions about the future of global leadership and international security.

5.2 Recommendations

1. Peace Governance: Institutionalize Hybrid Peacebuilding Frameworks

U.S. policymakers should emphasize on the establishment of post agreement institutional framework that combine negotiated settlements with long-term institutional arrangement with joint economic incentives. In practice, this means ensuring that any agreement facilitated by the US is accompanied by clear implementation mechanisms that factors in all parties to the conflict—such as power-sharing arrangements, rule-of-law benchmarks, and inclusive political and economic participation. This approach moves peace efforts beyond symbolic deals toward measurable and sustainable outcomes in conflict-affected societies.

2. International Security: Calibrated Use of Coercive Power within Rules-Based Constraints

To enhance international security, the U.S. should adopt a more disciplined model of war brokerage where coercive tools—sanctions, military deterrence, and strategic pressure—are tightly aligned with international legal standards and coordinated through multilateral platforms like the United Nations and NATO. Practically, this requires establishing clear thresholds for the use of coercion, incorporating humanitarian safeguards, and ensurinFgxg that pressure tactics support—not undermine—ongoing diplomatic and peace processes.

3. U.S. Global Leadership: Rebuild Trust through Alliance-Centered Consistency

For effective global leadership, the United States should adopt a strategically consistent—but not fully predictable—foreign policy. Priority should be placed on strengthening trust among allies through deeper consultation, selective transparency, and alignment of bilateral and multilateral commitments. By maintaining reliability within its alliance network while preserving strategic ambiguity toward adversaries, the U.S. can rebuild trust, reinforce its role in institutions such as the United Nations, and enhance its credibility as both a security guarantor and mediator.

References

African Union Commission. (2025, June 28). Chairperson welcomes the signing of the peace agreement between the Democratic Republic of the Congo and Rwanda. Retrieved May 8, 2026, from https://au.int/en/pressreleases/20250628/witnessing-signing-peace-agreement-between-drc-and-rwanda?utm_source=chatgpt.com

Atlantic Council. (2025). The Abraham Accords at five. Retrieved January 30, 2026, from https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/the-abraham-accords-at-five/

Autesserre, S. (2021). The frontlines of peace. Oxford University Press.

Bercovitch, J. (2000). Resolving international conflicts. Lynne Rienner.

Bercovitch, J., & Gartner, S. S. (2009). Is there method in the madness of mediation? International Interactions, 35(3), 329–354. https://doi.org/10.1080/03050620903033182

Berman, I. (2020, January 3). The killing of Qassem Soleimani and what comes next. Brookings Institution. Retrieved September 26, 2025, from https://www.brookings.edu/articles/the-killing-of-qassem-soleimani-and-what-comes-next/

Blackwill, R. D., & Harris, J. M. (2016). War by other means. Harvard University Press.

Bloomberg. (2026, March 24). Iran charges some ships Hormuz transit fees for safe passage. Retrieved May 8, 2026, from https://www.bloomberg.com/news/articles/2026-03-24/iran-charges-some-ships-hormuz-transit-fees-for-safe-passage

Broers, L. (2021). Armenia and Azerbaijan. Edinburgh University Press.

Broers, L. (2021, January 12). After the second Karabakh war: New realities in the South Caucasus. Carnegie Europe. Retrieved October 18, 2025, from https://carnegieeurope.eu/2021/01/12/after-second-karabakh-war-new-realities-in-south-caucasus-pub-83656

Council on Foreign Relations. (2020, January 3). The killing of Qassem Soleimani and U.S.–Iran relations. Retrieved September 24, 2025, from https://www.cfr.org/in-brief/killing-qassem-soleimani-and-us-iran-relations

Cuhadar, E., & Druckman, D. (2024). Let the people speak! What kind of civil society inclusion leads to durable peace? International Studies Perspectives, 25(3), 359–381. https://doi.org/10.1093/isp/ekad019

Dodds, K., & Nuttall, M. (2019). The Arctic. Oxford University Press.

Drezner, D. W. (2020). Immature leadership: Donald Trump and the American presidency. International Affairs, 96(2), 383–400. https://doi.org/10.1093/ia/iiaa009

Duursma, A. (2025). The curse of coercive mediation: The instrumentalization of external military support in peace processes and the breakdown of imposed agreements. International Studies Quarterly, 69(4). https://doi.org/10.1093/isq/sqaf091

European Parliamentary Research Service. (2026). The near-term future of the transatlantic relationship (EPRS_STU(2026)782657_EN). European Parliament. Retrieved May 5 2026 from https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2026/782657/EPRS_STU(2026)782657_EN.pdf

Fearon, J. D. (1995). Rationalist explanations for war. International Organization, 49(3), 379–414. https://doi.org/10.1017/S0020818300033324

George, A. L., & Bennett, A. (2005). Case studies and theory development in the social sciences. MIT Press.

Gilpin, R. (1987). The political economy of international relations. Princeton University Press.

Heritage Foundation. (2025). Abraham Accords trade data visualization. Retrieved January 30, 2026, from https://datavisualizations.heritage.org/middle-east/abraham-accords-trade/

International Crisis Group. (2019). Venezuela: Is there a way out of the impasse? Retrieved September 15, 2025, from https://www.crisisgroup.org/latin-america-caribbean/andes/venezuela/venezuela-there-way-out-impasse

International Crisis Group. (2020). The Trump peace plan: A prescription for annexation. Retrieved October 10, 2025, from https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/east-mediterranean-mena/israelpalestine/trump-peace-plan-prescription-annexation

International Crisis Group. (2023). Preventing escalation in eastern DR Congo. Retrieved January 20, 2026, from https://www.crisisgroup.org/africa/central-africa/democratic-republic-congo/preventing-escalation-eastern-dr-congo

Krasner, S. D. (2009). Power, the state, and sovereignty. Routledge.

Mearsheimer, J. J. (2018). The great delusion. Yale University Press.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2025). OECD economic outlook, interim report September 2025: Finding the right balance in uncertain times. OECD Publishing. Retrieved April 11, 2026, from https://doi.org/10.1787/67b10c01-en

Rahman, M. (2021). The Abraham Accords and the Palestinian question. Journal of Palestine Studies, 50(3), 7–19. https://doi.org/10.1080/0377919X.2021.1916856

Schelling, T. C. (1960). The strategy of conflict. Harvard University Press.

U.S. Bureau of Labor Statistics. (2026). U.S. import and export price indexes—March 2026. Retrieved April 24, 2026, from https://www.bls.gov/news.release/ximpim.nr0.htm

U.S. Congress, Senate Committee on Foreign Relations. (2020). The Abraham Accords: Normalization agreements between Israel and Arab states (S. Prt. 116–44). U.S. Government Publishing Office. Retrieved February 20, 2026, from https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-116SPRT44275/html/CPRT-116SPRT44275.htm

U.S. Department of State. (2025). Joint declaration between Azerbaijan and Armenia. Retrieved April 3, 2026, from https://www.state.gov/wp-content/uploads/2025/08/2025JointDeclaration.AzerbaijanArmenia.pdf

U.S. Department of State. (2025, August 29). United States publishes documents from historic Armenia and Azerbaijan meeting. Retrieved January 30, 2026, from https://www.state.gov/releases/2025/08/united-states-publishes-documents-from-historic-armenia-and-azerbaijan-meeting

U.S. Department of State. (2026). Trump Route for International Peace and Prosperity (TRIPP) implementation framework. Retrieved April 3, 2026, from https://www.state.gov/wp-content/uploads/2026/01/TRIPP-Implementation-Framework.pdf

U.S. Energy Information Administration. (2023). World oil transit chokepoints. Retrieved March 26, 2026, from https://www.eia.gov/international/analysis/special-topics/World_Oil_Transit_Chokepoints.php

United Nations Development Programme. (2026, April 14). Middle East military escalation could cost Asia-Pacific up to US$299 billion. Retrieved April 24, 2026, from https://www.undp.org/asia-pacific/press-releases/middle-east-military-escalation-could-cost-asia-pacific-us299-billion-undp

Walt, S. M. (2018). The hell of good intentions. Farrar, Straus and Giroux.

Waltz, K. N. (1979). Theory of international politics. McGraw-Hill.

Yin, R. K. (2018). Case study research and applications (6th ed.). SAGE Publications.

Zartman, I. W. (2005). Ripeness and conflict resolution. Oxford University Press.

21. Yüzyılda Güvenliğin Diplomatik İnşası: Risk, Kriz Ve Küresel Yönetişim

The Diplomatic Construction Of Security In The 21st Century: Risk, Crisis And Global Governance

Derviş Fikret ÜNAL
Dr., T.C. Dışişleri Bakanlığı
dfunal@mfa.gov.tr
ORCID: 0000-0002-9565-7747

Özet

Güvenlik ve diplomasi, uluslararası ilişkilerin iki temel ve birbirini tamamlayan boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle klasik realist teorinin etkisinde şekillenen geleneksel güvenlik anlayışı, devleti, uluslararası sistemin ana aktörü olarak görmekte ve askerî tehditlere karşı caydırıcılık, savunma ve güç dengesi mekanizmalarına odaklanan yaklaşımlar çerçevesinde ele almaktadır. Bununla birlikte, 21. yüzyılda öne çıkan güvenlik meseleleri; terörizm, enerji güvenliği, siber güvenlik, iklim değişikliği, salgın hastalıklar ve düzensiz göç gibi devlet sınırlarını aşan ve çok taraflı risk ve sorumlulukları içerecek şekilde genişlemektedir. Devam etmekte olan bu dönüşüm süreci, güvenliğin yalnızca askerî araçlarla değil, diplomatik süreçler yoluyla da yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada diplomasi, devletlerin ve artan biçimde devlet dışı aktörlerin çıkarlarını müzakere, uzlaşı ve iletişim kanalları aracılığıyla yönetmesini sağlayan temel araç olarak öne çıkmakta ve mevcut krizleri tırmandırmadan kontrol altına almayı, çatışmaları önlemeyi ve istikrarı kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda önleyici diplomasi, kriz diplomasisi ve arabuluculuk gibi önemli mekanizmalar, sert güç kullanımının maliyetlerini azaltan ve sürdürülebilir barış ve istikrara katkı sağlayan işlevler üstlenmektedir. Günümüzde güvenlik ve diplomasi ilişkisi özellikle çok taraflı/aktörlü karşılıklı bağımlılık çağında daha fazla önem kazanmaktadır. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, siber güvenlik ve iklim değişikliği gibi konular, tek taraflı güç projeksiyonlarından ziyade, çok taraflı müzakere süreçlerini gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası örgütler, bölgesel güvenlik mimarileri ve çok taraflı rejimler, güvenlik yönetiminin önde gelen bileşenleri hâline gelmektedir. Diplomasi, bu kurumsal yapıların işlerliğini sağlayan normatif ve prosedürel zemini tesis etmektedir. Ayrıca, güvenlik kavramının insani boyutunun giderek öne çıkması, diplomatik gündemi de dönüşüm sürecine sokmaktadır. İnsan güvenliği yaklaşımı; bireylerin yaşam koşullarını, ekonomik istikrarı, sağlık ve çevre güvenliğini genel hatlarıyla güvenlik tartışmalarının merkezine taşımaktadır. Bu çerçevede insani müdahale, kalkınma yardımları ve afet diplomasisi gibi alanlar, güvenliğin diplomatik araçlarla genişletilmiş boyutları olmaktadır. Sonuç olarak güvenlik ve diplomasi arasındaki ilişki sıfır toplamlı bir güç mücadelesinden ziyade, risklerin yönetimi ve istikrarın kurumsallaştırılması süreci olarak okunmalıdır. Askerî kapasite hâlen caydırıcılığın temel unsurlarından biri olmakla birlikte, kalıcı güvenlik ancak etkili diplomatik angajman, norm üretimi ve çok taraflı iş birliği ile mümkün olabilmektedir. Aksi takdirde, yaşanan sorunlar çatışma sarmalında daha da büyüyerek öngörülemeyen sonuç ve maliyetlere ulaşabilmekte, nihayetinde bölgesel ve küresel güvenlik dinamiklerini olumsuz etkileyebilmektedir. Günümüz güvenlik ortamında diplomasi, bu çatışma sarmalına karşı çare üretmeye çalışan alternatifsiz bir stratejik enstrüman olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Diplomasi, Risk, Kriz, Küresel Yönetişim

Abstract

Security and diplomacy are two fundamental and complementary dimensions of international relations. The traditional understanding of security, particularly as shaped by classical realist theory, views the state as the primary actor in the international system. This understanding addresses the state within a framework of approaches focused on deterrence, defense, and balance-of-power mechanisms against military threats. However, 21st-century security issues -such as terrorism, energy security, cybersecurity, climate change, pandemics, and irregular migration- transcend state borders, expanding to encompass multilateral risks and responsibilities. This ongoing transformation requires that security be managed not only through military means, but also through diplomatic processes. Diplomacy emerges as the primary tool that enables states -and, increasingly, non-state actors- to manage their interests through negotiation, compromise, and communication. Diplomacy aims to control current crises without escalating them, prevent conflicts, and establish stability. Important mechanisms such as preventive diplomacy, crisis diplomacy, and mediation reduce the costs of using hard power and contribute to sustainable peace and stability. Today, the relationship between security and diplomacy is becoming even more important, especially in an era of multilateral and multi-actor interdependence. Issues such as nuclear nonproliferation, cybersecurity, and climate change require multilateral negotiation processes rather than unilateral power projection. International organizations, regional security architectures, and multilateral regimes are emerging as key components of security governance. Diplomacy establishes the normative and procedural foundation that ensures these institutional structures function properly. Furthermore, the growing prominence of the human dimension of security is transforming the diplomatic agenda. The human security approach places individuals' living conditions, economic stability, health, and environmental security at the center of security discussions. In this context, humanitarian intervention, development aid, and disaster diplomacy are examples of expanded dimensions of security that are achieved through diplomatic means. In conclusion, the relationship between security and diplomacy should be understood as a process of risk management and institutionalizing stability, not as a zero-sum power struggle. Although military capacity is a fundamental element of deterrence, lasting security requires effective diplomatic engagement, norm-setting, and multilateral cooperation. Otherwise, problems can escalate in a spiral of conflict, leading to unforeseeable consequences and costs that ultimately negatively impact regional and global security dynamics. In today's security environment, diplomacy is an essential tool for devising solutions to this cycle of conflict.

Keywords: Security, Diplomacy, Risk, Crisis, Global Governance

1. Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplininde güvenlik kavramı, son yüzyılda epistemolojik ve ontolojik düzlemde köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Soğuk Savaş döneminde büyük ölçüde devletler arası askerî dengeler ve nükleer caydırıcılık ekseninde tanımlanan güvenlik gündemi (Walt, 1991, s.213-215 ve 225), 1990'lı yıllardan itibaren genişleme *(widening)* ve derinleşme *(deepening)* tartışmalarıyla birlikte yeni bir kavramsal çerçeveye yerleşmiştir (Buzan ve Hansen, 2009, s.187-225). Bu dönüşüm; yalnızca tehdit algılarındaki değişimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda güvenlik öznesinin *(referent object)* yeniden tanımlanması ve güvenlik sektörlerinin çoğullaşmasıyla da yakından ilgili olmuştur (Buzan vd., 1998, s.1-20).

21. yüzyılın güvenlik ortamı, sınır aşan tehditlerin yoğunlaştığı, karşılıklı bağımlılığın derinleştiği ve aktör çeşitliliğinin arttığı bir uluslararası yapıya evrilmektedir. Devlet merkezli ve askerî kapasiteyi öne çıkaran geleneksel güvenlik paradigması, bu yeni ortamda tek başına açıklayıcı olmaktan giderek uzaklaşmaktadır. Terörizm, siber saldırılar, iklim değişikliği, salgın hastalıklar, enerji arzı kırılganlıkları ve düzensiz göç gibi tehditler; ne tek bir devlet tarafından çözülebilmekte ne de yalnızca askerî araçlarla bertaraf edilebilmektedir. Bu durum, güvenliğin sağlanmasında diplomatik araçların ve çok taraflı kurumsal mekanizmaların stratejik önemini artırmaktadır. Başka bir ifadeyle diplomasi, güvenliğin sürdürülebilir biçimde kurumsallaştırılmasını sağlayan temel mekanizmalardan biri hâline gelmektedir.

Çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: *21. yüzyılda güvenliğin sağlanmasında diplomasi nasıl bir rol üstlenmektedir ve bu rol, askerî güç ile nasıl etkileşime girmektedir?* Çalışmanın temel argümanı, 21. yüzyılda güvenliğin askerî güç tarafından korunmakta, fakat diplomasiyle inşa edilmekte olduğudur. Söz konusu argüman, sert güç ile yumuşak güç (Nye, 2004, s.5-21) arasındaki klasik karşıtlığı aşan; güvenliği bir risk yönetimi ve kurumsal iş birliği pratiği olarak yeniden tanımlayan bir perspektifi yansıtmaktadır. Çalışmada, güvenliğin ancak diplomatik süreçler, çok taraflı müzakereler ve kurumsal yönetişim mekanizmaları aracılığıyla kalıcı bir hale getirilebildiği ileri sürülmektedir.

Çalışmanın amacı, güvenliği askerî kapasite ile diplomatik süreçlerin etkileşimi içinde yeniden kavramsallaştırmak ve diplomasinin 21. yüzyıl güvenlik mimarisindeki işlevsel ve normatif rolünü tartışmaktır. Çalışma; mevcut literatürde sıklıkla ayrı eksenler üzerinden ele alınan güvenlik ve diplomasi yazınlarını, "güvenliğin diplomatik inşası" kavramı etrafında bütünleştirmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel realist paradigmanın eleştirel bir okumasının ardından Kopenhag Okulu ve risk toplumu yaklaşımları kapsamında güvenliğin genişletilmiş tanımı ele alınmakta; ardından önleyici diplomasi, küresel yönetişim ve insan güvenliği alanlarında analiz ve tartışmada bulunulmaktadır.

Bu çerçevede, ikinci bölümde çalışmanın kavramsal ve teorik çerçevesi üç alt başlık altında irdelenmekte; üçüncü bölümde çalışmanın metodolojik tercihleri açıklanmakta, dördüncü bölümde diplomasinin stratejik rolü, küresel yönetişim ve insan güvenliği alanlarındaki bulgular karşılaştırmalı olarak tartışılmakta; beşinci ve son bölümde genel bir değerlendirme ile politika çıkarımları sunulmaktadır.

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

2.1. Geleneksel Güvenlik Anlayışı ve Realist Paradigma

Geleneksel güvenlik anlayışı, özellikle realist düşünce ekolünün etkisiyle, uzun süre güç unsuru ve uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak görülen devletlerin askerî imkân ve kabiliyetleri üzerinden tanımlanmıştır (Morgenthau, 1948, s.13-25). Bu paradigmanın temel önermelerinden biri, uluslararası sistemin anarşik karakter taşıdığı ve devletlerin kendi güvenliklerini büyük ölçüde kendi kapasiteleriyle sağlamak zorunda olduğu varsayımıdır (Waltz, 1979, s.102-128). Askerî ve güvenlik konularına öncelik veren realist teoriler için güç, uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavram olarak kabul edilmekte; uluslararası istikrarın sağlanması ve anlaşmazlıkların çözülmesi de gücün kullanımıyla ilişkilendirilmektedir (Arı, 2021, s.78).

Realist düşünce ekolündeki kuramsal çeşitlilik, güvenliğin sağlanmasına yönelik farklı stratejik tercihleri beraberinde getirmektedir. Klasik ve neoklasik realizme göre güvenliğin sağlanması, gücün maksimizasyonuyla mümkündür. Yapısal realizme göre güvenliğin sağlanması ise; saldırgan realizm açısından maksimum gücün, savunmacı realizm açısından da yeterli gücün elde edilmesiyle ilişkilendirilmektedir (Arı, 2021, s.110). Saldırgan realizm, devletlerin sistemde göreli güç paylarını sürekli artırmaya çalıştıklarını ileri sürerken (Mearsheimer, 2001, s.1-27); savunmacı realizm, aşırı güç birikiminin karşı dengeleme tepkilerini tetikleyerek güvenlik açığı yaratacağını vurgulamaktadır (Waltz, 1979, s.102-128). 1930'ların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar uluslararası ilişkiler disiplininin "neredeyse mutlak hâkimi" olan realizm, "bir yaklaşım/açıklama olarak değil, uluslararası ilişkiler teorisi" (Aydın, 2004, s.34) olarak görülmüştür.

Bununla birlikte, Soğuk Savaş döneminde büyük ölçüde stratejik çalışmalarla iç içe gelişen geleneksel güvenlik yazını, 1980'lerin sonundan itibaren ciddi bir eleştirel sorgulamayla karşılaşmıştır. Realist paradigmanın özellikle devleti tek meşru güvenlik öznesi olarak konumlandıran çerçevesi; hem analitik düzeyde (devlet altı ve devlet üstü aktörlerin göz ardı edilmesi) hem de normatif düzeyde (insan güvenliği kaygılarına ağırlık vermemesi) eleştirilmektedir. Bu eleştiriler, güvenlik kavramının yeniden tanımlanmasına yönelik kapsamlı bir kuramsal arayışı tetiklemiştir. Ali Karaosmanoğlu'na (2011, s.6) göre, devlet ve askerî güç merkezli realist kuramlar, örneğin, savaş ve barış sorunlarının tahlilinde yeterli olmaktan çıkmıştır.

2.2. Güvenliğin Genişletilmesi: Kopenhag Okulu ve Risk Toplumu

Geleneksel paradigmanın sınırlılıklarına yönelik en kapsamlı kuramsal yanıtlardan biri, Kopenhag Okulu tarafından geliştirilmiştir (Buzan, 1991). Buzan, Wæver ve de Wilde (1998) tarafından sistemleştirilen sektörel güvenlik yaklaşımı; güvenliği askerî, siyasi, ekonomik,

toplumsal ve çevresel olmak üzere beş ayrı sektörde analiz etmeyi önermektedir. Bu yaklaşım, güvenliğin alanını genişletmekte (widening) ve güvenlik öznesini devletin ötesine taşıyarak derinleştirmektedir (deepening). Diğer taraftan, güvenlikleştirme (securitisation) kavramı (Buzan ve Hansen, 2009, s.212-217) aracılığıyla, bir meselenin güvenlik gündemine alınmasının siyasal bir süreç olduğunu vurgulayan analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Güvenliğin genişletilmesi tartışmasını besleyen bir diğer kuramsal yanıt, Ulrich Beck'in (2009, s.6-9) risk toplumu (risk society) kuramıdır. Beck'e göre, risk toplumlarında, modernleşmenin sonuçları ve başarıları, modernleşme süreçlerinin hızı ve radikal niteliği nedeniyle bir sorun haline gelmektedir. Riski hesaplama ve kurumsal olarak işleme koşullarının kısmen çökmesi nedeniyle, riskin yeni bir boyutu ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar altında, kültürel, dolayısıyla ulusal düzeyde farklılık gösteren değerlendirmelerin merkezi bir rol oynadığı ve teknik ve ekonomik kararların gerçek ya da olası sonuçlarına ilişkin lehte ve aleyhte argümanların kamuoyunda tartışıldığı yeni bir siyasi ahlak ortamı gelişmektedir. Bu süreçte bilim ve teknolojinin işlevleri de değişmektedir (Beck, 2009, s.6). Beck'in bakış açısına göre, çağımızda yaşanan koronavirüs gibi küresel krizler, "olağanüstü halin", "normal durum haline gelme tehlikesi" taşıdığı, yeni ve belirsiz bir modernitede yaşadığımız gerçeğinin bir yansıması olarak görülebilir (Rasborg, 2021, s.2). Nitekim mevcut riskler; coğrafi ve siyasal sınırları tanımayan, dolayısıyla yalnızca ulusal güvenlik araçlarıyla yönetilmesi mümkün olmayan bir tehdit profili oluşturmaktadır. Böylece güvenlik kavramı geçmişteki tehditlere karşı savunmadan ziyade, gelecekteki risklerin öngörülmesi ve yönetilmesi pratiğine dönüşmektedir.

Tehditlerin sınır aşan karakteri, 21. yüzyıl güvenlik ortamını tanımlayan en önemli unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Siber saldırıların coğrafya tanımadığı, salgın hastalıkların siyasi sınırları aştığı görülmektedir. Öte yandan, yoğun şekilde tartışılan iklim değişikliği konusu da hiçbir devletin tek başına çözemeyeceği bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Terörizm, siber saldırılar, iklim krizi, enerji arzı kırılganlıkları, salgın hastalıklar ve düzensiz göç gibi riskler; klasik güvenlik paradigmasının ötesine geçen hibrit bir tehdit ortamı oluşturmaktadır. Günümüzde insana ve doğaya ilişkin sorunlar, yerelden küresele uzanan çok sayıda aktörü iletişim içerisine sokan kapsamlı uluslararası siyasi çözümleri de gerektirebilmektedir (Sönmezoğlu, 2019, s.164).

Realist güvenlik yaklaşımı devletin bekasını öne çıkarırken, mevcut güvenlik ortamı, karşılıklı bağımlılığın da belirleyici olabildiği bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır (Keohane ve Nye, 2012). Bu nedenle güvenliği bir yönetişim sorunu, risk yönetimi süreci ve giderek artan biçimde diplomatik pratik olarak da görmek mümkündür. Bu durum, modern güvenlik mimarisinde üç

aşamayı öncelikli kılmaktadır: (i) risklerin erken tespiti, (ii) krizlerin yönetimi ve (iii) istikrarın tesisi ile güvenliğin kalıcı hâle getirilmesi. Diplomasi, söz konusu üç aşamanın her birinde merkezi bir işlev üstlenmektedir.

Bu üç aşamalı güvenlik anlayışı, Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kavramıyla yakın bir ilişki içinde bulunmaktadır: Hangi tehditlerin güvenlik gündemine alınacağı büyük ölçüde devletlerin ve uluslararası kurumların siyasi tercihlerine bağlıdır. Nitekim iklim değişikliği, uzun yıllar boyunca bir çevre sorunu olarak değerlendirilmekle birlikte diplomatik süreçler yoluyla zamanla güvenlik gündemine taşınarak çok taraflı rejimler kapsamında ele alınmaya başlanmıştır. Bu durum, güvenlikleştirme kavramının açıklayıcılığını somutlaştıran ve güvenlik-diplomasi ilişkisinin dinamik yapısını ortaya koyan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

2.3. Diplomasi Kuramı: Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar

Diplomasi yazınında, kavramın klasik tanımının devletler arası temsil (ambassadors and envoys) ve müzakere (negotiation) ile özdeşleştiği görülmektedir (Nicolson, 1988, s.4-5). Geoff Berridge'e (2015, s.XXVII) göre diplomasi, özünde siyasi bir faaliyettir ve temel amacı; devletlerin güce, propagandaya veya hukuka başvurmadan dış politika hedeflerine ulaşmasını sağlamaktır. Bu amaca büyük ölçüde müzakere yoluyla varılmaktadır ve diplomasi, güç dengesiyle birlikte devletler toplumumuzun (our society of states) en önemli kurumudur. Christer Jönsson ve Martin Hall (2005, s.37-38) ise diplomasinin üç temel ve kurucu boyutunu iletişim (communication), temsil (representation) ve uluslararası toplumun yeniden üretimi (reproduction of international society) olarak tanımlamaktadır: Yazarlara göre bu üç boyut, diplomasinin özsel ve tarih-üstü unsurlarını oluşturmaktadır.

Paul Sharp (2009, s.81-92) ise, diplomasiyi yalnızca teknik veya kurumsal bir düzenleme olarak değil, insanların gruplar halinde ve birbirinden ayrı biçimde yaşadığı kabulünden hareketle, bu ayrılık koşullarının (conditions of separateness) ürettiği kendine özgü ilişkiler biçimi olan ayrılık ilişkilerini (relations of separateness) yönetmeye ilişkin bir pratik olarak kavramsallaştırmıştır. Bu kavramsallaştırmanın, diplomasiyi uluslararası ilişkilerin temel bir kurumu olarak yeniden konumlandırılmasına katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Diplomasinin yeniden kavramsallaştırılmasına yönelik bu genişleme, inşacı uluslararası ilişkiler kuramının kavramsal mirasıyla da kesişmektedir. Bu kuramın önde gelen isimlerinden Alexander Wendt (1992), uluslararası sistemin yapısal özelliklerinin yalnızca maddi koşullarla değil, devletler arası etkileşimde üretilen ortak anlamlarla da şekillendiğini ileri sürmektedir.

Bu kapsamda güvenlik, dışsal ve sabit bir veri olmaktan çıkarak normlar, kimlikler ve söylemler aracılığıyla inşa edilen bir kategoriye dönüşmektedir. Karl Deutsch tarafından 1957 yılında ortaya konulan güvenlik toplulukları (security communities)[1] kavramını irdeleyen Adler ve Barnett (1998, s.3-65) ise, özellikle egemenliğin korunduğu çoğulcu güvenlik topluluklarına odaklanarak Deutsch'un yaklaşımını inşacı bir teorik çerçeve ile yeniden formüle eder. Güvenliğin sadece askerî denge veya kurumsal düzenlemelerle sağlanamayacağını belirten Adler ve Barnett, asıl belirleyicinin paylaşılan kimlikler, ortak değerler ve toplumsal normlar olduğunu savunur. Bu yaklaşım, çalışmada önerilen "güvenliğin diplomatik inşası" kavramının kuramsal arka planını sağlamlaştırmakta; diplomasiyi güvenliğin anlamını ve sınırlarını belirleyen kurumsal bir pratik olarak konumlandırmaktadır.

Çağdaş diplomasi yazını ayrıca kamu diplomasisi, dijital diplomasi, sağlık diplomasisi ve iklim diplomasisi gibi yeni alt alanların doğuşuna da tanıklık etmektedir. Bu durum; klasik devletler arası temsil işlevinin ötesinde, sınır aşan sorunların yönetiminde diplomasinin işlevsel kapasitesini genişletmektedir.

Bu yeni alt alanlar, devlet merkezli klasik diplomasi anlayışının ötesine geçildiği ve uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör aktörlerinin de diplomatik sürece dahil olduğu çok paydaşlı bir yönetim modelinin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Böylece diplomasi, güvenliğin hem anlamını hem de yönetilme biçimini dönüştüren ve salt temsil işlevinin ötesine geçen normatif bir pratik olarak yeniden konumlanmaktadır. Bu dönüşüm, diplomasi ve güvenlik arasındaki ilişkinin araçsal olmaktan çıkıp giderek kurucu bir nitelik kazanmakta olduğunu göstermektedir.

3. Yöntem

Çalışma, kavramsal-teorik bir analiz yöntemine dayanmaktadır. Nitel araştırma stratejisi benimsenmiş; literatür incelemesi yöntemiyle uluslararası ilişkiler disiplinindeki güvenlik ve diplomasi kuramları sistematik biçimde taranmıştır. Analiz birimi olarak güvenlik-diplomasi ilişkisi seçilmiş; bu ilişkinin kuramsal temelleri, işlevsel boyutları ve güncel uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada üç temel analitik adım izlenmiştir. İlk adımda, geleneksel realist güvenlik anlayışının kavramsal temelleri ile Kopenhag Okulu ve risk toplumu yaklaşımlarının önerdiği

[1] Deutsch'a göre, güvenlik toplulukları; devletlerin o denli bütünleştiği ve ortak bir topluluk duygusu geliştirdiği yapılardır ki anlaşmazlıklarını savaşa başvurmaksızın çözerler.

genişletilmiş güvenlik tanımı karşılaştırılmıştır. İkinci adımda, diplomasi kuramının klasik ve çağdaş ekolleri ele alınarak diplomasinin güvenlik mimarisindeki işlevsel rolü kavramsallaştırılmıştır. Üçüncü adımda söz konusu kavramsal çerçeve, güncel uluslararası gelişmelerden seçilen bir örnek — 28 Şubat-7/8 Nisan 2026 döneminde yaşanan İsrail/ABD–İran çatışması ve ardından yürütülen diplomatik süreçler — üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, nedensel bir test niteliğinde olmayıp, kavramsal çerçevenin açıklayıcı potansiyelini örneklemeye yöneliktir.

Çalışmanın temel sınırlılıklarından biri, niteliksel ve kavramsal bir çerçeveye dayanması nedeniyle nicel ölçüm imkânı sunmamasıdır. Bununla birlikte, kuramsal sentez ve örnek olay analizi yoluyla literatüre kavramsal bir katkı sunulması hedeflenmiştir. Çalışmanın saha verileri yerine ikincil kaynaklara dayanması, ileride yapılacak ampirik araştırmalar için bir kavramsal çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

4. Analiz ve Tartışma

4.1. Diplomasinin Stratejik Rolü

Günümüzde diplomasi, devletlerin temsili ve devletler arası ilişkilerin yürütülmesiyle sınırlı kalmamaktadır. Diplomasi ayrıca; çatışmaların önlenmesi, krizlerin azaltılması, güven artırıcı önlemlerin hayata geçirilmesi ve uluslararası norm oluşturma gibi pek çok işlevi de üstlenmektedir. Bu işlevsel genişleme; diplomasinin sert güvenlik araçlarına bir alternatif olmaktan ziyade, onlarla bütünleşen stratejik bir yetenek olarak yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir.

Önleyici diplomasi (preventive diplomacy) kavramı; çatışmaların henüz silahlı bir aşamaya geçmeden engellenmesini hedefleyen kurumsal ve siyasal mekanizmaları kapsamaktadır (Lund, 1996, s.X-XI). Dönemin Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali'nin (1992, s.13-19) "Barış için Gündem" (An Agenda for Peace) raporunda sistematik biçimde formüle edilen bu yaklaşım; erken uyarı sistemleri, arabuluculuk girişimleri, güven artırıcı önlemler ve diplomatik temasların yoğunlaştırılması gibi araçlardan oluşmaktadır. Kriz diplomasisi ise tırmanma riskinin yüksek olduğu durumlarda taraflar arasındaki iletişim kanallarını açık tutarak çatışmanın kontrol altına alınmasını sağlamaktadır.

Arabuluculuk mekanizmaları, taraflara askerî seçenekler dışında çıkış yolları sunarak çatışma çözümünün maliyetini düşürmektedir. Bu üç işlev (önleme, kriz yönetimi ve arabuluculuk) birlikte değerlendirildiğinde diplomasinin yalnızca bir müzakere tekniği değil, aynı zamanda çağdaş güvenlik mimarisinin temel bir bileşeni olduğu görülmektedir. Böylece

diplomasi, yalnızca krizleri yönetmekle kalmamakta, aynı zamanda güvenlik koşullarının yeniden şekillendirildiği siyasi ve kurumsal zemini de oluşturmaktadır.

Bu nedenle diplomasi; sert gücün alternatifi değil, onun maliyetlerini düşüren stratejik bir tamamlayıcısıdır. Nye'ın (2011, s.207-234) "akıllı güç" (smart power) kavramı; sert ve yumuşak güç araçlarının bütünleşik bir stratejik yaklaşım çerçevesinde kullanılmasını vurgulamaktadır. Söz konusu işlevsel ayrım, çağdaş güvenlik mimarisinin temel mantığını oluşturmaktadır.

4.2. Küresel Yönetişim ve Çok Taraflılık

Karşılıklı bağımlılığın derinleştiği bir uluslararası sistemde, güvenlik sorunlarının tek taraflı güç projeksiyonlarıyla çözülmesi giderek güçleşmektedir. ABD ve İsrail'in 28 Şubat 2026 tarihinde İran'a yönelik geniş kapsamlı hava harekâtıyla başlattığı ve yaklaşık beş hafta süren çatışma, bu durumun güncel bir örneğini oluşturmaktadır (*2026 Iran War,* 2026). 7-8 Nisan 2026'da Pakistan'ın arabuluculuk girişimi çerçevesinde ilan edilen ateşkesin ardından İslamabad'da gerçekleştirilen ve 1979 İslam Devrimi'nden bu yana iki ülke arasındaki en üst düzey görüşmeler olarak nitelendirilen ABD-İran müzakereleri (*2026 Iran War,* 2026); askerî tırmanmanın siyasal çözümü ikame edemediğini ve nihai istikrarın çok katmanlı diplomatik kanallar — Pakistan ve Katar gibi arabulucu devletler; Türkiye'nin müzakere sürecinde Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan ile müştereken gerçekleştirdiği kolaylaştırıcı çabalar; çok taraflı temaslar ve güvenlik garantileri etrafındaki müzakereler — üzerinden tesis edildiğini göstermektedir. Hürmüz Boğazı'ndaki seyrüsefer güvenliğine ilişkin sürdürülen pazarlıklar, enerji güvenliği ve küresel ekonominin diplomatik yönetişim gündemine ne ölçüde geri dönmüş olduğunu da ortaya koymaktadır.

Robert Keohane'e (1984, s.88) göre, "kendi kendine yardım sisteminin" yetersizliği (hatta tamamen kendi çıkarlarını gözeten ulusal aktörlerin bakış açısıyla bile), uluslararası rejimlere duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası rejimler, bu ihtiyacı karşıladıkları ölçüde, hukuki sorumluluk kalıplarını belirleme, nispeten dengeli bilgi sağlama ve belirli anlaşmaların daha kolay bir şekilde yapılabilmesi bakımından pazarlık maliyetlerini düzenleme işlevlerini yerine getirmektedir (Keohane, 1984, s.88). Bu noktada uluslararası örgütler, bölgesel güvenlik mimarileri ve çok taraflı rejimler, güvenliğin kurumsal taşıyıcıları hâline gelmektedir.

Bununla birlikte, John Gerard Ruggie (1993, s.6), Keohane'in çok taraflılığı "üç ya da daha fazla devletin ulusal politikalarını koordine etmesi" şeklinde tanımlamasının, kavramın

ayırt edici niteliksel boyutunu (qualitative dimension) gözden kaçırdığını ileri sürmektedir. Ruggie'ye göre, çok taraflılık, genel davranış ilkeleri temelinde üç veya daha fazla devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumsal bir yapıdır: yani tarafların özel çıkarlarına veya belirli bir olayda ortaya çıkabilecek stratejik gerekliliklere bakılmaksızın, belirli bir eylem türü için uygun davranış biçimini belirleyen ilkeler (Ruggie, 1993, s.11). Çok taraflılığın bu tanımından iki sonuç çıkmaktadır: Birincisi, genelleştirilmiş örgütlenme ilkeleri, söz konusu davranış yelpazesi bağlamında bir topluluğun üyeleri arasında bölünmezliği (indivisibility) gerektirmektedir. İkincisi, uygulamada başarılı olan çok taraflılık örnekleri, üyeleri arasında Keohane'nin "yaygın karşılıklılık" beklentisi (expectations of diffuse reciprocity) olarak adlandırdığı durumu yaratmaktadır. Üyeler bu düzenlemenin toplamda ve zaman içinde kabaca eşit faydalar sağlamasını beklemektedir (Ruggie, 1993, s.11).

Bu bağlamda, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş koşulları altında, Türkiye'nin BM ile birlikte yürüttüğü Karadeniz Tahıl Girişimi (2022-2023), askerî çatışmanın gölgesinde dahi iş birliğinin çok taraflı kurumsal düzenlemelerle korunabileceğini gösteren (*Black Sea,* 2022) dikkat çekici bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Bahse konu örnek, sert güç asimetrilerinin baskın olduğu uluslararası güvenlik koşullarına rağmen diplomatik kapasitenin kolektif eylem sorunlarına işlevsel çözümler üretebildiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle diplomasi; uluslararası kurumsal iş birliklerinin normlarını belirlemekte, meşruiyetini sağlamakta ve işleyişinin devamını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla güvenlik, güç dengesinin ötesinde, kurumsallaşmış bir iş birliği kapasitesi sunmaktadır. Bu kapasite hem büyük güçlerin stratejik tercihlerini hem de orta ve küçük güçlerin diplomatik manevra alanını da şekillendirmektedir.

4.3. İnsan Güvenliği ve Diplomasinin Yeni Boyutları

Güvenliğin insan boyutu, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası gündemde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. BM Kalkınma Programı'nın yayımladığı İnsani Gelişme Raporu, insan güvenliği kavramını yedi temel boyut altında sistemleştirmiştir: ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevresel güvenlik, kişisel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasal güvenlik (UN Development Programme, 1994, s.24-25). Bu yaklaşım; güvenliğin öznesini devletten bireye kaydırmakta ve "korkudan kurtulma" (freedom from fear) ile "yoksulluktan kurtulma" (freedom from want) ilkelerini, güvenliğin temel hedefleri olarak konumlandırmaktadır (Commission on Human Security, 2003, s.4, 10 ve 153).

Amartya Sen'in (1999, s.10 ve 24-25) yetenek (capability) yaklaşımı, insan güvenliği literatürüne önemli bir kavramsal katkı sunmuştur. Sen'e göre kalkınma ve güvenlik; bireylerin değer verdikleri yaşamı sürdürebilme kapasitelerinin genişletilmesiyle yakından ilgilidir. Bu

çerçevede güvenlik; tehditlerin bertaraf edilmesinin yanı sıra, bireylerin temel özgürlüklerinin de garanti altına alındığı bir koşullar bütünüdür. Bu kavramsal genişleme; güvenlik politikalarının kalkınma, sağlık ve insan hakları gündemleriyle entegre biçimde tasarlanmasını gerektirmektedir.

Nitekim ekonomik kırılganlıklar, sağlık koşulları, iklim değişikliği, teknoloji ve yapay zekâ gibi geniş bir spektruma yayılan konular, güvenliğin insan boyutunu yakından ilgilendirmektedir. Bu durum, diplomasiye yeni roller kazandırmaktadır. Sağlık diplomasisi (Novotny vd., 2013), küresel sağlık tehditlerine karşı koordinasyon mekanizmalarının inşasında belirleyici bir işlev üstlenmektedir. Dijital diplomasi (Bjola ve Manor, 2024) ise devletlerin dış politika hedeflerini dijital araçlar üzerinden yürütmelerine olanak tanırken; dezenformasyon, siber saldırılar ve veri güvenliği gibi yeni güvenlik sınamalarına yönelik diplomatik yanıtların geliştirilmesini de sağlamaktadır.

Kalkınma, çevre ve teknoloji diplomasisi gibi başlıklar; klasik diplomatik pratiğin sınırlarını genişleten yeni alanlar olarak öne çıkmaktadır. Zikredilen alanlar, güvenliğin sadece devlet düzeyinde değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel düzeyde de inşa edildiğini göstermektedir. Diplomasi, devletlerin dış politika araçları arasında kalmaktan çıkarak küresel kamusal malların üretiminde merkezi bir role sahip olmaktadır. Böylece güvenlik öznesinin bireye doğru genişlemesi, diplomasiyi salt bir dış politika aracı olmaktan çıkarıp güvenliğin anlamını ve sınırlarını birlikte belirleyen kurucu bir pratiğe dönüştürmekte, bu da "güvenliğin diplomatik inşası" argümanını insan güvenliği düzlemine taşımaktadır.

4.4. Güvenliğin Diplomatik İnşası Çerçevesinde İsrail/ABD-İran Çatışması: Bir Uygulama Analizi

Çalışmanın teorik çerçevesini güncel bir vaka üzerinden örneklemek amacıyla, 2026 yılında yaşanan İsrail/ABD-İran çatışması ve akabinde yürütülen diplomatik süreçler bu bölümde aşamalı biçimde incelenmektedir. Klasik realist bir güç mücadelesi görünümü arz eden çatışma, "güvenliğin diplomatik inşası" yaklaşımı açısından incelendiğinde askerî gücün tırmanmayı başlatabildiğini, ancak tek başına kalıcı istikrarı tesis edemediğini ortaya koymaktadır.

İlk aşamada, askerî gücün sınırları belirginleşmiştir. ABD ve İsrail'in İran'a karşı kapsamlı hava harekâtı kısa vadede bazı taktik hedeflere ulaşmış olsa da askerî güç kullanımı bölgesel istikrarsızlık ve savaş risklerini artırmıştır. Yaklaşık beş hafta süren çatışmanın

ardından başlatılan müzakereler, askerî adımların güvenliği inşa etme kapasitesinin sınırlarını gözler önüne sermiştir.

İkinci aşamada, Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme perspektifinden değerlendirildiğinde, çatışmanın; enerji güvenliği, nükleer yayılma ve Hürmüz Boğazı'nda seyrüsefer serbestisi gibi başlıkları güvenlik gündeminin üst sıralarına taşıdığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle güç kullanımı, güvenlik sorunlarını çözmekten ziyade daha fazla sorun üretmiştir.

Üçüncü aşamada, güvenlik sorunlarının çözümünün müzakerelerin geleceğine bağlı olduğu anlaşılmıştır. Bu noktada özellikle Pakistan'ın taraflar arasında yürüttüğü kriz diplomasisi ve oynadığı arabuluculuk rolü, diplomatik araçların önemi bakımından ayrıca not edilmelidir. Ateşkesin birden çok kez uzatılmasına, zaman zaman ihlal edilmesine ve müzakerelerin kesintilere uğramasına rağmen, diplomatik angajman devam etmiştir.

Sonuç olarak söz konusu örnek olay, 21. yüzyıl güvenlik ortamında askerî kapasitenin çatışmaları başlatabilen ve caydırıcılık üretebilen önemli bir araç olmayı sürdürdüğünü; bununla birlikte, kalıcı güvenlik ve istikrarın ancak diplomatik süreçler aracılığıyla tesis edilebildiğini göstermektedir. Çatışma sürecinde ortaya çıkan çok katmanlı riskler, güvenliğin yalnızca askerî araçlarla yönetilemeyecek kadar karmaşık bir niteliğe sahip olduğunu da netleştirmiştir. Bu bağlamda diplomasi; yalnızca kriz sonrası devreye giren ikincil bir mekanizma değil, güvenliğin anlamını, sınırlarını ve sürdürülebilirliğini belirleyen kurucu bir unsur hâline gelmiştir. İsrail/ABD-İran çatışması örneği, güvenliğin askerî güç tarafından korunabilse de esas itibarıyla diplomatik süreçler yoluyla inşa edildiğini göstermektedir.

5. Sonuç

Bu çalışma; 21. yüzyılda uluslararası güvenliğin değişen niteliğini, askerî güç ile diplomasi arasındaki etkileşim bağlamında ele almakta ve "güvenliğin diplomatik inşası" kavramı etrafında bir kuramsal çerçeve önermektedir. Çalışmanın temel argümanı, güvenliğin sert güç tekelinde değil, askerî kapasite ile diplomatik süreçlerin etkileşimi içinde anlaşılması gerektiği yönündedir. Bu doğrultuda, geleneksel realist paradigmanın güvenliği açıklayıcı kapasitesinin sınırlılıklarına ve güvenliği yalnızca devletler arası askerî dengeler üzerinden tanımlayan yaklaşımların yetersizliğine değinilmektedir.

Güvenlik ve diplomasi arasındaki ilişki, sıfır toplamlı bir güç mücadelesi değildir. Aksine, günümüz uluslararası sistemi, güvenliğin risk yönetimi ve diplomatik yönetişim yoluyla üretildiği bir yapıya doğru evrilmektedir. Askerî kapasite caydırıcılığın temel unsuru

olmaya devam etmekle birlikte, sürdürülebilir güvenlik; diplomatik angajman, norm üretimi ve çok taraflı iş birliği yoluyla tesis edilebilmektedir. Bu çerçevede, Nye'ın (2011, s.207-234) önerdiği akıllı güç kavramı; sert ve yumuşak güç araçlarının bütünleşik kullanımını öne çıkararak güvenlik-diplomasi etkileşiminin pratik bir formülasyonunu sunmaktadır.

Çalışmanın bulguları üç temel başlık altında özetlenebilir. İlk olarak, diplomasinin stratejik rolü; klasik temsil işlevinin ötesine geçerek önleyici diplomasi, kriz yönetimi ve arabuluculuk pratiklerini kapsayacak biçimde genişlemektedir. İkinci olarak, küresel yönetişim ve çok taraflılık mimarisi; sınır aşan tehditlerin yönetiminde devletlerin tek başına yetersiz kaldığı alanlarda kurumsal iş birliği kapasitesi sunmaktadır. Üçüncü olarak, insan güvenliği gündemi; diplomasinin sağlık, çevre, teknoloji ve kalkınma gibi alanlara yayılmasını sağlayarak diplomatik pratiğin işlevsel kapsamını genişletmektedir.

21. yüzyıl uluslararası sistemi, güvenliğin artık savaşların sonucu olarak değil, diplomatik süreçlerin sürekliliği içinde üretilmekte olduğu bir döneme işaret etmektedir. Bu çalışma, güvenliği askerî gücün sağladığı bir çıktıdan ziyade, diplomatik etkileşimler yoluyla oluşan bir yönetişim pratiği olarak yeniden kavramsallaştırmaktadır. Bu dönüşüm, uluslararası siyasette temel sorunun "kimin daha güçlü olduğu"ndan "kimin istikrar üretebildiği" sorusuna yönelmekte olduğunu göstermektedir. Günümüz güvenlik koşullarında devletlerin stratejik başarısı, yalnızca caydırıcılık kapasitelerine değil, giderek krizleri erken aşamada yönetebilme, norm oluşturabilme ve çok taraflı iş birliği ağları kurabilme yeteneklerine bağlı olmaktadır. Bu nedenle gelecekteki güvenlik mimarisinin, askerî gücün yanı sıra, diplomatik kapasitenin derinliğinde şekilleneceği değerlendirilmektedir. Güvenliğin diplomatik inşası yaklaşımı, uluslararası ilişkiler literatüründe güvenliği yeniden düşünmeye yönelik bir davet niteliği taşımakta ve güç politikası ile küresel yönetişim arasında yeni bir sentez önermektedir.

Kaynakça

2026 Iran War. (2026). Britannica. https://www.britannica.com/event/2026-Iran-war

Adler, E. ve Barnett, M. (Ed.). (1998). *Security communities*. Cambridge University Press.

Arı, T. (2021). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Aktüel.

Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler, 1*(1), 33-60.

Beck, U. (2009). *World at Risk*. Polity Press.

Berridge, G. R. (2015). *Diplomacy: Theory and Practice*. Palgrave Macmillan.

Bjola, C. ve Manor, I. (2024). *The Oxford Handbook of Digital Diplomacy*. Oxford University Press.

Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. (2022). United Nations. https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative

Boutros-Ghali, B. (1992). *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-Keeping*. United Nations.

Buzan, B. (1991). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Pearson Education Limited.

Buzan, B. ve Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge University Press.

Buzan, B., Wæver, O. ve de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Commission on Human Security. (2003). *Human Security Now*. Commission on Human Security.

Jönsson, C. ve Hall, M. (2005). *Essence of Diplomacy*. Palgrave Macmillan.

Karaosmanoğlu, A. L. (2011). Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden. *Uluslararası İlişkiler, 8*(29), 5-25.

Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.

Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2012). *Power and Interdependence*. Longman.

Lund, M. S. (1996). *Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy*. United States Institute of Peace Press.

Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton & Company.

Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf.

Nicolson, H. (1988). *Diplomacy*. Georgetown University.

Novotny, T. E., Kickbusch, I. ve Told, M. (2013). *21st Century Global Health Diplomacy*. World Scientific Publishing.

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.

Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. PublicAffairs.

Rasborg, K. (2021). *Ulrich Beck: Theorising World Risk Society and Cosmopolitanism*. Palgrave Macmillan.

Ruggie, J. G. (1993). *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*. Columbia University Press.

Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.

Sharp, P. (2009). *Diplomatic Theory of International Relations*. Cambridge University Press.

Sönmezoğlu, F. (2019). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi.* Der Yayınları.

United Nations Development Programme (1994). *Human Development Report 1994*. Oxford University Press.

Walt, S. M. (1991). The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly, 35*(2), 211-239.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley.

Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. International Organization, 46(2), 391-425.

Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Maskirovka: Dezenformasyon Faaliyetleri

Şeyda ÖCAL ARSLAN
Arş. Gör. Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, seydaocal@live.com
ORCID: 0000-0003-3235-2169

Özet
Rusya-Ukrayna Savaşı'nda, Rusya'nın savaş stratejilerinden biri olan ve düşmanı yanıltmak ve stratejik avantaj elde etmek amacıyla kullanılan "Maskirovka" büyük bir rol oynamaktadır. Dezenformasyon, gizleme, simülasyon, taklit, gösteri gibi yöntemler içeren bu stratejinin çalışma boyunca dezenformasyon unsuru Rusya-Ukrayna Savaşı'nda nasıl uygulandığı aktarılmıştır. Dezenformasyon, sosyal medya platformlarında sahte haberler yaymak, olayların gerçek mahiyetini çarpıtmak ve sahte belgeler üretmek gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Rusya, savaşın başlangıcından itibaren dezenformasyon kampanyalarını yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu kampanyalar hem Rus halkını hem de uluslararası toplumu manipüle etmek için tasarlanmıştır ve Ukrayna'nın direncini kırmayı ve uluslararası desteğini azaltmayı amaçlamaktadır. Çalışmada doküman incelemesi ile dezenformasyon kullanımının bulguları Rusya'nın hangi meşrulaştırma gerekçeleriyle ve nasıl kullandığı aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maskirovka, dezenformasyon, Rusya-Ukrayna Savaşı

Abstract
In the Russia-Ukraine War, one of Russia's war strategies, "maskirovka," which is used to deceive the enemy and gain a strategic advantage, plays a significant role. This strategy includes methods such as disinformation, concealment, simulation, imitation, and demonstration. Throughout the study, the element of disinformation and its application in the Russia-Ukraine War have been explained. Disinformation manifests in various forms, including spreading fake news on social media platforms, distorting the true nature of events, and producing fake documents. From the beginning of the war, Russia has intensively used disinformation campaigns. These campaigns are designed to manipulate both the Russian public and the international community, aiming to weaken Ukraine's resistance and reduce its international support. The study, through document analysis, presents findings on how and with what legitimization justifications Russia employs disinformation.

Keywords: Maskirovka, disinformation, the Russia-Ukraine War

1. Giriş

Rusya'nın saldırgan dış politikasının sonucu olarak ortaya çıkan askeri müdahaleleri, özel piyade kuvvetlerinin kullanımı ve siber saldırı yöntemlerini içinde barındıran, Sovyetler döneminden beri uygulanan Maskirovka Doktrininin yıpratma savaşı stratejisi olarak 21. yüzyıla yansımasıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet generaller tarafından çerçevesi çizilen Maskirovka Doktrini, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu tarafından etkili bir şekilde kullanılmış, Soğuk Savaş döneminde de metodoloji olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli dersler çıkaran Sovyet Ordusu, başarı getirecek stratejinin yıpratma olduğuna kanaat getirmiştir. Bu yıpratma stratejisi uzun vadeli strateji ve orta vadeli taktik unsurların arasında yer alan operatif faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Kesin sonuç yerine düşmanın yıpratılarak gücünü kaybetmesine imkan sağlayan aldatmaya, kamuflaja, hileye dayanan maskirovka Rus savaş stratejisi olarak Sovyetler Birliği döneminden

beri uygulanan bir doktrin olarak karşımıza çıkmaktadır (McFarlane, 2021, s.163). Batı yazınında kamuflaj ve aldatma olarak tanımlanan maskirovka; gizleme, aldatma, taklit, dezenformasyon, hile, saptırma ve simülasyon gibi birçok unsuru bir arada içeren komplike, şemsiye bir kavramdır (Smith, 1988, s.30). Tarihsel olarak uygulama alanı Rus İmparatorluğu'na kadar götürülebilen doktrin zaman içerisinde savaşın değişen karakteriyle beraber muharebe alanından siyasi çıkarların elde edilmesine kadar geniş bir yelpazede uygulanmaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet kuvvetlerinin hareketini ve yığınağını Almanlardan gizlemek için kullanılan maskirovka, Soğuk Savaş döneminde kendini Küba Füze Krizi'nde göstermiştir. Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında nükleer ve nükleer olmayan silahların ölümcüllüğünün artması ile maskirovka, muharebe öncesinde ve sırasında kuvvetlerin hayatta kalmasını sağlama açısından önemini arttırmıştır (Glantz, 1988, s. 5). Teknolojik gelişmelerle beraber uygulama alanları çeşitlenmiş fakat doktrin güncellemeler ve değişiklikler ile kendini muhafaza etmiştir. Clausewitz'e göre savaş her somut olayda niteliğini değiştiren bir bukalemundan çok daha fazlasıdır (Clausewitz, 2018, s. 32). Rusya'nın Maskirovka Doktrini de değişen muharebe alanları ve gelişen teknoloji ile farklı siluetler ile savaş alanında kendini göstermektedir ve saldırgan Rusya'nın Ukrayna Savaşı'nda özgürce manevra yapabilmesini sağlamıştır.

Çalışma boyunca Soğuk Savaş sonrası Rus dış politika stratejilerinin maskirovka unsurlarından "dezenformasyon" Rus haber ajanslarının savaş süresince yayımlamış olduğu haberler çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu çalışmanın amacı Rusya'nın Sovyet Rusya döneminden itibaren uygulamış olduğu Maskirovka unsurlarından dezenformasyonu Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında nasıl gerçekleştirdiğini değerlendirmektir. Çalışmanın temel problemi Rusya'nın askeri müdahalelerinde Maskirovka Doktrini kapsamında dezenformasyon taktiklerini Rusya-Ukrayna Savaşı özelinde gerçekleştirdiği üzerinedir. Çalışmada:

-Rusya, Maskirovka Doktrini kapsamında Rusya-Ukrayna Savaşı sürecinde "dezenformasyon" düzeyini nasıl gerçekleştirmiştir.

-Savaş sürecinde devam edilen dezenformasyon düzeyi hangi unsurlar üzerinden gerçekleştirilmiştir? Araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

Belirlenen araştırma sorularına yanıt aramak ve öne sürülen araştırma problemini test etmek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır.

2. Kavramsal Açıdan Maskirovka Doktrini

Maskirovka, Sovyet askeri stratejisi olan Derin Savaş'ın içerisinde yer almaktadır. Rus general ve teorisyenler Mikhayl Nikolayevich Tukhachevsky ve Vladimir Kiriakoviç Triandafillov tarafından Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Derin Savaş, özünde derin taktiklerle birlikte yeni bir form, yeni bir savaş yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Orenstein, 1990, s. 87). Derin savaşın temelinde düşmanı kendi sınırları içinde yenilgiye zorlama vardır. Böylece **kesin sonuç yerine düşmanın yıpratılarak çöküşü sağlanmaktadır (Harrison, 2001).** Birinci Dünya Savaşı sonrası siper savaşlarının yarattığı çıkmaz yerine derin savaş ile birlikte düşmanın fiziksel, psikolojik dengesini sarsacak ani hücumlara ve sürpriz manevralara dayalı dolaylı tutum izlenmiştir. Muharebe alanlarından çıkarılan dersler ile gelişen doktrinler modern muharebelerde savaşları kategorileştirmeyi oldukça zorlaştırmıştır. Aynı savaş alanında düzenli ve düzensiz unsurlar ayırt edilemeyecek derecede iç içe geçmiştir (Hoffman, 2009, s. 3). Sovyet generaller tarafından geliştirilen derin savaşta da aldatmaya dayalı maskirovka unsurları iç içe geçmiştir ve düşmanın yıpratılarak imha edilmesine imkân sağlayan strateji ve taktikleri içermektedir.

Rusya Federasyonu'nun siyasi hedeflerini gerçekleştirmek adına var olan maskirovka, *"düşman için yanlış bir gerçeklik yaratma ve aldatmalar ile bunu sürdürerek operasyonel güvenliği sağlamayı amaçlamaktadır"* (Maier, 2016, s. 6). SSCB'nin federasyona evrilmesiyle birlikte sancılı bir dönemi atlattıktan sonra Putin'in başkan olmasıyla saldırgan bir tutum izlenmesi sürecinde konsept sadece muharebe alanlarında değil aynı zamanda liderler tarafından analitik durum değerlendirmesi amacıyla da kullanılmıştır (Timothy, 2004). Smith'in ifade ettiği üzere (Smith, 1988, s. 30), kavramın komplike olmasının sebebi ise tüm Rus toplumuna nüfuz eden zihniyetin bir çıktısı olmasından kaynaklanmaktadır. Maskirovka, Rus toplumuna nüfuz etmiş sadece askeri bir kavram değildir. Sovyetler'in ve Rusya'nın ekonomik, endüstriyel ve tarımsal verilerine kadar düşmanı aldatma ve yanıltma odaklı yıllarca kullanılmıştır. Bunun yanı sıra doktrin; niyeti gizlemek için tasarlanmış siyasi önlemlerden, saldırının ölçeğini, kapsamını ve yerini gizlemek için tasarlanmış diğer önlemlere kadar çeşitlenmektedir. Bu aldatmalar arasında geniş çaplı bir tatbikat duyurusu ya da sahte birlik rotasyonu gibi yöntemler de yer almaktadır (Glantz, 2005, s. 114).

Maskirovka, siyasi ve askeri çıkarları elde edebilmek için stratejik, operasyonel ve taktiksel düzeyde uygulanabilen; gizleme, taklit, simülasyon, gösteri ve dezenformasyonu içeren ana unsurlardan oluşmaktadır. Yüksek komutanlık tarafından emredilen eylemleri içeren stratejik maskirovka hazırlıkların gizliliğini korumayı, kuvvetleri düşmanın silahlı kuvvetlerinin önlemleri ve eylemlerine göre dağıtılmasını içermektedir. Ordular tarafından

yürütülen operatif maskirovka operasyon hazırlıklarının gizliliğini sağlamayı içerirken, tümenler ve daha küçük birimler tarafından yürütülen taktik maskirovka ise savaş hazırlıklarını veya hedeflerinin varlığını gizlemeye yöneliktir (Keating, 1981, s. 5; Krueger, 1987, s. 16). Maskirovkanın ana unsurlarından gizleme; birliklerin, planların ve üretimin ortaya çıkarılmasına yol açan göstergeleri azaltmaya, taklit; elektromanyetik spektrum kullanımına aktif müdahale ve sinyallerinin taklit edilmesi, tesislerin veya kuvvet gruplarının farklı görünecek şekilde çarpıtılmasına, simülasyon; yanlış sonuçlara varılmasına yol açan sahte bir gerçeklik yaratmaya, gösteri; dikkatleri gerçek niyetlerden ve ana çabadan başka yöne çekmeyi amaçlamaktadır. Dezenformasyon ise yanlış bilginin kasıtlı olarak yayılmasını veya gerçeğin çarpıtılmasıdır. Fakat dezenformasyonun askeri ve siyasi olarak iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Askeri dezenformasyon muhabere alanında düşman birliklerini hedef alırken, propaganda olarak da tanımlanabilen siyasi dezenformasyon ise siyasi organları ve halkları etkilemeye odaklanmaktadır (Hamilton, 1986, s. 68; Hofirek, 2021, s. 5). Makalenin ikinci bölümüyle ayrıntıları ve örnekleri ile ele alınacak dezenformasyon halkları etkilemeye çalışan siyasi dezenformasyona girmektedir.

Maskirovkanın bu ana unsurların stratejik, operatif ve taktiksel olarak maskirovkanın her düzeyinde uygulanabildiğini tarihsel süreçte örnekleri ile görebilmekteyiz. Maskirovkanın başarısı, inandırıcılık, etkinlik, süreklilik, çeşitlilik ve karmaşıklık gibi temel ilkelere bağlı kalmasına dayanmaktadır. Özellikle ikna edicilik, uygulanan tedbirlerin inandırıcılığını ve operasyonel ortama uygunluğunu vurgulamaktadır (Glantz, 2005, s. 115). Örneğin Ukrayna Savaşı'nın başladığı ilk günlerde Rusya'nın resmi bir organı gibi çalışan Sputnik'in, Rusya'nın müdahalesini meşrulaştırma hususunda ikna edicilik rolünü üstlendiği makale boyunca örnek haberler üzerinden değerlendirilecektir. Etkinlik ve süreklilik ilkeleri ise operasyon boyunca maskirovkanın sürdürülmesini sağlamaktadır.

3. Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Meşrulaştırılma Gerekçeleri

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırılarını meşrulaştırmak için kullandığı başlıca argümanlar ve stratejiler bulunmaktadır. Rusya öncelikle **tarihi bağlar ve kültürel yakınlığı geçerli bir argüman olarak sunmaya çalışmıştır.** Ukrayna ile olan derin tarihi ve kültürel bağlarına sık sık vurgu yaparak, bu iki ülkenin tarihsel olarak tek bir milletin parçası olduğunu iddia etmektedir. 12 Temmuz 2021'de Kremlin.ru web sitesinde Putin'in Ruslar ve Ukraynalıların tek bir halk olduğunu belirttiği bir makalede modern Ukrayna'nın, tamamen Sovyet döneminin bir oluşumu olduğu dile getirilerek Ukrayna sorunu söylemi çok defa kullanılmıştır (İstanbul.mid.ru, 2021). Bu argüman, özellikle Kırım'ın ilhakı ve doğu

Ukrayna'daki ayrılıkçı hareketler sırasında kullanılmıştır. Bu hususta da tarihi arka planda süregelen Ukrayna sorunu söylemi Çarlık Rusya döneminde Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanması konusunun gerçekleşmesi imkânsız olarak aktarılmasından SSCB'nin dağılmasından sonra, Ukrayna'nın bağımsızlığına ilişkin söylemlerin yeniden dillendirilmesine kadar süregelmektedir. Bu söylem, özellikle 2014 yılında Rus yanlısı Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'i iktidardan uzaklaştırmasından sonra aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde de bu durum Ukrayna'da meydana gelen iktidar değişikliğinin anayasaya aykırı olduğu, ABD ve Avrupa Birliği'nin desteğiyle Ukrayna toplumunda derin bir bölünmeye ve silahlı çatışmanın ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Eminoğlu, 2020, s. 30-31). Kırım'ın ilhakı ile başlayan süreçte enformasyon akışını kontrol ederek psikolojik bir savaş vermeye başlamıştır.

Bir diğer argüman ise Rusça konuşan nüfusun korunmasıdır. Rusya, Ukrayna'nın doğusunda ve özellikle Kırım'da yaşayan Rusça konuşan nüfusu "koruma" bahanesiyle müdahalelerde bulunduğunu öne sürmüştür. Dahası bölgede bulunan halka Rus pasaportları[2] dağıtarak Rus nüfus oranını arttırmaya yönelik bir strateji izlemiştir. Sebebi ise müdahalede bulunacağı sırasında Rus vatandaşlarının terör saldırılarına uğradığı bahanesini gerekçe göstererek meşru müdafaa hakkını kullanabilmektir (Yılmaz, 2021, s. 78; Fischer, 2019, s. 24). Fakat bu, uluslararası hukukta genellikle kabul görmeyen bir müdahale nedenidir. Diğer yandan Rusya, bölgede çıkan çatışmaların ve sözde terör faaliyetlerinin sebebiyle Ukrayna hükümetini yasadışı ve meşruiyetten yoksun olarak tanımlayarak, kendi müdahalesini bir tür "kurtarma operasyonu" olarak çerçevelemeye çalışmıştır.

NATO'nun genişlemesi de önemli bir tehdit unsurudur. Rusya, NATO'nun doğuya doğru genişlemesini bir tehdit olarak algılamakta ve bu durumu, kendi güvenlik sınırlarını koruma ihtiyacı olarak sunmaktadır. NATO'nun genişlemesinin sonucu olarak Rusya da uluslararası sistemin dışında bırakılma durumu ile karşı karşıya kalmıştır (Aktürk, 2012, s. 77). Bu dışlanma ise Batı karşıtı politikalar izlemesine sebep olmuştur. 18 Şubat 2013 yılında çıkarılan doktrinde uluslararası sistemin çok kutuplu sisteme doğru evrildiği vurgulanmış, Batı'nın küresel sistemi domine etmede ekonomik ve politik olanaklarının zayıfladığı ifade edilmiş ve NATO yayılmacılığı önemli bir tehdit olarak görülerek BDT ve Avrasya coğrafyasında bu yayılmanın engellenmesi temel hedefler arasında yer almıştır. Bu durumda BDT ve Avrasyacılık entegrasyonunun hızlı bir şekilde tamamlanması gerekliliğini ortaya

[2] Bu politikaya Rusça'da "*pasportizatsiya*" denilmektedir. Ayrıca bkz. Özdemir ve Eminoğlu, 2022.

çıkarmıştır. Özellikle Ukrayna, Avrasya Ekonomik Birliği için batı tarafında yer alan kilit bir ülke olduğu için kurucu bir sütun olarak muhakkak yer alması gerektiği düşünülmüştür (Freedman, 2014: 19). Bu bağlamda, Ukrayna'nın Batı ile olan ilişkilerini ve NATO üyeliği ihtimalini tehdit olarak nitelendirerek kendi eylemlerini meşru göstermeye çalışmaktadır. Ulusal güvenlik strateji belgelerinin yanı sıra haber demeçlerinde de bu tehdite yer veren Putin, NATO'yu eleştirerek ''30 yıldır sabırla Avrupa'da eşit ve bölünmez güvenlik ilkeleri konusunda NATO ile bir anlaşmaya varmaya çalışıyoruz. Önerilerimize cevaben, her zaman ya alaycı aldatma ve yalanlarla ya da baskı ve şantaj girişimleriyle karşılaştık. Artık NATO sınırımıza kadar yaklaşıyor'' açıklamalarında bulunarak halkta Batı'ya karşı olumsuz tepki uyandırmıştır (Gölcü ve Nurlanova, 2022). Ukrayna Savaş'ına başlamadan önce ve sonra Rusya'nın kullandığı en büyük argüman NATO'nun doğuya yayılması olmuştur.

Ukrayna'nın nükleer enerji altyapısı, Rusya'nın işgal planı hakkındaki resmi söylemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Saldırının gerekçelerinden biri olarak Kremlin, Ukrayna'nın kendi nükleer silahlarını yaratmayı planladığı tehdidi bulunduğunu ifade etmiştir (Euronews, 2022). Bu nedenle Rus "özel askeri operasyonunun" görevlerinden birisi, tüm nükleer enerji santrallerinin ve bazı nükleer araştırma merkezlerinin ele geçirilmesini de içeren, Ukrayna'yı "nükleer silahlardan arındırmak" olarak dünya kamuoyuna aktarılmıştır (Watling vd., 2023, s. 7).

Tüm bu meşruiyet bahaneleri ile Rusya, 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'ya karşı "özel askeri operasyon" adı altında harekât başlatmıştır (Anadolu Ajansı, 2024). Operasyonun başlamasına müteakip Putin, Donbass halkını korumak, Ukrayna'yı silahsızlandırılmak ve neo-Nazilerden arındırılmak amaçlarının bulunduğunu açıklamıştır. Fakat süreç başlamadan önce Ukrayna sınırında yaklaşık 100.000 kişilik bir Rus birliğinin konuşlandırılması üzerine Ukrayna'yı işgal etmeye hazırlanma suçlamaları Rusya tarafından defalarca kez reddedilmiştir (Kommersant, 2022).

Önemli bilgileri kendi açından yayarak söylem ortaya çıkarmak iki kat güç katmaktadır (Pugachov, 1995). Böylece iktidarlar medyayı kendi açılarından olumlu bir imaj yaratmak, politikalarını açıklamak ve kendini haklı göstermek için kullanmaktadır. Medya yetkililerin eylemlerini ve yönetim ilkelerini meşrulaştıran imajlar üretmektedir ve bu durum silahlı çatışmaları haber yaparken aktif olarak kullanılmaktadır (Konopleva 2014, s. 153). 2014 yılında Rusya'nın, Kırım'ı ilhak etmesi sürecinde bulunulan dezenformasyon girişimleri Donbas ve Luhansk'da yaşanan çatışmalar ve Ukrayna Savaşı ile devam etmektedir. Kırımın ilhakı sırasında Rus medyası Rusya'nın eylemini meşrulaştırmak için haber kapsamının daraltılması,

haberlerde eksik veya bağlam dışı bilgiler sunmuştur (Kavoğlu, 2020, s. 97). Devam eden Ukrayna Savaşı sürecinde de Rus basını Rusya-Ukrayna toplumunu bölmek için yanlış bilgiler üreterek, Ukrayna'yı AB ve NATO tarafından kontrol edilen ve Ruslara baskı uygulayan saldırgan, faşist bir Nazi devleti olarak sunmaktadır. Bu hususta Rus propagandası NATO ve Ukrayna tarafından provokasyonlar hazırlandığını, Batının Rusya'yı şiddetle suçlayarak savaşa çekmek istediğini dile getirmiştir. Sonucunda ise Rusya'nın Ukrayna'ya müdahale etmesinin zorunlu olduğu söylemi yaygınlaştırılarak Rusya'nın saldırgan dış politikası meşrulaştırılmak istenmiştir. Diğer yandan mesajların inandırıcı olmasını sağlamak için özel araçlar gerekmektedir. Söylem ya da iddiaların ikna edici olması için bir dizi stratejiye sahip olmalıdır. Bu stratejilerden biri otorite ya da profesyoneller gibi güvenilir kaynaklardan elde edilen kanıtları kullanmaktır (Dijk, 1987, s. 84). Dezenformasyon oluşturulurken yapılan açıklamalarda Rus yetkililere dayandırılarak otorite ve ideolojinin resmi temsilcilerinin açıklamalarıyla verilmiştir.

Haber ajanslarının dolaşıma soktuğu haberlerin dışında twitterda yapılan paylaşımlarda da Ukrayna, ABD'nin desteğiyle biyolojik saldırı çalışmaları yapan, NATO tehdidini Rusya sınırlarına getirmeye çalışan; Neo-Nazi oluşumları destekleyen ve savaş suçu işleyerek sivilleri öldüren, saldırgan bir ülke olarak yansıtılmaktadır. Sosyal medya üzerinden Rusya yanlısı ve Ukrayna karşıtı paylaşım yapan kişilere Rusya tarafından günlük 300 USD-500 USD arası ödemeler yapıldığı bilinmektedir (Wilson, 2014, s. 130). Bazı tweetlerde Ukrayna'daki laboratuvarlarda yapılan biyolojik araştırmalarla ilgili belgeler paylaşılarak askeri harekatın haklılığı ve gerekliliği aktarılmaya çalışılmıştır (Durmuş, 2023).

4. Dezenformasyon Kaynaklı Medya Kullanımı

Kamuoyu oluşturularak askeri ve politik hedeflere ulaşmak mümkündür. Rusya da bu hususta askeri ve politik hedeflere ulaşmak için bilgi teknolojilerini aktif olarak kullanmaktadır. Bu nedenle Rusya tarafından ifade edilen bilgi savaşı söylemleri, politik ve sosyal alanlarda bir silah olarak kullanılması için ortak ve planlı bir faaliyet olarak gerçekleşmektedir (Gölcü ve Nurlanova, 2022, s. 232 akt. Taras, 2003, s. 21-22).

Rusya'nın Ukrayna ile olan savaşında medya üzerinden yürüttüğü yanlış bilgilendirme ve yalan haber kampanyaları, çeşitli stratejiler ve yöntemler kullanarak uluslararası kamuoyunu etkilemeye yönelik planlı bir çabanın yansımasıdır. Bu çabaları ise birkaç yol ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Öncelikle Rus medyası, Ukrayna hükümetini faşist veya neo-Nazi olarak etiketleyerek, Rusya'nın müdahalesinin bir "Nazi temizliği" operasyonu olduğunu iddia etmiştir. Putin tıpkı 1945'te olduğu gibi Donbass halkının Nazilere karşı kazanacağına olan

güvenini de dile getirerek ve geçmişe referans vererek çok fazla acı ve keder getiren Nazizmin yeniden dirilişinin önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Sputnik, 2022a). Özellikle Batı basını tarafından Mairupolda savaşan milisler kahraman gibi gösterilirken Rusya için milislerden oluşan Azov Taburu neo-Nazilerden oluşmakta ve terör eylemleri gerçekleştirmektedir (Cumhuriyet, 2022). Putin'in *''NATO'nun önde gelen ülkeleri, Ukrayna'daki aşırı sağ milliyetçileri ve neo-Nazileri destekliyor''* açıklaması, Rus saldırganlığını meşrulaştıran bir açıklama olarak ortaya çıkmaktadır. Sputnik tarafından çıkarılan haberlerde Ukrayna milliyetçilerinin yaptıkları yürüyüşler, Alman Nazilerle kıyaslanmıştır. Tarihe atıfta bulunarak, Ukrayna'nın Nazizm'i desteklediği aktarılmıştır (Sputnik, 2022b). Bu tür anlatılar, özellikle Rusya içindeki ve bazı yabancı topluluklardaki halk desteğini artırmayı amaçlamaktadır. Sonrasında çatışma bölgelerinde gerçekleşen olaylar çarpıtılarak yanlış bağlamlarda sunulmuş veya tamamen uydurma olayların yaratılması gibi yöntemlerle kamuoyunun yanıltılması hedeflenmiştir. Ukraynalı askerlerin sivillere karşı işlediği iddia edilen suçlar hakkında abartılı veya uydurma haberler yapılması bu kategoriye girmektedir.

Operasyonun başlamasıyla beraber Rus medyası Ukrayna'ya yapılan saldırının halk tarafından desteklemesi için haberler üretmeye başlamıştır. Neo-Nazi söylemleri üzerinden politika yürütüten Rusya, Ukraynalı Nazi askerlere karşı Rus askerlerinin kurtarıcı olduğu algısı yaratmaya da çalışmıştır. Putin operasyonun amacını sekiz yıldır aşağılanma ve soykırımla karşı karşıya kalan insanları korumak olduğunu ifade ederek neo-Nazi argümanını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Putin 24 Şubat'ta ulusa seslenerek ve Rus kuvvetlerine Kiev tarafından sekiz yıldır soykırıma maruz kalan insanları korumak için Donbas'ta özel bir operasyon yürütme talimatı vermiştir. Putin'in halka seslenişi tam metin olarak verilmiştir. Haberde Ukrayna soykırımla suçlanırken Rusya'nın saldırganlığı meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Anadolu Ajansı, 2022; Sputnik, 2022c). Bu etkileşimler devam ettirilirken Rus medyası ve hükümeti, sosyal medya platformları ve geleneksel medya kanalları üzerinden yürütülen geniş çaplı propaganda kampanyaları ile dezenformasyon yaymıştır. Bu kampanyalar, Ukrayna'nın itibarını zedeleyici ve Rusya'nın eylemlerini meşru gösterici içerikler üretmiştir. Örneğin Sputnik Haber Ajansı Rus-Ukrayna Savaşını Rusya'nın çıkarlarına uygun bir çerçevede ele alarak Ukrayna'yı haksız bulan söylemlerde bulunmuştur. Bu hususta savaş boyunca olaylar 'Ukrayna'daki Durum' ve 'Donbass'taki soykırım' adlı iki ana başlık altında servis edilmiştir (Gölcü ve Nurlanova, 2022, s. 236). Dezenformasyonda inandırıcılık sağlamak adına çatışma ve diğer askeri harekatlarla ilgili olarak yanıltıcı veya sahte görsel materyaller kullanılmıştır. Ukrayna tarafından sürdürülen çatışmalarda çocukların da hayatını kaybettiği kamuoyuna

sürekli gösterilmeye çalışılmıştır (Sputnik, 2021). Sadece haber ajansları tarafından değil Rusya Büyükelçiliği, twitter üzerinden de Kiev rejiminin Donbass'ta işlediği insanlık suçlarını ve 8 yıl boyunca saldırılarında 150 çocuğun öldürüldüğünü ifade etmiştir. Diğer yandan Ukrayna'nın Rusya'ya karşı sivil binaları ve ambulansları hedef aldığına yönelik suçlamalarını çürütmek için fotoğraf ve videolarla yapılan paylaşımlarla ikna edilmeye çalışılmıştır. Ukrayna'nın suçlamalarının aksine Rusya, sivilleri hedef almamakta birlikte sivilleri hedef alan ve kalkan olarak kullanan Ukraynalı Neo-Nazi oluşumlarını hedef almaktadır. Rusya'nın iddialarına göre Başta Azov Taburu'nun Neo-Nazileri, okulları, hastaneleri, ibadethaneleri üs olarak kullanmakta ve bu yapıların saldırmazlık statüsünü istismar etmektedir. Geleneksel medyanın dezenformasyonunun yanı sıra sosyal medya platformlarında sahte hesaplar ve botlar aracılığıyla yanıltıcı bilgiler yaymak ve kamuoyu algısını manipüle etmek için geniş çaplı siber faaliyetlerde de bulunulmuştur (Durmuş, 2023, s. 59).

Ukrayna'yı saldırgan gösteren yargılara yer verilerek Rusya'nın saldırganlığını meşrulaştıran bir söylemsel çerçevenin oluşturulması sağlanmıştır. Buça'da sivillerin öldürülmesi üzerine Rusya bu olaydan sorumlu olmadığını ifade ederek yargılayıcı bir dille sorumluluğu Ukrayna neo-Nazilerine yüklemiştir, Rus ordusunu karalamak için yapılan Ukrayna propagandası olarak değerlendirmiştir (Sputnik, 2024). Bir başka haberde ise Ukrayna ordusunun kentinin sakinlerini canlı kalkan olarak kullanmak istediği aktarılmıştır. Ukrayna ordu birliklerinin Donbass'taki Soledar kentinin meskun mahal bölgesinde mevzilendiğini, askerlerin yerel sakinleri canlı kalkan olarak kullanmayı planladıkları aktarılmıştır (Sputnik, 2022d). İlerleyen süreçte aynı bölgeyle ilgili Rus haber ajansı Soledar'ın Rus ordusu tarafından ele geçirildiğini ve Ukrayna'nın Bahmut şehrine giden yolun girişi olarak kabul edildiğini ifade eden haberi çıkarmasının (Ria, 2023) üzerine Ukrayna gazetesi Pravda, okuyucuları ikna etmek adına Pentagon'u habere dahil ederek Soledar'ın Rusya tarafından ele geçirildiğini doğrulamadığını" bildiren bir haber yayınlamıştır (Pravda, 2023). Kırım'daki Kerç Köprüsünün patlamasında Ukrayna'nın Rusya topraklarına saldırısı ve Ukrayna'nın saldırılarına yanıt Rusya'nın karşılık verdiği ifadeleri kullanıldığı ve olayda Ukrayna'nın sorumlu tutularak Rusya tarafından terör saldırısı olarak nitelendirilerek saldırının Ukrayna özel timleri tarafından düzenlendiğinin iddia edildiği gözlemlenmiştir (BBC, 2023).

Kırım ilhakına ve Donbas bölgesine operasyona başlamadan önce yanıltıcı haberlerin dolaşıma sokulduğu görülmüştür. Rus askerleri gibi giyinmiş fakat üzerinde hiçbir amblem bulunmayan Rusya yanlısı siviller "küçük yeşil adamlar" Rus askerleri tarafından silahlandırılarak teşkilatlandırılmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, bu aldatmacanın

sürebilmesi için Rusya'nın müdahalesine ilişkin medya iddialarının "tamamen saçmalık" olduğunu ve Rus askerlerinin hala kışlalarda bulunduğunu iddia etmiştir (Dougherty, 2014, s. 4). Bu açıklamalarıyla beraber dezenformasyonunda inkâr etme kapasitesini arttırmıştır. Veljovski, Taneski ve Dojchinovski'ye göre maskirovka kapsamında tüm bu inkarlar o kadar etkili olmuştur ki, Batı'da bile savaşın başında küçük yeşil adamların Rus askerleri değil, Kırım halkı olduğuna ikna olanlar bulunmaktadır (Veljovski vd., 2017, s. 297).

Ukrayna'nın saldırgan tutumunun yanı sıra müzakerelerden yana olmadığının algısı da yaratılmaya çalışılmıştır. Rusya'nın Luhansk Halk Cumhuriyeti ve Donbas Halk Cumhuriyeti'ni bağımsız olarak tanımasının ardından Ukrayna Devlet Başkanı, Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesildiğini ifade etmiştir. Rusya ise algı oluşturmak adına Ukrayna tarafının savaştan dolayı değil de Rusya ile ilişki kurmak istemediğinden dolayı ilişkileri kesmiş şeklinde verilerek çarpıtılmıştır. Belarus'un Rusya ve Ukrayna'nın görüşmesi için her şeyi hazırladığı ve müzakereler sırasında Ukrayna'daki askeri operasyonların geçici olarak durdurulmasına rağmen ancak Kiev'in müzakere etmeyi reddettiği ifade edilmiştir. Haberde Ukrayna'nın, Belarus'un Rusya tarafından olması nedeniyle, görüşmenin tarafsız bir ülkede yapılması gerektiğini talep etmesine rağmen (Independent, 2022), görüşmeyi reddetmek olarak kurgulanarak Ukrayna'nın savaşın devamını isteyen taraf olduğu düşüncesi yaratılmak istenmiştir. Bu husus ilerleyen süreçlerde de devam ederek Ukrayna'nın müzakerelere yanaşmayan, saldırgan ve sivillere dahi saldıran bir tutum gösterdiği aktarılmaya çalışılmıştır (Şarkul Avsat, 2024).

Ukrayna Cumhurbaşkanı V. Zelenski'nin ülkeden kaçtığına ilişkin haberler de yapmıştır. 'Rusya Federasyonu Devlet Duması Spikeri Zelenski'nin aceleyle Kiev'den çıktığı ve yakın adamları ile Lvov şehrine kaçtığı aktarılmıştır. Fakat Ukrayna tarafından bu konuyla ilgili hemen bir yalanlama gelmiştir. (Haberler, 2022). NATO'nun Ukrayna üzerinde uçuşa yasak bölge ilan etmeyi reddetmesi bir kurguya dönüştürülmüştür. Aktarılan haber içeriklerinde Zelenski'nin yeni bir savaşa neden olmak isteyen bir lider olarak gösterilmeye çalışılmıştır (Habertürk, 2022).

Sosyal medyada Ukrayna hükümetin savaş konusunda vermiş olduğu çabayı itibarsızlaştırmak için ABD tarafından sağlanan silahları kişisel kazanç için Suriye'ye sattığı iddia edilmiştir. Rus devlet medyası da bu iddiaları desteklemiş ve Ukrayna hükümetinin ön cephedeki Ukrayna ordusunu terk ettiğini iddia etmiştir (Haines, 2015). Malezya Havayolları'na ait MH17 sefer sayılı uçağın düşürülmesinin ardından Rus medyası, simülasyon yaratmak için sürekli bir dezenformasyon kampanyası başlatmıştır (Sputnik, 2019). Rus medyası, MH17 sefer

sayılı uçağın başına ne geldiğine ilişkin çok sayıda teoriyi üreterek uçağın düşürülmesinde Rusya veya ayrılıkçıların hiçbir müdahalesinin olmadığı ve Ukrayna ile ABD'nin MH17'yi imha ettiği iddia edilmiştir (Dougherty, 2015, s. 2). Rus medyasının yaymış olduğu bu iddialar Ukrayna'da yaşananları gizlemek için gündemi meşgul etmiştir. Rus medyası daha sonra söz konusu BUK füze sisteminin, savaş alanındaki varlığını açıklamanın bir yolu olarak ayrılıkçılar tarafından ele geçirilen Ukrayna donanımı olduğunu iddia etmiştir (Miller vd., 2016, s. 15). Sosyal medya ve yerel halk arasında sahte raporların yayılım etkilisi Ukrayna ordusunun karşı koyabileceğinden daha hızlı etki göstermiştir ve özellikle zırhlı birliklerin hareketlerine ilişkin yanlış haberler çoğu zaman Ukraynalıların savaşmadan geri çekilmesine neden olmuştur (Sazonoz, vd., 2016, s. 6).

5. Sonuç

Sovyet generaller tarafından geliştirilen maskirovka Sovyetler Birliği'in dağılmasından sonra İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş döneminde bile uygulanmaya devam etmiş ve 21. yüzyıl Rus askeri müdahalelerinde de değişen karakteri ile uygulanmaya devam edilmesiyle Rus askeri stratejisinin tutarlı bir özelliği olduğunu göstermektedir. Özel kuvvetleri, akıllı mühimmatlar ile teknolojinin gücünü, dezenformasyan ile bilgiyi savaşta kendi lehine kullanan Rusya, maskirovka doktrinini çağa uygun bir hale getirmiştir. Maskirovka doktrini ise Rusya'nın doğası aynı kalsa da değişen karaktere sahip olan savaşı çağa ve savaş ortamına uygun olarak icra edebilmesine olanak sağlamaktadır. Maskirovka, gizleme, aldatma ve şaşırtma yoluyla Rus düzenli ve vekil güçlerine belirleyici bir avantaj sağlayan çarpıtılmış gerçekliğin bilişsel bir etkisini yaratmıştır. Çarpıtılmış gerçeklik aynı zamanda Ukrayna halkının desteğini ve sadakatini, Ukrayna hükümetini ve ordusunun karar alma mekanizmasını, dehasını ve savaşma isteğini de olumsuz etkilemiştir. Rusya da benzer şekilde niyetlerini gizlemek, katılımını inkar etmek ve Ukrayna'daki olayları bir iç çatışma olarak göstermek için meşru müdafaa gücünü kullanmaya çalışmıştır. Dezenformasyon ile halkın kafası karıştırmak, müzakare yapıyormuş gibi görünerek tereddüt yaratmak, üstünlük elde etmek için tehdit ve zorlamayı kullanmak, hile ve kamuflaj yoluyla zafer elde etmek bu stratejilerin önemli temel taşlarıdır.

Çatışmalar boyunca Rusya, RT (Russia Today) ve Sputnik gibi uluslararası yayın yapan medya organları aracılığıyla dünya genelinde propaganda yapmıştır. Bu kanallar, Rusya'nın bakış açısını yansıtan ve Batı'yı eleştiren haberler yayımlamıştır. Ana medyanın yanı sıra sosyal medya platformlarında sahte hesaplar ve botlar aracılığıyla dezenformasyon yaymış, Ukrayna hükümetine ve Batı'ya yönelik güvensizlik yaratmaya çalışmıştır. Dezenformasyon olan

stratejik amaçlarında çıkar sağlamaya çalışan Rusya, bunu öncelikle meşrulaştırma gerekçelerini öne sürerek sağlamaya çalışmıştır. Bu meşrulaştırma gerekçeleri kapsamında **tarihi bağlar ve kültürel yakınlığı geçerli bir argüman olarak sunmaya çalışılmış, Ukrayna'nın aslında Rusya toprağı olduğu konusunda medya üzerinden ve Putin'in Kırım ilhakı ve Ukrayna Savaşı sürecinde demeçlerinde sürekli işlenmiştir. Bir diğer gerekçe Rusça konuşan nüfusun korunması** olmuştur. Rusya, Ukrayna'nın doğusunda ve özellikle Kırım'da yaşayan Rusça konuşan nüfusu "koruma" bahanesiyle müdahalelerde bulunduğunu öne sürmüştür. **NATO'nun genişlemesi de önemli bir tehdit unsuru olarak müdahalelerin meşru gerekçesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Rus Ulusal Strateji Belgelerinde de sıkla bu husussa yer veren** Rusya, NATO'nun doğuya doğru genişlemesini bir tehdit olarak algılamakta ve bu durumu, kendi güvenlik sınırlarını koruma ihtiyacı olarak sunmaktadır. Tüm bu gerekçeler çerçevesi Ukrayna'nın nükleer enerji altyapısı ve Neo-Nazi unsurlarının terör faaliyetleri gerçekleştirmesi gerekçeleri Rusya'nın işgal planı hakkındaki resmi söylemlerinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya, Ukrayna hükümetini "Naziler" olarak tanıtmış ve Ukrayna'yı Nazizm ile ilişkilendiren yalan haberler yaymıştır. Ancak bu iddialar temelsizdir ve geniş çapta kınanmıştır. Yanı sıra Ukrayna'nın ABD ile iş birliği yaparak biyolojik silah laboratuvarları kurduğunu iddia etmiştir. Bu yalan haber, Rusya'nın uluslararası toplumu ve kendi halkını Ukrayna'ya karşı harekete geçirmeyi amaçlayan bir dezenformasyon kampanyasının parçasıdır. Savaş sırasında birçok savaş suçu işlenmesine rağmen Rusya, medya üzerinden sürekli dezenformasyon kampanyaları yürütmüş ve Neo-Nazilerin Rusça konuşan nüfusa sözde "soykırım" gerçekleştirdiği söylemlerine sık sık yer verilmiştir. Henüz işgal edilmemiş bölgeler işgal edilmiş olarak medyaya yansıtılarak hasmın psikolojik olarak çökertilmesi hedeflenmiştir. Buça'da Rusya'nın gerçekleştirdiği katliamların Ukrayna tarafından sahnelendiği iddia edilmiştir. Rusya, Buça'daki sivillerin ölümünden Ukrayna'yı sorumlu tutmuş ve katliamın "sahte" olduğunu ileri sürmüştür. Ancak, bağımsız gözlemciler ve medya bu iddiaları yalanlamıştır.

Dezenformasyon hem yerel hem de uluslararası kamuoyunu yanıltmakta ve savaşın gerçek yüzünü gizlemektedir. Diğer yandan psikolojik savaşın bir parçası olarak kullanılarak, karşı tarafın moralini bozmak ve direncini kırmak için stratejik bir araç olarak hizmet etmektedir. Bu tür yalan haberler ve dezenformasyon kampanyaları, modern savaşlarda bilginin ne kadar güçlü bir silah olabileceğini göstermektedir. Hem Rusya hem de Ukrayna, medya ve sosyal medyayı stratejik bir şekilde kullanarak kendi amaçlarına hizmet eden bir bilgi savaşı yürütmüşlerdir.

Kaynakça

Anadolu Ajansı (2022). Rusya devlet başkanı Putin Donbasa özel askeri operasyon kararı aldı. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-devlet-baskani-putin-donbasa-ozel-askeri-operasyon-karari-aldi/2512311 Erişim tarihi: 01.05.2024.

Anadolu Ajansı (2024). Rusya-Ukrayna çatışma iki ulusun çatışmasından çok öte. https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/rusya-ukrayna-savasi-iki-ulusun-catismasindan-cok-ote/3116369 Erişim tarihi: 30.04.2026.

Aktürk, Ş. (2012). NATO neden genişledi? Uluslararası ilişkiler kuramları ışığında nato'nun genişlemesi ve ABD-Rusya iç siyaseti. *Uluslararası İlişkiler*, 73-97.

BBC (2023). Kremlin, Rusya ve Kırım'ı birbirine bağlayan Kerç Köprüsü'ne düzenlenen saldırıdan Ukrayna'yı sorumlu tuttu, https://www.bbc.com/turkce/articles/c3g1npr33wno Erişim tarihi: 02.05.2026.

Clausewitz, C. (2018). *Savaş üzerine.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Cumhuriyet (2022). Ukrayna'daki Neo-Nazi Azak Taburu'nun karanlık sicili, https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/ukraynadaki-neo-nazi-azak-taburunun-karanlik-sicili-1955208 Erişim tarihi: 03.05.2026.

Dijk, T. v. (1987). *News as discourse*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Dougherty,J. (2014). *Everyone lies: The Ukraine conflict and Russia's media transformation,* Cambridge, MA: Joan Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy.

Durmuş, A. (2023). Sosyal medyada propaganda: Rusya-Ukrayna Savaşı örneği, *Academic Journal of Information Technology, 14(52), 41-69.*

Eminoğlu, O. Ç. (2020). Ofansif realizm bağlamında Kırım'ın ilhakı . *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16-36.

Euronews. (2022). Ukrayna'da gizli laboratuvarlarda biyolojik silah mı üretiliyor? https://tr.euronews.com/2022/03/10/ukrayna-da-gizli-laboratuvarlarda-biyolojik-silah-m-uretiliyor erişim tarihi: 02.01.2026.

Fischer, S. (2019). *The donbas conflict: Opposing interest and narratives, difficult peace process.* Berlin: German Institute for International and Security Affairs.

Glantz, D. M. (1988). *Surprise snd maskirovka in contemporary war*, Monografi, Soviet Army Studies, Fort Leavenworth, Kansas.

Glantz, D. M. (2005). *Soviet military operational art: In pursuit of deep battle,* Chief of Staff, New Yok: United States Army.

Gölcü A., Nurlanova, A. (2022). Savaşın söylemi, söylemin savaşı: Sputnik Haber Ajansının Rusya- Ukrayna çatışması haberlerinin söylemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 231-250.

Habertürk (2022). Rusya: Zelenskiy, Rusya- NATO arasında çatışmayı kışkırtmaya çalışıyor, https://www.haberturk.com/rusya-zelenskiy-rusya-nato-arasi-catismayi-kiskirtmak-istiyor-3365616 Erişim tarihi: 29.04.2026.

Haberler (2022). Zelenski Polonya'ya kaçtı iddialarına Ukrayna'dan yanıt geldi: Görevinin başında, https://www.haberler.com/dunya/zelenski-polonya-ya-kacti-iddialarina-ukrayna-14774105-haberi/#google_vignette Erişim tarihi: 02.05.2026.

Haines, R. J. (2016). Russia's use of disinformation in the Ukraine conflict, Foreign Policy Research Institute, http://www.fpri.org/ article/2015/02/russias-use-of-disinformation-in-the-ukraine-conflict/ Erişim tarihi: 12.12.2026.

Hamilton L. D. (1986). Deception In Soviet military doctrine and operations, Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School.

Harrison, W. R. (2001). *The Russian way of war: Operational art 1904-1940*, University Press of Kansas.

Hoffman, F. G. (2009). Hybrid warfare and challenges, *Joint Forces Quaterly*, 52(1), 34-39.

Hofirek, M. (2021). Messing with their minds: Title of paper maskirovka's cognitive effects in Crımea and Donbas, Yüksek Lisans Tezi, National Defence University, Joint Forces Staff College, Joint Advanced Warfighting School.

Independent (2022). Kremlin'in Rus heyeti müzakere için Belarus'ta açıklamasına Zelenski'den yanıt, https://www.indyturk.com/node/477626/haber/kremlinin-rus-heyeti-müzakere-için-belarus'ta-açıklamasına-zelenskiden-yanıt Erişim tarihi: 02.05.2026.

Keating, C. K. (1981). *Maskirovka: The Soviet System of Camouflage*, US Army Russian Institute, Germany.

Kommersant (2022). Лавров: Россия не хочет войны, но не позволит игнорировать свои интересы, https://www.kommersant.ru/doc/5183843, Erişim tarihi: 28.04.2026.

Konopleva, T. (2014). Mediaobrazy organov vlasti (na primere Minyusta Rossii). Gosudarstvennoye upravleniye. Elektronnyy vestnik Vypusk C.43. 153-172.

Krueger, W. D. (1987). *Maskirovka—What's in it for Us?*, Monografi, School of Advanced Military Studies, USAC&GSC.

Maier, M. (2016). *A little masquerade: Russia's evolving employment of maskirovka.* Fort Leavenworth: MA Paper.

McFarlane, N. (2021). Maskirovka in Russian military operations. D. J. Bernd Horn içinde, *The Invisible Hand: Strategic Sabotage* (s. 163-168). Ottawa: Wing Winnipeg.

Miller, J., Vaux, P., Fitzpatrick, A. P., Weiss, M. (2015). *An invasion by any other name: The Kremlin's dirty war in Ukraine.* New York, NY: The Institute of Modern Russia. http://www. interpretermag.com/wp content/uploads/2015/11/IMR_Ukraine_final_links_updt_ 02_corr.pdf. Erişim tarihi: 07.12.2026.

Orenstein, H. S. (1990). *Selected readings in the history of Soviet operational art.* Kansas: Department of The Army Soviet Army Studies Office.

Pravda (2023). Pentagon, Soledar'ın Rusya tarafından ele geçirildiğini doğrulamadı, https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/12/7384650/ Erişim tarihi: 07.05.2026.

Pugachov, V. (1995). Sredstva massovoy informatsii v sovremennom politicheskom protsesse. Vestnik MGU.

Ria (2023). Wagner savaşçıları tüm soledar bölgesinin kontrolünü ele geçirdi, https://ria.ru/20230111/soledar-1844013206.html Erişim tarihi: 01.05.2026.

Rusya Federasyonu İstanbul Başkonsolosluğu (2021). Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in "Ruslarla Ukraynalıların tarihî birliği hakkında" adlı makalesi, https://istanbul.mid.ru/tr/press centre/news/rusya_devlet_ba_kan_vladimir_putin_in_ruslarla_ukraynal_lar_n_tarih_birli_i_hakk_nda_adl_makalesi/?TSPD_101_R0=08765fb817ab2000db3a9af3a4c946fc756811ea188418c322d6c7a4d2ba2de26e1f722b2c5b33920802eeb56b143000233736ae6fa9642f1b87580d9038bae4f151342f586b1bbcde8e80878fdf0a90a80b462e803be4d6d4fa96e3ffbd03b5 Erişim tarihi: 05.05.2024.

Smith, C. L. (1988). Soviet maskirovka. *Airpower Journal*, 30-32.

Sputnik (2021). Ukrayna'ya ait İHA ile öldürülen 5 yaşındaki çocuk toprağa verildi, https://anlatilaninotesi.com.tr/20210405/donetskte-ukraynaya-ait-iha-ile-oldurulen-5-yasindaki-cocuk-topraga-verildi-1044199846.html Erişim tarihi: 01.05.2026.

Sputnik (2022a). Neo-Nazilerin yükselişinden sivil katliamlara: Ukrayna iç savaşının 8 yılı, https://anlatilaninotesi.com.tr/20220601/neo-nazilerin-yukselisinden-sivil-katliamlara-ukrayna-ic-savasinin-8-yili-1056880110.html Erişim tarihi: 01.05.2026.

Sputnik (2022b). Ukraynalı neo-Naziler: Kimler ve nasıl bu kadar güçlendiler? https://anlatilaninotesi.com.tr/20220225/ukraynali-neo-naziler-kimler-ve-nasil-bu-kadar-guclendiler-1054241362.html Erişim tarihi: 02.05.2026.

Sputnik (2022c). Rusya devlet başkanı Putin Donbasa özel askeri operasyon kararı aldı. https://anlatilaninotesi.com.tr/20220224/rusya-devlet-baskani-vladimir-putin-donbassa-askeri-operasyon-karari-aldi-1054179910.html Erişim tarihi: 02.05.2026.

Sputnik (2022d). Ukrayna ordusu Soledar kentinin sakinlerini canlı kalkan olarak kullanmak istiyor, https://anlatilaninotesi.com.tr/20220714/canli--shell-ab-ulkelerinin-bu-kis-dogalgazi-karneyle-vermeleri-gerekebilir-1058715091.html Erişim tarihi: 02.05.2026.

Sputnik (2024). Buça Yıldönümü: Sputnik, yakın tarihteki en büyük provokasyonları derledi, https://anlatilaninotesi.com.tr/20240403/bucanin-yildonumu-sputnik-yakin-tarihteki-en-buyuk-provokasyonlari-derledi-1082434828.html Erişim tarihi: 28.04.2026.

Şarkul Avsat (2024). Rusya Devlet Başkanı Putin, Ukrayna'yı suçladı: İstanbul'da her konuda anlaşmıştık, https://turkish.aawsat.com/dünya/4794581-rusya-devlet-başkanı-putin-ukraynayı-suçladı-istanbulda-her-konuda-anlaşmıştık Erişim tarihi: 28.04.2026.

Timothy, T. I. (2004). Russia's reflexive control theory and the military. *Journal of Slavic Military Studies*, 237-256.

Wilson, A. (2014). *Ukraine crisis: what it means for the West.* Yale University Press.

Veljovski G., Taneski N., Dojchinovski M. (2017). The danger of "hybrid warfare" from a sophisticated adsversary: the Russian "hybridity" in Ukraine conflict. *Defence & Security Analysis,* 292-307.

Yılmaz, S. (2021). *Putin dönemi Rusya dış politikası ve güvenlik doktrinleri* . Ankara: Nobel Yayıncılık.

İnsani Güvenlik Tehditleri ve Zorunlu Göç: Suriye, Yemen ve Irak Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Human Security Threats and Forced Migration: A Comparative Analysis of Syria, Yemen, and Iraq

Berrin BAYRAM

Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, berrinb59@gmail.com

ORCID: 0009-0006-1698-320X

Özet

Bu çalışma, insani güvenlik tehditleri genel çerçevesi içinde sağlık güvenliği tehdidine odaklanmakta ve Suriye, Yemen ve Irak örneklerinde sağlık güvenliği ile zorunlu göç süreçleri arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Zorunlu göç olgusu çoğunlukla silahlı çatışma, siyasal şiddet ve güvenliksizlik ekseninde açıklanmaktadır. Fakat uzun süreli krizlerde bireyleri yerinden eden unsurlar yalnızca fiziksel şiddet ile açıklanamamaktadır. Sağlık sistemlerinin çökmesi, temel sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, sağlık personeli ve sağlık altyapısının işlevsizleşmesi, salgın hastalıkların yayılması, temiz su ve sanitasyon koşullarının bozulması, yetersiz beslenme ve kronik hastalıkların tedavi edilememesi gibi faktörler de göç süreçlerinin seyrini etkileyen önemli insani güvenlik baskıları arasında yer almaktadır.

Çalışmanın teorik çerçevesini, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 tarihli İnsani Gelişme Raporu ile literatürde yer edinen insani güvenlik yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma, insani güvenlik yaklaşımının ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, çevresel güvenlik, kişisel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasal güvenlik gibi farklı boyutlarını ayrıntılı biçimde ele almak yerine, bu yaklaşımın temel bileşenlerinden biri olan sağlık güvenliği tehdidine odaklanmaktadır. Bu tercih, çalışmanın kapsamını daraltarak sağlık güvenliği ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin daha derinlikli biçimde analiz edilmesine imkân tanımaktadır.

Araştırma, nitel yöntem çerçevesinde tasarlanmış olup karşılaştırmalı vaka analizi yaklaşımına dayanmaktadır. Suriye, Yemen ve Irak vakaları, benzer bölgesel kriz dinamiklerine sahip olmalarına rağmen sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçleriyle farklı biçimlerde ilişkilendiğini göstermeleri nedeniyle seçilmiştir. Çalışmanın veri kaynaklarını başta WHO, UNHCR, OCHA, IOM, IDMC ve UNDP olmak üzere uluslararası kuruluş raporları ile ikincil akademik literatür oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel bulgusu, sağlık güvenliği tehdidinin incelenen vakalarda zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni olarak değerlendirilemeyeceğidir. Sağlık güvenliği tehdidi, göç süreçlerini derinleştiren, kalıcılaştıran ve göçmenlerin kırılganlığını artıran ikincil fakat önemli bir insani güvenlik baskısı olarak ortaya çıkmaktadır. Suriye örneğinde sağlık sisteminin çöküşü, göçü doğrudan başlatan temel neden olmaktan ziyade yerinden edilmeyi derinleştiren ve geri dönüşleri zorlaştıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Irak örneğinde sağlık güvenliği tehdidi, iç yerinden edilme, geri dönüş süreçleri, gelen mülteci nüfus ve çevresel kırılganlıklarla iç içe geçerek çok katmanlı bir yapı göstermektedir. Yemen örneğinde ise ağır sağlık krizi, sağlık sistemi çöküşü ve salgın hastalık riskine rağmen ülke, Afrika Boynuzu'ndan Körfez ülkelerine yönelen göç hareketleri açısından transit ve varış alanı olma niteliğini korumuştur. Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin göçü tek başına yönlendiren bir neden olmadığını; aksine mevcut göç rotaları içinde hareket eden göçmenlerin kırılganlığını artırdığını da ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bilimsel katkısı, sağlık güvenliği tehdidini zorunlu göçü doğrudan üreten tekil bir neden olarak değil; göçün süresini, yönünü, geri dönüş imkânlarını ve göçmen kırılganlığını etkileyen yapısal bir unsur olarak ele almasıdır. Bu yönüyle çalışma, insani güvenlik yaklaşımının zorunlu göç çalışmalarındaki açıklayıcı gücünü sağlık güvenliği odağında ve karşılaştırmalı bir perspektifle tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Güvenliği, Zorunlu Göç, Suriye, Yemen, Irak

Abstract

This study focuses on health security threats within the broader framework of human security and aims to analyze the relationship between health security and forced migration processes in Syria, Yemen, and Iraq from a comparative perspective. The phenomenon of forced migration is most often explained in terms of armed conflict, political violence, and insecurity. However, in protracted crises, the factors displacing individuals cannot be explained solely by physical violence. Factors such as the collapse of health systems, disruption of access to basic health services, the dysfunction of health personnel and infrastructure, the spread of infectious diseases, the deterioration of clean water and sanitation conditions, malnutrition, and the inability to treat chronic diseases also constitute significant human security pressures that influence the course of migration processes.

The theoretical framework of this study is based on the Human Security Approach, as established in the United Nations Development Programme's 1994 Human Development Report and as it has been developed in the literature. In this context, rather than addressing the various dimensions of the human security approach—such as economic security, food security, environmental security, personal security, social security, and political security—in detail, the study focuses on the threat to health security, which is one of the core components of this approach. This choice narrows the scope of the study, enabling a more in-depth analysis of the relationship between health security and forced migration.

The research is designed within a qualitative framework and is based on a comparative case study approach. The cases of Syria, Yemen, and Iraq were selected because, despite sharing similar regional crisis dynamics, they demonstrate that the health security threat is linked to forced migration processes in different ways. The study's data sources consist of reports from international organizations—primarily the WHO, UNHCR, OCHA, IOM, IDMC, and UNDP—as well as secondary academic literature.

The study's key finding is that the health security threat cannot be assessed as the direct and sole cause of forced migration in the examined cases. Health security threats emerge as a secondary yet significant humanitarian security pressure that deepens and perpetuates migration processes and increases the vulnerability of migrants. In the Syrian case, the collapse of the health system is assessed not as the primary cause directly triggering migration, but rather as a factor that deepens displacement and complicates returns. In the case of Iraq, the health security threat exhibits a multi-layered structure, intertwined with internal displacement, return processes, the incoming refugee population, and environmental vulnerabilities. In the case of Yemen, however, despite a severe health crisis, the collapse of the healthcare system, and the risk of epidemics, the country has retained its status as a transit and destination point for migration flows from the Horn of Africa to the Gulf states. This situation demonstrates that the health security threat is not the sole factor driving migration; rather, it increases the vulnerability of migrants moving along existing migration routes.

The study's scientific contribution lies in its treatment of the public health security threat not as a singular cause directly generating forced migration, but as a structural factor influencing the duration, direction, and possibilities of return of migration, as well as migrant vulnerability. In this regard, the study opens up a discussion on the explanatory power of the human security approach in studies of forced migration, focusing on health security and adopting a comparative perspective.

Keywords: Health Security, Forced Migration, Syria, Yemen, Iraq

1. Giriş

Güvenlik kavramı uzun yıllar boyunca devlet merkezli bir yaklaşımla ele alınmış ve dış saldırılara karşı ülke ve toprak güvenliğini sağlama olarak tanımlanmıştır. Devletler güvenlik kavramını bu şekilde tanımlarken insanlar için güvenlik; hastalık, açlık, işsizlik, suç, sosyal çatışma, siyasi baskı ve çevresel tehlikeler ile ilişkilendirilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte güvenlik kavramı daha geniş bir çerçevede ele alınmaya başlanmış ve bireyin yaşamını, temel ihtiyaçlarını merkeze alan insani güvenlik yaklaşımı önem kazanmıştır. İnsani güvenlik kavramının akademik literatürde belirgin bir yer edinmesi ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 yılında yayımladığı İnsani Gelişme Raporu ile mümkün olmuştur.

Bu yaklaşım, zorunlu göç olgusunun da daha geniş bir çerçevede ele alınmasına imkân tanımaktadır. Zorunlu göç, bireylerin ve toplulukların kendi iradeleri dışında, yaşamlarını tehdit eden savaş, şiddet, insan hakları ihlalleri, doğal veya insan kaynaklı felaketler gibi zorlayıcı koşullar nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlandıkları çok boyutlu bir olgudur (de Haas vd., 2022, s. 8). Kuşkusuz bu unsurlar, Suriye, Yemen ve Irak gibi uzun süreli krizlerden etkilenen ülkelerde yerinden edilmenin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Ancak uzun süreli çatışma ve insani kriz ortamlarında bireylerin göç deneyimini şekillendiren faktörler yalnızca doğrudan fiziksel şiddetle sınırlı değildir. Sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, sağlık altyapısının çökmesi, salgın hastalık riskinin artması, temiz su ve sanitasyon koşullarının bozulması, ilaç ve tedaviye erişimin sınırlanması, kronik hastalıkların izlenememesi ve yetersiz beslenme gibi faktörler de bireylerin yaşamlarını sürdürebilme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göç süreçlerinin anlaşılmasında dikkate alınması gereken önemli bir insani güvenlik boyutu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, insani güvenlik tehditleri genel çerçevesi içinde sağlık güvenliği tehdidine odaklanmakta ve Suriye, Yemen ve Irak örneklerinde sağlık güvenliği ile zorunlu göç süreçleri arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni olarak değil; çatışma, siyasal şiddet, ekonomik kırılganlık, çevresel bozulma ve kurumsal kapasite kaybı gibi faktörlerle birlikte göç süreçlerini etkileyen ikincil fakat önemli bir insani güvenlik baskısı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel varsayımı, sağlık güvenliği tehdidinin göçü tek başına başlatan bir unsur olmaktan ziyade, yerinden edilmeyi derinleştiren, geri dönüşleri zorlaştıran, göçmenlerin kırılganlığını artıran ve bazı durumlarda mevcut göç rotaları üzerinde yeni riskler üreten bir faktör olduğudur.

Bu çerçevede çalışma, sağlık güvenliği tehdidinin Suriye, Yemen ve Irak örneklerinde zorunlu göç süreçleriyle nasıl ve hangi düzeylerde ilişkilendiği sorusuna odaklanmaktadır. Bu araştırma sorusu doğrultusunda çalışma, sağlık güvenliği tehdidinin söz konusu vakalarda göçü doğrudan üreten bir neden olup olmadığını tartışmaktan ziyade, göç süreçlerinin yönünü, süresini, kalıcılığını ve göçmen kırılganlığını nasıl etkilediğini incelemektedir. Böylece sağlık güvenliği tehdidi, yalnızca çatışmaların insani sonucu olarak değil, zorunlu göç dinamiklerini biçimlendiren yapısal bir kırılganlık alanı olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın kapsamı, insani güvenlik yaklaşımının tüm boyutlarını ayrıntılı biçimde ele almak yerine, bu yaklaşımın temel bileşenlerinden biri olan sağlık güvenliği tehdidiyle

sınırlandırılmıştır. Bu tercih, çalışmanın kapsamını daraltmaktadır. Ancak sağlık güvenliği ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin daha derinlikli biçimde analiz edilmesine imkân tanımaktadır. Ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, çevresel güvenlik ve kişisel güvenlik gibi diğer insani güvenlik boyutlarına ise yalnızca sağlık güvenliğiyle kesiştikleri ölçüde değinilecektir. Özellikle yetersiz beslenme, salgın hastalıklar, temiz suya erişim, çevresel bozulma ve sağlık hizmetlerinin sürdürülemez hâle gelmesi bu çalışmada sağlık güvenliği tehdidinin temel göstergeleri olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma, nitel yöntem çerçevesinde tasarlanmış olup karşılaştırmalı vaka analizi yaklaşımına dayanmaktadır. Suriye, Yemen ve Irak vakaları, benzer bölgesel kriz dinamiklerine sahip olmalarına rağmen sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçleriyle farklı biçimlerde ilişkilendiğini göstermeleri nedeniyle seçilmiştir. Suriye örneğinde sağlık sisteminin çöküşü, göçü doğrudan başlatan temel neden olmaktan çok yerinden edilmeyi derinleştiren ve geri dönüşleri zorlaştıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Irak örneğinde sağlık güvenliği tehdidi, iç yerinden edilme, gelen mülteci nüfus, geri dönüş süreçleri ve çevresel kırılganlıklarla iç içe geçen çok katmanlı bir yapıyı göstermektedir. Yemen örneğinde ise ağır sağlık krizi ve sağlık sistemi çöküşüne rağmen Afrika Boynuzu'ndan Körfez ülkelerine yönelen göç hareketlerinin Yemen üzerinden devam etmesi, sağlık güvenliği tehdidinin göçü tek başına yönlendiren bir unsur olmadığını göstermektedir. Mevcut göç rotaları üzerinde hareket eden göçmenlerin kırılganlığının da artırdığını göstermektedir.

Çalışmanın veri kaynaklarını başta Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi, Uluslararası Göç Örgütü, Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı olmak üzere uluslararası kuruluş raporları ile ikincil akademik literatür oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, sağlık güvenliği tehdidinin her bir vakada nasıl ortaya çıktığını ve zorunlu göç süreçleriyle nasıl ilişkilendiğini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Çalışma, nicel göstergeleri doğrudan nedensellik kurmak için değil, nitel karşılaştırmalı analizi destekleyen veriler olarak ele almaktadır.

Bu çalışmanın literatürdeki yeri, zorunlu göçü yalnızca savaş, çatışma ve siyasal şiddet üzerinden açıklayan yaklaşımların ötesine geçerek sağlık güvenliği tehdidinin göç süreçleri üzerindeki etkisini görünür kılma çabasından kaynaklanmaktadır. Çalışma, sağlık güvenliği tehdidini zorunlu göçü doğrudan ve tek başına üreten bir neden olarak konumlandırmamaktadır. Bunun yerine göçün kalıcılığını, geri dönüş imkânlarını, transit hareketleri ve göçmenlerin kırılganlık düzeyini etkileyen yapısal bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle

çalışma, insani güvenlik yaklaşımının zorunlu göç çalışmalarındaki açıklayıcı gücünü sağlık güvenliği odağında ve karşılaştırmalı bir perspektifle tartışmaya açmaktadır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde öncelikle insani güvenlik yaklaşımı ve sağlık güvenliği kavramı teorik çerçeve içinde ele alınmaktadır. Ardından araştırmanın yöntemi ve vaka seçimine ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Devamında Suriye, Yemen ve Irak örneklerinde sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçleriyle ilişkisi ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Son olarak üç vaka karşılaştırmalı biçimde ele alınmakta ve sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçlerindeki rolüne ilişkin genel sonuçlar tartışılmaktadır.

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Bu çalışma, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkiyi insani güvenlik yaklaşımı çerçevesinde ele almaktadır. Bu nedenle çalışmanın kavramsal ve teorik zeminini oluştururken iki temel noktadan hareket edilmektedir. İlk olarak, insani güvenlik yaklaşımı güvenliğin yalnızca devletin korunmasıyla sınırlı olmadığını; bireylerin yaşamlarını sürdürebilme kapasitelerinin, temel hizmetlere erişimlerinin ve insan onuruna uygun yaşam koşullarının da güvenlik analizinin merkezinde yer alması gerektiğini ileri sürmektedir. İkinci olarak, sağlık güvenliği bu geniş yaklaşım içinde bireyin yaşamını doğrudan etkileyen temel güvenlik alanlarından biri olmasıdır. Bu bağlamda sağlık güvenliği, yalnızca hastalıkların yokluğu ya da sağlık kurumlarının varlığıyla sınırlı değildir. Sağlık hizmetlerine erişim, sağlık altyapısının sürdürülebilirliği, salgın hastalıklarla mücadele kapasitesi, temiz su ve sanitasyon koşulları, beslenme imkânları ve kronik hastalıkların tedavisi gibi çok boyutlu unsurları içermektedir.

Bu bölümde öncelikle insani güvenlik yaklaşımının temel varsayımları ele alınmakta, ardından sağlık güvenliği kavramının bu yaklaşım içindeki yeri açıklanmaktadır. Son olarak sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişki tartışılmaktadır. Bu ilişkinin doğrudan, tek yönlü ve mekanik bir nedensellik biçiminde değil; göç süreçlerini derinleştiren, kalıcılaştıran ve göçmen kırılganlığını artıran çok katmanlı bir ilişki olarak değerlendirilmektedir.

2.1. İnsani Güvenlik Yaklaşımı

Güvenlik, Türk Dil Kurumu'na (t.y.) göre toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi ve bireylerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu olarak tanımlanırken, Cambridge Dictionary'ye (t.y.) göre risklerden ve kötüye doğru değişim tehdidinden uzak olma durumu olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlardan hareketle, en genel anlamıyla bireylerin ve

toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri için tehditlerden korunma ihtiyacını ifade etmektedir. Uzun süre boyunca bu ihtiyaç, ağırlıklı olarak devletlerin sınırlarını ve egemenliğini koruma çerçevesinde ele alınmıştır. Güvenlik denildiğinde askerî kapasite ve savunma önlemleri ön plana çıkmıştır (Baylis, 2008, s. 73). Soğuk Savaş döneminde devletler güvenlik algılarını öncelikle askeri güç, savunma ya da silahlanma olarak geliştirmiş ve klasik olarak güvenlik anlayışı bir devletin başka bir devlete saldırması çerçevesinde şekillenmiştir (Aksu ve Turhan, 2012, s. 70). Ancak, Soğuk Savaş'ın (Birdişli, 2011, s. 152; Tüysüzoğlu, 2019, s. 24) sona ermesiyle birlikte güvenlik anlayışı önemli bir dönüşüm geçirmiş ve bireylerin günlük yaşamlarını etkileyen belirsizlikler, kırılganlıklar ve riskleri içeren daha geniş ve çok boyutlu bir çerçeveye evrilmiştir.

Bu dönüşümler doğrultusunda devletler açısından ulusal güvenlik, toprakların dış askeri tehditlere karşı savunulması olarak tanımlanırken insan güvenliği perspektifinde tehdit algısı hastalık, açlık, çevresel kirlilik ve suç gibi bireylerin doğrudan yaşam kalitesini etkileyen unsurlar üzerinden şekillenmektedir (Newman, 2001, s. 240). Bu farklılaşma, güvenliğin yalnızca askerî ve devlet merkezli bir olgu olarak ele alınmasının yetersiz kaldığını ortaya koymuştur. Klasik güvenlik anlayışı değişen dünyada yerini güvenlik ilişkilerini yeniden tanımlayan insani güvenlik kavramına bırakmıştır (Adısönmez, 2016, s. 4). Bu ihtiyaç doğrultusunda, güvenliğin odağını devletten bireye kaydıran insani güvenlik kavramı, literatürde teorik bir çerçeve kazanmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 1994 tarihli İnsani Gelişme Raporu'nda insani güvenliği, bireylerin korkudan ve yoksunluktan arınmış bir yaşam sürdürebilmeleri olarak tanımlamış ve kavramı sistematik bir biçimde ele almıştır (UNDP, 1994).

UNDP, insani güvenliği devletlerin askerî kapasitesine indirgenmiş geleneksel güvenlik anlayışına alternatif olarak geliştirmiş ve bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ekonomik, sosyal ve çevresel tehditleri güvenliğin merkezine yerleştirmiştir. Bu yaklaşıma göre kalıcı barış, yalnızca savaşın önlenmesiyle değil, bireylerin korkudan ve yoksunluktan özgür bir yaşam sürdürebilmeleriyle mümkün olabilmektedir (UNDP, 1994, s. 3).

UNDP (1994)'ye göre insan güvenliği insan hayatı ve onuruyla ilgili bir endişedir ve bu yönüyle insan merkezlidir, evrenseldir ve insan güvenliğini tehdit eden her unsur bütün ulus devletleri ilgilendirmektedir. Bu kapsamda UNDP insan güvenliğini tehdit eden en temel yedi kategoriyi açıklamıştır. Buna göre tehdit unsurları; ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevresel güvenlik, kişisel güvenlik, toplumsal güvenlik ve siyasal güvenliktir (UNDP, 1994, ss. 24–25).

2.2. Sağlık Güvenliği Tehdidi

İnsani Gelişme Raporunda açıklanan insani güvenliği tehdit eden yedi unsurdan biri olan sağlık güvenliği kavramı, herkesin temel sağlık hizmetlerine eşit, sürekli ve güvenli biçimde erişebilmesini insani güvenliğin vazgeçilmez bir unsuru olarak tanımlanmaktadır. İnsani güvenlik perspektifinden bakıldığında sağlık güvenliği daha geniş bir anlam taşımaktadır. Bu kapsamda sağlık güvenliği; bireylerin temel sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi, ilaç ve tıbbi malzemelere erişebilmesi, sağlık personeli ve sağlık kurumlarından yararlanabilmesi, bulaşıcı hastalıklardan korunabilmesi, temiz su ve sanitasyon koşullarına sahip olabilmesi, yeterli beslenme imkânlarına ulaşabilmesi ve kronik hastalıkların tedavisini sürdürebilmesiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla sağlık güvenliği, yalnızca tıbbi hizmetlerin varlığına değil, bu hizmetlerin erişilebilir, sürdürülebilir ve kriz koşullarında işlevsel kalabilmesine bağlıdır.

Dünya Sağlık Örgütü'ne (World Health Organization [WHO]) göre sağlık güvenliği, coğrafi bölgeler ve uluslararası sınırlar boyunca insanların sağlığını tehlikeye atan akut halk sağlığı olaylarının tehlikesini ve etkisini en aza indirmek için gerekli olan hem proaktif hem de reaktif faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (WHO, t.y.). Dünya Sağlık Örgütü'nün küresel halk sağlığı güvenliği yaklaşımı da sağlık tehditlerinin yalnızca ulusal sınırlar içinde değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Salgın hastalıklar, halk sağlığı acilleri, doğal afetler, çevresel bozulma ve kitlesel hareketlilikler sağlık güvenliği risklerini sınır aşan bir boyuta taşıyabilmektedir (WHO, 2007). Bu durum, sağlık güvenliğinin yalnızca bireysel veya ulusal bir mesele olmadığını, aynı zamanda bölgesel ve küresel güvenlik tartışmalarıyla da bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle zorunlu göç ve kitlesel yerinden edilme süreçlerinde sağlık güvenliği tehdidi hem göç eden bireyler hem de göç alan toplumlar açısından çok boyutlu sonuçlar doğurabilmektedir.

Sağlık güvenliğini tehdit eden unsurlar farklı biçimlerde sınıflandırılabilmektedir. Aydın (2023), sağlık güvenliğini tehdit eden unsurları doğal ve doğal olmayan yollardan ortaya çıkan tehditler olmak üzere iki kısımda incelemektedir. Aydın'a göre salgınlar ve bulaşıcı hastalıklar sağlık güvenliğini doğal yollardan tehdit eden unsurlar arasında yer alırken; kitle imha silahlarının kullanımı ise sağlık güvenliğini doğal olmayan yollardan tehdit eden unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu sınıflandırma, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca sağlık sisteminin kendi iç sorunlarından kaynaklanmadığını; aynı zamanda çevresel krizler, salgınlar, savaş ve kitlesel hareketlilikler gibi daha geniş güvenlik sorunlarıyla iç içe geçtiğini göstermektedir.

Sağlık güvenliği tehdidi, özellikle savaş, iç çatışma ve uzun süreli insani kriz ortamlarında daha görünür hâle gelmektedir. Çatışmalar yalnızca can kayıplarına ve fiziksel yaralanmalara yol açmamaktadır. Bunun yanı sıra, sağlık sistemlerinin kurumsal kapasitesini de aşındırmaktadır. Hastanelerin zarar görmesi, sağlık tesislerinin kapatılması, sağlık personelinin ülke içinde yerinden edilmesi veya ülkeyi terk etmesi, ilaç ve tıbbi malzeme tedarik zincirlerinin bozulması, aşılama programlarının aksaması ve acil sağlık hizmetlerinin sürdürülemez hâle gelmesi sağlık güvenliği tehdidinin temel göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, çatışmanın yalnızca insani sonucu olarak değil, bireylerin yaşamlarını sürdürebilme kapasitelerini doğrudan etkileyen yapısal bir kırılganlık alanı olarak ele alınmalıdır.

Sağlık güvenliği tehdidinin önemli bir boyutu da bulaşıcı hastalık riskidir. Çatışma ve yerinden edilme koşullarında kalabalık kamplar, yetersiz barınma, temiz suya erişim eksikliği, sanitasyon altyapısının bozulması ve aşılamanın aksaması salgın hastalıkların yayılma riskini artırmaktadır. Kolera, kızamık, çocuk felci, hepatit, tifo ve solunum yolu hastalıkları gibi hastalıklar, sağlık sisteminin zayıfladığı kriz ortamlarında daha hızlı yayılabilmektedir. Ancak sağlık güvenliği tehdidini yalnızca salgın hastalıklarla sınırlamak eksik bir değerlendirme olmaktadır. Diyabet, hipertansiyon, kanser, böbrek yetmezliği ve kalp hastalıkları gibi kronik hastalıkların tedavisinin kesintiye uğraması da uzun süreli krizlerde ciddi bir sağlık güvenliği sorunu üretmektedir. Bu tür hastalıkların tedavi edilememesi, bireyleri doğrudan çatışma tehdidi altında olmasalar bile yaşadıkları yerde kalamaz hâle getirebilmektedir.

Sağlık güvenliği tehdidi aynı zamanda kamu otoritesinin temel hizmet sağlama kapasitesiyle de ilişkilidir. Sağlık sisteminin sürdürülebilirliğini kaybetmesi, devletin veya yerel yönetimlerin toplumun temel ihtiyaçlarına cevap verme kapasitesinin zayıfladığını göstermektedir. Sağlık hizmetlerine erişimin ortadan kalktığı, ilaç temininin kesildiği, sağlık personelinin yetersiz kaldığı ve salgın hastalık riskinin arttığı koşullarda bireyler için güvenlik yalnızca çatışmadan korunma anlamına gelmez; aynı zamanda yaşamsal hizmetlere ulaşabilme imkânı anlamına da gelmektedir. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, insani güvenlik yaklaşımı içinde bireyin hayatta kalma, sağlıklı yaşam sürme ve insan onuruna uygun koşullarda yaşama kapasitesiyle doğrudan bağlantılıdır.

Bu noktada sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçleriyle ilişkisi önem kazanmaktadır. Sağlık sistemlerinin çökmesi, temel sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, salgın hastalık riskinin artması, temiz su ve sanitasyon koşullarının bozulması ve kronik hastalıkların tedavi edilememesi bireylerin yaşadıkları yerde kalabilme kapasitelerini

zayıflatabilmektedir. Bununla birlikte sağlık güvenliği tehdidini zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni olarak değerlendirmek indirgemeci bir yaklaşım olur. Bu tehdit daha çok çatışma, siyasal şiddet, ekonomik kırılganlık ve kurumsal kapasite kaybı gibi unsurlarla birlikte göç süreçlerini derinleştiren, yerinden edilmeyi kalıcılaştıran ve göçmenlerin kırılganlığını artıran ikincil fakat önemli bir insani güvenlik baskısı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, çalışma kapsamında Suriye, Yemen ve Irak örnekleri üzerinden zorunlu göç süreçleriyle ilişkisi bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

2.3. Sağlık Güvenliği ve Zorunlu Göç İlişkisi

Zorunlu göç, bireylerin ve toplulukların kendi iradeleri dışında, yaşamlarını tehdit eden savaş, şiddet, insan hakları ihlalleri, doğal veya insan kaynaklı felaketler gibi zorlayıcı koşullar nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlandıkları çok boyutlu bir olgudur (de Haas vd., 2022, s. 8).

Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration [IOM]) bu tür göçü, yaşam ve geçim kaynaklarını tehdit eden durumlar nedeniyle zor, baskı veya zorlayıcılık unsuru içeren göç hareketi olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda hem mülteciler hem de ülkeleri içinde yerinden edilenler gibi farklı gruplar yer almaktadır (IOM, 2009). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]) ise zorunlu göç bağlamında yerinden edilme ve kaçış durumlarını vurgulamakta, özellikle çatışma, genel şiddet veya ciddi insan hakları ihlallerinden kaçan bireylerin zorla yer değiştirme süreçlerine dikkat çekmektedir. Bu çerçevede zorunlu göç, sadece coğrafi yer değiştirmeyi değil, bireylerin güvenlik, özgürlük ve temel yaşam koşullarına ulaşma arayışını ortaya koyan karmaşık sosyal ve politik süreçleri kapsamaktadır. Dolayısıyla zorunlu göç, sadece coğrafi bir yer değiştirme değil, aynı zamanda sosyal, hukuki ve insan hakları açısından karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur.

Zorunlu göç kavramı, literatürde 1950'lerden itibaren giderek netleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı (Ökten Sipahioğlu, 2022, s. 392) sonrasında ortaya çıkan büyük mülteci hareketleri, uluslararası toplumun göçü bir sorun olarak ele almasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar, özellikle sığınmacıların korunması ve yerinden edilmenin düzenlenmesi amacıyla ilk yasal ve kurumsal çerçeveleri oluşturmuşlardır. 1980'lerden itibaren zorunlu göç araştırmaları, mültecilik, yerinden edilme ve çatışma bağlamındaki göç hareketlerini sistematik biçimde inceleyen disiplinlerarası bir akademik çalışma alanı olarak gelişmeye başlamıştır (Chatty ve Marfleet, 2013, s. 2).

Ayyıldız (2023), zorunlu göçü bireylerin kendi istekleri dışında, çeşitli zorlayıcı etkenler nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaları durumu olarak açıklamıştır. Bu göç türü sadece fiziksel bir hareketlilikten ibaret değildir. Aynı zamanda sosyal, ekonomik, politik ve kültürel boyutları olan çok katmanlı bir süreçtir. Zorunlu göç, mültecilik, sığınmacılık, ülke içi yerinden edilme, kalkınma kaynaklı yer değiştirmeler veya sürgün gibi farklı durumları kapsamaktadır. Bu nedenle zorunlu göç, hem bireysel deneyimleri hem de küresel ve yapısal süreçleri içine alan geniş bir kapsamda değerlendirilmelidir.

Bu çalışmalar göz önüne alındığında, zorunlu göçün sadece coğrafi bir yer değiştirme değil, aynı zamanda birey ve toplum üzerinde uzun vadeli sosyal, ekonomik ve politik etkiler bırakan çok boyutlu bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. Günümüzde zorunlu göç, savaş, etnik çatışmalar, doğal afetler ve iklim değişikliği gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanan küresel bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Bu çerçevede zorunlu göçün çok boyutlu yapısı, sağlık güvenliği tehdidinin göç süreçleriyle ilişkisini değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü uzun süreli krizlerde bireylerin yerinden edilme deneyimleri yalnızca savaş ve doğrudan şiddetle değil; sağlık hizmetlerine erişim, salgın hastalık riski, temiz su ve sanitasyon koşulları gibi yaşamsal güvenlik alanlarıyla da yakından ilişkilidir.

3. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tasarlanmış olup karşılaştırmalı vaka analizi yaklaşımına dayanmaktadır. Araştırmanın temel amacı, sağlık güvenliği tehdidinin Suriye, Yemen ve Irak örneklerinde zorunlu göç süreçleriyle hangi biçimlerde ilişkilendiğini ortaya koymaktır. Bu nedenle çalışma, sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göçü doğrudan ve tek başına üreten bir neden olup olmadığını kanıtlamaya yönelik nedensel bir model kurmaktan ziyade, söz konusu tehdidin göç süreçlerini nasıl derinleştirdiğini, kalıcılaştırdığını ve göçmen kırılganlığını hangi biçimlerde artırdığını karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Araştırmada karşılaştırmalı vaka analizi yaklaşımının tercih edilmesinin temel nedeni, Suriye, Irak ve Yemen vakalarının benzer bölgesel kriz dinamiklerine sahip olmalarına rağmen sağlık güvenliği ile zorunlu göç ilişkisi bakımından farklı örüntüler ortaya koymalarıdır. Üç ülke de uzun süreli çatışma, siyasal istikrarsızlık, insani kriz ve kitlesel yerinden edilme süreçleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte sağlık güvenliği tehdidinin göç süreçleri üzerindeki etkisi her bir vakada aynı biçimde ortaya çıkmamaktadır. Bu farklılık, çalışmanın karşılaştırmalı bir perspektifle yürütülmesini gerekli kılmaktadır.

Suriye vakası, sağlık sisteminin çöküşünün yerinden edilme süreçlerini nasıl derinleştirdiğini ve geri dönüşleri nasıl zorlaştırdığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Suriye'de sağlık altyapısının zarar görmesi, sağlık personeli kaybı, bulaşıcı hastalık riskinin artması ve temel sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, göçün doğrudan nedeni olmaktan çok yerinden edilmenin kalıcılaşmasında etkili olan yapısal faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Suriye örneği, sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göçü derinleştirici ve geri dönüşü zorlaştırıcı etkisini incelemek açısından çalışmaya dâhil edilmiştir.

Irak vakası sağlık güvenliği tehdidinin çok katmanlı biçimde ortaya çıktığı bir örnek olarak ele alınmaktadır. Irak, hem kendi içinde büyük ölçekli yerinden edilme süreçleri yaşamış, hem Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapmış, hem de farklı dönemlerde dışarıya göç veren bir ülke konumunda olmuştur. Bu çok yönlü hareketlilik, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca iç yerinden edilme ile değil, gelen mülteci nüfus, geri dönüş süreçleri, sağlık altyapısı üzerindeki baskı ve çevresel kırılganlıklarla birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Irak örneği, sağlık güvenliği–zorunlu göç ilişkisinin çok katmanlı yapısını analiz etmek açısından çalışmaya dâhil edilmiştir.

Yemen vakası ise sağlık güvenliği ve göç ilişkisini daha farklı bir boyutta görünür kılmaktadır. Yemen'de uzun süreli çatışma, sağlık sistemi çöküşü, kolera salgını, yetersiz beslenme ve temel sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan ciddi sorunlara rağmen ülke, Afrika Boynuzu'ndan Körfez ülkelerine yönelen göç hareketleri açısından transit ve zaman zaman varış alanı olma niteliğini sürdürmektedir. Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin göçü tek başına yönlendiren ya da durduran bir unsur olmadığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık sağlık güvenliği tehdidi, mevcut göç rotaları üzerinde hareket eden göçmenlerin kırılganlığını artıran bir faktör olarak işlemektedir. Bu yönüyle çalışma, sağlık güvenliği tehdidinin göç süreçlerindeki etkisini göçmen kırılganlığı boyutuyla ele alması bakımından özgün bir boyut taşımaktadır.

Çalışmanın veri kaynaklarını başta Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi, Uluslararası Göç Örgütü, Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı olmak üzere uluslararası kuruluş raporları oluşturmaktadır. Bunun yanında konuya ilişkin ikincil akademik literatürden de yararlanılmaktadır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler, sağlık güvenliği tehdidinin her bir vakada hangi göstergeler üzerinden ortaya çıktığını ve zorunlu göç süreçleriyle nasıl ilişkilendiğini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Araştırmada kullanılan veriler; sağlık altyapısının durumu, sağlık hizmetlerine erişim, bulaşıcı hastalık riski, yetersiz beslenme, temiz su ve sanitasyon koşulları, ülke içinde yerinden edilmiş nüfus, mülteci hareketleri, transit göç ve geri dönüş süreçleri gibi göstergeler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu göstergeler, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca tıbbi bir mesele olmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra bu tehdidin bireylerin yaşadıkları yerde kalabilme, yerinden edildikten sonra geri dönebilme veya göç rotaları üzerinde güvenli koşullara erişebilme kapasitesiyle de ilişkili olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Çalışmanın yöntemsel sınırlılığı, kullanılan verilerin ağırlıklı olarak uluslararası kuruluş raporları ve ikincil kaynaklara dayanmasıdır. Bu nedenle çalışma, bireysel göç kararlarını doğrudan ölçen saha verilerine dayalı bir nedensellik analizi sunmamaktadır. Bunun yerine sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç süreçleri arasındaki ilişkiyi, mevcut raporlar ve ikincil veriler üzerinden karşılaştırmalı ve yorumlayıcı bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Bu sınırlılık, çalışmanın temel iddiasıyla da uyumludur. Zira çalışma, sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni olduğunu ileri sürmemektedir. Bu tehdidin göç süreçlerini derinleştiren, kalıcılaştıran ve göçmen kırılganlığını artıran yapısal bir unsur olarak nasıl işlediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde Suriye, Yemen ve Irak örnekleri, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç süreçleri arasındaki ilişki bakımından ele alınmaktadır. Her vaka, kendi tarihsel bağlamı içinde sağlık güvenliği göstergeleri ve zorunlu göç dinamikleri üzerinden değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular bölüm sonunda karşılaştırmalı olarak tartışılmaktadır.

4.1. Suriye: Sağlık Sisteminin Çöküşü ve Yerinden Edilmenin Kalıcılaşması

Suriye'de sağlık güvenliği tehdidi, 2011 yılında başlayan toplumsal hareketlilik ve çatışma ortamının kısa sürede militarize olmasıyla birlikte görünür hâle gelmiştir. 2011 sonrası süreçte insani güvenliğin farklı boyutları eşzamanlı olarak aşınırken, sağlık güvenliği bu aşınmanın en erken ve en belirgin alanlarından biri olmuştur. WHO'nun 6 Mart 2012 tarihli durum raporu, sağlık tesislerinin çatışma ortamından etkilendiğini, sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşandığını, sağlık personeli eksikliği ile temel ilaç, tıbbi ekipman ve malzeme yetersizliklerinin ortaya çıktığını göstermektedir (WHO, 2012a). Aynı dönemde sağlık hizmetlerine erişimin güvenlik gerekçesiyle kısıtlanması, sivillerin gündelik yaşam güvenliğini zayıflatmış ve temel hizmet sürekliliğini kırılgan hâle getirmiştir.

13 Mart 2012 tarihli WHO raporu ise sivillerin öldürülmesi ve yaralanmasının yaygınlaştığını, güvenlik eksikliği nedeniyle sağlık, su ve beslenme gibi temel hizmetlere erişimin ciddi biçimde sınırlandığını göstermektedir (WHO, 2012b). Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca hastane ve sağlık personeli kaybıyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetleri, aşılama faaliyetleri, suya erişim ve beslenme koşulları üzerinden de derinleştiğini göstermektedir. Özellikle çocuklar, kronik hastalar ve yaralı siviller açısından sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, yerinde kalma kapasitesini zayıflatan önemli bir insani güvenlik baskısı yaratmıştır.

Suriye'de sağlık güvenliği ile zorunlu göç arasındaki ilişki 2012 yılı itibarıyla daha görünür hâle gelmiştir. WHO'nun 8 Mayıs 2012 tarihli durum raporu, sağlık sistemindeki zayıflama ve süregelen iç karışıklıkların, ülke içi yerinden edilme ve komşu ülkelere yönelen sınırlı dış göç hareketleriyle aynı dönemde belirginleştiğini göstermektedir (WHO, 2012c). Bu dönemde Kırsal Şam ve Tartus başta olmak üzere farklı bölgelere yönelik nüfus hareketleri yaşanmış; on binlerce kişi Ürdün, Lübnan, Türkiye ve Irak'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bu hareketlilik henüz sonraki yıllarda görülecek kitlesel dış göç dalgası niteliğinde olmasa da, sağlık hizmetlerine erişimdeki süreklilik kaybının yer değiştirme süreçleriyle birlikte işlemeye başladığını göstermektedir. Bu erken dönem gelişmeler, Suriye'de sağlık güvenliği tehdidinin çatışmanın ilk yıllarından itibaren yalnızca sağlık hizmetlerine erişim sorunu olarak değil, aynı zamanda yerinden edilme süreçleriyle birlikte ilerleyen yapısal bir insani güvenlik baskısı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

2013 yılı, Suriye'de sağlık güvenliği tehdidinin derinleştiği ve zorunlu göçün bölgesel ölçekte hız kazandığı kritik bir dönemdir. WHO'nun 2013 yılına ilişkin değerlendirmelerine göre yıl sonunda hastanelerin yaklaşık %73'ü hasar görmüş, bunların %45'i tamamen işlevsiz hâle gelmiştir. Ambulansların büyük bölümünün devre dışı kalması, sağlık bilgi sisteminin çökmesi ve aşılama oranlarının %90'dan %50'ye gerilemesi, devletin temel hizmet sunma kapasitesindeki kırılmayı açık biçimde göstermektedir (WHO, 2014c). Sağlık personelinin güvenliğini tehdit eden saldırılar, adam kaçırma vakaları ve çatışma koşulları nedeniyle birçok sağlık çalışanının ülkeyi terk etmesi, hizmet sunum kapasitesini daha da daraltmıştır.

Bu dönemde sağlık güvenliği tehdidi, ekonomik ve altyapısal bozulmalarla da birleşmiştir. Suriye lirasındaki değer kaybı ve ilaç fiyatlarındaki artış, sağlık hizmetlerine erişimi ekonomik olarak da zorlaştırmıştır. Kronik hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlara erişimin azalması, diyabet, kardiyovasküler hastalıklar ve kanser gibi rahatsızlıkları hayati risk hâline getirmiştir. Aynı dönemde Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı'nın (World Food

Programme [WFP]) raporları ekmek, un ve yakıt kıtlığının yaygınlaştığını ve gıda fiyatlarının iki katına çıktığını göstermektedir (WFP, 2013). Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (United Nations Children's Fund [UNICEF]) verileri ise özellikle çocuklar arasında yetersiz beslenme ve solunum yolu enfeksiyonları gibi sağlık sorunlarının öne çıktığını göstermektedir (UNICEF, 2013). Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, gıda güvenliği, su güvenliği ve çevresel güvenlik alanlarındaki kırılmalarla birlikte bireylerin yaşam koşullarını sürdürülemez hâle getiren çok boyutlu bir baskıya dönüşmüştür.

UNHCR'nin 2013 yılı Suriye Bölgesel Müdahale Planı ve 2014 yılı planlama belgesi, 2013 boyunca Suriyeli mülteci nüfusundaki hızlı artışın bölge ülkeleri üzerindeki insani hizmet baskısını keskin biçimde yükselttiğini göstermektedir (UNHCR, 2013a; UNHCR, 2014). 2014 Suriye Bölgesel Müdahale Planı, 2011'den bu yana Suriye'den kaçanların sayısının 2 milyonu aştığını vurgulayarak bölgesel kapasite üzerindeki baskının ulaştığı ölçeği ortaya koymaktadır (UNHCR, 2014). Bu çerçevede 2013 yılı, sağlık güvenliğindeki yapısal çöküş ile zorunlu göçün bölgesel ölçekte hız kazanmasının eşzamanlılaştığı bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

2014 yılı itibarıyla sağlık güvenliği tehdidi daha geniş ölçekli bir insani kriz biçimine dönüşmüştür. WHO, 2014 sonu itibarıyla yaklaşık 12,2 milyon kişinin acil insani yardıma ihtiyaç duyduğunu, 7,6 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiğini ve 3,8 milyondan fazla kişinin ülke dışına çıktığını belirtmektedir (WHO, 2015d). UNHCR Global Trends 2014 değerlendirmesinde de Suriye, yaklaşık 3,88 milyon mülteci ve 7,6 milyon ülke içinde yerinden edilmiş kişi ile hem sınır aşan hem de ülke içi yerinden edilme bakımından başlıca kriz kaynaklarından biri olarak tanımlanmaktadır (UNHCR, 2015d). Bu veriler, sağlık sistemi çöküşü ile kitlesel yerinden edilme arasındaki eşzamanlılığı göstermektedir. Ancak bu eşzamanlılık sağlık güvenliği tehdidinin tek başına göçü başlattığı anlamına gelmemektedir. Daha dikkatli bir ifadeyle sağlık güvenliği tehdidi, çatışma ve güvenliksizlik ortamında yerinden edilmeyi derinleştiren ve kalıcılaştıran bir yapısal baskı olarak işlemektedir.

2014'te sağlık hizmetlerinin fiziksel ve operasyonel altyapısındaki bozulma da belirginleşmiştir. WHO'nun birincil sağlık hizmetlerine ilişkin değerlendirmesi, işlevsel durumdaki sağlık merkezlerinin yarısından fazlasının yoğun iç göç nedeniyle aşırı vaka yükü altında olduğunu, merkezlerin %40'ından fazlasında düzenli elektrik kesintisi yaşandığını ve yalnızca %12,3'ünde çalışan jeneratör bulunduğunu göstermektedir (WHO, 2015d). Bu tablo, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca tıbbi tedavi kapasitesinin azalmasıyla açıklanamayacağını; enerji, su, lojistik ve tedarik gibi temel altyapı unsurlarına bağımlı çok boyutlu bir sistem

kırılganlığı olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Aynı yıl su ve sanitasyon sistemlerindeki bozulmanın Hepatit A ve tifo gibi su kaynaklı hastalık risklerini artırdığı da WHO tarafından vurgulanmaktadır (WHO, 2015d).

2015 yılı, Suriye'de sağlık güvenliği tehdidinin daha da derinleştiği bir dönem olmuştur. WHO, 2015'i krizin başlangıcından bu yana en zorlu yıl olarak çerçevelemektedir (WHO, 2016). Rapora göre 2015 boyunca 1 milyondan fazla kişi ülke içinde yerinden edilmiş, aylık 25.000'den fazla kişi yaralanmış ve ihtiyaç sahibi nüfus 2014'te 12,2 milyondan 2015'te 13,5 milyona yükselmiştir (WHO, 2016). Aynı dönemde sağlık tesislerinin büyük kısmının kapalı ya da kısmen işlevsel olduğu, su altyapısının kriz öncesinin yaklaşık üçte birine düştüğü ve yoğun yerinden edilme alanlarında su yetersizliğinin acil düzeylere ulaştığı belirtilmektedir (WHO, 2016). Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [OCHA]) 2016 Suriye İnsani Müdahale Planı özetinde de 2015 sonu itibarıyla yaklaşık 13,5 milyon kişinin insani yardıma ihtiyaç duyduğu ve 6,5 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiği ifade edilmektedir (OCHA, 2015).

2015'te sağlık güvenliği tehdidinin en önemli boyutlarından biri sağlık insan gücü kaybıdır. WHO, çatışmanın başlangıcından itibaren sağlık işgücünün yarısından fazlasının ülkeyi terk ettiğini ve yalnızca Haziran-Aralık 2015 arasında kamu hastanelerinde çalışan doktor sayısının yaklaşık %10 azaldığını belirtmektedir (WHO, 2016). Sağlık personelindeki bu kayıp, yalnızca hizmet arzını azaltmamış; travma bakımı, cerrahi hizmetler, anestezi, laboratuvar hizmetleri ve kronik hastalık yönetimi gibi uzmanlık gerektiren alanlarda da ciddi bir kapasite kaybı yaratmıştır. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, yalnızca sağlık hizmetine erişim sorunu değil, aynı zamanda nitelikli bakımın sürekliliği sorunu olarak da ortaya çıkmıştır.

Aynı yıl sağlık tesislerine ve sağlık personeline yönelik saldırılar, kuşatma ve abluka uygulamaları sağlık hizmetlerini doğrudan kesintiye uğratmıştır. WHO raporu, sivillerin kuşatma altındaki alanlardan çıkamadığını, yardım kuruluşlarının girişte zorlandığını, beş yaş altı çocuklarda yetersiz beslenme riskinin arttığını ve yaralıların zamanında tedaviye ulaşamaması nedeniyle kalıcı sakatlık riskinin yükseldiğini belirtmektedir (WHO, 2016). Kronik hastalık hastalarının yaşam kurtarıcı ilaçlara ve bakım sürekliliğine erişememesi ise sağlık güvenliğinin yalnızca acil müdahale değil, uzun süreli hastalık yönetimi bağlamında da çöktüğünü göstermektedir.

UNHCR'nin Global Trends 2015 değerlendirmesi, 2015 yıl sonu itibarıyla Suriye için yaklaşık 4,9 milyon mülteci ve 6,6 milyon ülke içinde yerinden edilmiş kişi bulunduğunu

göstermektedir (UNHCR, 2016a). Aynı değerlendirmede toplam zorunlu yerinden edilmiş Suriyeli nüfusun yaklaşık 11,7 milyona ulaştığı belirtilmektedir (UNHCR, 2016a). Bu veriler, sağlık güvenliği krizinin kitlesel nüfus hareketleriyle eşzamanlı biçimde ilerlediğini göstermektedir. Bununla birlikte bu çalışmanın analitik çerçevesi açısından söz konusu eşzamanlılık, sağlık güvenliği tehdidinin göçün doğrudan ve tekil nedeni olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Suriye'de göçün birincil nedeni çatışma, siyasal şiddet ve güvenliksizliktir. Sağlık güvenliği tehdidi ise bu yerinden edilme sürecini hızlandıran, derinleştiren ve geri dönüşleri zorlaştıran ikincil fakat önemli bir insani güvenlik baskısıdır.

2016–2017 döneminde sağlık güvenliği tehdidi, Suriye içinde hizmet çöküşü olarak devam etmekle birlikte, aynı zamanda zorunlu göçü kalıcılaştıran ve yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını derinleştiren bir mesele hâline gelmiştir. WHO'nun 2016 yıllık raporuna göre 2016 sonunda 13,5 milyon kişi insani yardıma ihtiyaç duymakta, 6,5 milyon kişi evlerinden zorla edilmiş durumda bulunmakta ve yaklaşık 4,8 milyon kişi diğer ülkelere sığınmış durumdadır (WHO, 2017c). UNHCR'nin 2016 raporunda Suriye kaynaklı mülteci sayısının 2016 sonu itibarıyla yaklaşık 5,5 milyon olduğu, 2017 raporlarında ise bu sayının 2017 sonunda yaklaşık 6,3 milyona yükseldiği belirtilmektedir (UNHCR, 2017a; UNHCR, 2018a). Bu artış, sağlık altyapısının tahribi, sağlık çalışanı kaybı, kuşatma ve erişim engelleri ile salgın risklerinin birlikte işleyerek yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını artırdığını göstermektedir.

2018 sonrası süreçte sağlık güvenliği tehdidi, artık yalnızca savaşın ilk yıllarındaki sistem çöküşü üzerinden değil, uzun süreli yerinden edilmenin yarattığı kronik kırılganlıklar üzerinden değerlendirilmelidir. WHO'nun 2018 Suriye Yıllık Raporu'na göre yıl içinde çatışmalar nedeniyle yaklaşık 1,5 milyon kişi yeni yerinden edilmiş, ülke içinde insani yardıma ihtiyaç duyan nüfus 13 milyonun üzerine çıkmış ve en az 6,2 milyon kişi ülke içinde yerinden edilmiş durumda kalmıştır (WHO, 2018). OCHA'nın 2019 insani ihtiyaç değerlendirmesi de 2018 sonu itibarıyla yaklaşık 11,7 milyon kişinin insani yardıma ihtiyaç duyduğunu ve 6,2 milyon kişinin ülke içinde yerinden edilmiş durumda kaldığını belirtmektedir (OCHA, 2019a). Bu göstergeler, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca göçü başlatan döneme ilişkin değil, yerinden edilmenin sürmesi ve geri dönüşlerin zorlaşması bakımından da yapısal bir rol oynadığını göstermektedir.

Suriye örneğinde sağlık güvenliği tehdidi üç temel mekanizma üzerinden zorunlu göç süreçleriyle ilişkilidir. Birincisi, travma ve acil bakım kapasitesinin çökmesidir. Sağlık tesislerine yönelik saldırılar, ambulans sistemlerinin zarar görmesi, yaralıların zamanında tedaviye ulaşamaması ve sağlık personeli kaybı, bireylerin çatışma bölgelerinde yaşamlarını

sürdürme kapasitesini zayıflatmıştır. İkincisi, kronik hastalıkların tedavi edilememesidir. Diyabet, hipertansiyon, kardiyovasküler hastalıklar ve kanser gibi uzun süreli tedavi gerektiren hastalıklar, ilaç ve uzman bakımına erişimin kesintiye uğramasıyla birlikte hayati risk alanlarına dönüşmüştür. Üçüncüsü ise bulaşıcı hastalık riskinin artmasıdır. Su ve sanitasyon altyapısındaki bozulma, aşılama oranlarındaki düşüş ve yoğun yerinden edilme alanlarında kalabalık yaşam koşulları, Hepatit A, tifo, kızamık, boğmaca gibi hastalıkların yayılma riskini artırmıştır (WHO, 2014c; WHO, 2015d; WHO, 2016).

Sonuç olarak Suriye örneği, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin dolaylı fakat güçlü biçimde işlediğini göstermektedir. Sağlık altyapısının zarar görmesi, sağlık personeli kaybı, aşılama oranlarının düşmesi, su ve sanitasyon sistemlerinin bozulması, bulaşıcı hastalık riskinin artması ve kronik hastalıkların tedavi edilememesi, göçü tek başına başlatan nedenler olarak görülmemektedir. Çatışma ve güvenliksizlik ortamında yerinden edilmeyi derinleştiren ve geri dönüşleri zorlaştıran yapısal baskılar olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle Suriye'de sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göçün doğrudan nedeni olmaktan ziyade, onu hızlandıran, kalıcılaştıran ve yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını artıran temel insani güvenlik boyutlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

4.2. Irak: Çok Katmanlı Sağlık Güvenliği ve Göç Dinamiği

Irak örneği, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin tek bir göç biçimi üzerinden açıklanamayacağını göstermesi bakımından Suriye'den farklılaşmaktadır. Suriye'de sağlık güvenliği tehdidi daha çok iç savaş bağlamında sağlık sisteminin çöküşü ve yerinden edilmenin kalıcılaşması üzerinden görünür hâle gelirken, Irak'ta bu ilişki daha uzun ve çok katmanlı bir süreç içinde şekillenmiştir. 2003 işgali, 2006 sonrası mezhep çatışmaları, 2014 IŞİD krizi, Suriyeli mültecilerin Irak'a gelişi, 2016–2017 Musul operasyonu, COVID-19 pandemisi ve 2020 sonrası iklim – çevre kaynaklı kırılganlıklar, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin farklı dönemlerde farklı göç dinamikleriyle kesişmesine yol açmıştır. Bu nedenle Irak, hem ülke içinde yerinden edilme üreten hem bölgesel mülteci hareketlerinden etkilenen hem de geri dönüş süreçlerinde sağlık hizmeti kapasitesinin belirleyici olduğu karmaşık bir vaka olarak değerlendirilmektedir.

Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin bu çalışmadaki başlangıç noktası 2003 yılıdır. 2003 yılı, sağlık güvenliği tehdidinin yapısal halk sağlığı kırılganlığından doğrudan sistem çöküşüne evrildiği kritik bir dönüm noktasıdır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations [FAO]) ile WFP savaş sonrası değerlendirmelerine göre 2003 yılı çatışma sürecinin ardından özellikle merkez ve güney

Irak'ta yetersiz beslenme oranları 2002'ye kıyasla keskin biçimde yükselmiştir. Bağdat'ta yetersiz beslenme oranı %13,9 seviyesine çıkmıştır (FAO & WFP, 2003). Aynı dönemde güvenli su altyapısındaki bozulma ve sağlık tesislerinin işleyiş kaybı, kolera ve diğer su kaynaklı salgın risklerini artırmıştır. Bu tablo, 2003 sonrası Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca savaş yaralanmalarıyla sınırlı olmadığını; beslenme, su, sanitasyon ve temel sağlık hizmetlerine erişim alanlarında da derinleştiğini göstermektedir.

2003 sonrası dönemde sağlık sistemindeki işlev kaybı, zorunlu göç süreçleriyle doğrudan aynı anda ilerlemiştir. Bu dönemde yeni iç yer değiştirme hareketleri ortaya çıkarken, sağlık hizmetlerine erişimin zayıflaması, yerinden edilmiş ve kırılgan hanehalklarının yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Bu nedenle 2003 yılı, Irak'ta göçün yalnızca askeri güvenlik tehdidi veya siyasal şiddet üzerinden değil, aynı zamanda hayatta kalma, temel sağlık hizmetlerine erişim ve güvenli yaşam koşulları arayışı üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu çalışmanın genel yaklaşımı gereği, sağlık güvenliği tehdidi burada göçün tekil ve doğrudan nedeni olarak değil, çatışma ve kurumsal çöküş koşullarında yerinden edilme baskısını artıran bir unsur olarak ele alınmaktadır.

2004–2005 döneminde savaş sonrası toparlanma girişimlerine rağmen sağlık güvenliği tehdidi özellikle bulaşıcı hastalık riski, çocuk sağlığı, su ve hijyen altyapısı üzerinden devam etmiştir. UNICEF'in 2005 insani eylem çerçevesi, Irak'ta temel önceliklerin yetersiz beslenmenin azaltılması, su kaynaklı hastalıkların önlenmesi ve birinci basamak sağlık hizmetlerinin rehabilitasyonu olduğunu ortaya koymaktadır (UNICEF, 2005). Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin geçici bir savaş sonrası sorun olmaktan çıkıp halk sağlığı düzeyinde yeniden üretilen bir krize dönüştüğünü göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin coğrafi olarak eşitsiz biçimde yeniden kurulması ise yerinden edilmiş nüfusun geri dönüşünü sınırlayan önemli faktörlerden biri hâline gelmiştir.

2006 yılı, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç dinamiklerinin görünür biçimde kesiştiği ilk büyük kırılma evrelerinden biridir. Samarra'daki El-Askeri Türbesi saldırısı sonrasında hızlanan mezhepsel şiddet, hastaneler üzerindeki vaka yükünü artırmış, sağlık personelinin hareketliliğini ve hizmet sunum kapasitesini zayıflatmıştır. Aynı dönemde sağlık hizmetlerine erişim, güvenli içme suyu, acil travma bakımı ve kronik hastalık yönetimi üzerindeki baskılar ciddi ölçüde artmıştır. UNHCR'ye göre 2006 yılı itibarıyla Irak'ta en az 1,6 milyon kişi ülke içinde yerinden edilmiş durumdaydı. Aynı yıl içinde yaklaşık 425.000 Iraklı, büyük ölçüde Samarra saldırısı sonrasında tırmanan mezhepsel şiddet nedeniyle ülke içinde başka bölgelere yönelmiştir (UNHCR, 2006). Bu nedenle 2006 yılı, sağlık güvenliği tehdidinin

yalnızca çatışma yaralanmaları üzerinden değil, kitlesel yer değiştirme sonucu sağlık hizmeti talebinin belirli alanlarda yoğunlaşması üzerinden de büyüdüğü bir dönem olarak değerlendirilebilir.

2007 yılı itibarıyla sağlık güvenliği tehdidi ülke sınırlarını aşan bir boyut kazanmıştır. WHO'nun Doğu Akdeniz Bölge Ofisi'nin (World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean [WHO EMRO]) 29–30 Temmuz 2007'de Şam'da düzenlediği bölgesel danışma toplantısında, komşu ülkelerde bulunan Iraklı yerinden edilmiş nüfusun sağlık hizmetlerine erişimi acil bir bölgesel halk sağlığı meselesi olarak ele alınmıştır (WHO EMRO, 2007). Toplantıda özellikle birinci basamak sağlık hizmetleri, çocuk sağlığı, üreme sağlığı, acil tıbbi bakım, temel ilaçlara erişim ve kronik hastalık tedavilerinin sürekliliği öncelikli alanlar olarak vurgulanmıştır (WHO EMRO, 2007). Aynı dönemde UNHCR, 2007 ortası itibarıyla Irak içinde yaklaşık 2 milyon ülke içinde yerinden edilmiş kişi bulunduğunu, buna ek olarak yaklaşık 2 milyon Iraklının komşu ülkelerde barındığını belirtmiştir. Böylece toplam yerinden edilmiş Iraklı nüfus 4 milyonu aşmıştır (UNHCR, 2007). Bu dönemde sağlık güvenliği tehdidi, travma cerrahisi yükü, ilaç sürekliliği, çocuk aşı takvimlerinin bozulması ve komşu ülkelerde mülteci sağlığı finansmanı üzerinden bölgesel ölçekte genişlemiştir. Dolayısıyla Irak örneğinde sağlık güvenliği tehdidi, yalnızca ülke içindeki sağlık sisteminin zayıflaması değil, sınır aşan zorunlu göçün bölgesel sağlık sistemleri üzerinde yarattığı baskı üzerinden de değerlendirilmelidir.

2008–2012 dönemi, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin artık ani ve kitlesel kaçışlardan ziyade uzun süreli yerinden edilmenin yarattığı sağlık, barınma ve temel hizmetlere erişim sorunları üzerinden belirginleştiği bir evreyi temsil etmektedir. Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi'nin (Internal Displacement Monitoring Centre [IDMC]) IOM verilerine dayanan değerlendirmesine göre 2006–Eylül 2008 arasında 1,6 milyon kişi daha yerinden edilmiş ve toplam ülke içi yerinden edilmiş nüfus 2008'de 2,8 milyona ulaşmıştır (IDMC, 2013). Güvenlik koşullarında kısmi iyileşme yaşanmasına rağmen, 2011 itibarıyla Irak'ta ülke içinde yerinden edilmiş nüfus hâlen yaklaşık 2,8 milyon kişi düzeyinde kalmıştır. geri dönüş süreçleri sağlık, barınma ve temel hizmet eksiklikleri nedeniyle yavaş ilerlemiştir (IDMC, 2011). 2012'de ise yerinden edilmiş nüfusun önemli bir bölümü, geri dönüş için temel sağlık, su ve eğitim hizmetlerinin yeterli olmadığı bölgelerde yaşamaya devam etmiştir. Ülke içi yerinden edilmiş nüfusun büyüklüğü yaklaşık 2,7–2,8 milyon kişi bandında kalmıştır (IDMC, 2012; IDMC, 2011). Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, bu dönemde yeni göç üretmekten çok,

mevcut yerinden edilmenin kalıcılaşmasını ve geri dönüşlerin gecikmesini besleyen yapısal bir unsur olarak işlev görmüştür.

2013 yılı, sağlık güvenliği tehdidinin yeniden yükselen şiddet ortamı ve yeni iç yerinden edilme hareketleriyle tekrar kesişmeye başladığı bir geçiş evresidir. Anbar, Ninova ve Salah al-Din hattında artan güvenlik olayları, sağlık tesislerinin işleyişini ve nüfusun hizmetlere erişimini zayıflatmıştır. UNHCR'nin 2013 sonu değerlendirmeleri, Irak'taki uzun süreli ülke içinde yerinden edilmiş nüfusun hâlen yaklaşık 2,7 milyon kişi civarında kaldığını, ancak bazı bölgelerde yeniden yer değiştirme eğilimlerinin yükseldiğini göstermektedir (UNHCR, 2013b). IDMC'nin ülke profili ise geri dönüş süreçlerinin temel hizmetlere erişim, barınma ve yerel entegrasyon sorunları nedeniyle sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır (IDMC, 2011). Bu dönemde sağlık güvenliği tehdidi; acil travma bakım kapasitesinin zayıflaması, ilaç tedarik zinciri sorunları, sağlık personeli hareketliliği ve yerinden edilmiş nüfusun yoğunlaştığı bölgelerde su, sanitasyon ve hijyen (WASH) baskısı üzerinden görünür hâle gelmiştir. Bu nedenle 2013 yılı, 2014'teki IŞİD kaynaklı büyük yerinden edilme krizinin sağlık altyapısal ön zeminini hazırlayan kritik bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Irak vakasının çok katmanlı yapısını güçlendiren bir diğer unsur, 2012'den itibaren Irak'ın Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapmaya başlamasıdır. Irak yalnızca kendi içinde yerinden edilmiş nüfus üreten bir ülke olmamıştır. Aynı zamanda Suriye krizinin ardından özellikle Bölgesel Kürt Yönetimi alanında Suriyeli mültecileri barındıran bir ülke hâline gelmiştir. UNHCR verilerine göre Temmuz 2012'de Irak'taki Suriyeli mülteci sayısı 9.503 iken, Şubat 2013'te bu sayı 102.447'ye yükselmiş, Şubat 2014'te ise 225.548'e ulaşmıştır (UNHCR, t.y.). Domiz Kampı'nın 2012'de açılması ve Suriyeli mültecilerin büyük ölçüde Erbil, Duhok ve Süleymaniye çevresinde yoğunlaşması, Irak'taki sağlık hizmetleri üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu durum, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca ülke içinde yerinden edilmiş Iraklı nüfusla değil, gelen mülteci nüfusun sağlık ihtiyaçlarıyla da ilişkili olduğunu göstermektedir.

2014 yılı, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin yeniden ciddi bir insani kriz boyutuna ulaştığı temel kırılma noktasıdır. IŞİD'in genişlemesiyle birlikte kitlesel yerinden edilme artmış, aynı dönemde bulaşıcı hastalık riski ve aşılama kapasitesindeki kırılmalar sağlık güvenliği tehdidini derinleştirmiştir. Haziran 2014 sonu itibarıyla WHO, Irak'ta iki doğrulanmış çocuk felci vakası bulunduğunu, Bağdat'ta yürütülen alt-ulusal kampanyada beş yaş altı çocukların %95,5'ine ulaşıldığını ve salgın riskinin çatışma ile yerinden edilme bağlamında yönetilmeye çalışıldığını bildirmiştir (WHO, 2014a). Ancak aynı yıl Sinjar'a

güvenlik, nitelikli personel eksikliği ve aşı soğuk zincirinin korunamaması nedeniyle ulaşılamaması, çatışmanın halk sağlığı lojistiğini nasıl doğrudan zayıflattığını göstermektedir (WHO, 2014b).

2014'te yerinden edilme verileri de sağlık krizinin ölçeğini görünür kılmaktadır. OCHA'nın 25 Eylül 2014 tarihli Humanitarian Needs Overview başlıklı belgesine göre Irak'ta kriz nedeniyle 1,8 milyondan fazla kişi yerinden edilmiş, 5,2 milyon kişi ise koruma ve acil insani yardıma ihtiyaç duyar hâle gelmiştir (OCHA, 2014). Yıl sonuna gelindiğinde Uluslararası Göç Örgütü'nün Yerinden Edilme İzleme Matrisi (IOM Displacement Tracking Matrix [DTM]), Ocak–25 Aralık 2014 arasında ülke içinde yerinden edilmiş nüfusu 2.123.340 kişi olarak tespit etmiştir (IOM, 2014b). Bu çerçevede 2014 yılı, sağlık güvenliği tehdidinin çocuk felci riski, aşı kapsamasındaki boşluklar, hizmet sürekliliğinin kırılması ve sağlık erişiminin coğrafi olarak çökmesi üzerinden kitlesel yerinden edilme ile doğrudan birleştiği bir dönemdir. Ancak burada da sağlık güvenliği tehdidi, göçün tek başına nedeni olarak değildir. IŞİD şiddeti ve güvenliksizliğin ürettiği zorunlu göç sürecini ağırlaştıran bir insani güvenlik baskısı olarak değerlendirilmelidir.

2015 yılında sağlık güvenliği tehdidi, 2014'te açığa çıkan kitlesel yerinden edilmenin ardından daha kurumsallaşmış fakat daha ağır bir yük hâline gelmiştir. WHO'nun 17 Mayıs–7 Haziran 2015 dönemine ilişkin Irak kriz raporu, ülkede 6,95 milyon kişinin sağlık yardımı ihtiyacı içinde olduğunu, 2,96 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiğini ve aynı dönemde yürütülen çocuk felci kampanyasında 5,7 milyon hedef grubun 5,3 milyonuna ulaşıldığını belirtmektedir (WHO, 2015a). Bu veri, sağlık güvenliği tehdidinin ağır baskı altında olduğunu; buna karşılık insani yardım sistemi ve sağlık otoritelerinin salgın önleme kapasitesini korumaya çalıştığını göstermektedir.

2015'te sağlık güvenliği tehdidinin en belirgin boyutlarından biri kolera salgını olmuştur. WHO'nun 22 Kasım 2015 tarihli kolera durum raporuna göre Irak'ta 4.864 laboratuvar onaylı kolera vakası kaydedilmiş, bunların 2.810'u ulusal referans laboratuvarında yeniden doğrulanmış ve iki ölüm bildirilmiştir (WHO, 2015b). WHO EMRO değerlendirmeleri ise bu salgının yerinden edilme ve sınır aşan hareketlilik nedeniyle komşu ülkelere yayılma riski taşıdığını vurgulamaktadır (WHO EMRO, 2015). Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin nüfus hareketliliğiyle birlikte bölgesel halk sağlığı riski hâline gelebileceğini göstermektedir. Aynı yıl WHO'nun 29 Ağustos–14 Eylül 2015 dönem raporu ülkedeki iç yerinden edilmiş nüfusu 3,2 milyon olarak verirken, IOM'un DTM verilerine göre 3 Aralık 2015 itibarıyla

toplam ülke içi yerinden edilmiş nüfusu 3.195.390 kişi olarak hesaplamıştır (WHO, 2015c; IOM, 2015).

2016 yılı, sağlık güvenliği tehdidinin özellikle Musul operasyonu bağlamında travma, acil cerrahi bakım ve WASH ihtiyaçları üzerinden yeniden keskinleştiği bir dönemdir. OCHA'nın Kasım 2016 insani kriz görünümüne göre Irak'ta 10 milyon kişi bir tür insani yardıma ihtiyaç duymakta, 2014'ten beri 4 milyon kişi yerinden edilmiş bulunmaktadır. Aynı değerlendirmeler 6,6 milyon kişinin WASH yardımına ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır (OCHA, 2016a; OCHA, 2016b). Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca savaş yaralanmalarıyla değil, su ve sanitasyon kırılmasıyla da derinleştiğini göstermektedir. IOM'un 8 Aralık 2016 tarihli DTM verilerine göre, Irak'ta ülke içinde yerinden edilmiş nüfus 3.064.146 kişi olarak kaydedilmiştir (IOM, 2016a).

2016'nın son çeyreğinde sağlık tehdidinin niteliği daha da travma merkezli hâle gelmiştir. WHO'nun Ocak 2017'de yayımladığı, ancak 17 Ekim 2016–14 Ocak 2017 dönemini kapsayan Musul özel raporu, yalnızca iki acil hastanede 3.254 vaka, ileri stabilizasyon noktalarında ise 2.406 vaka kaydedildiğini bildirmektedir (WHO, 2017a). Bu veri, askeri operasyonların sağlık sistemi üzerinde yarattığı ani ve yoğun baskıyı göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla 2016 yılı, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin salgın izleme, travma bakımı, kamp sağlığı ve WASH hizmetlerini aynı anda zorlayan çok katmanlı bir yapıya dönüştüğü dönemlerden biridir.

2017 yılı, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin yoğun askeri operasyonlar, artan travma vakaları ve yerinden edilmiş nüfusun yoğunlaştığı kamp ve yerleşim alanları üzerindeki baskı üzerinden görünür hâle geldiği bir dönem olmuştur. OCHA'nın 2017 Humanitarian Needs Overview başlıklı belgesine göre yıl içinde 11 milyon Iraklının insani yardıma ihtiyaç duyması beklendiği kaydedilmiştir (OCHA, 2017). WHO'nun Kasım 2017 tarihli acil durum raporu ise sağlık sektöründe 10,3 milyon kişinin ihtiyaç içinde olduğunu, 3,06 milyon kişinin ülke içinde yerinden edildiğini ve 6,2 milyon kişinin sağlık yardımı için hedef nüfus olarak belirlendiğini bildirmektedir (WHO, 2017b). Sağlık Kümesi'nin 2017 yıllık raporu, Musul, Anbar, Havice ve Telafer operasyonları nedeniyle 1,7 milyondan fazla kişinin yerinden edildiğini ve krizin doruğunda 3 milyondan fazla kişinin yerinden edilmiş durumda olduğunu belirtmektedir (Iraq Health Cluster, 2017). Bu veriler, 2017'de sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca hastalık değil, kitlesel travma, sevk zinciri, kan tedariki, üreme sağlığı, beslenme ve ruh sağlığı hizmetlerini aynı anda baskılayan çok katmanlı bir kriz olduğunu göstermektedir.

2018–2019 döneminde Irak'ta sağlık güvenliği tehdidi, savaşın doğrudan yol açtığı acil sağlık sorunlarından ziyade çatışma sonrası toparlanma sürecinin yarattığı yapısal sorunlar üzerinden belirginleşmiştir. Bu dönemde özellikle geri dönüş bölgelerinde sağlık altyapısının yeniden işler hâle getirilmesi, kronik sağlık ihtiyaçlarının karşılanması ve uzun süreli yerinden edilmiş nüfusun temel hizmetlere erişimi öne çıkmıştır. IOM'un DTM Integrated Location Assessment V çalışması, özellikle Ninova, Salah al-Din ve Anbar'da geri dönüşlerin hızlandığını göstermektedir. Ancak önemli sayıda hane, sağlık hizmetleri, ilaç erişimi ve su, sanitasyon ve hijyen koşullarındaki yetersizlikler nedeniyle kalıcı dönüş gerçekleştirememektedir (IOM, 2020a). 2018 sonu itibarıyla ülke içinde yerinden edilmiş nüfus yaklaşık 1,8 milyon kişi düzeyinde seyretmiştir (IOM, 2020a). Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin artık doğrudan yeni kitlesel göç üretmekten çok, geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini belirleyen yapısal bir değişken hâline geldiğini göstermektedir.

2020 yılı ise Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin COVID-19 pandemisi nedeniyle yeniden ciddi bir kırılmaya dönüştüğü dönemdir. COVID-19'un ilk doğrulanmış vakası 24 Şubat 2020'de kaydedilmiştir. Özellikle Mayıs–Temmuz 2020 döneminde günlük vakalar ve ölüm sayıları hızla yükselmiştir. UNICEF'in 2020 yıl sonu Irak insani durum raporuna göre Temmuz 2020'de günlük ölümler 120'nin üzerine çıkmış ve yalnızca Temmuz ayında yaklaşık 4.000 ölüm meydana gelmiştir (UNICEF, 2020). Aynı rapor, salgının özellikle yerinden edilmiş topluluklarda sağlık, hijyen, eğitim ve koruma hizmetlerini ciddi biçimde baskıladığını ortaya koymaktadır. IOM'nin Iraq Master List Report 118 raporuna göre 2020'de Irak'ta ülke içi yerinden edilmiş nüfus 1.278.864 kişi olarak kaydedilmiş, aynı rapor 4.782.414 geri dönüşün bulunduğunu göstermiştir (IOM, 2020b). IOM'nin COVID-19 hareket kısıtlamaları ve sağlık önlemlerine ilişkin raporu ise hareket sınırlamaları nedeniyle hem geri dönüşlerin hem de yeniden yer değiştirme hareketlerinin etkilendiğini ortaya koymaktadır (IOM, 2020c). Bu nedenle COVID-19, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidini yeniden yerinden edilme, geri dönüş ve geçim stratejileriyle ilişkili bir değişken hâline getirmiştir.

2021 yılı itibarıyla Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin başlıca ekseni, COVID-19 pandemisinin sağlık sistemi ve yerinden edilmiş nüfus üzerindeki etkileri olmuştur. UNICEF'in 2021 insani durum raporuna göre yıl başında Irak'ta 4,1 milyon kişi en az bir tür insani yardıma ihtiyaç duymakta, 1.349.400 kişi ülke içinde yerinden edilmiş durumdaydı (UNICEF, 2021a). WHO'nun Irak 2021 yıllık raporu ise Kasım–Aralık 2021'de başlatılan ulusal COVID-19 kitlesel aşılama kampanyasının 12 milyondan fazla kişiyi hedeflediğini ve 2021 sonu itibarıyla 8,5 milyondan fazla kişinin aşılandığını bildirmektedir (WHO, 2021). Bu süreçte sağlık

güvenliği tehdidi, hastalık yükünün yanı sıra yerinden edilmiş nüfusun sağlık hizmetlerine erişimi, rutin aşılama sürekliliği, kamp dışına itilmiş nüfusun kırılganlığı ve temel hijyen hizmetlerine ulaşımı üzerinden de etkili olmuştur (UNICEF, 2021b).

2022 yılı, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin çatışma sonrası dönemde çevresel halk sağlığı kriziyle birleştiği bir eşik olarak değerlendirilebilir. UNICEF'in 2022 yıl sonu insani durum raporunda 2,5 milyon kişinin insani yardıma ihtiyaç duyduğu, 729 bin kişinin ülke içinde yerinden edilmiş nüfus, 1,7 milyon kişinin ise geri dönen kategorisinde yer aldığı belirtilmektedir (UNICEF, 2022). Aynı dönemde kolera, Kırım-Kongo Kanamalı Ateşi gibi bulaşıcı hastalıklar, çevresel bozulma ve su kıtlığıyla birlikte sağlık güvenliği tehdidini artırmıştır (WHO, 2022; IOM, 2022a). IOM'nin Aralık 2022 iklim kaynaklı yerinden edilme raporu, yalnızca kuraklık koşulları nedeniyle 11.445 ailenin, yani 68.670 kişinin ülke içinde yerinden edilmiş durumda olduğunu göstermektedir (IOM, 2022a). Böylece 2022'de sağlık güvenliği tehdidi ile göç arasındaki bağ, yalnızca önceki çatışmaların yol açtığı uzun süreli yerinden edilme süreçlerinde değil; su kıtlığı, kolera riski ve çevresel bozulmanın ürettiği yeni iç yer değiştirme kanallarında da belirginleşmiştir.

2023 yılı, sağlık güvenliği tehdidinin özellikle iklim ve çevresel bozulma üzerinden göçle ilişkisinin daha görünür hâle geldiği bir dönemdir. UNICEF'in 2023 yıl sonu insani durum raporu Irak'ın iklim değişikliğine son derece açık olduğunu ve iklim kaynaklı yerinden edilme risklerinin arttığını vurgulamaktadır. aynı rapora göre 2023'te 3 milyon kişi ve 1,3 milyon çocuk insani yardıma ihtiyaç duymaktadır (UNICEF, 2023). IOM'nin Aralık 2023 iklim kaynaklı yerinden edilme raporu ise 15 Aralık 2023 itibarıyla 22.583 ailenin, yani 135.498 kişinin iklimsel faktörler nedeniyle ülke içinde yerinden edilmiş durumda olduğunu göstermektedir (IOM, 2023a). IOM'nin 2023 tarihli analitik çalışması, Haziran 2023 itibarıyla merkez ve güney Irak'ta 83.520 kişinin çevresel bozulma nedeniyle yer değiştirdiğini ve 2022'de iklim değişikliği ile çevresel bozulma nedeniyle yerinden edilen aile sayısının 2021'e göre %141 arttığını belirtmektedir (IOM, 2023b). Bu nedenle 2023'te sağlık güvenliği tehdidi yalnızca hastane kapasitesi veya salgın yüküyle sınırlı değildir. Su kıtlığı, artan sıcaklık, tuzluluk, geçim araçlarının çökmesi ve bunların beslenme, hijyen ve yaşam sürdürülebilirliği üzerindeki etkileri de sağlık güvenliği tehdidinin önemli boyutlarını oluşturmaktadır.

2024 yılında çevresel sağlık güvensizliği ile yerinden edilme arasındaki bağ daha da belirginleşmiştir. UNICEF'in 2024 yarıyıl insani durum raporu, ülkede hâlen 1,1 milyon kişinin ve 649.170 çocuğun insani yardıma ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra 740.514 çocuğun güvenli suya erişime ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (UNICEF, 2024).

IOM'nin yıl sonu verisi ise iklim kaynaklı yerinden edilmiş nüfusun 28.379 aileye, yani 170.274 kişiye yükseldiğini ortaya koymaktadır (IOM, 2024). Bu veriler, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin artık yalnızca çatışma ve sağlık sistemi çöküşü bağlamında değil, suya erişim açığı, çevresel bozulma ve yaşam alanlarının sağlık açısından sürdürülemez hâle gelmesi üzerinden de zorunlu göç dinamikleriyle ilişkilendiğini göstermektedir.

2025 yılına gelindiğinde, erişilebilir kurumsal veriler sağlık güvenliği tehdidinin göçle ilişkisini yalnızca ülke içi yerinden edilme değil, dış göç niyetleri üzerinden de tartışmaya açmaktadır. IOM'nin Kasım 2025 iklim kaynaklı yerinden edilme raporuna göre Irak'ta 31.001 aile çevresel ve iklimsel faktörler nedeniyle yerinden edilmiş durumdadır (IOM, 2025a). IOM'nin 2025 tarihli Intersecting Drivers of Iraqi Emigration raporu ise yavaş başlangıçlı çevresel olayların ve aşırı hava olaylarının, hem göç etmiş hem de göç etmeyi planlayan Iraklılar açısından yaşam koşullarını orta veya güçlü düzeyde etkilediğini göstermektedir (IOM, 2025b). Özellikle sıcaklık ve yağış rejimindeki değişimler, toz ve kum fırtınaları, geçim kaynaklarının zayıflaması ve kötü yaşam koşulları göç kararlarında etkili unsurlar arasında yer almaktadır. Bu durum, Irak örneğinde sağlık güvenliği tehdidinin zamanla savaş kaynaklı sağlık sistemi çöküşünden çevresel sağlık güvensizliği ve yaşanabilirlik krizine doğru dönüşen bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Sonuç olarak Irak örneği, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin çok katmanlı ve dönemsel olarak değişen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. 2003 sonrasında sağlık sistemi çöküşü, su ve sanitasyon altyapısındaki bozulma ve yetersiz beslenme riski, iç yerinden edilme süreçleriyle birlikte ilerlemiştir. 2006–2007 döneminde mezhep şiddeti ve kitlesel yerinden edilme sağlık hizmetleri üzerinde bölgesel bir baskı yaratmıştır. 2014–2017 döneminde IŞİD krizi, çocuk felci ve kolera riski, Musul operasyonu, travma bakımı ve kamp sağlığı üzerinden sağlık güvenliği tehdidini yeniden ağırlaştırmıştır. 2018 sonrası süreçte sağlık güvenliği tehdidi geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini etkileyen bir unsur hâline gelirken, 2020 sonrası COVID-19 ve iklim/çevre kaynaklı kırılganlıklar bu ilişkiye yeni bir boyut eklemiştir. Bu nedenle Irak'ta sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göçün tekil ve doğrudan nedeni olarak değil, göç süreçlerini etkileyen tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Bu tehdit; iç yerinden edilme, gelen mülteci nüfus, geri dönüş süreçleri ve çevresel kırılganlıklarla iç içe geçerek çok katmanlı bir insani güvenlik baskısı oluşturmaktadır.

4.3. Yemen: Sağlık Krizi, Transit Göç ve Mahsur Kalma

Yemen örneği, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin doğrusal ve tek yönlü biçimde açıklanamayacağını göstermesi bakımından Suriye ve Irak örneklerinden

ayrılmaktadır. Suriye'de sağlık güvenliği tehdidi daha çok iç savaşın yol açtığı sağlık sistemi çöküşü ve yerinden edilmenin kalıcılaşması üzerinden görünür hâle gelirken, Irak'ta bu ilişki iç yerinden edilme, gelen mülteci nüfus, geri dönüş süreçleri ve çevresel kırılganlıklarla çok katmanlı bir yapı kazanmıştır. Yemen'de ise sağlık güvenliği tehdidi ağır bir insani kriz, sağlık sistemi çöküşü, salgın hastalıklar, yetersiz beslenme ve temiz suya erişim sorunları üzerinden derinleşmiştir. Buna rağmen ülke Afrika Boynuzu'ndan Körfez ülkelerine yönelen göç hareketleri açısından transit ve zaman zaman varış alanı olma niteliğini sürdürmüştür. Bu nedenle Yemen örneğinde sağlık güvenliği tehdidi, göçü durduran ya da tek başına yönlendiren bir unsur olarak değil, mevcut göç rotaları üzerinde hareket eden bireylerin kırılganlığını artıran ve bazı durumlarda onları sağlık sistemi çökmüş bir ülkede mahsur bırakan bir insani güvenlik baskısı olarak değerlendirilmelidir.

Yemen'de sağlık güvenliği tehdidinin 2015 sonrası çatışma ortamıyla birlikte ağırlaştığı açık olmakla birlikte, sağlık sistemindeki kırılganlıkların daha eski bir yapısal arka plana sahip olduğu görülmektedir. Yemen Demografik ve Anne-Çocuk Sağlığı Araştırması'na göre 1997 yılında bebek ölüm hızı binde 75, beş yaş altı ölüm hızı binde 105 düzeyindedir. Aynı dönemde doğumların yalnızca %21,7'si eğitimli sağlık personeli eşliğinde gerçekleşmiştir (Central Statistical Organization & Macro International Inc., 1998). Bu göstergeler, Yemen'de sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca 2015 sonrası savaş koşullarının bir sonucu olmadığını ortaya koymaktadır. Çatışma öncesi dönemde de sağlık hizmetlerine erişim, anne-çocuk sağlığı, temiz su ve beslenme alanlarında ciddi yapısal kırılganlıklar bulunmaktadır. Bu nedenle 2015 sonrası sağlık sistemi çöküşü, mevcut olmayan bir kapasitenin aniden kaybından ziyade, uzun süredir kırılgan olan bir sağlık sisteminin savaş ve insani kriz koşullarında daha ağır bir çözülme sürecine girmesi olarak değerlendirilmelidir.

2011 sonrası dönemde Yemen'de siyasal istikrarsızlık ve çatışma dinamikleri, sağlık hizmetlerine erişim, anne-çocuk sağlığı, temiz su ve beslenme alanlarında önceden var olan yapısal kırılganlıklarla birleşmiştir. 2013 yılı verileri, sağlık güvenliği tehdidi ile göç arasında doğrudan bir nedensellik kurmaktan çok, siyasal şiddet, iç yerinden edilme ve kamu hizmetlerindeki bozulmanın aynı anda ilerlediğini göstermektedir. IDMC'nin Global Overview 2014 raporuna göre Aralık 2013 itibarıyla Yemen'de yaklaşık 307.000 ülke içinde yerinden edilmiş kişi bulunmakta ve 2013 içinde en az 20.000 yeni yerinden edilme yaşanmaktadır (IDMC, 2014). Aynı dönemde UNDP Resident Coordinator's Annual Report 2013 belgesi 14,7 milyon kişinin insani yardıma ihtiyaç duyduğunu, 10,5 milyon kişinin gıda güvencesizliği yaşadığını, 13,1 milyon kişinin iyileştirilmiş su kaynaklarına erişemediğini ve 8,6 milyon

kişinin sağlık hizmetlerine yetersiz erişimi olduğunu belirtmektedir (UNDP, 2013). Bu tablo, sağlık güvenliği tehdidinin 2011 sonrası Yemen'de göçün tekil nedeni olmaktan çok, çatışma ve siyasal istikrarsızlıkla birlikte insani krizi ağırlaştıran bir unsur hâline geldiğini göstermektedir.

2014 yılına gelindiğinde Yemen, yalnızca ülke içinde yerinden edilme yaşayan bir ülke değil, aynı zamanda deniz yoluyla yoğun giriş alan ve komşu ülkelerden geri dönüşlerle karşılaşan karma bir göç coğrafyası görünümündedir. UNHCR'nin Yemen belgesine göre 2014 yılı sonunda Yemen'e deniz yoluyla ulaşan yeni varışların toplamı 91.592 kişiye ulaşmış, bu nüfusun çoğunluğunu Etiyopyalılar oluşturmuştur (UNHCR, 2015a). IOM'nin Al-Tuwal sınır geçişine ilişkin 2013–2014 karşılaştırmalı izleme özetine göre ise 2014 boyunca 405.984 Yemenli işçi Suudi Arabistan'dan Yemen'e geri dönmüştür (IOM, 2014a). Bu veriler, Yemen'de göç hareketliliğinin yalnızca ülke içi yerinden edilme ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Aynı dönemde deniz yoluyla gelen göçmenler, geri dönen Yemenli işçiler ve çatışma kaynaklı iç hareketlilikler birlikte gözlemlenmiştir.

2015 yılı, Yemen'de sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç süreçlerinin daha belirgin biçimde kesiştiği temel kırılma noktalarından biridir. Mart 2015'te çatışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte sağlık sistemi ağır biçimde zayıflamıştır. Sağlık tesislerinin işleyişi kesintiye uğramış, ilaç, yakıt, temiz su ve sanitasyon hizmetlerine erişim ciddi ölçüde azalmıştır (WHO, 2015e; OCHA, 2016c). OCHA'nın 2016 Yemen Humanitarian Needs Overview belgesine göre 2015'te nüfusun yaklaşık %82'si, yani 21,2 milyon kişi insani yardıma ihtiyaç duyar hâle gelmiştir (OCHA, 2016c). Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca tıbbi hizmetlerin aksamasıyla sınırlı olmadığını; gıda, su, sanitasyon ve temel kamu hizmetlerinin çöküşüyle birleşerek daha geniş bir insani güvenlik krizine dönüştüğünü göstermektedir.

2015'te Yemen'e gelen göçler ise çalışmanın ana bulgusunu destekleyen önemli bir karşıt örnek sunmaktadır. Yemen ağır bir savaş ve sağlık krizi yaşamasına rağmen, Afrika Boynuzu'ndan Yemen'e yönelik deniz geçişleri tamamen durmamıştır. UNHCR'ye göre 2015 yılında 92.446 kişi deniz yoluyla Yemen'e ulaşmış; bu kişilerin büyük ölçüde Etiyopyalı ve Somalili göçmen, sığınmacı ve mültecilerden oluştuğu belirtilmiştir (UNHCR, 2015b). UNHCR'nin Aralık 2015 Yemen bilgi notuna göre ise 31 Aralık 2015 itibarıyla Yemen'de 267.173 kayıtlı mülteci ve 9.866 kayıtlı sığınmacı bulunmaktadır (UNHCR, 2015c). Bu nedenle Yemen'e gelen göçler, Yemen'deki sağlık güvenliği krizinin doğrudan sonucu değildir. Aksine bu hareketlilik, Afrika Boynuzu'ndan Yemen'e ve Yemen üzerinden Körfez ülkelerine yönelen tarihsel karma göç rotasının devamı olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte bu göçmen ve

sığınmacılar, Yemen'e ulaştıktan sonra savaş, sağlık hizmetlerinin çökmesi, temiz suya erişimin azalması ve temel hizmetlerdeki bozulma nedeniyle daha kırılgan koşullarla karşı karşıya kalmıştır.

2016 yılında sağlık güvenliği tehdidi, çatışmanın devam etmesiyle birlikte daha yaygın ve yapısal bir krize dönüşmüştür. OCHA'nın 2017 Humanitarian Needs Overview belgesi ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun (UNFPA) OCHA verilerine dayanan 2017 Yemen insani yardım önerisine göre, 2016 sonuna gelindiğinde Yemen'de sağlık tesislerinin yalnızca %45'i çalışır durumdaydı (OCHA, 2016d; UNFPA, 2017). Sağlık tesislerinin yarısından fazlasının tam kapasiteyle çalışamaması, sağlık hizmetlerine erişimi sınırlamıştır. Kolera riski, temiz su ve sanitasyon sorunları, yetersiz beslenme ve ilaç eksiklikleri yerinden edilmiş ve çatışma bölgelerinde kalan nüfusun yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır (WHO EMRO, 2016; UNFPA, 2017). Bu dönemde Yemen'de göçün ana tetikleyicisi çatışma ve güvenliksizliktir. Ancak sağlık sisteminin çökmesi, insanların yaşadıkları bölgelerde kalma kapasitesini azaltarak zorunlu göç sürecini derinleştirmiştir.

Yemen'e gelen göçler açısından 2016 yılı ayrıca dikkat çekicidir. UNHCR, 2016 yılında 117.000'den fazla mülteci ve göçmenin Yemen'e ulaştığını bildirmiştir (UNHCR, 2016b). IOM kaynakları da Yemen'e gelenlerin büyük ölçüde Etiyopyalı ve Somalili olduğunu, 2016'da Yemen'e yönelik varışların 117.000'in üzerine çıkarak zirve yaptığını ve bu akışın esas olarak Afrika Boynuzu'ndan Yemen'e, oradan da Körfez ülkelerine yönelen tarihsel göç güzergâhının devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir (IOM, 2016b). Bu nedenle 2016 verileri, sağlık güvenliği tehdidinin Yemen'e gelen göçü durdurmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu göçmenler, Yemen'e ulaştıktan sonra sağlık sistemi çökmüş bir ülkede daha yüksek risklere maruz kalmıştır.

2017 yılı, Yemen'de sağlık güvenliği tehdidinin en görünür biçimde kolera salgını üzerinden ortaya çıktığı dönemdir. WHO'nun 31 Aralık 2017 tarihli kolera değerlendirmesine göre 27 Nisan–31 Aralık 2017 arasında Yemen'de 1.022.002 kolera vakası ve 2.238 koleraya bağlı ölüm bildirilmiştir. Ekim 2016'dan itibaren bildirilen vakaların toplamı 1.047.829'a, ölümlerin toplamı ise 2.367'ye ulaşmıştır (WHO EMRO, 2017). Bu veri, Yemen'de sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca hizmet eksikliği veya altyapı yetersizliği değil, aynı zamanda büyük ölçekli salgın hastalık riski üzerinden de kitlesel bir insani krize dönüştüğünü göstermektedir. Ancak 2017'de de göçün temel nedeni tek başına kolera ya da sağlık krizi değildir. Ana tetikleyici silahlı çatışma, güvenliksizlik, ekonomik çöküş, abluka ve temel hizmetlerin bozulmasıdır. Sağlık sisteminin çökmesi, kolera salgını, temiz su ve sanitasyon

eksikliği, yetersiz beslenme ve sağlık hizmetlerine erişememe ise yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını artıran temel sağlık güvenliği faktörleri olarak değerlendirilmelidir.

2017'de ülke içi yerinden edilme de yüksek düzeyde devam etmiştir. IOM ve UNHCR'nin yer aldığı Task Force on Population Movement'ın Ekim 2017 tarihli 16. raporuna göre 1 Eylül 2017 itibarıyla Yemen'de çatışma nedeniyle 2.014.026 kişi ülke içinde yerinden edilmiş durumdadır (Task Force on Population Movement [TFPM], 2017). Bu veri, 2017'de Yemen'de göçün ağırlıklı olarak ülke içi zorunlu yerinden edilme biçiminde sürdüğünü göstermektedir. Aynı dönemde Yemen'e gelen göçler de devam etmiştir. IOM'nin Regional Migrant Response Plan for the Horn of Africa and Yemen 2018–2020 belgesinde aktarılan DTM verilerine göre, 2017 yılında Yemen'e 99.000'den fazla yeni göçmen varışı kaydedilmiştir (IOM, 2018a). UNHCR'nin 2017 güncellemeleri de Yemen'in aynı dönemde 280.000'den fazla mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yaptığını, bu nüfusun büyük çoğunluğunu Somalilerin oluşturduğunu göstermektedir (UNHCR, 2017b). Bu nedenle 2017 yılı, sağlık krizi ile göç hareketlerinin aynı coğrafyada yoğunlaştığını; ancak Yemen'e gelen göçlerin sağlık krizinden kaynaklanmadığını, mevcut transit rotanın devamı olduğunu göstermektedir.

2018 yılı, Yemen'de sağlık güvenliği tehdidinin kolera, gıda güvensizliği, temiz suya erişim sorunları ve sağlık tesislerinin sınırlı işleyişi üzerinden devam ettiği bir dönemdir. OCHA'nın Yemen 2019 Humanitarian Needs Overview belgesine göre 2018 sonunda Yemen'de yaklaşık 3,3 milyon kişi yerinden edilmiş durumdaydı. Bu sayı bir önceki yıl yaklaşık 2,2 milyondu (OCHA, 2019b). Aynı kaynak, Haziran 2018'den itibaren El-Hudeyde ve batı kıyısındaki çatışmalar nedeniyle yaklaşık 685.000 kişinin kaçtığını belirtmektedir (OCHA, 2019b). WHO'nun 31 Aralık 2018 tarihli kolera güncellemesi ise 1 Ocak–9 Aralık 2018 arasında Yemen'de 336.551 şüpheli kolera vakası ve 441 koleraya bağlı ölüm bildirildiğini göstermektedir (WHO EMRO, 2018). Bu veriler, 2018'de göçün ana nedeninin doğrudan sağlık krizi değil, silahlı çatışma ve güvenliksizlik olduğunu göstermektedir. Ancak kolera salgını, temiz su ve sanitasyon eksikliği, sağlık tesislerinin sınırlı işleyişi, yetersiz beslenme ve gıda güvensizliği, çatışma kaynaklı yerinden edilmeyi derinleştiren ve yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını artıran sağlık güvenliği faktörleri olmuştur.

Yemen'e gelen göçler açısından 2018 yılı, sağlık güvenliği–göç ilişkisinin doğrusal olmadığını gösteren en güçlü örneklerden biridir. IOM'nin Displacement Tracking Matrix verilerine göre 2018 yılında 159.838 göçmen Yemen'e giriş yapmıştır (IOM, 2018b). IOM'nin Aralık 2018 açıklaması, Yemen'e gelenlerin büyük ölçüde önce kara yoluyla Cibuti'ye

ulaştığını, ardından Aden Körfezi üzerinden tehlikeli deniz yolculuklarıyla Yemen'e geçtiğini ve çoğunun Yemen'i Körfez ülkelerine ulaşmak için transit ülke olarak gördüğünü göstermektedir (IOM, 2018c). UNHCR'nin Nisan 2018 Yemen güncellemesi ise Yemen'de yaklaşık 280.000 mülteci ve sığınmacı bulunduğunu belirtmektedir (UNHCR, 2018b). Dolayısıyla 2018'de Yemen savaş, kolera ve gıda krizi yaşarken bile Afrika Boynuzu'ndan Yemen'e yönelen karma göç hareketi artarak devam etmiştir.

2019 yılı da benzer şekilde Yemen'in ağır insani krize rağmen transit göç rotası olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. IOM'nin DTM verilerine göre 2019 yılında 138.213 göçmen Yemen'e giriş yapmış, buna ek olarak 50.065 Yemenli Suudi Arabistan'dan Yemen'e dönmüştür (IOM, 2019a). IOM'nin Aralık 2019 göç görünümü, gelenlerin büyük çoğunluğunun Yemen'i nihai hedef olarak değil, Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerine ulaşmak için transit ülke olarak gördüğünü göstermektedir. Aynı belgeye göre, 2019'da gelenlerin %88'i Suudi Arabistan'a, %12'si ise Yemen'e gitmeyi hedeflemiştir. (IOM, 2019b). UNHCR'ye göre 2019 sonunda Yemen'de 279.193 mülteci ve sığınmacı bulunmakta, bunların çoğu Somali ve Etiyopya kökenli gruplardan oluşmaktadır (UNHCR, 2019). Aynı bilgi notunda 2019'da 87.169 mülteci ile kırılgan ev sahibi topluluk üyesinin birinci basamak sağlık hizmeti aldığı belirtilmektedir (UNHCR, 2019). Buna rağmen Yemen'e gelen göçmenler, savaş, kaçakçı ağları, istismar, keyfî alıkonulma, sağlık hizmetlerine erişim eksikliği, kolera riski, temiz su yetersizliği ve insani yardım kısıtları nedeniyle son derece güvencesiz koşullarla karşılaşmıştır.

2020 yılı, COVID-19 salgını nedeniyle Yemen'e gelen göç hareketlerinde belirgin bir azalma yaşansa da, transit göç rotasının tamamen durmadığını göstermektedir. IOM'nin DTM verilerine göre 1 Ocak–31 Aralık 2020 arasında 37.535 göçmen Yemen'e giriş yapmıştır (IOM, 2020d). Aynı IOM verisine göre gelen göçmenlerin %93'ü Etiyopyalı, %7'si Somalili olup, izlenen kişilerin %94'ü Suudi Arabistan'a, %6'sı ise Yemen'e yönelmeyi hedeflemiştir (IOM, 2020d). IOM, COVID-19'un başlamasından sonra Yemen'e göçmen varışlarının %80'den fazla azaldığını, ancak hareket kısıtlamalarının en az 14.500 göçmeni Yemen içinde mahsur bıraktığını bildirmiştir (IOM, 2020e). UNHCR Mayıs 2020 verilerine göre Yemen aynı dönemde yaklaşık 281.000 mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır (UNHCR, 2020). Bu nedenle 2020'de Yemen'e gelen göçler, sağlık güvenliği tehdidinin doğrudan sonucu olarak değil, savaş ve salgın koşullarında daha tehlikeli hâle gelen bir transit göç hareketi olarak değerlendirilmelidir.

2021–2023 dönemi, Yemen'de sağlık güvenliği tehdidinin doğrudan çatışma şiddetinden çok sağlık, temiz su, sanitasyon ve beslenme hizmetlerindeki uzun süreli bozulma üzerinden sürdüğü bir ara evre olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde COVID-19 sonrası kırılganlık, gıda güvensizliği ve yetersiz beslenme sağlık güvenliği tehdidinin temel boyutları arasında öne çıkmıştır. 2021'de sağlık tesislerinin yalnızca yaklaşık yarısının işlevsel durumda olması, COVID-19'un kırılgan sağlık sistemi üzerindeki baskısı ve 15,4 milyondan fazla kişinin temel su ve sanitasyon desteğine ihtiyaç duyması, sağlık güvenliği tehdidinin devam ettiğini göstermektedir (OCHA, 2021; UN Yemen, 2021). 2022'de ise 23,4 milyon kişinin insani yardım veya korumaya, 21,9 milyon kişinin sağlık hizmetlerine erişim desteğine ve 17,8 milyon kişinin güvenli su ve sanitasyon desteğine ihtiyaç duyması, krizin salgın hastalıkların ötesinde temel yaşam koşullarıyla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (OCHA, 2022). Buna karşılık 2022'de yeni yerinden edilmelerin büyük ölçüde çatışma ve çatışmaya bağlı ekonomik nedenlerden kaynaklanması, sağlık güvenliği tehdidinin doğrudan göçün ana nedeni olmaktan çok, yerinden edilmiş nüfusun geri dönüş, yerleşme ve temel hizmetlere erişim kapasitesini zayıflatan tamamlayıcı bir unsur olduğunu göstermektedir (IOM, 2022b). 2023'te Yemen'e 97.210 göçmenin ulaşması ve 55.402 Yemenlinin geri dönüşünün kaydedilmesi ise Doğu Afrika–Yemen–Körfez transit rotasının sağlık ve insani kriz koşullarına rağmen devam ettiğini göstermektedir (IOM, 2023c; IOM, 2023d).

2024 yılına gelindiğinde Yemen'de sağlık güvenliği tehdidi, çatışmanın doğrudan şiddetinden çok uzun süreli hizmet çöküşü, kolera salgınının yeniden yükselmesi, yetersiz beslenme ve su-sanitasyon sorunları üzerinden belirginleşmiştir. OCHA'nın Yemen Humanitarian Needs Overview 2024 değerlendirmesi, krizin uzun süreli yerinden edilme, ekonomik bozulma, zarar görmüş sivil altyapı ve temel hizmetlerin çöküşüyle sürdüğünü belirtmektedir (OCHA, 2024a). 2024 İnsani Müdahale Planı'na göre ülkede 18,2 milyon kişi insani yardıma ve koruma hizmetlerine ihtiyaç duymakta, 17,6 milyon kişi ise gıda ve beslenme güvensizliğiyle karşı karşıya bulunmaktadır (OCHA, 2024b). Bu çerçevede sağlık güvenliği tehdidi, yalnızca hastalık düzeyinde değil, sağlık hizmeti, beslenme, temiz su ve temel kamu hizmetlerine erişimin zayıflaması üzerinden değerlendirilmelidir.

2024'te sağlık tehdidinin en görünür boyutu kolera ve şiddetli sulu ishal salgınıdır. WHO EMRO'ya göre Yemen, 2024'te dünyadaki en yüksek kolera yükünü taşıyan ülke hâline gelmiştir. 1 Aralık 2024 itibarıyla yıl başından beri 249.900 şüpheli kolera vakası ve 861 ilişkili ölüm bildirilmiştir (WHO EMRO, 2024). WHO aynı açıklamada Yemen'in bu sayılarla küresel kolera yükünün %35'ini, bildirilen küresel ölümlerin ise %18'ini oluşturduğunu belirtmektedir

(WHO EMRO, 2024). Bu salgının temelinde yalnızca mikroorganizma yayılımı bulunmamaktadır. Güvenli içme suyuna erişim eksikliği, hijyen koşullarının zayıflığı, tedaviye zamanında erişememe ve yıpranmış sağlık sistemi de salgının yayılmasında belirleyici olmuştur. Bu nedenle 2024 verileri, sağlık güvenliği tehdidinin Yemen'de uzun süreli yerinden edilme ve göçmen kırılganlığıyla birlikte okunması gerektiğini göstermektedir.

2025 yılı ise Yemen'in hâlâ Afrika Boynuzu'ndan gelen göçmenler için tehlikeli bir geçiş alanı olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. IOM'nin DTM verilerine 2025 yıllık akış izleme raporuna göre yıl içinde Yemen'e 110.144 göçmen girişi kaydedilmiş; bu kişilerin %97'si Etiyopyalı, %3'ü Somalili olarak belirlenmiştir (IOM, 2026). Bu hareket, Yemen'deki sağlık güvenliği tehdidinden kaynaklanmamaktadır. Daha çok Etiyopya ve Somali'den Yemen'e, oradan da Körfez ülkelerine yönelen Doğu Afrika–Yemen–Körfez transit güzergâhının devamı niteliğindedir. Bununla birlikte gelen göçmenlerin akıbeti daha tehlikeli hâle gelmiştir. IOM, Mart 2025'te Yemen'in Taiz vilayeti açıklarında iki teknenin alabora olması sonrası 180'den fazla göçmenin ölmüş olabileceğini bildirmiştir. Ağustos 2025'te Abyan açıklarında yaşanan başka bir tekne faciasında ise 132 kişinin kayıp olduğunu ve yalnızca 12 erkek sağ kalanın bulunduğunu açıklamıştır (IOM, 2025c; IOM, 2025d). Bu olaylar, Yemen'e gelen göçlerin yalnızca sayısal bir varış hareketi olarak değil, kaçakçı ağları, deniz geçişleri, alıkonulma, istismar, sağlık hizmetlerine erişememe ve salgın riskleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Yemen örneği, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin tersine dönen ve paradoksal bir biçim alabileceğini göstermektedir. Yemen'de sağlık sistemi çöküşü, kolera salgını, yetersiz beslenme, temiz suya erişim sorunu ve sağlık hizmetlerinin sürdürülemez hâle gelmesi, ülkeden kaçışları ve ülke içi yerinden edilmeyi doğrudan tek başına açıklamamaktadır. Göçün ana tetikleyicisi çatışma, güvenliksizlik, ekonomik çöküş, abluka ve bölgesel hareketlilik dinamikleridir. Ancak sağlık güvenliği tehdidi, bu kriz ortamında bireylerin yerinde kalma kapasitesini zayıflatmış, yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını artırmış ve Afrika Boynuzu'ndan Yemen'e gelen göçmenleri sağlık sistemi ağır biçimde çökmüş bir transit ülkede daha güvencesiz koşullarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedenle Yemen'de sağlık güvenliği tehdidi, göçü tek başına üreten bir neden değildir. Aksine, mevcut göç rotaları içinde hareket eden insanların sağlık, yaşam ve korunma risklerini derinleştiren temel bir insani güvenlik baskısıdır.

4.4. Karşılaştırmalı Değerlendirme

Suriye, Irak ve Yemen örnekleri birlikte değerlendirildiğinde, sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin her vakada aynı biçimde ortaya çıkmadığı görülmektedir. Üç ülkede de sağlık sistemleri uzun süreli çatışma, siyasal istikrarsızlık, altyapı tahribatı, salgın hastalık riski, temiz su ve sanitasyon sorunları ile insani yardım ihtiyacının artması gibi faktörlerden etkilenmiştir. Bununla birlikte sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçleriyle kurduğu ilişki, her ülkenin siyasal bağlamı, çatışma dinamikleri, göç rotaları ve kurumsal kapasitesi doğrultusunda farklılaşmaktadır. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidini zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni olarak değerlendirmek yerine, göç süreçlerini derinleştiren, kalıcılaştıran, geri dönüşleri zorlaştıran ve göçmen kırılganlığını artıran yapısal bir insani güvenlik baskısı olarak ele almak daha açıklayıcıdır.

Suriye örneğinde sağlık güvenliği tehdidi, iç savaşın yol açtığı sağlık sistemi çöküşüyle birlikte görünür hâle gelmiştir. Sağlık tesislerinin zarar görmesi, sağlık personelinin ülkeyi terk etmesi, ambulans ve sevk sistemlerinin işlemez hâle gelmesi, aşılama oranlarının düşmesi, ilaç ve tıbbi malzeme erişiminin zorlaşması, kronik hastalıkların tedavi edilememesi ve bulaşıcı hastalık riskinin artması, çatışma ortamındaki sivillerin yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır. Ancak Suriye'de göçün birincil nedeni sağlık güvenliği tehdidi değildir. Çatışma, siyasal şiddet ve yaygın güvenliksizliktir. Sağlık güvenliği tehdidi bu süreçte göçü doğrudan başlatan unsur olmaktan çok, yerinden edilmeyi derinleştiren, mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş nüfusun kırılganlığını artıran ve geri dönüşleri zorlaştıran bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle Suriye vakasında sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göçü kalıcılaştıran dolaylı bir baskı mekanizması olarak değerlendirilebilir.

Irak örneği ise sağlık güvenliği ile zorunlu göç ilişkisinin daha çok katmanlı bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Irak'ta 2003 sonrası süreç, sağlık sistemi üzerindeki savaş kaynaklı baskılar, su ve sanitasyon altyapısındaki bozulma, yetersiz beslenme riski, mezhep çatışmaları, IŞİD krizi, Suriyeli mültecilerin Irak'a gelişi ve uzun süreli ülke içi yerinden edilme süreçleriyle şekillenmiştir. Bu nedenle Irak, yalnızca zorunlu göç üreten bir ülke değil, aynı zamanda bölgesel mülteci hareketlerinden etkilenen ve geri dönüş süreçlerinde sağlık hizmeti kapasitesi belirleyici olan karmaşık bir vaka olarak öne çıkmaktadır. Sağlık güvenliği tehdidi burada hem yerinden edilmiş nüfusun temel hizmetlere erişimini zorlaştırmakta hem geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini sınırlamakta hem de gelen mülteci nüfusun sağlık ihtiyaçları üzerinden mevcut sağlık altyapısı üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Ayrıca 2020 sonrası dönemde COVID-19, kolera riski, su kıtlığı, çevresel bozulma ve iklim kaynaklı yerinden edilme gibi

yeni faktörler, Irak'ta sağlık güvenliği tehdidinin yalnızca çatışma sonrası bir mesele olmadığını göstermektedir. Bu tehdit zamanla çevresel ve yaşanabilirlik krizleriyle de iç içe geçmiştir.

Yemen örneği ise sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin daha farklı ve paradoksal bir biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Yemen'de sağlık sistemi, 2015 sonrası çatışmalarla birlikte ağır biçimde zayıflamıştır. Sağlık tesislerinin işlevselliğinin azalması, kolera salgınının büyük bir halk sağlığı krizine dönüşmesi, yetersiz beslenme, temiz suya erişim ve sanitasyon sorunlarının yaygınlaşması bu dönemde sağlık güvenliği tehdidini derinleştirmiştir. Buna rağmen Yemen, Afrika Boynuzu'ndan Körfez ülkelerine yönelen göç hareketleri açısından transit ve zaman zaman varış alanı olmayı sürdürmüştür. Bu durum, sağlık güvenliği tehdidinin göç hareketlerini tek başına yönlendiren ya da durduran bir unsur olmadığını göstermektedir. Yemen'de sağlık güvenliği tehdidi, ülkeye gelen göçü açıklayan temel neden olmaktan ziyade, zaten var olan transit göç rotaları üzerinde hareket eden göçmenlerin sağlık sistemi çökmüş, çatışma ve insani kriz içindeki bir ülkede daha kırılgan hâle gelmesine yol açmaktadır. Bu nedenle Yemen vakasında sağlık güvenliği tehdidi, göçü doğrudan başlatan bir unsur değil; göçmenleri mahsur bırakan ve mevcut kırılganlıkları derinleştiren bir insani güvenlik baskısı olarak değerlendirilmelidir.

Üç vaka arasındaki temel ortaklık, sağlık güvenliği tehdidinin hiçbirinde tek başına zorunlu göçün doğrudan nedeni olarak ortaya çıkmamasıdır. Suriye'de göçün ana belirleyicisi iç savaş ve siyasal şiddettir. Irak'ta işgal, mezhep çatışmaları, IŞİD krizi ve çevresel kırılganlıklarla birleşen güvenlik sorunlarıdır. Yemen'de ise çatışma, ekonomik çöküş, güvenliksizlik ve bölgesel göç rotalarının devamlılığıdır. Bununla birlikte sağlık güvenliği tehdidi, bu ana nedenlerin ürettiği yerinden edilme süreçlerini ağırlaştırmakta ve bireylerin güvenli yaşam koşullarına erişimini daha da zayıflatmaktadır. Bu ortaklık, sağlık güvenliği tehdidinin göçün nedeni olmaktan çok, göç süreçlerinin insani maliyetini artıran yapısal bir kırılganlık alanı olduğunu göstermektedir.

Vakalar arasındaki temel farklılık ise sağlık güvenliği tehdidinin göç sürecindeki rolünde ortaya çıkmaktadır. Suriye'de sağlık güvenliği tehdidi daha çok yerinden edilmeyi derinleştiren ve geri dönüşü zorlaştıran bir unsur olarak işlemektedir. Irak'ta bu tehdit, iç yerinden edilme, gelen mülteci nüfus, geri dönüşler ve çevresel kırılganlıklarla birlikte çok katmanlı bir yapı üretmektedir. Yemen'de ise sağlık güvenliği tehdidi, ağır sağlık krizine rağmen devam eden transit göç hareketleri içinde göçmenleri daha güvencesiz ve kırılgan koşullarda bırakmaktadır. Dolayısıyla sağlık güvenliği tehdidi ile zorunlu göç arasındaki ilişki,

Suriye'de daha çok dolaylı ve kalıcı hale getiren bir nitelik kazanırken, Irak'ta çok katmanlı ve dönemsel olarak değişken, Yemen'de ise tersine dönen ve paradoksal bir görünüm sergilemektedir.

Bu karşılaştırma, insani güvenlik yaklaşımının zorunlu göçü açıklamadaki önemini ortaya koymaktadır. Zorunlu göç yalnızca savaş, çatışma veya doğrudan fiziksel şiddet üzerinden açıklanamaz. Sağlık hizmetlerine erişimin kaybı, salgın hastalık riski, temiz su ve sanitasyon sorunları, yetersiz beslenme, kronik hastalıkların tedavi edilememesi ve sağlık altyapısının sürdürülemez hâle gelmesi gibi unsurlar da bireylerin yerinden edilme deneyimlerini doğrudan etkilemektedir. Ancak bu unsurların etkisi her vakada aynı biçimde ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göçü açıklayan tekil bir neden olarak değil, göç süreçlerinin yönünü, süresini, kalıcılığını ve kırılganlık düzeyini etkileyen tamamlayıcı ve yapısal bir insani güvenlik boyutu olarak ele alınmalıdır.

Sonuç olarak Suriye, Irak ve Yemen örnekleri, sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göçle ilişkisini doğrusal bir neden-sonuç ilişkisi içinde ele almanın yetersiz olduğunu göstermektedir. Sağlık güvenliği tehdidi, Suriye'de göçü uzun süreli hale getiren; Irak'ta farklı göç biçimleriyle iç içe geçen; Yemen'de ise sağlık krizi içindeki bir transit alanda göçmenleri mahsur bırakan ve kırılganlaştıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu, çalışmanın temel iddiasını desteklemektedir: sağlık güvenliği tehdidi, zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni değildir; ancak zorunlu göç süreçlerini derinleştiren, geri dönüşleri zorlaştıran ve göçmenlerin insani kırılganlığını artıran ikincil fakat önemli bir güvenlik baskısıdır.

5. Sonuç

Bu çalışma, insani güvenlik yaklaşımı çerçevesinde sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göç süreçleriyle ilişkisini Suriye, Yemen ve Irak örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmanın temel sorusu, sağlık alanındaki kırılganlıkların zorunlu göçü doğrudan açıklayıp açıklamadığından çok, bu kırılganlıkların farklı kriz bağlamlarında göç süreçlerini nasıl etkilediğidir.

İncelenen üç vaka, zorunlu göçün temel olarak çatışma, siyasal şiddet, güvenliksizlik, ekonomik çöküş ve kurumsal kapasite kaybı gibi faktörlerle şekillendiğini göstermektedir. Bununla birlikte sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, sağlık altyapısının zarar görmesi, salgın hastalık riskinin artması, temiz su ve sanitasyon koşullarının bozulması ve kronik hastalıkların tedavi edilememesi, yerinden edilme süreçlerinin insani maliyetini artırmaktadır. Bu nedenle sağlık güvenliği, göçü tek başına açıklayan bir neden olmaktan

ziyade, kriz ortamlarında bireylerin yaşadıkları yerde kalabilme, güvenli biçimde geri dönebilme veya göç rotaları üzerinde korunabilme imkânlarını etkileyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Vaka analizleri bu ilişkinin her ülkede farklı biçimde ortaya çıktığını göstermiştir. Suriye'de sağlık sisteminin çöküşü, yerinden edilmenin derinleşmesi ve geri dönüşlerin zorlaşmasıyla ilişkili olmuştur. Irak'ta sağlık güvenliği, iç yerinden edilme, gelen mülteci nüfus, geri dönüş süreçleri ve çevresel kırılganlıklarla iç içe geçen çok katmanlı bir yapı üretmiştir. Yemen'de ise ağır sağlık krizine rağmen Afrika Boynuzu'ndan gelen göç hareketlerinin sürmesi, sağlık güvenliği ile göç arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını göstermiştir. Bu örnekte sağlık krizi göçü durdurmamıştır. Aksine göçmenleri daha güvencesiz ve kırılgan koşullarda bırakmıştır.

Bu bulgular, zorunlu göçün yalnızca savaştan kaçış olarak okunmasının yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. İnsani güvenlik yaklaşımı, sağlık, su, beslenme, tedaviye erişim ve yaşanabilirlik gibi alanların da göç süreçleri üzerindeki etkisini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle çalışma, sağlık güvenliği tehdidinin zorunlu göçün doğrudan ve tekil nedeni olmadığını; ancak göçün süresini, kalıcılığını ve kırılganlık düzeyini etkileyerek göç süreçlerini derinleştiren bir etken olarak ele almaktadır.

Çalışmanın temel sınırlılığı, bireysel göç kararlarını doğrudan ölçen saha verilerine dayanmamasıdır. Bu nedenle çalışmada doğrudan nedensellik iddiası kurulmamıştır. Uluslararası kuruluş raporları, ikincil veriler ve karşılaştırmalı vaka analizi üzerinden sağlık güvenliği ile zorunlu göç arasındaki ilişki yorumlanmıştır. Gelecek çalışmalar, bu ilişkinin bireysel karar alma süreçleri, göçmen deneyimleri ve geri dönüş eğilimleri üzerindeki etkisini saha araştırmalarıyla daha ayrıntılı biçimde inceleyebilir.

Kaynakça

Adısönmez, U. C. (2016). What is the human security approach and how the phenomenon contributed to the international security agenda: Canadian and Japanese paradigms. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 12*(24), 1–28.

Aksu, M., & Turhan, F. (2012). Yeni tehditler, güvenliğin genişleme boyutları ve insani güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4*(2), 69–80.

Aydın, O. B. (2023). Yeni güvenlik yaklaşımları çerçevesinde sağlık güvenliği. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 6*(1), 65–77.

Ayyıldız, Ş. (2023). Zorunlu göçü anlamak: Teorik bir sentez geliştirmenin önemi. *Göç Dergisi, 10*(2), 157–172. https://doi.org/10.33182/gd.v10i2.852

Baylis, J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. (B. Yavuz, Çev.). *Uluslararası İlişkiler, 5*(18), 69–85.

Birdişli, F. (2011). Ulusal güvenlik kavramının tarihsel ve düşünsel temelleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(31), 149–169.

Cambridge Dictionary. (t.y.). Security. In *Cambridge Dictionary*. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/security

Central Statistical Organization & Macro International Inc. (1998). *Yemen Demographic and Maternal and Child Health Survey 1997*. https://dhsprogram.com/publications/publication-fr94-dhs-final-reports.cfm

Chatty, D., & Marfleet, P. (2013). Conceptual problems in forced migration. *Refugee Survey Quarterly, 32*(2), 1–13. https://doi.org/10.1093/rsq/hdt008

de Haas, H., Castles, S., & Miller, M. J. (2022). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası nüfus hareketleri* (B. A. Evranos, Çev.). GAV Perspektif Yayınları.

Food and Agriculture Organization of the United Nations & World Food Programme. (2003). *Special report: FAO/WFP crop, food supply and nutrition assessment mission to Iraq: 23 September 2003*. https://www.fao.org/4/j0465e/j0465e00.pdf

Internal Displacement Monitoring Centre. (2011). *Iraq: Response still centred on return despite increasing IDP demands for local integration*. https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/201110-me-iraq-overview-en.pdf

Internal Displacement Monitoring Centre. (2012). *Global overview 2011: People internally displaced by conflict and violence*. https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/2012-global-overview-2011-global-en.pdf

Internal Displacement Monitoring Centre. (2013). *Internal displacement in Iraq: Barriers to integration*. https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/201312-Internal-Displacement-in-Iraq-Barriers-to-Integration-eng.pdf

Internal Displacement Monitoring Centre. (2014). *Global overview 2014: People internally displaced by conflict and violence*. https://api.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/201405-global-overview-2014-en.pdf

International Organization for Migration. (2014a). *2013–2014 comparison: Monitoring of Yemeni returnees from Saudi Arabia at Al-Tuwal border point*. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/migrated_files/Country/docs/2013-2014comparsion.pdf

International Organization for Migration. (2014b). *Response to the IDP crisis in Iraq: DTM Round 11, 25 December 2014*. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/Round11_Report_English_2014_December_25_IOM_DTM.pdf

International Organization for Migration. (2015). *Displacement Tracking Matrix highlights: 3 December 2015*. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/Round34_Report_English_2015_December_03_IOM_DTM.pdf

International Organization for Migration. (2016a). *Displacement Tracking Matrix Round 60: 8 December 2016*. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/01_IOM_DTM%20_Report_English_Iraq_Round%2060_20161208.pdf

International Organization for Migration. (2016b). *Regional migrant response plan for the Horn of Africa and Yemen*. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/country/docs/regional_migrant_response_plan_for_the_h.a_yemen.pdf

International Organization for Migration. (2018a). *Regional migrant response plan for the Horn of Africa and Yemen 2018–2020*. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/country/docs/regional_migrant_response_plan_for_the_h.a_yemen.pdf

International Organization for Migration. (2018b). *Yemen — Flow monitoring dashboard: January–December 2018*. IOM DTM. https://dtm.iom.int/reports/yemen-%E2%80%94-flow-monitoring-dashboard-2-january-%E2%80%94-december-2018

International Organization for Migration. (2018c). *IOM raises protection concerns as 2018 migrant arrivals in Yemen approach 150,000*. https://reliefweb.int/report/yemen/iom-raises-protection-concerns-2018-migrant-arrivals-yemen-approach-150000

International Organization for Migration. (2019a). *Yemen — Flow monitoring points: Migrant arrivals and Yemeni returns from Saudi Arabia in 2019*. IOM DTM. https://dtm.iom.int/reports/yemen-%E2%80%94-flow-monitoring-points-migrant-arrivals-and-yemeni-returns-saudi-arabia-2019

International Organization for Migration. (2019b). *IOM Yemen monthly migration overview: December 2019*. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl2616/files/situation_reports/file/iom_yemen_monthly_migration_overview_december-2019.pdf

International Organization for Migration. (2020a). *An overview of displacement in Iraq: DTM Integrated Location Assessment V*. https://iraqdtm.iom.int/files/ILA/2021322157136_iom_DTM_ILAV_An_Overview_of_Displacement_in_Iraq.pdf

International Organization for Migration. (2020b). *Iraq master list report 118: September–October 2020*. https://iraqdtm.iom.int/images/MasterList/202011233237773_DTM_118_Report_September_October_2020.pdf

International Organization for Migration. (2020c). *Mobility restrictions and health measures due to COVID-19: July 2020*. https://dtm.iom.int/reports/iraq-mobility-restrictions-and-health-measures-due-covid-19-july-2020

International Organization for Migration. (2020d). *Yemen — Flow monitoring points: Migrant arrivals and Yemeni returns in 2020*. IOM DTM. https://dtm.iom.int/reports/yemen-%E2%80%94-flow-monitoring-points-migrant-arrivals-and-yemeni-returns-2020

International Organization for Migration. (2020e). *Health funding shortages in Yemen put thousands of migrants' lives at risk*. https://www.iom.int/news/health-funding-shortages-yemen-put-thousands-migrants-lives-risk

International Organization for Migration. (2022a). *Climate-induced displacement: Southern Iraq, 1–15 December 2022*. IOM DTM. https://iraqdtm.iom.int/files/Climate/202212272321299_iom_DTM_Climate_Displacement_South_Dec_2022.pdf

International Organization for Migration. (2022b). *Yemen annual rapid displacement tracking report 2022*. IOM DTM. https://dtm.iom.int/reports/yemen-annual-rapid-displacement-tracking-report-2022

International Organization for Migration. (2023a). *Climate-induced displacement: Central and Southern Iraq, 15 December 2023*. IOM DTM. https://iraqdtm.iom.int/files/Climate/2024213361145_DTM_Climate%20ET%20Report%20Dec2023.pdf

International Organization for Migration. (2023b). *Drivers of climate-induced displacement in Iraq: Climate vulnerability assessment key findings, April 2023*. IOM DTM.

https://iraqdtm.iom.int/files/Climate/20235171042590_IOM_DTM_Drivers_of_Climate-Induced_Displacement_in_Iraq.pdf

International Organization for Migration. (2023c). *Yemen annual migration report 2023*. IOM DTM. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-annual-migration-report-2023

International Organization for Migration. (2023d). *Yemen — Flow monitoring registry: Non-Yemeni migrant arrivals and Yemeni migrant returnees*. IOM DTM. https://dtm.iom.int/reports/yemen-flow-monitoring-registry-non-yemeni-migrant-arrivals-and-yemeni-migrant-returnees-7

International Organization for Migration. (2024). *Climate-induced displacement: Central and Southern Iraq, 31 December 2024*. IOM DTM. https://iraqdtm.iom.int/files/Climate/20251121221335_DTM_Climate%20Induced%20Displacement%20Report_December_2024.pdf

International Organization for Migration. (2025a). *Climate-induced displacement: Central and Southern Iraq: Data collection period, September 2025*. IOM DTM. https://iraqdtm.iom.int/files/Climate/202511241818723_Climate_ET_Nov_2025_v1.pdf

International Organization for Migration. (2025b). *Intersecting drivers of Iraqi emigration: Security, economy and environmental stressors*. IOM Iraq. https://iraqdtm.iom.int/files/Climate/20257283216398_IOM_DTM_Climate_FM_2025.pdf

International Organization for Migration. (2025c). *More than 180 migrants feared killed in two shipwrecks off Yemeni coast*. https://www.iom.int/news/more-180-migrants-feared-killed-two-shipwrecks-off-yemeni-coast

International Organization for Migration. (2025d). *Statement by the IOM spokesperson on the loss of dozens of lives in migrant boat tragedy in Yemen*. https://www.iom.int/news/statement-iom-spokesperson-loss-dozens-lives-migrant-boat-tragedy-yemen

International Organization for Migration. (2026). *Yemen — Annual flow monitoring report 2025*. IOM DTM. https://dtm.iom.int/reports/yemen-annual-flow-monitoring-report-2025

Iraq Health Cluster. (2017). *Annual report 2017*. WHO Health Cluster. https://healthcluster.who.int/docs/librariesprovider16/meeting-reports/iraq-health-cluster-annual-report-2017.pdf?download=true&sfvrsn=631693b3_1

Newman, E. (2001). Human security and constructivism. *International Studies Perspectives, 2*(3), 239–251.

Ökten Sipahioğlu, B. (2022). Hegemonic relations and human rights perspective of the forced migration. *İçtimaiyat, 6*(Göç ve Mültecilik Özel Sayısı), 390–400. https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1098963

Task Force on Population Movement. (2017). *Yemen: Task Force on Population Movement, 16th report, October 2017*. IOM & UNHCR. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/country/docs/TFPM-16th-Report-Oct2017.pdf

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Güvenlik. *Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/

Tüysüzoğlu, G. (2019). Kimliğin güvenlikleştirilmesi ve insani güvenlik: Irak örneği. *Avrasya Etüdleri*, 23–45.

Uluslararası Göç Örgütü. (2009). *Göç terimleri sözlüğü* (No. 31, 2. baskı). https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf

United Nations Children's Fund. (2005). *Humanitarian action report 2005: Iraq*. https://www.unicef.org/media/86396/file/HAR-2005-Iraq.pdf

United Nations Children's Fund. (2013). *Syria crisis bi-weekly humanitarian situation report: Syria, Jordan, Lebanon, Iraq and Turkey*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syria-crisis-bi-weekly-humanitarian-situation-report-syria-jordan-1

United Nations Children's Fund. (2020). *Iraq humanitarian situation report: End-year 2020*. https://www.unicef.org/media/91411/file/UNICEF%20Iraq%20Humanitarian%20Situation%20Report%20%28IDP%29%20for%20End-Year%202020%20.pdf

United Nations Children's Fund. (2021a). *Iraq humanitarian situation report: March 2021*. https://www.unicef.org/media/100661/file/Iraq-Humanitarian-SitRep-March-2021.pdf

United Nations Children's Fund. (2021b). *Iraq humanitarian situation report: December 2021*. https://www.unicef.org/media/119121/file/Iraq-Humanitarian-Situation-Report-December-2021.pdf

United Nations Children's Fund. (2022). *Iraq humanitarian situation report: December 2022*. https://www.unicef.org/media/133841/file/Iraq-Humanitarian-SitRep-December-2022.pdf

United Nations Children's Fund. (2023). *Iraq humanitarian situation report: 31 December 2023*. https://www.unicef.org/media/151206/file/Iraq-Humanitarian-SitRep-31-December-2023.pdf

United Nations Children's Fund. (2024). *Iraq humanitarian situation report No. 1: Mid-year, 30 June 2024*. https://www.unicef.org/media/161541/file/Iraq-Humanitarian-SitRep-No.1-30-June-2024.pdf

United Nations Development Programme. (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. Oxford University Press.

United Nations Development Programme. (2013). *Resident Coordinator's annual report 2013: Yemen*. https://www.undp.org/yemen/publications/resident-coordinators-annual-report-2013

United Nations High Commissioner for Refugees. (t.y.). *Frequently asked questions*. https://www.unhcr.org/contact-us/frequently-asked-questions

United Nations High Commissioner for Refugees. (2006, November 3). *Iraq displacement*. https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/iraq-displacement-0

United Nations High Commissioner for Refugees. (2007, July). *Iraq situation response: Update on revised activities under the January 2007 Supplementary Appeal*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/469632e32.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2013a). *Syria Regional Response Plan: January to December 2013 (RRP5)*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/lebanon/syria-regional-response-plan-january-december-2013

United Nations High Commissioner for Refugees. (2013b). *Iraq situation update*. https://www.unhcr.org/fr-fr/sites/fr-fr/files/legacy-pdf/4a2d26e02.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2014). *2014 Syria Regional Response Plan (RRP6)*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/52b170e49.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2015a). *Yemen: Mixed migration update, January 2015*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/54e35b8f9.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2015b). *UNHCR warns against perilous Horn of Africa sea crossings as 92,000 reach Yemen in 2015*. https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/unhcr-warns-against-perilous-horn-africa-sea-crossings-92000-reach-yemen-2015

United Nations High Commissioner for Refugees. (2015c). *Yemen factsheet: December 2015*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/unhcr-yemen-factsheet-december-2015-enar

United Nations High Commissioner for Refugees. (2015d). *World at war: Global trends: Forced displacement in 2014*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/556725e69.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2016a). *Global trends: Forced displacement in 2015*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/576408cd7.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2016b). *UNHCR campaign spreads awareness about dangers of Yemen sea crossings*. https://www.unhcr.org/news/news-releases/unhcr-campaign-spreads-awareness-about-dangers-yemen-sea-crossings

United Nations High Commissioner for Refugees. (2017a). *Global trends: Forced displacement in 2016*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/5943e8a34.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2017b). *Yemen: UNHCR update, 16–22 June 2017*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-unhcr-update-16-22-june-2017

United Nations High Commissioner for Refugees. (2018a). *Global trends: Forced displacement in 2017*. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/5b27be547.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees. (2018b). *Yemen: UNHCR update, 15–30 April 2018*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-unhcr-update-15-30-april-2018

United Nations High Commissioner for Refugees. (2019). *UNHCR Yemen factsheet: December 2019*. https://data.unhcr.org/en/documents/details/73830

United Nations High Commissioner for Refugees. (2020). *Yemen fact sheet: Refugees and asylum-seekers in Yemen, May 2020*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-fact-sheet-refugees-and-asylum-seekers-yemen-may-2020-enar

United Nations High Commissioner for Refugees. (t.y.). *Syria regional refugee response: Iraq*. UNHCR Operational Data Portal. https://data.unhcr.org/en/situations/syria/location/5

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2014). *Iraq humanitarian needs overview: 25 September 2014*. https://www.unocha.org/publications/report/iraq/iraq-humanitarian-needs-overview-25-september-2014-enarku

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2015). *2016 Syrian Arab Republic humanitarian response plan: January–December*. https://www.unocha.org/publications/report/syrian-arab-republic/2016-syrian-arab-republic-humanitarian-response-plan-january-december

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2016a). *Iraq humanitarian crisis: 1 November 2016*. https://www.unocha.org/publications/report/iraq/iraq-humanitarian-crisis-1-november-2016

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2016b). *Iraq humanitarian crisis: 25 November 2016*. https://www.unocha.org/publications/report/iraq/iraq-humanitarian-crisis-25-november-2016

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2016c). *Yemen: 2016 humanitarian needs overview*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-2016-humanitarian-needs-overview

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2016d). *Yemen: 2017 humanitarian needs overview*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-2017-humanitarian-needs-overview-enar

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2017). *Iraq 2017 humanitarian needs overview*. https://www.unocha.org/publications/report/iraq/iraq-2017-humanitarian-needs-overview

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2019a). *2019 humanitarian needs overview: Syrian Arab Republic*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/2019-humanitarian-needs-overview-syrian-arab-republic-enar

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2019b). *Yemen: 2019 humanitarian needs overview*. https://yemen.un.org/en/11690-yemen-2019-humanitarian-needs-overview

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2021). *Yemen humanitarian needs overview 2021*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-humanitarian-needs-overview-2021-february-2021-enar

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2022). *Yemen humanitarian needs overview 2022*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-humanitarian-needs-overview-2022-april-2022

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2024a). *Yemen humanitarian needs overview 2024*. https://yemen.un.org/en/259542-yemen-humanitarian-needs-overview-2024-january-2024

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2024b). *Yemen humanitarian response plan 2024*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/yemen/yemen-humanitarian-response-plan-hrp-2024-january-2024-enar

United Nations Population Fund. (2017). *UNFPA Yemen humanitarian proposal 2017*. https://yemen.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/UNFPA%20Yemen%20-%20humanitarian%20proposal%202017%20%20Final%20version%20as%20of%2020%20March%202017%20final.pdf

United Nations Yemen. (2021). *Yemen: 2021 humanitarian response plan periodic monitoring report, January–June 2021*. https://yemen.un.org/en/156745-yemen-2021-humanitarian-response-plan-periodic-monitoring-report-january-june-2021-issued

World Food Programme. (2013). *Amid ongoing violence, UN food relief agency warns growing shortages in Syria*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/amid-ongoing-violence-un-food-relief-agency-warns-growing-shortages

World Health Organization. (t.y.). *Health security*. https://www.who.int/health-topics/health-security#tab=tab_1

World Health Organization. (2007). *The world health report 2007: A safer future: Global public health security in the 21st century*. https://www.who.int/publications/i/item/9789241563444

World Health Organization. (2012a, March 6). *Situation report #1, 6 March 2012: Syrian Arab Republic*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/situation-report-1-6-march-2012

World Health Organization. (2012b, March 13). *The Syrian Arab Republic crisis: Meeting humanitarian health needs, 13 March 2012*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-arab-republic-crisis-meeting-humanitarian-health-needs-13-march

World Health Organization. (2012c, May 8). *Syrian Arab Republic unrest: Situation report #6, 8 May 2012*. World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. https://www.emro.who.int/images/stories/eha/documents/Syria_sitrep_6.pdf

World Health Organization. (2014a). *Iraq situation report No. 2: 19–30 June 2014*. https://www.emro.who.int/images/stories/iraq/who_iraq_situation_report_no._2_-_30_june_2014.pdf

World Health Organization. (2014b). *Iraq situation report No. 8: 4–14 August 2014*. https://www.emro.who.int/images/stories/iraq/documents/WHO_Iraq_Situation_Report_no_8__04-14_August_2014__FINAL.pdf

World Health Organization. (2014c). *World Health Organization Syrian Arab Republic annual report 2013*. World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. https://iris.who.int/bitstreams/6410d79b-f0c5-4bd0-9992-fcc3bf35188a/download

World Health Organization. (2015a). *Iraq crisis situation report No. 24: 17 May–7 June 2015*. https://www.emro.who.int/images/stories/iraq/who_iraq_situation_report_issue_number_24_07_june_2015.pdf

World Health Organization. (2015b). *Iraq cholera situation report: 22 November 2015*. https://applications.emro.who.int/docs/irq/COPub_IRQ_2015_19297_EN.pdf

World Health Organization. (2015c). *Iraq crisis situation report No. 29: 29 August–14 September 2015*. https://www.emro.who.int/images/stories/who_iraq_situation_report_issue__29_revised_and_cleared_2.pdf

World Health Organization. (2015d). *World Health Organization Syrian Arab Republic annual report 2014*. World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. https://applications.emro.who.int/dsaf/EMROPUB_2015_EN_1837.pdf

World Health Organization. (2015e). *Yemen conflict: Situation report, December 2015*. WHO EMRO. https://applications.emro.who.int/dsaf/DCD_Bulletin/2015/DCD_Bulletin_2015_8_1.pdf

World Health Organization. (2016). *World Health Organization Syrian Arab Republic annual report 2015*. World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. https://applications.emro.who.int/docs/COPub_SYR_2016_EN_7042.pdf

World Health Organization. (2017a). *Special situation report: Mosul crisis, Iraq, Issue No. 2: 7–14 January 2017*. ReliefWeb. https://reliefweb.int/report/iraq/who-special-situation-report-mosul-crisis-iraq-issue-2-7-14-january-2017

World Health Organization. (2017b). *Iraq humanitarian emergency situation report: November 2017*. https://www.emro.who.int/images/stories/who_situation_report_for_iraq_1_to_30_november_2017.pdf

World Health Organization. (2017c). *World Health Organization Syrian Arab Republic annual report 2016*. World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. https://applications.emro.who.int/docs/COPub_SYR_2017_EN_20155.pdf

World Health Organization. (2018). *World Health Organization Syrian Arab Republic: Annual report 2018*. World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. https://applications.emro.who.int/docs/COPub_SYR_2018_EN_22335.pdf

World Health Organization. (2021). *Iraq annual report 2021*. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/361313/9789290210191-eng.pdf?sequence=1

World Health Organization. (2022). *Situation report: Iraq, week 32: Ending 14 August 2022*. WHO EMRO. https://www.emro.who.int/images/stories/homepage/WHO-Iraq-SitRep_Week-32.pdf

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2007, July 28). *WHO conference about the health care needs of Iraqis in neighbouring countries*. https://www.emro.who.int/press-releases/2007/who-conference-about-the-health-care-needs-of-iraqis-in-neighbouring-countries.html

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2015). *Weekly Epidemiological Monitor, 8*(48). https://applications.emro.who.int/dsaf/epi/2015/Epi_Monitor_2015_8_48.pdf

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2016). *Situation update for cholera in Yemen, October 2016*. https://www.emro.who.int/pandemic-epidemic-diseases/cholera/situation-update-for-cholera-for-yemen-october-2016.html

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2017). *Cholera situation in Yemen: December 2017*. https://applications.emro.who.int/docs/EMROPub_2017_EN_16770.pdf

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2018). *Cholera situation in Yemen: December 2018*. https://applications.emro.who.int/docs/EMROPub_2018_EN_20427.pdf

World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean. (2024). *Yemen reports the highest burden of cholera globally*. https://www.emro.who.int/media/news/yemen-reports-the-highest-burden-of-cholera-globally.html

Artificial Intelligence And Security Transformations In The Sahel: Reshaping Security Strategies In Low-Connectivity Environments

Yapay Zeka Ve Sahel'de Güvenlik Dönüşümleri: Düşük Bağlantili Ortamlarda Güvenlik Stratejilerinin Yeniden Şekillendirilmesi

Khedidja Ramel
Dr, Faculty Of Political Science and International Relations
University of Algiers 3, ALGERIA, khadija-r@hotmail.fr
ORCID iD: 0009-0003-5407-892X

Abstract
In this paper, I analyze how artificial intelligence is transforming security strategies in the Sahel. I argue that AI is not merely a technological enhancement but a strategic necessity for addressing the unique operational constraints of the region. However, I also contend that technological integration without democratic governance carries catastrophic risks, particularly in the context of the Alliance of Sahel States (AES).
This study adopts a qualitative analytical methodology grounded in security studies literature, policy reports, and a case study of AI-assisted border surveillance in Niger. My central hypothesis is that AI-based security systems can significantly improve operational effectiveness in low-connectivity environments, provided that governance mechanisms mitigate risks related to algorithmic bias, cybersecurity, and technological dependence.
I find that AI systems can function effectively in low-bandwidth environments using edge computing architectures, but that a 25% false positive rate is operationally catastrophic in the resource-scarce Sahel. More critically, I identify an "AI-fueled grievance cycle" whereby algorithmic bias against specific ethnic groups can drive communities toward extremist groups. I conclude that the political context of the AES states creates profound risks that AI systems will enable authoritarian consolidation under the cover of counterterrorism.
This study contributes to the emerging literature on AI in fragile security contexts by bridging technical analysis with geopolitical reality.
Keywords: Artificial Intelligence, Sahel Security, Hybrid Threats, Low-Connectivity Environments, Algorithmic Bias, Security Governance, Alliance of Sahel States

Özet
Bu çalışmada, yapay zekanın Sahel bölgesindeki güvenlik stratejilerini nasıl dönüştürdüğü analiz edilmektedir. Yapay zekanın yalnızca teknolojik bir gelişme değil, aynı zamanda bölgenin kendine özgü operasyonel kısıtlamalarıyla mücadelede stratejik bir zorunluluk olduğu savunulmaktadır. Bununla birlikte, demokratik bir yönetişim mekanizmasından yoksun tescil edilecek teknolojik entegrasyonun, özellikle Sahel Devletleri İttifakı (AES) bağlamında felaket boyutunda riskler barındırdığı ileri sürülmektedir.
Niteliksel analitik bir metodolojiye dayanan bu çalışma; güvenlik çalışmaları literatüründen, politika raporlarından ve Nijer'deki yapay zeka destekli sınır gözetimi üzerine yürütülen bir vaka çalışmasından yararlanmaktadır. Çalışmanın temel varsayımı; algoritmik önyargı, siber güvenlik ve teknolojik bağımlılıkla ilgili riskleri hafifleten yönetişim mekanizmaları sağlandığı takdirde, yapay zeka tabanlı güvenlik sistemlerinin düşük bağlantılı ortamlarda operasyonel etkinliği önemli ölçüde artırabileceğidir.
Araştırma bulguları, yapay zeka sistemlerinin uç bilişim (edge computing) mimarileri aracılığıyla düşük bant genişliğine sahip ortamlarda etkin bir şekilde çalışabileceğini göstermektedir; ancak %25 oranındaki yanlış alarm (false positive) oranı, kaynakların kısıtlı olduğu Sahel şartlarında operasyonel açıdan yıkıcı bir etkiye sahiptir. Daha da kritik bir tespit olarak çalışma, belirli etnik gruplara yönelik algoritmik önyargıların yerel toplulukları aşırılık yanlısı gruplara yöneltebileceği "yapay zeka kaynaklı bir şikâyet döngüsü" (AI-fueled grievance cycle) tanımlamaktadır. Sonuç olarak, AES devletlerinin mevcut siyasi ikliminin, yapay zeka sistemlerinin terörle mücadele kisvesi altında otoriter rejimleri tahkim etmek amacıyla kötüye kullanılması yönünde derin riskler doğurduğu ortaya konmaktadır.
Bu çalışma, teknik analiz ile jeopolitik gerçeklik arasında bir köprü kurarak, kırılgan güvenlik konjonktürlerinde yapay zeka kullanımına ilişkin literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Sahel Güvenliği, Hibrit Tehditler, Düşük Bağlantılı Ortamlar, Algoritmik Önyargı, Güvenlik Yönetişimi, Sahel Devletleri İttifakı (AES)

1. Introduction

When I began this research, I was struck by a paradox. The Sahel is one of the most insecure regions in the world, yet it is also one of the least connected. Internet penetration in the central Sahel states averages below 35%, with rural connectivity dropping below 10% (International Telecommunication Union, 2025, p. 28). How, I asked myself, can security forces operate effectively when they cannot reliably communicate across vast desert territories?

This study seeks to answer this question. The paper examines how artificial intelligence technologies can reshape security strategies in the Sahel's low-connectivity environments, and what opportunities, risks, and governance implications accompany this transformation.

1.1. Research Problem and Research Question

I identify the central problem as the profound mismatch between conventional security approaches and the unique operational constraints of the Sahelian environment. Traditional command-and-control models, designed for contexts with reliable infrastructure, consistently fail in the face of vast geographic spaces, extreme connectivity gaps, and hybrid adversaries (Alexander Thurston, 2023, p. 203).

The research question guiding this study is: How can artificial intelligence technologies reshape security strategies in the Sahel's low-connectivity environments, and what are the associated opportunities, risks, and governance implications?

1.2. Research Hypothesis

I hypothesized early in my research that AI-based security systems can significantly improve operational effectiveness in the low-connectivity environments of the Sahel, provided that governance mechanisms effectively mitigate risks related to algorithmic bias, cybersecurity vulnerabilities, and asymmetric technological dependence (David Chandler, 2023, p. 428).

This study tests this hypothesis through qualitative analysis of security studies literature, policy reports, and a case study of AI deployment in Niger.

1.3. Theoretical Framework

This study is anchored in four interrelated theoretical traditions.

First, the research draws on Security Governance Theory, which emphasizes that contemporary security challenges require multi-actor, multi-sector coordination (United Nations Development Programme, 2024, p. 42). I find this framework particularly relevant to the Sahel, where non-state actors and regional organizations play essential roles.

Second, this study adopts elements of the Human Security Approach, which shifts the referent object of security from the state to the individual (Peter Tinti & Tuesday Reitano, 2024, p. 98). I argue that this perspective is essential for evaluating technological solutions not only by their tactical effectiveness but also by their impact on civilian populations.

Third, I engage critically with Technological Determinism—the idea that technology drives social and political change independently. While I recognize AI's transformative potential, I argue that technological outcomes are shaped by governance choices and institutional contexts (Jean-Fabrice Lebraty & Katia Lobre-Lebraty, 2023, p. 89).

Fourth, this study incorporates insights from Network-Centric Warfare Theory, which posits that information superiority and decentralized decision-making offer strategic advantages (Carme Colomina & Héctor Sánchez Margalef, 2024, p. 55). However, I adapt this theory to the low-connectivity context of the Sahel, emphasizing edge computing over fully networked solutions.

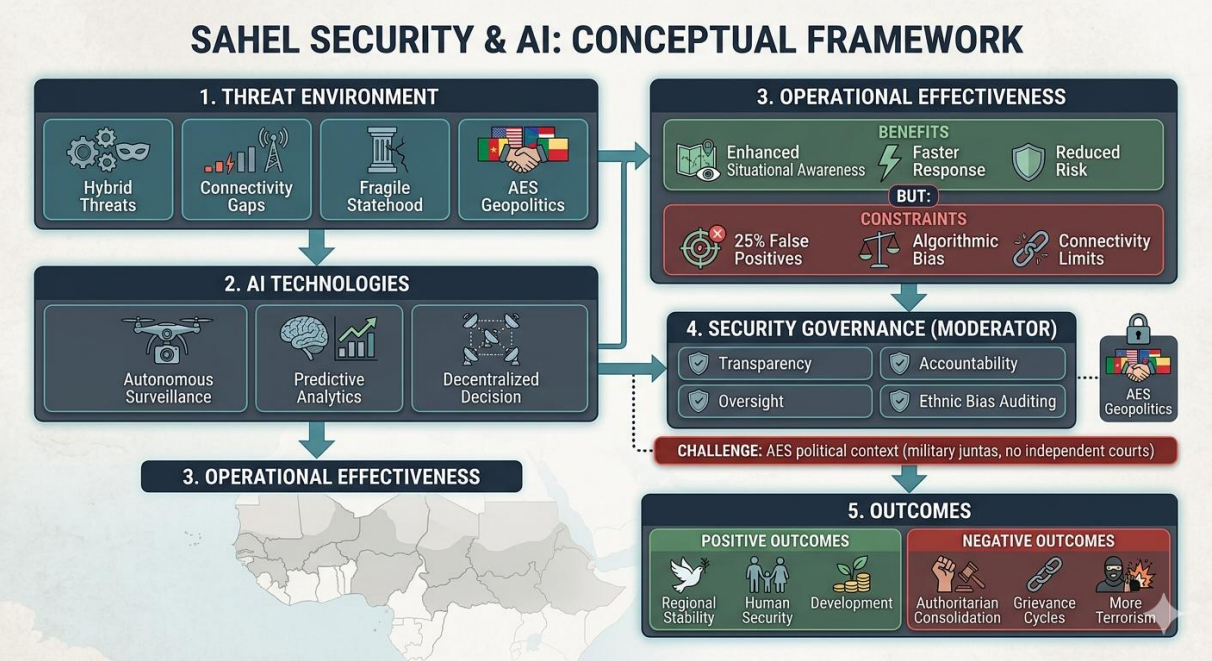
1.4. Methodological Approach

This study adopts a qualitative analytical methodology grounded in security studies literature, drawing on peer-reviewed academic sources, policy reports from international organizations, and a case study of AI deployment in Niger (Ahmed Zekeria, 2025, p. 408).

Figure 1 presents the conceptual model guiding **this research**.

I conceptualize that AI technologies mediate the relationship between the threat environment and operational effectiveness, but that this relationship is moderated by governance mechanisms.

Figure 1. AI-Driven Security Transformation Framework for the Sahel

The framework demonstrates that AI can enhance security operations in the Sahel through improved surveillance, predictive analysis, and faster decision-making. However, its effectiveness remains dependent on governance quality, institutional oversight, and technological infrastructure. While AI may contribute to regional stability and human security, weak governance and political constraints can transform these technologies into instruments that reinforce instability and authoritarian practices. Therefore, governance emerges as the decisive factor shaping AI's security outcomes in the region.

1.5. Scope

The scope of this study is limited to the five core Sahel states—Mauritania, Mali, Burkina Faso, Niger, and Chad—with special attention to the Alliance of Sahel States (AES) comprising Mali, Burkina Faso, and Niger following the military coups of 2020-2023. This study acknowledges regional spillover effects into coastal West African countries.

The paper is structured across four analytical axes. The first examines the conceptual framework. The second investigates AI applications. The third analyzes opportunities and challenges. The fourth proposes governance frameworks. A case study of Niger provides empirical grounding.

2. Conceptual Framework And The Sahelian Security Environment

2.1. The Shift Toward Hybrid Threats

In my reading of the literature, I find that the traditional distinction between interstate warfare and intrastate conflict has become untenable in the Sahelian context. What characterizes the contemporary threat landscape is the deliberate hybridization of tactics, actors, and domains (International Crisis Group, 2024, p. 12).

As Alexander Thurston argues—and I agree—jihadist groups in the region have evolved into "proto-states" that provide basic services, adjudicate disputes, and extract taxes (Alexander Thurston, 2023, p. 203). I contend that this administrative capacity creates a resilience that purely kinetic counterterrorism approaches cannot defeat.

2.2. The Dilemma of "Grey Zones"

I see the Sahel as an extreme case of the "grey zone" phenomenon—territories where state presence is nominal or absent. This study confirms that this is not merely a matter of political will but of geographic reality. The Sahel spans approximately 3 million square kilometers with a population density of fewer than 15 people per square kilometer (Tor A. Benjaminsen & Boubacar Ba, 2021, p. 45).

I observe that the porous nature of Sahelian borders further complicates state control. The "three borders area" between Mali, Burkina Faso, and Niger has become the epicenter of instability precisely because it lies at the intersection of weak state jurisdictions (Friedrich-Ebert-Stiftung, 2024, p. 18).

2.3. Inadequacy of Legacy Security Models

I argue that traditional command-and-control security models are fundamentally mismatched to the Sahelian environment. These models assume reliable communications, established infrastructure, and predictable threat patterns—none of which obtain in the Sahel (RAND Corporation, 2024, p. 33).

This study notes that the failure of legacy approaches is evident in the outcomes of major international interventions. Operation Barkhane and MINUSMA both withdrew without establishing sustainable security architectures (Camille Pellerin, 2025, p. 160).

2.4. Connectivity Gaps as Strategic Constraints

According to the International Telecommunication Union (2025, p. 28), this study confirms that internet penetration in the central Sahel states averages below 35%. I contend that this digital divide is not merely an economic development issue but a strategic constraint of the first order.

However, I also recognize a paradox: this connectivity gap creates opportunities for AI-driven solutions designed specifically for low-bandwidth environments. Edge computing and decentralized sensor networks become not merely advantageous but essential (Mohamed Rokaya & Fatima Ait Bella, 2024, p. 52).

2.5. The Geopolitical Black Box: The Alliance of Sahel States (AES)

I cannot complete my analysis without addressing the profound geopolitical transformations that have reshaped the region since 2020. In my view, the military coups in Mali, Burkina Faso, and Niger were not merely domestic political events; they represented a fundamental rupture in the regional security architecture.

This study identifies the formation of the Alliance of Sahel States (AES) in September 2023 as a decisive break with ECOWAS and traditional Western partnerships. The analysis shows that this new alliance has explicitly pursued security cooperation with Russia, including the importation of surveillance technologies and AI systems (International Crisis Group, 2024, p. 35).

Here I confront a critical question that this study seeks to answer: How can Sahelian states implement "ethical governance" or "algorithmic bias mitigation" when the AI systems they deploy are fully imported from authoritarian contexts where such concepts have no legal or political standing?

My answer is direct: they cannot. I argue that Russian-supplied AI surveillance systems are designed within a framework that prioritizes state security over individual rights and has no equivalent to algorithmic transparency or bias auditing (Melvin Mbao, 2024, p. 128). This study further observes that Chinese systems are embedded within the social credit system paradigm.

I therefore conclude that the same AI technologies that could enhance counterterrorism effectiveness are simultaneously being deployed in ways that may enable authoritarian

governance—all under the legitimate banner of "counterterrorism" (David Chandler, 2023, p. 432).

3. Case Study: AI-Assisted Border Surveillance In Niger

3.1. Operational Context

I selected Niger for my case study because it faces acute security threats, has participated in pilot AI surveillance programs, and is a founding member of the AES.

This study examines Niger's geographic reality: it shares borders with seven countries, and its northern two-thirds comprise the Sahara Desert with virtually no infrastructure. The research confirms that traditional border patrols are logistically impossible to sustain at scale (Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024, p. 31).

My investigation found that since 2022, Niger has participated in pilot programs deploying solar-powered UAVs with onboard AI computer vision, designed to operate autonomously for 24-48 hours (Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024, p. 35).

3.2. Observed Outcomes

From the preliminary data, I identified several outcomes. Detection rates for unauthorized border crossings increased by approximately 40%. Response times improved. Most significantly for this study's focus on low-connectivity environments, the systems transmitted only alert data rather than raw video, reducing bandwidth requirements by over 90% (Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024, p. 40).

3.3. Challenges Encountered

I was particularly concerned by the false positive rate: approximately 25% of alerts did not correspond to actual threats. This study also documented poor system performance during dust storms and extreme heat. Furthermore, local communities were not consulted during deployment, leading to suspicion and interference with sensors (Emmanuelle Lebrun, 2024, p. 64).

3.4. The False Positive Dilemma

Let me be clear about why I consider this 25% false positive rate to be operationally catastrophic. In a high-resource environment, I acknowledge this might be acceptable. But my analysis shows that the Sahel is an extreme low-resource environment. A false alert might require a patrol to travel 150-200 kilometers across desert terrain, consuming scarce fuel,

exposing soldiers to ambush risks, and diverting them from actual threats (Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024, p. 42).

I calculate that a 25% false positive rate means security commanders cannot trust any individual alert without verification. This study concludes that this forces them into an impossible choice: either respond to all alerts (exhausting resources) or ignore some alerts (accepting the risk of missing real threats). I argue that neither option is acceptable (Annette Weber & Ramses Ouedraogo, 2024, p. 18).

3.5. Lessons

From the Niger case, I derive several lessons. First, I find that AI systems can function effectively in low-connectivity environments when designed with edge computing. Second, I conclude that technical performance must be balanced against operational and social acceptance. Third, this study confirms that external provision of AI systems creates dependencies that may become politically problematic (Ahmed Zekeria, 2025, p. 415). Fourth, I recommend that the false positive crisis requires urgent attention before AI systems can be reliably integrated into operations.

4. AI Applications As A Strategic Tool

4.1. Autonomous Surveillance

I see autonomous surveillance systems—UAVs with computer vision, ground-based sensors, satellite imagery analysis—as the most mature AI application for Sahelian security. My analysis shows that where human patrols are expensive and dangerous, AI-enabled systems can provide persistent wide-area surveillance at lower cost and risk (Vincent Boulanin & Maaike Verbruggen, 2023, p. 77).

However, I raise significant governance concerns. I argue that the same systems that detect militant movements can be repurposed for domestic surveillance, potentially chilling political opposition (Emmanuelle Lebrun, 2024, p. 67). This study notes that in the AES context, where independent oversight is absent, this risk is magnified.

4.2. Predictive Analytics for Threat Anticipation

This study examines predictive analytics systems that analyze historical incident data, economic indicators, and weather patterns to forecast future attacks. I find the work of Håvard Hegre, Michael Colaresi, and Paola Vesco particularly instructive; they demonstrated that

machine learning models can predict conflict outbreaks with statistically significant accuracy (Håvard Hegre, Michael Colaresi & Paola Vesco, 2023, p. 240).

I am particularly interested in models that integrate real-time data on livestock movements, market prices, and rainfall patterns. This study confirms that such models have shown promise in the Sahel, where resource competition is a consistent driver of local violence (United Nations World Food Programme, 2025, p. 19).

4.3. Decentralized Decision-Support Systems

I consider decentralized decision-support systems to be potentially transformative for Sahelian security. Rather than replacing human judgment, I argue that these systems should function as "co-pilots" that synthesize information and present actionable intelligence (Jean-Fabrice Lebraty & Katia Lobre-Lebraty, 2023, p. 105).

This study finds that the technical architecture typically involves edge AI—machine learning models that run on local devices. My research confirms that effectiveness depends critically on interface design and trust calibration (Annette Weber & Ramses Ouedraogo, 2024, p. 12).

4.4. The Deepening Risk: Algorithmic Bias in a Complex Ethnic Environment

I want to emphasize that the Sahel is not merely a region with "darker skin tones" that challenge facial recognition systems. In my analysis, it is a region characterized by complex, historically layered ethnic and linguistic dynamics that interact with AI bias in potentially explosive ways.

This study identifies dozens of ethnic groups in the Sahel, including the Tuareg, Fulani (Peul), Songhai, Hausa, Bambara, Dogon, and Arab communities. I observe that these groups have complex relationships with central state authorities, marked by periodic rebellions and inter-communal violence (Tor A. Benjaminsen & Boubacar Ba, 2021, p. 156).

How does algorithmic bias interact with this ethnic complexity? I answer by considering natural language processing (NLP) systems. If an NLP system is trained primarily on standard Arabic or French, I argue it will systematically misinterpret local dialects. A message in Tamasheq or Fulfulde containing legitimate political grievances could be misclassified as extremist content (Jema David Ndibwile, N. N. Landon & Faustin Tuyisenge, 2026, p. 9).

The security consequence, in my view, is not merely technical error but strategic catastrophe. If an AI system systematically misinterprets Tuareg or Fulani communications as terrorist threats, I predict it will generate targeting recommendations that lead security forces to target these communities. When this happens repeatedly, I argue these communities will perceive the security apparatus as an oppressor (Melvin Mbao, 2024, p. 132).

I identify a vicious cycle that I term the "AI-fueled grievance cycle":

Algorithmic bias → False targeting of specific ethnic groups → Community grievance → Reduced cooperation with security forces → Increased recruitment by extremist groups → More terrorist activity → More data confirming the "threat" → Reinforced algorithmic bias.

I consider this one of the most dangerous and understudied risks of AI integration in ethnically complex conflict zones. As Alexander Thurston notes—and I agree—extremist groups in the Sahel have proven exceptionally skilled at exploiting local grievances (Alexander Thurston, 2023, p. 245). I warn that AI bias provides them with a powerful new propaganda tool.

This study concludes that mitigating this risk requires not merely technical fixes but fundamental changes in how AI systems are developed, validated, and overseen. I recommend that local communities be involved in system design, transparent appeal mechanisms be established, and independent oversight bodies be created. I acknowledge that none of these mechanisms currently exist in the AES states (Melvin Mbao, 2024, p. 138).

Table 1. AI Applications and Security Functions in the Sahel

AI Technology	Security Function	Expected Impact	Key Challenge
Autonomous UAVs	Border Monitoring	Faster detection, wider coverage	25% false positives
Predictive Analytics	Threat Forecasting	Proactive prevention	Data availability
Edge AI Systems	Local Decision Support	Reduced connectivity dependence	Algorithmic ethnic bias
Satellite AI	Wide-area Surveillance	Regional threat mapping	Latency
NLP Tools	Intelligence Analysis	Processing local sources	Language diversity, misclassification

(Source: Author's compilation based on Mohamed Rokaya & Fatima Ait Bella, 2024; Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024)

5. Technological Opportunities And Challenges

5.1. The Promise of Enhanced Effectiveness

I acknowledge the substantial potential security benefits of AI adoption. My analysis shows that AI systems can provide persistent surveillance at scales impossible for human patrols. I find that predictive analytics could enable proactive deployments, and decision-support systems could improve tactical decision quality (Carme Colomina & Héctor Sánchez Margalef, 2024, p. 55).

This study notes that autonomous surveillance systems in maritime security operations have reduced smuggling detection times by 60-80% (United Nations Office on Drugs and Crime, 2024, p. 33). I suggest that if similar effect sizes obtain in the Sahel, the operational improvements could be meaningful.

5.2. Algorithmic Bias as a Structural Risk

I identify algorithmic bias as the most significant technical risk. This study confirms that for Sahelian applications, bias risks are acute. Facial recognition models have demonstrated higher error rates for darker skin tones (Joy Buolamwini & Timnit Gebru, 2018, p. 80). NLP models trained on English or French perform poorly on local languages (Jema David Ndibwile, N. N. Landon & Faustin Tuyisenge, 2026, p. 7).

I warn that if an AI surveillance system systematically misidentifies members of a particular ethnic group as threats, it will generate false alerts, waste resources, and trigger discriminatory enforcement. I conclude that over time, such errors erode trust and may fuel grievances that armed groups exploit (Melvin Mbao, 2024, p. 125).

5.3. Cybersecurity Vulnerabilities and Technological Dependence

This study examines the new vulnerabilities that AI systems introduce. I find that AI models can be manipulated through adversarial attacks (Philip A. Schrodt, 2023, p. 112). I am also concerned that most advanced AI systems are developed by a small number of technology companies and countries, creating asymmetric dependencies for Sahelian states (Vincent Boulanin & Maaike Verbruggen, 2023, p. 102).

5.4. The Geopolitical Dimension: Digital Sovereignty and External Competition

I argue that AI integration cannot be separated from the broader geopolitical context. My analysis shows that since the withdrawal of French forces, Russian influence has

expanded through the Africa Corps, and China has increased its role in digital infrastructure (Ahmed Zekeria, 2025, p. 410).

This study identifies what Amal Khiari terms a "digital sovereignty dilemma": Sahelian states require external partnerships for AI capabilities, but each partnership carries geopolitical strings. I observe that Russian systems may lack transparency, Chinese systems may integrate with broader surveillance architectures, and Western systems may come with human rights conditionalities (Amal Khiari, 2025, p. 52).

5.5. The Digital Divide and Unequal Access

This study finds that the distribution of AI capabilities across Sahelian states is highly uneven. I note that Nigeria and Senegal have greater capacity than the central Sahel states most affected by instability. I conclude that this disparity creates a security dilemma: the states with the greatest need have the least capacity (World Bank, 2024, p. 71).

5.6. The AES Challenge: Governing AI Without Democratic Institutions

I consider the following to be the most profound governance challenge identified by this study: the contradiction between the institutional requirements of responsible AI governance and the political realities of the AES states.

This study defines responsible AI governance as resting on several foundational pillars: independent oversight, transparency, accountability, non-discrimination, and meaningful human control (European Union, 2024, p. 45; United Nations, 2023, p. 12; African Union, 2024, p. 22). I argue that these pillars presuppose political conditions: an independent judiciary, a free press, civil society organizations, and political opposition.

I state clearly: none of these conditions currently obtain in Mali, Burkina Faso, or Niger.

My analysis shows that all three AES states are governed by military juntas that came to power through coups, have suspended elected parliaments, have imposed restrictions on civil society, and have demonstrated limited tolerance for opposition. I ask: in this context, what would prevent AI surveillance systems from being used to monitor political opponents under the cover of counterterrorism? (International Crisis Group, 2024, p. 40).

This is not a hypothetical question. I find evidence that Russian-supplied surveillance technologies in Mali have already been used to track political opponents and journalists (Ahmed Zekeria, 2025, p. 418). I conclude that the absence of independent oversight, free press, and political opposition means there are no institutional checks on executive power.

I therefore conclude that the technical discussion of AI bias, false positive rates, and connectivity constraints, while essential, is insufficient. I argue that the political economy of AI governance in the AES states must be central to any analysis. Without democratic institutions, I warn, the same AI technologies that could enhance security effectiveness are equally capable of enabling authoritarian consolidation (David Chandler, 2023, p. 440).

6. Security Governance And Future Stability

6.1. Updating Doctrines and Legal Frameworks

This study finds that AI integration requires doctrinal and legal adaptation. I observe that military and police doctrines developed for pre-AI environments do not address human oversight, accountability for autonomous decisions, or evidentiary standards for AI-generated intelligence (European Union, 2024, p. 88).

This study notes that several regional initiatives provide models. The African Union's Convention on Cyber Security establishes baseline principles (African Union, 2024, p. 15). ECOWAS has developed draft guidelines emphasizing human oversight and transparency (Melvin Mbao, 2024, p. 130). However, I acknowledge that the AES states have withdrawn from ECOWAS, limiting applicability.

6.2. A Governance Framework for Responsible AI Integration

Based on my analysis, I propose the following governance framework, with specific adaptations for the AES context:

Table 2. Governance Framework for Responsible AI Integration in Sahelian Security

Governance Level	Key Mechanisms	Responsible Actors	AES Applicability
National	National AI strategies, legal frameworks, oversight bodies	Sahelian states	Severely limited
Regional	Data sharing agreements, common standards	AU, ECOWAS, G5 Sahel	AES withdrawn from ECOWAS
International	Technical partnerships, capacity building	UN, EU, bilateral partners	Shifting to Russia/China
Operational	Human-in-the-loop protocols, bias auditing	Security forces	No independent auditing
Community	Consultation mechanisms, grievance procedures	Civil society	Severely restricted

(Source: Author's compilation)

6.3. Rethinking the Governance Framework for the AES Context

Given the political realities I have documented, I propose a recalibrated governance framework that acknowledges constraints while identifying feasible pathways.

First, I recommend that external technical partners be required to include minimum transparency provisions in their technology transfer agreements. I specify these should include: regular reporting on system performance, independent auditing of bias, and mechanisms for affected communities to appeal decisions (Amal Khiari, 2025, p. 65).

Second, I recommend that the African Union develop binding protocols on AI in security contexts that establish minimum standards for transparency and accountability, enforceable through regional courts (African Union, 2024, p. 28).

Third, I recommend that international donors prioritize capacity building for civilian oversight institutions, even where these institutions are weak. I believe that over the long term, the only sustainable check on AI-enabled state power is an informed citizenry (United Nations Development Programme, 2024, p. 58).

Fourth, I recommend that researchers develop technical solutions that assume an adversarial relationship between the governed and the government. This study suggests privacy-preserving AI architectures and systems that generate un-deletable audit trails (Jean-Fabrice Lebraty & Katia Lobre-Lebraty, 2023, p. 145).

6.4. Human-Centric Innovation

I argue that AI should be understood as a means to enhance human security, not as an end in itself. This study defines the ultimate objective as establishing conditions in which communities can live safely and pursue development (United Nations Development Programme, 2024, p. 42).

I recommend that AI systems be designed with community engagement. My analysis shows that participatory approaches produce systems better calibrated to local contexts (Leonard Wantchekon, Julius Rotich, Ibrahim Mayaki, Nana Toure, Augustin Loada & Laura Gosset, 2025, p. 29). I acknowledge that the structural drivers of insecurity cannot be resolved through technology alone (Tor A. Benjaminsen & Boubacar Ba, 2021, p. 198).

6.5. Regional Data Cooperation

This study finds that no single Sahelian state possesses the resources to develop world-class AI security applications independently. I argue that regional cooperation could pool resources and share best practices (Camille Pellerin, 2025, p. 168).

However, I acknowledge significant obstacles. Military coups have disrupted institutional relationships, and the withdrawal of AES states from ECOWAS has further complicated coordination (International Crisis Group, 2024, p. 27).

6.6. Efficient Oversight and Ethical Governance

This study emphasizes that responsible AI integration requires robust oversight mechanisms at multiple levels. I note that the United Nations' recommendations emphasize meaningful human control over decisions to use force (United Nations, 2023, p. 12). The EU AI Act classifies security applications as "high-risk" (European Union, 2024, p. 45).

I conclude that for Sahelian states, the governance challenge is to adapt these international frameworks to local realities. Formal legal protections matter little if oversight bodies lack capacity (David Chandler, 2023, p. 436). In the AES states, I recommend that the international community consider alternative mechanisms, including leveraging technical partnerships to impose basic safeguards.

7. Conclusion

7.1. Summary of Findings

In this paper, I have examined the potential and challenges of integrating artificial intelligence into security operations in the Sahel. My central finding is that AI represents a strategic necessity for addressing the unique operational constraints of the region, but that technological integration without democratic governance carries catastrophic risks.

Specifically, I support six primary findings:

a. I find that AI can compensate for connectivity limitations when designed with edge computing architectures. The Niger case study demonstrates effective functioning in low-bandwidth environments (Mohamed Rokaya & Fatima Ait Bella, 2024, p. 58; Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024, p. 40).

b. This study confirms that AI improves intelligence and surveillance capabilities, offering meaningful enhancements to situational awareness (Camille Pellerin, 2025, p. 170).

c. I identify an "AI-fueled grievance cycle" whereby algorithmic bias in ethnically complex environments can increase rather than decrease terrorist activity (Melvin Mbao, 2024, p. 135; Alexander Thurston, 2023, p. 245).

d. I conclude that a 25% false positive rate is operationally catastrophic in the low-resource Sahelian environment (Salif Ouedraogo & Boubacar Diallo, 2024, p. 42; Emmanuelle Lebrun, 2024, p. 71).

e. I argue that the political context of the AES states creates profound risks that AI systems will enable authoritarian consolidation. This study documents evidence that Russian-supplied technologies in Mali have already been used to track political opponents (Ahmed Zekeria, 2025, p. 418).

f. I recommend that external technology partners bear responsibility for ensuring basic transparency provisions in their AI transfers (Amal Khiari, 2025, p. 65).

7.2. Research Hypothesis Assessment

I assess my research hypothesis—that AI-based security systems can significantly improve operational effectiveness in low-connectivity environments, provided that governance mechanisms mitigate risks—as partially supported by the evidence.

I find that the Niger case study demonstrates functional effectiveness and improved detection rates. However, I qualify the hypothesis in three respects. First, technical performance varies significantly across environmental conditions. Second, governance mechanisms in most Sahelian states remain underdeveloped. Third, and most critically, the political context of the AES states raises fundamental questions about whether any governance mechanisms can be effective without democratic institutions. I suggest that the hypothesis may need to be revised to specify that democratic governance is a necessary condition (Amal Khiari, 2025, p. 61).

7.3. Revised Strategic Recommendations

Based on my analysis, I propose six strategic recommendations adapted to the AES context:

a. I recommend developing resilient digital infrastructure for low-connectivity environments, prioritizing edge computing and satellite communications (Mohamed Rokaya & Fatima Ait Bella, 2024, p. 58).

b. I recommend establishing minimum transparency provisions in all technology transfer agreements, regardless of the recipient government's political character (Amal Khiari, 2025, p. 65).

c. I recommend requiring ethnic bias auditing for all AI systems deployed in the Sahel, with particular attention to Tuareg and Fulani communities (Melvin Mbao, 2024, p. 138).

d. I recommend integrating human intelligence and local knowledge to verify AI alerts and mitigate the false positive crisis (Annette Weber & Ramses Ouedraogo, 2024, p. 18; Leonard Wantchekon et al., 2025, p. 38).

e. I recommend supporting regional protocols on AI through the African Union, even if AES states have withdrawn from ECOWAS (African Union, 2024, p. 28).

f. I recommend investing in civilian oversight capacity despite current political constraints, as long-term accountability requires an informed citizenry (United Nations Development Programme, 2024, p. 58).

7.4. Limitations and Future Research

I acknowledge several limitations of this study. The analysis is necessarily prospective given limited deployment experience. Empirical evidence remains sparse. The case study is based on preliminary data and may not generalize. The political situation in AES states is rapidly evolving.

I suggest that future research focus on: (a) comparative case studies across multiple Sahelian states; (b) longitudinal assessment of AI system performance; (c) participatory action research on community engagement; (d) tracking of technology transfer agreements; and (e) analysis of AI governance models appropriate for authoritarian contexts.

7.5. Concluding Reflection

I conclude that the Sahel stands at a critical juncture. Continuing with legacy security approaches, I argue, is unlikely to reverse deteriorating conditions. Yet adopting advanced technologies without attention to governance and root causes, I warn, risks enabling new forms of authoritarian control under the banner of counterterrorism.

I have shown that the formation of the Alliance of Sahel States represents a fundamental geopolitical rupture that cannot be ignored. The Russian and Chinese AI systems now being deployed in Mali, Burkina Faso, and Niger are not governed by Western transparency frameworks. I contend that this reality must be confronted directly.

I believe that the path forward requires strategic patience, institutional investment, and a clear vision of how AI serves human security rather than becoming an end in itself. I conclude that in the AES context, this requires acknowledging the uncomfortable truth that the same technologies that could save lives could also enable oppression. I argue that navigating this tension is the central challenge of AI governance in the Sahel today (World Bank, 2024, p. 74; David Chandler, 2023, p. 440).

References

African Union. (2024). *Sahel surveillance initiative: Progress report and strategic framework*. African Union Commission.

Benjaminsen, Tor A., and Boubacar Ba. (2021). *Climate change and conflict in the Sahel: The acacia tree war*. Routledge.

Boulanin, Vincent, and Maaike Verbruggen. (2023). *Mapping the development of autonomy in weapon systems*. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI).

Buolamwini, Joy, and Timnit Gebru. (2018). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. *Proceedings of Machine Learning Research*, 81, 77-91.

Chandler, David. (2023). Digital security, AI and the future of peacekeeping. *International Peacekeeping*, 30(4), 421-445.

Colomina, Carme, and Héctor Sánchez Margalef. (2024). *The future of war: Artificial intelligence and emerging technologies*. Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB).

European Union. (2024). *The EU AI Act: Regulatory framework for artificial intelligence*. Official Journal of the European Union.

Friedrich-Ebert-Stiftung. (2024). *Security dialogues in the Sahel-Sahara region: Rethinking security in the sub-region*. FES Peace and Security Centre.

Hegre, Håvard, Michael Colaresi, and Paola Vesco. (2023). Machine learning for conflict prediction: Current performance and future prospects. *Journal of Peace Research*, 60(2), 234-252.

Idrissa, Rahmane. (2023). *The politics of Islam in the Sahel: Between persuasion and violence*. Hurst Publishers.

Institute for Economics & Peace. (2025). *Global Terrorism Index 2025: Measuring the impact of terrorism*. Institute for Economics & Peace.

International Crisis Group. (2024). *The Sahel's evolving insurgencies: Regional dimensions and responses* (Africa Report No. 315). International Crisis Group.

International Telecommunication Union. (2025). *Measuring digital development: Facts and figures 2024-2025*. ITU Publications.

Khiari, Amal. (2025). *The challenge of AI governance in Africa: Balancing innovation and security*. United Nations Development Programme (UNDP) Regional Bureau for Africa.

Lebraty, Jean-Fabrice, and Katia Lobre-Lebraty. (2023). *Human-AI teaming in security contexts: Trust, performance, and design*. Springer.

Lebrun, Emmanuelle. (2024). *AI and border control in the Sahara-Sahel: Opportunities and ethical dilemmas*. Global Initiative Against Transnational Organized Crime.

Mbao, Melvin. (2024). Algorithmic bias and national security: The case for regulatory oversight in Africa. *African Human Rights Law Journal*, 24(1), 112-138.

Mulaudzi, R. (2025, May 17). Using AI to overcome Africa's security challenges. *Daily Trust*.

Ndibwile, Jema David, N. N. Landon, and Faustin Tuyisenge. (2026). Fairness-aware face presentation attack detection using local binary patterns: Bridging skin tone bias in biometric systems. *Journal of Cybersecurity and Privacy*.

Ouedraogo, Salif, and Boubacar Diallo. (2024). *Decentralized AI systems for low-connectivity environments: A case study of the Liptako-Gourma region*. West African Institute for Peace and Security (WAIPS).

Pellerin, Camille. (2025). The G5 Sahel and the future of regional security cooperation. *African Security Review*, 34(2), 155-172.

Raffaele, Paul. (2026, February 18). Addressing bias in modern AI facial recognition systems. *Carnegie Mellon University Africa News*.

RAND Corporation. (2024). *AI and the future of irregular warfare: Implications for Africa*. RAND Research Reports.

Rokaya, Mohamed, and Fatima Ait Bella. (2024). Decentralized AI for border security in low-connectivity environments. *African Security Review*, 33(1), 45-63.

Schrodt, Philip A. (2023). *Forecasting political instability with machine learning: Methods and applications*. Cambridge University Press.

Thurston, Alexander. (2023). *Jihadists of the Sahel: Governance, insurgency, and the state*. Oxford University Press.

Tinti, Peter, and Tuesday Reitano. (2024). *The illicit economy and security in the Sahel: Rethinking responses to organized crime*. Global Initiative Against Transnational Organized Crime.

United Nations. (2023). *Recommendations on lethal autonomous weapons systems (LAWS)* (A/78/328). Report of the Secretary-General to the General Assembly.

United Nations Development Programme. (2024). *Governance and stability in the Sahel: Beyond security responses*. UNDP Regional Programme for Africa.

United Nations Office on Drugs and Crime. (2024). *Technology-enabled maritime security: Emerging practices and lessons learned*. UNODC.

United Nations World Food Programme. (2025). *Climate, conflict, and food security in the Sahel: Early warning and early action*. WFP Publications.

Wantchekon, Leonard, Julius Rotich, Ibrahim Mayaki, Nana Toure, Augustin Loada, and Laura Gosset. (2025). *Harnessing technologies for resilient livelihoods in the Sahel*. United Nations World Data Forum.

Weber, Annette, and Ramses Ouedraogo. (2024). Predictive analytics for counterterrorism in the Sahel: Methodological advances and operational constraints. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-24. Advance online publication.

World Bank. (2024). *Digital dividends and security in the Sahel: Connectivity as a strategic asset*. World Bank Group.

Zekeria, Ahmed. (2025). From Barkhane to Takuba: The evolution of external security assistance in the Sahel and implications for AI integration. *Journal of Strategic Studies*, 48(3), 401-425.

İran – İsrail Çatışmasının Orta Doğu'da Bölgesel Güvenliğe Etkileri
Implications of Iran-Israel Conflict on Regional Security in the Middle East

Pınar ARIKAN SİNKAYA

Araş.Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, pinararikan@akdeniz.edu.tr,

ORCID: 0009-0008-3507-7020

Bayram SİNKAYA

Doç.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, bsinkaya@aybu.edu.tr,

ORCID: 0000-0001-9435-4763

Özet

Son yıllarda Orta Doğu daha istikrarsız ve öngörü yapılması zor bir bölge haline gelmiştir. Suriye'de uzayan krizin hızlı bir şekilde çözülmesi bir yana, Hamas'ın 7 Ekim 2023'te İsrail'e saldırısından beri bölgede çatışma ve şiddetin seviyesi yükselmiştir. İsrail, Hamas'a karşı savaşın bir parçası olarak Gazze'yi yeniden işgal etmiş, Lübnan'da Hizbullah'a öldürücü darbeler vurmuş ve Yemen'de Husilere karşı yoğun saldırılar gerçekleştirmiştir. Böylece İsrail'in bölgedeki askeri operasyonlarının sahası giderek genişlemiştir. Esad rejiminin düşmesinin hemen ardından seri saldırılarla Suriye'nin uzun iç savaştan geriye kalan askeri kapasitesini tamamen çökertmiştir. Ardından Haziran 2025'te İran'a saldırarak 12 gün sürecek savaşı tetiklemiştir. Son olarak 28 Şubat 2026'da ABD ile birlikte ve koordineli şekilde İran'a tekrar saldırmıştır. Bu çalışma, tüm bu gelişmelerin Orta Doğu'nun bölgesel güvenlik komplesinde yerleşik olan iki temel çatışma dinamiğinin giderek daha fazla iç içe geçmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebileceğini iddia etmektedir. Bu çatışma dinamiklerden birisi İsrail'in Filistin topraklarını işgal etmesinden kaynaklanan İsrail-Filistin çatışması; diğeri ise 1979 İslam Devrimi'nden beri süregelen İran-İsrail düşmanlığıdır. İslam Devriminin liderleri gerek Filistin'deki işgali gerekse emperyalizmle ilişkisi nedeniyle Siyonizm'e karşı mücadeleyi ve İsrail düşmanlığını İran İslam Cumhuriyeti rejiminin dış politikasının temeline yerleştirmiştir. Buna mukabil İsrail, İslam Cumhuriyeti'ni ve bölgedeki vekillerini kendi varlığına ve güvenliğine en büyük tehditlerden birisi olarak görmüştür. İran İslam Cumhuriyeti ile İsrail arasında başlayan uzun savaş kırk yılı aşkın süredir örtülü operasyonlar ve vekalet savaşları şeklinde sürmüş ve nihayet iki devlet 2024 yılında askeri olarak karşı karşıya gelmiştir. İran-İsrail çatışmasının şiddetlenmesinin başlıca iki sebebi vardır: Birincisi, İran'ın askeri kapasitesinin artması ve buna bağlı olarak İsrail'in tehdit algısının yükselmesidir. İkincisi ise Esad rejiminin yıkılması ve Donald Trump'ın ABD Başkanı olarak görev yapmaya başlamasıyla İran'ın bölgesel ve askeri kapasitesini çökertmek ve askeri üstünlük kurmak için İsrail'in önüne çıkan fırsatlardır. Bu nedenle 7 Ekim'den bu yana meydana gelen gelişmeler, İsrail-İran düşmanlığı ile İsrail-Filistin çatışması dinamiklerinin örtüşmesinin tezahürleri olarak görülebilir. Bununla birlikte Orta Doğu'daki güvenlik mimarisi yalnızca İran ve İsrail arasındaki ikili rekabetten ibaret değildir. Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi bölgesel aktörlerin güvenlik öncelikleri, dış politika yönelimleri ve çatışan taraflarla kurdukları ilişkiler farklılık göstermektedir. İran–İsrail çatışması, bu aktörlerin yalnızca taraflarla ikili ilişkilerini değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik algılarını ve politika tercihlerini de doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle bu çalışmada İran-İsrail çatışması bölgesel güvenlik perspektifinden analiz edilecektir. Çalışmada, farklı tezahürleri ve boyutlarıyla İran-İsrail çatışmasının diğer bölgesel aktörlerin güvenlik değerlendirmelerini ve politikalarını nasıl etkilediği sorusuna cevap aranacaktır. Bu çerçevede öncelikle İran-İsrail düşmanlığı ve İsrail-Filistin çatışması dinamiklerinin bugünkü bölgesel güvenlik sorunlarında nasıl örtüştüğü farklı boyutları ile ortaya konulacak, ardından çatışmanın Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgesel aktörlerin güvenlik politikalarına etkileri ve bu aktörlerin söz konusu çatışma karşısındaki tutumları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İran, İsrail, Filistin, Orta Doğu, Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Abstract
In recent years, the Middle East has become an increasingly unstable and unpredictable region. Far from moving toward a rapid resolution, the prolonged crisis in Syria has been overshadowed by a sharp escalation in regional conflict and violence since Hamas's attack on Israel on 7 October 2023. As part of its war against Hamas, Israel reoccupied Gaza, inflicted devastating blows on Hezbollah in Lebanon, and carried out intensive military operations against the Houthis in Yemen. Consequently, the geographical scope of Israel's military operations has expanded significantly. Immediately following the collapse of the Assad regime, Israel launched a series of strikes that effectively destroyed what remained of Syria's military capabilities after years of civil war. It subsequently attacked Iran in June 2025, triggering a twelve-day war. More recently, on 28 February 2026, Israel, acting in coordination with the United States, launched another military operation against Iran. This study argues that these developments can be understood as the result of the growing convergence of two fundamental conflict dynamics embedded in the Middle East's regional security complex. The first is the Israeli–Palestinian conflict, rooted in Israel's occupation of the Palestinian territories. The second is the enduring hostility between Iran and Israel, which has persisted since the 1979 Islamic Revolution. Leaders of the Islamic Revolution made opposition to Zionism and hostility toward Israel a cornerstone of the foreign policy of Islamic Republic of Iran, both because of Israel's occupation of Palestinian territories and its association with imperialism. Conversely, Israel has regarded the Islamic Republic and its regional proxy forces as among the greatest threats to its national security and survival. The long war between the Islamic Republic of Iran and Israel has continued for more than four decades in the form of covert operations and proxy warfare, eventually culminating in direct military confrontations between the two states in 2024. There are two principal reasons for the intensification of Iran–Israel conflict. The first is the expansion of Iran's military capabilities, which has heightened Israel's threat perceptions. The second is the strategic opportunities that emerged for Israel to undermine Iran's regional influence and military capabilities and establish military superiority following the collapse of the Assad regime and inauguration of Donald Trump as President of the United States. Accordingly, developments since 7 October can be interpreted as manifestations of the increasing overlap between the dynamics of Iran–Israel rivalry and Israeli–Palestinian conflict. Nevertheless, the security architecture of the Middle East cannot be reduced to the bilateral rivalry between Iran and Israel. Regional actors such as Turkey, Egypt, and Saudi Arabia possess distinct security priorities, foreign policy orientations, and relationships with the parties to the conflict. Iran–Israel conflict influences not only these states' bilateral relations with the conflicting parties but also their broader perceptions of regional security and their foreign policy preferences. Therefore, this study analyzes the Iran–Israel conflict from the perspective of regional security. It seeks to answer the question of how the various manifestations and dimensions of the Iran–Israel conflict has shaped the security assessments and policy choices of other regional actors. To this end, the study first examines the multiple dimensions through which the dynamics of Iran–Israel rivalry and Israeli–Palestinian conflict have converged to produce the contemporary security challenges facing the Middle East. It then analyzes the impact of the conflict on the security policies of regional actors—particularly Turkey, Egypt, and Saudi Arabia—and examines their respective positions in response to the conflict.
Keywords: Iran, Israel, Palestine, Middle East, Regional Security Complex

1. Giriş

Orta Doğu bölgesinde güvenlik koşullarını etkileyen birçok çatışma dinamiği bulunmaktadır. Bu dinamiklerden birisi 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ortaya çıkan İran-İsrail çatışmasıdır. Bu çalışmada İran-İsrail çatışmasının Ortadoğu'da bölgesel güvenliğe etkileri tartışılmaktadır. İki devlet arasında geçmişi neredeyse 47 yıl geriye giden bu çatışma farklı şekillerde seyretmiş ve nihayet geçen on yıl içinde taraflar arasındaki gerilim tırmanmıştır. 14 Nisan 2024'te İran'ın ilk defa İsrail'e füze ve İHA saldırısı düzenlemesiyle iki devlet arasındaki çatışma askeri bir çatışmaya dönüşmüştür. Haziran 2025'te iki ülke arasında 12-Gün Savaşı yaşanmış, 28 Şubat 2026'da İsrail, ABD ile koordineli olarak İran'a yeni bir saldırı

gerçekleştirmiştir. İran ile İsrail arasındaki düşmanlık neden yakın zamanda sıcak askeri çatışmalara dönüşmüştür?

Özünde iki egemen devlet arasında süregiden bir çatışma olsa da İran-İsrail ilişkileri hem diğer bölgesel dinamikleri etkilemektedir hem de bölgesel gelişmelerden yakından etkilenmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada İran-İsrail çatışması bölgesel perspektiften değerlendirilmektedir. Çalışmanın teorik çerçevesini Barry Buzan ve Ole Weaver'ın geliştirdiği "bölgesel güvenlik kompleksi" oluşturmaktadır (Buzan ve Waever 2003). Bir güvenlik kompleksi başlıca güvenlik kaygıları ve algıları birbiriyle sıkı şekilde bağlantılı hale gelmiştir devletler grubuna işaret eder ki bu devletlerin ulusal güvenlik sorunları bir diğerinden ayrı olarak incelenemez veya çözümlenemez (Buzan ve Waever 2003, s. 44). Bölgesel güvenlik kompleksini belirleyen başlıca ögeler coğrafi yakınlık ve güvenlik meselelerinin iç içe geçmesidir. Coğrafi yakınlık kompleks içindeki devletlerin angajman, iş birliği veya çatışma gibi şekillerde birbiriyle yoğun güvenlik etkileşimi içinde olmasını gerektirmektedir. Ayrıca kimlik ilişkileri veya ortak normlar ve kurumların varlığı veya yokluğu da güvenlik ilişkilerini ve bağımlılığını etkilemektedir. Bölge dışından büyük aktörler de kayıtsız kalma, devletlere kaynak sağlama, güvenlik kompleksi içindeki aktörler üzerinde nüfuz kullanma veya doğrudan müdahalelerle güvenlik kompleksinin şekillenmesine etki edebilir (Jones 2025). Bir güvenlik kompleksinin yapısını belirleyen üç temel husus vardır: kompleks içindeki devletlerin davranış kalıpları, dostluk-düşmanlık ilişkileri ve güç dağılımı. Bu parametrelerdeki köklü değişiklikler güvenlik kompleksinin de yapısının değişmesine neden olmaktadır (Erdağ 2017, s. 8-10).

Bu çalışmada bölgesel güvenlik kompleksi yaklaşımı kullanılarak İran-İsrail çatışmasını sadece iki devletin düşmanlığı ve askeri çatışması olarak değil, değişen bölgesel güvenlik dinamikleri tarafından şekillendirilen ve bu çatışmanın da bölgesel güvenlik dinamiklerini yeniden şekillendirdiği karşılıklı bir etkileşim süreci olarak ele alınmaktadır. İran ile İsrail arasındaki düşmanlığın neden askeri çatışmaya dönüştüğü sorusuna bölgesel perspektiften cevap bulabilmek için bölgenin güvenlik dinamiklerinin nasıl değiştiği ve hangi değişimlerin İran-İsrail düşmanlığının niteliğini değiştirdiği sorularına odaklanılmaktadır.

2. Orta Doğu Bölgesel Güvenlik Kompleksi

Buzan ve Weaver, '*Regions and Powers: The Structure of International Security'* (2003) adlı kitabında Orta Doğu bölgesini sürekli bir çatışma oluşumunun klasik örneği olarak

tanımlamaktadır. Buzan ve Weaver Orta Doğu bölgesel sisteminin kuruluşunu II. Dünya Savaşı sonrasına ve dekolonizasyon süreciyle birlikte yeni bağımsız ulus-devletlerden ortaya çıkmasına dayandırmaktadır. Yaklaşık 20 ülkeden oluşan geniş ve dağınık Orta Doğu coğrafyasının bölgesel güvenlik kompleksini üç alt-bölgeye ayırarak incelemektedir: Levant ve Basra Körfezi ana bölgeler ve daha zayıf bir bölge olarak Mağrip (Buzan ve Waever 2003, s. 188). Bu bölgedeki temel güvenlik ve çatışma dinamikleri (güvenlik karşılıklı bağımlılığı) büyük ölçüde etnik ve dini faktörler ile açıklanmaktadır. Buna göre başlıca çatışma dinamiği Araplar ile Arap olmayanlar (Yahudiler, İranlılar) arasındaki çatışmadır. Hatta Osmanlı döneminin son zamanlarını dikkate alarak bu ilişkiye Arap-Türk karşıtlığı da eklenmektedir. Tabi buna zaman zaman Arapların kendi aralarında çıkan çatışmalar da ilave edilmektedir. Dini açıdan ise Müslümanlara karşı Yahudiler ve Hristiyanlar ve diğer dini azınlıklar öne çıkmaktadır. Tabi Müslümanlar arasında Sünni ve Şii başta olmak üzere mezhep farklılıkları siyasi ve güvenlik ilişkilerini şekillendiren başlıca unsurlar olarak kabul edilmektedir. Etnik ve dini kırılmalar, günümüz Orta Doğu siyasetini anlamak için hala başlıca faktörler olarak görülmektedir. Dolayısıyla Buzan ve Waever'in ifade ettiği gibi Orta Doğu'daki dostluk ve düşmanlık kalıpları, karmaşık ve iç içe geçmiş yapıları bakımından dikkat çekicidir (Buzan ve Waever 2003, s. 190). Bu durum bölge siyasetini anlamayı zorlaştıran hususlardan birisidir.

Orta Doğu'da bölgesel güvenlik alt-komplekslerine bakıldığında, Levant'ın merkezinde İsrail ile Arap komşuları yer almaktadır. Temel çatışma dinamiği İsrail-Filistin çatışmasıdır; ancak bu çatışma1948-1990 arasında daha geniş Arap dünyasının İsrail ile çatışması haline gelmiştir. Gerek Filistin'i desteklemenin iç kamuoyunda önemli bir meşruiyet aracı olması gerekse Filistin meselesinin Arap ve İslam dayanışmasının sembollerinden birine dönüşmüş olması nedeniyle Arap ülkelerinin İsrail'e karşı giriştikleri mücadele, bütün Ortadoğu bölgesini güvenlik dinamikleri açısından birbirine bağlamıştır. Bu çatışma, başından beri hem egemen devletleri hem de devlet dışı aktörleri kapsamıştır. Basra Körfezi alt-bölgesinde ise 1971'de İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden sonra temel çatışma dinamiği üç aktör arasında – İran, Irak ve Suudi Arabistan – bölgesel üstünlük için rekabet çerçevesinde şekillenmiştir. İngiltere'nin çekilmesinden sonra İran ile BAE arasında çekişme konusu olan Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarının İran tarafından işgal edilmesi İran ile Körfezin Arap ülkeleri arasındaki gerilimde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bölgenin daha kenarında kalan çatışma dinamiği ise Suudi Arabistan ile Yemen arasında ayrı bir dinamik işlemiştir. 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin

kurulması, bu bölgedeki çatışma dinamiğine İran ile Suudi Arabistan çekişmesini eklemiştir. İki devletin evrenselci İslami vizyonları ideolojik rekabet içine girmiştir. İran ile Irak arasında ise sınır sorunları, İran'ın Iraklı Kürt isyanlarına verdiği destek ile Irak'taki Şii azınlığın durumu gibi meseleler başlıca çatışma sebepleri idi. Buna tarihsel Arap-Fars veya Sünni-Şii çekişmesi de eklenebilir. Nitekim 1980-1988 İran-Irak Savaşı bu dinamiklerin sıcak çatışmaya dönüşmesidir. Irak ile Körfez ülkeleri arasındaki ihtilaflarda ise Araplar-arası çatışma dinamiğini gözlemlenmektedir. Saddam Hüseyin'in Körfez'de hegemonya kurma arayışı ve bunun Körfez ülkelerinde yarattığı endişe ve korku 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgali ile somutlaşmıştır. Nitekim, bu işgal, süper güç ABD öncülüğündeki koalisyonun müdahalesi ve Irak güçlerinin Kuveyt'ten çıkarılması sonuçlanmıştır (Buzan ve Waever 2003, ss. 191-193).

Levant, Körfez ve Mağrib alt-bölgesel kompleksleri arasında başlıca çatışma dinamikleri, bölgesel güçler ve dostluk-düşmanlık ilişkileri arasındaki farklılıklar analitik açıdan bu alt-bölgelerin ayrı ayrı değerlendirilmesini gerektirmiştir. Arap-İsrail çatışması güvenlik hesapları açısından tüm Orta Doğu ülkelerini birbirine bağlayan kapsamlı bir çatışma dinamiği olarak seyretse de Körfez alt-kompleksindeki güvenlik dinamiklerinin etkileri Orta Doğu'nun geneline yayılmamıştır. Bununla beraber Levant ve Körfez alt-bölgeleri arasında fazla sayıda ortak nokta vardır. Bir kere Suriye, İsrail'e karşı duruşu, İran ile ittifak ilişkisi ve Irak'la rekabeti nedeniyle iki alt-bölge ile de yakın etkileşim içindedir. Keza Körfez ülkeleri İsrail'e karşı savaşlara aktif olarak dahil olmamışlarsa da hem 'cephe ülkelerine' hem de Filistin direnişine, bilhassa FKÖ'ye maddi destek vermiştir. Mısır bir taraftan Levant alt-kompleksi içinde önemli bir rol oynarken diğer yandan Basra Körfezi'ndeki Arap ülkelerin destekçi olmuştur (Buzan ve Waever 2003, ss. 192-193).

Bölgesel güvenlik komplekslerinde güvenlik ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olan faktörler üç düzeyde incelenmektedir. Birincisi ülke içi (domestic) düzeydir. Ülke içi düzeyde rejim tipi, büyük güçlerle ve uluslararası sermaye ile ittifak eğilimleri, devlet-toplum ilişkileri, sivil toplumun durumu gibi ögeler güvenlik ilişkileri üzerinde belirleyici olmaktadır. Orta Doğu'nun genelinde otoriter rejimlerin varlığı, sivil toplumun zayıflığı, otoriter rejimlerin meşruiyet açığını telafi etmek için içeride güvenlikçi politikalar izlerken rejim güvenliğinin sağlanması için dışarıdan destek arayışları öne çıkmaktadır. Benzer şekilde özellikle Basra Körfezi ülkeleri rantiyeci devlet uygulamalarına yönelmiştir. Yine bu bağlamda Filistinli direniş grupları veya Kürt örgütleri gibi devlet-dışı aktörlerin rollerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Güvenlik ilişkilerinin analiz edilmesi için ikinci düzey sistemik veya küresel düzeydir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci güçlerin büyük ölçüde Orta Doğu'ya hâkim olmuşlardır. Dekolonizasyon süreci ile birlikte bölge ülkeleri siyasi bağımsızlıklarını kazansa da sömürgeci güçler işbaşındaki yöneticilerle yakın ilişkilerini muhafaza ederek bölgedeki nüfuzunu sürdürmüştür. Bölge üzerinde Batılı ülkelerin on yıllara uzanan nüfuzu, Batılı petrol şirketlerinin Orta Doğu'daki enerji kaynakları üzerindeki tekeli, yine Batılı ülkelerin desteğiyle 1948'de İsrail'in kurulması Batı karşıtı Arap milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuştur. Öte yandan Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki baskın rolünün yerini ABD ile SSCB arasındaki nüfuz mücadelesi almıştır. Ancak, ABD-SSCB rekabeti çerçevesinde bölge doğrudan süper güçlerin doğrudan hakimiyeti altına girmemiş, Arap devletlerine rakip süper güçlerle ilişkilerini geliştirmeleri için manevra alanı açılmıştır.

Son olarak bölgelerarası analiz düzeyinden bahsedilebilir. Coğrafi ve kültürel olarak Mağrip, Sahra altı Afrika ve Akdeniz ile, Levant'ın Akdeniz ile, Basra Körfezi'nin Afrika Boynuzu ve Güney Asya ile yakın ilişki içinde olmuştur. Ancak bu alt-bölgelerdeki güvenlik dinamiklerinin çok güçlü olması, yerel siyasetin ve tarihin temel belirleyici olması diğer bölgelerle etkileşimin etkisini zayıflatmıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde Orta Doğu bölgesel güvenlik kompleksinde bazı önemli değişimler yaşanmıştır. Bir kere Levant alt-kompleksinde 1978 Camp David Anlaşmaları neticesinde Mısır İsrail ile barış yapan ilk Arap ülkesi olmuştur. 1991'de Madrid Konferansı ile Ortadoğu Barış Süreci başlamıştır. 1993'te Oslo Anlaşmaları ile İsrail, FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak kabul etmiş işgal edilmiş Filistin topraklarında Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'de hüküm sürmek üzere Filistin Otoritesi kurulmuştur. 1994'te Ürdün ve İsrail arasında barış anlaşması imzalanmış, böylece Ürdün, İsrail'i tanıyan ikinci Arap ülkesi olmuştur. 2000 yılında İsrail, Lübnan'ın güneyinde işgal ettiği topraklardan çekilmiştir.

Körfez alt-kompleksinde ise İran-Irak Savaşı 1988'de sona ermiş, ancak 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi bölgedeki güvenlik ilişkilerini kökten dönüştürmüştür. ABD'nin liderliğinde Arap ülkelerinin birçoğunun da katıldığı uluslararası bir koalisyon Kuveyt'in işgalden kurtarılması için Irak'a karşı savaşa girmiştir. Körfez Savaşı'nın ardından iç isyanlar ve BM yaptırımları nedeniyle Irak devleti oldukça zayıflamıştır. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD, Körfez ülkeleri ile ikili güvenlik anlaşmaları yaparak bölgedeki askeri varlığını güçlendirmiştir. Kuveyt, Katar ve Bahreyn'de Amerikan üsleri kurulmuştur. Bölgedeki askeri varlığını artıran ABD 'ikili çevreleme' siyaseti ile Irak ve İran'ı baskı altına almaya çalışmıştır.

Orta Doğu bölgesel güvenlik kompleksi 2003'ten sonra ise adeta evrim (evolution) geçirmiştir. Orta Doğu'da, bölgesel güvenlik komplekslerinde Buzan ve Weaver'ın öngördüğü muhtemel evrim şekillerinden 'içsel dönüşüm' (internal transformation) yaşanmıştır. Bu içsel dönüşümün temel nedeni bölge ülkeleri arasındaki hakim dostluk/düşmanlık paternlerinde yaşanan değişimlerdir (Buzan ve Waever

2003, s. 53). Yeni Orta Doğu Güvenlik Kompleksinin temel özelliği hiçbir gücün tüm bölge üzerinde başat olmamasıdır. Önceki yıllarda Buzan ve Weaver'in yalıtkan (insulator) ülke olarak tanımladığı Türkiye'nin bölgesel güvenlik üzerinde marjinal bir etkisi varken artık İsrail, Suudi Arabistan ve İran'la birlikte iddialı bölgesel güçlerden birisi olmuştur. Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkeler sınırlarının ötesinde etkili olma kapasitesini büyük ölçüde yitirmiştir (Schmidt 2019). Bu dönüşümün en önemli sonuçlarından birisi Levant ve Körfez alt-bölgelerinin çatışma dinamiklerinin iç içe geçmiş olmasıdır. Öyle ki günümüzde artık iki alt-bölgeyi ayrı alt-güvenlik kompleksler olarak görmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Çalışmanın bu kısmında bu dönüşümün nasıl olduğu incelenecektir.

3. Orta Doğu Bölgesel Güvenlik Kompleksinin Dönüşümü

Orta Doğu'da bölgesel güvenlik kompleksini değiştiren ve güvenlik ilişkilerini yeniden şekillendiren en önemli gelişme ABD'nin Mart 2003'te Irak'ı işgal etmesidir. 11 Eylül saldırılarından sonra "Küresel Terörizme Karşı Savaş" başlatan ABD, terörizm destekçisi ilan ettiği Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi ve Irak'ın "özgürleştirilmesi" amacıyla Mart 2003'te Irak'ı işgal etmiştir. Ancak işgalin ardından kısa bir süre sonra Irak mezhepçi bir iç savaşa sürüklenmiş, istikrarsız ve zayıf hükümetler tarafından yönetilen bir ülke haline gelmiştir. Böylece Irak devleti Körfez ülkeleri ve diğer komşuları üzerinde tahakküm kurmaya çalışan bir aktör ve tehdit kaynağı olmaktan çıkmış, ancak diğer bölge ülkelerinin üzerinde nüfuz mücadelesine giriştiği bir sahaya dönüşmüştür. Nüfusunun çoğunun Şii olması ve İran'la bağlantılı Şii siyasetçilerin yönetimde söz sahibi olması nedeniyle Irak üzerinde İran'ın etkisi artmıştır. Yanı sıra İran ile birlikte hareket eden milis gruplardan Hizbullah Lübnan'da, Hamas ise Filistin'de etkisini artırmıştır. Böylece İran'ın etki sahasını genişletmesi Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer bölge ülkeleri açısından önemli bir meydan okuma olarak görülmüş ve bu ülkeleri İran'ı dengeleme arayışına itmiştir. 2011'de ABD askerlerinin Irak'tan çekilmesinin ardından Irak'taki istikrarsızlık, mezhep mücadelesi ve aşırıcı örgütlerin varlığı bölgesel güvenlik açısından ciddi sorunlara sebep olmuştur.

Öte yandan İran'ın 1990'larda başlattığı nükleer program bu dönemde uluslararası güvenlik sorununa dönüşmüştür. 2002'de Arak ve Natanz'da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın bilgisi ve denetimi dışında nükleer tesisler inşa edildiğinin ortaya çıkması İran'ın nükleer programının silah imal etmeye dönük olduğu iddialarını güçlendirmiştir. ABD'nin baskısıyla konu BM Güvenlik Konseyi'nin gündemine getirilmiş ve İran aleyhine 2006'dan sonra giderek ağırlaşan yaptırım kararları alınmıştır. 2015'te BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesi ve Almanya (P5+1) ile İran arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) ile İran nükleer meselesinin çözülmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak belirli kısıtlamalarla İran'ın nükleer programını devam ettirdiği, beraberinde geliştirdiği füze programı üzerinde bir kısıtlama olmadığı, bölgedeki vekilleri aracılığı ile yıkıcı faaliyetlerini sürdürdüğü ve terörizmi desteklediği iddialarıyla Amerikalı Cumhuriyetçiler, İsrail ve Körfez ülkeleri bu

anlaşmaya karşı çıkmıştır. Nihayet 2018'de Donald J. Trump'ın başkanlığı döneminde ABD nükleer anlaşmadan tek taraflı olarak çekilmiştir. Buna karşılık İran da adım adım nükleer anlaşmadaki yükümlülüklerinin dışına çıkarak uranyum zenginleştirme oranını yüzde 60'a çıkarmış, UAEA ile iş birliğini azaltmış ve Ek Protokolün uygulanmasını askıya almıştır. ABD ile İran arasında yeni bir anlaşmaya varılamamış olması nedeniyle İran nükleer tehdidi devam etmiştir. Nükleer programın yanı sıra İran'ın füze programını geliştirerek balistik füzeler imal etmesi ve farklı ülkelerdeki vekil güçleri üzerinden güç devşirmesi bölge ülkelerinin önemli bir kısmı tarafından tehdit olarak görülmüştür.

Bölgedeki güvenlik ilişkilerini şekillendiren ve dönüştüren önemli gelişmelerden birisi de Filistin-İsrail hattında meydana gelmiştir. Çeşitli nedenlerle Oslo Barış Süreci akamete uğramış; işgal ettiği Filistin topraklarından çekilmek bir yana İsrail hükümetleri yerleşimci politikalarına hız vermişlerdir. Ocak 2006'de yapılan Filistin Ulusal Konseyi seçimlerinde İsrail ile Batılı ülkelerin terör örgütü olarak gördüğü Hamas önemli bir başarı elde etmiş, ancak Hamas'ın bu başarısı Filistinliler arasında çatışmaya dönüşmüştür. Neticede Hamas Gazze'de hakimiyetini pekiştirirken Batı Şeria'da El-Fetih ve FKÖ kontrolündeki Filistin otoritesi baskın olmuştur. İsrail, Hamas'ın kontrolündeki Gazze'yi abluka altına almış, Hamas da İsrail'e yönelik saldırılarını sürdürmüştür. Gazze üzerinde Hamas-İsrail çatışması sürerken İsrail yönetimi Doğu Kudüs ve Batı Şeria'daki yerleşimleri hızlandırmıştır. Filistin-İsrail hattında çatışmaların yoğunlaşmasına rağmen Filistin davası ve Arap milliyetçiliği normu etkisini yitirmiştir. Nitekim 2006 ve sonrasında Hamas'ın en büyük destekçisi Hizbullah ve İran olmuştur. Hizbullah'ın 2006'da Hamas'a destek için İsrail'e saldırması ve devamında meydana gelen 33-gün savaşı Orta Doğu'da güvenlik dinamiklerinin köklü şekilde değiştiğini göstermiştir. Zira muhafazakar Arap ülkeleri bu savaştan İsrail'i değil İran'ın çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini ileri sürdükleri Hizbullah ve Hamas'ı sorumlu tutmuştur (Fattah 2006).

İran'ın bölgesel bir güç haline gelmesi ve buna karşı Suudi Arabistan başta olmak üzere muhafazakâr Arap rejimlerinin tepkisi bölgede birbirine rakip iki kutbun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Valbjørn and Bank 2012). Bir tarafta İran önderliğinde Suriye, Hizbullah ve Hamas'tan müteşekkil, kendisine direniş ekseni diyen ancak hasımları tarafından Şii hilali olarak adlandırılan bir blok, diğer tarafta Suudi Arabistan liderliğinde Mısır, Ürdün ve Körfez ülkelerinden oluşan, ABD ve İsrail tarafından dolaylı olarak desteklenen 'ılımlı Arap ekseni' ortaya çıkmıştır. 2011'de meydana gelen Arap Baharı bölgedeki rakip bloklar arasındaki mücadeleyi daha da hızlandırmıştır. Zira halk ayaklanmaları sonucunda işbaşındaki liderlerin devrilmesi, o devletin hangi kampta olduğuna göre bloklardan birisinin kazanımı, diğerinin kaybı olarak görülmüştür.

Bu şartlar altında Suriye'deki ayaklanma bölgesel aktörlerin de dahil olduğu ve 14 yıl süren bir iç çatışmaya dönüşmüştür. İran, Suriye iç savaşında müttefiki Esad hükümetinin en büyük destekçisi olmuştur. Bu durum İran'ın Suriye'deki etkisinin ve askeri varlığının artmasına sebep olurken aynı

zamanda onu İsrail sınırına yakınlaştırmıştır. Böylece yıllardır Hizbullah ve Filistin direnişiyle yakın ilişki içindeki İran, Levant alt-kompleksinin önemli bir oyuncusu haline gelmiştir.

Bu arada İran, Irak'ta IŞİD'e karşı mücadele için örgütlenen Şii milis grubu Haşdi Şaabi üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Bunun yanı sıra 2014'te Yemen'de iktidarı ele geçiren Husilerle de yakın ilişki içinde olan İran nüfuz sahasını Yemen'e kadar genişletmiştir. Nitekim, o dönemin milletvekili Ali Reza Zakani, Sanaa'nın Husilerin eline geçmesinden sonra İran'ın Şam, Bağdat ve Beyrut'tan sonra dördüncü Arap başkentini kontrol ettiğini söylemişti. Zakani: 'İslam Devrimi, bölgedeki güç dengelerini kendi lehine değiştirdi ve İran şu anda gücünün zirvesinde olup, iradesini ve stratejik çıkarlarını bölgenin tamamına dayatıyor' demiştir (International Crisis Group 2018).

Giderek büyük bir bölgesel güç haline gelen İran'ın etki sahasını Levant'a genişletmesi ılımlı Arap ekseni ile Şii ekseni arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur. Öyle ki gerek Suriye'deki iç savaş gerekse Yemen'de Husilerin iktidarı el geçirmesinden sonra meydana gelen iç çatışmalar ve Suudi Arabistan müdahalesi iki eksen arasındaki mücadelenin vekiller aracılığıyla sıcak çatışmaya dönüştüğü alanlar haline gelmiştir. Nitekim 2016'da Suudi Arabistan'da Şii din alimi Nimr al-Nimr'in idam edilmesine İran'ın sert karşılık vermesiyle iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir (Arıkan 2016).

Ilımlı Arap ekseninin İran'dan algıladığı tehdidin artması onları İsrail ile daha açık ilişki kurmaya itmiştir. İsrail ile halihazırda ilişkilerini sürdüren Mısır ve Ürdün'ün aynında Suudi Arabistan ve diğer Basra Körfezi ülkeleri de özellikle güvenlik ve istihbarat alanında İsrailli yetkililerle görüşmelere başlamıştır (Furlan 2019). 13-14 Şubat 2019'da Varşova'da ABD'nin önderliğinde İsrail ve diğer Arap ülkelerinden üst düzey yetkilileri bir araya getiren, Orta Doğu'da barış ve güvenlik temasıyla İran'ın bölgesel nüfuzunun kırılmasını ve izole edilmesini öngören bir konferans düzenlenmiştir. Nihayet Eylül 2020'de ABD Başkanı Trump'ın aracılığıyla İsrail-Arap ilişkilerinin normalleştirilmesini öngören İbrahim Anlaşmaları süreci başlamıştır. Bu süreçte önce Bahreyn ve BAE, ardından Fas ile Sudan İsrail ile ilişkilerini normalleştirmiştir. Suudi Arabistan'ın da İbrahim Anlaşmalarına katılması için taraflar arasında yoğun müzakereler yürütülmüştür. İbrahim Anlaşmaları egemen devletler arasındaki Arap-İsrail çatışmasının artık sönümlenmesi, çatışmanın merkezinde yer alan Filistin meselesinin ise adeta marjinalleştirilmesi anlamına gelmiştir. Bu durumda İran, askeri anlamda Filistin meselesinin en önemli savunucusu haline gelmiştir. Dolayısıyla Arap-İsrail çatışma dinamiğinin yerini giderek hızlanan ve şiddetlenen İsrail-İran çatışması almıştır.

İbrahim Anlaşmalarına ve İsrail-İran çatışmasının şiddetlenmesine paralel olarak ABD'nin bölgedeki askeri duruşu değişmiştir. ABD'nin küresel askeri konumlanışında değişikliğe gidilmiş, 2022 yılında İsrail, ABD Merkez Kuvvetleri Komutanlığı (CENTCOM) sorumluluk bölgesine dahil edilmiştir. Böylece CENTCOM üzerinden ABD'nin Arap müttefikleri ile İsrail arasında askeri ve istihbarat

koordinasyonu yapılmaya başlanmıştır. ABD, İsrail ve Arap ülkeleri arasında gelişen bu iş birliğinin hedefi İran'ın bölgedeki etkisinin geriletilmesidir. ABD'nin Ocak 2020'de Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı olarak İran'ın vekil güçlerini organize eden Kasım Süleymani'yi Bağdat'ta öldürmesi, buna karşılık İran'ın Irak'ta Ayn al-Asad Amerikan üssüne balistik füze saldırısı düzenlemesi yeni çatışma dinamiklerinin öncü işareti olmuştur. Bundan sonra İsrail ve ABD'nin saldırılarına İran ve müttefikleri bölgede Arap ülkelerindeki Amerikan üslerine saldırarak karşılık vermeye başlamıştır. Böylece Levant ve Basra Körfezi alt-güvenlik komplekslerinin ayırt edici özelliği olan Arap-İsrail ve Arap-İran çatışması dinamikleri öyle iç içe geçmiştir ki artık bu iki alt-bölgeyi iki ayrı güvenlik kompleksi olarak görmek imkânsız hale gelmiştir.

4. Yeni Orta Doğu Bölgesel Güvenlik Kompleksinde İran – İsrail Çatışması

1979 İslam Devrimine kadar İsrail ile görece iyi ilişkiler içinde olan İran, devrimin ardından İslamcı, devrimci ve anti-emperyalist saiklerle İsrail karşıtı bir tutum almış, Filistinli direniş örgütlerine destek vermeye başlamıştır. İsrail'i "Büyük Şeytan" ABD'nin işbirlikçisi "Küçük Şeytan" ve "Siyonist işgalci rejim" diye nitelendiren yeni İran yönetimi bu ülke ile tüm ilişkileri kesmiş, Tahran'daki İsrail diplomatik temsilciliğini FKÖ'ye devretmiş, temsilciliğin olduğu caddenin adı ve yakınındaki meydanın isimleri Filistin caddesi ve Filistin meydanı olarak değiştirilmiştir. Ramazan ayının son cuma günü Kudüs Günü ilan edilmiş, İsrail'e karşı düşmanlık İran siyasetinin ve dış politikasının merkezine yerleştirilmiştir. İsrail'in Lübnan'ın güneyini işgal etmesine karşılık İran, Lübnanlı Şiiler arasında direniş hareketi örgütlemiş, bu hareket daha sonra Hizbullah'a dönüşmüştür. İran, Araplar ile İsrail arasında tüm barış girişimlerine karşı çıkmış, Filistinli direniş hareketlerinin en öndeki destekçisi haline gelmiştir (Kamrava 2026; Akgül 2024). Buna karşılık İsrail "Humeyni rejimi"nin geçici olduğunu düşünerek, o zamanki amansız düşmanı Irak'la savaşan İran'ı potansiyel bir müttefik olarak görmüştür. İsrail'in o dönemde belirli silahların tedarik edilmesinde İran hükümetine yardımcı olduğu yaygın olarak bilinmektedir. Hatta o sırada İsrail Savunma Bakanı olan Yitzhak Rabin 1987'de bir konuşmasında "İran, İsrail'in en iyi dostudur ve Tahran'a yönelik tutumumuzu değiştirmeye niyetli değiliz; çünkü Humeyni rejimi sonsuza dek sürmeyecektir." demiştir (Parsi 2007, s.128). Ancak Humeyni'nin ölümünden sonra da İslam Cumhuriyeti rejiminin varlığını sürdürmesi ve nükleer programını canlandırması, İran bağlantılı örgütlerden Hizbullah'ın Lübnan'da ve Hamas'ın Filistin'de palazlanması ve "Saddam'ın Irakı"nın etkisizleştirilmesi İsrail'de İran'dan kaynaklanan güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuştur. Rabin, bu defa başbakan olarak 1993'te, Şii fundamentalizmi ile özdeşleştirdiği İran tehdidinin izole edilmesini ve İran'ın nükleer programının durdurulmasını öncelikli bir güvenlik meselesi olarak ilan etmiştir. İran tehdidinin izole edilmesi amacıyla İsrail öncelikli olarak Batı kamuoyunu ve Batılı siyasetçileri ikna etmeye çalışmıştır.

2002'de İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkması ve İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Ekim 2005'te "İsrail'in haritadan silinmesi" çağrısı İsrail'in güvenlik kaygılarını artırmıştır (Parsi 2006).

İki devlet arasında gerilimin yükselmesi üzerine, İsrail'in İran'ın nükleer tesislerini hedef alan saldırılar düzenlemesi ihtimali gündeme gelmiştir. Nitekim, İsrail 1981'de Irak'ta, 2007'de Suriye'de nükleer tesislere saldırarak etkisiz hale getirmişti. İran nükleer tesislerine saldırı seçeneği 2009-2012 yılları arasında en az üç defa İsrail hükümetinin önüne gelmiştir. Ancak bu dönemde İsrail ordusunun kabiliyetlerinin sınırlılığı, İran'ın coğrafi derinliği ve uzaklığı, İran'ın Hizbullah ve Hamas başta olmak üzere caydırıcı güç unsurlarının varlığı İsrail'i bu seçenekten vazgeçirmiştir. Bunun yerine İsrail hükümetleri ABD'nin böyle bir saldırıya öncülük etmesi için Amerikan yönetimlerine baskı yapmaya başlamıştır (Maher 2020). Dışişleri eski bakanları John Kerry ve Anthony Blinken geçtiğimiz günlerde ayrı ayrı yaptıkları açıklamalarda Netanyahu'nun İran'a saldırı planlarını ABD Başkanları'na sunduğunu, ancak Trump'tan önceki başkanların bunu reddettiğini açıklamıştır (AA 2026b; WION 2026).

İsrail, doğrudan askeri saldırı düzenlemese de İran'ın nükleer programını yavaşlatmak için siber saldırılar, suikastlar ve sabotajlar gerçekleştirmiştir. 2010'da Stuxnet virüsü ile Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi hedef alınmış ve sisteme büyük zarar verilmiştir. 2011'de STAR virüsü İran nükleer tesislerine zarar vermiştir. 2007'den itibaren 14'ten fazla İranlı nükleer bilimci suikasta uğramıştır. 2020'de İran'ın nükleer programının beyni kabul edilen Muhsin Fahrizadeh suikastla öldürülmüştür. 2018'de Tahran'daki bir depodan nükleer sırların olduğu dosyalar Mossad ajanları tarafından çalınmıştır. 2020-2021'de elektrik sistemlerine yönelik sabotajlar gerçekleştirilmiştir.

İsrail'in ve ABD'nin olası saldırılarına karşı İran nükleer tesislerini, füze tesislerini ve depolarını yer altına gizlemiştir. Asimetrik savaş stratejisi doğrultusunda bir taraftan bölgesel müttefikleri aracılığıyla kendine ileri üsler inşa ederken diğer yandan füzelerin menzilini, isabet oranını ve öldürücülüğünü artırmak için çalışmalarına hız vermiştir. Netice itibariyle 2020'lere gelindiğinde yerli imkanlarla geliştirilmiş ve menzili 2000 kilometreye ulaşabilen hatırı sayılır miktarda balistik füze, türlü seyir füzeleri ve İHA'lar İran'ın envanterine girmiştir (AA 2026a).

İran'ın yükselen bölgesel gücü ve askeri kapasitesi Körfez ülkelerini de endişelendirmiştir. Bu nedenle Körfez ülkeleri bir taraftan İsrail ile güvenlik iş birliği derinleştirirken diğer taraftan İran'la angajman siyasetine girmiştir (Keynoush 2026). Bu çerçevede yürütülen bir dizi temasın ardından Mart 2023'te Çin arabuluculuğunda Suudi Arabistan ile İran diplomatik ilişkilerini normalleştirme, güvenlik ve ekonomi alanında iş birliği yapma konusunda anlaşmışlardır. Bu dönemde Suudi Arabistan'ın İran'la ilişkileri önemli ölçüde değişmiştir. Bir zamanlar Amerikalı muhataplarından "yılanın başının kesilmesini" isteyen ve İsrail ile örtülü anlaşmalar yaptığı iddia edilen Suudi Arabistan yetkilileri şimdi İsrail'i ve ABD'yi İran'a karşı saldırının risklerine karşı uyarmış ve saldırılarda topraklarının kullanılmasına müsaade etmeyeceğini ilan etmiştir (Al Arabiya 2026).

5. İran-İsrail Çatışması ve Levant-Körfez Güvenliklerinin İç İçe Geçmesi

7 Ekim 2023'te Hamas'ın güvenlik duvarını aşarak İsrail'e saldırması ve devamında ortaya çıkan Gazze savaşı İran-İsrail ilişkilerini yakından etkilemiştir. Bir kere 7 Ekim saldırısı ve Gazze savaşı Filistin meselesini bölgesel güvenlik kompleksinin merkezinde olduğunu göstermiştir.[3] Öte yandan İsrail ordusunun Filistinlilere uyguladığı yoğun şiddete rağmen Arap ülkelerinin İsrail ile çatışmaya girmekten imtina etmesi Arap-İsrail çatışmasının artık eski haliyle işlemediğini göstermiştir (Del Sarto 2025).

İsrail, saldırılardan İran'ı sorumlu tutmuş; Hamas'a sağladığı silah ve para desteğinin yanı sıra saldırının tertiplenmesinde de önemli bir rol oynadığını iddia etmiştir. Dolayısıyla Filistin meselesi İran ile İsrail arasındaki karşılaşmayı hızlandırmıştır. Aşırı sağcı siyasetçi Naftali Bennet'in deyimiyle "ahtapot" misali sürekli farklı kolları, yani vekilleri aracılığıyla İsrail'e saldıran ahtapotun kollarıyla mücadele etmek yerine kafasının kesilmesi gerektiği görüşü İsrail'de hâkim olmuştur (Keinon 2020). Diğer bir ifadeyle İsrail savaşı İran'a taşımayı gündemine almış ve doğrudan İran hedeflerine saldırmaya başlamıştır. 1 Nisan 2024'te Şam'daki İran konsolosluğuna bitişik bir binada İsrail'in iddiasına göre Gazze savaşını koordine etmek için toplantı halindeki Devrim Muhafızları generalleri İsrail tarafından vurulmuştur. Benzer şekilde 30 Temmuz 2024'te yeni seçilen Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan'ın yemin törenine katılmak için Tahran'da bulunan Hamas lideri İsmail Haniye İsrail'in düzenlediği saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir.

İsrail, istihbarat operasyonları, bombalı saldırılar ve askeri saldırılarla İran'ın bölgedeki vekilleri olarak görülen Hamas, Hizbullah ve Husiler'e de ağır darbeler indirmiştir. Bu örgütler savaş kabiliyetlerinin yanı sıra lider kadrolarının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Eylül 2024'te İsrail saldırısında Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın öldürülmesi İsrail şiddetinin ve direniş

[3] İsrail'in Hamas'la mücadele adına Gazze'yi yeniden işgal edip bölgeyi tamamen yıkması, ölçüsüz şiddetle 70 binden fazla Gazzeli'yi öldürmesi ve Gazzeliler'i bölgeyi terk etmeye zorlaması Suudi Arabistan ile İsrail arasındaki normalleşme sürecini rayından çıkardı. Suudi Arabistan'ın normalleşme için ABD ile güvenlik anlaşmasının yanı sıra iki devletli çözüm doğrultusunda Filistin devletinin kurulması konusunda ısrar etmesi, buna karşılık Netanyahu hükümetinin Filistin devletine karşı çıkması nedeniyle zaten zorda olan Riyad ile Tel Aviv arasındaki normalleşme süreci İsrail'in Gazze'de sebep olduğu yıkım nedeniyle durma noktasına gelmiştir. İsrail'in bölgede sebep olduğu yıkım ve Gazzeliler'i göçe zorlaması Mısır'ın ve Ürdün'ün dahi tepkisini çekmiş, bölge ülkelerini İsrail'in saldırganlığına karşı alarma geçirmiştir. Filistin'de diplomatik yollarla barışın sağlanması için İslam ülkeleri ve Arap ülkeleri bir araya gelmiş ve İİT-Arap Ligi Gazze Temas Grubu'nu kurmuştur. Türkiye'nin de içinde bulunduğu Temas Grubu'nun girişimleri ile ABD Başkanı Trump'ın müdahalesiyle Ekim 2025'te Gazze'de ateşkes sağlanmış ve Trump'ın liderliğinde Gazze Barış Kurulu oluşturulmuştur.

örgütlerinin yaşadığı yıkımın boyutlarını göstermesi açısından kritik olmuştur. Bu gelişme, İran'ın bölgede İsrail'e karşı caydırıcılık unsuru olarak görülen ileri üslerinin ciddi şekilde zayıflaması anlamına gelmiştir. Aynı süreçte, Aralık 2024'te İran'ın müttefiki olan Esad rejiminin Suriye'de iktidarı kaybetmesi İran'dan Akdeniz'e uzanan "direniş/Şii ekseni" koridorunu yerle bir etmiş İran'ın bölgesel gücünü büyük ölçüde geriletmiştir. Bölgesel gerilemesi ile birlikte İran'ın karşı karşıya olduğu ekonomik ve siyasi sorunlar İsrail yetkilileri tarafından İslam Cumhuriyeti rejiminin ciddi ölçüde zayıflaması olarak değerlendirilmiştir. İran'ın bu denli zayıflamış olarak görülmesi İsrail açısından İran tehdidinin yok edilmesi amacıyla savaşın İran topraklarına taşınması için uygun zemin ve fırsat sağlamıştır.

İsrail'in doğrudan İran hedeflerini vurması ve savaşı İran topraklarına taşıması girişimlerine İran İslam Devrimi Muhafızları Ordusu, Gerçek Vaat (Sadık Vaat) Operasyonları ile doğrudan İsrail'deki hedeflere füze ve insansız hava aracı saldırısı düzenleyerek karşılık vermiştir. İran, Şam'daki konsolosluk saldırısına karşılık ilk defa 13-14 Nisan 2024'te, daha sonra Haniye ve Nasrallah suikastlarına karşılık 1 Ekim'de İsrail'e saldırı düzenlemiştir. Hem İran'ın saldırılarının çapı ve etkisi hem de İsrail'in karşı saldırıları sınırlı olmuş, ama iki devlet arasındaki çatışmada önemli bir eşik aşılmıştır.

2017-2021 yıllarında ABD Başkanı olan, İran'a karşı sert tutumu ve İsrail ile iyi ilişkileri ile bilinen Donald Trump'ın Ocak 2025'te Beyaz Saray'a geri dönmesi İsrail'in İran'a saldırı planlarını hızlandırmıştır. Trump'ın İran'ı nükleer meselede kendi istediği koşullarda bir anlaşmaya zorlamak için diplomasiye öncelik vermesine rağmen öngördüğü iki aylık süre zarfında müzakerelerden olumlu sonuç alınamaması, bu süreçte İran'ın uranyum zenginleştirme programını devam ettirmesi ve UAEA ile iş birliğini azaltması İsrail'in saldırılarının önünü açmıştır.

13 Haziran 2025'te İsrail Yükselen Aslan operasyonu ile İranlı üst düzey komutanlar ve nükleer bilimciler ile nükleer tesisleri hedef alan saldırılar gerçekleştirmiş ve böylece 12-gün sürecek bir savaş başlatmıştır. İran, İsrail'in saldırılarına Gerçek Vaat III operasyonu ile karşılık vermiştir. 22-23 Haziran'da ABD devreye girmiş ve İran'ın nükleer tesislerini ağır bombardıman uçakları ile bombalamıştır. ABD'nin saldırılarına karşılık İran, Katar'da ABD askerleri tarafından kullanılan al-Udaid üssüne saldırı düzenlemiştir. ABD ve Katar'ın aracılığıyla İsrail ve İran'ın karşılıklı saldırılara son vermesiyle 24 Haziran'da savaş sona ermiştir (Dolatabadi 2025).

12-Gün Savaşı'nın sonunda İsrail, İran'ın nükleer programının ve balistik füze programının yok edilmesi hedeflerine ulaşamadığı gibi İran füzelerinin hava savunma sistemlerini aşarak İsrail'de hassas hedefleri vurması, İsrail için İran tehdidinin sürmesi anlamına gelmiştir. Umman arabuluculuğunda ABD ile İran arasında yeniden başlayan nükleer müzakereler devam ederken 28 Şubat 2026'da ABD ve İsrail, İran'a karşı koordineli saldırılar başlatmıştır. Buna karşılık İran, İsrail'deki hedeflerin yanı sıra Basra Körfezi'nin Arap ülkelerinde yer alan Amerikan üslerini vurmaya başlamıştır. Saldırıların kapsamı giderek genişlemiş, askeri hedeflerin ötesinde limanlar, havaalanları, oteller, enerji tesisleri İran'ın hedefi haline gelmiştir. Üstelik İran Hürmüz Boğazı'nı trafiğe kapatarak Körfez ülkelerinin petrol ve petrokimya ürünleri ihracatına büyük bir darbe vurmuştur (Sinkaya 2026).

Böylece Filistin meselesi etrafında şekillenen İran-İsrail çatışmasının en önemli sahalarından birisi Basra Körfezi olmuştur. Bu durum yirmi yıl önce yaygın olarak kabul edilen Levant ile Basra Körfezi'nin iki ayrı güvenlik kompleksi olduğu savını zayıflatmaktadır. Artık iki alt-bölgenin birbiriyle son derece ilişkili olduğunun işaretlerinden birisi de 17 Haziran 2026'da İran ile ABD arasında ateşkes sağlanması için varılan mutabakat zaptıdır. Bu anlaşmaya göre İsrail'in hala askeri operasyonlarını sürdürdüğü "Lübnan dahil tüm cephelerdeki askeri operasyonların derhal ve kalıcı olarak sona erdirilmesini öngörmüştür (Çopur 2026). Buna dayanarak İran, ateşkesin korunması ve ABD ile müzakerelerin sürdürülmesi için İsrail'in Lübnan'daki saldırılarını durdurmasını şart koşmuştur. ABD de bu şartı kabul etmiş, Lübnan'daki askeri faaliyetlerini durdurması için İsrail hükümeti üzerinde baskı yapmıştır. Dolayısıyla iki alt-bölge arasında güvenlik ilişkilerinin ne denli birbirine bağlı olduğu bir kez daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

6. Sonuç

1979 İslam Devriminden beri İsrail ile İran arasında merkezinde Filistin meselesinin olduğu ideolojik bir husumet bulunmaktadır. Ancak uzun yıllar boyunca iki devlet birbirine doğrudan tehdit arz etmemiş ve birbirini güvenlik hesaplarına dahil etmemiştir. Güvenlik ilişkileri açsından İran Basra Körfezi, İsrail ise Levant alt-güvenlik komplekslerinin içinde kalmıştır. Ancak bu durum 1990'ların başından itibaren değişmeye başlamıştır. Bunun sebeplerinden birisi Filistinli direniş örgütleri ve Hizbullah üzerinden İran'ın Levant bölgesinde güç göstermeye başlamasıdır. Yanı sıra nükleer programı ve füze programıyla beraber İran'ın bölgesel gücünün yükselmesi İsrail'in güvenlik kaygılarını artırmıştır. ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra Saddam rejiminin hem İsrail hem de İran için bir tehdit kaynağı

olmaktan çıkması, Irak'ta İran'ın etkisinin artması ve nihayet Suriye iç savaşı sırasında İran'ın bu ülkedeki askeri varlığı İsrail ile İran'ı karşı karşıya getirmiştir. Buna paralel olarak İran tehdidine karşı Basra Körfezi ülkelerinin İsrail ile ilişkilerini artırması Körfez ve Levant bölgelerindeki güvenlik ilişkilerinin iç içe geçmesine neden olmuştur. Nitekim, son İran – İsrail/ABD çatışmasından en büyük zararı Körfez ülkeleri görmüştür.

Bununla beraber Körfez ülkeleri İran'a karşı ABD ve İsrail'in yanında yer almak yerine çatışmaların bir an önce durması ve bölgesel dengelerin korunması için gayret etmiştir. Zira İsrail'in veya İran'ın bu savaştan mutlak bir zaferle çıkması ihtimali diğer bölge ülkeleri için risk arz etmiştir. İsrail, İran karşısında ezici bir zafer kazanırsa, Filistin, Lübnan, Suriye başta olmak üzere daha geniş bir alanda baskın güç haline gelecek ve daha saldırgan politikalar izleyebilecekti. Bölgede egemen devletlerin zayıflamasına ve radikal hareketlere alan açılmasına sebep olabileceği düşüncesiyle bu ihtimal bölgesel güvenlik ve istikrar açısından diğer ülkeler tarafından riskli bulunmuştur. Keza bu çatışmadan zaferle çıkması İran yönetimini bölgede daha buyurgan ve saldırgan politikalar izlemeye cesaretlendirebilirdi ki bu durum da yine bölge ülkelerinin güvenliği ve istikrarı için riskli görülmüştür. Dolaysıyla bölge ülkeleri, taraflardan birisi kesin zafer kazanmadan savaşın durması ve bölgeye yayılmasının önlenmesi yönünde tavır almıştır.

Artık iç içe geçmiş Levant ve Körfez güvenlik komplekslerinde halihazırda birbiriyle yarışan üç bölgesel vizyon öne çıkmaktadır. Bunlardan birisi İran'ın vizyonudur. ABD ile İsrail'in 40 günlük saldırılarından sonra İran'da İslam Cumhuriyeti rejimi varlığını sürdürebilmiş, Hürmüz Boğazı'nı kontrol altına almış ve İsrail ile Basra Körfezi ülkelerine saldırı kapasitesini göstermiştir. İran öteden beri bölge meselelerinin bölge ülkeleri tarafından çözülmesi, ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında bölge ülkeleri arasında iş birliğinin gelişmesini savunmaktadır (Bahgat 2008). İran'ın bu vizyonu ABD'nin bölgedeki askeri varlığının son bulmasını öngörmektedir ve İsrail'e yer yoktur. Ancak İranlı yetkililerin bu zamana kadar bu konuda söyledikleri ile yaptıkları arasındaki farklar – vekil güçleri aracılığıyla egemen devletler üzerinde baskı yapma, tartışmalı nükleer programı ve agresif askeri programı – diğer Arap ülkelerinin ve komşu ülkelerin İran'a şüpheyle bakmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla İran bu konuda yalnız kalmaktadır.

Bölgesel güvenlik için gündemde olan ikinci vizyon olarak bölgenin sorunlarına bölge ülkelerinin cevap bulması ilkesiyle Türkiye, Mısır, Katar, Pakistan ve Suudi Arabistan arasında giderek artan koordinasyon platformu öne çıkmaktadır (Telci 2026). Zaman zaman Ürdün, Irak, BAE gibi ülkelerin de dahil olduğu bu platform önce Gazze'de savaşın durdurulması için İİT-Arap Ligi Temas Grubu olarak bir araya gelmiş ve nihayet Trump'ın arabuluculuğunda Gazze'de ateşkesin sağlanmasında etkili olmuştur. Aynı ülkeler Arap Ligi Dışişleri Bakanları Temas grubu adı altında Suriye'de geçiş sürecine destek için bir araya gelmiştir. Bu ülkeler ABD/İsrail – İran savaşı sırasında da Arap-İslam Ülkeleri İstişare Grubu adı altında 18 Mart 2026'da Riyad'da toplanmıştır. Bu platformda yer alan ülkelerin ortak noktalarından birisi

hem İsrail saldırganlığından hem de İran'ın komşularına yönelik saldırgan tutumundan rahatsız olmalarıdır. Bu ülkeler İran'ın nükleer programını ve füze programını bölgesel güvenlik için tehdit olarak görmekte, ancak bu meselenin diplomatik yollarla çözümünden yana tavır almaktadır. Keza bu ülkelerin hepsi Hürmüz Boğazı'nda seyrüsefer serbestliğini savunmaktadır. Bu ülkeler aynı zamanda İsrail'in bölgedeki 'yayılmacı' faaliyetlerini bölgesel güvenlik için riskli görmektedir ve Filistin meselesine 'iki-devletli çözüm' ilkesi çerçevesinde 'adil bir çözüm' bulunmasını savunmaktadır.

İsrail'in bölgesel güvenlik vizyonu ise bölgesel tehditlerin etkisizleştirilmesi ve ılımlı Arap devletleri ile güvenlik ve ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesini öngörmektedir. Nitekim bu doğrultuda Abraham anlaşmaları çerçevesinde önemli mesafe alınmıştır. Ancak 7 Ekim'den sonra İsrail'in artan saldırganlığı ve militarist politikaları yıllardır İsrail ile iyi ilişkiler içinde olan bölge ülkelerini dahi rahatsız etmektedir.

Bu durumda Orta Doğu güvenlik kompleksinin geleceğini belirleyecek üç husus öne çıkmaktadır. Birincisi İsrail'in militarist ve saldırgan politikaları sürdürüp sürdürmeyeceği ve Filistin meselesine adil bir çözüm bulunup bulunmayacağı hususudur. İkincisi ABD/İsrail-İran savaşı nasıl sona ereceği ile ilgilidir. Halihazırda taraflar arasında ateşkes devam etmektedir ancak müzakerelerin geleceği belirsizliğini korumaktadır. Dolayısıyla bu sürecin sonunda İran dış politikasının nasıl bir yöne gireceği ve Hürmüz Boğazı üzerindeki ihtilafın nasıl çözüleceği bölgedeki güvenlik ilişkilerinin geleceğini şekillendirecektir. Son olarak İran ve İsrail karşısında ve bölgenin geleceği konusunda Suudi Arabistan'ın alacağı tavır bölgenin geleceğinin şekillenmesinde etkili olacaktır.

Kaynakça

AA. 2026a. "FACTBOX – Iran's Military Power: Missiles, Drones and Deterrence." https://www.aa.com.tr/en/middle-east/factbox-iran-s-military-power-missiles-drones-and-deterrence/3822798.

AA. 2026b. "Former US Secretary of State Says Netanyahu Repeatedly Pressed US Presidents to Strike Iran, Only Trump Agreed." https://www.aa.com.tr/en/americas/former-us-secretary-of-state-says-netanyahu-repeatedly-pressed-us-presidents-to-strike-iran-only-trump-agreed/3901652.

Akgül, Nazife Selcen Pınar. 2024. "Iran's Sacred Duty: Advocating Palestine in the Face of National Identity Challenges." *İran Çalışmaları Dergisi* 8(2):309–33. doi:10.33201/iranian.1476211.

Al Arabiya. 2026. “MBS to Iran’s President: Kingdom Will Not Allow Its Airspace or Land to Be Used for Attack.” https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2026/01/28/mbs-to-iran-s-president-kingdom-will-not-allow-its-airspace-or-land-to-be-used-for-attack.

Arıkan, Pınar. 2016. *Ulusal Çıkar Çatışması ve Mezhepsel Kutuplaşma Arasında İran-Suudi Arabistan Gerginliği*. 38. ORSAM Bakış. ORSAM. https://www.academia.edu/40105495/ORSAM_Bak%C4%B1%C5%9F_38_P%C4%B1nar_Ar%C4%B1kan_Ulusal_%C3%87%C4%B1kar_%C3%87at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1_ve_Mezhepsel_Kutupla%C5%9Fma_Aras%C4%B1nda_%C4%B0ran_Suudi_Arabistan_Gerginli%C4%9Fi.

Bahgat, Gawdat. 2008. “Security in the Persian Gulf: Two Conflicting Models.” *Defense & Security Analysis* 24(3):237–45. doi:10.1080/14751790802321313.

Buzan, Barry, and Ole Waever. 2012. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. 9. print. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press.

Çopur. 2026. “ABD’li yetkili, ABD ile İran arasında varılan 14 maddelik mutabakatı ilk kez paylaştı.” https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdli-yetkili-abd-ile-iran-arasinda-varilan-14-maddelik-mutabakati-ilk-kez-paylasti/3970173.

Del Sarto, Raffaella A. 2025. “Violence and Regional Order in the Middle East since October 7.” https://pomeps.org/violence-and-regional-order-in-the-middle-east-since-october-71.

Dolatabadi, Ali Bagheri. 2025. “The June 2025 Israeli War: Iran’s Assessment and Regional Consequences.” *Middle East Policy*, 16–35.

Erdağ, Ramazan. 2017. *Libya in the Arab Spring*. New York: Palgrave Macmillan US.

Fattah, Hassan M. 2006. “Militia Rebuked by Some Arab Countries.” *The New York Times*, July 17.

Furlan, Marta. 2019. “Israeli–Saudi Relations in a Changed and Changing Middle East: Growing Cooperation?” *Israel Journal of Foreign Affairs* 13:1–15. doi:10.1080/23739770.2019.1670500.

International Crisis Group. 2018. *Irans Priorities in a Turbulent Middle East*. 184. Middle East Report. https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/184-iran-s-priorities-in-a-turbulent-middle-east_1.pdf.

Jones, Clive. 2025. "Israel and the Gulf Monarchies: A New Regional Security Complex or Just Complex Regional Security?" *Middle Eastern Studies* 61(3):321–28. doi:10.1080/00263206.2025.2455378.

Kamrava, Mehran. 2026. "Iranian Support for Palestine: The Clash of Idealism and Realism." *International Politics*. doi:10.1057/s41311-026-00768-3.

Keinon, Herb. 2020. "Cyberwarfare and the 'Octopus Doctrine' - Analysis." https://www.jpost.com/middle-east/cyberwarfare-and-the-octopus-doctrine-analysis-628737.

Keynoush, Banafsheh. 2026. "Iran's Bottleneck Diplomacy with Saudi Arabia and Israel - Google'da Ara." *Iranian Studies*. https://www.cambridge.org/core/journals/iranian-studies/article/irans-bottleneck-diplomacy-with-saudi-arabia-and-israel/39C309C1D17EC6539991A0BCC2ABA54A.

Maher, Nora. 2020. "Balancing Deterrence: Iran-Israel Relations in a Turbulent Middle East." *Review of Economics and Political Science* 8(3). doi:10.1108/REPS-06-2019-0085.

Parsi, Trita. 2006. "Under the Veil of Ideology." https://www.merip.org/2006/06/under-the-veil-of-ideology/.

Parsi, Trita. 2007. *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*. Yale University Press.

Schmidt, Søren. 2019. "The Middle East Regional Security Complex and the Syrian Civil War." in *The War for Syria*. Routledge.

Sinkaya, Bayram. 2026. *ABD ve İsrail'in İran'a Yönelik Askeri Saldırıları: Bölgesel ve Küresel Yansımalar*. TÜBA.

Telci, İ. Numan. 2026. "The Emergence of a Regional Security Framework: Türkiye, Pakistan, Saudi Arabia and Egypt | Al Jazeera Centre for Studies."

http://studies.aljazeera.net/en/analyses/emergence-regional-security-framework-t%C3%BCrkiye-pakistan-saudi-arabia-and-egypt.

Valbjørn, Morten, and André Bank. 2012. “The New Arab Cold War: Rediscovering the Arab Dimension of Middle East Regional Politics.” *Review of International Studies* 38(1):3–24. doi:10.1017/S0260210511000283.

WION. 2026. “US-Israel War with Iran: Blinken Says Israel Tried to Pressure Obama to Strike Iran.” https://www.wionews.com/videos/us-israel-war-with-iran-blinken-says-israel-tried-to-pressure-obama-to-strike-iran-1773050387156.

İnsan Güvenliği Perspektifinden Göçmenlerin İç Güvenliğe Etkisi: Almanya'daki Afgan Göçmenlerin Örneği

Yusuf SAYIN

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, , E-posta: ysayin@erbakan.edu.tr
Orcid: 0000-0003-4246-9416

Ali Mohammad REZAEE

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler A.B.D., , E-posta: alimrezaee92@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4682-8631

Özet

Bu bildiri, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini çerçevesinde insan güvenliği yaklaşımını temel alarak Almanya'daki Afgan göçmenlerin iç güvenlik algısı üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmanın temel savı; son yıllarda Almanya özelinde Afgan göçmenlerin, güvenlik tehdidi olarak konumlandırılması, insan güvenliğinin sosyal ve siyasal boyutlarını zayıflatmasıdır. Bu bağlamda, göçmenlere yönelik iç güvenlik algısı nesnel tehditlerden daha ziyade siyasal söylemler, medya temsilleri ve uygulanan politikalar aracılığıyla inşa edildiği ileri sürülmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemlerde güvenlik kavramı, devlet merkezli yaklaşımların ötesine geçerek bireyi merkeze alan insan güvenliği perspektifi doğrultusunda yeniden tanımlanmıştır. Bu dönüşüm çerçevesinde uluslararası göç olgusu, yalnızca sınır güvenliği ve iç güvenlik bağlamında değil, aynı zamanda toplumsal uyum, siyasal söylem ve algı inşası ekseninde de ele alınması gereken çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Özellikle çeşitli nedenlerle zorunlu göçe maruz kalan ve düzensiz göç yollarına başvuran grupların, hedef ülkelerin iç güvenliğiyle ilişkilendirilmesi yönündeki tartışmalar daha da derinleşmiştir. Bu çalışma, 2001 sonrası dönemde Almanya'nın Afgan göçmenlere yönelik resmi politika belgeleri, güvenlik söylemleri ve ikincil kaynakların analizi yoluyla, göç ve güvenlik ilişkisi Almanya özelinde nasıl inşa edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Uİ literatürü bağlamında insan güvenliği yaklaşımı ile güvenlikleştirme yaklaşımı arasındaki kuramsal kesişim noktaları tartışılmaktadır. Bildiri, Afgan göçmenlerin Almanya'nın iç güvenliği için doğrudan bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusundan ziyade, özellikle 2024–2025 yıllarında yaşanan bazı olaylar ve gelişmeler ışığında; göçmenlerin neden ve nasıl bir güvenlik tehdidi olarak algılandıklarını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afgan Göçmenler, Almanya, Devlet Güvenliği, İnsan Güvenliği

1. Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramı önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Geleneksel olarak devlet merkezli anlayış güç ve askeri tehditlere odaklanan, yani sert güç eksenli güvenlik arayışı, yerini giderek daha kapsayıcı ve çok boyutlu bir perspektife bırakmıştır. Bu yeni yaklaşım, yalnızca askeri tehditleri değil; aynı zamanda sosyal, siyasal, ekonomik ve çevresel riskleri de güvenliğin ayrılmaz bileşenleri olarak ele almaktadır (Bakan ve Şahin, 2018, s. 135). Böylece güvenlik, dar anlamda sınırların korunması meselesinin yanı sıra bireylerin günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen çok katmanlı bir olguya dönüşmüştür. Bu dönüşümün kurumsal düzeyde en önemli kırılma noktalarından

biri, 1994 tarihli Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'dur. Söz konusu rapor, '*insan güvenliği*' yaklaşımını literatüre kazandırarak güvenliğin referans nesnesini devletten bireye kaydırmıştır. Bu çerçevede yaşam hakkı, ekonomik refah, çevresel sürdürülebilirlik, sağlık, gıda güvenliği ve toplumsal bütünlük gibi unsurlar güvenlik tartışmalarının merkezine yerleşmiştir (Baskın ve Tekin, 2024, s. 60). Böylelikle güvenlik meselesi, sadece devletin bekasıyla kısıtlı kalmayıp, çizilen devlet merkezli güvenlik sınırları aşarak bireyin onurlu ve güvenli bir yaşam sürdürebilme kapasitesiyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

Günümüzün dünyasında farklı etkenler ve gereksinimler nedeniyle bireyler, hem ulusal sınırlar içerisinde hem de uluslararası düzlemde artan bir hareketlilik arayışı içerisindedirler. Küreselleşme, ekonomik eşitsizlikler, çatışmalar ve çevresel krizler gibi dinamikler, bireylerin yer değiştirme pratiklerini yoğunlaştırmakta ve güvenlik arayışlarını yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda bireylerin güvenlik ihtiyacı, bulunduğu mekânın koşullarına ve maruz kaldığı risklere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Özellikle göç ve zorunlu yer değiştirme süreçlerinde bulunan bireyler açısından insan güvenliği meselesi hayati bir önem taşımaktadır. Göçmenler, toplumlar içerisindeki en kırılgan gruplar arasında yer almaktadır (Şavran, Yurt ve Levent, 2025, s. 102). Göçmenlerin can ve mal güvenliği, temel haklara erişimi ve toplumsal uyum süreçleri, güvenliğin çok boyutlu doğasını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede göç olgusu, yalnızca sınır aşan fiziksel bir hareketlilik ya da demografik bir değişim olarak değil; aynı zamanda bireylerin hayatta kalma, onurlu yaşam sürme ve temel haklara erişim arayışlarını içeren çok katmanlı bir süreç olarak değerlendirilmesi yerindedir. Öte yandan göçmen bireylerin güvenlik durumu, göçmenlerin toplumsal uyum sürecine ve ev sahibi toplumuna katılım sağlanmasına doğrudan etkileyen kritik bir etkendir.

Bu bildiri, güvenlik çalışmalarında Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan dönüşüm bağlamında, göçmenlerin güvenliğini ev sahibi toplumun söylemleri çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Özellikle göçmenlere yönelik güvenlik algısının propagandası ve bu algının göçmenlerin toplumsal uyum süreçleri ile sosyal gelişimleri üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Bu bağlamda güvenlik algısı, yalnızca nesnel tehditlere dayalı bir olgu olarak değil; aynı zamanda siyasal, toplumsal ve medyatik söylemler aracılığıyla şekillenen bir inşa süreci olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan Afgan göçmenler, uzun yıllardır güvenlik sorunları başta olmak üzere siyasal istikrarsızlık, ekonomik

yetersizlikler, kuraklık ve iklimsel değişimler gibi çok boyutlu nedenlerle ülkelerini terk ederek kimi yasal, kimisi yasal olmayan yollarla farklı ülkelere göç etmektedir. Bu göç hareketliliği içerisinde Almanya, Avrupa'da en fazla Afgan göçmeni kabul eden ülke olarak ilk sırada yer almaktadır. Almanya'daki Afgan göçmenler, ev sahibi toplumun sosyal, ekonomik ve kurumsal yapılarına uyum sağlamak amacıyla yoğun çaba sarf etmektedir. Ancak dil, mesleki yeterlilikler, kültürel normlar ve toplumsal değerler açısından Almanya ile Afganistan arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, göçmenlerin uyum süreçlerini zorlaştıran temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Öte yandan, özellikle 2024-2025 yıllarında Afgan kökenli bazı bireylerle ilişkilendirilen güvenlik olaylarının ardından, Almanya'da Afgan göçmenlere yönelik güvenlik temelli söylemlerin belirgin biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Bu söylemler, Afgan göçmenlerin potansiyel tehdit unsuru olarak algılanmasına yol açmıştır. Söz konusu algı, Afgan göçmenlerin toplumsal uyum süreçlerini olumsuz yönde etkilerken; istihdam olanaklarına erişim, ekonomik durumları ve sosyal ilişkileri üzerinde de kısıtlayıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca bu durum, Afgan göçmenler üzerinde psikolojik baskı, dışlanma ve aidiyet sorunları gibi ek kırılganlıklara neden olmaktadır. Çalışmada, Almanya'daki Afgan göçmenlere yönelik güvenlik algısının oluşum nedenleri ile bu algının göçmenlerin ekonomik, sosyal ve toplumsal güvenliği üzerindeki etkileri kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. Nitel araştırma yöntemiyle tasarlanan çalışmada, doküman analizi tekniğinden yararlanılmış ve veriler yorumsamacı yaklaşım doğrultusunda analiz edilmiştir.

2. İnsan Güvenliği Perspektifi

Uİ disiplini çerçevesinde insan güvenliği (*human security*) kavramı, kavramsal düzeyde bireyin özgür ve hür iradesini kullanabildiği, insan onuruna yakışır biçimde yaşam sürdürebildiği, insanın temel haklar ile adalete erişimin güvence altına alındığı bir güvenlik anlayışına işaret etmektedir (Çıkrıkçı ve Okur, 2021, s. 102). Bu bağlamda insan güvenliği, sadece doğrudan ve gözle görünür fiziki tehditlerden korunmayı değil; aynı zamanda insanın maddi ve manevi varlığını sürdürebilmesini mümkün kılan sosyal, ekonomik ve siyasal koşulların sağlanmasını da kapsamaktadır. Bu bağlamda insan güvenliği yaklaşımı, güvenliği dar anlamda tehditten korunmayla kısıtlı kalmayıp, bireyin çok boyutlu refahını merkeze alan bütüncül bir perspektif sunmaktadır. İnsan güvenliği yaklaşımı, geleneksel devlet merkezli ve askeri tehdit odaklı güvenlik anlayışına yöneltilen eleştiriler temelinde

ortaya çıkan çok boyutlu bir güvenlik paradigması olarak değerlendirilmektedir (Baskın ve Tekin, 2024, s. 62).

Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş dönemine kadar büyük ölçüde devletin egemenliği, toprak bütünlüğü ve askeri kapasitesi üzerinden tanımlanmış; bu çerçevede referans nesnesi olarak devlet öncelikli bir konumda tutulmuştur. Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde, güvenlik yaklaşımı Uİ literatüründe, bireylerin güvenlik ihtiyaçlarını ikincil plana itmesi ve devlet güvenliği ile birey güvenliği arasındaki kopukluğu derinleştirmesi nedeniyle yoğun biçimde eleştirilmiştir (Torun, 2017, s. 235). Bu eleştiriler doğrultusunda güvenliğin referans nesnesinin yeniden tanımlanması gerektiği savunulmuş ve birey merkezli yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Böylelikle güvenlik kavramı, sadece devletin bekasına indirgenmeyen, bundan ziyade bireylerin yaşam kalitesi, haklara erişimi ve yapısal kırılganlıklarının azaltılmasıyla ilişkilendirilen geniş bir analitik çerçeveye kavuşmuştur. Bu dönüşüm, Uİ disiplininde güvenlik çalışmalarının kapsamını genişletmiş ve özellikle göç, yoksulluk, çevresel tehditler, sağlık, iş imkânları ve toplumsal eşitsizlikler gibi konuların güvenlik gündemine dâhil edilmesine zemin hazırlamıştır.

UNDP, 1994 yılında yayımlandığı raporda insan güvenliği kavramını kapsamlı biçimde tanımlayarak güvenlik kavramı, sadece askeri tehditlerden korunma olarak değil, bunun yanında insanları korkudan, yoksulluktan korumak, insanları her türlü kaygılardan arındırma ve özgür bir hayata erişim sağlama gibi kritik unsurları değinmiştir (UNDP, 1994, s. 24-25). BM raporunda ifade edilen tanım ise bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alıp insan güvenliği için geniş ve kapsayıcı bir çerçeveye yer verilmiştir. Özellikle bireyin yaşamını ve onurunu tehlikeye sokan ekonomik eşitsizlikler, sağlık sorunları, çevresel bozulma ve sosyal dışlanma gibi yapısal riskleri de güvenliğin kapsamına dâhil etmiştir. Söz konusu rapora göre güvenlik meselesi, devletin sınırları veya askeri kapasitesi üzerinden değil, insan merkezli olup bireylerin günlük yaşamlarında maruz kaldıkları fiziksel, ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel riskler üzerinden tanımlamak ve bu temel hakları esas alınmasını vurgulamıştır. Bu kapsamda Uİ disiplininde güvenlik yaklaşımı, devlet merkezli dar bir çerçevenin ötesine geçerek insan merkezli bireylerin yaşam kalitesini, temel haklara erişilesini ve yapısal kırılganlıkları kapsayan çok katmanlı bir perspektife vurgu yapmaktadır (Torun, 2017, s. 223).

Uİ disiplininde insan güvenliği yaklaşımı, eleştirel güvenlik çalışmaları ile yakın ilişki içerisinde gelişen bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda Barry Buzan ve

Ole Waever gibi düşünürler tarafından geliştirilen güvenlikleştirme yaklaşımı, güvenliğin nesnel bir gerçeklikten ziyade söylemsel süreçler aracılığıyla şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu yaklaşıma göre belirli bir olgunun güvenlik sorunu olarak tanımlanması, siyasal aktörlerin bu konuyu varoluşsal bir tehdit olarak sunmaları ve bu söylemin toplumsal düzeyde kabul görmesiyle mümkün olmaktadır (Buzan ve diğ., 1998, s. 36–37). İnsan güvenliği yaklaşımı bu söylemsel şekillenme sürecini farklı bir boyut kazandırarak güvenliğin referans nesnesini devletin ötesine geçirip insan merkezli olarak yeniden konumlandırmaktadır. Böylece güvenlik analizi, yalnızca ulus-devletlerin askeri çıkarlarına odaklanan dar bir çerçeve içerisinde kalmayıp bireylerin gündelik yaşam deneyimlerini, kırılganlıklarını ve temel ihtiyaçlarını dikkate alarak daha kapsayıcı bir perspektife yönelmektedir. Bu yönüyle insan güvenliği, güvenlik çalışmalarında normatif bir dönüşümü beraberinde getirerek, bireyin korunmasını uluslararası politikanın merkezine yerleştirmektedir. Bu çerçevede insan güvenliği perspektifi, devletlerin geleneksel ulusal güvenlik politikalarının ötesine geçerek, uluslararası politika yapım süreçlerinde insan odaklı stratejilerin benimsenmesini savunmaktadır. Özellikle göç, sağlık, çevresel riskler, ekonomik eşitsizlikler ve toplumsal dışlanma gibi konuları yalnızca devlet güvenliği bağlamında değil, bireylerin güvenliği ve refahı açısından değerlendirilmesi gerektirdiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, güvenliği çok boyutlu ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri içerisinde ele alıp küresel ölçekte artan karmaşık tehditlerin anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

3. İnsan Güvenliği ve Göç İlişkisi

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik çalışmalarında yaşanan paradigma değişimi, güvenliğin yalnızca devlet merkezli ve askeri tehditlere indirgenemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu dönüşüm sürecinde öne çıkan insan güvenliği yaklaşımı, güvenliğin referans nesnesini devletten bireye kaydırarak, bireyin yaşam kalitesi, temel haklara erişimi ve onurlu yaşam koşullarını güvenlik söylemlerinin merkezine çekmiştir. Bu bağlamda insan güvenliği; ekonomik, gıda, sağlık, çevresel, kişisel, toplumsal ve siyasal güvenlik gibi birbiriyle bağlantılı çok boyutlu unsurları kapsamaktadır.

İnsan güvenliği perspektifi çerçevesinde göç olgusu değerlendirildiğinde, birey merkezli bu yaklaşım, göçü sadece sınır kontrolü ya da ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak ele almak yerine; şiddet, yoksulluk, siyasal baskı ve yapısal eşitsizlik gibi çok faktörlü güvensizlik koşullarının bir sonucu olarak kavramsallaştırmaktadır (UNDP, 1994, s. 22–24).

Nitekim insan güvenliği perspektifinde, göçmen bireylerin korkudan ve yoksunluktan özgür olması temelinde tanımlanmakta; ekonomik, gıda, sağlık, çevresel, kişisel ve siyasal güvenlik boyutları da güvenliğin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (UNDP, 1994, s. 33). Bu çerçevede, göç hareketlerinin çoğu durumda göçmen bireylerin söz konusu alanlardaki güvensizlik deneyimlerine karşı geliştirdikleri bir başa çıkma ve hayatta kalma stratejisi olarak okunabileceğini ileri sürmektedir. İnsan güvenliği yaklaşımı, göçün güvenlikleştirilmesine dayalı devlet merkezli analizlere eleştirel bir mesafe alarak, göçü bir tehdit kategorisi içinde değil; aslında olumsuz şartlardan kaynaklı yapısal güvensizliklerin bir çıktısı ve göçmen bireylerin güvenlik arayışının rasyonel bir tezahürü olarak yeniden tanımlamaktadır (Vietti, 2013, s. 23). Bu nedenle insan güvenliği yaklaşımı, göçmenlerin korunmasını ve temel haklara erişimini önceleyen politikaların geliştirilmesini savunmakta; böylelikle göç ve güvenlik arasındaki ilişkiye daha bütüncül ve insan merkezli bir açıklama getirmektedir.

Uİ disiplini çerçevesinde göç olgusu, insan güvenliği yaklaşımıyla doğrudan kesişen en önemli konulardan biridir. Zira göç, çoğu zaman bireylerin güvenlik arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Savaşlar, iç çatışmalar, siyasal baskılar, ekonomik yoksunluklar ve çevresel felaketler, bireyleri yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlayan başlıca itici faktörlerdir (Tsegay, 2023, s. 7). Bu çerçevede göç, yalnızca mekânsal bir yer değiştirme süreci değil; aynı zamanda bireylerin hayatta kalma, güvenliklerini sağlama ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşma çabalarının bir yansımasıdır. İnsan güvenliği perspektifi, göçmenlerin karşılaştığı risk ve tehditleri daha görünür kılmaktadır. Göç süreci; bireylerin fiziksel güvenliklerinin tehlikeye girmesi, insan ticareti ve kaçakçılık ağlarına maruz kalma, temel hizmetlere erişimde kısıtlanma ve sosyal dışlanma gibi çok sayıda güvenlik açığını beraberinde getirmektedir (McAuliffe ve Oucho, 2024, s. 143).

Özellikle düzensiz göçmenler ve sığınmacılar, hukuki statü belirsizlikleri nedeniyle daha kırılgan bir konumda yer almakta ve bu durum onların güvenliğini ciddi biçimde tehdit etmektedir. Bu nedenle göç, insan güvenliği bağlamında hem bir sonuç hem de yeni güvenlik riskleri üreten bir süreç olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, göç alan devletler açısından da insan güvenliği yaklaşımı, politikaların yeniden şekillendirilmesini gerektiren bir konudur. Geleneksel güvenlik anlayışı göçü çoğu zaman bir tehdit unsuru olarak ele alırken, insan güvenliği yaklaşımı göçmenlerin korunmasını ve toplumsal uyum süreçlerinin desteklenmesini ileri sürmektedir. Bu doğrultuda göç alan ülkeler ise göçmenlere yönelik

eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal hizmetlere erişim gibi konularda kapsayıcı politikalar geliştirmesi, hem göçmenlerin bireysel güvenliğini artırmakta hem de ev sahibi toplumlarda sosyal istikrarın sağlanmasına ciddi ölçüde katkılar sunmaktadır.

Uluslararası göç hareketleri tarihsel olarak süreklilik arz eden bir olgu olmakla birlikte, özellikle küreselleşme küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle birlikte niteliksel ve niceliksel açıdan daha da görünür ve tartışmalı bir hal almıştır. Küresel ölçekte artan karşılıklı bağımlılık, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, göç hareketlerinin hızını ve çeşitliliğini artırırken; bölgesel çatışmalar, siyasal istikrarsızlıklar, ekonomik eşitsizlikler ve iklim değişikliğine bağlı çevresel krizler gibi yapısal faktörler, bireyleri yer değiştirmeye zorlayan temel dinamikler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda uluslararası göç, yalnızca demografik ya da ekonomik bir süreç değil, aynı zamanda çok boyutlu ve çok aktörlü bir küresel yönetişim meselesi hâline gelmiştir. Özellikle 11 Eylül 2001 Saldırıları sonrasında uluslararası güvenlik anlayışında meydana gelen paradigma değişimi, göç ve güvenlik arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde güvenlik söylemi, geleneksel askerî tehditlerin ötesine geçerek toplumsal ve iç güvenlik boyutlarını da kapsayacak şekilde genişlemiş; göç olgusu da bu genişleyen güvenlik gündemi içerisinde daha görünür bir konum edinmiştir (Çıkrıkçı ve Okur, 2021, s. 99).

11 Eylül olayından sonra nitekim birçok Batı ülkesinde göç, yalnızca insani ve ekonomik boyutlarıyla değil, aynı zamanda ulusal güvenlik ve kamu düzeni açısından da ele alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede bazı göçmen grupların, özellikle düzensiz göçmenler potansiyel tehdit unsuru olarak konumlandırılması, göç olgusunun siyasal ve söylemsel düzlemde yeniden inşa edildiğini göstermektedir (Kösesöy, 2024, s. 306). Söz konusu durum, Uİ literatüründe güvenlikleştirme yaklaşımıyla açıklanmaktadır. Barry ve Waever tarafından geliştirilen bu yaklaşım, belirli bir olgunun güvenlik tehdidi olarak sunulmasının nesnel gerçeklikten ziyade, siyasal aktörler tarafından üretilen bir söylem süreci olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda göç, belirli koşullar altında siyasal elitler tarafından güvenlikleştirilerek olağan siyasal tartışma alanının dışına taşınmakta ve istisnai önlemlerin meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır (Otukoya, 2024, s. 1748). Dolayısıyla günümüzde uluslararası göç, yalnızca hareketlilik ve yer değiştirme olgusu olarak değil; aynı zamanda güvenlik, kimlik, egemenlik ve insan hakları gibi temel Uİ kavramlarıyla kesişen karmaşık bir analiz alanı olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası göçü egemen ulus devletlerin iç güvenliği perspektifinden bakıldığında, göç olgusu çok katmanlı ve aktörlere göre farklılaşan bir güvenlik anlayışını ortaya koymaktadır. Özellikle zorunlu göç bağlamında hareket eden bireyler her şeyden evvel fiziksel güvenliğin sağlanması ve hayatta kalma mücadelesiyle doğrudan ilişkili bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, göç alan devletler açısından çoğu zaman ulusal egemenlik, toplumsal düzen ve iç güvenliğin korunması ekseninde ele alınmaktadır (Şener, 2017, s. 5). Bu bağlamda devletler, sınır kontrol mekanizmaları, vize rejimleri ve geri kabul anlaşmaları gibi araçların yanı sıra uyum ve entegrasyon politikaları yoluyla göç hareketlerini düzenlemeye ve yönetmeye çalışmaktadır.

Özellikle Avrupa ülkelerinde son yıllarda göç olgusunun giderek artan biçimde güvenlikleştirme söylemleriyle ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Barry Buzan ve Ole Waever'in geliştirdiği güvenlikleştirme yaklaşımına göre, bir olgunun güvenlik tehdidi olarak sunulması, nesnel gerçeklikten ziyade siyasal aktörlerin söylemsel inşa süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede göç, özellikle belirli toplumsal gruplar üzerinden, varoluşsal bir tehdit olarak temsil edilmekte ve bu durum iç politika araçlarının meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrası batı ülkelerin ev sahipliğinde Müslüman göçmen gruplara yönelik bazı siyasal aktörler ve medya söylemleri tarafından potansiyel bir iç güvenlik riski çerçevesinde temsil edilmekte; bu durum, toplumsal algıların şekillenmesinde ve göç politikalarının sertleşmesinde etkili olmuştur (Ucakar, 2025, s. 5). Nitekim son dönemlerde Almanya ve ABD gibi ülkelerde meydana gelen bazı münferit olaylar, göç ile güvenlik arasındaki ilişkinin yeniden siyasal ve toplumsal gündemin merkezine taşınmasına katkı sağlamıştır. Bu tür olaylar, bazı siyasi kanatların propagandalarına dayanarak genellikle genelleştirici ve indirgemeci söylemlerle göçmen grupların kolektif biçimde güvenlik tehdidi olarak algılanmasına yol açabilmektedir.

4. Almanya'daki Afgan Göçmenler

Günümüzün dünyasında küresel koşullar ve artan insan hareketliliği dikkate alındığında, uluslararası göç olgusu hem akademik hem de politik düzlemde giderek daha merkezi bir konuma yerleşmektedir. Uluslararası göç hareketleri, başta sosyopolitik, sosyoekonomik ve doğal etkenler gibi çeşitli dinamikler olmak üzere, devletlerin iç ve dış politikalarını şekillendiren çok boyutlu bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Göçün temel nedenleri incelendiğinde; güvenlik sorunları, doğal afetler ve devletlerin içsel dinamikleri

gibi faktörlerin belirleyicisi olduğu görülmektedir (Steiner, 2009, s. 3-7). Özellikle küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunlarla birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki siyasal istikrarsızlık, ekonomik yetersizlikler ve toplumsal kırılganlıklar, bireyleri geçici ya da kalıcı olarak göç hareketlerine yönelten başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, devletlerin coğrafi konumları ve jeostratejik özellikleri de göç süreçlerini doğrudan etkileyen önemli değişkenler arasında yer almaktadır (Vathi ve Diğer, 2023, s. 369).

Afganistan, sahip olduğu jeostratejik konum nedeniyle tarihsel süreç içerisinde uluslararası güçlerin politik ve askeri müdahalelerine yoğun biçimde maruz kalmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ın işgaliyle başlayan ve sonrasında farklı küresel aktörlerin müdahaleleriyle devam eden süreç, ülkenin uzun süreli bir çatışma ortamına sürüklenmesine neden olmuştur. Ülkede uzun yıllardır devam eden güvenlik sorunları, ekonomik istikrarsızlık, etnik temelli ayrımcılık ve çatışmalar, nüfusun önemli bir kısmını zorunlu göçe sevk eden temel *itici* faktörler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda Afgan göçü, yalnızca bireysel tercihler değil, aynı zamanda yapısal ve sistemik krizlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim söz konusu göç hareketleri, klasik göç teorilerinde ifade edilen '*itici-çekici*' faktörler yaklaşımıyla da uyumlu bir görünüm sergilemektedir (Mulska ve diğ., 2021, s. 284).

Uzun yıllar boyunca Afgan göçmenler, coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik ve dini ortaklık gibi unsurların etkisiyle başta Pakistan, İran, Türkiye ve Özbekistan gibi çoğunluğu Müslüman olan komşu ve bölge ülkelerine yönelmiştir. Fakat 11 Eylül Saldırıları sonrasında Afganistan'a yönelik gerçekleştirilen uluslararası askeri müdahale, ülkenin siyasal ve toplumsal yapısında derin kırılmalara yol açmış ve göç dinamiklerini önemli ölçüde farklı boyutlara taşımıştır. Söz konusu süreç, Afgan göçmenlerin hareketlilik rotalarını değiştirmiştir. Müttefik güçlerin askeri müdahalesiyle Afgan göçmenler yakın coğrafya ile sınırlı kalmamış, bu kez Avrupa ülkelerini de kapsayacak şekilde hareket alanını genişletmiştir. Özellikle güvenlik, refah ve hukuki koruma beklentilerinin etkisiyle Avrupa, Afgan göçmenler için önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir.

Avrupa ülkeleri arasında ise Almanya, hem sunduğu iltica rejimi hem de ekonomik ve kurumsal kapasitesi sayesinde Afgan göçmenlerin başlıca hedef ülkelerinden biri olmuştur. Kültürel ve dini açıdan belirgin farklılıklar barındırmasına rağmen Almanya'ya yönelen Afgan göçmenlerin büyük çoğunluğu, uluslararası koruma talebiyle iltica başvurusunda bulunmuştur. Güncel verilere göre Almanya, Avrupa'da en fazla Afgan

göçmene ev sahipliği yapan ülke konumundadır. Almanya'nın Göç İstatistik Kurumunun (*Rohdaten Auszählung ausländische Bevölkerung*) verileri incelendiğinde, 31 Aralık 2025 itibarıyla yaklaşık 449.780 Afgan göçmen, ülkenin farklı eyaletlerinde çeşitli hukuki statüler altında yaşadığı görülmektedir (Destatis, 2025, s. 1).

Almanya, göç yönetimi ve entegrasyon politikaları açısından Afgan diasporaları için önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Afganların Almanya'ya yönelik göçü tarihsel olarak farklı dönemlere yayılmakta olup, bu göç hareketliliği hem zorunlu göç hem de emek göçü biçiminde gerçekleşmiştir. İlk Afgan göçmen gruplarının Almanya'ya gedişi, Sovyet-Afganistan Savaşı dönemine kadar uzanmaktadır, bu dönemde sayısal açıdan çok düşük olması nedeniyle söz konusu Afgan göç hareketleri sınırlı bir görünürlük kazanmıştır. Ancak Almanya'ya yönelik Afganların göçü görünür ve kitlesel bir nitelik kazanması, 2001 sonrası dönemde belirginleşmiştir. Bu kapsamda birinci dalga, 2015-2017 yılları arasında Avrupa mülteci krizi dönemi, ikinci dalgaysa Taliban'ın 2021 yılında yeniden iktidara gelmesiyle 2021-2024 yılları arasında yaşanmıştır (Yousuf, 2025, s. 1413-1415).

Afgan göçmenlerinin Almanya'ya yönelim nedenlerini *itici-çekici* kavramı çerçevesinde analiz edildiğinde, hedef ve menşe ülkeler bazında çok kuvvetli *itici-çekici* faktörler öne çıkmaktadır. Göç hareketliliği çerçevesinde menşe ülke konumunda olan Afganistan açısından bakıldığında Afgan göçmenler için çok kuvvetli *itici* faktörler; ülkenin siyasal istikrarsızlık durumu, ekonomik kırılganlık, kuraklık, doğal afetler, etnik sorunları ve güvenlik boşluğu gibi yapısal sorunlar Afgan toplumunda ciddi bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Söz konusu koşullar neticesinde, vatandaşlar temel güvenlik ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla kimi zorunlu kimiyse gönüllü olarak göç etmek durumunda kalmıştır. Nitekim son yıllarda ekonomik ve güvenlik temelli nedenlerle Afgan göçmenler, başta komşu ülkeler olmak üzere Orta Doğu, Avrupa ülkeleri ve Amerika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada göç ve yeniden yerleşim sürecinde bulunmuştur. Diğer taraftan göç olgusu çerçevesinde hedef ülke konumunda olan Almanya'nın *çekici* faktörü; göçmen kabulü, ekonomik refah, iş fırsatları, genç ve dinamik iş gücüne duyulan ihtiyaç, sosyal devlet yapısı ve görece kapsayıcı göç politikaları gibi unsurlar Almanya'yı cazip bir hedef ülke haline getirmiştir (Torfa ve Diğer, 2022, s. 121-122). Bu bağlamda Almanya'nın izlediği göçmen politikalar esasında, hem insani sorumluluklar hem de demografik ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda sadece Afgan

göçmenler için değil, uzun yıllardır dünya çapında tüm uluslararası göçmen ve sığınmacılar için önemli bir hedef ülke konumundadır.

5. Almanya'daki Afgan Göçmenlere Yönelik Güvenlik Algısı

Afganistan'da yaşanan siyasal istikrarsızlıklar ve güvenlik krizleri nedeniyle meydana gelen göç hareketleri, başta komşu ülkeler olmak üzere küresel ölçekte Afgan göçmenler geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu bağlamda, Afgan göçmenler açısından öne çıkan hedef ülkelerden biri Almanya olmuştur. Özellikle 2001 sonrası yıllarda, Afgan göçmenler yoğun şekilde Almanya'ya yönelmiş ve hız kazanan bu göç dalgaları, farklı zaman dilimlerinde ve çeşitli dinamikler doğrultusunda meydana gelmiştir. Söz konusu süreçte Afgan göçmenler her ne kadar farklı zaman diliminde düzenli veya düzensiz yollardan Almanya'ya göç etmiş olsa da, 2015-2017 yıllarında, kitlesel olarak Almanya'ya göç etmiş ve bu sürecin başından bu yana en zirve yılları olarak kaydedilmiştir (Fischer, 2019, s. 2). Almanya'daki Afgan göçmenler, ülkenin göç ve entegrasyon politikaları çerçevesinde dil edinimi, mesleki uyum, sosyokültürel adaptasyon ve toplumsal katılım gibi alanlarda çeşitli uyum süreçlerine dahil olmaktadır. Bununla birlikte, entegrasyon politikalarının etkinliği, iltica prosedürlerinin işleyişi ve iç güvenlik tartışmaları bağlamında Afgan göçmenler, zaman zaman kamuoyu ve siyasal aktörlerin söylemlerinde, özellikle seçim propagandaları dönemlerinde gündeme gelmiştir (Tauscher, 2017, s. 203).

Almanya'daki Afgan göçmenlere yönelik iç güvenlik algısı, genellikle siyasal söylemler, medya temsilleri ve sağ popülist partilerin politika ve söylemleri tarafından inşa edildiği ileri sürülebilir. Afgan göçmenler uzun yıllardan beri Almanya'da varlık göstermelerine rağmen, bu gruba yönelik güvenlik temelli söylemlerin süreklilik arz etmekten ziyade, belirli siyasal konjonktürlerde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Özellikle seçim dönemlerinde, sağ popülist aktörlerin söylemsel stratejileri doğrultusunda Afgan göçmenlere yönelik güvenlik algısı seçim tartışmalarının merkezine yerleştirilmekte; bu durum medya organları aracılığıyla geniş kitlelere taşınarak kamuoyunda görünürlük kazanmaktadır. Bu bağlamda, aşırı sağ partisi olan Almanya için alternatif (*Alternative für Deutschland*-AFD) liderlerinden Björn Höcke gibi siyasetçilerin söylemleri dikkat çekmektedir. Björn Höcke, 31 Ağustos 2024 tarihinde Erfurt kentinde düzenlenen bir seçim mitinginde, yaptığı konuşmasında önce Müslüman göçmenlere genel bir atıfta bulunmuş, ardından Afganistan kökenli göçmenleri spesifik olarak hedef alarak bu grupları Almanya'nın iç güvenliği açısından bir tehdit olarak çerçevelemiştir (Hauenstein, 2024, s.

1-2). AFD lideri konuşmasında, atıf ettiği husus ise miting konuşmasına yakın tarihlerde Afgan göçmen kaynaklı yapılan saldırıyı örnek vermiştir.

Almanya'nın sağcı parti liderleri tarafından Afgan göçmenlere yönelik 'güvenlik algısı' propagandası oluşturulan ve gündeme getirilen olaylar ise Mayıs 2024 tarihinde, Almanya'nın Mannheim kentinde İslam karşıtı aktivist Michael Stürzenberger ve İslamofobik grup (*Pax Europa-BPE*) tarafından düzenlenen bir gösteri sırasında göstericiler, Afgan kökenli bir göçmenin bıçaklı saldırısına uğramışlardır. Saldırı sırasında gösteri yapanlardan 5 kişi defalarca bıçaklanarak ağır yaralanmış ve bir polis memuru aldığı bıçak ve şiddet darbeleri nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Davies, 2025, s. 1). Afgan göçmen kaynaklı başka bir saldırı ise 13 Şubat 2025 tarihinde Almanya'nın Münih kentinde bir sendikanın düzenlediği yaklaşık 1500 kişilik katılımcısıyla gösteri gerçekleştirirken bir Afgan göçmenin araçlı saldırısına maruz kalmıştır. Saldırıyı gerçekleştiren şahıs 24 yaşında aşırı sağcı Afgan kökenli bir göçmen tespit edilmiş, saldırı sırasında 30 kişi üzerinde yaralanmış ve iki kişi hayatını kaybetmiştir (Cole, 2025, s. 1). Benzer olaylar, aşırı sağ eğilimler taşıyan ya da radikal İslamcı motivasyonlarla hareket eden göçmen grupları arasında yalnızca Afgan kökenliler değil; Fas, Suriye, Tunus gibi farklı uyruklara sahip bazı bireylerin de zaman zaman şiddet eylemlerine karışmış ve aşırı sağcı partilerin propagandacı eleştirilerine neden olmuştur.

Almanya'da göçmen kökenli saldırıların öne çıkarılması, özellikle seçim dönemlerinde siyasal söylemin merkezine yerleşmekte; bu olaylara yönelik en yoğun atıf ise muhalif ve aşırı sağ partiler tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda, 2024 seçim mitingleri sürecinde Almanya için Alternatif (AFD) partisinin eş genel başkanı Alice Elisabeth Weidel, miting konuşmalarında sıklıkla Müslüman kökenli göçmenleri, özellikle Afganistan kökenli bireyleri, bir güvenlik tehdidi olarak iddia etmiştir (Biogradlija, 2025, s. 2). Söz konusu söylemler, kamuoyunda özellikle genç seçmenler nezdinde belirli bir algı inşasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, söz konusu söylemlerin toplumun belirli kesimleri üzerinde etkili olarak Afgan göçmenlere yönelik olumsuz bir güvenlik algısının oluşmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak bu algının, devlet düzeyinde kurumsal bir güvenlik yaklaşımına karşılık gelmediği dikkat çekmektedir. Resmi söylemde göçmenlerin, Almanya'nın ekonomik yapısına, iş gücü piyasasına ve kültürel çeşitliliğine önemli katkılar sunduğu vurgulanmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Almanya'daki Afgan göçmenlerin iç güvenlik üzerindeki etkileri, kültürel farklılıklara rağmen, genel anlamda bir

tehditten ziyade ülkenin ekonomik dinamizmini destekleyen, genç ve üretken nüfus yapısına katkı sağlayan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Almanya örneğinde, Afgan göçmenlere yönelik iç güvenliğe tehdit söylemlerinin büyük ölçüde seçim dönemlerine özgü politik söylemler ve belirli medya kanallarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu söylemler, göçün doğasından kaynaklanan nesnel risklerden ziyade, belirli siyasal ve toplumsal bağlamlarda üretilen güvenlikleştirme pratiklerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

6. Sonuç

Bu çalışma, Almanya'daki Afgan göçmenlerin iç güvenlik bağlamında nasıl konumlandırıldığını, siyasal söylemler, medya temsilleri ve kamu politikaları ekseninde analiz etmeyi çalışmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde, Afgan göçünün temel *itici* faktörlerinin Afganistan'da yaşanan uzun yıllardır devam eden siyasal istikrarsızlık, güvenlik krizleri ve yapısal ekonomik sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Almanya'nın izlemiş olduğu göçmen kabul merkezli, özellikle 2014-2017 yılları arasında göçmenlere yönelik açık kapı politikası çerçevesinde yoğunlaşan göç dalgalarıyla önemli bir hedef ülke haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte Afgan göçmenler, Almanya'nın entegrasyon politikaları doğrultusunda dil edinimi, istihdama katılım ve toplumsal uyum gibi alanlarda çok boyutlu bir adaptasyon sürecine dahil olmuştur.

Çalışmanın ortaya koyduğu temel bulgulardan biri, Afgan göçmenlere yönelik iç güvenlik algısının süreklilik arz eden nesnel bir tehditten ziyade, büyük ölçüde siyasal ve söylemsel süreçler aracılığıyla inşa edildiğidir. Özellikle seçim dönemlerinde sağ popülist ve aşırı sağ siyasal aktörlerin söylemleri, göçmen kökenli münferit şiddet olaylarını genelleştirerek Afgan göçmenleri bir iç güvenlik tehdidi olarak çerçevelemekte; bu söylemler medya aracılığıyla geniş kitlelere taşınarak kamuoyunda belirli bir algı üretmektedir.

Uİ literatüründe güvenlikleştirme teorisi kapsamında değerlendirildiğinde, göç olgusunun nesnel gerçekliğinden bağımsız olarak, siyasal aktörler tarafından belirli bağlamlarda 'güvenlik sorunsalı' haline getirildiğini göstermektedir. Öte yandan, Almanya'daki resmî kurumlar ve kamu otoritelerinin söylemleri incelendiğinde, Afgan göçmenlerin kurumsal düzeyde bir güvenlik tehdidi olarak tanımlanmadığı; aksine güvenlik arayışı içerisinde olan, korunmaya muhtaç ve entegrasyon süreçleri desteklenmesi gereken gruplar olarak ele alındığı görülmektedir. Ayrıca söz konusu resmi yaklaşımda, Afgan

göçmenler Almanya'nın ekonomik yapısına, iş gücü piyasasına ve toplumsal çeşitliliğine sağladıkları katkılar da vurgulanmaktadır. Bu durum, siyasal söylem ile kurumsal yaklaşım arasındaki belirgin ayrışmayı ortaya koymaktadır.

Almanya'daki Afgan göçmenlerin iç güvenlik üzerindeki etkileri genel olarak değerlendirildiğinde, bu grubun genel anlamda bir güvenlik tehdidi oluşturduğuna dair genelleştirilebilir bir bulguya ulaşılamamaktadır. Aksine mevcut veriler, Afgan göçmenlerin ekonomik ve demografik açıdan ülkeye katkı sağlayan, dinamik ve üretken bir nüfus yapısının parçası olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, Afgan göçmenlere yönelik güvenlik temelli söylemlerin büyük ölçüde siyasal bağlamda üretilen ve belirli dönemlerde yoğunlaşan güvenlikleştirme pratiklerinin bir sonucu olduğu; söz konusu söylemlerin göç olgusunun çok boyutlu doğasını yansıtmaktan ziyade politik ve ideolojik amaçlara hizmet eden bir çerçeve sunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, insan güvenliği ile göç olgusu arasındaki ilişki karşılıklı ve dinamik bir nitelik taşımaktadır. Göç olgusu, çoğu zaman insan güvenliği eksikliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta; aynı zamanda göç süreçleri yeni güvenlik tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, Uİ disiplini çerçevesinde göç olgusunun analizinde insan güvenliği yaklaşımı, daha bütüncül ve çok boyutlu bir perspektif sunarak hem teorik hem de pratik düzeyde önemli bir açıklama kapasitesi sağlamaktadır. Son olarak, uluslararası göç olgusunun yalnızca maddi güvenlik kaygılarıyla değil, aynı zamanda söylemsel ve siyasal süreçlerle şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda, göçün hem insani hem de güvenlik boyutlarını birlikte ele alan dengeli ve çok katmanlı analizlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Afganistan ve Almanya örneği, göçün nedenleri, yönü ve sonuçları açısından Uİ disiplini kapsamında kapsamlı değerlendirmelere imkân tanıyan önemli bir vaka sunmaktadır. Nitekim 2024 ve 2025 yıllarında yaşanan bazı münferit olaylar, Afgan göçmenlerin iç güvenlik bağlamında yeniden tartışılmasına yol açmış; medya temsilleri ve sağ popülist söylemler aracılığıyla güvenlik algısının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler, göçmenlerin nesnel olarak bir güvenlik tehdidi olup olmadıkları sorusundan ziyade, hangi siyasal ve toplumsal süreçler aracılığıyla 'iç güvenlik tehdidi' olarak inşa edildikleri sorusunu daha da görünür kılmaktadır.

Kaynakça

Bakan, S. & Şahin S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences,* 4(2), 135-152.

Baskın, Y. Z. & Tekin, F. (2024). İnsan Güvenliği ve Arktik Bölgesindeki Çevresel Tehditler, *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 13 (Özel Sayı), 58-71.

Biogradlija, L. (2025). Alman Aşırı Sağcı Lider Weidel, Musk'la X Canlı Yayınında İslam Karşıtı Söylemlerde Bulundu, *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/alman-asiri-sagci-lider-weidel-muskla-x-canli-yayininda-islam-karsiti-soylemlerde-bulundu/3446275?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 12.04.2026).

Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). Security: A New Framework for Analysis, *Lynne Rienner Publisher*, Colorado.

Cole, D. (2025). Driver Who Hit Union Rally in Suspected Attack in Munich is Afghan Asylum Seeker, Police Say, *The Guardian News Agency*, https://www.theguardian.com/world/2025/feb/13/vehicle-driven-into-group-of-people-in-munich?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 10.04.2025).

Çıkrıkçı, T. & Okur, M. A. (2021). İnsan Güvenliği Merceğinde Sığınmacı Krizi ve Avrupa, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(1), 97-127.

Davies, M. (2025). Dozens Injured in Suspected Car-ramming Attack in Munich, *BBC World News Agency*, https://www.bbc.com/news/articles/czdl6594835o (Erişim Tarihi: 10.04.2026).

DESTATİS. (2025). Rohdatenauszählung ausländische Bevölkerung (Foreign Population in Germany), *Statistisches Bundesamt*, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/rohdaten-auslaendische-bevoelkerung-zeitreihe.html (Erişim Tarihi: 20.01.2026).

Fischer, C. (2019). Afghan Migration to Germany: History and Current Debates, *Bundeszentrale für politische Bildung*, https://www.bpb.de/themen/migration-integration/regionalprofile/english-version-country-profiles/288934/afghan-migration-to-germany-history-and-current-debates/?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 04.04.2026).

Hauenstein, H. (2024). The AfD has Stunned Germany - But this was No Surprise Victory, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/commentisfree/article/2024/sep/02/afd-

thuringia-saxony-germany-migration?utm_source=chatgpt.com (Erişim Tarihi: 07.04.2026).

Kösesoy, T. (2024). Uluslararası Göçün Güvenlikleştirmesi, *Yönetim ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 302-311.

McAuliffe, M. & Oucho, L. (2024). International Organization for Migration Annuel Report, *Publisher of UN World Migration Report 2024*, Geneva.

Mulska & Others. (2021). Pull Environment of Migration in the EU Countries: Migration Vector from Ukraine, *Problems and Perspectives in Management*, 19(4), pp. 283-300.

Otukoya, T. A. (2024). The Securitization Theory, *International Journal of Science and Research Archive*, 11(1), 1747-1755.

Steiner, N. (2009). International Migration and Citizenship Today, *Routledge Taylor and Francis Group Press*, New York.

Şavran, G., Yurt, B. D. & Levent, F. (2025). Uluslararası Göçmenlerin Barınma Deneyimlerinde Çok Katmanlı Kırılganlıklar: *Tematik Bir Analiz. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 102-126.

Şener, B. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6(1), 01-31.

Tauscher, S. (2017). Almanya'da Aşırı Sağ Hareketler ve Medyanın Suçlu Göçmen Söyleminin Resmi Belgeler Işığında İncelenmesi, *Göç Dergisi*, 4(2), ss. 201-226.

Torfa, M. & Others. (2022). Origin and Transit Migration of Afghans and Syrians to Germany: The Influential Actors and Factors Behind the Destination Choice, *The International Migration Journal*, 60(3), pp. 121-138.

Torun, Z. (2017). Doktrinde İnsan Güvenliği Kavramı: Destekleyenler ve Eleştirenler, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 223-241.

Tsegay, S. M. (2023). International Migration: Defination, Causes and Effects, *The Journal of Genealogy*, 7(3), 1-10.

Ucakar, T. (2025). Securitization, Humanitarianism, and the Religious Dimension of European Migration Policy, *the Religions Journal*, 16(9), 1-15.

United Nations Development Programme (UNDP), (1994). Human Development Report 1994, *Oxford University Press*, New York.

Vathi, Z. & Others. (2023). Editorial Introduction: The Shifting Geopolitics of Return Migration and Reintegration, *Journal of International Migration and Integration*, 24(2), 369-385.

Vietti, F. (2013). Human Insecurity: Understanding International Migration from a Human Security Perspective, *Journal on Migration and Human Security*, 1(1), 17-31.

Yousuf, S. (2025). Afghan Migrants in Germany: Escaping Crisis or Facing New Challenges, *Contemprory Journal of Social Science Review*, 3(1), 1412-1417.

İnsan Güvenliği Perspektifinden Soykırım Riskinin Değerlendirilmesi
Assessing Genocide Risk from a Human Security Perspective

Selin BAŞER ÖZGEN

Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Uluslararası Soykırım ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar Enstitüsü,
selinbaser@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1267-6254

Özet

Bu çalışma, soykırım riskinin değerlendirilmesine yönelik mevcut erken uyarı ve analiz modellerinin büyük ölçüde devlet merkezli ve olay sonrası yaklaşımlara dayandığını ileri sürerek, bu çerçevenin insan güvenliği perspektifi ile yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Geleneksel güvenlik anlayışları, soykırımı çoğunlukla silahlı çatışma dinamikleri, askeri güç veya doğrudan şiddet eylemleri üzerinden ele alırken; açlık, sağlık sistemlerinin çöküşü, zorla yerinden edilme ve insani yardıma erişimin engellenmesi gibi süreç temelli göstergeleri ikincil ya da tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirmektedir. Oysa insan güvenliği yaklaşımı, bireylerin hayatta kalma, onur ve asgari yaşam koşullarına erişim haklarını merkeze alarak, soykırım riskinin daha erken ve bütüncül biçimde tespit edilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu bildiri, soykırım riskinin yalnızca doğrudan öldürme fiilleri üzerinden değil, yaşamı sürdürülemez kılan koşulların sistematik biçimde yaratılması yoluyla da ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir. İsrail-Filistin çatışması ile Sudan (özellikle Darfur) örneklerinde görüldüğü üzere, sivil nüfusun gıda, sağlık, barınma ve insani yardıma erişiminin kısıtlanması, insan güvenliğinin ağır ihlalleri olmanın ötesinde, 21. yüzyıl çatışmaları bağlamında soykırımın erken aşamalarına işaret eden göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen, gıda tedarikinin aksaması, sağlık altyapısının işlevsiz hâle gelmesi ve insani yardıma erişimin engellenmesi gibi uygulamalar, güvenlik çalışmaları literatüründe çoğu zaman insani ya da kalkınma meseleleri olarak ele alınmakta; bu durum, söz konusu süreçlerin soykırım riskinin değerlendirilmesinde taşıdığı merkezi önemin yeterince görünür kılınamamasına yol açmaktadır.

Bildiri, disiplinler arası bir yaklaşımla insan güvenliği literatürü, soykırım çalışmaları ve uluslararası hukuk alanlarını bir araya getirerek, soykırım riskinin değerlendirilmesine yönelik kavramsal bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Söz konusu kavramsal çerçeve, iki güncel vaka ile desteklenmekte ve özellikle sağlık, açlık ve barınma alanlarında yaşanan sistematik bozulmaların güvenlik analizlerine dâhil edilmesinin neden kritik olduğu ortaya konulmaktadır. Sonuç olarak çalışma, insan güvenliği perspektifinin benimsenmesinin, soykırım riskinin daha erken aşamalarda tespit edilmesine ve önleyici politika araçlarının geliştirilmesine önemli katkılar sunabileceğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İnsan güvenliği, soykırım riski, erken uyarı, gıda güvenliği, sağlık güvenliği*

Abstract

This study argues that existing early warning and analytical models for assessing genocide risk largely rely on state centered and post event approaches, and therefore need to be rethought through a human security perspective. Traditional security approaches tend to address genocide primarily through armed conflict dynamics, military power, or acts of direct violence, while treating process based indicators such as hunger, the collapse of health systems, forced displacement, and obstruction of access to humanitarian aid as secondary or complementary factors. By contrast, the human security approach places individuals' rights to survival, dignity, and access to minimum living conditions at its core, thereby enabling an earlier and more holistic identification of genocide risk.

This paper argues that genocide risk can emerge not only through acts of direct killing, but also through the systematic creation of conditions that render life unsustainable. As observed in the Israel-Palestine conflict and in Sudan, particularly Darfur, restrictions on civilian access to food, health care, shelter, and humanitarian assistance go beyond constituting grave violations of human security and increasingly function as indicators pointing to the early stages of genocide in the context of twenty first century conflicts. Despite this, practices such as disruptions in food supply, the disabling of health infrastructure, and the obstruction of humanitarian aid are often addressed within the security studies literature as humanitarian or development related issues. This framing has contributed to the insufficient visibility of the central role these processes play in the assessment of genocide risk.

Adopting an interdisciplinary approach, the paper brings together the human security literature, genocide studies, and international law to propose a conceptual framework for assessing genocide risk. This framework is supported

by two contemporary case studies and highlights why incorporating systematic deterioration in the areas of health, hunger, and shelter into security analyses is critical. In conclusion, the study suggests that embracing a human security perspective can make a significant contribution to the earlier identification of genocide risk and to the development of preventive policy instruments.

Keywords: *Human security, genocide risk, early warning, food security, health security*

1. Giriş

Soykırım, farklı grupların bir arada var olma hakkının inkarı olarak görülen ve çok ağır sonuçları olan bir olgudur. Gerçekten, sırf etnik veya dini kimlikleri nedeniyle belli grupların yaşamaya değer görülmeyip ortadan kaldırılması fikri ve bunu hayata geçiren uygulamalar çok farklı bir vahşet düzeyini göstermektedir. Soykırım, bu ağırlığı ile paralel olarak, uluslararası hukukun ve güvenlik çalışmalarının da en merkezi kavramlarından biri olmasına karşın, soykırım riskinin erken aşamada tespit edilmesi hâlâ büyük ölçüde kitlesel öldürmelerin görünür hale gelmesine bağlı kalmaktadır. Oysa hem Ekim 2023 sonrasında Gazze'de hem de 2023'ten itibaren yeniden alevlenen Sudan-Darfur çatışmasında görüldüğü gibi, günümüzde doğrudan öldürmelerin yanı sıra sivil nüfusun yaşam koşullarının sistematik biçimde tahrip edildiği bir örüntü açıkça gözlenmektedir: gıda tedarikinin kesilmesi, sağlık altyapısının çökertilmesi, zorla yerinden etme ve insani yardımın engellenmesi. Bu şekilde "yeni çatışmalarda" soykırımın süreç içinde, çok daha derinden ilerleyen bir yapıya büründüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu süreçler, soykırım literatüründe ve risk değerlendirme modellerinde soykırım riskinin merkezi göstergeleri arasında yer almamakta; ikincil olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın temel argümanı, anılan dört sürecin (gıda tedarikinin kesilmesi, sağlık altyapısının çökertilmesi, zorla yerinden etme ve insani yardımın engellenmesi) soykırımın yan etkileri değil, erken aşamasına ilişkin merkezi göstergeler olduğudur. Argümanın kavramsal temeli, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın 1994 İnsani Kalkınma Raporu ile yaygınlaşan insan güvenliği yaklaşımıdır (UNDP, 1994). Bu yaklaşım, güvenliğin referans noktasını devletten bireye taşıyarak hayatta kalma, onur ve asgari yaşam koşullarını analizin merkezine yerleştirir. Kavramsal temele ek olarak bu argümanı hukuki bir temele oturtmak da mümkündür. Zira, 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ("Soykırım Sözleşmesi") soykırımı tanımlayan II(c) maddesinde, soykırımın doğrudan öldürme dışında "grubun fiziksel olarak tamamen ya da kısmen yok edilmesini hedef alan yaşam koşullarının kasten dayatılması" ile de gerçekleşebileceği açıkça kabul edilmektedir (Birleşmiş Milletler, 1948). Dolayısıyla uluslararası ceza hukuku, "grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak, yaşam şartlarını kasten

değiştirmeyi" de bir soykırım fiili olarak tanıyarak, bu tarz süreç temelli uygulamaların soykırımın gerçekleşmesi bakımından kitlesel öldürmelerden daha az etkili olmadığını ortaya koymuştur.

Bu çerçevede çalışmanın araştırma sorusu şudur: İnsan güvenliği yaklaşımından türetilen süreç temelli göstergeler (gıda erişimi, sağlık altyapısı, zorla yerinden etme ve insani yardıma ulaşım) Stanton'un (1996) on aşamalı modeli, Harff'ın (2003) yapısal risk modeli ve Birleşmiş Milletler'in (BM) (2014) Vahşet Suçları Risk Analiz Çerçevesi gibi mevcut soykırım riskini tespit araçlarının kör noktalarını ne ölçüde tamamlayabilir? Çalışma, bu soruyu disiplinler arası bir çerçevede, insan güvenliği literatürü, soykırım çalışmaları ve uluslararası ceza hukuku ekseninde, ele almaktadır.

Yöntem açısından çalışma, kavramsal-normatif bir analiz ile karşılaştırmalı vaka incelemesini birleştirmektedir. İki vaka, Gazze ve Sudan-Darfur, coğrafi ve siyasi bağlam farklarına rağmen aynı süreç temelli örüntüyü taşımaları nedeniyle seçilmiştir. Vakalar, ikincil kaynaklara, BM kuruluşlarının durum raporları, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) belgelerine, bağımsız insan hakları örgütlerinin saha raporlarına, dayanılarak incelenmiştir. Çalışmanın izleyen bölümleri sırasıyla güvenlik kavramının dönüşümünü, mevcut risk modellerinin sınırlarını, önerilen çerçevenin hukuki ve kavramsal dayanaklarını, seçilen iki vakanın analizini ve nihayet literatürdeki eleştiriler ile sonuç değerlendirmesini içermektedir.

2. Geleneksel Güvenlik Anlayışından İnsan Güvenliği Yaklaşımına: Güvenlik Kavramının Dönüşümü

Güvenlik kavramı, Soğuk Savaş döneminin büyük bölümünde devlet merkezli bir çerçevede tanımlanmıştır. Bu geleneksel anlayışta güvenliğin referans noktası devlettir; tehdit, devletin sınırlarına, askeri kapasitesine ve egemenliğine yönelik dışsal saldırılar üzerinden okunur. Realist gelenek içinde şekillenen bu yaklaşımda silahlı çatışma, askeri güç dengesi ve doğrudan şiddet eylemleri analizin merkezinde yer alırken; bireylerin gündelik yaşam koşulları, gıdaya erişimleri, sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği ve barınma gibi unsurlar güvenlik gündeminin dışında ya da en iyi ihtimalle ikincil bir konumda kalmıştır (Buzan ve Hansen, 2009).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bu dar çerçeve giderek daha fazla sorgulanmaya başlamıştır. Bir yandan çatışmaların büyük bölümünün devletlerarası savaşlar yerine devlet içi veya devlet dışı organlar arasındaki şiddet biçimine bürünmesi, öte yandan

sivil nüfusun bu çatışmalarda doğrudan hedef alınmaya başlanması, geleneksel güvenlik anlayışının açıklayıcı gücünü zayıflatmıştır. Kaldor'un (2012) "yeni savaşlar" olarak kavramsallaştırdığı günümüzün bu çağdaş çatışma biçimlerinde şiddet, cephelerde değil değil; sivillerin yaşam alanlarında, hastanelerde, gıda tedarik zincirlerinde ve göç güzergâhlarında üretilmektedir. Duffield (2007) ise kalkınma ile güvenlik arasındaki ayrımın aşındığına dikkat çekerek, yaşam koşullarının tahribinin başlı başına bir güvenlik sorunu hâline geldiğini ileri sürmüştür.

Bu dönüşümün kavramsal olgunlaşması, UNDP 1994 İnsani Kalkınma Raporu ile gerçekleşmiştir. Raporda güvenliğin referans noktası devletten bireye taşınmış; insan güvenliği iki temel boyut bağlamında tanımlanmıştır. İnsan güvenliğinin ilk boyutu, açlık, hastalık ve baskı gibi kronik tehditlerden korunmadır. İkinci olarak ise, insan güvenliği, evde, işte ya da topluluk içerisinde, günlük yaşam örüntülerindeki ani ve zarar verici bozulmalara karşı korunma anlamına gelir. (UNDP, 1994, ss. 22-23). Rapor, insan güvenliğini ekonomik, gıda, sağlık, çevresel, kişisel, toplumsal ve siyasal güvenlik olmak üzere yedi boyutta ele almıştır (UNDP, 1994, ss. 24-25). Bu kavramsallaştırma, sonraki yıllarda hem akademik literatürde hem de uluslararası politika belgelerinde geniş yankı bulmuş; 2005 BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi ve takip eden Genel Kurul kararları ile (Birleşmiş Milletler, 2012) uluslararası normatif çerçevenin bir parçası hâline gelmiştir.

Bu çalışma, insan güvenliği kavramının geniş kapsamının tümünü değil; soykırım riskinin değerlendirilmesi açısından doğrudan işlevsel olan üç boyutunu temel almaktadır: hayatta kalma (bireyin yaşamını sürdürme hakkı ile gıdaya, suya ve sağlık hizmetine erişim), onur (kimlik ve aidiyetle yaşama hakkı ile zorla yerinden edilmeye karşı korunma) ve asgari yaşam koşulları (barınma, beslenme, sağlık altyapısı ve insani yardıma erişim). Bu üç boyut, aşağıda daha ayrıntılı olarak görüleceği üzere soykırım riskinin somut göstergelerine indirgenecek dört süreç temelli kategoride (gıda erişimi, sağlık altyapısı, zorla yerinden etme ve insani yardıma erişim) somutlaştırılacaktır. Böylece insan güvenliği yaklaşımı, soyut bir normatif çerçeve olmaktan çıkıp soykırım riskinin tespit edilmesinde işlevsel bir araca dönüştürülmektedir.

İnsan güvenliği kavramının soykırım kavramı üzerinde bu şekilde daraltılarak ve somutlaştırılarak uygulanması, hem Schabas'ın (2009) ve Paris'in (2001) "kavramsal genişletme/çarpıtma" eleştirilerine karşı bir koruma oluşturacak, hem de bir sonraki bölümde ele alınacak mevcut soykırım risk modellerinin kör noktalarını giderecek bir analitik zemin sağlayacaktır.

3. Soykırım Risk Değerlendirmesinde Mevcut Modeller ve Sınırları

Soykırım riskinin sistematik olarak ölçülmesine yönelik çabalar, Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle Ruanda ve Srebrenitsa soykırımlarının ardından ivme kazanmıştır. Her iki soykırım da soykırım vahşetinin farklı bağlamlarda, farklı görünümlerde ortaya çıkan ama yıkıcılığı eşit olan birer örneğini oluşturmuştur. Soykırım riskinin tespiti konusunda bugün en yaygın biçimde başvurulan üç çerçeve öne çıkmaktadır: Gregory Stanton'ın on aşamalı modeli, Barbara Harff'ın yapısal risk modeli ve BM'nin Vahşet Suçları Risk Analiz Çerçevesi. Bu modeller, soykırım ve kitlesel vahşet suçlarının (soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar ve savaş suçları) hem akademik hem de politika düzeyinde tanınabilmesinde önemli katkılar sağlamış olsa da ortak bazı sınırlılıklar taşımaktadır.

Stanton (1996) tarafından geliştirilen ve Genocide Watch üzerinden düzenli olarak ülkelere uygulanan on aşamalı model, soykırımı doğrusal bir süreç olarak ele almaktadır. Bu modelde aşamalar; sınıflandırma, sembolleştirme, ayrımcılık, insanlıktan çıkarma, örgütlenme, kutuplaşma, hazırlık, zulüm, imha ve inkar olarak belirlenmiştir. Modelin gücü, soykırımı ani bir patlama olarak değil, kademeli olarak ilerleyen bir süreç olarak kavramsallaştırmasıdır. Gerçekten bugüne kadar yaşanılan deneyimler, soykırımın bir anda ortaya çıkmadığını, aşamalar halinde gerçekleşen bir süreç olduğunu doğrulamaktadır. Ancak aşamaların büyük bölümü söylem, kimlik inşası ve siyasi hazırlık düzeyinde tanımlandığı için, sivil nüfusun yaşam koşullarının maddi olarak tahrip edilmesi (gıda, sağlık, barınma, insani yardıma ulaşım) bu unsurların yalnızca "zulüm" ve "imha" aşamalarında dolaylı olarak görünür hale gelmesine neden olmaktadır. Bu da modelin, kitlesel şiddetin görünür olmadan önceki maddi yıkım süreçlerini sistematik biçimde takip edememesine yol açmaktadır.

Öte yandan Harff'ın (2003) yapısal risk modeli ise istatistiksel bir mantıkla inşa edilmiştir. Model, 1955-2001 dönemine ait soykırım ve politik kırım (politicide) vakalarını incelerek, rejim tipi, siyasi istikrar tarihi, etnik veya dinsel bölünme derinliği, dış ticarete açıklık ve dışlayıcı ideoloji gibi değişkenler üzerinden uzun dönemli risk profili üretmektedir. Bu model, yapısal risk faktörlerini tespit etmede değerli bir araç sunmasına rağmen, ülke bazında uzun dönemli toplam risk profili çıkartması nedeniyle bireylerin gündelik yaşamında meydana gelen ve kısa vadede hızla bozulabilen göstergelere (örneğin bir bölgede sağlık hizmetlerinin haftalar içinde işlevsizleşmesi) karşı duyarsız kalmaktadır. Model, riskin var olup olmadığını söyleyebilir, ancak riskin somut bir krize dönüştüğü aşamalarda erken uyarı sağlamakta yetersiz kalmaktadır.

Son olarak BM'nin (2014) Vahşet Suçları Risk Analiz Çerçevesi, soykırım, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve etnik temizliği (uluslararası hukukta belirli bir tanımı bulunmasa da basit tanımıyla bir grubun belli bir coğrafi bölgeden çıkartılmasını ifade etmektedir) kapsayan bütünsel bir araç olarak tasarlanmıştır. Çerçeve, 14 risk faktörü ve bunların altında toplam sekiz ortak gösterge içerir; bu göstergeler arasında "sivillerin korunmasızlığı" ve "insani durumun bozulması" gibi unsurlar yer almaktadır. Bu yönüyle BM çerçevesi, diğer iki modele kıyasla insan güvenliği göstergelerine en yakın duran model olarak öne çıkmaktadır. Ancak çerçeve, devletin koruma kapasitesi ve siyasi iradeyi merkeze aldığı için süreç temelli göstergeleri bağımsız analitik kategoriler olarak değil, daha çok devletin tutumunu yansıtan ikincil sinyaller olarak ele almaktadır.

Bu üç modelin paylaştığı üç ortak kör nokta öne çıkmaktadır. Birincisi, modeller ağırlıklı olarak devlet merkezlidir; soykırım riski, devletin rejim tipi, kapasitesi ve siyasi tutumu üzerinden okunurken bireyin yaşam koşulları arka plana itilir. İkinci olarak, modeller olay sonrası karakter taşır; her üç modelin de net sinyal verme eşiği büyük ölçüde kitlesel şiddet ve öldürmelerin görünür hale gelmesidir. Son olarak, modeller doğrudan şiddet odaklıdır; silahlı çatışma, askeri hazırlık ve öldürme eylemleri merkezde yer alırken gıda tedarikinin kesilmesi, sağlık alt yapısının çökertilmesi ve insani yardımın engellenmesi gibi bu çalışmada temel alınan süreç temelli göstergeler ikincil sayılır. Bu kör noktalar, takip eden bölümde önerilen insan güvenliği odaklı çerçevenin tam olarak doldurmayı amaçladığı boşluklardır.

4. Soykırım Riskini İnsan Güvenliği Yaklaşımı ile Okumak

İnsan güvenliği yaklaşımının soykırım risk değerlendirmesi alanında kullanılması, üç farklı fakat birbirini tamamlayan zeminle temellendirilmektedir. Bunlar, hukuki zemin, kavramsal zemin ve bunlardan türetilen somut bir gösterge seti olarak ortaya konulmaktadır. Konu bu boyutlarıyla aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

4.1. İnsan Güvenliği Perspektifinden Soykırım Riskini Değerlendirmenin Hukuki Dayanağı

Süreç temelli göstergelerin soykırım riski değerlendirmesinin merkezine yerleştirilmesi, salt kavramsal bir tercih değildir; uluslararası hukukta açık bir dayanağı vardır. 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nin soykırımı tanımlayan II. maddesi, soykırım suçunu oluşturan fiilleri sınırlı sayıda ve beş alt başlık halinde saymaktadır. Bunlardan (a) ve (b) bentleri doğrudan öldürme ve ağır bedensel veya zihinsel zarar verme fiillerini, (d) ve (e) bentleri grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler alma ve gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba

nakletmeyi düzenlemektedir. Bu bentlerin tam ortasında yer alan (c) bendi ise daha önce ifade edildiği gibi "grubun fiziksel olarak tamamen ya da kısmen yok edilmesini hedef alan yaşam koşullarının kasten dayatılmasını" soykırım fiili olarak tanımlamaktadır (Birleşmiş Milletler, 1948). Dolayısıyla Sözleşme, yaşamı sürdürülemez kılan koşulların sistematik biçimde dayatılmasını da soykırımın gerçekleşme biçimlerinden biri olarak açıkça tanımaktadır.

Madde II(c)'nin kapsamı uluslararası ceza yargısı içtihadında kademeli olarak somutlaşmıştır. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (RUCM) Akayesu kararı, (c) bendinin yalnızca doğrudan fiziksel şiddeti değil; "sistematik olarak grubun asgari yaşam koşullarından mahrum bırakılmasını, tıbbi hizmetlere erişimin engellenmesini ve makul bir barınma standardının altında yaşamaya zorlanmayı" da kapsadığını açıkça ifade etmiştir (Prosecutor v. Akayesu, 1998, para. 506). Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (EYUCM) Krstić kararı ise Srebrenitsa bağlamında zorla yerinden etmenin, kadın ve çocukların barınma haklarından mahrum bırakılmasının ve insani yardıma erişimin engellenmesinin grubun fiziksel yok edilmesine yönelik koşulların parçası olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymuştur (Prosecutor v. Krstić, 2001, para. 595).

Bu içtihadı yakın dönemde UAD de takip etmiştir. UAD'nin Güney Afrika v. İsrail davasındaki 26 Ocak 2024 tarihli geçici tedbir kararı, Gazze'de sivil nüfusa yönelik gıda, su, yakıt ve tıbbi malzeme erişiminin engellenmesinin "grubun fiziksel olarak tamamen ya da kısmen yok edilmesini hedef alan yaşam koşullarının kasten dayatılması" tanımı altında Soykırım Sözleşmesi kapsamında makul düzeyde tartışmaya konu edilebileceğini tespit etmiştir (UAD, 2024, paras. 46-54). Karar, II(c) bendinin güncel çatışmalar bakımından kritik önemde ve yaşayan bir norm olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Böylelikle ortaya konulan hukuki tabloya göre, uluslararası ceza hukuku, yaşamı sürdürülemez kılan koşulların sistematik olarak dayatılmasını zaten soykırım fiili olarak tanımaktadır. Ayrıca bu koşulların nasıl olması gerektiği ve sair hususlar da uluslararası mahkeme içtihadında ayrıntılı şekilde belirlenerek, günümüzde belirli bir olgunluğa ulaşmış durumdadır. Yukarıda söz edilen risk değerlendirme modellerinin bu fiilleri ikincil göstergeler olarak ele alması, hukuki tanım ile analitik çerçeveler arasında tutarsızlık yaratmaktadır. İnsan güvenliği yaklaşımının sunduğu gıda, sağlık, barınma ve insani yardıma erişim göstergeleri, Madde II(c)'nin soyut tanımını somut ve gerçek vakalarda izlenebilir bir örüntüye çevirir.

4.2. Soykırıma Giden Yolda İnsan Güvenliği Yaklaşımının Süreç Temelli Göstergeleri Nasıl Kullanılabilir?

Bölüm 2'de tanımlanan insan güvenliğinin üç boyutu (hayatta kalma, onur, asgari yaşam koşulları) ile Bölüm 4.1'de ortaya konulan hukuki dayanak (Soykırım Sözleşmesi Madde II(c)), bir araya getirildiğinde, günümüz çatışmalarında soykırım riskinin erken aşamalarda tespit edilebilmesini sağlayan dört süreç temelli göstergeye yoğunlaşmak uygun olacaktır: (1) gıdaya erişimin engellenmesi, (2) sağlık altyapısının işlevsizleştirilmesi, (3) zorla yerinden etme ve (4) insani yardıma erişimin engellenmesi. Bu dört gösterge, hem insan güvenliğinin asgari yaşam koşulları boyutuna doğrudan karşılık gelmekte, hem de Madde II(c)'nin tarif ettiği "grubun fiziksel olarak tamamen ya da kısmen yok edilmesini hedef alan yaşam koşullarının kasten dayatılması" fiilinin farklı tezahür biçimlerini oluşturmaktadır.

Bu göstergelere daha yakından bakılırsa, birinci gösterge olan gıdaya erişimin sistematik olarak engellenmesinde izlenmesi gereken alt-göstergelerin şu şekilde ortaya çıktığı görülmektedir: çatışmalarda tarımsal arazi, su kaynağı ve gıda depolarının hedef alınması; gıda konvoylarının engellenmesi ve sınır geçişlerinin kapatılması; sivil nüfusun beslenme yetersizliğine sürüklendiğini gösteren Entegre Gıda Güvensizliği Evre Sınıflandırması (IPC) gibi bağımsız izleme verileri. Bu göstergenin kritik eşiği, kıtlığın doğal koşullara bağlı olarak değil, kasıtlı bir politika sonucu olarak ortaya çıktığının tespit edilebilmesidir.

İkinci gösterge, sağlık altyapısının işlevsizleştirilmesidir. Burada hastanelerin ve sağlık merkezlerinin doğrudan hedef alınması; sağlık personelinin hedef alınması ya da bölgeyi terk etmeye zorlanması; ilaç, aşı ve tıbbi sarf malzemesi akışının kesilmesi; önlenebilir hastalıklar nedeniyle ölüm oranlarının yükselmesi izlenmesi gereken alt göstergeler olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Sağlık Hizmetlerine Yönelik Saldırılar Gözlem Sistemi gibi mekanizmalar bu gösterge açısından veri elde etmek için kullanılabilecektir.

Üçüncü gösterge olan zorla yerinden etmede ise tekrarlayan tahliye emirleri, konutların ve mahallelerin yakılması ya da yıkılması, nüfusun sığınacak güvenli bölgesi kalmayacak şekilde sıkıştırılması ve geri dönüşü imkansız kılan altyapı tahribatı ve benzeri durumlar alt-gösterge olarak izlenebilir. Hukuki olarak zorla yerinden etme tek başına soykırım oluşturamayacaksa da Krstić içtihadında da görüldüğü üzere diğer süreçlerle birlikte değerlendirildiğinde “grubun yok edilmesine yönelik yaşam koşullarının kasten dayatılması" fiilinin parçası olarak okunabildiği dikkate alınmalıdır.

Son olarak dördüncü gösterge, insani yardıma erişimin engellenmesinde izlenmesi gereken alt-göstergeler şu şekilde ifade edilebilir: yardım konvoylarının geçişlerine izin verilmemesi, bekletilmesi ya da doğrudan saldırıya uğraması; sınır geçişlerinin kapatılması; çatışma bölgesine yardım ulaştırmaya çalışan BM ve bağımsız insani yardım kuruluşlarının çalışmalarının engellenmesi, faaliyet alanlarının daraltılması. Bu gösterge kapsamında son dönemde özellikle dikkat çeken bir uygulama da yerleşik insani yardım mimarisinin yerine, çatışmanın bir tarafının kontrolündeki alternatif yardım dağıtım yapılarının inşa edilmesidir. Bu dağıtım yapılarının en dikkat çekici örneklerinden biri Gazze'de İsrail ve ABD desteğiyle kurulan ve işletilen Gazze İnsani Yardım Vakfı'dır (Gaza Humanitarian Foundation - GHF). Bu tür yapılar, yardımın araçsal hale gelmesi ve silah olarak kullanılması açısından ayrı bir alt-gösterge olarak izlenmelidir.

Yukarıda söz edilen bu dört göstergenin her biri tek başına ciddi bir insan güvenliği ihlali olarak okunabilir; ancak ilgili gösterge veya göstergelerin soykırım riskinin bir sinyali olarak okunabilmesi için iki kriterin daha bu göstergeyle/göstergelerle birlikte aranması gerekir. Söz edilen birinci kriter sistematiklik olup, ihlalin, izole ya da yan etki niteliğinde değil; örüntü oluşturacak biçimde tekrarlanan bir nitelik taşıması olarak açıklanabilir. İkinci kriter ise grup bağlamında hedefe yöneliklik olarak ifade edilebilir. Bu ise ihlalin etkisinin belirli bir etnik, dini, ırksal ya da ulusal grup üzerinde ağırlıklı olarak yoğunlaşması anlamına gelir. Bu iki ek kriter, somut olayda söz konusu olan ihlalleri basit ve çatışmanın yan etkisi olarak görülebilecek ihlaller eşiğinin üstüne taşıyarak insan güvenliği göstergelerini soykırım riski analizinin merkezine yerleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Böylece soykırıma giden yolda insan güvenliği yaklaşımının süreç temelli göstergeleri, sistematiklik ve grup bağlamında hedefe yöneliklik kriterleri ile birlikte okunarak, soykırım riski, bugüne kadar oluşturulmuş tüm testlerden daha etkin şekilde ölçülebilir.

5. Güncel Çatışma ve Soykırımları İnsan Güvenliği Yaklaşımı ile Okumak

5.1. İsrail-Filistin Çatışması ve Gazze Soykırımı

İsrail-Filistin çatışmasının Ekim 2023 sonrasında Gazze'de aldığı biçim, Bölüm 4.2'de ayrıntılı şekilde açıklanan dört süreç temelli göstergenin neredeyse eş zamanlı ve sistematik biçimde görüldüğü, olağandışı bir vakadır. Gazze'deki sivil nüfusun gıdaya, sağlık hizmetlerine, barınmaya ve insani yardıma erişiminin sistematik şekilde ve çatışmanın erken safhalarından itibaren engellenmesi, aslında Gazze'de soykırımın temellerinin çok önceden atıldığını göstermektedir. Nitekim sivil toplum örgütleri, alanda önde gelen akademisyenler ve

BM gibi uluslararası kuruluşlar Gazze'deki durumu artık tereddütsüz olarak soykırım olarak nitelendirmektedir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi [HRC], 2025). Ancak, bu nitelendirme Gazze'de kitlesel ölümlerin artık göz ardı edilemeyecek aşamaya gelmesinden sonra yapılabilmiş ve bunun bedeli de çok fazla sayıda insanın hayatını kaybetmesi olmuştur. Dolayısıyla Gazze için, bu çalışmada ileri sürülen dört ayrı göstergenin ikincil olarak dikkate alındığı ve "soykırım" nitelendirmesi yapılmasında gecikildiği anlaşılmaktadır.

Gazze'deki duruma her bir gösterge için yakından bakmak gerekirse, gıdaya erişim açısından Gazze'de gözlemlenen tablo, kıtlığın doğal koşullara değil kasıtlı bir politika tercihine bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Sınır geçişlerinin kapatılması, gıda konvoylarının sürekli olarak engellenmesi ve tarımsal altyapının hedef alınması sonucunda BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile Entegre Gıda Güvensizliği Evre Sınıflandırması (IPC) verileri, Gazze nüfusunun büyük bölümünün gıda güvensizliği (IPC 4) ve kıtlık (IPC 5) sınırına ulaştığını ortaya koymuştur (IPC, 2024a). Güncel durumda Gazze'de gıda güvensizliğinin dördüncü seviyede (IPC 4) devam ettiği görülmektedir (IPC, 2025).

Sağlık altyapısının çökertilmesi de Gazze'de aleni şekilde gerçekleşmiştir. Hastanelerin ve sağlık personelinin doğrudan hedef alınması, çatışmaya bağlı olarak çok sayıda sağlık çalışanının hayatını kaybetmesi ve tıbbi malzeme akışının kesilmesi sistemin fiilen çökmesine neden olmuş; DSÖ'nün Sağlık Hizmetlerine Yönelik Saldırılar Gözlem Sistemi bu saldırıları düzenli olarak belgelemiştir (DSÖ, 2024). Önlenebilir hastalıklar ve gebelik komplikasyonları nedeniyle yaşanan ölümlerin doğrudan çatışmadan kaynaklı kayıpları aşacak duruma gelmesi, sağlık altyapısının işlevsizleştirilmesinin soykırım riski analizinde ne kadar merkezi önemde bir gösterge olduğunu doğrulamaktadır.

Zorla yerinden etme göstergesi açısından ise Gazze, küçük yüz ölçümüne rağmen çağdaş çatışmaların en yoğun yerinden etme örneklerinden birini sergilemektedir. Tekrarlayan tahliye emirleri, konutların ve mahallelerin sistematik yıkımı, alt yapının tahrip edilmesi ve nüfusun giderek daralan alanlara sıkıştırılması, Gazze'de sivil halk için geri dönüşü fiilen imkansız kılan bir tablo ortaya çıkartmıştır. BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA) verilerine göre nüfusun büyük çoğunluğu birden fazla kez yerinden edilmiştir (OCHA, 2024).

Son olarak, insani yardıma erişim açısından ise Gazze'de, klasik engelleme biçimlerinin yanı sıra bugüne kadar pek örneğine rastlanmamış bir durum ortaya çıkmıştır: Yardımın BM ve uluslararası insani yardım mimarisinin yerine çatışmanın bir tarafının kontrolündeki bir sözde insani yardım kuruluşu aracılığı ile dağıtılması. Çatışmanın ilk dönemlerinde BM ve

bağımsız yardım kuruluşlarının yardımlarının giderek artan biçimde kısıtlanması ve nihayetinde tamamen durdurulmasını takiben bölgede insani yardımın dağıtılması görevi tek bir yapıya verilmiştir. İsrail ve ABD desteğiyle kurulan Gazze İnsani Yardım Vakfı (Gaza Humanitarian Foundation – GHF), yardımın bağımsız ve tarafsız bir araç olmaktan çıkarılarak çatışmanın bir tarafının siyasi ve askeri kontrolüne tabi kılınmasının belirgin bir örneğini oluşturmuştur. GHF, yardımın araçsallaştırılmasının (literatürdeki yaygın adıyla "silahlaştırılması") önemli bir örneği olmasının yanı sıra, sivil halk için yardıma erişimi neredeyse imkansız kılmış, yaptığı yetersiz ve verimsiz yardım dağıtımı, klasik insani yardım dağıtım ilkelerine aykırı yardım dağıtma biçimi (güçlü olanın yardıma erişebilmesi) gibi sebeplerle gıda erişimini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Böylece Gazze örneği, bazı durumlarda bu dört göstergenin birbirini de besleyebilir duruma gelebildiğini göstermiştir.

UAD'nin Güney Afrika v. İsrail davasında 26 Ocak 2024 tarihinde verdiği geçici tedbir kararı, bu dört göstergenin bir arada okunmasının hukuki düzlemde de karşılığı olduğunu ortaya koymaktadır. Karar, Gazze'de sivil nüfusa yönelik gıda, su, yakıt ve tıbbi malzeme erişiminin engellenmesinin Soykırım Sözleşmesi m. II(c) kapsamında makul düzeyde tartışmaya konu edilebileceğini tespit ederek (UAD, 2024, paras. 46-54), insan güvenliği temelli süreç göstergelerinin uluslararası hukukun tanıdığı soykırım fiilleriyle kesişim noktasını açıkça görünür kılmıştır.

5.2. Sudan-Darfur'da Soykırıma Giden Yol

Darfur, soykırım literatürünün 21. yüzyılda en sık başvurulan referans vakalarından biridir ve bu çalışmada önerilen süreç temelli göstergelerin Gazze'den farklı bir coğrafi, siyasi ve etnik bağlamda da işlerliğini gösteren önemli bir karşılaştırma alanı sunmaktadır. 2003'te Sudan hükümeti ile Cancavid milisleri tarafından Darfur'un siyahi tarımcı topluluklarına (Fur, Masalit, Zaghawa) yönelik başlatılan kampanya, 2004'te ABD tarafından soykırım olarak nitelendirilmiş; UCM dönemin Devlet Başkanı Ömer el-Beşir hakkında 2009 ve 2010'da soykırım ve insanlığa karşı suçlardan tutuklama emri çıkarmıştır (UCM, 2010). 2023'ten itibaren Sudan Silahlı Kuvvetleri (SAF) ile Hızlı Destek Kuvvetleri (RSF; eski Cancavid yapılanmasının kurumsallaşmış hâli) arasında patlak veren çatışma, Darfur'da benzer bir örüntünün yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Gıdaya erişim ve sağlık altyapısı göstergeleri bakımından Darfur, açlığın sistematik bir silah olarak kullanılmasının klasik örneklerinden birini oluşturmaktadır. Köylerin yakılması, kuyuların tahrip edilmesi, tarım arazilerinin ve geçim kaynaklarının hedef alınması, gıda

üretimi ile nüfus arasındaki bağı kasten kopartan bir politika oluşturmuş; IPC verileri 2024 yılında Sudan genelinde kıtlık eşiğinin aşıldığını, Darfur'un bu krizin merkezinde yer aldığını belgelemiştir (IPC, 2024b). Sağlık altyapısı bakımından da hastanelerin saldırıya uğraması, sağlık personelinin hedef alınması ve aşı zincirinin çökmesi, Darfur'da halihazırda zayıf olan altyapıyı işlevsiz hâle getirmiştir. Tüm bunlar sonucunda bölgedeki kolera, kızamık ve sıtma gibi salgın hastalıklar ciddi oranda artmış; sağlık altyapısının çökertilmesinin geniş çaplı ve uzun vadeli etkileri daha da görünür hale gelmiştir (Sınır Tanımayan Doktorlar, 2024).

Zorla yerinden etme ve insani yardım engeli göstergeleri açısından Darfur, 21. yüzyılın en büyük yerinden edilme krizlerinden birine sahne olmuş ve olmaktadır. Köylerin sistematik olarak yakılması ve mülteci kamplarında dahi güvenliğin sağlanamaması yerinden etmeyi yapısal bir gerçeklik hâline getirmiş; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) verilerine göre 2023 sonrasında milyonlarca kişi yeniden yerinden edilmiş, El Geneina'da Masalit topluluğuna yönelik saldırılar etnik temelli yerinden etme örüntüsünün sürdüğünü göstermiştir (BMMYK, 2024; İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2024). İnsani yardım cephesinde ise yardım kuruluşlarının çalışma alanlarının kısıtlanması, vize süreçlerinin zorlaştırılması, yardım konvoylarına yönelik saldırılar ve sağlık ile gıda yardımının silahlı gruplarca engellenmesi, insani yardımı çatışmanın bir aracı hâline getirmektedir.

Gazze ve Darfur, coğrafi olarak birbirinden uzak, aktörleri ve siyasi bağlamları farklı iki vaka olmalarına rağmen, dört süreç temelli gösterge bakımından çarpıcı düzeyde benzer bir örüntü sergilemektedir. Bu örüntünün tesadüfi değil sistematik olması, çalışmanın temel argümanını destekler niteliktedir. Bu çerçevede soykırım riski, kitlesel öldürmelerle birlikte değil, yaşam koşullarının sistematik olarak sürdürülemez hâle getirildiği erken aşamada görünür hâle gelmektedir. Çalışma kapsamında iki vakanın karşılaştırması, önerilen analitik çerçevenin tek bir bağlama özgü olmadığını ve farklı coğrafyalarda işleyebilecek bir erken uyarı aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

6. İnsan Güvenliği Yaklaşımına Literatürdeki Eleştiriler

İnsan güvenliği yaklaşımı, 1994 UNDP raporunun ardından uluslararası gündeme yerleşmiş olsa da literatürde bazı eleştirilere konu olmuştur. Roland Paris (2001), kavramın açlıktan iklim değişikliğine kadar uzanan geniş bir tehdit yelpazesini kapsayarak somut bir analiz aracı olma kapasitesini yitirdiğini ileri sürmüştür. Realist çizgide olan David Chandler (2008) gibi yazarlar, insan güvenliği söyleminin egemenlik kavramını zayıflattığı ve güçlü devletlerin müdahale repertuarını genişlettiği uyarısında bulunmuştur. Uluslararası hukuk

alanında William A. Schabas (2009) ise soykırım kavramının özel kasıt (dolus specialis) gerektiren dar bir hukuki kategori olduğunu, kavramın insan güvenliği yaklaşımı ile aşırı genişletilmesinin kanıt eşiğini zedeleyebileceğini vurgulamıştır.

Bu çalışmanın önerdiği çerçeve, söz konusu eleştiriler de dikkate alınarak kurgulanmıştır. Kavramın tamamı yerine yalnızca gıda, sağlık, barınma ve insani yardım gibi ölçülebilir ve hukuki dayanağı olan dört göstergeyle sınırlandırılması, Paris'in işaret ettiği aşırı kapsayıcılık riskine karşı bilinçli bir daraltmadır. Çalışmanın amacı, Madde II(c)'nin halihazırda tanıdığı "yaşam koşullarının kasten dayatılması" fiilinin tespitine yöneliktir; bu da Chandler'ın müdahalecilik eleştirisini büyük ölçüde devre dışı bırakmaktadır. Soykırım tanımını genişletmek yerine erken dönemde tespitine yoğunlaşan bu yaklaşım, Schabas'ın özel kasıt vurgusuyla da çatışmamakta; aksine sistematik politika örüntülerini görünür kılarak kasıt unsurunun kanıtlanmasına nesnel zemin sunmaktadır.

7. Sonuç

Bu çalışma, soykırım risk değerlendirmesinde bugüne kadar önerilen/kullanılan devlet merkezli, olay sonrası ve doğrudan şiddet odaklı modellerin soykırımın erken aşamalarını sistematik olarak ıskaladığı tespitinden hareket etmiştir. Bu çerçevede, insan güvenliği perspektifinin gıda, sağlık, barınma ve insani yardım göstergelerini analiz birimi olarak alarak soykırımın yalnızca kitlesel öldürmelerle değil, (giderek artan biçimde) yaşam koşullarının kasten sürdürülemez kılınmasıyla da gerçekleştiği savunulmuştur. Bu argüman, Soykırım Sözleşmesi'nin Madde II(c) hükmüyle doğrudan örtüşmekte ve insan güvenliği literatürü ile soykırım hukuku arasında somut bir köprü kurmaktadır.

Çalışmanın temel bulguları üç başlık altında özetlenebilir. Birincisi, süreç temelli göstergelerin soykırım risk analizinde merkezi bir konuma taşınması gerekmektedir; açlık, sağlık sisteminin çökertilmesi, zorla yerinden etme ve insani yardımın engellenmesi, çatışmanın yan ürünü ya da bir insani kriz olarak değil, soykırımın erken aşaması olarak okunmalıdır. Gazze ve Darfur vakalarının farklı coğrafi ve siyasi bağlamlarda bu dört göstergenin neredeyse aynı şekillerde ve yoğunlukla devreye girdiğini göstermesi, bu örüntünün tesadüfi olmadığını ortaya koymaktadır. İkincisi, birey merkezli analiz kitlesel öldürmeler eşiğine ulaşılmadan önce yaşam koşullarındaki sistematik bozulmaları görünür kılarak erken uyarı kapasitesi sağlamakta; bu kapasite, Soykırım Sözleşmesi Madde I uyarınca öngörülen önleme yükümlülüğünün UAD'nin Bosna-Hersek v. Sırbistan kararında (2007) vurguladığı biçimde işlerlik kazanması için kritik bir önkoşul oluşturmaktadır. Üçüncüsü,

önerilen çerçeve insan güvenliği literatürü, soykırım çalışmaları ve uluslararası hukuk arasında disiplinlerarası bir entegrasyon zemini sunmakta; uluslararası izleme mekanizmaları ve erken uyarı sistemleri için operasyonel düzlemde kullanılabilir bir araç ortaya koymaktadır.

Çalışmanın elbette sınırları vardır. Önerilen dört gösterge, soykırım riskinin tüm boyutlarını kapsama iddiasında değildir; özellikle kültürel kimliğin tahribi, dil ve eğitim alanındaki sistematik baskılar ile psikolojik şiddet boyutları bu çerçevede ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Ayrıca her bir göstergenin daha somut ölçütlere bağlanması ve eşik değerlerinin belirlenmesi, gelecekteki çalışmaların yöneleceği bir araştırma gündemi oluşturmaktadır. Nitekim bu çalışmanın amacı, kapsamlı bir ölçüm modeli sunmak değil, soykırım risk analizinin hangi göstergeler etrafında yeniden kurulması gerektiğine ilişkin kavramsal bir çerçeve önermektir.

Sonuç olarak, bugüne kadar olduğu gibi soykırım nitelendirmesi için kitlesel öldürmeleri beklemek, hem hukuki hem de etik açıdan çok geç kalmak anlamına gelmektedir. İnsan güvenliği perspektifi, soykırım riskinin yaşamı sürdürülemez kılan koşulların kasten dayatılması aşamasında tespit edilmesini sağlayarak, hem uluslararası hukukun mevcut hükümleriyle uyumlu hem de pratik müdahale ve önleme araçlarına zemin oluşturan bir analitik araç sunmaktadır. Soykırımın yalnızca öldürmekle değil, yaşamı sürdürülemez kılmakla da gerçekleştiği gerçeğinin akademik analiz ve uluslararası politika gündeminde merkezi bir yer edinmesi, hem mevcut hem de gelecekteki krizlerin çok daha doğru bir yerden ele alınması ve daha etkili önleme araçlarının geliştirilmesi bakımından zorunlu görülmektedir.

Kaynakça

Birleşmiş Milletler (United Nations). (1948). Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi. 9 Aralık 1948, 78 UNTS 277.

Birleşmiş Milletler (United Nations). (2012). İnsan güvenliği: 2005 Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 143. paragrafına ilişkin izleme (A/RES/66/290, 10 Eylül 2012). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (UN Human Rights Council [HRC]). (2025). Legal analysis of the conduct of Israel in Gaza pursuant to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (A/HRC/60/CRP.3, 16 Eylül 2025). İşgal Altındaki Filistin Topraklarına İlişkin Bağımsız Uluslararası Araştırma Komisyonu.

Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs [OCHA]). (2024). Humanitarian situation update #187 | Gaza Strip. https://www.ochaopt.org/content/humanitarian-situation-update-187-gaza-strip

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme [UNDP]). (1994). Human development report 1994. Oxford University Press.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees [BMMYK]). (2024). Global report 2024 – Situation overview – Sudan situation. https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-06/Sudan%20GR2024%20Situation%20Summary%20FINAL%20v3.pdf

Buzan, B. ve Hansen, L. (2009). The evolution of international security studies. Cambridge University Press.

Chandler, D. (2008). Human security: The dog that didn't bark. Security Dialogue, 39(4), 427-438.

Duffield, M. (2007). Development, security and unending war: Governing the world of peoples. Polity Press.

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [DSÖ]). (2024). Surveillance system for attacks on health care (SSA) [Veri tabanı]. İşgal Altındaki Filistin Toprakları için 7 Ekim 2023–1 Ocak 2025 dönemi verileri. Erişim tarihi: 22 Haziran 2026, adres https://extranet.who.int/ssa/Index.aspx

Entegre Gıda Güvensizliği Evre Sınıflandırması (Integrated Food Security Phase Classification [IPC]). (2024a). Gaza Strip: Acute food insecurity situation for 1 May – 15 June and projection for 16 June – 30 September 2024. https://www.ipcinfo.org/ipc-country-analysis/details-map/en/c/1157065/

Entegre Gıda Güvensizliği Evre Sınıflandırması (Integrated Food Security Phase Classification [IPC]). (2024b). Sudan: Acute food insecurity situation – Updated projections and FRC conclusions for October 2024 to May 2025. https://www.ipcinfo.org/ipc-country-analysis/details-map/en/c/1159433/?iso3=SDN

Entegre Gıda Güvensizliği Evre Sınıflandırması (Integrated Food Security Phase Classification [IPC]). (2025). Gaza Strip: Acute food insecurity situation for 16 October – 30 November 2025 and projection for 1 December 2025 – 15 April 2026. https://www.ipcinfo.org/ipc-country-analysis/details-map/en/c/1159820/?iso3=PSE

Harff, B. (2003). No lessons learned from the Holocaust? Assessing risks of genocide and political mass murder since 1955. American Political Science Review, 97(1), 57-73.

İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch [HRW]). (2024). “The Massalit will not come home”: Ethnic cleansing and crimes against humanity in El Geneina, West Darfur, Sudan. https://www.hrw.org/report/2024/05/09/massalit-will-not-come-home/ethnic-cleansing-and-crimes-against-humanity-el

Kaldor, M. (2012). New and old wars: Organized violence in a global era (3. baskı). Polity Press.

Paris, R. (2001). Human security: Paradigm shift or hot air? International Security, 26(2), 87-102.

Prosecutor v. Akayesu, ICTR-96-4-T, Karar (Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi, 2 Eylül 1998).

Prosecutor v. Krstić, IT-98-33-T, Karar (Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, 2 Ağustos 2001).

Schabas, W. A. (2009). Genocide in international law: The crime of crimes (2. baskı). Cambridge University Press.

Sınır Tanımayan Doktorlar (Médecins Sans Frontières [MSF]). (2024). A war on people: The human cost of conflict and violence in Sudan. https://www.msf.org/war-people-human-cost-conflict-and-violence-sudan

Stanton, G. H. (1996). The ten stages of genocide. Genocide Watch. https://www.genocidewatch.com/tr/tenstages

Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice [UAD]). (2007). Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosna-Hersek v. Sırbistan ve Karadağ), Karar, 26 Şubat 2007.

Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice [UAD]). (2024). Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (Güney Afrika v. İsrail), Geçici Tedbirler Kararı, 26 Ocak 2024.

Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Court [UCM]). (2010). Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, İkinci Tutuklama Emri (ICC-02/05-01/09, 12 Temmuz 2010).

2002-2025 Yılları Arasında Türkiye'nin Almanya'daki Türk Diasporasına Yönelik Politikaları

Turkey's Policies Towards the Turkish Diaspora in Germany Between 2002 and 2025

Mehmet Ali KOYUNCU

Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 0009-0006-8180-3731,
mehmet_mehmet184@hotmail.com

Ömer Faruk KARAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 0000-0003-0353-9805,
omerfaruk.karaman@comu.edu.tr

Özet

Türkiye'den Almanya'ya 1960'lı yıllarda işçi göçü başlamıştır. Başlayan bu iş gücü göçü, petrol krizinin yaşandığı 1973 yılına kadar devam etmiştir. Petrol krizinin etkisiyle neredeyse durmuştur. Fakat Türkiye'den Almanya'ya göç durmamış, yıllar geçtikçe Almanya'daki Türklerin sayısı artmaya devam etmiştir. Bugün artık, sayıları 4 milyonu bulan Türk kökenli insan, Almanya'da bulunmaktadır. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmiştir ve hala da iktidarda bulunmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemi boyunca 2025 yılına kadar Almanya'daki Türklere yönelik olarak, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) kurulmuş yurt dışında yaşayan Türklere Türkiye'deki seçimlerde oy kullanma hakkı tanınmış, mavi kart uygulaması yürürlüğü konulmuş, TRT Deutsch kanalı açılmıştır. Diasporaların öneminin giderek önem kazandığı günümüzde Türkiye'nin Almanya'daki Türk diasporasına yönelik attığı adımları incelemek önem arz etmektedir. Betimleyici açıklayıcı yöntemin kullanıldığı bu çalışmada, birincil ve ikincil kaynaklar raporlar, devlet istatistiklerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diaspora, Politika, Almanya, Türkiye

Abstract

The migration of Turkish workers to Germany began in the 1960s. This labor migration continued until the oil crisis of 1973, almost halting it. However, migration from Turkey to Germany did not stop, and the number of Turks in Germany continued to increase over the years. Today, there are approximately 4 million people of Turkish origin in Germany. The Justice and Development Party (AKP) came to power in 2002 and remains in power today. During the AKP's time in power, the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB) was established, granting Turks living abroad the right to vote in Turkish elections, implementing the blue card system, and launching the TRT Deutsch channel. In today's world, where the importance of diasporas is growing, examining the steps Turkey has taken towards the Turkish diaspora in Germany is crucial. This study, employing a descriptive and explanatory method, utilizes primary and secondary sources, reports, and government statistics.

Keywords: Diaspora, Politics, Germany, Türkiye

1. Giriş

Göç, dünyada insanlık tarihiyle eskiye kadar giden bir olgudur. Göç olgusu, iradi yönden zorunlu ve gönüllü, zaman yönünden kalıcı, geçici ve transit, yasal yönden yasal veya yasadışı sayısal bakımdan bireysel veya kitlesel, mekân yönünden ise iç göç veya dış göç yani uluslararası göç olarak gerçekleşmektedir. Bu göç türlerinin hepsinin birbirinden bağımsız sonuçları ortaya çıkmaktadır. Dış göç diğer bir anlatımla uluslararası göçte diasporalar oluşabilmektedir.

Her göç eylemi bir diaspora doğmasına sonuç vermese de her diasporanın temelinde bir göç etme, ayrılma eylemi bulunmaktadır. Diasporalar, göçle ana vatanlarından ayrılmış gruplardır fakat ana vatanla olan bağlarını korudukları söylenebilir. Diasporalar, yurt dışında grup veya etnik aidiyetlerini devam ettirmektedirler. Klasik diasporalarda, bir süre sonra, tekrar ana vatana dönüleceğine dair bir inanç temelde bulunmaktadır. Klasik diasporaların genellikle Yahudi diasporasıyla özdeşleştirildiği söylenebilir. Bu bağlamda olumsuz çağrışımları da bulunabilir farklı gruplar için. Bugün dünyada hem klasik hem de modern diasporalar bulunmaktadır. Diasporalar sayısı ve ekonomik etkileriyle bulunduğu ülkenin iç siyasetine etki edebilmekte, ana vatana çeşitli şekil ve hallerde katkıda bulunmaktadır.

Türkiye, 1960'lardan itibaren Almanya'ya yapılan anlaşmalarla iş gücü göçü vermeye başlamıştır. Bu gerçekleşen göçlerin geçici olacağı, işçilerin bir süre çalıştıktan sonra geri dönecekleri varsayılmıştır. Fakat zaman göstermiş ki giden işçilerin büyük çoğunluğu yanlarına ailelerini de getirerek orada hayatlarına devam etmişlerdir. Orada hayatlarını geçiren Türk vatandaşları, giderek kalıcı hale gelmeye başlamış, bunun da sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. Almanya'da doğup büyüyen nesiller çoğaldıkça, Almanya'daki Türk toplumunun sayısal çoğunluğun da etkisiyle, Alman toplumunda görünürlükleri artmaya başlamıştır. Geri dönme düşüncesini bir kenara bırakıp kalıcı olmaya karar veren Türk vatandaşları da artık daha fazla toplumla iletişim haline geçmeye, karşılıklı olarak etkilenmeye başlamıştır. Bu süreç ise bugün artık 5. nesliyle beraber Almanya'daki Türk toplumunun diasporaya dönüşmesine evrilmiştir.

Türkiye'nin yurt dışında 7 milyondan fazla vatandaşı dünyanın dört bir yanından bulunmaktadır. Bunların en az yarısından fazlası, Almanya'da hayatlarını sürdürmektedir. Bu sebeple, Türkiye'nin Almanya'daki Türk toplumunu görmezden gelme ihtimali bulunmamaktadır. Türkiye de bu amaçla dünya genelinde yaşayan Türk vatandaşları, özelde

ise Almanya'daki Türk vatandaşları için politikalar tasarlamakta ve uygulamaktadır. Bu anlamda Almanya'daki Türk toplumu, Türkiye için önem arz etmektedir.

Küreselleşmenin de etkisiyle yurt dışına göç eden bireyler, devlet için önemli bir konuma gelmeye başlamıştır. Bu amaçla devletler adımlar atma gereği duymuştur. Nüfus ve ekonomik olarak devasa büyüklüğe ulaşan bazı diasporalar, bulunduğu ülkenin siyasetini etkilemekte, ana vatana avantajlar sunmaktadır. Bu sebeple devletler diasporalarını önemli görmeye başlamıştır. Bugün dünyada pek çok ülkede diasporalarıyla ilgili kurumlar bulunmaktadır. Türkiye de bu bağlamda yurt dışında yaşayan Almanya'daki Türk kökenli insanlarına adımlar atma ihtiyacı duymuştur. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmiştir. Hala iktidarını devam ettiren Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Almanya'da yaşayan Türklere ve Türk kökenli insanlara karşı Türkiye'nin attığı adımların başında Türkiye'deki seçimlerde oy hakkının tanıması, güçlü bir iletişim ve bilgi akışını sağlayan bir medya kanalı TRT Deutch'un kurulması, mavi kart uygulaması ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının kurulması gelmektedir. Özellikle Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığıyla Türkiye, Almanya'daki Türklere yönelik uygulamalarını kurumsallaştırdığı söylenebilir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara geldiği 2002 yılından 2025 yılına kadar Almanya'da bulunan Türklere yönelik politikaların incelendiği bu çalışmada, diaspora kavramı klasik ve modern diaspora yaklaşımları ikinci bölümde açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen ve devam eden iş gücü göç süreci ortaya konulmuş Almanya'daki Türk diasporasının oluşumu açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra 2002-2025 yılları arasında Almanya'daki Türk diasporasına yönelik atılan adımlar, başlatılan uygulamalar belirtilmiştir. Betimleyici açıklayıcı yönetimin kullanıldığı bu çalışmada Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının raporları olmak üzere çeşitli raporlar, devlet istatistikleri kalkınma planları, yıllık hükümet planlarından faydalanılmıştır.

Türkiye'nin diğer devletler gibi kurumsallaşmış modern bir diaspora politikasına sahip olması elzemdir. Yaklaşık 4 milyon Türk kökenli insan Almanya'da yaşamaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle diasporaların öneminin artacağı varsayıldığından, Türkiye'nin Türk kökenli en kalabalık nüfusu barındırmasıyla Almanya'daki Türklere yönelik atılan adımların tarihsel gelişimi ve eksileri, artılarıyla bu gelişimin incelenmesi Türkiye'nin modern bir diaspora politikasının oluşturulmasına katkı sağlayabilecektir.

2. Diaspora Kavramı ve Diaspora Yaklaşımları

İnsanlar, binlerce yıldan beri çeşitli sebeplerle göç etmektedir. Günümüzde de bu göç hareketleri olağanüstü düzeyde artmış vaziyettedir. Bu durum küresel düzeyde göç hareketlerini meydana getirmektedir. Geçmişte ve günümüzde olan bu göç hareketlerinin doğal bir sonucu da diasporalardır. Göç hareketlerinin giderek arttığı göz önünde bulundurulursa diasporalar gerek devletler arası ilişkilerde gerekse akademik gündemlerde yer kaplayabileceği düşünülmektedir (Yaldız, 2013:290).

Diaspora kavramı sözlüklerde, raporlarda ve çeşitli belgelerde farklı şekilde tanımlanmaktadır. Kullanımı Eski Yunan'a kadar götürülebilecek olan diaspora kelimesi Yunancada ''ile'' veya ''sonucunda'' anlamlarını ifade eden ''dia'' sözcüğüyle, ''dağılma'' manasına gelen ''speiro'' kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Ulusoy, 2016:5). TDK'ye göre diaspora şu şekilde tanımlanmaktadır:

1-) Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer.

2-) Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu.

3-) Yahudilerin ana yurtlarından ayrılarak yabancı ülkelerde yerleşen kolları, kopuntu olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2026).

Uluslararası göç terimleri sözlüğünde ise diasporalar menşe ülkelerinden ayrılmasına rağmen ana vatanlarıyla bağlarını devam ettiren kişi, kişiler, ağlar ve topluluklar olarak tanımlanmakta olup, geçici bir şekilde yurt dışında bulunan yerleşik topluluklar ve göçmen işçilerle çifte vatandaşlığa sahip bireyler ve ikinci, üçüncü nesil göçmenleri, göç edilen ülkenin vatandaşlığına sahip yabancı çalışanları kapsamaktadır (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009:23). Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı raporunda ise diaspora ''Herhangi bir milletin ya da inanç grubunun, ana vatanlarının dışında yerleştikleri ülkelerde, bir topluluk bilinci ve kökenlerine ilişkin güçlü bir aidiyet duygusu ile kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal etkileşimlerini sürdürerek, hakların ve ortak çıkarların savunulmasında birlikte hareket edebilen unsur'' olarak tanımlanmaktadır (YTB stratejik plan, 2024-2028:5). Ortak köken, kimlik veya ana vatan ile talep, uygulama veya sadakat bütünlüğü gibi unsurlardan oluşan ilişkiye sahip olan, birden fazla bölgeye yayılan nüfusu ifade eden diaspora terimi, günümüzde o kadar popüler hale gelmiştir ki göçmen ve etnik gruplar yerine kullanılmaya başlamıştır. Fakat üzerinde uzlaşılmış bir diaspora kavramı bulunmamaktadır (Bartram, 2017:111-113). Diaspora topluluklarının özellikleri için Safran ve Cohen'in sınıflandırmalarına bakmak faydalı olacaktır. Safran, diaspora toplulukları için şu altı maddeyi sıralamıştır:

1-) Ataları veya kendilerinin merkezi bir orijinden iki veya ikiden fazla yabancı veya çevresel bölgelere yayılma

2-) Göç edilen vatanla ilgili olarak toplumsal bir mit, hafıza ya da vizyon bulunması

3-) Ev sahibi ülkede tarafından tam olarak kabul edilmediklerine dair duyulan inanç ve bu inanca bağlı olarak yabancılaşmış ve aşağılanmış olarak hissedilmesi

4-) Atalarının vatanlarının, koşulları uygun olduğunda kendileri veya kendilerinden sonra gelen torunlarının geri döneceği, dönülmesi gereken ideal vatan, ev, yer olduğu düşüncesi

5-) Ana vatanın korunması, yeniden inşası, refahı için toplumsal olarak kendi gerçek vatanlarına bağlı kalınmasına dair bir inanç bulunması

6-) Etno-komünal bilinç ve dayanışma önemli ölçüde ana vatanla olan ilişki olarak tanımlandığından, bireysel veya dolaylı olarak öyle veya böyle anavatanla ilişkiye devam edilmesi (Safran,1991: 83-84).

Cohen ise diasporaların genel özelliklerini 9 maddede belirtmiştir:

1-) Çoğunlukla travmatik bir şekilde ana vatandan iki veya daha fazla yabancı bölgeye yayılma

2-) Alternatif veya ek olarak iş aramak, ticaret yapmak veya sömürgecilik yapma amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla ana vatandan yayılış

3-) Yeri, tarihi, acıları ve başarıları dahil olmak üzere ana vatanla ilgili kolektif bir hafıza ve mit

4-) Bakımı, inşası, güvenliği ve refahı hatta yaratılması için kolektif bir bağlılık ve bunun sonucu olarak gerçek veya hayal edilen ana vatanın idealleştirilmesi

5-) Çoğunluğa hoşgörüyle yaklaşan ev sahibi ülkelerde özgün, yaratıcı ve zenginleştirici bir yaşam olanağı

6-) Yerleşimlerin diğer ülkelerindeki üyelere dair, ki ana vatan bir kalıntı haline dönüşmüş olsa bile, ortak sorumluluk ve empati duygusu

7-) Kabul edilme eksikliğini ve grubun başına başka bir felaket olasılığını varsayarak ev sahibi ülke ile sorunlu bir ilişki

8-) Ortak kültürel ve dini mirasın aktarılmasına, ortak bir kader inancına, uzun zamandan beri sürdürülen, farklılık duygusuna, ortak bir tarihe dayanan güçlü etnik grup bilinci

9-) Gruptaki birçok kişi yalnızca dolaylı bir ilişkiden veya ana vatanlarına yapılan aralıklı ziyaretlerden memnun olsa da toplu onay kazanan ana vatana geri dönüş hareketlerinin sık sık gelişmesi (Cohen, 2008:36).

Cohen, diasporaları 5 başlık altında gruplandırmakta olup bunlar, Kurban diasporaları Emek diasporaları, Emperyal diasporalar, Ticaret diasporaları ve hibrit, kültürel veya post-kolonyal olarak da adlandırılabilecek olan Yurdundan Edilmişler diasporalarıdır. Kurban diasporalarına Yahudi, Ermeni ve Afrikalılar; Emek diasporalarına Çinliler, Japonlar, İtalyanlar Türkler ve Kuzey Afrikalılar; Emperyal diasporalara İngilizler; Ticaret diasporalarına Lübnanlılar, Çinliler, Venedikliler ve Japonlar; hibrit, kültürel veya post- kolonyal olarak da adlandırılabilecek olan Yurdundan Edilmişler diasporalara ise Karayipler örnek olarak verilebilir (Cohen: 2008:37).

Diaspora kavramı zaman içinde dönüşüme uğrayan bir kavram olup daha önceleri sürgün, soykırım, zorunlu göç gibi trajik ve acı verici olaylar sonucu ülkelerini terk ederek başka ülkelerde yaşamak zorunda olanları tanımlamak için kullanılırken, zaman içinde genişleyerek gönüllü göç şekilleriyle ve trajik, acı verici bir şekilde gerçekleşmese dahi ana vatanları dışında yaşayan toplulukları da kapsar hale gelmiştir (Adıgüzel, 2022:174). Diaspora yaklaşımları ikiye ayrılmakta olup, bu yaklaşımlar klasik ve modern diaspora yaklaşımlarından oluşmaktadır.

Klasik diasporaların en ayırt edici yönü, etnik ve dini toplulukların, soykırım, katliam ve sürgün gibi acı verici olaylar sonucu gayri iradi bir şekilde bulundukları ülkeden ayrılmaya mecbur bırakılmalarıdır (Adıgüzel,2022:174). Klasik diasporalar, kendisini ana vatana geri dönüş mitine dayandırmaktadır. Klasik diaspora, Yahudilerle özdeşleştirilmekte olup, ana vatana bir gün mutlaka dönüleceği düşüncesini canlı tutmaktadır. Nitekim iki bin yıl sonra vadedilmiş topraklarına, ana vatanlarına dönen Yahudiler, bu süreç boyunca bu bilinci canlı tutarak bunu başarabilmişlerdir (Adıgüzel, 2022:180-182). Yahudilerin yanında Ermeni Afrika ve Filistin diasporaları da klasik diasporalara örnek olarak verilebilir (Ulusoy, 2016: 6).

Modern diaspora yaklaşımların temelini ise, klasik diaspora yaklaşımında olduğu gibi sürgün, soykırım, zorunlu göç, ana vatan miti, katliam gibi kavramlardan ziyade ulus-aşırılaşma ve küreleşme kavramları oluşturmaktadır. Buna ek olarak göç ve dağılmanın her şekliyle ilişkili hale gelen yeni diaspora anlayışında, ulusal boyutta gerçekleşen bir yayılımla bünyesindeki kültürel melezleşme ön plana çıkmaktadır (Ulusoy,2016:7). Klasik diaspora yaklaşımında olduğu gibi kriz veya trajik olaylar olması, geri dönüş hayali, bunu gerçekleştirmeye dair inanç

olması gerekmemektedir. Çünkü günümüzde gerçekleşen göç hareketleri yalnızca trajik ve felakete bağlı sebeplerle gerçekleşmez, bunun yanında iş, ticaret, kültürel ve sosyal faktörler sebebiyle de gerçekleşebilmektedir. Yer değiştirmenin ve göç etmenin koşullarında meydana gelen bu değişim, yeni diaspora örneklerini meydana getirebilmektedir (Ulusoy, 2016:10).

Buna ek olarak modern diasporaların, daha açık ve modernize halde olduğu, göç edilen köken devletle ve bu devlete ait değerlerle arasındaki bağın sembol düzeyde bulunduğu, göç edilen ülkedeki hayata entegre olma isteği gösterdiği, siyasi bağlamda ağırlığı ve etkisi bulunduğu, liberal anlayışa sahip olduğu, klasik diasporalarda bulunan geri dönüş ve ana vatan miti ve totemi gibi unsularla ilişkisi zayıflamış olduğu söylenebilir (Ulusoy, 2015:214). İtalya Çin, Hint, Japon, Rus ve Afrika diasporaları modern veya modernleşen diasporalar olarak gösterilebilir (Ulusoy, 2016:179).

Günümüzde hem siyasi hem toplumsal açıdan görünürlük kazanan bu yeni diasporanın bilinç, gönüllülük ve organizasyon gibi kavramların ön plana çıkması sonucu, geçmişle karşılaştırıldığında daha siyasi ve pragmatik bir zemine çekildiği, hâkim aktörlerce uygulanan bilinçli veya bilinçsiz, sistemli veya spontane şekilde uygulanan asimilasyon, yalnızlaştırma dışlama ve ötekileştirme politikalarına karşı bir tepkisel cevap niteliği taşıdığı söylenebilir. Mesken ülkede kalıcı olma ve orada hayat kurma amacı güden göçmenler, kendilerine uygulanan asimilasyon politikalarına karşı siyasal, sosyal ve ekonomik olarak mücadele yürüterek ev sahibi topluma entegre olma düşüncesindedirler. Ki bu durum göçmenlerin yaşadıkları ülkeye daha demokratik ve uygar olma imkânı sunabilmektedir (Ulusoy, 2017:144). Çünkü farklılıkların olduğu bir toplumda insanlar, kendi değerlerini, kültürlerini sorgulayabilmekte, farklılıklara saygı duymayı içselleştirebildiği oranda, farklı yaşam tarzlarına ve düşünlere saygı duyabilmeyi öğrenebilmektedir.

Ayrıca küreselleşme kavramı, diaspora olgunu en çok etkileyen kavramların başında gelmektedir. Küreselleşme sayesinde, insan ve metaların dolaşımı ve değişimi kolaylaşmış gerçekleşen teknolojik gelişme sonucunda bilgi, zaman ve mekân gibi kısıtlamalardan kurtulmuştur. Devletlerin kontrolleri dışında gerçekleşen insan, meta ve bilgi dolaşımı, devlet dışı gayriresmi alanlarda gerek bireysel gerekse kurumsal ağlar ve bağların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bir kartopu etkisi misali zaman içerisinde birikerek artan bu ağlar ve bağlar, ulus-aşırı alanları ortaya çıkarmış olup diasporalar bu ulus-aşırı alanların en önemli örneğini oluşturmaktadır (Ulusoy, 2015:209).

Günümüzde giderek artan dış göç hareketleri, diasporaların boyutlarını genişletmekte stratejik önemini arttırmaktadır. Diasporalar ülkelerin, siyasi, sosyal ve ekonomik yönden diğer ülkelerle aralarında bulunan farkın kapatılmasında çok önemli bir rol oynayabilmektedir. Dünyada kalabalık ve küresel olarak yayılmış diaspora grupları bulunmaktadır. İrlanda diasporası 70 milyon, Hint diasporası 25 milyon, Çin diasporası 60 milyon sayılarıyla önde gelen diasporalardandır. Bu sayılardaki insanların ülke kalkınmalarında sunacakları potansiyel bulunmaktadır. Bu sebeple ülkeler, yurt dışında yaşayan vatandaşlarını kendi stratejilerine dahil etmek istemekte, bu amaçla diaspora ağları kurma yoluna gitmektedir (DEİK, 2011: 10-11).

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada betimleyici açıklayıcı yöntem kullanılmıştır. Ayrıca birincil ve ikincil kaynaklar, konuyla alakalı hazırlanan devlet raporları, devlet istatistikleri, kalkınma planları ve yıllık programlardan faydalanılmıştır. Çalışmanın zaman yönünden kapsamı, 2002-2025 yılları arasında sınırlandırılmıştır.

4. Almanya'da Türk Diasporasının Oluşumu ve Türk Diasporasına Yönelik Uygulanan Politikalar

Almanya'daki Türk diasporasının oluşum sürecinin ortaya koyulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda ilk olarak Türkiye'den Almanya'ya başlayan ve yıllar içerisinde devam eden göç süreci ortaya konulacak, daha sonra ise, 2002 yılından 2025 yılına kadar Almanya'daki Türklere yönelik olarak atılan adımlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.1. Türkiye'den Almanya'ya Gerçekleşen Göç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerini yeniden kalkındırma amacı güden Avrupa devletleri iş gücüne ihtiyaç duymaktaydılar. Bu sebeple, Avrupa devletleri bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli ülkelerle birtakım anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalarla iş gücü ihtiyaçları İspanya, İtalya, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelerden getirilen insanlardan karşılanmaya çalışılmıştır. Bu durum da iş gücü göçlerinin yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir (YTB, 2022:4).

Türkiye, 1960'lı yıllar boyunca pek çok ülkeyle iş gücü anlaşmaları imzalamıştır. 1961 yılında Federal Almanya, 1964 yılında Avusturya, Hollanda ve Belçika, 1965 yılında Fransa 1968 yılında Avusturalya ile iş gücü anlaşmaları imzalayan Türkiye'nin göç süreçleri; 1960'lı yıllarında iş gücü göçü, 1970'li yıllarda aile birleşmeleri olarak sosyal göç, 1980'li yıllarda 12 Eylül darbesinin etkileri sebebiyle siyasal göç, 1990'lı yıllarda, o yıllarda yoğunlaşan terör sebebiyle etnik göç ve 2000'li yılların ortaları itibariyle Türkiye'de gerçekleşen ekonomik ve

demokratik gelişmelerin neden olduğu tersine göç olmak üzere beş süreçten geçtiği söylenebilir (Adıgüzel, 2022:65-66).

1950'li yıllarda Türkiye'den Almanya'ya bireysel ve küçük gruplar şeklinde gerçekleşse de bu göçün uluslararası bir boyut kazanması Türkiye ve Almanya arasında 1960'lı yıllarda imzalanan ikili anlaşmalar sayesinde olmuştur (YTB, 2022:5). Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Devleti arasında 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan ve resmi adıyla, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk İşçilerinin Almanya'da İşe Yerleştirilmelerine Dair Anlaşma, Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçlerde kritik önem arz etmektedir (YTB, 2022:23). Çünkü Türklerin en yoğun göç ettiği ülkelerin başından Almanya gelmektedir (YTB, 2022:25). Bu anlaşma sonucu 1961-1980 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göçleri, aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 1. 1961-1980 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göçü

Yıllar	ALMANYA	
	Erkek	Kadın
1961-1962	11.923	578
1963	20.908	2.528
1964	50.818	4.084
1965	34.456	11.116
1966	22.865	9.715
1967	3.715	3.484
1968	30.099	11.310
1969	77.472	20.670
1970	76.556	20.380
1971	52.162	13.522
1972	48.911	16.964
1973	79.526	24.267
1974	1.187	41
1975	600	40
1976	2.065	36
1977	2.332	81
1978	1.226	107
1979	858	75
1980	700	64

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü, 2024.

Tablo 1'den de görüleceği üzere, 1961 yılında başlayan bu süreçle Türkiye'den Almanya'ya göç eden insan sayısı 1970'li yıllara kadar hızla artış göstermiş, 1973 yılında kadar bu eğilim sürmüştür. 1973 yılında yaşan petrol krizi, ekonomik bunalım, Avrupa'da yaygınlaşan işsizlik gibi olgular, yabancı iş gücü politikalarında bir kırılma yaratmıştır. Bu

süreç yeni yabancı iş gücü alımlarının durdurulmasıyla ve ülkede var olan yabancı iş gücünün ülkelerine dönmelerinin teşvik edilmesiyle sonuçlanmıştır (Abadan-Unat, 2017:89). Yine aynı tablodan görüleceği üzere, 1973 yılında 100 bin dolaylarında gerçekleşen sayı, 1974 yılında 1000'li sayılara düşüş göstermiştir. 1980 yılına kadar düşük sayılarda iş gücü göçleri gerçekleşmeye devam etmiştir.

1973 yılında iş gücü göç yollarının kapanmasıyla aile birleşimi göçleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Almanya'da bulunan Türk işçilere ailelerini getirme olanağı sağlayan aile birleşimi düzenlemesi sonucu Almanya'daki Türk nüfusu 1979 yılına kadar artmaya devam etmiştir (YTB, 2022:5). 1974-1983 yılları arasında 1.150.000 bin kişinin aile birleşimi yoluyla Türkiye'den Almanya'ya göç ettiği tahmin edilmektedir (Yaprak, 2021:50). Aile birleşmesiyle gerçekleşen göçlerin en önemli özelliği ise, Türk işçilerin geçicilikten kalıcılığa geçişini ortaya koymaktadır. Artık Türk işçiler, geri döneceği varsayılan ''misafir işçi'' tanımından daha fazlasına dönüşmektedir (Adıgüzel, 2022:72). Nitekim 1980'li yılların başında Almanya'daki Türk nüfusunun 1,5 milyon olduğu düşünülmektedir (YTB, 2022:141). Sayısal büyüklükten de anlaşılacağı üzere, bu dönemde Almanya'daki Türk nüfusu devasa sayılara ulaşmıştır.

1980 yılı itibariyle Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçlerde siyasal faktörler etkili olmuştur. 12 Eylül darbesiyle birlikte ortaya çıkan siyasal baskı insanların çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmesine sebebiyet vermiştir (Adıgüzel, 2022:74). 1976 yılında Türkiye'den Almanya'ya 809 kişi iltica talebinde bulunmuşken, 1980 yılında bu sayı 57.913'e ulaşmıştır. Büyük bir düşüşle 1985 yılında 7.528 olarak gerçekleşen iltica göçleri, 1990 yılında tekrardan artışa geçerek, 22.082 sayısına ulaşmıştır (Abadan-Unat, 2017:96).

Almanya'da dünyaya gelen ve Almanya'da doğup büyüyen yeni nesillerle beraber 1990'lı yıllardan itibaren Almanya'da Türk diasporasının oluşmaya başlandığı söylenebilir (YTB, 2022:23). Almanya'ya göç eden ilk nesil, kalıcı olmadığı kabulüyle Almanya'ya gelmiş bu sebeple de birikim yaptıktan sonra Türkiye'ye geri döneceğini düşünmüş, bu durum da Almanya'ya göç eden Türklerin içinde yaşadığı Alman toplumuna ve siyasetine ilgi duymamasına neden olmuştur. Fakat 1973 yılına gelindiğinde, maddi bireysel sebepler ve Türkiye'deki siyasi ve ekonomik çalkantılar sebebiyle Türkiye'ye dönme kararından vazgeçerek Almanya'da kalmaya karar veren bireyler, yanlarına Türkiye'den ailelerini de getirme yoluna gitmişlerdir. Bu durum da Türk diasporasının ikinci neslinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ikinci neslin önceliği Türk kimliğini korumak iken sonrasında gelen üçüncü nesilde Türk kimliğinin yeniden inşası öncelik kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla dini, sosyal

etnik, yöresel ve siyasi dernekler oluşturarak Türk kimliğini korumak ve yeniden inşası amaçlanmıştır (YTB, 2022:42-44).

1980'li yıllar, Almanya devletinin göçmenlerin ülkelerine dönmelerine yönelik politikaları uygulamaya koyduğu zamanlara denk gelmektedir. 1983 yılında Almanya göçmenlerin geri dönüşünü teşvik etmek amacıyla, Geri Dönüşü Teşvik Kanununu devreye sokmuştur. Bu kapsamda maddi teşvikler de yapılmıştır. 1984 yılına kadar 250 bin Türk vatandaşının Almanya'dan Türkiye'ye döndüğü tahmin edilmektedir (Adıgüzel, 2022:74).

1990 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılarak Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesi Almanya için önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. Berlin Duvarı yıkılmadan önce de Batı Almanya, Doğu Almanya'da yaşayan Alman kökenli insanlara iltica hakkı tanımaktaydı. Bu sebeple 1980'lerin başından itibaren Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya Alman kökenli insanların göç süreci başlamış olup Berlin Duvarının yıkıldığı 1990'lara gelindiğinde bu sayının 389 bin olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca bu dönemde Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya'da yaşayan etnik Almanların ülkeye dönüşünü teşvik eden adımlar da Alman hükümeti tarafından atılmıştır. 1990'larda Almanya'ya başlayan etnik Almanların göçü, zaman içinde milyonlara ulaşmış, 1990-2007 yılları arasında 4,5 milyon etnik Alman, Almanya'ya dönüş sağlamıştır (Altan ve Budak, 2023:1413). Gerek 1980'lerden itibaren Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya gerçekleşen iltica göçlerinin, gerekse 1990'lardan itibaren teşvik sonucu Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya'dan gerçekleşen etnik Alman göçlerinin Almanya için insan kaynağı ihtiyacını azalttığı söylenebilir. Buna ek olarak Berlin Duvarının yıkılması, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin akabinde Almanya'da artan işsizlik ve ekonomik sorunlar nedeniyle yükselen yabancı düşmanlığı, Türk ve Müslüman karşıtlığına evrilmiştir (Adıgüzel, 2022:75). Tüm bu faktörler göç sayıları üzerinde şüphesiz ki etkili olmuştur. 1980-2000 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göçü düşük seviyelerde kalmıştır. Aşağıda 1980-2000 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göç sayısı tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. 1980-2000 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göçü

Yıllar	ALMANYA	
	Erkek	Kadın
1980	700	64
1981	244	30
1982	61	14
1983	36	7
1984	14	3
1985	21	2
1986	16	1
1987	23	4
1988	81	4
1989	37	14
1990	50	12
1991	45	4
1992	1.670	15
1993	1.991	8
1994	2.027	5
1995	2.237	9
1996	2.439	4
1997	1.800	0
1998	1.734	0
1999	2.349	1
2000	2.134	1

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü, 2024.

1980-2000 yılları arasında 19.911 Türk işçi Almanya'ya göç etmiştir. Sayılara bakıldığında yıllara göre gerçekleşen göç hareketlerinin binli sayılarla sınırlı kaldığı görülebilir. Buna rağmen Almanya'daki Türk sayısı kayda değer bir sayıya ulaşmaya başlamıştır. 1998 yılında 2.110.223, 1999 yılında 2.053.564, 2000 yılında ise 1.998.536 olarak kayıtlara geçmiştir. Sayının azalmasın da Alman vatandaşlığına geçiş önemli etkenlerden birisini teşkil etmektedir (Adıgüzel, 2022:75). Aşağıda 2000-2024 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göç sayısı tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. 2000-2024 yılları arasında Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen iş gücü göçü

Yıllar	*ALMANYA*	
	Erkek	Kadın
2000	2.134	1
2001	2.437	0
2002	3.366	1
2003	3.366	0
2004	2.195	2
2005	1.073	1
2006	708	0
2007	1.484	538
2008	1.074	324
2009	974	306
2010	839	255
2011	821	61
2012	1.193	6
2013	770	0
2014	550	2
2015	652	2
2016	855	1
2017	886	0
2018	1.994	1
2019	2.932	3
2020	2.566	0
2021	2.687	1
2022	4.012	7
2023	3.477	7
2024	2.830	7

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü, 2024.

2001-2024 yılı arasında ise, Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen Türk işçi sayısı ise 45.366 olarak gerçekleşmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göç sayıları binli rakamla sınırlı kalmıştır. Fakat buna rağmen Almanya'daki Türk nüfusu kayda değer oranda sayısal büyüklüğe ulaşmıştır. Üçüncü ve dördüncü kuşaklarla beraber Almanya'daki Türk nüfusunun 4 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir (YTB, 2022:141). Bu anlamda, misafir ve konuk işçi tanımlamasından ziyade bir Türk diasporasından bahsetmek daha doğru olacaktır (YTB, 2022:23).

4.2. 2002-2025 Yılları Arasında Türkiye'nin Almanya'daki Türk Diasporasına Yönelik Politikaları

2002 yılındaki seçimlerle beraber Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesi gerek iç politikada gerekse dış politikada çeşitli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Diğer alanlardaki değişikliklerin yanı sıra, yurt dışı Türklere karşı oluşturulan devlet politikaları ve uygulamalarında değişiklerin başında, yurt dışındaki Türk kökenleri insanların Türkiye ile sıkı iş birliği çerçevesinde, siyaset ve ekonominin unsurları olarak doğrudan ve görünür bir şekilde ön plana alınması olmuş; Dışişleri Başkanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi kurumlarla bütüncül bir çizgi oluşturması hedeflenmiştir (Ulusoy, 2016:128). Bu dönemde diasporalara yönelik meydana getirilen politikalarda, diasporalara Türkçenin, Türkiye tarihi, kültürü ve İslamiyet'in öğretilmesi, asimilasyonun engellemesi, Türkiye havası ve ruhunun öğretilerek aşılanması ve içselleştirilmesi amaçlandığı söylenebilir (Ulusoy, 2016:139).

Ülkeler, yurt dışında bulunan diasporalarını önemli görüp onlara dair de çeşitli adımlar atma gereksinimi duymuştur. Diasporalarıyla iletişimin sağlıklı kurulması ve devam etmesi amacıyla kurumlar oluşturmuştur. Arnavutluk, Bosna- Hersek, Endonezya, Polonya gibi ülkeler diasporalara yönelik kurum ve kuruluşları bulunan ülkelere örnek olarak gösterilebilir. Buna ek olarak, dünya genelinde 1992-2012 yılları arasında diasporalara yönelik kurumların sayısı 113'e çıkmıştır (YTB, 2022:8). Bu anlamda diasporaların devletler nezdinde öneminin arttığı söylenebilir. Nitekim, Türkiye'nin de 7 milyona ulaşan yurt dışındaki Türk diasporasıyla daha etkin ve verimli bir şekilde ilişkinin kurulması ve devam ettirilmesi amacıyla bu yönde adımlar atılmasının gerekli olduğu, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının 2024-2028 yılı Stratejik Planında belirtilmiştir (YTB, 2024 :14).

Günümüzde yurt dışında yaşayan Türkler, birden fazla coğrafyada yayılmış halde bulunmaktadır. Bu birden fazla coğrafyaya yayılmış olan yurt dışında yaşayan Türkler sadece bir nitelik ve nedene indirgenmeyecek boyuta erişmiştir. Buna rağmen, diğer çağdaş ülkeler gibi diasporalara özel etkin ve etkili kurumlara sahip olmamamızın yarattığı bir boşluk bulunduğu için, Türkiye de bu eksikliği hissederek gerekli adımlar atmaya başlamıştır (DEİK, 2014:7).

Diasporalara yönelik belirtilen bu önem ve amaç nedeniyle kurumlar oluşturan ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır. Bir Türk diasporası oluşturmak ve yurt dışında yaşayan

Türklerin diaspora bilinci kazanması amacıyla atılan adımlara Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, Diyanet İşleri Başkanlığının yurt dışı kuruluşları ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı kurumları örnek verilebilir (Adıgüzel, 2022:177). Bu kurumlar arasında öne çıkan, 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığıdır. Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş olan, yurt dışında yaşayan Türkleri diaspora olarak gören bu kurumun kuruluşuyla birlikte, Türkiye'nin; özelde Almanya'da yaşayan Türklere, genelde ise, yurt dışında yaşayan tüm Türklere yönelik atılan adımları kurumsallaştırdığı söylenebilir (YTB, 2022:8). Temel amacı ve fonksiyonları arasında diasporaların parçasını ihtiva eden sivil toplum yapılanmalarının eğitilmesi ve diaspora üyelerinin daha etkin ve nitelikli olması için maddi ve manevi olarak onları desteleyip teşvik ederek vizyonlarının genişletilmesi amacını güden YTB, kuruluşuyla birlikte bir nirengi noktasını teşkil etmektedir (Ulusoy, 2016:170).

Nitekim Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Almanya'daki Türkler ve Türk diasporasına yönelik konuşmasında bunu belirtmiştir. Almanya ile Türkiye arasından imzalanan iş gücü anlaşmasının 60. yıl dönümü dolayısıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından Almanya'da düzenlenen programa gönderdiği videolu mesajda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Almanya'daki Türkler ve Türk diasporasıyla ilgili şunları dile getirmiştir (İletişim Başkanlığı, 2025):

> "*Girişimci ve insani diplomasimizi, dış misyonlarımızın sayısını artırmanın yanında ihdas ettiğimiz yeni kurumlarla daha da güçlendirdik. 2010 yılında kurduğumuz Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı bu dönemin en önemli kazanımlarından biridir. 'Güçlü diaspora, güçlü Türkiye' şiarıyla hareket eden Başkanlığımız hayati bir boşluğu doldurmaktadır. Önümüzdeki dönemde gerek Yurtdışı Türkler Başkanlığımız gerekse diplomatik misyonlarımız vasıtasıyla sizlerin yanında olmayı sürdüreceğiz*."

6 Nisan 2010 tarih ve 27544 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 5978 sayılı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 15 Temmuz 2018 tarihli ve 4 sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile yeniden yapılandırılmıştır (YTB, 2024:14). Yeniden yapılandırılan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının görev ve sorumlulukları; yurt dışında yaşayan Türklerle ilgili çalışmalara yaparak, belirlenen sorunların çözümüne yönelik adımlar atmak, soydaş ve akraba topluluklara yönelik kültürel sosyal ve ekonomik bağların güçlendirilmesi için çalışmalar yapmak, gerek uluslararası anlaşmalarla çerçevesinde gerekse kamu kurumlarınca ülkemizde eğitim görmesi uygun olduğu

değerlendirilen öğrencilerin ülkemizde eğitim aldığı sürecin başarılı sonuçlandırılması için esası tespit ederek, bu amaçla kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak olarak belirtilmiştir (YTB, Faaliyet Rapor 2024:12). YTB'nin kurulmasında Türkiye'nin; Almanya'nın Goethe Institut, Birleşik Krallığın British Council, Fransa'nın Instituto Cervantes ve Çin'in Conficius Institute gibi kuruluşları örnek aldığı söylenebilir (Ulusoy, 2016:183).

Buna ek olarak, yurt dışındaki Türler konusu önemli konuların başında geldiğinden, On İkinci Kalkınma Planı'nda izlenecek politikalar açıklanmıştır. On İkinci Kalkınma Planı'nda Türklere yönelik asimilasyon ve ayrımcılık eylemlerine karşı mücadelede kapasitenin geliştirilmesi için destekleneceği, ana dilin muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerekli destekleyici eğitim ve öğretim adımların atılacağı, bu amaçla müfredat, araç, gereç ve insan kaynağının oluşturulacağı, yurt dışında yaşayan Türk gençlerinin Türkçeye dair ilginin artmasına yönelik çalışmalar yapılacağı, Türkçenin seçmeli ders olarak yer alması için girişimlerin teşvik edileceği, Türkçenin de eğitim dili olduğu okul öncesi, ilk ve ortaöğretim gibi çeşitli seviyelerdeki çift dil ile eğitim sunan eğitim kurumları ve programların yaygın hale getirilmesi için müfredat, araç, gereç ve eğitmen desteğinin sağlanacağı, Türklerin istihdamını kolaylaştırmaya yönelik çalışmalar yürütüleceği, çalışma ve sosyal güvenlik haklarına yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerinin yapılacağı, sosyal güvenlik, hak ve menfaatlerinin korunması ve güçlendirilmesi için ikili ve çok taraflı sosyal güvenlik anlaşmalarının yaygınlaştırılacağı belirtilmiştir (SBB, 2023:198).

Yurt dışında yaşayan Türklerle ilgili pek çok atılan adım 2024 yılı Cumhurbaşkanı Yıllık Programı'nda sıralanmaktadır: Yabancı düşmanlığı, nefret söylemi gibi durumlarla karşılaşan yurt dışındaki Türklere yönelik, bilgilendirme faaliyetleri yapıldığı, alan ve saha çalışmaları yapılarak ülke raporları ve rehberler hazırlandığı, bu rapor ve rehberlerin kullanıma sunulmak üzere kamuoyu ile paylaşıldığı, tespit edilen fiziksel ve nefret söylemlerinin kayıt altına alınarak farkındalık oluşturulması için hazırlanan raporların dört dilde yayınlandığı, kamu kurumları aracılığıyla yurt dışında Türk vatandaşlarımızın yaşadığı ülkedeki yerel makamlarla işbirliği yapılarak, meslek eğitimi ve yükseköğretimin önemine yönelik bilinçlendirme çalışmalarının yapıldığı, bu yolla yurt dışında yaşayan Türklerdeki yüksek olan işsizlik oranının azaltılmaya çalışıldığı, gençlik kampları, staj programları, geziler ve buluşmalarla yurt dışında yaşayan genç kuşaklara Türkiye ile ilgili milli, manevi, tarihi ve kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması ve özümsenmeleri için kültürel ve eğitim programlarının düzenlendiği, akademik ve bilimsel çalışmaları desteklemek için burs desteklerinin sağlandığı belirtilmektedir (SBB, 2024:391-392).

Türkiye'nin Almanya'daki Türk diasporasına yönelik başlattığı uygulamaların başında Türkiye'deki seçimlerde oy kullanma hakkının geldiği söylenebilir. Türkiye, Almanya'da ve dünyanın pek çok yerinden yaşayan Türk vatandaşları ve çifte vatandaşlarına Türkiye'deki genel seçimlerde oy kullanma hakkını 2012 yılında tanımıştır. Bu adımla, Almanya'da yaşayan Türk vatandaşları ve çifte vatandaşlığa sahip kişilerin ekonomik, bürokratik, dış politika, eğitim ve diğer alanlardaki taleplerinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından doğrudan muhatap alınması ve istekleriyle beraber hak taleplerinin daha güçlü bir şekilde Türk siyasetinde duyurulması sağlanmıştır (YTB, 2022:61). Oy kullanma hakkının sonucu olarak, Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının, Türkiye ile bağlarının artacağı, Türkiye'ye duydukları aidiyetin güçleneceği ve Türkiye ile olan bağlarının canlı tutulacağı söylenebilir.

Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları ve çifte vatandaşlar, bu hakkın tanınmasından itibaren yapılan her seçimde oy kullanmış olsa da 2023 yılındaki seçimde, birinci turda %53,8 ikinci turda %56,34 katılım oranlarıyla rekor bir katılım sağlanmıştır. Bu sonuçlar da göstermektedir ki, yurt dışına gitmelerinin üzerinden 60 yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, Türk diasporasının Türkiye ile bağları hiçbir zaman kopmamış, aksine giderek daha da güçlenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022: 48). Nitekim, 2023 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi birinci turda 73 ülkede kullanılan 1.774.459 oyun 757.637'si Almanya'daki Türk vatandaşları tarafından kullanmıştır (Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğü, 2023:17-18).

Medyanın gerek göçmenlerin gerekse ulusötesi topluluklar ve diasporaların ana vatanla olan iletişimi sağlamada kritik bir önemi bulunmaktadır. Medya aracılığıyla diaspora üyeleri ana vatanlarıyla ilgili güncel gelişmelerden haberdar olabilmekte, ana vatanla olan bağlarını devam ettirmektedirler (YTB, 2022: 127-128). Türkiye de diaspora üyeleriyle iletişim kanalı vasıtasıyla diaspora üyelerinin güncel gelişmelerden haberdar olmasını sağlamak ve ana vatanla olan bağlarını devam ettirmek amacıyla adımlar atmıştır. Türkiye'nin diaspora medyasına örnek olarak TRT Deutsch verilebilir. 2020 yılında yayın hayatına başlayan TRT Deutsch Almanya'da yaşayan Türklere yönelik özgün videolar, röportajlar, çeşitli görseller ve yazılı haberler üreten yeni medyaya entegre, dijital formatta bir platformdur (YTB, 2022:136). Bu platformu oluşturarak Türkiye, Almanya'da bulunan diasporasıyla sağlıklı ve güçlü bir iletişim kurmayı amaçladığı söylenebilir.

Türkiye'nin yurt dışında bulunan vatandaşlarına, kalabalık bir Türk nüfusu bulundurması sebebiyle Almanya'daki Türk kökenli insanlarına uyguladığı politikalardan bir diğeri ise Mavi Kart uygulamasıdır. Yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları, bulundukları ülkelerde ekonomik, siyasi veya sosyal haklardan daha fazla yararlanmak için Türk

vatandaşlığından çıkarak başka bir vatandaşlığı tercih etmek durumunda kalmaktadır. Bu kişiler vatandaşlığını kaybetse de Türkiye'de belirli haklardan yararlanması için Mavi Kart uygulaması başlatılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2026). Bu şekilde, doğuştan Türk vatandaşlığa sahip olup da izinle vatandaşlığından vazgeçenlerle beraber, 5901 sayısı Türk vatandaşlığının kanunun 28. maddesinde belirtilen bu kişilerin üçüncü dereceye kadar olan alt soyları, milli güvenlik ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı kalmak kaydıyla belirtilen istisnalar dışında Türk vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olabileceklerdir. Bu maddede belirtilen istisnalar ve kısıtlamalar ise, seçme ve seçilme hakkı, muafen araç veya ev eşyası ithal etme hakları, askerlik hizmeti yapma yükümlülüğü, bir kadroya dayalı ve kamu hukuku rejimine tabi olarak asli ve sürekli kamu hizmeti görevinde bulunmamadır. Bu haklar haricinde alt soy, üst soy ve soy bağını belgelendirmesi şartıyla bu kişilere, talep etmeleri halinde, belirli haklar tanıyan Mavi Kart düzenlenebilecektir (Türk Vatandaşlığı Kanunu, 2009).

Bu uygulamayla Türkiye, çeşitli sebeplerle vatandaşlıktan çıkmak durumunda kalan Türk vatandaşlarının, Türkiye ile ekonomik, sosyal ve kültürel bağlarını devam ettirmeyi amaçladığı söylenebilir. Almanya'da çok sayıda Türk vatandaşı veya Türk kökenli insan bulunduğundan bu kanun, bu kişilerle Türkiye arasındaki ilişkinin korunup geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu kanun, ana vatanla olan bağı pekiştirmektedir. Bu kişiler, burada mülk sahibi olabilirler, vize süresi uygulamalarına takılmadan Türkiye'ye giriş çıkış yapıp ikamet edebilirler. Ayrıca bir ikamet izni alma durumunda da kalmamaktadırlar.

5. Sonuç

1960'lı yıllarda başlayan Türkiye'den Almanya'ya işçi göçleri, zamanla devasa bir sayısal büyüklüğe ulaşmıştır. Bu yıllarda başlayan göç, 1973'teki petrol krizine kadar son derece yüksek bir sayıda artmıştır. 1973'ten sonra Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen göçlerde sayısal olarak büyük düşüşler gözlemlenmiştir. Fakat buna rağmen Türklerin Almanya'daki sayısı azalmamış, aksine artmaya devam etmiştir. Bu artışta temel etken aile birleşimidir. 1960'lardan 1973'lü yıllara kadar gerçekleşen göçlerin ana ağırlığını erkekler oluşturmaktayken, giden bireyler de hedefledikleri parayı kazandıktan sonra yurda dönme düşüncesindedirler. Türkiye'deki ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların da etkisiyle giden bireyler, dönmek yerine Almanya'da kalmayı seçmeye eğilimli olmuşlar, aile birleşimi yoluyla eş ve çocuklarını da yanlarına getirmeyi tercih etmeye başlamışlardır. Bu dönemde gerçekleşen göçlerin büyük çoğunluğunu aile birleşimi yoluyla gerçekleşen göçler oluşturmaktadır.

Almanya'ya giden ilk kuşak Türk işçiler, Türkiye'ye geri dönüş yapılacağı düşüncesinde olduklarından toplumsal hayata pek katılmamış, yaşadıkları dil sorunları sebebiyle toplumun dışında durmak durumunda kalmışlardır. Ailelerin de getirilmesiyle Almanya'da doğup büyüyen Türk kökenli kişiler, dil ve kültürel sorunları aşmakta bir önceki kuşağa göre daha avantajlı durumda olmuşlardır. Üçüncü ve dördüncü kuşakların da yetişmesiyle Alman dili ve toplumuna daha entegre bir konuma gelmişlerdir. Bu durumun da etkisiyle siyasal ve sosyal yönden görünürlükleri daha da artar hale gelmiştir. Bu gibi olgular 1990'lardan itibaren de Almanya'daki Türk nüfusunun diaspora haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

2000'li yıllara doğru Almanya'daki Türk nüfusu 2 milyona ulaşırken, bugün 4 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşı sayısının 7 milyon olduğu düşünülerse Almanya'daki Türk sayısı Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla, Türkiye, yurt dışında ikamet eden Türk kökenli bireylere, dünya genelinde ve özelde Almanya'da çeşitli politikalar yürütmektedir. YTB'nin oluşturulması, TRT Deutsch'ın açılması oy hakkının tanınması ve Mavi Kart uygulaması Almanya'daki Türk diasporasına yönelik olarak Türkiye'nin attığı en önemli politik adımlar olarak sayılabilir. Sonuçta, yurt dışında yaşayan 7 milyon Türk kökenli insanın, 4 milyonunun Almanya'da yaşadığı göz önüne alınırsa sayının büyük bir kısmının Almanya'daki Türk veya Türk kökenlilerin oluşturduğu görülebilir. Gelecekte de Almanya'daki Türkler ve diğer ülkelerde yaşayan Türkler, Türkiye için önemini korumaya devam edecektir. Türkiye için bu görmezden gelinemeyecek bir olguya dönüşmüştür. Bu amaçla Türkiye, yurt dışında yaşayan vatandaşlarının çıkarlarını korumaya, onları daha iyi konuma getirilmesine yönelik tedbirler almaya devam etmesi elzemdir. Bu durum hem Türkiye için hem de yurt dışında yaşayan vatandaşları için bir gerekliliktir.

Kaynakça

Abadan-Unat, N. (2019). Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Adıgüzel, Y. (2016). Göç Sosyolojisi, Nobel Yayınevi.

Altan, H. N. Ve Budak, M. M. (2023). '' İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Almanya Göç Politikalarının Dönüşümü''. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(4), 1409-1423.

Bartham, D., Poros, M.V. ve Monforte, P. (2017). Göç Meselesinde Temel Kavramlar, Itır Ağabeyoğlu Tuncay (çev), Hece Yayınları.

Cohen, R. (2008). Global Diasporas An Introduction. 2th Edition, Routledge.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (2011). Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası İçin Öneriler. Erişim adresi: http://www.kafiad.org/alt/deik.pdf

Dışişleri Başkanlığı (2025, 10 Aralık). Mavi Kart (Eski Pembe Kart) Uygulaması. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/mavi-kart-_eski-pembe-kart_-uygulamasi-.tr.mfa

İletişim Başkanlığı (2025, 15 Aralık). Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Almanya'ya Göçün 60. Yılı" programına video mesaj gönderdi. Erişim adresi: https://www.iletisim.gov.tr/ turkce/haberler/ detay/cumhurbaskani-erdogan-almanyaya-gocun-60-yili-programina-video-mesaj-gonderdi

İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü (2024). 2024 İstatistik Yıllığı. Erişim adresi: https://www.iskur.gov.tr/kurumsal/istatistikler/istatistik-yilliklari/

Safran, W. (1991). Diasporas In Modern Societies: Myths of Homeland and Return. Diaspora: A Journal of Transnational Studies. Volume 1, Number 1, 83-89.

SBB (2023). *On ikinci kalkınma planı*. Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2023/12/On-Ikinci-KalkinmaPlani_2024-2028_11122023.pdf

SBB (2025). 2024 Yılı Cumhurbaşkanlığı Programı, Erişim adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/10/2024-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi.pdf

Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğü (2023). 28 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanı Seçimi İkinci Oylama Seçim İstatistikleri Bülteni. Erişim adresi: www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/28Mayis2023CBSecimiIkinciOylamaBulteni.pdf.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). AYTA. Erişim adresi: https://ytb.gov.tr/daireler/yurtdisi-vatandaslar/avrupada-yasayan-turkler-arastirmasi-ayta.

Türk Dil Kurumu (2025, 10 Aralık). Diaspora. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr

Türk Vatandaşlığı Kanunu, Kanun No. 5901 (2009). Resmî Gazete, 27256.

Uluslararası Göç Örgütü (2009). Göç Terimleri Sözlüğü. Erişim adresi: https://publications.iom.int

Ulusoy, E. (2015). Diasporayı yeniden düşünmek: Diaspora teorisi ve Modern Diasporanın Temel Parametreleri. Göç Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.208-228.

Ulusoy, E. (2016). Diasporayı Yeniden Düşünmek Diaspora Teorisi ve Tarihsel Bağlamda Türkiye'nin Diaspora Politikası. Pegem yayınları.

Ulusoy, E. (2017). Diaspora Kavramı ve Türkiye'nin Diaspora Politikalarının Modern Teori Çerçevesinde Sosyo-Politik Bir Analizi. *İnsan ve Toplum*, 7(1), 139-160

Yaldız, F. (2013). Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme ve Tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)* (*18*), 289-318.

Yaprak, A. (2021). Göç ve Entegrasyon Almanya'nın Göç Politikaları, Palet Yayınevi.

YTB (2022). Almanya Türk Diasporası Atlası. Erişim adresi: https://ytb.gov.tr/haberler/almanya-turk-diasporasi-atlasi-kitabi-yayimlandi

YTB (2024). Faaliyet Raporu 2024. Erişim adresi: https://ytb.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar

YTB (2024). Stratejik Plan 2024/2028. Erişim adresi: https://ytb.gov.tr/kurumsal/planlar-ve-raporlar

Çevresel Güvenlik ve Anlatı Pedagojisi: Dede Korkut Destanları Temelli Bir Afet Eğitimi Modeli Önerisi

Environmental Security and Narrative Pedagogy: A Proposal for a Disaster Education Model Based on the Dede Korkut Epics

Muhammet YILDIRIM

Dr. Öğretim Görevlisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, muhammet.yildirim@jsga.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1657-8312

Özet

İklim temelli afetler, kuraklık, orman yangınları gibi çevresel konular ulusal ve uluslararası güvenliğin gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru başlayan güvenlik literatürünün genişlemesi çevrede yaşanan gelişmelerin jeopolitik çatışmaları tetikleyebileceği düşüncesiyle çevresel konuları da gündemine almıştır. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, 1992 Rio de Janeiro Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, 1997 Kyoto Protokolü ve 2015 Paris İklim Anlaşması çevre konusunun uluslararası gündemde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Çevresel tehditlere yönelik mücadele yalnızca teknik kapasiteyle değil; aynı zamanda risk algısı, afet okuryazarlığı ve etik sorumluluk bilincini de içeren bütüncül eğitim yaklaşımlarını gerekli kılmaktadır. Uluslararası literatür incelendiğinde özellikle çevresel tehditlerle mücadele eden kolluk personelinin eğitiminde anlatı temelli öğrenmenin teori ile uygulama arasındaki bağı güçlendirdiği ve mesleki karar alma süreçlerini etkilediği görülmüştür. Bu çalışmada Dede Korkut Destanlarındaki doğa imgeleri (özellikle ağaç ve su) çevresel güvenlik perspektifiyle yeniden okunmakta ve bu imgelerin çevre felaketleri karşısında öğrenci ve yetişkin farkındalığı geliştirmede nasıl araçsallaştırıldığı tartışılmaktadır. Çalışma, anlatı pedagojisinin kolluk personelinin afet eğitiminde kullanılabilirliğini değerlendirmekte ve Dede Korkut Destanları temelli özgün bir eğitim modeli önermektedir. Çalışmada, öncelikle anlatı pedagojisinin kavramsal temelleri ve polis/jandarma eğitimindeki yeri kuramsal olarak ele alınmış; ardından kültürel aktarımın afet bilinci üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bulgular, Dede Korkut'un doğayı yalnız bir fon değil, korunması gereken etik bir özne olarak konumlandırdığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımın, çevresel güvenlik bağlamında afet okuryazarlığını güçlendiren ve görev bilincini etik temelde destekleyen güçlü bir pedagojik çerçeve sunduğu değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgulardan hareketle kolluk personelinin afet eğitiminde kullanılmak üzere anlatı pedagojisine dayalı yeni bir öğrenme modeli önerilmiştir. Uluslararası literatürde anlatı pedagojisinin, güvenlik ve afet eğitimi bağlamında sınırlı biçimde ele alınmış olması çalışmanın özgünlüğünü arttırmaktadır. Önerilen modelin, kültürel değerlerin formel güvenlik eğitimine entegrasyonu yoluyla kriz anlarında sağ duyulu, etik duyarlılığı yüksek, çevresel risklere karşı bilinçli kolluk personeli yetiştirilmesine katkı sunacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet Yönetimi, Anlatı Pedagojisi, Çevresel Güvenlik, Dede Korkut Destanları, Kolluk Eğitimi

Abstract

Environmental issues such as climate-based disasters, droughts, and forest fires occupy a significant place on the agenda of national and international security. The expansion of security literature toward the end of the Cold War integrated environmental concerns, driven by the premise that ecological developments could trigger geopolitical conflicts. Key milestones such as the 1972 Stockholm UN Conference on the Human Environment, the 1992 Rio de Janeiro UN Conference on Environment and Development, the 1997 Kyoto Protocol, and the 2015 Paris Agreement demonstrate the critical standing of environmental issues globally. Addressing environmental threats requires holistic educational approaches that encompass not only technical capacity but also risk perception, disaster literacy, and ethical responsibility. International literature indicates that narrative-based learning—particularly in the training of law enforcement personnel dealing with environmental threats—strengthens the link between theory and practice and influences professional decision-making processes.In this study, nature imagery in the Dede Korkut Epics (specifically trees and water) is re-evaluated through the lens of environmental security, discussing how these images can be instrumentalized to enhance awareness of environmental disasters among students and adults. The research assesses the applicability of narrative pedagogy in the disaster training of law enforcement personnel and proposes an original educational model based on the Dede Korkut Epics. Methodologically, the study first examines the conceptual foundations of narrative pedagogy and its role in police/gendarmerie education theoretically, followed by an evaluation of the impact of cultural transmission on

disaster awareness.Findings reveal that Dede Korkut positions nature not merely as a backdrop but as an ethical subject to be protected. This approach is considered to provide a robust pedagogical framework that strengthens disaster literacy and supports a sense of duty on an ethical basis within the context of environmental security. Based on these findings, a new learning model grounded in narrative pedagogy is proposed for use in the disaster training of law enforcement. The limited attention given to narrative pedagogy within the context of security and disaster education in international literature enhances the originality of this work. It is anticipated that the proposed model will contribute to training law enforcement officers who are prudent in times of crisis, possess high ethical sensitivity regarding their duties, and are conscious of environmental risks through the integration of cultural values into formal security education.

Keywords: *Disaster Management, Environmental Security, Law Enforcement Training, Narrative Pedagogy, Tales of Dede Korkut*

1. Giriş

Kolluk kuvvetlerinin afetlere müdahale süreçlerinde bilgi, beceri ve refleks geliştirmesi, yalnızca teknik bilgiyle değil; kültürel farkındalık, empati ve tarihsel bağlamlarla da desteklenmelidir. Geleneksel afet eğitimleri, çoğunlukla standart prosedürler ve ezber temelli uygulamalara dayanırken; bireyin içselleştirilmiş deneyimlerle öğrenmesini önceleyen yeni yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, anlatı pedagojisi bireysel ve toplumsal hafızaya hitap eden yönüyle ön plana çıkmaktadır. Özellikle Türk kültürünün en önemli sözlü anlatı miraslarından biri olan Dede Korkut Destanları, kolluk personeline afet anlarında liderlik, dayanışma, cesaret, fedakârlık ve kriz yönetimi gibi değerleri aktarabilecek güçlü bir içerik sunmaktadır.

1.1. Dede Korkut Destanları

Dede Korkut Destanları Türk dilinin eşsiz eserlerinden birisi olarak Türk kültürüne ait pek çok nüveyi içinde barındıran bir hazinedir. Türk kültürüne dair ne aranacaksa başvurulacak ilk kaynak olarak karşımıza çıkar. Dede Korkut Destanlarının varlığı Dresden nüshasının bulunması ile anlaşılmıştır. Ardından 1950'lerde Vatikan Nüshası bulunmuştur. 2019 Yılında da Metin EKİCİ tarafından üçüncü bir nüshanın bulunduğu duyurulmuştur. Yeni bulunan bu nüsha bilinen 12 Dede Korkut Destanına yani bir destan ekleyerek bilinen Dede Korkut Destanlarının sayısını 13'e çıkarması açısından kıymetlidir. Günbet nüshasında olaylardan çok tasvirler, sıfatlamalar (epitetler) yer almaktadır (Yıldırım, 2023).

Türk halk edebiyatının gözde eserlerinden biri, belki de birincisi olan Dede Korkut Destanlarında üstün bir dil, etkileyici bir üslup kullanılmıştır (Yıldırım, 2011, s. 8). Şahin (2017) edebi olarak incelendiğinde, Dede Korkut Destanlarının sade cümle yapılarının yanı sıra içerdiği zengin metaforik anlatımla da dikkat çektiğine vurgu yapmaktadır. Özellikle destanda yer alan kahramanlık ve aile bağları temaları, toplumsal dayanışma, cömertlik, onur ve

kahramanlık gibi kavramların tarihsel ve kültürel bir panoramasını sunar (Akyalçın ve Aydoğan, 2019; Dağaşan vd., 2017). Bu yönüyle Dede Korkut Destanları, sadece tarihsel ve edebi bir eser değil, aynı zamanda Türk milletinin geçmişten günümüze taşınan ortak hafızasının, yaşam biçiminin ve değer yargılarının en önemli kaynaklarından biridir. Bununla birlikte Mehmet Kaplan (2004) *"Dede Korkut kitabı'nın Türk kültür tarihi bakımından en kıymetli taraflarından biri, alp tipinin nasıl yetiştirildiğini gösteren sahneleri ihtiva etmesidir."* der (s. 52). Kaplan (2004) edebi metinlerde yer alan tipleri tahlil ederken İslamiyet öncesi dönemleri anlatan destanlarda yer alan kahramanları *"Alp Tipi",* İslamiyet'ten sonraki döneme ait eserlerdeki kahramanları da "Gazi Tipi" olarak adlandırmaktadır. Bu tarihi seyir düşünüldüğünde alplerin ve gazilerin ardından günümüzün kahramanları olarak jandarmamız, polisimiz, askerimiz gelmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde de kolluk personelinin Dede Korkut Destanlarında yer alan kahramanlarla arasında özdeşim kurması pek tabiidir.

Günlük yaşamdan askeri terminolojiye, doğa ile ilişkilerden inanışlara kadar geniş bir yelpazede derin bir bilgi deposu olan Dede Korkut Destanlarını afet ve iklim krizi perspektifinden okumak da pek tabii ki mümkün ve hatta gereklidir.

1.2. Anlatı Pedagojisi

Goodson ve Gill'e (2011) göre anlatı pedagojisi, hikayelerin, kişisel deneyimlerin ve anlatıların öğretme ve öğrenme için merkezi araçlar olarak kullanılmasını vurgulayan eğitici bir yaklaşımdır. Harrelson (2012) da anlatı pedagojisini hikaye anlatımı ve anlatıyı öğrenme sürecine entegre etme yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Anlatı pedagojisinin temel hedeflerinden biri, öğrencilerin yaşamın çeşitli yönlerine dair derinlemesine anlayış ve sezgi geliştirmelerini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, Dede Korkut Destanları gibi kültürel olarak zengin metinlerin eğitim sürecine entegre edilmesi, öğrencilerin hem bireysel gelişimlerine hem de toplumsal bilinçlerine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Toibazar vd. (2025) kültürel miras ve kimliğin korunmasında Kazak destanlarının rolünü inceledikleri çalışmalarında eğitimde hikâye ve destanlar gibi zengin anlatılar kullanılmasının, öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif katılımını sağlamakla kalmadığını aynı zamanda bireysel ve toplumsal belleğin inşasında da önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

1.3. Kolluk Personelinin Eğitiminde Anlatı Eğitimi

Anlatı pedagojisinin polis eğitimi bağlamında uygulanabilirliği, polis kültüründe anlatı yöntemlerinin önemini vurgulayan nitel araştırmalarla da desteklenmektedir. Ryan ve Ollis

(2018), polislikte örtük bilginin açığa çıkarılması amacıyla anlatıya dayalı yöntemlerin benimsenmesini savunurlar. Araştırmaları, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve yansıtıcı öyküleme gibi tekniklerin kullanımıyla polis memurlarının mesleki pratiklerini çözümleyebileceğini, rollerinin karmaşıklıklarını keşfedebileceğini ve daha uyarlanabilir, bağlama duyarlı stratejiler geliştirebileceğini ortaya koyar. Anlatıya dayalı bu yaklaşım yalnızca öğrenme sürecini zenginleştirmekle kalmaz aynı zamanda katılımcıların kişisel deneyimlerle mesleki sorumluluklar arasındaki ilişkiyi eleştirel biçimde değerlendirmesine imkân tanıyarak düşünme üzerine düşünmeyi (refleksivite) de teşvik eder.

Uygulamada, polis eğitiminde anlatı pedagojisinin entegrasyonu, deneyimsel öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla yapılandırılmış etkinlikleri içerir. Eğitim modülleri, deneyimli memurların saha deneyimlerini paylaştığı grup anlatı oturumlarını, tarihsel vaka incelemeleri üzerine rehberli yansımaları ve anlatı temelli çözümleme gerektiren simülasyon senaryolarını kapsayabilir. Bu anlatı paylaşımı ile analitik yansımanın birleşimi, kriz anlarında etkili karar alma için kritik olan temaların ve örüntülerin ayırt edilmesine yardımcı olur. Öğrenmenin somut ve ilişkilendirilebilir deneyimlere dayandırılması, modern polisliğin değerlerini, zorluklarını ve operasyonel stratejilerini daha derinlemesine kavrama olanağı sunar (Ironside, 2005; Ryan ve Ollis, 2018).

Blagov (2024) anlatı pedagojisinin geleneksel ezber temelli öğrenmeden uzaklaştırıp jandarma adaylarını canlı bireysel ve kurumsal öykülerle etkileşime sokarak jandarma kimliği ve sorumluluklarına dair daha derin bir anlayış gelişmelerini sağlama potansiyeline sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kolluk kuvvetlerinin eğitiminde teorik bilgi ile pratik uygulama arasındaki boşluğu kapatmak için anlatı temelli yaklaşımların eğitim sistemine entegrasyonunun önemini vurgulayan Geyzhan (2023), anlatı pedagojisini içeren disiplinlerarası eğitim oturumlarının teori ile uygulamayı birleştirerek jandarmaların görevleri sırasında karşılaştıkları psikolojik stresle başa çıkma becerilerini geliştirdiğini ortaya koymuştur.

1.4. Afet Eğitiminde Kültürel Aktarımın Etkisi

Yücel (2022) kültür aktarımını toplumların afetlere karşı dayanıklılığını artıran önemli bir unsur olarak değerlendirmektedir. Buna göre afet eğitiminde kültürel aktarım, afetlere hazırlıklı olma ve müdahale süreçlerinin yerel hafıza, geleneksel değerler ve toplumsal deneyimlerle zenginleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Konur vd. (2023) afet eğitimini disiplinler arası bakış açısı ile ele alınması gereken bir konu olarak görmüşler ve bu bağlamda

kültür aktarımının afet bilincinin ve hazırlık inancının derinleşmesinde kritik bir rol oynadığını savunmuşlardır. Kültürel aktarımın etkisi yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp, öğretmenlerin ve eğitimcilerin afet eğitiminde disiplinler arası yaklaşımlara önem vermesiyle de ilişkilidir. Ayrıca, sosyal bilgiler ve hayat bilgisi ders kitapları üzerinden yapılan çalışmalar, öğrencilerin afet bilincine yönelik eğitiminin, kültürel aktarım yoluyla hem yerel değerlerin korunması hem de afetlere yönelik farkındalığın artmasını sağladığını göstermektedir (Gökbulut ve Yeniasır, 2023). Alkın (2021) afet yönetimini bütünleşik bir yaklaşımla ele almış ve kültürel aktarımın hem afet öncesi hazırlık aşamasına hem de afet sonrası yeniden yapılanma sürecine entegre edilerek, toplumsal yapının ve kimliğin korunmasına hizmet edeceğini savunmuştur.

Bu araştırma kolluk personelinin afet eğitiminde yeni bir model olarak anlatı pedagojisinden faydalanılabilir mi? Anlatı pedagojisinin uygulanabilirliğinde Dede Korkut Destanları eğitim materyali olarak kullanılabilir mi? Bu doğrultuda, kolluk personeline yönelik yapılandırılmış bir anlatı pedagojisi eğitim modeli önerilebilir mi? Soruları etrafında şekillenmiştir.

1.5. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, yukarıda belirtilen problem cümlesine olumlu yanıt arayarak, anlatı pedagojisinin kolluk personelinin afet eğitimine entegre edilip edilemeyeceğini araştırmak ve bu doğrultuda Dede Korkut Destanlarını temel alan bir eğitim modeli tasarlamaktır. Çalışma kapsamında hem teorik hem uygulamalı düzeyde anlatı pedagojisinin eğitsel değeri ortaya konulacak, ardından kültürel anlatıların- Dede Korkut Destanları özelinde- formal eğitim ortamlarında yapılandırılmış bir biçimde nasıl kullanılabileceğine dair model önerisinde bulunulacaktır.

1.6. Önem

Anlatı pedagojisi, Türkiye'de henüz yeterince teorik çerçevesi çizilmemiş ve sistematik olarak uygulama alanı bulamamış yenilikçi bir eğitim yaklaşımıdır. Ulusal alan yazınında sınırlı sayıda bulunan çalışmaların çoğu, ders dışı etkinlikler ya da informal eğitim ortamlarıyla sınırlı kalmaktadır. Bu da yöntemin potansiyelini sınırlamaktadır. Bu çalışma, anlatı pedagojisinin kurumsal bir eğitim modeli içinde formal olarak yapılandırılabileceğini ortaya koyarak, bu alandaki literatür eksikliğini doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca, önerilen modelin teorik bilgi ile pratik uygulama arasında köprü kurması, kolluk personelinin kriz anlarında daha esnek, bilinçli ve kültürel olarak köklü refleksler geliştirmesine olanak sağlayacaktır. Dede Korkut

Destanları'nın materyal olarak seçilmesi ise, personelin tarihî şahsiyetlerle özdeşim kurarak kendi kültürel kimliği ve değerleriyle bütünleşmiş bir görev bilinci geliştirmesine katkı sunacaktır. Böylece, afet eğitimi hem işlevsel hem de anlam katmanlarıyla daha etkili bir hâle gelecektir.

2. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. "Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir" (Sak vd. 2021, s. 230). Ji (2024) dokümanlar üzerinden yürütülen sistematik analiz süreci sayesinde, veriler arasında örüntüler, temalar ve ilişkiler ortaya koyarak, nitel bulguların kapsamlı bir anlatımının sunabileceğine vurgu yapmaktadır. Bu araştırmada anlatı metni olarak tespit edilen Dede Korkut Destanları üzerinde tekrarlı okuma, kodlama ve yorum aşamalarını içeren sistematik bir nitel analiz gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi sürecinde Dede Korkut Destanları çevresel güvenlik ve afet eğitimi perspektifiyle yeniden okunmuştur. Analiz sürecinde su, ağaç, insan-doğa ilişkisi, dua, beddua ve koruma ifadeleri başlangıç kodları olarak belirlenmiştir. Tekrarlı okumalar sonucunda bu kodların çevresel farkındalık, ekolojik etik ve afet bilinci temaları altında toplandığı görülmüştür. Elde edilen temalar, anlatı pedagojisi bağlamında değerlendirilerek önerilen eğitim modelinin oluşturulmasında kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde afet eğitimi konusunda farkındalık kazandırılması amacıyla yürütülecek anlatı pedagojisi bakış açısı ile hazırlanacak bir modelde kullanılması uygun olduğu öne sürülen Dede Korkut Destanlarında geçen ilgili bölümlere yer verilmiştir.

Dede Korkut Destanları üzerinde gerçekleştirilen doküman analizi sonucunda çevresel güvenlik ve afet eğitimi açısından anlamlı olduğu değerlendirilen çeşitli temalara ulaşılmıştır. Analiz sürecinde özellikle su, ağaç, doğa, dua, beddua ve insan dışı varlıklarla kurulan ilişkiler üzerinde yoğunlaşılmıştır. Dede Korkut destanlarında göze çarpan kültürel ögelerden biri insan dışı varlıklarla yapılan konuşmalardır. Bu, o dönem insanının insan dışı varlıklara da saygı duyduğu, kendisiyle onun arasında bir bağ kurduğu anlamına gelir (Yıldırım,2011, s.35). Dede Korkut Destanlarında insan dışı varlıklara kıymet verildiği, saygı duyulduğu onlara bir değer atfedildiği özellikle kahramanın bu insan dışı varlıklarla konuşmasından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dualarda ve kargışlarda (beddua) bu insan dışı varlıklara yönelen ifadelerin yer

alması da insan dışı varlıklara; doğaya, suya, ağaca ve hayvanlara değer yüklendiğinin onlarla özdeşim kurulduğunun bir kanıtı niteliğindedir.

Elde edilen bulgular, destanlarda doğanın yalnızca olayların geçtiği fiziksel bir çevre olarak değil, korunması gereken etik bir değer olarak ele alındığını göstermektedir. Tablo 1'de özetlenen temalar, Dede Korkut Destanlarının afet okuryazarlığı, çevresel farkındalık ve çevre etiği kazandırma açısından önemli bir eğitim materyali potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Dede Korkut Destanlarında Çevresel Güvenlik Bağlamında Belirlenen Kodlar ve Temalar

Kod	**Tema**
Suyun kutsallığı	Ekolojik etik
Suların kuruması	Afet farkındalığı
Suyun canlı yaşamındaki rolü	Çevresel sürdürülebilirlik
Ağacın kutsallığı	Ekolojik etik
Ağacın kesilmemesi	Çevresel sürdürülebilirlik
İnsan dışı varlıklarla konuşma	İnsan-doğa ilişkisi

3.1. Dede Korkut Destanlarında Su

Dede Korkut Destanlarında su farklı yönleri ile ele alınmış suya farklı anlamlar yüklenmiştir. Suya dair ilk tanımlama; "Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in hasreti su." Şeklinde bir seslenmede görülmektedir. Burada suya inanç temelli bir anlam yüklenmiştir. Yine kendi kendine düşünen Kazan Han; "Su Hak didarın görmişdür, ben bu suyle haberleşeyim didi." bölümünde da suya bir kutsiyet atfedilmektedir. Gökyay (1971) "*Sünni inanaışına göre, Cebab-ı Hak ilk defa suyu yaratmış, bu yaratmış olduğu varlığa nazar kılmıştır."* (s.69) şeklinde açıklamıştır.

"Şahbaz atlar gelüp içtigi su
Kızıl develer gelüp kiçtigi su
Ağ koyınlar gelüp çevresinde yatduğı su
Bağ ve bostanın ziyneti su." bölümünde ise suyun doğa ve diğer canlılar için önemine vurgu yapılmaktadır.

"Akar senin suların Kazılık Tağı,
Akar iken akmaz omsun.
Biter senün otlarun Kazılık Tağı,
Biteriken bitmez olsun.
Kaçar senin geyiklerin Kazılık Tağı,
Kaçariken kaçmaz olsun, taşa dönsün." evladını arayan bir ananının feryadı olarak karşımıza çıkan bu bölümde Kazılık dağına yönelen bir beddua, bir ah vardır ki burada sularının

kuruması dilenmektedir. Suların kurumasının ne denli olumsuz bir durum olduğuna vurgu yapılmaktadır.

3.2. Dede Korkut Destanlarında Ağaç

Dede Korkut Destanlarında ağaç pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Ağaç söz konusu olunca da tıpkı suda olduğu gibi önce inanç bağlamında bir yaklaşım ortaya konmuştur.

"Mekke ile Medine'nin kapusı ağaç
Musa Kelimün asası ağaç" bölümünde bu durum en net şekilde görülmektedir.

"Böyük böyük suların köprisi ağaç
Kara kara denizlerün gimisi ağaç" bölümünde ise insan hayatını kolaylaştıran bir araç olarak vurgulanmıştır.

"Şah- ı merdan Alilün Düldülinün eyeri ağaç
Zülfikarun kınıyile kabzası ağaç" bölümünde hem bir kutsiyet atfetme hem de yiğide kahramana yoldaş olma durumuna vurgu yapılmaktadır. Zira Dede Korkut Destanlarında en öne çıkan er Şah-I merdan Hz. Ali'dir.

"Şah Hasan ile Hüseynun bişigi ağaç" bölümünde ise hem bir kutsiyet aktarımı hem de ağacın hayatımıza daha bebeklikten itibaren girdiği ifadesini ortaya koyan bir yaklaşım vardır.

Dede Korkut Destanları anlatılarının sonunda Dede Korkut ortaya çıkar ve "yöm virir" yani dua eder. Bu duaların bir kısmı aşağıdaki gibidir:

"Kara ölüm geldüginde kiçit virsün. Sağlığ-ile sağınçın devletün Hak artursun. Ol ögdügüm yüce Tanrı dost olubanı meded irsün. Yöm vireyüm hanum: Yirlü kara tağlarun yıkılmasun. Kölgelüçe kaba ağacun kesilmesün, kamın akan Görklü suyun kurımasun, kanatların uçları kırılmasun, çapar iken ağ boz atun büdrimesün, çalışanda kara polad öz kılıcun gedilmesün, dürtişürken ala gönderün ufanmasun, ağ pürçeklü anan yiri behşit olsun, ağ sakallu baban yiri uçmağ olsun, Hak yanduran çırağun, yana tursun, Kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylemesün hanum hey!"

"Yöm vireyim hanum: Karlu kara tağlarun yıkılmasun, körkelüçe kaba ağacun kesülmesün, kamın akan görklü suyun kurımasun, Kadir Tanrı seni namerde muhtaç itmesün, çaparken ağ boz atun büdrimesün, çalışanda kara polad öz kılıcun gedülmesün, dürtişürken ala gönderün uvanmasun, ağ sakallu baban yiri uçmak olsun, ağ pürçeklü anan yire behişt olsun, ahır sonı aru imandan ayırmasun, âmin diyenler dizar görsün, ağ alnunda biş kelime

dua kılduk kabul olsun, Allah viren umudun üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahunuzı adı Görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey!,"

"Yöm vireyim hanum: Yirlü kara tağlarun yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacun kesilmesün, kamın akan Görklü suyun kurımasun, Kadir Tanrı seni namerde muhtac itmesün, ağ alnunda biş kelime dua kılduk olsun kabul, yığışdursun dürişdürsün günahunuzı adı Görklü Muhammed'e bağışlasun hanum hey!"

"Yöm vireyin hanum: Yirlü kara tağlarun yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacun kesilmesün, ağ sakallı baban yiri uçmak olsun, ağ pürçeklü anan yini behişt olsun, ahır sonı aru imandan ayırmasun, ağ alnunda biş kelime dua kılduk kabul olsun, günahunuzı adı Görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey!"

"Yöm vireyim hanum: yirlü kara tağlarun yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacun kesilmesün, Allah viren ümidün üzilmesün, günahızı adı Görklü Muhammed'e bağışlasun hanum hey!"

4. Önerilen Eğitim Modeli: Anlatı Pedagojisi Temelli Uygulama

Anlatı pedagojisi, bireylerin öğrenme süreçlerine kişisel ve kültürel anlatılar aracılığıyla katılımını esas alan, deneyime dayalı bir öğretim yaklaşımıdır. Bu model, bireyin yaşamla kurduğu ilişkiyi anlamlandırmasına, etik değerlere duyarlılığını artırmasına ve karmaşık durumlara yönelik eleştirel farkındalık geliştirmesine katkı sağlar. Bu bağlamda aşağıda sunulan örnek uygulama, özellikle doğaya saygı, ekolojik farkındalık ve afet okuryazarlığı gibi temalar etrafında yapılandırılmıştır.

4.1. Anlatıya Daldırma

Bu ilk aşamada, öğretici tarafından eğitim ortamına kültürel ve tematik olarak zengin bir anlatı materyali getirilir. Önerilen kaynak, Dede Korkut Destanlarıdır. Seçilen metin, katılımcı sayısı kadar çoğaltılarak bireysel olarak dağıtılabilir ya da teknik altyapının uygun olduğu durumlarda akıllı tahta veya projeksiyon cihazı kullanılarak kolektif biçimde yansıtılabilir. Anlatı, bir katılımcı tarafından sesli okunabileceği gibi her katılımcı tarafından sessiz ve bireysel olarak da okunabilir. Bu aşama, katılımcıların anlatı dünyasına duygusal ve bilişsel olarak bağ kurmasını hedefler.

4.2. Etik Yorumlama ve Tartışma

İkinci aşamada, anlatıda yer alan ahlaki mesajlar ve özellikle doğayla kurulan ilişki biçimleri tartışmaya açılır. Katılımcılar, anlatıdaki kahramanın doğaya yaklaşımını, onunla

kurduğu ilişkinin biçimlerini ve bu ilişkinin etik yönlerini birlikte analiz eder. Bu yorumlama süreci, katılımcıların doğaya karşı sorumluluk duygularını geliştirmeyi, çevresel değerlere dair farkındalık kazanmalarını ve etik duyarlılık edinmelerini destekler.

4.3. Analoji ve Güncel Duruma Uyarlama

Bu aşamada katılımcılar, anlatıdaki durum ile günümüzde karşılaşılan çevresel krizler, doğal afetler ya da iklim değişikliği gibi meseleler arasında benzerlikler kurar. Katılımcılar, anlatıdaki kahramanla özdeşim kurarak kendi yaşamlarında karşılaştıkları çevresel sorunları, değer çatışmalarını ya da etik ikilemleri anlatı üzerinden anlamlandırmaya çalışırlar. Bu süreç, hem anlatının dönüştürücü gücünü ortaya koyar hem de katılımcıların güncel meseleler karşısında refleksif bir pozisyon geliştirmelerine olanak tanır.

Bu yapılandırılmış öğretim modeli, yalnızca edebi ve kültürel bir anlatının yorumlanmasını değil, aynı zamanda katılımcıların çevresel etik, doğa ile ilişkili değerler ve afet okuryazarlığı gibi alanlarda bilişsel, duyuşsal ve davranışsal düzeyde gelişim göstermesini amaçlar. Böylece ders yalnızca akademik bir içerik sunmakla kalmaz, aynı zamanda jandarma ve polis adaylarının yaşamla kurduğu ilişkiyi dönüştüren bir öğrenme deneyimine dönüşür.

5. Sonuç

Bu çalışma, kolluk personelinin afetlere müdahale süreçlerinde ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri ve reflekslerin yalnızca teknik eğitimle değil; aynı zamanda kültürel farkındalık, empati ve tarihsel bağlamlarla da desteklenmesi gerektiği varsayımından hareketle kurgulanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı, anlatı pedagojisinin kolluk personelinin afet eğitimine entegre edilip edilemeyeceğini incelemek ve bu doğrultuda Dede Korkut Destanlarını temel alan özgün bir eğitim modeli tasarlamaktır.

Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılarak, Dede Korkut Destanları sistematik bir analize tabi tutulmuş; bu süreçte destanlardaki örüntüler, temalar ve ilişkiler ortaya konulmuştur.

Uluslararası alan yazınındaki çalışmalar, anlatı temelli öğrenmenin teorik bilgi ile pratik uygulama arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğini ve kolluk personelinin eğitiminde uygulanabilir olduğunu teyit etmiştir (Ford, 2003; Rantatalo ve Karp, 2017). Anlatı pedagojisi, öğrenmeyi duyuşsal boyutlarıyla zenginleştiren ve bireylerin deneyim ve değerlerle anlam kurmasını teşvik eden çağdaş bir yaklaşımdır.

Dede Korkut Destanlarının analizi, bu kültürel hazinenin afet okuryazarlığı, risk algısı ve çevre etiği kazandırmada güçlü bir edebî iskelet sunduğunu göstermiştir. Destanlar, kahramanlık, aile bağları, toplumsal dayanışma ve onur gibi değerlerin tarihsel ve kültürel panoramasını sunarak, kolluk personeline kriz yönetimi ve dayanışma gibi değerleri aktarabilecek güçlü bir içerik barındırmaktadır.

Özellikle destanlardaki doğa imgeleri su ve ağaç incelendiğinde, Dede Korkut Destanlarının doğayı edilgen bir fon olarak değil, korunması gereken etik bir özne olarak konumlandırdığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte kahramanın insan dışı varlıklarla konuşması; suya kutsiyet atfedilmesi, doğanın canlılar için önemi vurgusu doğaya verilen değeri ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı, çevre felaketleri (orman yangınları ve kuraklık gibi) karşısında öğrenci ve yetişkin farkındalığı geliştirmede araçsallaştırılabilir. Dede Korkut'un dua ettiği bölümlerde, yurdun refahı ve uzun ömürlülük, "kölgelüçe kaba ağacun kesilmesün" (gölgeli kaba ağacın kesilmesin) ve "kamın akan Görklü suyun kurımasun" (coşkun akan güzel suyun kurumasın) gibi ifadelerle doğrudan doğanın sürekliliğine bağlanmıştır.

Bu bulgulardan hareketle, kolluk personelinin afet eğitiminde kullanılmak üzere anlatı pedagojisine dayalı yeni bir öğrenme modeli önerilmiş, Dede Korkut Destanlarından türeyen kültürel mirasla afet eğitimi bütünleştirilerek yenilikçi bir yaklaşım sunulmuştur. Bu yaklaşım, polis ve jandarma personelinin operasyonel hazırlığını artırmayı değilse de geleneksel kahramanlık değerlerini yeniden canlandırarak dayanıklılık ve toplumsal dayanışma kaynaklarına dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu görüş, afet hazırlığı araştırmalarındaki güncel bulgularla da örtüşmektedir (Starosta, 2024).

,Kaynakça

Akyalçın, N. ve Aydoğan, D. (2019). Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan kalıp sözler üzerine bir değerlendirme. *Homeros, 2*(4), 155–164. https://doi.org/10.33390/homeros.2.017

Alkın, R. C. (2021). Bütünleşik afet yönetimine sosyolojik bakış: Toplumsal yapı, işlev ve temel kavramlar ışığında bir okuma denemesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi, 5*(1), 18-34.

Blagov, M. (2024). The attitude of russian society towards a special gendarme corps at the beginning of the xx century. *Obshchestvo: Filosofiya, Istoriya, Kul'tura,* (6). https://doi.org/10.24158/fik.2024.6.31

Dağaşan, E., Osmanoğlu, D., ve Toksun, S. (2017). Dede korkut Hikâyelerinin Kohlberg'in ahlak gelişim kuramına göre incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 5*(11), 163-181. https://doi.org/10.33692/avrasyad.509646

Ford, R. (2003). Saying one thing, meaning another: the role of parables in police training. *Police Quarterly, 6*(1), 84-110. https://doi.org/10.1177/1098611102250903

Geyzhan, N. (2023). "Pedagogy and psychology in the activities of law enforcement officers: Integration of theory and practice" (Review of the international scientific and practical conference). *Russian Journal of Deviant Behavior, 3*(4), 490–498. https://doi.org/10.35750/2713-0622-2023-4-490-498

Goodson, I. F., & Gill, S. R. (2011). Learning and Narrative Pedagogy. *Counterpoints, 386,* 113–136. http://www.jstor.org/stable/42981367

Gökbulut, B. ve Yeniasır, M. (2023). KKTC'de okutulan hayat bilgisi ile sosyal bilgiler ders kitaplarında afet bilinci ve eğitimi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 7*(2), 29-46. https://doi.org/10.46762/mamulebd.1373624

Gökyay, O. Ş. (1971). Dede Korkut destanlarında İslami unsurlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 19,* 61-82.

Harrelson, K. J. (2012). Narrative Pedagogy for Introduction to Philosophy. *Teaching Philosophy 35* (2):113-141. https://doi.org/10.5840/teachphil201235215

Ironside, P. M. (2005). Teaching thinking and reaching the limits of memorization: Enacting new pedagogies. *Journal of Nursing Education, 44*(10), 441-449.

Ji, Y. (2024). A methodological exploration of document analysis as a qualitative research method. *Korean Association for Qualitative Inquiry, 10*(3), 25-56. https://doi.org/10.30940/jqi.2024.10.3.25

Kaplan, M. (2004). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar-3: Tip tahlilleri*. Dergâh Yayınları.

Konur, K., Vekli, G., Şeyihoğlu, A., Tekbıyık, A., ve Kartal, A. (2023). Afet eğitimi ve disiplinlerarası öğretim: Öğretmenler ne düşünüyor?. *Afet ve Risk Dergisi, 6*(2), 575-596. https://doi.org/10.35341/afet.1247735

Rantatalo, O., & Karp, S. (2017). Stories of policing: The role of storytelling in police students' sensemaking of early work-based experiences. *Vocations and Learning, 11*(1), 161-177. https://doi.org/10.1007/s12186-017-9184-9

Ryan, C., & Ollis, T. (2018). Disembodied police practice: "Keep a lid on it so you can function". *Policy Futures in Education, 17*(2), 266-283. https://doi.org/10.1177/1478210318791679

Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö., ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227-256. https://doi.org/10.33400/kuje.843306

Starosta, D. (2024). Raised under bad stars: Negotiating a culture of disaster preparedness. *Disaster Prevention and Management an International Journal, 33*(5), 613-629. https://doi.org/10.1108/dpm-09-2023-0231

Şahin, N. (2017). Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki metaforlar. *Uluslararası Türk Edebiyatı Kültür Eğitim Dergisi (TEKE), 6*(1), 84–114. https://doi.org/10.7884/teke.3776

Toibazar, A., Dautova, G., Aliyev, Y., Turdali, T., & Zhalgasbayeva, K. (2025). Ethnic narratives in education: The role of Kazakh epics in preserving cultural heritage and identity. *Journal of Ethnic and Cultural Studies, 12*(5), 154-177. https://doi.org/10.29333/ejecs/2414

Yıldırım, M. (2011). Dede Korkut Destanlarının kültürel açıdan incelenmesi ve eğitimde kullanılabilirliği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Yıldırım, M. (2023). Dede Korkut Destanlarının yeni bulunan Gümbet nüshasında yiğit tasviri ve ahilik. İçinde *Sosyal bilimler üzerine araştırmalar-II* (ss. 185–195). Özgür Yayın Dağıtım.

Yücel, G. (2022). Afetten etkilenen yapıların müze olarak kullanımı. *Academic Perspective Procedia, 5*(2), 27-36. https://doi.org/10.33793/acperpro.05.02.961

Su Güvenliği ve Rejim İstikrarı: Amu Derya-Sır Derya Havzalarında Hidropolitik Pazarlık

Water Security and Regime Stability: Hydropolitical Bargaining in the Amu Darya-Syr Darya Basins

Ömer Faruk KARAMAN
Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, omerfaruk.karaman@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0353-9805

Özet

Bu çalışma, Amu Derya ve Sır Derya havzalarında su tahsisi, baraj işletimi ve mevsimsel su salımı etrafında şekillenen hidropolitik pazarlıkları rejim istikrarı perspektifiyle incelemektedir. Temel iddia, Orta Asya'daki su anlaşmazlıklarının yalnızca devletlerarası kaynak paylaşımı sorunu olarak değil, aynı zamanda meşruiyet üretimi, elit koalisyonlarının yönetimi, gıda ve enerji krizlerinin kontrolü ve sosyal huzursuzluğun önlenmesiyle bağlantılı iç siyasal stratejiler olarak okunması gerektiğidir. Çalışmada nitel süreç izleme ve içerik analizi birlikte kullanılmış; resmî açıklamalar, bölgesel kurum belgeleri, güncel raporlar ve literatürdeki tartışmalar üzerinden yukarı havza ve aşağı havza aktörlerinin güvenlik söylemleri karşılaştırılmıştır. Bulgular, aşağı havza ülkelerinin su kıtlığını gıda ve ekonomik güvenlik çerçevesinde, yukarı havza ülkelerinin ise suyu enerji arz güvenliği ve kalkınma söylemi içinde konumlandırdığını göstermektedir. Bu karşılıklı güvenlikleştirme, özellikle kuraklık, üretim şokları ve enerji arz sorunları dönemlerinde pazarlık maliyetlerini artırmaktadır. Çalışma, ortak veri paylaşımı, fayda paylaşımı ve teknik platformların güçlendirilmesini hem bölgesel istikrar hem de iç kırılganlıkların yönetimi açısından gerekli görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Su güvenliği, hidropolitik pazarlık, rejim istikrarı, Orta Asya, su-enerji bağı

Abstract

This paper examines hydropolitical bargaining over water allocation, dam operation and seasonal release schedules in the Amu Darya and Syr Darya basins through the lens of regime stability. It argues that water disputes in Central Asia should not be read merely as interstate allocation problems; they are also embedded in domestic political strategies related to legitimacy, elite coalition management, food and energy crises, and the prevention of social unrest. The study combines qualitative process tracing and content analysis, drawing on official statements, regional institutional documents, recent reports and relevant academic literature. The findings suggest that downstream states tend to frame water scarcity through food and economic security, while upstream states locate water within energy supply security and development narratives. This reciprocal securitization raises the costs of agreement, particularly during droughts, agricultural shocks and energy shortages. The paper concludes that shared data systems, benefit-sharing arrangements and strengthened technical platforms are necessary for both regional stability and the management of domestic vulnerabilities.

Keywords: Water security, hydropolitical bargaining, regime stability, Central Asia, water-energy nexus

1. Giriş

Amu Derya ve Sır Derya havzaları, Orta Asya siyasetinin en yoğun karşılıklı bağımlılık alanlarından biridir. Bölgenin iki büyük nehri yalnızca doğal kaynak akışlarını değil, tarımsal üretim modellerini, hidroelektrik kapasiteyi, kırsal geçim stratejilerini ve devletlerarası pazarlık alanlarını da birbirine bağlar. Bu nedenle su meselesi, klasik anlamda teknik bir yönetim sorunu olmanın ötesine geçerek gıda güvenliği, enerji arz güvenliği, sınır güvenliği ve rejim istikrarı ile iç içe geçmektedir. Sovyet döneminde merkezî planlama altında yürütülen su-enerji değişim düzeni, bağımsızlık sonrasında egemen devletler arasında parçalanmış; yukarı havza ülkelerinin hidroelektrik ihtiyaçları ile aşağı havza ülkelerinin sulama ve tarımsal üretim ihtiyaçları arasında dönemsel gerilimler ortaya çıkmıştır (Wegerich, 2008; Yıldız, 2021).

Bu çalışmanın çıkış noktası, Orta Asya'daki su anlaşmazlıklarının çoğu zaman çatışma-işbirliği ikiliği içinde ele alınmasıdır. Oysa havzadaki pazarlıklar yalnızca devletlerin dış politika önceliklerinden kaynaklanmaz. Suya erişim, kuraklık ve tarımsal üretim şokları aşağı havza ülkelerinde gıda fiyatları, kırsal gelirler ve sosyal huzursuzluk riskiyle; suyun tutulması ve kış aylarında hidroelektrik üretimi ise yukarı havza ülkelerinde enerji yoksulluğu, bütçe baskısı ve kalkınma meşruiyetiyle ilişkilidir (Çiçekli, 2022; Demir & Taşkın Kuveloğlu, 2023). Bu nedenle su pazarlığını anlamak için "kim ne kadar su alıyor?" sorusunun yanında "hangi rejim hangi iç kırılganlığı yönetmeye çalışıyor?" sorusu da sorulmalıdır.

Çalışmanın araştırma sorusu şudur: Amu Derya ve Sır Derya havzalarında su tahsisi, baraj işletimi ve mevsimsel salım takvimleri etrafındaki hidropolitik pazarlıklar, bölge devletlerinin rejim istikrarı kaygılarıyla nasıl şekillenmektedir? Bu soruya verilen temel yanıt, pazarlığın iki düzeyli işlediğidir. Birinci düzeyde devletler, su tahsisi, enerji takası, baraj projeleri ve veri paylaşımı üzerinden birbirleriyle müzakere eder. İkinci düzeyde ise aynı aktörler, iç kamuoyuna meşruiyet üretmek, elit koalisyonlarını dengelemek ve kriz dönemlerinde sosyal huzursuzluğu kontrol etmek için suyu farklı güvenlik söylemleri içinde çerçeveler. Putnam'ın (1988) iki düzeyli oyun mantığı burada doğrudan bir model olarak değil, dış müzakere ile iç siyasal zorunluluklar arasındaki karşılıklı etkileşimi görünür kılan bir analitik sezgi olarak kullanılmaktadır.

1.1. Yöntem, kapsam ve sınırlılıklar

Çalışma nitel süreç izleme ve içerik analizini birlikte kullanmaktadır. Süreç izleme, Sovyet sonrası su-enerji değişim düzeninin çözülmesi, büyük baraj projelerinin siyasal anlamı, kuraklık ve enerji arz sorunları gibi kritik anların pazarlık pozisyonlarını nasıl etkilediğini takip etmek için kullanılmaktadır. İçerik analizi ise resmî söylem, kurum raporları, bölgesel girişimler ve akademik literatürde öne çıkan güvenlik çerçevelerinin karşılaştırılmasına yöneliktir. Kapsam, beş eski Sovyet Orta Asya cumhuriyetini esas almakta; Afganistan'ın Amu Derya üzerindeki artan rolü politika tartışması açısından dikkate alınmakla birlikte çalışmanın ana vaka sınırı dışında tutulmaktadır.

Bu metin, nicel hidrolojik modelleme ya da hukuki uyuşmazlık çözümü analizi yapma iddiasında değildir. Bunun yerine su güvenliği literatürü ile rejim güvenliği yaklaşımını birleştirerek hidropolitik pazarlığın siyasal mantığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu tercih, teknik verilerin önemsiz olduğu anlamına gelmez; aksine, veri şeffaflığı ve ortak izleme

kapasitesi eksik olduğunda teknik belirsizliklerin nasıl siyasal güvensizliğe dönüştüğünü göstermeyi amaçlar (Koç, 2024; OECD, 2025).

2. Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

2.1. Su güvenliği, güvenlikleştirme ve rejim istikrarı

Su güvenliği, en dar anlamıyla yeterli miktar ve kalitede suya erişim olarak tanımlanabilir. Ancak uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları açısından kavram, suyun ekonomik üretim, toplumsal düzen, kamu sağlığı, enerji arzı ve çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini de kapsar. Bu geniş tanım, suyu yalnızca teknik bir altyapı meselesi olmaktan çıkarır ve onu siyasi karar alma süreçlerinin merkezine yerleştirir. Koç'un (2024) vurguladığı gibi su kaynakları yönetimi, iklim değişikliği, altyapı yetersizlikleri, kurumsal kapasite ve finansman sorunlarıyla birlikte ele alınmadığında güvenlik boyutu eksik kalır.

Güvenlikleştirme yaklaşımı, bir meselenin siyasal alandan güvenlik alanına nasıl taşındığını açıklamaya yarar. Buzan, Wæver ve de Wilde'a (1998) göre bir konu, varoluşsal tehdit olarak sunulduğunda ve olağanüstü önlemler meşrulaştırıldığında güvenlikleştirilmiş olur. Orta Asya'da su, bazen gıda krizinin, bazen elektrik kesintilerinin, bazen de ulusal egemenlik ve adalet söylemlerinin parçası hâline gelmektedir. Bu nedenle su söylemi, yalnızca dış tehdidi değil, iç düzeni koruma iddiasını da taşır. Rejim istikrarı açısından bakıldığında, devletlerin su politikaları toplumsal rıza üretme, ekonomik dağıtım mekanizmalarını sürdürme ve iktidar bloklarını bir arada tutma araçlarına dönüşebilir.

Bu kavramsal çerçeve, su güvenliğini insan güvenliği veya çevre güvenliği düzleminden koparmaz; fakat çalışmanın ağırlığı rejim güvenliği üzerindedir. Özellikle otoriter veya yarı-otoriter siyasal yapılarda kaynak dağıtımı, devlet kapasitesi ve meşruiyet birbirini besleyen unsurlardır. Sulama suyunun kesilmesi, tarımsal üretim kaybı ve fiyat artışı aşağı havza yönetimleri için yalnızca ekonomik bir maliyet değil; kırsal hoşnutsuzluk ve yönetsel yetersizlik algısı yaratabilecek siyasi bir risktir. Benzer biçimde yukarı havza ülkelerinde kış aylarında elektrik kesintileri, yönetimin kalkınma vaadini ve enerji egemenliği söylemini zayıflatabilir.

2.2. Sovyet mirası ve su-enerji takasının parçalanması

Sovyet döneminde Orta Asya'daki su-enerji düzeni merkezî planlama ilkeleriyle yürütülüyordu. Yukarı havza cumhuriyetleri olan Kırgızistan ve Tacikistan su kaynaklarının doğduğu coğrafyada yer alırken, aşağı havza cumhuriyetleri olan Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan geniş sulama ağlarına ve pamuk başta olmak üzere tarımsal üretime dayanıyordu.

Merkezî planlama altında yukarı havza cumhuriyetleri yaz aylarında aşağı havzanın sulama ihtiyacını karşılayacak biçimde su salıyor; karşılığında kış aylarında fosil yakıt ve elektrik desteği alıyordu. Bağımsızlık sonrasında bu karşılıklılık hukuken egemen devletler arasında yeniden pazarlık konusu hâline geldi (Sehring, 2009; Wegerich, 2008).

Bu miras iki tür kırılganlık üretti. Birincisi, altyapı ve havza mantığı Sovyet döneminden kalırken, karar alma yetkisi yeni devletlerin ulusal çıkar tanımlarına devredildi. İkincisi, suyun mevsimsel değeri aktörler arasında farklılaştı: Aşağı havza ülkeleri için yaz aylarında sulama suyu kritik öneme sahipken, yukarı havza ülkeleri için kış aylarında hidroelektrik üretimi hayati hâle geldi. Bu mevsimsel çelişki, suyun aynı anda hem enerji hem tarım girdisi olması nedeniyle klasik paylaşım sorunlarından daha karmaşık bir pazarlık alanı yaratmaktadır (UNECE, 2017; EDB, 2022).

Türkçe literatürde Yıldız (2021), Orta Asya'daki su sorununu Sovyet sonrası dağılma, ulusal çıkarların öne çıkması ve Aral Havzası'nın sürdürülemez kullanımı bağlamında değerlendirmektedir. Çiçekli (2022) ise su kıtlığının bölgedeki enerji güvenliği tartışmalarıyla birlikte ele alınması gerektiğini, kuraklığın yalnızca içme ve sulama suyu meselesi değil, hidroelektrik üretimi üzerinden enerji kıtlığı meselesi de olduğunu vurgular. Bu iki vurgu, çalışmanın temel iddiasıyla örtüşmektedir: Orta Asya'da su, tek sektörlü değil çok sektörlü ve çok düzeyli bir güvenlik meselesidir.

3. Hidropolitik Pazarlığın İki Düzeyi

3.1. Aşağı havza rejimleri: gıda güvenliği, tarım ve merkezi kontrol

Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan açısından Amu Derya ve Sır Derya suları sulamalı tarım, kırsal gelirler ve gıda güvenliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Aşağı havza ülkelerinde tarımsal üretimin tarihsel olarak pamuk, buğday ve diğer sulamalı ürünlere dayanması, su tahsisinin yalnızca ekonomik rasyonaliteye değil, aynı zamanda rejimin dağıtım kapasitesine bağlanmasına yol açmıştır. Su kıtlığı, ürün kaybı ve kırsal gelir düşüşü devletin planlama kapasitesini sorgulatabileceği gibi, fiyat artışları üzerinden kentli nüfusun gündelik yaşam maliyetlerini de etkileyebilir.

Bu nedenle aşağı havza rejimleri suyu çoğunlukla gıda güvenliği, ekonomik güvenlik ve toplumsal istikrar söylemleriyle güvenlikleştirir. Bu çerçevede yukarı havza ülkelerinin baraj işletimi veya su tutma kararları, teknik tercihler olmaktan çıkarak aşağı havza ekonomileri üzerinde dışsal bir baskı olarak sunulabilir. Aşağı havza yönetimleri, merkezi kapasiteyi ve kaynak tahsisi üzerindeki denetimi meşrulaştırırken su kıtlığını ulusal dayanıklılık ve üretim

güvenliği meselesi olarak tanımlar. Bu yaklaşım, özellikle kuraklık, tarımsal üretim şoku ve gıda fiyatı artışı dönemlerinde pazarlık pozisyonlarını sertleştirir.

Aşağı havzanın güvenlik söylemi sadece dış aktörlere dönük değildir. İç kamuoyuna verilen mesaj, devletin tarımsal üretimi ve gıda arzını korumak için kararlı hareket ettiği yönündedir. Bu mesaj, rejim istikrarı açısından önemlidir; çünkü su yönetimi başarısızlığı çoğu zaman devlet kapasitesi eksikliği olarak algılanır. Dolayısıyla su kıtlığı, iklimsel ya da teknik bir olay olmaktan çıkar, iktidarın koruma ve dağıtma kabiliyetiyle ilişkilendirilir. Aşağı havza aktörlerinin bölgesel mekanizmalarda öngörülebilir salım takvimleri, kota uyumu ve ortak veri sistemleri üzerinde ısrar etmesi bu siyasal arka planla birlikte okunmalıdır.

3.2. Yukarı havza aktörleri: enerji arz güvenliği ve kalkınma söylemi

Kırgızistan ve Tacikistan açısından temel kırılganlık enerji arz güvenliği ve kalkınma finansmanıdır. Bu ülkeler su kaynaklarının doğduğu yukarı havza coğrafyasında yer alsalar da fosil yakıt açısından aşağı havza komşularına göre daha sınırlı imkânlara sahiptir. OECD'nin (2025) değerlendirmesi, hidroelektriğin elektrik karışımındaki payının Kırgızistan ve Tacikistan'da yüzde 80'in üzerinde olduğunu, buna karşılık Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da çok daha düşük seviyelerde kaldığını göstermektedir. Bu fark, suyun yukarı havza için neden "kış enerjisi" ve "ulusal kalkınma" konusu olarak görüldüğünü açıklar.

Yukarı havza aktörleri bakımından barajlar yalnızca enerji altyapısı değildir; aynı zamanda egemenlik, modernleşme ve kalkınma sembolleridir. Menga'nın (2015) Rogun Barajı üzerine çalışması, Tacikistan'da büyük baraj inşasının ulusal kimlik ve devlet inşası söylemiyle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu tür projeler iç kamuoyuna yalnızca teknik kapasite artışı olarak değil, bağımsız kalkınma iradesi ve dış baskılara karşı direnç göstergesi olarak da sunulur. Bu nedenle yukarı havza rejimleri, suyu tutma veya bırakma kararlarını dış müzakere masasında pazarlık kozu, iç siyasette ise egemenlik ve kalkınma vaadi olarak kullanabilir.

Kırgızistan örneğinde de su-enerji pazarlığı enerji yoksulluğu ve kış aylarındaki arz sorunlarıyla yakından ilişkilidir. Elektrik kesintileri veya ithal enerjiye bağımlılık, yönetimin ekonomik performansı üzerinde doğrudan siyasi baskı yaratır. Bu koşullarda suyun kışın hidroelektrik üretimi için kullanılması, aşağı havzanın yaz sulama beklentileriyle çelişebilir. Böylece aynı su, mevsime ve aktöre göre farklı güvenlik anlamları kazanır: yukarı havzada elektrik ve kalkınma, aşağı havzada sulama ve gıda güvenliği.

3.3. Karşılıklı güvenlikleştirme, bilgi asimetrisi ve pazarlık maliyetleri

Hidropolitik pazarlığı zorlaştıran temel unsur, tarafların aynı hidrolojik olayı farklı tehdit anlatıları içinde yorumlamasıdır. Aşağı havza ülkeleri su salımındaki azalmayı gıda ve ekonomik güvenliğe tehdit olarak görürken, yukarı havza ülkeleri baraj işletimine yönelik itirazları enerji egemenliği ve kalkınma hakkına müdahale olarak algılayabilir. Bu durum, Zeitoun ve Warner'ın (2006) hidropolitik güç ilişkileri üzerine geliştirdiği çerçeveyle uyumludur: sınır aşan sularda pazarlık, yalnızca hukuki eşitliğe değil, söylemsel güç, altyapı kontrolü, finansman kapasitesi ve kurumsal konumlanmaya da dayanır.

Bilgi asimetrisi bu karşılıklı güvenlikleştirmeyi derinleştirir. Nehir akışları, rezervuar seviyeleri, kar erimesi, kuraklık göstergeleri ve salım takvimlerine ilişkin veriler ortak biçimde üretilmediğinde taraflar birbirlerinin niyetlerini en kötü senaryoya göre yorumlama eğilimine girer. Teknik belirsizlik siyasal güvensizliğe dönüştüğünde pazarlık maliyetleri yükselir. Bu nedenle veri şeffaflığı, yalnızca mühendislik verimliliği için değil, güven inşası için de gereklidir (OECD, 2025; World Bank, 2026).

İç siyaset bu maliyetleri daha da artırır. Kuraklık, bütçe daralması, seçim veya protesto riski gibi dönemlerde hükümetlerin dış müzakere alanı daralır. Rejimler, iç kamuoyuna tavizsiz görünme ihtiyacı hissettiklerinde teknik uzlaşılar siyasal olarak pahalı hâle gelir. Milliyetçi, adaletçi veya egemenlikçi söylemler, kısa vadede meşruiyet üretebilir; fakat uzun vadede anlaşmaların esnekliğini azaltabilir. Bu nedenle Orta Asya'daki su pazarlıkları, yalnızca teknik koordinasyon eksikliğiyle değil, iç meşruiyet stratejileriyle de açıklanmalıdır.

4. Kriz Anları, Kurumsal Kapasite ve Politika Çıkarımları

4.1. Kuraklık, üretim şokları ve enerji krizleri

Kriz anları, hidropolitik pazarlığın rejim istikrarı boyutunu en görünür kılan dönemlerdir. Kurak yıllarda aşağı havza ülkeleri sulama suyu, üretim kaybı ve fiyat baskısı nedeniyle daha sert kota ve salım taleplerinde bulunabilir. Yukarı havza ülkeleri ise aynı kuraklık koşullarında rezervuar seviyelerinin düşmesi ve hidroelektrik üretimin azalması nedeniyle kış aylarındaki enerji arzını korumaya çalışır. Böylece kuraklık, tarafların ortak tehdidi olmasına rağmen ortak politika üretimini otomatik olarak kolaylaştırmaz; aksine kısa vadeli iç öncelikler güçlenirse pazarlık alanı daralabilir.

2025 sonunda Tacikistan'da düşük su seviyeleri ve kuru sonbahar nedeniyle elektrik kısıtlamalarının gündeme gelmesi, su-enerji bağının rejim kapasitesiyle ne kadar yakından ilişkili olduğunu gösteren güncel bir örnektir. Reuters'in haberine göre Nurek Hidroelektrik Santrali rezervuar seviyesinin önceki yıla göre belirgin ölçüde düşük olması, kamu kurumları

ve sanayi kullanıcılarını etkileyen tasarruf önlemleriyle sonuçlanmıştır (Reuters, 2025). Bu tür olaylar, yukarı havza ülkelerinin enerji arz güvenliği kaygılarını dış müzakerede neden güçlü biçimde öne çıkardığını açıklamaya yardımcı olur.

Aşağı havza açısından benzer kırılganlık tarımsal üretim ve gıda fiyatları üzerinden gelişir. Sulama suyu zamanında ve yeterli miktarda sağlanamadığında üretim kayıpları sadece çiftçileri değil, devletin kırsal ekonomi üzerindeki denetimini de etkiler. Bu durum özellikle büyük sulama ağlarına ve su yoğun ürün desenlerine sahip bölgelerde önemlidir. Dolayısıyla kuraklık dönemlerinde aşağı havza rejimlerinin suyu merkezi planlama, kırsal kalkınma ve gıda arzı söylemleriyle birlikte ele alması şaşırtıcı değildir.

4.2. Bölgesel kurumlar, ikili anlaşmalar ve dış finansman

Orta Asya'da su yönetimine ilişkin bölgesel kurumsal yapı, Sovyet sonrası dönemde tamamen yok olmamış; ancak kapasite, yaptırım ve güven sorunlarıyla karşılaşmıştır. Interstate Commission for Water Coordination (ICWC), International Fund for Saving the Aral Sea (IFAS) ve Aral Sea Basin Programme gibi mekanizmalar ortak çerçeve üretme açısından önemlidir. Bununla birlikte bu kurumlar, kriz anlarında devletlerin kısa vadeli iç önceliklerini aşabilecek güçlü yaptırım kapasitesine sahip değildir. Bu nedenle çoğu durumda teknik kurumlar, liderler arası siyasi pazarlığın gerisinde kalabilmektedir (Ziganshina, 2023; World Bank, 2026).

Bölgesel kurumların en önemli işlevi, taraflar arasında asgari veri paylaşımı, teknik temas ve proje koordinasyonu zemini sağlamasıdır. Ancak bu işlev, bilgi asimetrisi ve karşılıklı güvensizlik giderilmediğinde sınırlı kalır. Dünya Bankası'nın CAWEP girişimi ve OECD'nin su-enerji koordinasyonu üzerine son değerlendirmeleri, bölgesel işbirliğinin enerji ticareti, su verimliliği, hidroelektrik modernizasyonu ve iklim uyumu alanlarında karşılıklı fayda üretebileceğini göstermektedir (OECD, 2025; World Bank, 2026). Buradaki kritik nokta, işbirliğinin yalnızca "su paylaşımı" değil, "fayda paylaşımı" olarak tasarlanmasıdır.

Dış finansman ve altyapı modernizasyonu pazarlığı hem kolaylaştırabilir hem de karmaşıklaştırabilir. Hidroelektrik projeleri, sulama modernizasyonu ve enerji iletim hatları için uluslararası finansman, tarafların uzun vadeli kapasitesini artırabilir. Ancak finansman koşulları, çevresel etki değerlendirmeleri, borçlanma baskısı ve yatırımın kimin lehine değer üreteceği sorusu yeni pazarlık alanları yaratır. Bu nedenle dış aktörlerin rolü teknik yardım sağlayıcılığının ötesinde, bölgesel güç dengeleri ve rejimlerin iç kalkınma söylemleri üzerinde de etkili olabilir.

4.3. Veri paylaşımı, fayda paylaşımı ve teknik platformların güçlendirilmesi

Çalışmanın politika düzeyindeki ilk sonucu, ortak veri paylaşımının güven inşasının ön koşulu olduğudur. Nehir akışları, rezervuar seviyeleri, kar örtüsü, kuraklık göstergeleri ve planlanan salım takvimleri ortak platformlarda düzenli ve karşılaştırılabilir biçimde paylaşılmadıkça taraflar birbirlerinin niyetlerini şüpheyle yorumlamaya devam edecektir. Bu nedenle veri paylaşımı yalnızca teknik bir ayrıntı değil, pazarlığın siyasal maliyetini azaltan bir kurumsal güven mekanizmasıdır.

İkinci sonuç, fayda paylaşımı yaklaşımının güçlendirilmesidir. Sadoff ve Grey'in (2002) vurguladığı gibi uluslararası nehirlerde işbirliğinin değeri yalnızca suyun miktar olarak bölüşülmesinden değil, nehirden, nehir sayesinde ve nehir ötesinde üretilecek faydalardan kaynaklanır. Orta Asya'da bu yaklaşım, yaz sulaması ile kış enerjisi arasında daha öngörülebilir takas mekanizmaları, elektrik ticareti, ortak altyapı finansmanı ve su verimliliği yatırımları anlamına gelebilir. Huber-Lee ve arkadaşlarının (2023) Sır Derya Havzası için geliştirdiği su-enerji-gıda-ekosistem bağı analizi de işbirliğinin su mevcudiyeti, ekonomik değer ve emisyon azaltımı gibi çoklu faydalar yaratabileceğini göstermektedir.

Üçüncü sonuç, teknik platformların siyasi krizlerden mümkün olduğunca yalıtılmasıdır. Uzman komiteleri, havza komisyonları, ortak erken uyarı sistemleri ve iklim uyum platformları, liderler arası diplomatik gerilim yükseldiğinde dahi iletişimin tamamen kopmasını önleyebilir. Ancak teknik platformların işlevsel olabilmesi için veriye erişim, finansman, ulusal kurumlar arası koordinasyon ve kamuoyuna yönelik şeffaf iletişim gerekir. Teknik mekanizmalar, rejimlerin iç meşruiyet kaygılarını bütünüyle ortadan kaldıramaz; fakat pazarlığı daha öngörülebilir ve daha az sıfır toplamlı hâle getirebilir.

Dadabaev, Sehring ve Djalilova'nın (2023) "Central Asian water neighbourhood" yaklaşımı, Orta Asya'da su ilişkilerinin sadece realist rekabet kalıplarıyla değil, ortak komşuluk, bölgesel kimlik ve karşılıklı öğrenme pratikleriyle de şekillendiğini ileri sürer. Bu yaklaşım, su sorununu tamamen çatışma mantığına indirgememek açısından değerlidir. Ancak bu çalışmanın bulguları, bölgesel komşuluk söyleminin kalıcı olabilmesi için rejimlerin iç kırılganlıklarının da hesaba katılması gerektiğini göstermektedir. İç siyasal maliyetler düşürülmedikçe bölgesel işbirliği söylemi kriz anlarında zayıflayabilir.

5. Sonuç

Amu Derya ve Sır Derya havzalarında su güvenliği, Orta Asya'nın en karmaşık bölgesel yönetişim meselelerinden biridir. Bu çalışma, söz konusu karmaşıklığı üç düzeyde ele almıştır.

İlk olarak, Sovyet döneminden miras kalan su-enerji-tarım bağımlılığı bağımsızlık sonrasında egemen devletler arasında yeniden pazarlık konusu hâline gelmiştir. İkinci olarak, yukarı ve aşağı havza aktörleri suyu farklı güvenlik söylemleri içinde çerçevelemektedir. Aşağı havza ülkeleri suyu gıda güvenliği, tarım ve ekonomik istikrarla; yukarı havza ülkeleri ise enerji arz güvenliği, kalkınma ve egemenlik söylemiyle ilişkilendirmektedir. Üçüncü olarak, bu söylemler iç kırılganlık dönemlerinde sertleşmekte ve bölgesel anlaşmaların maliyetini artırmaktadır.

Çalışmanın temel katkısı, hidropolitik pazarlığın yalnızca devletlerarası kaynak paylaşımı olarak değil, rejim istikrarı ve meşruiyet üretimiyle birlikte analiz edilmesi gerektiğini göstermesidir. Suya ilişkin dış politika pozisyonları, çoğu zaman iç siyasetteki gıda, enerji, fiyat, bütçe ve protesto riskleriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla bir aktörün pazarlıkta sertleşmesi her zaman sadece dış politikada güç gösterisi anlamına gelmez; aynı zamanda iç kamuoyuna kapasite, kararlılık ve koruma mesajı verme ihtiyacından da kaynaklanabilir.

Bu sonuç, Orta Asya'da sürdürülebilir su işbirliğinin teknik çözümlerle sınırlı kalamayacağını göstermektedir. Ortak veri sistemleri, fayda paylaşımı mekanizmaları ve teknik platformlar gereklidir; ancak bunların etkili olabilmesi için rejimlerin iç kırılganlıklarını azaltacak biçimde tasarlanması gerekir. Başka bir ifadeyle, bölgesel su işbirliği yalnızca nehirlere ilişkin bir mühendislik problemi değil, yönetilebilir risk, paylaşılabilir fayda ve kabul edilebilir meşruiyet üretme problemidir. Bu nedenle Orta Asya'da su güvenliği ile rejim istikrarı arasındaki ilişki, gelecek araştırmalar ve politika tasarımları için merkezi bir analitik alan olmayı sürdürecektir.

Kaynakça

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). Security: A new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers.

Çiçekli, M. Y. (2022). Orta Asya'nın enerji kaynakları bağlamında su kıtlığı ve ötesi. SDE Akademi Dergisi, 2(4), 156-173.

Dadabaev, T., Sehring, J., & Djalilova, N. (2023). Central Asian water neighbourhood: A constructivist reconceptualisation of hydropolitics in Central Asia. Water Alternatives, 16(3), 930-948. https://doi.org/10.5281/zenodo.8287145

Demir, D., & Taşkın Kuveloğlu, D. (2023). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde enerji yoksulluğu. Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Dergisi, 1(1), 50-70.

Eurasian Development Bank. (2022). Regulation of the water and energy complex of Central Asia. Eurasian Development Bank.

Huber-Lee, A., Wagner, C., Kemp-Benedict, E., Veysey, J., & Joyce, B. (2023). The value of cooperation under climate change in Central Asia's Syr Darya River: Using integrated water-energy-food-ecosystems nexus tools to inform policy. USAID.

International Crisis Group. (2014). Water pressures in Central Asia (Europe and Central Asia Report No. 233). International Crisis Group.

Khantamirova, İ. (2026, 6 Şubat). Orta Asya'da su ve enerji güvenliği: İklim değişikliği ve bölgesel kırılganlıklar. Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No. 2026/8.

Koç, C. (2024). Su kaynakları yönetiminin geleceği, su güvenliği ve ortaya çıkan sorunlar. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 10(1), 211-223. https://doi.org/10.21324/dacd.1359958

Menga, F. (2015). Building a nation through a dam: The case of Rogun in Tajikistan. Nationalities Papers, 43(3), 479-494. https://doi.org/10.1080/00905992.2014.924489

OECD. (2025). Strengthening the water-energy nexus for a climate-resilient Central Asia. OECD Publishing.

Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. International Organization, 42(3), 427-460. https://doi.org/10.1017/S0020818300027697

Reuters. (2025, December 2). Tajikistan rations power as dry autumn hits hydroelectric plants. Reuters.

Sadoff, C. W., & Grey, D. (2002). Beyond the river: The benefits of cooperation on international rivers. Water Policy, 4(5), 389-403. https://doi.org/10.1016/S1366-7017(02)00035-1

Sehring, J. (2009). The politics of water institutional reform in neopatrimonial states: A comparative analysis of Kyrgyzstan and Tajikistan. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91377-3

UNECE. (2017). Assessment of the water-food-energy-ecosystems nexus in the Syr Darya River Basin. United Nations Economic Commission for Europe.

Wegerich, K. (2008). Hydro-hegemony in the Amu Darya Basin. Water Policy, 10(S2), 71-88. https://doi.org/10.2166/wp.2008.208

World Bank. (2026). Central Asia Water & Energy Program (CAWEP). World Bank.

Yıldız, D. (2021). Orta Asya'da uzaktan kumandalı bir saatli bomba: Su sorunu. Avrasya Dosyası, 12(1), 113-146.

Zeitoun, M., & Warner, J. (2006). Hydro-hegemony: A framework for analysis of transboundary water conflicts. Water Policy, 8(5), 435-460. https://doi.org/10.2166/wp.2006.054

Ziganshina, D. (2023). Water infrastructure in Central Asia: Legal and institutional arrangements. Frontiers in Climate, 5, 1284400. https://doi.org/10.3389/fclim.2023.1284400

Savunma Sanayiinde Yatırım Finansman Modelleri

Investment Financing Models In The Defense Industry

Satılmış GÖKSÜLÜK
Kıdemli Uzman, MKE A. Ş., satilmis.goksuluk@mke.gov.tr
ORCID: 0000-0002-4097-039X

Alper Bilgin TÜMER
Dr., MKE A. Ş., alper.tumer@mke.gov.tr
ORCID: 0000-0003-2540-6640

Özet
Savunma sanayii; yüksek teknoloji, AR-GE süreçleri, yüksek sermaye gereksinimi ve kamu odaklı talep yapısı nedeniyle diğer sanayi kollarından ayrışarak başta mühimmat, insansız sistemler, elektronik alt sistemler, motor teknolojileri ve kritik bileşen üretimine yönelik yatırımlar olmak üzere uzun geri dönüş süresi ve yüksek risk düzeyi sebebiyle özgün finansman modellerine ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmada, savunma sanayiinde yatırım finansmanı; politika temelli kredi mekanizmaları ve ihracat odaklı finansman araçları çerçevesinde incelenerek, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yürütülen Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi (YTAK) Programı ile Türk Eximbank tarafından sunulan ihracat finansmanı araçları analiz edilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenerek, kamu politika belgeleri, mevzuat düzenlemeleri, resmi raporlar ve sektörel veriler doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, YTAK programının teknoloji yoğun yatırımların finansmanında sermaye maliyetini azaltarak yatırım ölçeklenebilirliğini artırdığını göstermektedir. Eximbank desteklerinin ise savunma ihracatında nakit akışı yönetimini kolaylaştırdığı, ülke risklerini azaltarak uluslararası rekabet gücünü desteklediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte teminat yapıları, performans kriterleri ve bürokratik süreçlerin etkin yönetiminin finansman modellerinin başarısı açısından kritik önemde olduğu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, savunma sanayiinde yatırım ve ihracat finansmanının entegre bir yapıda ele alınmasının; teknolojik derinleşme, yerlileşme ve sürdürülebilir ihracat kapasitesinin geliştirilmesi ile yetkinlik kazanma bakımından stratejik önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Anahtar Kelimeler: YTAK, Eximbank, Yatırım Finansmanı, İhracat Finansmanı, Teşvik Politikaları

Abstract
The defense industry differs from other industrial sectors due to its high-technology structure, intensive R&D processes, substantial capital requirements, and demand patterns predominantly shaped by public procurement. In particular, investments in ammunition systems, unmanned platforms, electronic subsystems, engine technologies, and critical component manufacturing require unique financing models because of their long payback periods and high-risk profiles. This study examines investment financing in the defense industry within the framework of policy-based credit mechanisms and export-oriented financing instruments, focusing specifically on the Investment Commitment Advance Loan (YTAK) Program implemented by the Central Bank of the Republic of Türkiye and the export financing instruments provided by Türk Eximbank. The research adopts a qualitative methodology and evaluates public policy documents, legislative regulations, official reports, and sectoral data through document analysis. The findings indicate that the YTAK Program enhances the scalability of technology-intensive investments by reducing capital costs in investment financing processes. Furthermore, Eximbank supports have been found to facilitate cash flow management in defense exports while strengthening international competitiveness through the mitigation of country risks. However, the study also emphasizes that the effective management of collateral structures, performance criteria, and bureaucratic procedures constitutes a critical factor for the success of these financing models. Consequently, the study concludes that addressing investment and export financing in the defense industry through an integrated framework holds strategic importance for achieving technological deepening, localization, sustainable export capacity, and long-term capability development.
Keywords: YTAK, Eximbank, Investment Financing, Export Financing, Incentive Policies

1. Giriş

Ülkelerin ulusal güvenlik kapasitesini doğrudan etkileyen savunma sanayiinde küresel ölçekte artan jeopolitik riskler, bölgesel çatışmalar ve teknolojik dönüşüm süreçleri yatırımların hızlanmasına yol açmıştır (SIPRI, 2024). Özellikle yüksek hassasiyetli mühimmat sistemleri, insansız hava araçları, elektronik harp sistemleri, füze teknolojileri ve ileri malzeme teknolojileri gibi alanlarda yaşanan gelişmeler; savunma sanayiinde yüksek teknoloji odaklı yatırım ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Savunma sanayiinde gerçekleştirilen yatırımlar; yüksek sabit sermaye ihtiyacı, uzun AR-GE ve sertifikasyon süreçleri, kamuya bağımlı talep yapısı ve proje bazlı üretim modeli nedeniyle geleneksel finansman yöntemlerinden farklı özellikler göstermektedir (Aslan & Demir, 2021). Ayrıca, yatırım geri dönüş sürelerinin uzun olması, finansal risklerin yüksekliği ve nakit akışlarının düzensiz yapısı; firmaların uzun vadeli ve düşük maliyetli finansman kaynaklarına erişimini kritik hale getirmektedir.

Türkiye'de son yıllarda savunma sanayiinde yerlileşme ve millileşme politikalarının güçlenmesiyle birlikte sektöre yönelik yatırım hacmi önemli ölçüde artmıştır (Savunma Sanayii Başkanlığı, 2024). Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı koordinasyonunda yürütülen projeler; kamu destekli finansman mekanizmalarının önemini artırmış, stratejik yatırımların teşvik edilmesine yönelik yeni politika araçları geliştirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yürütülen Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi (YTAK) Programı ile Türk Eximbank tarafından sunulan ihracat finansmanı destekleri savunma sanayiinde kritik finansman araçları olarak öne çıkmaktadır.

Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi (YTAK), stratejik sektörlerde üretim kapasitesini artırmak, ithalat bağımlılığını azaltmak ve yüksek katma değerli yatırımları teşvik etmek amacıyla tasarlanmış uzun vadeli ve görece uygun maliyetli bir finansman aracıdır. Savunma sanayiinde mühimmat, insansız otonom araçlar, motor, güç sistemleri, kompozit malzemeler, hassas işleme teknolojileri ve elektronik alt sistemler gibi kritik alanlarda gerçekleştirilen stratejik yatırımlar programdan yararlanabilmektedir. YTAK modelinin ayırt edici yönü; kredinin belirli yatırım taahhütlerine (proje bazlı teşvik belgesine sahip olunması, stratejik öncelikli ürün listesinde yer alması, en az 1 milyar TL yatırım büyüklüğüne sahip olması vb.), performans göstergelerine ve kredi vadesi boyunca izleme mekanizmalarına (inşaat aşamasında 6 aylık, diğer aşamalarda (ekipman yatırımı vb.) yıllık) bağlanmış olmasıdır. Böylece, kamu politika hedefleri ile firma yatırım planları arasında stratejik uyum sağlamayı amaçlamakta;

yatırımın yalnızca finansman ihtiyacını karşılamakla kalmayıp, sektörel dönüşüme katkı sunmasını da hedeflemektedir. Dolayısıyla, sermaye maliyetinin düşürülmesi yoluyla uzun vadeli, yüksek riskli savunma projelerinin fizibilitesi güçlendirilmektedir.

Savunma sanayiinde sürdürülebilir büyüme, büyük ölçüde ihracat performansına bağlıdır. Uzun teslim süreleri ve yüksek tutarlı sözleşmeler, firmaların güçlü bir ihracat finansmanı altyapısına sahip olmasını gerektirmekte olup Türk Eximbank tarafından sunulan sevk öncesi ve sonrası ihracat kredileri, alıcı kredileri ve ihracat kredi sigortası programları, firmaların nakit akışını dengelemekte ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı sağlamaktadır. Özellikle devletler arası savunma tedarik sözleşmelerinde karşılaşılan ülke riski, ödeme vadeleri ve finansman koşulları, Eximbank desteklerini stratejik bir araç haline getirmektedir. Bu sayede firmalar, hem üretim aşamasında finansman sürekliliği sağlamakta hem de yeni pazarlara girişte finansal risklerini yönetebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, savunma sanayiinde yatırım finansman modellerini YTAK Programı ve Türk Eximbank uygulamaları çerçevesinde incelemek; söz konusu finansman araçlarının sermaye yapısı, yatırım ölçeklenebilirliği, ihracat kapasitesi ve sürdürülebilir büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirmektir.

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

2.1. Savunma Sanayiinin Ekonomik ve Stratejik Yapısı

Savunma sanayii, yalnızca ekonomik büyüklüğüyle değil aynı zamanda ulusal güvenlik üzerindeki etkisi nedeniyle de stratejik öneme sahip bir sektör olup geliştirilen teknolojiler; havacılık, uzay, elektronik, yazılım ve ileri malzeme sanayii gibi birçok alana yayılma etkisi göstermektedir (Hartley, 2017). Dolayısıyla, savunma yatırımları teknoloji transferi, yüksek katma değerli üretim ve nitelikli istihdam açısından da kritik rol üstlenmektedir.

Savunma sanayii yatırım süreçleri; yüksek teknoloji yoğunluğu ve AR-GE gereksinimi nedeniyle geleneksel sanayi yatırımlarına kıyasla yatırım geri dönüş süresi daha uzun olmakta; proje bazlı üretim yapısının sonucu olarak finansal riskler artmaktadır. Özellikle kritik alt sistemler, motor teknolojileri, mühimmat üretim tesisleri ve elektronik harp sistemleri gibi alanlarda yatırım maliyetleri oldukça yüksektir.

2.2. Savunma Sanayiinde Finansman İhtiyacı

Savunma sanayiinde finansman ihtiyacının temel nedenleri arasında yüksek sabit sermaye yatırımları, uzun ürün geliştirme süreçleri ve kamu odaklı talep yapısı bulunmaktadır.

Savunma projeleri genellikle uzun vadeli sözleşmeler üzerinden yürütülmekte ve teslim süreleri yıllara yayılmaktadır. Bu durum firmaların güçlü bir nakit akışı yönetimine sahip olmasını zorunlu kılmaktadır.

Savunma sanayiinde kullanılan finansman modelleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmakta olup kamu destekli finansman modelleri ile yatırım risklerinin azaltılarak, sermaye maliyetinin düşürülmesi hedeflenmektedir (Wiggins, 2019).

- Öz kaynak finansmanı,
- Ticari banka kredileri,
- Kamu destekli yatırım kredileri,
- İhracat finansmanı araçları,
- Uluslararası finansman mekanizmaları,
- Kamu-özel sektör iş birliği modelleri.

2.3 Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi (YTAK)

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından yürütülen Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi Programı; stratejik yatırımların desteklenmesi amacıyla oluşturulmuş politika temelli bir kredi mekanizmasıdır (TCMB, 2024). Program kapsamında yüksek teknoloji ve ithal ikamesi sağlayan yatırımlar öncelikli olarak desteklenmektedir.

YTAK Programının temel amaçları şu şekildedir:

- Cari açığın azaltılması,
- İthal bağımlılığının düşürülmesi,
- Yüksek teknoloji üretiminin artırılması,
- Stratejik sektörlerde üretim kapasitesinin geliştirilmesi,
- Katma değerli yatırımların desteklenmesi.

Savunma sanayiinde gerçekleştirilen büyük ölçekli yatırımlar; belirli şartların – *Türkiye'de yerleşik sermaye şirketi statüsünde faaliyet göstermesi, en az 1 milyar TL tutarında yatırım gerçekleştirmeyi planlaması, son mali yıla ait bilançosunda en az 50 milyon TL özkaynak büyüklüğüne sahip olması, Stratejik Öncelikli Ürün Listesi ve Teknoloji Alanları Listesi kapsamında üretim faaliyetinde bulunması ya da stratejik yatırım, proje bazlı yatırım veya Teknoloji Hamlesi Programı çerçevesinde desteklenmeye hak kazanmış olması* – sağlanması halinde YTAK Programından yararlanabilmektedir. Özellikle proje bazlı teşvik sistemine dahil olan yatırımlar için program önemli bir finansman avantajı sunmaktadır.

Programın ayırt edici özelliklerinden biri; finansmanın yatırım taahhütlerine ve performans kriterlerine bağlı olmasıdır. Bu durum kamu politika hedefleri ile özel sektör yatırım planları arasında stratejik uyum sağlamayı amaçlamaktadır (TCMB, 2024).

2.4. Eximbank Finansmanı ve Savunma İhracatı

Savunma sanayiinde sürdürülebilir büyümenin temel unsurlarından biri ihracat kapasitesidir. Özellikle yüksek maliyetli savunma projelerinde ihracat gelirleri; yatırımın sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Türk Eximbank tarafından sağlanan finansman araçları aşağıdaki başlıklarda değerlendirilmektedir:

- Sevk öncesi ihracat kredileri,
- Sevk sonrası ihracat kredileri,
- Alıcı kredileri,
- İhracat kredi sigortası,
- Garanti programları.

Savunma ihracatında ülke riskleri, ödeme vadeleri ve yüksek sözleşme tutarları finansman ihtiyacını artırmaktadır. Eximbank destekleri; firmaların üretim sürecindeki finansman ihtiyaçlarını karşılarken ihracat sürecindeki ticari riskleri de azaltmaktadır. Ayrıca; *İhracatçı olunması veya ihracata yönelik üretim yapılması, doğrudan ihracat yapan firma olunması, imalatçı-ihracatçı olunması, ihracata üretim yapan tedarikçi olunması, döviz kazandırıcı hizmet sunan firma olunması* halinde, Eximbank kredisi kullanılabilmektedir (Türk Eximbank, 2024).

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında savunma sanayiinde yatırım finansman modelleri; kamu politika belgeleri, mevzuat düzenlemeleri, sektörel raporlar ve akademik literatür çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi tercih edilmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türk Eximbank, Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve ilgili kamu kurumlarının yayımladığı resmi raporlar incelenmiştir (TCMB, 2024; Türk Eximbank, 2024; SSB, 2024). Ayrıca savunma ekonomisi, yatırım finansmanı ve ihracat destekleri alanındaki akademik çalışmalar değerlendirilmiştir.

Araştırmada özellikle aşağıdaki başlıklar analiz edilmiştir:

- YTAK Programının finansal yapısı,

- Savunma yatırımlarına etkileri,
- Eximbank ihracat finansmanı araçları,
- Nakit akışı yönetimi,
- Sermaye yapısı üzerindeki etkiler,
- İhracat kapasitesi ve rekabet gücü ilişkisi.

Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve savunma sanayiindeki finansman modellerinin sektörel etkileri yorumlanmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. YTAK Programının Savunma Yatırımlarına Etkisi

Nitel araştırma bulguları, YTAK Programının savunma sanayiinde teknoloji yoğun yatırımların finansmanında önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Özellikle yüksek sermaye gerektiren mühimmat üretim tesisleri, motor üretim altyapıları ve elektronik sistem yatırımlarında düşük maliyetli uzun vadeli finansman imkânı yatırım fizibilitesini güçlendirmektedir.

YTAK Programı sayesinde firmaların sermaye maliyetlerinin düştüğü ve yatırım ölçeklenebilirliğinin arttığı değerlendirilmektedir. Ek olarak, programın performans kriterlerine dayalı yapısı; yatırımların belirli stratejik hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesini teşvik etmektedir (TCMB, 2024).

Ancak, program kapsamında uygulanan teminat mekanizmaları ve bürokratik süreçlerin özellikle orta ölçekli firmalar açısından finansmana erişimi zorlaştırabildiği değerlendirilmektedir. Bu durumun azaltılması için süreçlerin sadeleştirilmesi ve proje değerlendirme mekanizmalarının hızlandırılması önem kazanmaktadır.

4.2. Eximbank Desteklerinin İhracat Kapasitesine Katkısı

Çalışmada elde edilen bulgular, Türk Eximbank tarafından sağlanan kredi ve sigorta mekanizmalarının firmaların uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırdığını göstermektedir (Türk Eximbank, 2024). İhracat kredi sigortası uygulamaları; ülke riski yüksek pazarlarda faaliyet gösteren firmalar açısından önemli bir güvence mekanizması oluşturmaktadır. Ayrıca sevk öncesi ihracat kredileri üretim sürecindeki nakit akışı ihtiyacını desteklemekte; sevk sonrası krediler ise tahsilat süreçlerinin finansal etkilerini azaltmaktadır.

Savunma ihracatında finansman kapasitesi; yalnızca ekonomik değil aynı zamanda diplomatik ve stratejik bir unsur olarak da değerlendirilmelidir. Bu nedenle Eximbank desteklerinin savunma ihracat stratejileri ile entegre biçimde yürütülmesi önem taşımaktadır.

4.3. Entegre Finansman Modeli İhtiyacı

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular; savunma sanayiinde yatırım ve ihracat finansmanının birbirinden bağımsız değil, bütünleşik bir yapıda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yatırım aşamasında YTAK gibi politika destekli kredilerin sağladığı finansman avantajları; üretim kapasitesinin geliştirilmesini desteklemektedir. İhracat aşamasında ise Eximbank destekleri; firmaların uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu iki finansman mekanizmasının entegre biçimde kullanılması, savunma sanayiinde sürdürülebilir büyüme açısından stratejik önem taşımaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirmeler

Yüksek teknoloji yoğunluğu ve stratejik özelliği itibarıyla özgün finansman modellerine ihtiyaç duyan savunma sanayiinde, yüksek sermaye gereksinimi, uzun yatırım geri dönüş süreleri ve proje bazlı üretim yapısı; kamu destekli finansman araçlarının önemini artırmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye'de savunma sanayiinde kullanılan yatırım finansman modelleri; Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi Programı (YTAK) ve Türk Eximbank finansman araçları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, YTAK Programının teknoloji yoğun yatırımların gerçekleştirilmesinde önemli avantajlar sunduğunu; Eximbank desteklerinin ise savunma ihracatının sürdürülebilirliği açısından kritik rol oynadığını göstermektedir.

Savunma sanayiinde finansman modellerinin başarısı; yalnızca kredi hacmine değil aynı zamanda süreç yönetimine, performans kriterlerine ve stratejik koordinasyona bağlıdır. Bu nedenle yatırım ve ihracat finansman mekanizmalarının entegre bir yaklaşımla ele alınmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü artırabilmesi için yüksek teknoloji yatırımlarını destekleyen uzun vadeli finansman modelleri geliştirilmesi; ihracat odaklı kredi ve sigorta sistemlerinin güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Ayrıca, bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi ve finansmana erişimin kolaylaştırılması sektörün sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, stratejik bir savunma sanayii yatırımına (1 milyar TL'lik) ilişkin kredi kullanım parametreleri bütünleşik olarak değerlendirildiğinde YTAK, Eximbank ve Normal Ticari Kredi kapsamında sağlanan maliyet avantajı Tablo 1'de özet biçiminde sunulmaktadır.

Tablo 1. Kıyaslamalı Analize Yönelik Varsayımlar/Parametreler

Parametre	YTAK	Eximbank	Normal Kredi
Faiz	~ %15	~ %22	~ %35
Vade	10 Yıl	6 Yıl	5 Yıl
Geri Ödemesiz Dönem	2 Yıl	1 Yıl	Yok

Tablo 2. Kıyaslamalı Geri Ödeme Tablosu (1 Milyar TL üzerinden)

Kredi Türü	Toplam Geri Ödeme	Finansman Maliyeti	Maliyet Avantajı
YTAK	~ 1,6 Milyar TL	~ 600 Milyon TL	+
Eximbank	~ 1,78 Milyar TL	~ 780 Milyon TL	(180 Milyon TL)
Normal Kredi	~ 2,05 Milyar TL	~ 1,05 Milyar TL	(405 Milyon TL)

Kaynakça

Akgül, A. (2022). Savunma Sanayiinde Finansman Yapıları ve Stratejik Yatırımlar. *Savunma Ekonomisi Dergisi, 8*(2), 45–63.

Aslan, H., & Demir, M. (2021). Türkiye'de Savunma Sanayiinde Yerlileşme Politikaları ve Finansman Mekanizmaları. *Uluslararası Güvenlik Çalışmaları Dergisi, 5*(1), 88–107.

Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. (2024). *Savunma Sanayii Sektör Raporu*. Ankara: SSB Yayınları.

Hartley, K. (2017). *The Economics of Defence Policy: A New Perspective*. London: Routledge.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *Türkiye Sanayi ve Teknoloji Stratejisi*. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayınları.

SIPRI. (2024). *Trends in International Arms Transfers*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.

TCMB. (2024). *Yatırım Taahhütlü Avans Kredisi Uygulama Esasları*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Türk Eximbank. (2024). *Faaliyet Raporu 2023*. İstanbul: Türk Eximbank Yayınları.

Yılmaz, E., & Kaya, B. (2020). İhracat Finansmanı ve Eximbank Desteklerinin Firmalara Etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları, 34*(114), 155–178.

Wiggins, S. (2019). Defense Industry Financing and Strategic Investment Models. *Journal of Defense Economics, 12*(3), 201–224.

Yapısal Şiddetin Kurumsal Yüzü: Türkiye'de Güvenlikçi Devletin Sosyoekonomik Yeniden İnşası (2013-2025)
The Institutional Face of Structural Violence: The Socioeconomic Reconstruction of the Security State in Türkiye (2013-2025)

Sezen Ravanoğlu YILMAZ
Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü,
sravanogluyilmaz@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0417-7236

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin 2013-2025 dönemini kapsayan siyasal ve ekonomik dönüşümünü, güvenlikçi devlet kapasitesinin genişlemesi ile yapısal şiddetin derinleşmesi arasındaki organik bağ üzerinden sorgulamaktadır. Galtung'un (1969) kavramsallaştırdığı yapısal şiddet, burada sadece doğrudan bir fiziksel müdahale değil; toplumsal grupların haklara erişimini ve yaşam şanslarını sistematik olarak daraltan kurumsal bir mekanizma olarak ele alınmaktadır. 2013 Gezi süreciyle başlayan ve 2016 sonrası olağanüstü yönetim pratikleriyle tahkim edilen bu yeni devlet anlayışı, güvenliği sadece bir asayiş sorunu olmaktan çıkarıp, toplumun sosyoekonomik dokusunu yeniden inşa eden temel bir güce dönüştürmüştür. Çalışma, bütçe öncelikleri, kriz göstergeleri ve cezalandırıcı kapasite verilerini 'üçlü okuma' yöntemiyle analiz ederek Türkiye üzerine literatürde hâkim olan 'tek başına baskı' veya 'tek başına kriz' anlatılarının ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Sonuç olarak çalışma, Türkiye'de güvenlikçi devletin yükselişini, eşitsizlikleri stabilize eden ve yapısal şiddeti kurumsallaştıran mali-siyasal bir tercih seti olarak tanımlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapısal şiddet; güvenlikleştirme; cezalandırıcı devlet; sosyal koruma; Türkiye.

Abstract

This study interrogates the political and economic transformation of Türkiye during the 2013-2025 period through the organic link between the expansion of security state capacity and the deepening of structural violence. Structural violence, as conceptualized by Galtung (1969), is treated here not merely as direct physical intervention but as an institutional mechanism that systematically narrows social groups' access to rights and life chances. This new state understanding, which began with the 2013 Gezi process and was reinforced by extraordinary management practices after 2016, has transformed security from being merely a matter of public order into a fundamental force that reconstructs the socioeconomic fabric of society. Methodologically, this paper aims to analyze budget priorities, crisis indicators, and punitive capacity data through a 'triple reading' method, seeking to move beyond the 'repression alone' or 'crisis alone' narratives dominant in the literature on Türkiye. Consequently, the study defines the rise of the security state in Türkiye as a fiscal-political set of preferences that stabilize inequalities and institutionalize structural violence.

Keywords: Structural violence; securitization; punishing state; social protection; Türkiye.

1. Giriş

Devlet şiddetine ilişkin akademik tartışmalar, tarihsel olarak doğrudan fiziksel baskı ve otoriter yönetim biçimleri üzerinde yoğunlaşma eğiliminde olmuştur. Oysa Johan Galtung'un (1969) kavramsallaştırmasıyla yapısal şiddet, bir sistemin kurumsal mimarisi aracılığıyla toplumsal grupların yaşam şanslarını, haklara erişimini ve bedensel-ruhsal bütünlüklerini sistematik olarak daralttığı dolaylı zarar biçimlerini tanımlamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, şiddet yalnızca askeri veya polis güçleriyle sınırlı değil; bütçe kararlarında, kaynak dağılımında, kurumsal önceliklerde ve sosyal koruma rejiminin tasarımında gizlenmiş bir yapısal fenomen olarak da tezahür edebilmektedir. Güvenlik harcamalarının sistematik biçimde artırılması ile eş zamanlı olarak sosyal koruma kapasitesinin aşındırılması, bu ikincil zarar biçiminin en belirgin kurumsal tezahürlerinden birini oluşturmaktadır.

Bu çalışma, söz konusu kavramsal perspektifi Türkiye'nin 2013-2025 dönemine uyarlayarak güvenlikçi devlet kapasitesinin genişlemesiyle yapısal şiddetin derinleşmesi arasındaki organik bağı sorgulamaktadır. Araştırmanın temel sorusu şudur: Türkiye'de güvenlikçi devletin yükselişi, kamu kaynaklarının yeniden dağıtımı ve kurumsal önceliklerin dönüşümü aracılığıyla yapısal şiddeti nasıl kurumsallaştırmaktadır? Bu sorunun yanıtı, yalnızca baskı aygıtlarına değil; bütçe, sosyal koruma ve cezalandırıcı kapasite göstergelerinin birlikte okunmasına dayanan çok boyutlu bir analizle aranmaktadır. Türkiye'de otoriter dönüşümü ele alan çalışmaların ağırlıklı olarak siyasal kurumlar ya da ekonomik kriz göstergeleri üzerinde yoğunlaştığını; ancak bu iki alanı birbirine bağlayan mali-kurumsal mekanizmaların görece ihmal edildiğini gözlemleyen bir boşluk tespiti, bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.

Türkiye'nin 2013-2025 dönemi, bu bağlamda analitik açıdan son derece verimli bir vaka sunmaktadır. 2013 Gezi direnişi, Türkiye siyasetinde güvenlik-refah dengesi açısından yapısal bir kırılma noktasını simgelemekte; devletin toplumsal muhalefetle kurduğu ilişkinin bütçesel, kurumsal ve söylemsel düzlemlerde köklü bir dönüşüme uğradığına işaret etmektedir. 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen olağanüstü hal ise bu dönüşümü olağan demokratik denetim mekanizmalarının askıya alındığı bir hızlandırma sürecine taşımış; güvenlik kapasitesinin olağanüstü hal kararnameleriyle genişletilmesi, söz konusu kurumsal dönüşümü kalıcı bir zemine oturtmuştur (Bedirhanoğlu, Dölek, Hülagü ve Kaygusuz, 2020). Çalışma bu genel çerçeveyi dört alt dönem üzerinde karşılaştırmalı biçimde okumaktadır: 2013-2015 (dönüşüm başlangıcı), 2016-2017 (olağanüstü hal dönemi), 2018-2022 (ekonomik kriz ve güvenlikleşme yoğunlaşması), 2023-2025 (yeni rejim konsolidasyonu).

Çalışmanın özgün katkısı üç düzeyde konumlandırılabilir. Kavramsal düzeyde, yapısal şiddet çerçevesini Türkiye'nin siyasal dönüşüm sürecine uyarlayan ve bu çerçeveyi bütçesel verilerle ampirik olarak besleyen bir analiz denemesi sunulmaktadır. Yöntemsel düzeyde, bütçe öncelikleri, sosyal koruma kapasitesi ve cezalandırıcı kapasite verilerinin eş zamanlı okunduğu 'üçlü okuma' yöntemi, Türkiye literatüründe henüz sistematik biçimde denenmemiş bir araştırma tasarımı olarak önerilmektedir. Ampirik düzeyde ise SIPRI, T.C. Adalet Bakanlığı ve T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı verileri, Boratav'ın (2023) makroekonomik analizi ile Tansel'in (2018) ve Akçay'ın (2018) teorik çerçeveleri birlikte kullanılarak dönemin hem bütçesel hem cezalandırıcı hem de sosyo-politik boyutları haritalanmaktadır.

Çalışma şu sırayla ilerlemektedir: İkinci bölüm yapısal şiddet ve güvenlikleşme kuramlarını ana hatlarıyla ele almaktadır. Üçüncü bölüm yöntembilimsel çerçeveyi

sunmaktadır. Dördüncü bölümde üç mekanizma üzerinden kurumsal bulgular tartışılmaktadır. Beşinci bölüm sonuç ve kuramsal katkıya ayrılmıştır.

Türkiye vakasının karşılaştırmalı literatür açısından taşıdığı değer, yalnızca yerel bir örüntüyü belgelemekten öte bir anlam taşımaktadır. Türkiye; bir yanda NATO üyeliği, AB ile ilişkiler ve uluslararası finans kuruluşlarıyla entegrasyon gibi liberal kurumsal çerçevelerle biçimlenmiş; diğer yanda iç siyasal dönüşüm ve birikim krizinin yarattığı güvenlikleştirme baskısıyla karşı karşıya kalmış bir orta-gelir ülkesi olarak, farklı güvenlikleşme-refah ödünleşimi örüntülerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu gerilim, çalışmada analiz edilen dönemde kurumsal bir çözüme değil; güvenliği sistematik olarak refah karşısında önceliklendiren yapısal bir denge noktasına ulaşmıştır. Söz konusu denge noktasının ampirik olarak haritalanması, Türkiye'yi hem kendi tarihi içinde hem de benzer yollardan geçen başka ülkelerle karşılaştırmalı biçimde değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu nedenle çalışmanın bulguları, salt bir Türkiye analizi değil; güvenlikçi devlet-yapısal şiddet ilişkisinin belirli siyasal ekonomik koşullar altında nasıl gerçekleştiğine ilişkin daha kapsamlı bir teorik tartışmaya katkı olarak konumlandırılmaktadır.

2. Kavramsal ve Teorik Çerçeve

2.1. Yapısal Şiddet: Galtung'dan Kurumsal Analize

Johan Galtung, şiddeti yalnızca aktörler arası doğrudan zarara indirgemeyerek 'kişilerin fiilî ve potansiyel gerçekleşme kapasiteleri arasındaki kaçınılabilir mesafe' olarak tanımlamıştır (Galtung, 1969, s. 168). Galtung bu tanımı, şiddeti üç birbirine eklemlenmiş boyutta kavramsallaştıran analitik bir çerçeveyle geliştirmiştir: bireysel bir faile atfedilebilen doğrudan şiddet; sistemin yapısından kaynaklanan, faili belirsiz ve müdahalesiz gerçekleşen yapısal şiddet; ve önceki iki biçimi doğallaştıran, normalleştiren kültürel şiddet. Yapısal şiddet bu üçlü çerçevede en sinsi biçim olarak öne çıkmaktadır; zira zararın sistematik niteliği, onu hem görünmez hem de mağdurlar tarafından bile kaçınılmaz olarak kabul gören bir gerçeklik biçimine dönüştürmektedir. Bir bütçe kalemi, bir yasal düzenleme ya da bir kurumsal öncelik değişimi, doğrudan müdahale içermeksizin belirli toplumsal grupların yaşam şanslarını sistematik biçimde daraltabilmektedir.

Yapısal şiddet bu tanımda, bir bireyin ya da grubun sağlık, eğitim, güvenlik veya siyasal katılım gibi temel haklara erişimini kısıtlayan sosyal düzenlemelerin kendisinde içkin olan zarar biçimlerini kapsamaktadır. Önemli olan, bu zararın belirli faillere atfedilemez oluşu ve sistemin olağan işleyişinin kendisi tarafından üretilmesidir. Pekiştirici bir boyut olarak, yapısal şiddetin

ürettiği eşitsizlikler çoğu zaman mevcut siyasal ve ekonomik düzenin 'doğal' sonuçları olarak sunulmakta; bu sunum mekanizması, yapısal şiddeti yeniden üreten koşulların sorgulanmasının önüne geçmektedir. Güvenlik harcamalarının artışının yarattığı bütçe baskısı ile sosyal koruma kalemlerinin erimesi, bu türden dolaylı ama sistemik bir zararlanma düzeneğini somutlaştırmaktadır.

Yapısal şiddet çerçevesinin devlet kapasitesi analiziyle buluşturulması, bu çalışmanın teorik özgünlüğünü oluşturmaktadır. Devlet, kaynakları yeniden dağıtma, kurumsal öncelikleri belirleme ve sosyal koruma sisteminin sınırlarını çizme kapasitesine sahip merkezi bir aktör olarak, yapısal şiddetin hem hafifleticisi hem de üreticisi konumunda olabilmektedir. Bu ikinci olasılık, devletin 'beka' ve 'kamu düzeni' söylemleriyle genişleyen güvenlik aygıtına yönelik kaynak tahsisinin sistematikleşmesi durumunda özellikle belirginleşmektedir. Zira bu durumda kaynak tercihlerinin kendisi, toplumsal grupların farklılaşan yaşam şansları üzerinde fiilî bir yaptırım işlevi üstlenmekte; cezalandırıcı kapasitenin genişlemesi, toplumun bir kesimini hem doğrudan hem de caydırıcı mekanizmalar aracılığıyla sistematik biçimde dezavantajlı kılmaktadır.

Türkiye literatüründe yapısal şiddet kavramı, doğrudan baskı biçimleriyle karşılaştırıldığında görece az işlenmiş bir çerçeve olarak kalmıştır. Mevcut çalışmalar ağırlıklı olarak yoksulluk, gelir eşitsizliği ve sosyal dışlanma boyutlarını ele almakta (Buğra, 2008), belirli toplumsal grupların kurumsal dışlanmasına odaklanmakta ya da siyasal iktisat perspektifinden kriz analizleri yapmaktadır (Boratav, 2023). Güvenlikçi devlet kapasitesinin genişlemesiyle yapısal şiddetin bütçesel ve kurumsal üretimi arasındaki bağı sistematik biçimde sorgulayan araştırmalar ise henüz sınırlı düzeyde kalmaktadır (bkz. Tansel, 2018; Bedirhanoğlu, Dölek, Hülagü ve Kaygusuz, 2020). Bu boşluk, yalnızca kavramsal değil; aynı zamanda ampirik bir açıktır. Güvenlik harcamalarının sosyal harcamalarla eş zamanlı okunmasını zorunlu kılan bütünleşik bir analitik çerçevenin Türkiye için geliştirilmemiş olması, bu çalışmanın doldurmayı hedeflediği boşluğu tanımlamaktadır.

Yapısal şiddetin analitik gücü, tam da bu görünmezlik özelliğinde yatmaktadır. Bütçe kesintisi, cezaevi kalabalığı ya da sosyal yardım dağıtımındaki eşitsizlikler; doğrudan bir fail, açık bir niyet ve belirgin bir mağdur zinciriyle ilişkilendirilemediğinde siyasal bir sorun olarak değil, yönetimsel bir kaçınılmazlık olarak çerçevelenebilmektedir. Galtung'un (1969) kavramsallaştırmasında kültürel şiddetin yapısal şiddeti meşrulaştırdığı iddiası, tam da bu süreçte devreye girmektedir: Ulusal güvenlik söylemi, bütçesel önceliklerin sorgulanmasını vatan karşıtlığı ya da tehdit algısıyla irrasyonel bir bağdaşıklık içine hapsederken; sosyal

harcama kısıtları ise küresel rekabetçilik, mali disiplin ve kalkınma söylemleriyle normalleştirilmektedir. Bu normalleştirme mekanizması, yapısal şiddeti üreten koşulların yeniden üretimini güvence altına almakta ve dolayısıyla yapısal şiddetin çözümü için gerekli koşulları — kolektif örgütlenme, siyasal baskı ve kurumsal hesap sorma — sistematik biçimde zayıflatmaktadır. Türkiye'nin 2013-2025 döneminde bu normalleştirme sürecinin nasıl işlediğini izlemek, söz konusu nedenselliği açıkça göstermektedir.

2.2. Güvenlikleştirme Kuramı ve Devlet Kapasitesinin Yeniden Konfigürasyonu

Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi (Buzan, Wæver ve de Wilde, 1998), belirli meselelerin olağan siyasi tartışmanın dışına çıkarılarak varoluşsal tehdit olarak konumlandırıldığı söylemsel-pratik süreçleri tanımlamaktadır. Bu çerçevede bir meselenin 'güvenlikleştirilmesi', yalnızca söylemsel bir etiketleme değil; olağandışı araçların, hızlandırılmış karar süreçlerinin ve genişletilmiş devlet kapasitesinin meşrulaştırılmasını mümkün kılan bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Teorinin merkezi argümanına göre güvenlikleştirme, aktörlerin belirli referans nesnelerini varoluşsal tehdide karşı savunulması gereken değerler olarak çerçevelemesiyle başlar ve bu çerçevelemenin yeterli bir kitle tarafından kabul görmesiyle kurumsal bir gerçekliğe dönüşür. Türkiye bağlamında, 2013 sonrasında ivme kazanan güvenlikleştirme süreci yalnızca söylemsel bir kurgu olmaktan çıkmış; bütçe yapısında, kurumsal kapasitede ve yasal çerçevede somut dönüşümlere yol açmıştır (Bedirhanoğlu vd., 2020). Güvenlikleştirme söyleminin olağan siyasi tartışmayı devre dışı bırakma kapasitesi, bütçe kararlarının demokratik denetimini de önemli ölçüde sınırlamaktadır; bu durum, güvenlikçi harcama artışlarının kamuoyu ya da yasama organı tarafından sorgulanmasının önüne geçen bir meşruiyet kalkanı işlevi üstlenmektedir.

Wacquant'ın (2009) 'cezalandırıcı devlet' kavramsallaştırması bu analize ikinci bir teorik katman eklemektedir. Wacquant, neoliberal dönüşüm sürecinde refah devletinin zayıflamasıyla ceza ve denetim kapasitesinin genişlemesi arasında yapısal bir telafi ilişkisi olduğunu öne sürmektedir. Bu argümana göre neoliberal yönetim, bir yanda sosyal hakların gerilemesinin yarattığı huzursuzluk ve düzensizliği; diğer yanda ceza-infaz sisteminin genişletilmesiyle yönetmeye çalışmaktadır. Wacquant bu ilişkiyi Anglo-Amerikan bağlamında geliştirmiş olsa da, refah-ceza ödünleşiminin temel mekanizması farklı siyasi konjonktürlere uyarlanabilir niteliktedir; zira birikim krizinin yarattığı sosyal huzursuzluğun güvenlik söylemleri ve zorla yönetim pratikleriyle yönetilmesi, pek çok otoriter neoliberal bağlamda gözlemlenebilen yapısal bir tercihler setini oluşturmaktadır. Türkiye vakası, bu nedenle Wacquant'ın modelinin kavramsal sınırlarını test eden ve genişleten bir örnek olarak da

değerlendirilebilir; zira Türkiye'de yaşanan dönüşüm, Anglo-Amerikan bağlamdan farklı olarak kalıcı bir olağanüstü hal mantığıyla derinleştirilmiştir.

Türkiye özgülünde, Tansel'in (2018) otoriter neoliberalizm analizi güvenlikleşme ile sermaye birikim krizinin eklemlenmesini somutlaştırmaktadır: Yönetim koalisyonu, birikim krizinin oluşturduğu meşruiyet boşluğunu güvenlik söylemleri ve zorla yönetim pratikleriyle kapatmaya çalışmakta; bu süreçte otoriter dönüşüm, ekonomik zorunluluğun siyasal ifadesi haline gelmektedir. Tansel'e göre Türkiye örneği, otoriter eğilimin yalnızca yöneticilerin tercihinden değil; küresel sermayenin dayattığı kemer sıkma politikalarının toplumsal maliyetini yönetme zorunluluğundan da beslendiğini göstermektedir. Akçay'ın (2018) neoliberal popülizm çerçevesi de bu tespiti tamamlar nitelikte olup, büyüme krizinin yarattığı yeniden dağılım baskısının seçici siyasal transferler ve güvenlikçi kaynak yönlendirmeleriyle yönetilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de devlet-sermaye ilişkilerini ve sosyoekonomik kriz yönetimini ele alan bu çalışmalar (Tansel, 2018; Akçay, 2018; Bedirhanoğlu vd., 2020), güvenlikçi devletin yalnızca siyasi bir tercih olmadığını; birikim rejiminin krizini yönetme kapasitesindeki yapısal kısıtlarla da beslendiğini göstermekte ve güvenlikleşmeyi ekonomik bir hegemonya aracına dönüştüren mali-siyasal mekanizmaları çözümlemede analitik bir derinlik sağlamaktadır.

Bu teorik çerçevenin bir araya getirilmesi, mevcut çalışma için üç analitik sonuç doğurmaktadır. Birincisi, Türkiye'deki dönüşüm; doğrudan baskı araçları (yargısal operasyonlar, güvenlik harcamaları) ile dolaylı yapısal mekanizmalar (sosyal koruma kapasitesinin erimesi, seçici yardım dağıtımı) arasındaki eş zamanlı işleyişten beslenmektedir. İkincisi, bu mekanizmalar salt iktisadi rasyonalite ya da salt siyasal tercihten değil; birikim kriziyle siyasal meşruiyet krizinin kesiştiği yapısal bir kırılma noktasından kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü, söz konusu sürecin kurumsal derinliği — yani yalnızca söylemsel değil, bütçesel ve örgütsel düzeylerde de gerçekleşmiş olması — onu geçici bir siyasal konjonktürün ürününden çok, yapısal olarak sabitlenen bir yönetim rejimi haline getirmektedir. Bu üç sonuç, takip eden bulgular bölümünün analitik çerçevesini oluşturmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışma nitel ve nicel veri kaynaklarını birleştiren bir 'üçlü okuma' yöntemi benimsemektedir. Üçlü okuma yöntemi, tek bir veri kaynağı ya da analiz boyutunun yanıltıcı biçimde kısmi bir tablo sunma riskini azaltmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu yöntemde üç veri seti eş zamanlı ve karşılıklı referans ilişkisiyle analiz edilmektedir: (1) bütçe öncelikleri ve

fonksiyonel harcama dağılımı, (2) sosyoekonomik kriz göstergeleri ve sosyal koruma kapasitesi, (3) cezalandırıcı kapasite verileri. Bu üç veri setinin birlikte okunması, ne yalnızca bir ekonomik kriz analizi ne de yalnızca bir baskı rejimi analizinin yakalayabileceği kurumsal dönüşümün bütünsel resmini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bütçesel verilerin tek başına güvenlikleşme artışını açıklamaya yetmeyeceği, cezaevi verilerinin tek başına baskı rejimini göstermekte sınırlı kalacağı ve sosyal harcama verilerinin tek başına refah gerilemeyi ölçemeyeceği görüşünden hareketle, üç veri setinin eş zamanlı hareketi analitik açıdan zorunlu kılınmaktadır.

Birincil veri kaynakları şunlardır: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı bütçe gerçekleşme raporları (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2026), Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI] askeri harcamalar veri tabanı (SIPRI, 2026), T.C. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü istatistikleri (T.C. Adalet Bakanlığı, 2026), TÜİK sosyal harcama ve yoksulluk göstergeleri ile Boratav'ın (2023) derlediği makroekonomik kriz verileri. Bu kaynaklar, dört dönemlik (2013-2015, 2016-2017, 2018-2022, 2023-2025) karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirilmektedir. Dönemlendirme, Türkiye siyasal ekonomisinin kırılma noktalarına duyarlı biçimde kurgulanmış olup analitik bir dönemsellik iddiası değil; betimleyici bir sınıflandırma amacı taşımaktadır.

İkincil veri kaynakları olarak Tansel (2018), Akçay (2018), Bedirhanoğlu vd. (2020) ve Wacquant (2009) gibi teorik çalışmalar ile Yörük'ün (2012) sosyal yardım siyasetine ilişkin ampirik analizi, bulguların yorumlanmasında çerçeveleyici işlev üstlenmektedir. Karma yöntem yaklaşımı, nicel bütçe ve cezaevi verilerinin nitel ve teorik literatürle bütünleştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Yöntemsel sınırlılıklar açısından belirtmek gerekir ki bütçe verilerinin fonksiyonel sınıflandırması, farklı dönemlerde değişiklik gösterebildiğinden uzun dönemli karşılaştırma güçlükler içermektedir. Özellikle güvenlik harcamalarının tanımı, NATO kriterleriyle Türkiye'nin ulusal bütçe sınıflandırması arasındaki metodolojik farklılıklar nedeniyle SIPRI ve SBB verileri arasında tutarsızlıklar doğabilmektedir; bu çalışmada SIPRI verileri esas alınmış, ulusal bütçe verileri tamamlayıcı bir referans olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışma, kovaryans ve eş zamanlılık ilişkilerini saptamayı hedeflemekte; güvenlikçi kapasite genişlemesinin yapısal şiddeti mekanik olarak ürettiğini değil, sistematik olarak kolaylaştırdığını ve şiddetlendirdiğini iddia etmektedir. Nedensellik zincirinin tamamını kapatacak birincil saha verisi ya da derinlemesine niteliksel araştırma bu çalışmanın kapsamı

dışında kalmaktadır; bu durum, sunulan bulguları daha kapsamlı karma yöntemli araştırmalar için bir başlangıç çerçevesi olarak konumlandırmaktadır.

Bu yöntemsel tasarımın epistemolojik gerekçesi, yapısal şiddetin kendine özgü görünmezlik özelliğinden kaynaklanmaktadır. Galtung'un (1969) vurguladığı üzere yapısal şiddet, doğrudan bir fail-mağdur ilişkisi kurulamaması nedeniyle standart sosyal bilim yöntemleriyle ölçülmesi güç bir olgudur. Bu güçlük, tekil bir veri setine dayalı açıklamaların parçalı bir tablo sunma riskini artırmaktadır. Örneğin yalnızca bütçesel verilere bakıldığında savunma harcamalarındaki artış, uluslararası güvenlik koşullarına atfedilebilir; yalnızca cezaevi verilerine bakıldığında nüfus artışı terör olaylarıyla açıklanabilir; yalnızca sosyal harcama verilerine bakıldığında gerileme ise küresel mali kısıtlarla gerekçelendirilebilir. Oysa üç veri setinin eş zamanlı hareketi, her bir veri setini tek başına makul kılan açıklamaların tutarlılığını sorgulamayı mümkün kılar: Söz konusu örüntüler birbirinden bağımsız mı gerçekleşmekte, yoksa kurumsal bir öncelikler mantığı tarafından mı yönlendirilen birbiriyle eklemlenmiş süreçler midir? Üçlü okuma, bu soruya yanıt aramak için zorunlu analitik araç olarak önerilmektedir.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Bütçesel Kayma: Refahtan Güvenliğe

Türkiye'nin savunma ve güvenlik harcamalarının GSYH'ye oranı incelendiğinde, 2013-2025 döneminde belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. SIPRI (2026) veri tabanına göre söz konusu oran dönem içinde kayda değer biçimde yükselmiştir; 2015'te GSYH'nin %1,85'ine gerileyen savunma harcaması payı, 2016 sonrası istikrarlı bir artış kaydetmiş; 2020'de %2,77 düzeyine, 2024'te ise %1,9'a ulaşmıştır. Dönem bütününde (2015-2024) mutlak harcama değerleri %110 oranında artmıştır (SIPRI, 2026). Bu veriler, Türkiye'nin NATO ortalamasının altında seyreden savunma harcaması oranını kısa sürede ittifak hedefine yaklaştırma sürecini yansıtmakla birlikte; mevcut çalışma açısından asıl analitik ilgi, yalnızca harcamanın büyüklüğünde değil, bütçe içindeki fonksiyonel önceliğin yapısal dönüşümünde yatmaktadır. Savunma ve güvenlik harcamalarındaki artışın, bu dönemde sağlık ve eğitim gibi temel sosyal hizmetlere yönelik bütçe artışlarını kalıcı biçimde aştığı; dolayısıyla bir öncelik hiyerarşisi değişikliğinin gerçekleştiği değerlendirilmektedir.

Söz konusu kaynak transferinin asıl önemi, eş zamanlı sosyal harcama baskısıyla birlikte değerlendirildiğinde netleşmektedir. Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı makroekonomik kriz sarmalı (Boratav, 2023) ile neoliberal popülist yönetim stratejisinin (Akçay, 2018)

bileşimi, sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi temel kamusal mal kategorilerindeki reel harcamaları kısıtlamış; bu kısıtlama özellikle hane düzeyinde kırılgan kesimleri orantısız biçimde etkilemiştir. Türkiye'de enflasyonun 2018-2022 döneminde %80'i aşan seviyelere ulaşmasıyla birlikte, sosyal transferlerin reel satın alma gücü önemli ölçüde gerilemiş; TÜİK verilerine göre bu dönemde hane gelirlerinin alt dilimlerinde yaşanan reel kayıplar, üst dilimlere kıyasla çok daha belirgin bir seyir izlemiştir. Yapısal şiddet perspektifinden bakıldığında bu tablo, kaynak transferinin sosyal tampon mekanizmalarını aşındırarak toplumsal riski tabana yayan bir kurumsal tercihler setine işaret etmektedir.

Bütçesel öncelik değişiminin kurumsal tezahürü, yalnızca harcama kalemleri üzerinden değil; aynı zamanda kurumsal kapasite ve personel yapısındaki dönüşümler üzerinden de izlenebilmektedir. Bedirhanoğlu vd.'nin (2020) çözümlediği devlet yeniden yapılanması sürecinde, güvenlik aygıtının kapasitesi hem personel hem de teknolojik donanım açısından 2013 sonrasında sistematik biçimde genişletilmiştir. Öte yandan sosyoekonomik krizlerin yönetiminde evrensel refah araçlarının yerini giderek seçici telafi yöntemlerinin aldığı görülmektedir (Tansel, 2018). Bu çerçevede 2013-2025 döneminin bütçesel anatomisi, güvenlik ile refahın yapısal olarak rekabetçi birer öncelik haline geldiğini; bir alana yapılan ilave yatırımın hem sembolik hem de mali düzeyde diğerini sınırladığını ortaya koymaktadır. Güvenlikçi bütçesel kaymanın dolaylı etkisi, yalnızca harcanan paranın miktarıyla değil; harcamanın hangi kurumsal kapasiteleri güçlendirip hangilerini zayıflattığıyla ölçülmelidir.

Dönemsel karşılaştırma bu tablonun evrimini daha da netleştirmektedir. 2013-2015 döneminde güvenlik harcamalarındaki artış, henüz büyük çaplı bir sosyal kısıtmayla eş zamanlı değildir; ancak kurumsal kapasite genişlemesinin temelleri bu dönemde atılmaktadır. 2016-2017 olağanüstü hal döneminde ise bütçesel önceliğin güvenliğe doğru keskin biçimde kaydığı; sosyal harcamalarda belirgin bir reel gerilemenin başladığı ve cezalandırıcı altyapıya yönelik harcamaların ivme kazandığı gözlemlenmektedir (Boratav, 2023). 2018-2022 döneminde ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte savunma sanayii harcamalarının GSYH'ye oranı sürekli yükselen bir seyir izlerken, reel sosyal harcamalarda yüksek enflasyonun yarattığı erozyon belirginleşmektedir (SIPRI, 2026). Son dönem olan 2023-2025, savunma sanayii öz yeterliliğinin güvenlik harcamalarına yeni bir meşruiyet zemini kazandırdığı bir konsolidasyon aşamasını temsil etmektedir. Akçay'ın (2018) neoliberal popülizm çözümlemesi bağlamında değerlendirildiğinde, bu dönemler yalnızca bütçesel değil; yönetim koalisyonunun toplumsal temelini yeniden üretme biçimindeki değişimin de bir haritasını sunmaktadır.

Bu dönemsel okuma, bütçesel kaymanın toplumsal eşitsizlik üzerindeki birikimli etkisini de görünür kılmaktadır. Bütçe önceliklerindeki değişim, hanehalkı düzeyine tek bir yılın harcama farkı olarak değil; birikimsel bir mahrumiyetin kümülatif etkisi olarak yansımaktadır. Sosyal harcamaların reel gerilediği her dönem, gelecekteki eşitsizlik örüntülerini pekiştiren yapısal bir kalıcılık üretmektedir: Sağlık alt yapısı, eğitim kalitesi ve sosyal güvence ağlarındaki kümülatif gerileme, kısa vadeli bireysel maliyetlerin çok ötesinde, toplumsal hareketlilik kanallarını ve uzun dönemli yaşam şanslarını daraltan kalıcı bir eşitsizlik tabanı yaratmaktadır. Tansel'in (2018) otoriter neoliberalizm çerçevesi bu sürecin siyasal boyutunu aydınlatmaktadır: Sosyal altyapıdaki kümülatif gerileme, toplumun bu gerilemelere itiraz etme kapasitesini de aşındırdığı ölçüde kendi yeniden üretim koşullarını içkin olarak barındırmaktadır. Böylece bütçesel kayma, yapısal şiddetin hem üreticisi hem de koruyucusu olan döngüsel bir mekanizma haline gelmektedir.

4.2. Cezalandırıcı Kapasitenin Genişlemesi

Wacquant'ın (2009) teorik öngörüsüyle uyumlu biçimde, Türkiye'nin 2016 sonrası döneminde ceza infaz kapasitesinde ve cezaevi nüfusunda belirgin bir artış yaşanmıştır. T.C. Adalet Bakanlığı (2026) istatistiklerine göre 2013'te yaklaşık 133.000 olan cezaevi nüfusu, 2016 sonrası dönemde hızla yükselmiş ve Mart 2025 itibarıyla 398.694'e ulaşmıştır; bu rakam 2013-2024 döneminde %80 oranında artışa karşılık gelmektedir. Türkiye, tüm Avrupa Konseyi üyeleri arasında en yüksek tutukluluk oranına sahip ülke konumuna gelmiştir (Avrupa Konseyi, 2024). Bu tablonun yalnızca genel suç oranlarındaki artışla açıklanamayacağı açıktır; söz konusu dönemde gözaltı ve tutukluluk kararlarının önemli bir bölümü, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile olağanüstü hal kararnameleri kapsamında gerçekleştirilen yargısal operasyonlardan kaynaklanmakta ve bu operasyonların hedef kitlesi; gazeteciler, akademisyenler, sendika yöneticileri, Kürt siyasetçiler ve sivil toplum temsilcileri gibi yoğunlukla örgütlü muhalefetle özdeşleşen kesimlerden oluşmaktadır.

2016 sonrasında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler, terör şüphelisi kapsamını fiilen genişletmiş; sendika üyeliği, sivil toplum faaliyeti ve siyasi muhalefet bu kapsamda yargısal risk taşıyan davranış kategorilerine dönüşmüştür. Tansel'in (2018) otoriter neoliberalizm çerçevesinde tanımladığı biçimiyle bu süreç, demokratik geri çekilmenin salt kurumsal bir boyutu değil; ekonomik krizin yarattığı toplumsal huzursuzluğun ve örgütlü muhalefetin bastırılmasına yönelik yapısal bir yönetim tercihi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda cezaevi nüfusundaki artış, bağımsız suç istatistiklerindeki değişimle değil; siyasal iklimin güvenlikleşme düzeyiyle daha güçlü bir korelasyon sergilemektedir. Kamu

kapasitesinin ceza infazı yönünde yeniden konfigürasyonu, yalnızca yargısal bir aktif kullanım boyutu taşımamakta; aynı zamanda örgütlenme, ifade özgürlüğü ve sendikal faaliyet üzerinde yarattığı caydırıcı etkiyle çok daha geniş bir toplumsal kesim üzerinde yapısal baskı üretmektedir.

Cezalandırıcı kapasitenin genişlemesi, toplumsal bütünleşmenin refah politikaları yerine disiplin ve denetim aygıtları üzerinden tesis edilme eğiliminin somut bir göstergesidir. Ekonomik krizlerin yarattığı huzursuzluk ve siyasi muhalefet, sosyal destek mekanizmaları yerine kolluk ve yargısal repertuarlar aracılığıyla yönetilme eğilimi göstermiştir. Yapısal şiddet açısından değerlendirildiğinde, devlet kapasitesinin ceza infazı yönünde yeniden yapılanması; hem birincil cezalandırma etkisi hem de caydırıcı mekanizmalar yoluyla kırılgan toplumsal grupların yaşam şanslarını sistematik olarak daraltmaktadır. Wacquant'ın (2009) formülüyle söylenirse, Türkiye'de cezalandırıcı kapasitenin refah kapasitesiyle ters orantılı biçimde genişlemesi, güvenlikçi devletin hem bütçesel hem de kurumsal mantığını bütünlüklü olarak yansıtmakta; ekonomik kısıtların sosyal yatırım yerine cezalandırma kapasitesine yönlendirildiğini göstermektedir.

Cezalandırıcı kapasitenin yapısal şiddet üretimi açısından taşıdığı anlam, aktif kullanım boyutunun ötesinde aranmalıdır. Avrupa Konseyi'nin (2024) verilerinin ortaya koyduğu yüksek tutukluluk oranı, yalnızca fiilen cezaevinde bulunanlar üzerinde değil; geniş bir toplumsal kesim üzerinde sistematik bir öz-sansür ve örgütlenme kısıtlaması yaratmaktadır. Sendikal örgütlenme, muhalif siyasi faaliyete katılma ya da bağımsız sivil toplum kuruluşlarıyla ilişki kurma, terör yasası kapsamında yargılanma riskini taşıyan eylemler olarak kodlandığında; bu eylemlerden vazgeçme kararı bireyler tarafından rasyonel bir risk hesabı olarak benimsenmektedir. Bu süreç, Galtung'un (1969) kavramsallaştırmasındaki yapısal şiddetin en dolaylı biçimini somutlaştırmaktadır: Zarar, herhangi bir müdahale gerçekleşmeksizin, yalnızca olası müdahalenin yarattığı beklenti ve korku aracılığıyla üretilmektedir. Toplumsal örgütlenme kapasitesinin bu biçimde kısıtlanması, ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkabilecek kolektif baskı mekanizmalarını zayıflatmakta ve dolayısıyla sosyal koruma kapasitesinin çözülmesine yönelik denetimleri etkisizleştirmektedir.

4.3. Sosyoekonomik Müdahale Araçlarının Güvenlikleştirilmesi

Üçüncü mekanizma, sosyal yardım ve kamu hizmetleri gibi geleneksel refah araçlarının giderek güvenlik-beka çerçevesiyle meşrulaştırıldığı ve dağıtımında siyasal sadakat ağlarının belirleyici hale geldiği bir süreci kapsamaktadır. Bu mekanizma, bütçesel kısıtların ötesinde;

devletin hangi gruplara, hangi koşullar altında ve hangi söylemsel çerçeve içinde kaynak aktardığı sorusunu merkeze almaktadır. Seçici telafi modelinde sosyal yardımlar, evrensel bir vatandaşlık hakkı olarak değil; yönetim koalisyonuna yakın gruplara yönelik araçsal bir dağıtım mekanizması olarak işlev görmektedir. Yörük'ün (2012) Kürt çatışması bağlamında ortaya koyduğu üzere, Türkiye'de sosyal yardım programları tarihsel olarak siyasal tutma işlevi üstlenmiş; devlet, siyasal itaatin karşılığında ekonomik kaynak transferi yoluyla toplumsal huzursuzluğu absorbe etme kapasitesini sistematik biçimde kullanmıştır. Bu ilişkinin yapısal şiddet analizine katkısı, sosyal yardımın evrensel ve hakka dayalı bir nitelik kazanmasının önlendiğini; tersine, siyasal uyum ile kaynak erişimi arasında sistematik bir koşulluluğun tesis edildiğini göstermesinde yatmaktadır.

2013 sonrasında bu ilişki, güvenlikleştirme söylemiyle daha sıkı biçimde örülmüş; sosyal yardımlar artık yalnızca siyasal sadakat değil, güvenlik-risk değerlendirmesiyle de ilişkilendirilir hale gelmiştir (Buğra, 2008). Bu dönüşümün kurumsal yansıması, hem dağıtım mekanizmalarının hem de söylemsel çerçevelemenin değişmesinde görülmektedir. Sosyal yardım alabilmek için herhangi bir örgütle ilişkili olmama ya da devletle uyumlu sivil davranış sergileme koşulu, açık bir yasal düzenleme gerektirmeksizin pratikte biçimlenmektedir; bu durum, yapısal şiddetin görünmezliğini üretmede en kritik mekanizmayı oluşturmaktadır. Sosyal yardım rejiminin bu dönüşümü, koşullu nakit transferlerinin siyasal sürtünmeyi azaltma işlevi üstlenmesiyle birlikte, toplumsal huzursuzluk potansiyelini absorbe eden ama aynı zamanda belirli grupları dışlayan seçici bir kaynak rejimini kalıcılaştırmaktadır.

Bu mekanizma, doğrudan sosyal dışlamadan daha sinsi bir yapısal şiddet biçimi üretmektedir. Toplumsal huzursuzlukların ve sosyoekonomik risklerin yönetimi, evrensel sosyal haklar yerine güvenlik rejimiyle entegre edilmiş seçici dağıtım kanallarına devredilmektedir. Kamu hizmetlerinin konuşlandırılmasında gözlemlenen coğrafi ve toplumsal eşitsizlikler, sosyal yardım dağıtım ağlarındaki siyasal örüntüler ve sendikal faaliyetlerin sınırlandırılması, bu güvenlikleştirme sürecinin kurumsal tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Yörük'ün (2012) 'siyasal tutma' kavramını Wacquant'ın (2009) cezalandırıcı devlet çerçevesiyle birlikte okuduğumuzda, Türkiye'de ortaya çıkan tablonun yalnızca bir neoliberal kemer sıkma pratiği olmadığı; tam tersine, seçici dağıtım ile seçici cezalandırmanın paralel işlediği, birbirini tamamlayan bir ikili yönetim rejiminin ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ikili yönetim rejiminde, güvenlik söylemi hem cezalandırma pratiklerini hem de sosyal yardım dağıtımını meşrulaştıran ortak bir çerçeve işlevi görmekte; dolayısıyla söz konusu üç mekanizma birbirinden bağımsız değil, birbiriyle eklemlenen bir bütün oluşturmaktadır.

Üç mekanizmanın bütününü değerlendirdiğimizde, ortaya çıkan tablo Türkiye'de güvenlikçi devletin sosyoekonomik yeniden inşasının tek bir eksene indirgenemeyecek kadar çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Bütçesel kayma, yalnızca harcama kalemlerinin yeniden düzenlenmesi değil; devletin hangi toplumsal riskleri öncelikli, hangilerini ikincil saydığının somut bir göstergesidir. Cezalandırıcı kapasitenin genişlemesi, yalnızca suçla mücadelenin güçlendirilmesi değil; ekonomik krizin yarattığı toplumsal huzursuzluğun bastırılmasına yönelik yapısal bir tercih olarak okunmalıdır. Sosyoekonomik müdahale araçlarının güvenlikleştirilmesi ise bu iki mekanizmanın toplumsal onay üretim boyutunu tamamlamaktadır: Seçici refah dağıtımı, cezalandırıcı pratiklere maruz kalmayacak kesimlerin uyumunu sağlarken, söz konusu uyumun bedeli olarak evrensel sosyal hakların vatandaşlık temelli bir içerikten çıkarılmasını normalleştirmektedir. Bu üç mekanizmanın bileşik etkisi, yapısal şiddeti yeniden üreten koşulların toplumsal görünürlüğünü en aza indiren ve böylece sistemi meşruiyet krizinden koruyan kendine özgü bir istikrar düzeneği yaratmaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin 2013-2025 dönemindeki dönüşümünü 'güvenlikçi devletin sosyoekonomik yeniden inşası' kavramı etrafında bütünleştirmeyi denemiştir. Analiz, üç mekanizmanın eş zamanlı işleyişini ortaya koymuştur: bütçesel önceliğin refahtan güvenliğe kayması, cezalandırıcı kapasitenin sistematik genişlemesi ve sosyoekonomik müdahale araçlarının güvenlikleştirilmesi. Bu üç mekanizmanın bileşimi, Galtung'un tanımıyla örtüşen bir yapısal şiddet biçimi üretmektedir: Toplumsal grupların haklara erişimi ve yaşam şansları, belirli bir faile atfedilemeyen ama kurumsal bir tercih olarak üretilen mekanizmalar aracılığıyla sistematik olarak daralmaktadır. Güvenlik harcamalarının artması ve sosyal koruma kapasitesinin erimesi, dolaysız bir zorla müdahale içermeksizin, toplumsal risklerin kırılgan gruplara yıkılmasını sağlayan yapısal bir zararlanma düzeneği olarak işlemektedir. Bu bütünlüklü tablo, Türkiye'de otoriter dönüşümün yalnızca siyasal kurumlara değil; mali yapıya, kurumsal kapasiteye ve sosyal yardım rejiminin tasarımına kadar sirayet ettiğini göstermektedir.

Çalışmanın literatüre katkısı üç düzeyde özetlenebilir. Birincisi, Türkiye'de otoriter dönüşümü ele alan çalışmalarda hâkim olan 'baskı' ve 'kriz' anlatılarının yeterli olmadığı; güvenlikçi devletin yükselişinin yapısal şiddet perspektifinden okunmasının kurumsal-mali boyutları görünür kıldığı öne sürülmektedir. Tek başına siyasal açıklamalar ya da tek başına ekonomik açıklamalar, güvenlik ile refah arasındaki bütçesel ödünleşimin toplumsal maliyetini kavramakta yetersiz kalmaktadır. Yapısal şiddet çerçevesi, bu ödünleşimi hem betimlemek hem

de normatif düzeyde değerlendirmek için analitik bir araç sunmaktadır. Bu çerçeve ayrıca, Türkiye'de yaşananları istisnai ya da özgün bir kırılma olarak değil; belirli yapısal koşullar altında pek çok ülkede gözlemlenebilecek bir örüntünün Türkiye versiyonu olarak okumayı mümkün kılmaktadır.

İkincisi, bütçe analizi, cezalandırıcı kapasite verileri ve sosyal harcama göstergelerinin birlikte okunduğu 'üçlü okuma' yöntemi, benzer otoriter dönüşüm süreçlerinin karşılaştırmalı analizinde uygulanabilir bir metodolojik araç sunmaktadır. Bu yöntem, tek bir veri tipine ya da tek bir analitik odağa dayalı açıklamaların görünür kılmadığı ilişkileri deşifre edebilecek niteliktedir. Kurumsal harcama tercihleri, ceza infaz istatistikleri ve sosyal koruma kapasitesinin birlikte okunması, Türkiye'nin ötesinde benzer birikim krizi-güvenlikleşme örüntüleri yaşayan başka vakalarda da test edilebilecek karşılaştırmalı bir araştırma çerçevesi önermektedir. Yöntemin asıl gücü, mekanizmalar arası etkileşimi ve güçlendirici döngüleri görünür kılma kapasitesinde yatmaktadır.

Üçüncüsü, Tansel'in (2018) otoriter neoliberalizm çerçevesi ve Akçay'ın (2018) neoliberal popülizm analizi ile bu çalışmanın yapısal şiddet okuması bir araya getirildiğinde, Türkiye'nin daha geniş bir Küresel Güney ülkeleri karşılaştırmasına entegre edilmesi için güçlü bir zemin oluşmaktadır. Benzer birikim krizi-güvenlikleşme-refah kısıtı örüntüleri, başta Latin Amerika ve Orta Doğu olmak üzere siyasal-ekonomik dönüşüm yaşayan pek çok ülkede gözlemlenebilmektedir. Türkiye vakasının özgünlüğü, bu örüntülerin 2016 sonrası olağanüstü hal koşullarında kurumsal olarak derinleştirilmesinde ve kalıcılaştırılmasında yatmaktadır; ancak söz konusu özgünlük, karşılaştırmalı analizi engellemez, aksine zenginleştirir.

Son olarak belirtmek gerekir ki bu çalışma bir nihai yargıya değil; daha kapsamlı bir araştırma gündemine zemin oluşturmaya yönelik bir analitik çerçeve denemesidir. Güvenlikçi devlet ile yapısal şiddet arasındaki ilişkinin sistematik testleri için kurumsal harcama analizini birincil kaynak çalışması, saha araştırması ve karşılaştırmalı vaka analiziyle birleştiren ileri araştırmalara ihtiyaç vardır. Özellikle sosyal yardım dağıtımındaki siyasal örüntülerin yerel düzeyde belgelenmesi, kırılgan grupların yaşam koşullarına ilişkin niteliksel verilerle desteklenmesi ve bütçe kararlarının karar alıcı perspektifinden incelenmesi, bu çalışmanın önerdiği analitik çerçevenin ampirik sağlamlığını güçlendirecek kritik araştırma adımları olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tamamlanmış bir analiz sunmak değil; Türkiye'nin güvenlikçi dönüşümünü yapısal şiddet perspektifinden sistematik biçimde araştırmak isteyen gelecek çalışmalara kavramsal ve yöntemsel bir başlangıç noktası sağlamaktır.

Yapısal şiddet kavramının akademik dolaşımda kazandığı yeniden ilgi, söz konusu analizin normatif boyutunu da gündeme taşımaktadır. Bir devletin bütçesel tercihlerini, cezalandırıcı kapasite genişlemesini ve sosyal yardım dağıtım mantığını yapısal şiddet üretimi açısından değerlendirmek; yalnızca betimleyici bir analiz değil, aynı zamanda bu tercihlerin gözden geçirilmesini zorunlu kılan bir hesap verebilirlik talebini de içermektedir. Galtung'un (1969) kavramsallaştırması bu nedenle salt akademik bir çerçeve olmanın ötesinde, kamu politikası analizinde ve insan hakları araştırmalarında normatif bir ölçüt işlevi görebilecek niteliktedir. Türkiye örneği, güvenlik ile refah arasındaki dengenin siyasal tercihlerle değiştirilebilir bir büyüklük olduğunu; ve bu değişimin hem bütçesel göstergelerle izlenebileceğini hem de kurumsal müdahale için anlamlı bir zemin sunduğunu göstermektedir. Söz konusu normatif boyut, yapısal şiddet perspektifini salt tanımlayıcı bir araçtan çıkarıp dönüştürücü bir analitik kapasiteye taşımakta; böylece bu çalışmanın hem ampirik hem de kavramsal düzeydeki katkısını tamamlamaktadır.

Kaynakça

Akçay, Ü. (2018). Neoliberal populism in Turkey and its crisis (Working Paper No. 100/2018). Institute for International Political Economy Berlin.

Avrupa Konseyi. (2024). *Annual penal statistics: SPACE I — Council of Europe annual penal statistics on prison populations*. Council of Europe. https://www.coe.int/en/web/prison

Bedirhanoğlu, P., Dölek, Ç., Hülagü, F. ve Kaygusuz, Ö. (Eds.). (2020). *Turkey's new state in the making: Transformations in legality, economy and coercion*. Bloomsbury Publishing.

Boratav, K. (2023). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2023*. İmge Kitabevi.

Buğra, A. (2008). *Kapitalizm, yoksulluk ve Türkiye'de sosyal politika*. İletişim Yayınları.

Buzan, B., Wæver, O. ve de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3), 167-191. https://doi.org/10.1177/002234336900600301

Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI]. (2026). *SIPRI military expenditure database* [Veri seti]. 25 Haziran 2026 tarihinde https://www.sipri.org/databases/milex adresinden erişildi.

T.C. Adalet Bakanlığı. (2026). *Ceza infaz kurumu istatistikleri*. Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. 25 Haziran 2026 tarihinde https://www.cte.adalet.gov.tr/ adresinden erişildi.

T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2026). *Merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporları*. 25 Haziran 2026 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/ adresinden erişildi.

Tansel, C. B. (2018). Authoritarian neoliberalism and democratic backsliding in Turkey: Beyond the dictates of global capital. *South European Society and Politics, 23*(2), 197-217.

Wacquant, L. (2009). *Punishing the poor: The neoliberal government of social insecurity*. Duke University Press.

Yörük, E. (2012). Welfare provision as political containment: The politics of social assistance and the Kurdish conflict in Turkey. *Politics & Society, 40*, 517.

Sociological Approach to the Concepts of Power and Security
Güç ve Güvenlik Kavramlarına Sosyolojik Yaklaşım

Ali Bilgin VARLIK
Doç. Dr., bilginvarlik@gmail.com
ORCID :0000-0002-5265-2321

Abstract

This study aims to reassess the concepts of security and power within a sociological framework, moving beyond the state-centric approaches dominant in International Relations. The central thesis is that security and power constitute the ontological foundations of military sciences, yet their primary conceptual origins lie in sociology. In this context, security and power are treated not as universal categories, but as relational concepts constructed within historical processes and social relations. From a sociological perspective, security is not merely physical protection but the capacity to maintain social order, collective identity, and institutional continuity. Power, in turn, is not just coercive force but a multilayered social relationship intertwined with legitimacy, consent, and structural positioning. Utilizing a qualitative and theoretical design, this study employs comparative theoretical analysis to examine classical and contemporary sociological literature alongside International Relations theories. The paper is structured around four main axes: the relationship between security and social order, the constructive and discursive dimensions of security, identity formation and the 'self/other' distinction, and the transformation of security in the era of globalization and digitalization. Various theories, from Realism to Critical Security Studies, are reinterpreted through a sociological lens, re-evaluating concepts such as the security dilemma and socialization. Ultimately, the study argues that the analytical depth of security and power—the pillars of military sciences—can only be fully grasped through their sociological roots.

Keywords: Power, security, sociology.

Özet

Bu çalışma, güvenlik ve güç kavramlarını uluslararası ilişkilerdeki devlet merkezli yaklaşımların ötesine taşıyarak sosyolojik bir çerçevede yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Temel iddia, güvenlik ve gücün askeri bilimlerin ontolojik temellerini oluşturduğu; ancak asıl kavramsal kökenlerinin sosyolojide yattığıdır. Bu bağlamda güvenlik ve güç, evrensel kategoriler değil; tarihsel süreçlerde ve sosyal ilişkiler içinde inşa edilen ilişkisel kavramlar olarak ele alınmaktadır. Sosyolojik perspektiften güvenlik, yalnızca fiziksel korunma değil; sosyal düzenin, kolektif kimliğin ve kurumsal sürekliliğin korunma kapasitesidir. Güç ise sadece askeri zorlama değil; meşruiyet, rıza ve yapısal konumlanma ile örülü çok katmanlı bir toplumsal ilişkidir. Nitel ve kuramsal bir tasarıma sahip olan bu çalışma, karşılaştırmalı teorik analiz yöntemiyle klasik ve çağdaş sosyoloji literatürünü uluslararası ilişkiler teorileriyle birlikte incelemektedir. Çalışma dört ana eksende yapılandırılmıştır: Güvenlik ve toplumsal düzen ilişkisi, güvenliğin inşacı ve söylemsel boyutu, kimlik oluşumu ile 'öteki' ayrımı ve küreselleşme ile dijitalleşme sürecinde güvenliğin dönüşümü. Realizmden eleştirel güvenlik çalışmalarına kadar pek çok teori sosyolojik bir süzgeçten geçirilerek; güvenlik ikilemi ve toplumsallaşma gibi kavramlar yeniden yorumlanmıştır. Sonuç olarak çalışma, askeri bilimlerin temel direkleri olan güvenlik ve gücün analitik derinliğinin, ancak sosyolojik kökenleriyle birlikte kavranabileceğini savunmaktadır."

Anahtar Kelimeler: Güç, güvenlik, sosyoloji

1. Introduction

From a sociological perspective, security is not merely the state of being protected from physical threats; rather, it is the capacity to reproduce social order, collective identities, normative cohesion, and institutional continuity. In this context, security emerges as an institutionalized form of the search for order and stability. Power, in turn, is not simply a coercive capacity; it is a multilayered social relationship intertwined with the processes of

legitimacy, consent, meaning-making, and structural positioning. This approach moves beyond a conception of power reduced to military capacity and strategic instruments, enabling an analysis of how power is socially produced and legitimized.

In the section titled “Conceptual Background,” the definitions of power and security within the realms of psychology and philosophy are emphasized. Subsequently, under the subheading “Discussion and Findings,” the perspectives of sociological theories and schools on these concepts are examined. In relation to this, at the end of the section, the hierarchical structure of state behaviors—centering on the concepts of power-security and survival-welfare as "archetypes"—is analyzed.

In conclusion, the paper asserts that while power and security are the foundational concepts constituting the ontological basis of military sciences, their analytical depth can only be fully grasped when their psychological and sociological roots are taken into account; state behaviors are analyzed accordingly. In this regard, the study demonstrates integrity with the ontological foundations of the International Relations (IR) discipline, particularly structural realist, constructivist, and critical theories."

2. Methodology

This study is based on a theoretical and conceptual analysis method within the scope of a qualitative research design. The methodological framework of the study is constructed using a "multilayered critical analysis" approach that reflects the interdisciplinary nature of the concepts of power and security. The research was conducted through a systematic text review covering classical and contemporary literature in psychology, philosophy, and sociology. In order to analyze the ontological origins of the concepts of security and power, a comparative theoretical analysis method has been adopted in the paper.

3. Conceptual Background

In this section, the epistemological origins of the concepts of power and security are presented through the perspectives of psychology and philosophy. The objective is to establish a sufficient intellectual foundation for the topics addressed in the subsequent Findings section.

3.1. Psychological Perspective

The psychological roots of the concepts of power and security are significant as they constitute the ontological foundations of these terms. The sole purpose of the evaluation here is to enhance conceptual depth; this differs from the objectives of Classical Realism and

Classical Liberal theory (utopianism/idealism), which ground the problematic purely on psychological foundations. As is well known, Classical Realism and Liberal theory proceeded from a premise with a very weak objective basis—explaining the decisions, preferences, and behaviors of states through assumed human nature traits (negative and positive, respectively). Although power and security are extensive and profound fields of research in psychology, the issue is handled here within the limits of the article's scope.

From a psychological perspective, security is defined as the fundamental belief that an individual's physical and emotional integrity will be protected and the quest to manage threats. This process is shaped by multidimensional mechanisms such as Freud's defense mechanisms (Freud, 1959: 15–22), Maslow's construction of a meaningful world (Maslow, 1943: 375–378), Bowlby's (1969: 105-112) attachment theory, Erikson's (1950: 64-72) psychosocial development crisis, May's (1950: 180-188) existential anxiety, and Baumeister's (1995: 497-529) need for social belonging.

Power, on the other hand, is the capacity to influence one's environment, other people, and internal processes, as well as the perception of self-efficacy and control. In the psychoanalytic approach, power is a tool for maintaining ego integrity (Freud, 1961: 12-18); in Maslow's (1943: 370-396) hierarchy, it is associated with esteem, and in Bandura's (1977: 191-215) theory, it is linked to cognitive beliefs regarding success. While Erikson (1950: 220-230) grounds this experience of control in early childhood autonomy, Lewin's (1936: 45-50) Field Theory defines power as a dynamic, relational, and systemic force emerging within the individual's life space.

3.2. Philosophical Perspective

From a philosophical perspective, security is an ontological, ethical, and political quest for protection against elements that threaten the existence of the individual and society. While security was a quest for an "order" intertwined with justice and virtue in Ancient Greece, it became the primary raison d'être of the state through social contract theories in the Modern Era; it was grounded by thinkers such as Hobbes (1996: 80-90), Locke (1988: 280-285), and Kant (2006: 10-15) through ideas such as property, liberty, and the ideal of perpetual peace. In the 20th century, the concept deepened with Heidegger's (1962: 230-235) existential "anxiety" (angst) and Arendt's (1951: 35-45) critique of the instrumentalization of security discourse. Today, it is defined within the frameworks of ontological security and biopolitics, centered on the protection of the world of identity and meaning, and the risk management of populations.

Power, on the other hand, is not merely the capacity for material coercion, but the ability to act, influence, and produce meaning. Defined by Aristotle as the capacity for the "common good," power was addressed by Hobbes and Locke in the modern period within the context of sovereignty and legal limitation. Gaining a volitional dimension in the 19th century with Schopenhauer's (1966: 270-280) "will to live" and Nietzsche's (1968: 320-330) "will to power," the concept was internalized through Hegel's (1977: 110-115) "struggle for recognition" and Kierkegaard's (1980: 55-60) "existential choice" processes. While Arendt (1970) separated power from violence and linked it to collective consent, Foucault (1978) analyzed it as a dispersed network of relations produced through discourses, Agamben (1998: 15-28) as domination over "bare life," and Byung-Chul Han (2017: 10-20) as an internalized disciplinary mechanism in the achievement society.

4. Findings and Discussion

Addressing the shaping and constructive effects of security and power on state behavior through the lens of sociological theories will provide the findings necessary to satisfy the requirements for discussing the subject. The sufficient conditions for grounding the topic can only be met by including International Relations (IR) theories in the scope of analysis. However, this matter has not been addressed here as it remains outside the scope of this study. The approaches of major sociological theories toward the concepts of power and security are presented in the following paragraphs.

4.1. Positivism

In the positivist school, security is defined as the protection of social order, predictability, and structural stability within the framework of objective laws. From this perspective, security is a quest for normative integrity and order achieved through the control of social facts via scientific methods (Comte, 1856: 120-125). Power, on the other hand, is the capacity for the rational organization, management, and coordination of the social structure guided by scientific principles; here, power is treated as the administrative faculty of a legitimate authority over social functioning (Durkheim, 1984: 200-210).

4.2. Interpretive/Verstehen Sociology

In interpretive sociology, security is a subjective construction based on how social actors make sense of situations and define what constitutes a "threat," rather than being based on external and objective threats; in this context, security is treated as a defensive capacity shaped through collective survival (Weber, 1978: 53-55) and group belonging (Sumner, 2012: 12-15).

Power is not merely a coercive capacity but a relationship built through the probability of an actor realizing their own will within a social relationship despite resistance, and through mechanisms of recognition, consent, and legitimacy (Weber, 2004: 30-35).

4.3. Structural-Functionalism

In the structural-functionalist approach, security is defined as a vital function that maintains the stability, integration, and normative order of the social system; from this perspective, a threat is treated as a functional deviation that disrupts the system's balance (Durkheim, 1984: 150-160). Power is seen as a positive, institutionalized, and legitimized capacity that ensures the system reaches common goals, social coordination, and integration (Parsons, 1963: 235-240).

4.4. Conflict Theory

In conflict theory, security is defined as a structural tool aimed at protecting the current distribution of interests, property relations, and power positions of dominant classes or groups; from this viewpoint, security discourse is a mechanism that often serves to reproduce structural inequalities and the order of exploitation (Marx, 1976: 250-260). Power is addressed as the control over the means of production and the capacity to establish ideological hegemony that legitimizes this control; power is a relationship that operates through the unequal distribution of social resources and is inherently conflict-producing and domination-oriented (Gramsci, 1971: 180-185).

4.5. Symbolic Interactionism

In the symbolic interactionist approach, security is not an objective condition but a process where threat perceptions are constructed intersubjectively through the daily interactions of social actors and shared symbolic meanings (Mead, 1934: 135-155). Power is handled as the capacity to define and manipulate these symbolic frameworks and to shape individuals' behaviors through symbolic tools during interaction processes; in this context, power is a social phenomenon constantly reproduced through the meanings that social actors attribute to one another (Mead, 1934: 135-155).

4.6. Phenomenology

In the phenomenological approach, security is not an objective datum; it is a state of "being-in-the-world" established within the individual's existential experiences, conscious structure, and intersubjective world of meaning (Heidegger, 1962: 180-185). From this

perspective, security is the actors' need to experience their own subjective realities in a meaningful, continuous structure free from threats (Schutz, 1964: 95-115). Power, on the other hand, is treated as the capacity of individuals or actors to shape the meaning-worlds of others, determine social typologies, and direct others' subjective perceptions by constructing prevailing definitions of situations (Schutz, 1964: 95-115).

4.7. Ethnomethodology

From an ethnomethodological perspective, security is defined as maintaining the predictability of daily interactions and establishing a stable ground of "normality" by reproducing social norms through practical processes (Garfinkel, 1967: 35-40). Power is addressed as the capacity to determine which norms will be accepted as "natural" or "normal" within interactional processes, thereby establishing order or control at the micro-level; in this context, power is a form of interactional superiority governing everyday practices (Cicourel, 1974: 90-95).

4.8. Frankfurt School

In the Frankfurt School, security is defined as a critical discursive function shaped through the instrumentalization of reason and relations of domination in modern society, disciplining individuals to align them with the system; here, true security is the individual's ability to exist in a public sphere free from fear and structural violence (Horkheimer & Adorno, 2002: 30-45). Power is not limited to the state's coercive apparatuses; it is a multilayered process that brings everyday life and individuals' desires under control through the culture industry, rationalized bureaucracy, and technical expertise (Habermas, 1984: 50-60).

4.9. Structuralism

In the structuralist approach, security is a symbolic boundary-maintenance mechanism through which the social system defines itself against threats via binary oppositions such as "us/other"; in this perspective, security is a result of deep structural codes independent of the actors' will (Lévi-Strauss, 1966: 85-90). Power is understood not as a subject-centered capacity for domination, but as a structural configuration reproduced through ideological and institutional apparatuses; power is a structural relationship that makes the functioning of this symbolic and social order possible (Althusser, 1971: 120-130).

4.10. Post-Structuralism

In the post-structuralist approach, security is not an ontological state but a discursive practice and a tool for biopolitical risk management, constantly reproduced through unstable binary oppositions such as "friend/enemy" or "order/chaos" (Derrida, 1978: 80-90). Power is a decentralized, productive network of relations that permeates the entirety of social relations; power does not merely apply pressure—it also produces knowledge, defines subjects, and constructs reality by drawing the boundaries between the "normal" and the "deviant" on a social plane (Foucault, 2007: 120-135).

4.11. Feminist Theory

In feminist theory, security is redefined as a practice that is not reduced to state-centered military capacity but is deeply connected to body, labor, representation, and recognition processes—gendered and intersectionally distributed unequally (Tickner, 1992: 25-35). Power is conceived as the continuous institutional and discursive reproduction of patriarchal and intersectional relations of domination within family, state, and cultural institutions; in this context, power is a multilayered relationship of domination through which the subject is normatively established and inequality is restructured (Butler, 1990: 140-150).

5. Conclusion

This study has revealed the sociological dynamics underlying the concepts of security and power by transcending their technical and state-centric boundaries within the literature of military sciences and International Relations. Throughout the analysis, it has been observed that security is not merely a defense mechanism against external threats, but a constitutive element that ensures the maintenance of social order and institutional continuity. Similarly, power is a complex set of relations that cannot be reduced to military capacity; it is woven with processes of legitimacy, consent, and social meaning-making.

The interdisciplinary framework presented in this paper demonstrates that the richness offered by classical and contemporary sociological theories can fill the ontological and epistemological gaps in security studies. The social construction processes of security, its inseparable bond with identity formation, and the new forms of power emerging in a digitalizing world cannot be fully comprehended without a sociological perspective. Consequently, returning to the sociological roots of the concepts of security and power provides a more profound, consistent, and explanatory theoretical ground in today’s multilayered and uncertain

threat environment. This approach confirms that military sciences are not merely a technical field, but rather a dynamic discipline situated at the heart of social reality.

Bibliography

Agamben, Giorgio. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press, 1998.

Althusser, Louis. "Ideology and Ideological State Apparatuses." İçinde *Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. B. Brewster. New York: Monthly Review Press, 1971 (Original work 1970).

Arendt, Hannah. *On Violence*. New York: Harcourt, 1970.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, 1951.

Bandura, Albert. "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change." *Psychological Review* 84, no. 2 (1977): 191–215.

Baumeister, Roy F., ve Mark R. LEARY. "The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation." *Psychological Bulletin* 117, no. 3 (1995): 497–529.

Bowlby, John. *Attachment and Loss: Vol. 1, Attachment*. New York: Basic Books, 1969.

Cicourel, Aaron V. *Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction*. New York: Free Press, 1974.

Comte, Auguste. *The Positive Philosophy of Auguste Comte*. Çev. Harriet Martineau. Londra: John Chapman, 1856.

Derrida, Jacques. "Structure, Sign, and Play in the Discourse of the Human Sciences." İçinde *Writing and Difference*, çev. A. Bass (pp.80–90). Chicago: University of Chicago Press, 1978,

Durkheim, Émile. *The Division of Labour in Society*. Çev. W. D. Halls. New York: Free Press, 1984 (Original work 1893).

Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York: Norton, 1950.

Foucault, Michel. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978*. (Ed. M. Senellart, Çev. G. Burchell). New York: Palgrave Macmillan, 2007 (Original work 1977–1978).

Foucault, Michel. *The History of Sexuality, Vol. 1*. New York: Pantheon, 1978.

Freud, Sigmund. *Inhibitions, Symptoms and Anxiety*. New York: Norton, 1959 (Original work 1926).

Garfinkel, Harold. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1967.

Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*. (Ed. ve Çev. Q. Hoare ve G. N. Smith). New York: International Publishers, 1971.

Han, Byung-Chul. *The Burnout Society*. Stanford: Stanford University Press, 2017.

Hegel, G. W. F. *Phenomenology of Spirit*. Çev. A. V. Miller. Oxford: Oxford University Press, 1977.

Heidegger, Martin. *Being and Time*. Çev. John Macquarrie ve Edward Robinson. New York: Harper & Row, 1962 (Original work 1927).

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996 (Original work 1651.

Horkheimer, Max, ve Theodor W. ADORNO. *Dialectic of Enlightenment*. Çev. E. Jephcott. Stanford: Stanford University Press, 2002 (Original work 1944/1947).

Kant, Immanuel. *Toward Perpetual Peace*. New Haven: Yale University Press, 2006 (Original work 1795).

Kierkegaard, Søren. *The Sickness unto Death: A Christian Psychological Exposition for Upbuilding and Awakening*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

Lévi-Strauss, Claude. *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1966 (Original work 1962).

Lewin, Kurt. *Principles of Topological Psychology*. New York: McGraw-Hill, 1936.

Locke, John. *Two Treatises of Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988 (Original work 1689).

Marx, Karl. *Capital, Vol. 1*. Harmondsworth: Penguin, 1976 (Original work 1867).

Maslow, Abraham H. "A Theory of Human Motivation." *Psychological Review* 50, no. 4 (1943): 370–396.

May, Rollo. *The Meaning of Anxiety*. New York: Ronald Press, 1950.

Mead, George Herbert. *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Ed. C. W. Morris. Chicago: University of Chicago Press, 1934.

Nietzsche, Friedrich. *The Will to Power*. New York: Vintage, 1968.

Parsons, Talcott. "On the Concept of Political Power." *Proceedings of the American Philosophical Society* 107, no. 3 (1963): 232–262.

Schopenhauer, Arthur. *The World as Will and Representation*. Çev. E. F. J. Payne. New York: Dover Publications, 1966.

Schutz, Alfred. *The Phenomenology of the Social World*. Çev. George Walsh ve Frederick Lehnert. Evanston: Northwestern University Press, 1967.

Sumner, William G. *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. 1906. Reprint ed. Londra: Routledge, 2012.

Tickner, J. Ann. *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press, 1992.

Weber, Max. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press, 1978.

Weber, Max. *The Vocation Lectures*. Indianapolis: Hackett, 2004 (Original work 1919).

Avrupa Birliği'nin Normatif Kimliği Perspektifinden Türkiye'de Askerî Müdahalelerin (1997-2016) Analizi

An Analysis of Military Interventions in Turkey (1997–2016) from the Perspective of the European Union's Normative Identity

Yusuf AVAR
Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yusufavar@kilis.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8507-9579.

Özet
Türkiye, 1959 yılından itibaren AB'ye üye olmaya çalışmaktadır. 60 yıldan fazladır arzu edilen yolculuk çeşitli nedenlerden dolayı nihayete erişememiştir. Bu nedenlerden biri de Türkiye'deki askeri yapının neredeyse düzenli aralıklarla siyasete müdahale etmesidir. Türkiye, 1960 yılında ilk askeri darbesini tecrübe etmiş ve 1971 yılında muhtıra ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, 1980 yılında askeri yapı yeni bir askeri darbe ile yönetimi devralmıştır. Devam eden süreçte Türkiye; 1997 yılında post-modern darbeyi, 2007 yılında e-muhtırayı ve 15 Temmuz 2016 yılında da bir askeri darbe kalkışmasını tecrübe etmiştir. Askeri iktidar anlayışını değiştirmek için AK Parti iktidarı, AB üyelik sürecinde çeşitli reform süreçlerini gerçekleştirmiştir. AB'nin katılım kriterlerini aday ülkelerden karşılanmasını istemesi AB'nin norm temelli kimliğinin temellerinden önemli bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışma, 1997 yılı sonrasında Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahaleleri AB'nin normatif güç temelli kimliği perspektifinden inceleyerek bu müdahalelerinin Türkiye-AB ilişkilerine etkilerini açıklamaya çalışmaktadır.
Anahtar Kelimeler: AB'nin Normatif Gücü, 1997 Post-modern Darbesi, 2007 e-muhtırası, 15 Temmuz Darbe Kalkışması.

Abstract
Türkiye has been striving to accede to the EU since 1959. This sought-after journey, spanning more than 60 years, has not reached fruition due to various reasons. One of these reasons is the military establishment's intervention in politics in Türkiye at almost regular intervals. Türkiye experienced its first military coup in 1960 and was confronted with a memorandum in 1971. Furthermore, the military establishment seized power through another military coup in 1980. In the ensuing process, Türkiye experienced a post-modern coup in 1997, an e-memorandum in 2007, and a military coup attempt on July 15, 2016. To transform the military's approach to governance, the AK Party government implemented various reform processes during the EU accession process. The EU's requirement for candidate countries to fulfill accession criteria constitutes an essential structure of the foundations of its norm-based identity. Within this framework, this study aims to explain the impact of these military interventions on Türkiye-EU relations by examining the military actions that took place in Türkiye after 1997 from the perspective of the EU's normative power-based identity.

Keywords: Normative Power of the EU, 1997 Post-modern Coup, 2007 e-memorandum, July 15 Coup Attempt.

1. Giriş

Türkiye kuruluşundan itibaren dış politikadaki hedefini, Batı'ya çevirmiştir. Hatta Osmanlı İmparatorluğu da son zamanlarında yönünü Batı'ya çevirmiş ve devleti alinin çökmesinin bu yolla önlenebileceği düşünmüştür. Özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi yenilik hareketleri, belirtilen amacın gerçekleştirilmek istendiğinin somut örnekleridir. Batı'ya kendisini kabul ettirmeye çalışan Türkiye, Batı tarafından kurulan uluslararası örgütlerde yerini almaya çalışmıştır. Bu kapsamda; NATO'ya ve Avrupa Konseyi'ne üye olmuş ve 1959 yılından itibaren de AB'ye girme uğraşı içerisindedir. Çünkü ülkenin sahip olmak istediği 'muasır medeniyet seviyesi' ancak Türkiye'nin genelde Batı, özelde Avrupa kurumlarına girmesine

bağlanmıştır. Bu çerçevede, Batılılaşmak ve Avrupalılaşmak, modernleşme ve çağdaşlaşmanın temel ölçütlerindendir.

Dış politikada hedeflenen bu ilkeler ve amaçlar, Türkiye'nin hemen hemen başına geçen tüm iktidarlar tarafından benimsenmiştir. Başa geçen iktidar güçlerinin yanında, askeri yapı da modernleşmeyi, Batılılaşmayı ve Avrupalılaşmayı desteklemiştir. Ancak askeri yapı neredeyse düzenli aralıklarla Türkiye'deki iktidar gücüne müdahale etmiştir. Örneğin ordu, 1960 yılında ilk harekâtını yapmış ve ülkenin iktidar gücünü devralmıştır. Ayrıca, Türkiye'deki askeri yapı 1971 yılında muhtıra ile siyasete müdahalede bulunmuştur. Ek olarak, Türkiye'nin AB üyelik sürecini derinden sarsan 1980 darbesi ile de ordu siyasete müdahale etmiştir. Daha sonra Türkiye, 1997 post-modern darbesini tecrübe etmiştir. Son olarak, askeri yapı siyasetten elini eteğini çekmemiş, 2007 e-muhtırasında ve de 2016 yılında darbe kalkışmalarında kendini göstermiştir.

Belirtilen müdahalelerin tümünün Türkiye-AB ilişkilerine etkilerini detaylıca açıklamak bu çalışmada imkansızdır. Bu yüzden, çalışma, AB'nin normatif güç[4] perspektifinden, 28 Şubat 1997 post-modern darbesini, 27 Nisan (2007) bildirisi/e-muhtırasını ve de 15 Temmuz darbe kalkışmasının; Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde değerlendirecektir. Çalışma, Türkiye'nin AB üyelik süreci ilişkilerinin durma noktasına gelmesini yalnızca askeri müdahaleye bağlamasa da bu tür olayların, Türkiye'nin AB Katılım Kriterlerini karışılması sürecinde gerekli olan siyasi istikrar ve demokratikleşme ilkelerini derinden sarstığını öne sürmektedir. Çünkü AB'nin norm ve ilkelere dayalı bir kimlik oluşturmaya çalıştığını, bu ilkeleri yasal olarak benimsediğini ve bu ilkeleri genişleme şartında aradığını göz önüne alındığında, askeri rejimlere karşı olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

2. 1960 ile 1980 Yılları Arasında Gerçekleşen Müdahaleler Sonrasında Türkiye'de Askeri Yapının Güç Kazanması

Türkiye'deki askeri yapının nasıl güç kazandığını görmek için çalışmanın sınırı dışında olan 1997 yılı öncesindeki askeri müdahalelere de değinmek gerekiyor. Çünkü son yıllarda yapılan reform çabaları ve halkın askeri iktidar anlayışına karşı tutumları bu vesileyle daha anlaşılır olacaktır. Bu kapsamda 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve 1980 darbesinin askeri yapı üzerindeki etkileri aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

[4] AB'nin normatif güç kavramı, yazar tarafından daha önce doktora tezinde kullanılmıştır.

1946 yılında çok partili hayata geçen Türkiye'de Demokrat Parti, 1950 ve 1960 yılları arasında gerçekleşen üç genel seçimde de başarılı olmuştur. Ancak Demokrat Parti yönetiminin ilk yıllarında bazı valilerin görevden alınması, Arapça ezan okunmasının yeniden başlatılması ve "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" çıkarılması gibi olaylar dikkat çekmiştir. Ayrıca, 1953 yılında CHP'nin mal varlıklarına el konulması ve Halk Evleri'nin kapatılması, partiler arası gerilimi tırmandırmıştır. Belirtilen nedenler gösterilerek, 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de ilk askeri darbe düzenlenmiştir. Darbeyi bir dizi tutuklama, yargılama ve infaz dalgası izlemiştir. Tutuklandıktan sonra Yassıada adasına nakledilen Demokrat Parti üyeleri, (sembolik bir jestle, Yassıada 2020 yılında, 1960 darbesinin 60. yıldönümüne denk gelen bir tarihte resmi olarak "Demokrasi ve Özgürlük Adası" olarak yeniden adlandırıldı) çok ağır psikolojik baskıya maruz bırakıldılar (Kırkpınar & Çakmak, 2020, s. 248). Ek olarak, darbe sonrası yüzlerce kişinin hapsedilmesinin ötesinde, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun idamları, askeri müdahalenin Türk siyasi yaşamının bütünlüğünü ne kadar tehlikeye attığını ve ülkenin demokratik gidişatına kalıcı zarar verdiğini gösteren önemli göstergeleri olmuştur.

Bu darbe, emekli General Cemal Gürsel'in başkanlığını üstlendiği Milli Birlik Komitesi'nin en yüksek idari otorite olarak kurulmasını sağlamıştır (Nisan & Şeker, 2017, s. 70). Dahası, askeri müdahalenin ardından, 1924 Anayasası, 1961 yılında Türk hukuk ve siyaset düzenini temelden yeniden tanımlayan yeni bir anayasal çerçevenin yürürlüğe girmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. 1961 Anayasası, Türk devlet aygıtı içinde ordunun rolünü yeniden tanımlayan bir dizi yapısal yeniliği kurumsallaştırmıştır. Anayasa, MGK ve Askeri Yargıtay gibi kurumlara ilk kez anayasal statü vererek, iki kutuplu bir iktidar yapısı oluşturmuştur. Ordu, Genelkurmay Başkanlığı aracılığıyla görünürde yürütme organına bağlı kalırken, aynı zamanda "danışma" ve "denetim" yetkisi de elde etmiştir (Afşar, 2019, s. 742).

Askeri yapı 1970'lerin başında da sivil siyaseti rahat bırakmamıştır. 1960'ların sonlarına doğru, iktidardaki Adalet Partisi ve ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi içindeki iç çatlaklar giderek daha keskin hale gelmiştir (Kırkpınar & Çakmak, 2020, s. 258). Ayrıca, 1968-1969 yılında, küresel bir sosyal kargaşa eğiliminin yankısı olarak, Türk gençleri sistemik değişim taleplerini dile getirmek için sokaklara dökülüp gösteriler gerçekleştirmiştir (Akıncı, 2014, s. 66; Nisan & Şeker, 2017, s. 71). Bu olaylardan dolayı 68 kuşağı diye bir kavram türetilmiştir. 16 Şubat 1969'da İstanbul'un Taksim Meydanı'nda gençlik grupları arasında çıkan şiddetli çatışma, iki öğrencinin ölümüne yol açmış ve bu olay tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçmiştir (Kırkpınar & Çakmak, 2020, s. 258). Ayrıca, İstanbul'da demirlemiş

olan ABD Altıncı Filosuna karşı düzenlenen protestolar sırasında iki kişi hayatını kaybetmiş ve yüzlerce kişi yaralanmıştır (AA, 2023). Aynı dönemde, ülke genelinde üniversitelerde şiddet olayları yoğunlaşmıştır (Kırkpınar & Çakmak, 2020, s. 258). Bu olayların sonucunda, 1970'lere yaklaşırken, Başbakan Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi hükümeti, çok yönlü bir dizi zorluk nedeniyle büyük bir iç siyasi baskı altına girmiştir. Dahası, Johnson Mektubu'nun ardından artan anti-Amerikan duyguların beslediği solcu faaliyetlerin artmasıyla ordunun artan tedirginliği, Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoda temsil edilmesi ve DİSK ve Dev-Sol gibi örgütlerin güçlenmesi gibi çok yönlü bir dizi zorluk yaşanmış ve eski Demokrat Parti üyelerine siyasi haklarının iadesi ve sokaklarda ve üniversitelerde şiddetin tırmanması da ordunun iç tepkisine neden olmuştur (Ertem, 2018, s. 657). Bu olaylar sonrasında, 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlarıyla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini yasal gerekçe olarak göstererek Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis başkanlarına bir muhtıra sunmuştur (Keskin, 2020, s. 2). Muhtıranın metnine göre, TSK, Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve muhafaza etmek için kendine verdiği görevden kaynaklanan Kemalizm vurgusu temelinde bir müdahale gerçekleştirmiştir (Başaran, 2017, s. 123).

Muhtıradan sonra Türkiye, 12 Mart 1971'den 14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimlere kadar sürecek bir ara döneme girmiştir (Kırkpınar & Çakmak, 2020, s. 259). Askeri destekli teknokratik hükümetler, daha sonra solcu entelektüellerin ve işçi aktivistlerinin sistematik olarak bastırılmasını denetlerken, ulusal parti sistemini temelden yeniden yapılandırmıştır (Calandri, 2009, s. 62). Askeri müdahalenin ardından, kapsamlı bir iç tasfiye sonucunda 60'tan fazla general ve 500'den fazla albay, 'komuta zincirini atlatmak' suçlamasıyla görevden alınmıştır (Jacoby, 2016, s. 122). Geçici hükümet ayrıca, çeşitli temel reformları uygulamak ve artan siyasi şiddetten etkilenen çeşitli illerde sıkıyönetim ilan etmekle görevlendirilmiştir (Milan, 2016, s. 29). Aynı zamanda, yönetim yargı, basın, akademik kurumlar ve yasama organlarının özerkliğine sıkı kısıtlamalar getirmiştir (Jacoby, 2016, s. 122). Buna ek olarak, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan 6 Mayıs 1972'de Ankara Mamak Askeri Hapishanesi'nde idam edilmiştir (Kırkpınar & Çakmak, 2020, s. 260). Muhtıranın ardından, rejim içinde ordunun kurumsal ayrıcalıkları daha da pekiştirilmiştir (Afşar, 2019, s. 750). Örneğin, MGK'nın anayasal rolü genişletilmiş ve görüşleri Bakanlar Kurulu'na doğrudan tavsiyeler haline getirilmiştir. Ayrıca, bu dönemde Yüksek Askeri İdare Mahkemeleri ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemeler askeri organlara yargı yetkisi vermiştir. Ek olarak, askeri personeli ilgilendiren idari işlem ve usullerle ilgili yargı denetimi, yeni

kurulan Yüksek Askeri İdare Mahkemesine devredildi ve Türk Silahlı Kuvvetleri Sayıştay denetiminden muaf tutulmuştur (Akıncı, 2014, s. 67).

1971 Muhtırasının ardından, Türkiye'de beklenen istikrar gerçekleşmemiş; bunun yerine, bir yandan iç politikada derin bir kutuplaşma ile önemli bir ekonomik gerileme yaşanmıştır (Brown, 1989, s. 390). 1960'ların sonlarında öğrenci gösterileriyle başlayan toplumsal karışıklıklar, başlangıçtaki sınırlarını aşarak, siyasi yapıyı çözümsüz hale getiren sağ-sol, Sünni-Alevi ve Türk-Kürt gibi çatışmalara yerini bırakmıştır. Bu dönemin sistematik istikrarsızlığı, Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum'daki mezhep çatışmaları, tartışmalı Fatsa ve Taksim olayları, Güneydoğu'da yeni başlayan "Apocu" isyanı, bir dizi yüksek profilli siyasi suikast, işçi grevleri ve Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki Konya Mitingi gibi kritik güvenlik sorunlarının bir araya gelmesiyle daha da şiddetlenmiştir (Bostancı & Uysal, 2023, s. 1407). Öte yandan, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından ortaya çıkan uluslararası siyasi manzara, Türkiye'nin stratejik çıkarlarına zarar vermiştir. Örneğin, ABD, Türkiye'yi ülkedeki uyuşturucu salgını için sorumlu tutmuş ve bu da Türk ekonomisini ve ikili ilişkileri olumsuz etkileyen haşhaş ekimini yasaklamasına yol açmıştır. Buna ek olarak, Yunanistan'ın askeri cuntanın ardından demokrasiye geçişi, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin hızla yeniden kurulmasını sağlamıştır. Bu iç ve dış siyasi gelişmelerin sonucunda, 12 Eylül 1980 sabahı, Türk halkı, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğindeki bir askeri müdahaleyle askeri rejimin siyasi kontrolü ele geçirdiğini öğrenmiştir (Guler, 2019, s. 81). Askeri müdahale, iç siyasi manzarayı temelden yeniden şekillendirmiş ve askeri yönetime geçişin doğrudan bir sonucu olarak sivil ve siyasi özgürlüklerin ciddi şekilde aşınmasına yol açmıştır (Dagi, 1996, s. 125). Askeri rejim kısa sürede siyasi partileri askıya alma, parti liderlerini tutuklama ve sivil toplum önderlerini ölüm cezasına çarptırma gibi antidemokratik önlemler almıştır (Çakmak, 2003, s. 73). Daha ayrıntılı olarak, MGK, mevcut demokratik yapıyı fiilen ortadan kaldıran bir dizi kararnameyle yönetimi ele geçirmiş ve MGK, parlamentoyu ve kabineyi feshederek, tüm siyasi faaliyetleri yasaklayarak ve dört ana siyasi partinin liderlerini gözaltına alarak mutlak otoritesini pekiştirmiştir. Ardından ülke çapında sıkıyönetim ilan edilerek, orduya basın ve kamu hizmeti üzerinde geniş takdir yetkisi verilmiştir. Ayrıca, yasama organındaki geçiş süreci, sendika konfederasyonlarının kapatılması ve liderlerinin hapse atılmasıyla damgalanmış ve iktidarın merkezileşmesi, yerel düzeyde de yansımış ve MGK, seçilmiş belediye başkanlarını ve belediye meclislerini, siyasi bağlantılarını görevden alınmalarının başlıca gerekçesi olarak göstererek görevden almıştır (Dagi, 1996, s. 125).

Darbe sonrası, 1961 Anayasası'nın yerine yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır (Çakmak, 2003, s. 73). Kasım 1982'de, yeni anayasa referandumla onaylanmıştır (Kılıçkıran, 1998, s. 145). 1982 Anayasası, MGK'yı resmi bir anayasal kurum olarak kurarak sivil siyasi alanda askeri denetimi kurumsallaştırmıştır. Bu yapısal entegrasyon, karar alma sürecinde dolaylı ancak yaygın bir askeri varlığı kolaylaştırmış ve böylece art arda gelen sivil yönetimlerin özerkliğini kısıtlamıştır (Çakmak, 2003, s. 73). Anayasanın 118. maddesi uyarınca, MGK Bakanlar Kurulu'na devlet egemenliği, toprak bütünlüğü ve kamu düzeni ile ilgili tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiştir; özellikle, hükümet karar alma sürecinde MGK direktiflerine öncelik vermekle yasal olarak yükümlü tutulmuştur (Karabelias, 1999, s. 135).

3. 1997 ile 2016 Yılları Arasında Gerçekleşen Müdahalelerin AB'nin Normatif Güç Perspektifinden İncelenmesi

Bu bölümde; Türkiye'nin yaşadığı 1997 post modern darbesi, 2007 e-muhtırası ve 15 Temmuz darbe kalkışmaları AB'nin normatif güç perspektifinden açıklanacaktır. Normatif güç kavramı Ian Manners tarafından ortaya çıkmış ve AB'nin uluslararası alanda normali belirleme gücüne sahip olduğunu ifade etmektedir (Manners, 2008). Manners, AB'nin normatif gücünün BM tarafından benimsenen değerlere dayandığını da vurgulamaktadır (Diez & Manners, 2014). AB'nin belirtilen normları aktarmasının en önemli aracı sahip olduğu koşulluk kriterlerini aday ülkeler tarafından benimsetmesidir. Bu kapsamda çalışma, aday ülke olarak Türkiye'de askeri alanda gerçekleşen reformlara da değinecektir.

3.1. 28 Şubat 1997 Post-modern Darbesi ve Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri

Refah Partisi'nin (RP) 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkması, kamuoyunda ve devlet kademelerinde büyük bir dikkat ve incelemeyi beraberinde getirmiştir. Başlangıçta Erbakan'a hükümeti kurma görevinin verilmesi konusunda bir isteksizlik yaşansa da Erbakan nihayetinde Tansu Çiller'in partisiyle, dönüşümlü başbakanlık modeline dayalı bir koalisyon (REFAH-YOL) kurarak iktidara gelmiştir (Özer, 2019, s. 217). RP'nin iktidara gelişinin ardından, üst düzey askeri personelden oluşan kayıt dışı bir yapı, İslamcı faaliyetleri ve özellikle RP'nin siyasi çizgisini sistematik olarak izlemek amacıyla Batı Çalışma Grubu'nu kurmuştur (Yilmaz, 2012, s. 375). RP'nin iktidarıyla beraber bir dizi tartışmalı olay siyasi gerilimi tırmandırmıştır. Erbakan'ın İran ve Libya'ya gerçekleştirdiği diplomatik ziyaretler, Susurluk Skandalı'nın patlak vermesi ve "Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" protestoları bu olaylara örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Başbakanlık Konutu'nda dini liderlere verilen iftar yemeği,

Taksim Cami projesi, “Kudüs Gecesi” etkinliği ve ardından Sincan’da tankların yürütülmesi gibi sembolik gelişmelerin yanı sıra başörtüsü tartışmaları ve Müslüm Gündüz hadisesi ulusal söylemi daha da kutuplaştırmıştır (Özer, 2019, s. 217). Buna ek olarak, Erbakan’ın İmam Hatip okullarına yönelik olumlu politikaları, başörtüsü meselesindeki duruşu ve Ayasofya’nın yeniden camiye dönüştürülmesi yönündeki gelişmeler dikkat çekmiştir. Sonuç olarak bu yıllar, özellikle İslamcı ve laik gruplar arasındaki sürtüşmelerle beslenen, yoğun etnik ve mezhepsel çatışmaların tetiklediği derin bir kutuplaşma ile tanımlanmıştır. Bu kutuplaşmanın yanı sıra döneme, terörle tırmanan Türk-Kürt gerilimi ve Alevi-Sünni ayrışması gibi kırılmalar damga vurmuştur (Colella, 2020, s. 38). İç siyasi istikrarsızlık, Körfez Savaşı ve Yunanistan ile yaşanan Kardak Kayalıkları krizi gibi uluslararası sorunlarla daha da karmaşık bir hal almıştır (Colella, 2020, s. 38).

Nihayetinde bu gelişmeler, 28 Şubat post modern darbe süreciyle sonuçlanmıştır; ancak bu sürecin tam olarak ne zaman başladığı ya da etkisinin tam olarak hangi zamanda ortadan kalktığı konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. 28 Şubat 1997 tarihinde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başkanlığında Çankaya Köşkü’nde dokuz saat süren bir MGK toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu oturumda askeri liderlik, hükümetten “rejime yönelik irticai tehdidi önleyecek” tedbirler almasını talep etmiştir (Nisan & Şeker, 2017, s. 71). MGK tarafından 28 Şubat 1997’de yayımlanan 18 maddelik bildiri, süreci yazılı olarak resmi surette başlatmıştır. Laikliğe yönelik tehditleri gerekçe gösteren askeri komutanlar, müdahale tehdidiyle hükümete istifa etmesi yönünde baskı uygulamış; bu durum koalisyon hükümetinin düşmesine ve ardından Anayasa Mahkemesi’nin, merhum Necmettin Erbakan da dahil olmak üzere lider kadrosuyla birlikte Refah Partisi’ni kapatma kararı almasına yol açmıştır (Kalin, 2016, s. 13). 28 Şubat süreci nihayetinde bir hükümet darbesiyle sonuçlanmış; ancak geleneksel askeri müdahalelerden sapan bu süreç; askeri bürokrasi, siyasetçiler, aydınlar, sermaye sahipleri ve medyanın çok boyutlu koalisyonuyla karakterize edilen “sivil giyimli” bir operasyon olarak yürütülmüştür (Erkal & Temel, 2024, s. 232). Sonuç olarak bu dönem, Türk siyasi tarihinde “postmodern” ya da “post-modern” bir darbe olarak nitelendirilmiştir (Yiğit vd., 2023, s. 2143).

28 Şubat tedbirleri, dini cemaat ve tarikatların kamusal alandaki nüfuzunu marjinalleştirmeyi amaçlayan başörtüsü yasağını ve dini sembolizmin sınırlandırılmasını da kapsamıştır (Göç, 2025, s. 1024). Bu politikalar; laiklik normlarını korumak adına uygulanan medya sansürü, İmam-Hatip mezunlarının memuriyetten mahrum bırakılması suretiyle mesleki hak kayıplarına uğratılması ve mevcut hükümet üzerinde kurulan sistemik baskıyla tamamlanmıştır (Göç, 2025, s. 1024). Zorunlu eğitim kesintisiz sekiz yıla çıkarılmış, bu da

meslek okullarının ortaokul kısımlarının kapatılmasına yol açmıştır (Yiğit vd., 2023, s. 2142). Eş zamanlı olarak, yükseköğretim de dahil olmak üzere tüm eğitim kurumlarında başörtüsü yasaklanmış; Diyanet İşleri Başkanlığı dışındaki Kur'an kursları kapatılmış ve 12 yaşından küçük öğrencilerin bu kurslara kabulü yasaklanmıştır (Üzümcü, 2022, s. 85). Bu gelişmeler karşısında Avrupa Komisyonu, "Gündem 2000" (Agenda 2000) raporunda, Türk idari ve eğitim yapılarındaki yapısal değişikliklere ilişkin endişelerini dile getirmiştir; Komisyon, bu reformların sözde laikliği güçlendirmek için tasarlandığını kabul etmekle birlikte, ordunun sivil yaşam üzerindeki nüfuzunu daha da pekiştirmeye hizmet ettiğini savunmuştur (Buzan & Diez, 1999, s. 50).

Post modern darbenin ardından, 28 Şubat MGK bildirisine ilişkin ele alınması gereken önemli bir husus, Türkiye'nin AB'ye katılım taahhüdüne yapılan açık vurgudur (Öcal, 2009, s. 25). Mart 1997'de, Avrupa Parlamentosu Sosyalist Grup Başkanı Pauline Green liderliğindeki bir heyetle yapılan görüşmede, Orgeneral Çevik Bir demokrasi konusunda güvenceler vermiştir (Akın, 2016, s. 42). Bu nedenle, 28 Şubat darbesinin Türkiye-AB ilişkileri üzerindeki etkisi nispeten sınırlı kalmıştır. Buna rağmen, darbenin ardından gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde AB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme sürecine ilişkin önemli kararlar alırken, Türkiye'yi bu kapsamın dışında tutmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). Ancak 1999 Helsinki Zirvesi'ne gelindiğinde (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020), Türkiye adaylık statüsü elde etmeyi başarmıştır.

3.2. AK Parti Döneminde Gerçekleşen Askeri Alandaki Reformlar, 2007 E-Muhtırası ve Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri

2000'li yılların başında, post modern darbeden yaklaşık beş yıl sonra, AK Parti iktidara gelmiş ve daha önce Refah Partisi tarafından gerçekleştirilmek istenen hedeflerin birçoğunu kademeli olarak hayata geçirmiştir. Ayrıca, AK Parti, ilk yıllarında AB üyeliği hedefini tutarlı bir şekilde vurgulamış ve bu doğrultuda reform süreçlerini büyük bir ivmeyle sürdürmüştür. Bu bağlamda, Türkiye, AB katılım sürecine ilişkin önemli reform hareketlerinden geçmiş ve bu süreç 2005 yılında tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla taçlanmıştır.

Sivil-asker ilişkileri, AK Parti'nin temel öncelikli alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda AK Parti, askeri vesayetin (ordunun) siyasi alandaki nüfuzunu gayri meşrulaştırmayı ve sınırlamayı amaçlayan stratejik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu stratejinin merkezi bir bileşeni, sivil denetimin kurumsallaşmasında birincil bir mekanizma işlevi gören ve Avrupa Birliği uyum süreci için gerekli olan yasal uyum paketlerinin hayata geçirilmesi

olmuştur (Aknur, 2013, p. 131). 2003-2004 AB Uyum Paketleri (MGK reformları), 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu, 2013 tarihli İç Hizmet Kanunu Madde 35 değişikliği, 2017 Anayasa değişiklikleri ve askerî yargının kaldırılması, 668 sayılı KHK ve sonraki düzenlemeler (15 Temmuz sonrası TSK yapılanması) kapsamında; MGK'nın sivilleştirilmesi, askerî temsilin sivil kurumlardan çekilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kaldırılması, EMASYA Protokolünün kaldırılması, Sayıştay denetiminin genişletilmesi, YAŞ ve Protokol düzeninin değişmesi, İç Hizmet Kanunu Madde 35 değiştirilmesi, askerlerin sivil mahkemelerde yargılanması, askeri yargının tamamen kaldırılması, kuvvet komutanlıkları bakanlığa bağlanması, YAŞ'ın Yapısı Sivilleştirilmesi, askeri okullar kapatılması ve milli savunma üniversitesi kurulması ve jandarma ve sahil güvenlik tamamen içişlerine bağlanması gibi değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu reformların bazıları askeri müdahaleler gerçekleşmeden önce bazıları da askeri müdahalelerden sonra gerçekleşmiştir.

2007 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde de iktidardaki AK Parti Türk seçmeninden yetki almıştır. Bu güçlü seçim performansı, partinin parlamentodaki çoğunluğunu etkili bir şekilde pekiştirmiş ve ulusal yasama organı içindeki baskın konumunu yeniden teyit etmiştir (Aydinli, 2009, s. 582). Ancak 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi şiddetli bir siyasi çatışmayı tetiklemiştir (Balkir, 2007, s. 415). Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin sonuna yaklaşmasıyla birlikte Erdoğan, İslamcı geçmişe sahip önde gelen bir AK Parti figürü olan Abdullah Gül'ü partinin adayı olarak göstermiştir (Balkir, 2007, s. 415). Gül'ün adaylığı, özellikle geçmişte Refah Partisi ile olan bağı ve eşinin başörtülü olması nedeniyle, seküler kesimler (laik çevreler) tarafından Cumhuriyet'in kurucu ilkelerine yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır (Polat, 2009, s. 129).

27 Nisan'da gerçekleştirilen ilk tur oylama sırasında muhalefet partileri boykotu organize ederek karar yeter sayısına ulaşılmasını engellemiş ve böylece Gül'ün onaylanmasının önüne geçmişlerdir (Balkir, 2007, s. 415). CHP'nin yaptığı hukuki itirazın ardından Anayasa Mahkemesi, üçte iki çoğunluktan oluşan karar yeter sayısının bulunmamasını gerekçe göstererek 1 Mayıs'ta oylamayı iptal etme kararı almıştır (Commission, 2007, s. 7). Meclisteki karar yeter sayısı şartlarına ilişkin hukuki tartışmalar sürerken, emekli Orgeneral Şener Eruygur, Atatürkçü Düşünce Derneği'ni (ADD) harekete geçirerek Cumhuriyet Mitingleri'ni başlatmıştır. Bu neo-Kemalist mobilizasyon, sivil toplum kuruluşları ve birçoğu üniversite yönetimlerinin baskısıyla hareket eden akademisyenlerden oluşan bir koalisyonu içererek, askeri müdahaleye elverişli bir sosyo-politik atmosfer yaratmayı amaçlamıştır. Bu hareket, kamuoyunda yaygın olarak 1997 "28 Şubat süreci" sırasında uygulanan müdahaleci stratejileri

yeniden üretme (kopyalama) girişimi olarak algılanmıştır (Üzümcü, 2022, s. 93). Karar yeter sayısına ulaşmaya yönelik sonraki girişimlerin de başarısız olması üzerine Sayın Gül adaylığını geri çekmiş ve bu durum seçim sürecinin sonlanmasına yol açmıştır. Bu usulü tıkanıklık, anayasal bir zorunluluk olarak erken genel seçim sürecini tetiklemiştir (Commission, 2007, s. 7). Bu yasama süreçleriyle eş zamanlı olarak Genelkurmay Başkanlığı, kamuoyuna açık bir bildiri (e-muhtıra) yayımlayarak sürece müdahale etmiştir (Commission, 2007, s. 7). Bildiri, ordunun "Türkiye Cumhuriyeti'nin değiştirilemez niteliklerini koruma" konusundaki kararlılığını yeniden teyit etmiş ve "gerektiğinde tavrını ve eylemlerini açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı" uyarısında bulunmuştur (Jacoby, 2016, s. 125). 28 Nisan 2007 tarihinde, AK Parti'nin üst düzey yetkilileri resmi bir yanıt hazırlamak üzere bir araya gelmiş ve yayımlanan bildirinin (e-muhtıranın) hükümetin otoritesine doğrudan bir meydan okuma olarak algılandığını ilan etmiştir. Yapılan açıklamada, Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlığa bağlı bir kurum olduğu yeniden vurgulanmış; ulusal güven ve istikrarı zedeleyenlerin, doğabilecek her türlü olumsuz sonuçtan sorumlu tutulacağı kararlılıkla belirtilmiştir (NTV, 2011). Yaşanan tıkanıklığa yanıt olarak Erdoğan erken seçim çağrısında bulunmuş ve bu seçimlerde AK Parti oyların %47,5'ini almıştır; bu sonuç, kamuoyunda yaygın olarak sivil seçmenin askeri müdahaleye yönelik bir protestosu olarak yorumlanmıştır (Demirel, 2010, s. 17). Bu seçim zaferinin ardından Gül, Ağustos 2007'deki üçüncü tur oylamada cumhurbaşkanı seçilmiştir (Commission 2007:7).

AB'nin e-muhtıraya yönelik tepkisinin analizi, AB üye devletlerinin sözcülerinin, ordunun Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine müdahil olmasını onaylamadıklarını belirten resmi açıklamalar yayımladıklarını ortaya koymaktadır (Üzümcü, 2022, s. 94). AB, Genişlemeden Sorumlu Komiser Olli Rehn ve Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Terry Davis'in demokratik normları vurgulayan açıklamalarıyla, ordunun müdahalesini sert bir şekilde eleştirmiştir (Balkir, 2007, s. 415). Dönemin AB Genişleme Komiseri Olli Rehn, ordunun demokratik süreçlere saygı duymak zorunda olduğunu vurgulayan resmi bir bildiri yayımlamıştır (NTV, 2011). Bu durum da AB'nin 2007 e-muhtırasına karşı normatif kimliği çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir.

3.3. 15 Temmuz Darbe Kalkışması ve Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri

Türkiye, 15 Temmuz 2016'da Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından gerçekleştirilen darbe girişimiyle tarihinin en karanlık günlerinden birini yaşamıştır. Darbe düzenleyicileri, "Yurtta Sulh Konseyi" adını kullanarak ulusal televizyonda, TSK'nın anayasal düzeni yeniden tesis etmek, insan haklarını ve özgürlüklerini korumak, hukukun üstünlüğünü

savunmak ve kamu güvenliğini sağlamak amacıyla Türkiye'nin kontrolünü ele geçirdiğini duyurmuştur (Haugom, 2022, s. 1). Darbe sırasında TBMM F-16 savaş uçaklarıyla bombalanmış, görevdeki seçilmiş Cumhurbaşkanı'na suikast girişiminde bulunulmuş ve İstanbul'daki Boğaz Köprüsü (şimdiki adıyla 15 Temmuz Köprüsü) başta olmak üzere yoğun olarak kullanılan kamu alanları askeri araçlarla kapatılmıştır (Balcı & Turan, 2017, s. 54). Darbe sonucunda toplam 241 masum insan hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 2.800 kişi yaralanmıştır (Kalin, 2016, s. 13).

1960, 1962, 1971, 1980 ve 1997 müdahaleleriyle yerleşen askeri vesayet mirasına rağmen, Türkiye 15 Temmuz 2016 darbe girişimine başarıyla direnmiş ve bu sayede anayasal düzenini korumuştur (Balcı et al., s. 54). Cumhurbaşkanı Erdoğan, dönemin Başbakanı Binali Yıldırım ve diğer siyasi liderlerin çağrılarına yanıt olarak halk, darbeye teşebbüs edenlere karşı ayaklanmış ve nihayetinde galip gelmiştir (Kalin, 2016, s. 13). Halkın direnişi ve sergilediği tavır, Türkiye'nin geleceği açısından bir dönüm noktası olmuş; belki de sivil siyaseti gölgeleyen askerî vesayetin sonunu işaret etmiştir (Kalin, 2016, s. 13). Bu durumda düzenli aralıklarla askeri rejimin sivil siyasete karışması ortadan kalkarsa Türk siyasal hayatının daha istikrarlı ve demokrasi anlayışının daha çok gelişeceği bir anlayış sürdürülebilir bir hal alacaktır. 15 Temmuz darbe girişiminin engellenmesinde halkın direnişinin yanında, AK Parti'nin AB reformları çerçevesinde sivil siyasetin önünü açmak amacıyla askerî yapının özerkliğini kısıtlayan düzenlemeler yapması da etkili olmuştur.

Darbe girişiminin ardından Hükümet 20 Temmuz 2016 tarihinde, Ulusal Güvenlik Kurulu'nun tavsiyesi üzerine ülke genelinde olağanüstü hal ilan etti (Ercan, 2017, s. 16). Başlangıçta üç ay sürmesi planlanan olağanüstü hâl, nihayetinde iki yıl uzatıldı. Bu süre zarfında hükümet, TSK'de kapsamlı bir yeniden yapılandırma gerçekleştirdi. Bu süreç, darbe girişiminin hemen ardından başladı ve olağanüstü hâl sırasında çıkarılan kanun hükmünde kararnameler (KHK'lar) yoluyla uygulanan yasal reformları içerdi (Kars Kaynar, 2022, s. 387). Daha detaylı olarak bakacak olursak, olağanüstü hâl altında silahlı kuvvetleri yeniden yapılandırmak, askerî akademileri kapatmak, askerî tesisleri şehir merkezlerinden uzaklaştırmak ve yargı, güvenlik güçleri, kamu kurumları, üniversiteler, şirketler ile diğer kuruluşlarda FETÖ ile bağlantılı olduğu tespit edilen kişileri görevden almak amacıyla kararnameler çıkarıldı (Ercan, 2017, s. 16). 2016 sonrası reformlar, ordunun yargı özerkliğini sona erdirdi ve TSK'yı tüm idari, örgütsel ve eğitimsel yönlerden kapsamlı bir sivil denetime tabi tuttu (Kars Kaynar, 2022, s. 399).

Yapılan reformlar ordunun sivil denetimini güçlendirmeyi amaçlasa da darbe süreci Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Özellikle darbe girişiminin ardından Türkiye'den kaçan kişilerin önemli sayılarda sığınma talebinde bulunduğu AB ülkeleriyle ve AB'nin kendisiyle Türkiye'nin ilişkileri gerginleşmiştir (Kakışım & Erdoğan, 2018, s. 402). 16 Temmuz 2016 tarihinde ASEM Zirvesi'nde, Avrupa Komisyonu Başkanı, Avrupa Konseyi Başkanı ve AB Yüksek Temsilcisi, AB üye devletleri adına Türkiye'nin AB için kilit bir ortak olduğunu teyit eden ortak bir bildiri yayımlamıştır. Bildiri, Türkiye'nin demokratik olarak seçilmiş hükümetine ve kurumlarına güçlü destek vermiş, hukukun üstünlüğünün önemini vurgulamış ve anayasal düzene hızlı bir şekilde dönülmesi çağrısında bulunmuştur. Ayrıca, AB'nin 28 üye devletinin tümüyle koordinasyon içinde durumu yakından izlemeye devam ettiğini teyit etmiştir (European Commission, 2016a). Sonra ki aylarda ise AB, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ölüm cezasının kaldırılmasını öngören 13. Protokolüne tam uyum içinde, adil yargılanma hakkı da dahil olmak üzere demokratik ilkelerin, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini vurgulamıştır (Council of the EU, 2016a). 11 Ağustos 2016 tarihinde AB ve üye devletleri, darbe girişimini kınadıklarını yeniden teyit etmiş ve Türkiye'nin orantılı önlemlerle karşılık verme hakkını kabul etmekle birlikte, hükümeti parlamenter demokrasiyi koruma çağrısında bulunmuşlardır. Bu çağrıda, Türkiye'nin AB aday ülkesi olarak yükümlülüklerine uygun olarak hukukun üstünlüğünü, temel özgürlükleri ve insan haklarını korumaya yönelik ifadeler de kullanılmıştır (Council of the EU, 2016b).

Ancak, darbe sonrası tedbirlerin AB'deki pek çok kişi tarafından giderek daha geniş kapsamlı ve orantısız olarak görülmesi nedeniyle AB içinde Türkiye'ye karşı endişeler artmıştır. Dahası, AB'nin demokratik kriterlerinden sistematik bir sapma olduğunu gerekçe göstererek, Avrupa Parlamentosu Kasım 2016'da Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerinin askıya alınmasını resmen talep etmiş; bu durum Brüksel ile Ankara arasındaki kurumsal diyalogda önemli bir gerilemeyi işaret etmiştir (Akçay & Deniş, 2022, s. 864). Bu tutum, Avrupa Parlamentosunda 6 Temmuz 2017 tarihinde kabul edilen ve üyelik müzakerelerinin askıya alınmasını bir kez daha talep eden bir sonraki kararda da teyit edilmiştir (European Parliament, 2016). Ayrıca, Avrupa Komisyonu Türkiye hakkındaki yıllık raporlarında (2016, 2018 ve 2019), AB'nin darbe girişimini kınadığını ve Türkiye'nin demokratik kurumlarıyla dayanışma içinde olduğunu belirtirken, darbe girişiminin ardından alınan önlemlerin kapsamı ve orantılılığı konusunda ciddi endişelerini dile getirdiğini de tutarlı bir şekilde dile getirmiştir (European Commission, 2016b, 2018, 2019). Anlaşıldığı üzere, darbe girişiminin ardından AB, Türkiye'nin eylemlerini temel değerleriyle çelişkili olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir (Akçay et

al., s. 862). Türkiye ise bu süreçte AB'den yeterli destek görmediğini, AB'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları yeterince anlamadığını ve bu nedenle bu ölçüde eleştiri yapma hakkına sahip olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye, karşı karşıya kaldığı zorlu koşullara ilişkin anlayış eksikliği ve normatif değerlere yaptığı ısrarcı vurgu nedeniyle AB'yi sık sık eleştirmiş; bu iki husus temel ihtilaf noktalarını oluşturmuştur. Bu tutumlar, Türkiye'nin AB çerçevesi içinde marjinalleştirildiği ve izole edildiği algısına katkıda bulunmuştur. Tüm bu eleştirilerin neticesinde, Türkiye'nin AB üyelik sürecinin durdurulması konusu gündeme gelmiş ve Türkiye-AB ilişkileri böylece zedelenmiştir.

4. Sonuç

Çalışmada, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde karşılaştığı başlıca zorluklardan biri olan ve Türkiye tarihinde derin izler bırakan 1997-2016 arasında gerçekleşen askeri müdahaleler normatif güç perspektifinden incelenmiştir. Türkiye'nin 1959'da AB'ye üyelik için resmi başvuruda bulunmasından bu yana, AB üyeliğine giden yolu askeri müdahaleler nedeniyle aralıklı olarak kesintiye uğramıştır. Üyelik sürecinin zedelenmesinin tek unsuru şüphesiz bu durum değildir, ancak askeri müdahalelerin de süreci olumsuz etkilediği çok açıktır.

Türkiye'nin AET ile ilişkilerinin ilk aşamaları, 1960 darbesiyle hemen sarsılmış, ardından 1971 askeri bildirisi ve nihayetinde 1980 darbesiyle süreç çok daha zarar görmüştür. 1960 ile 1980 yılları arasında gerçekleşen askeri müdahaleler, Türkiye'nin AB'nin demokratik normlarına uyumunu temelden zorlaştıran kalıcı bir askeri vesayet yapısı oluşturmuştur. Bu müdahalelerden sonra da Türkiye, 1997 yılında post-modern bir harekata, 2007 yılında e-muhtıraya ve 2016 yılında da bir darbe kalkışmasıyla karşı karşıya kalmıştır.

1997'deki post modern müdahale ikili ilişkileri daha da gerginleştirmiş olsa da 1999 Helsinki Zirvesi Türkiye'ye resmî adaylık statüsü vererek önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Post modern darbenin yönteminin aşırı sert unsurlara dayanmamasından dolayı AB tarafı Türkiye'ye karşı nispeten ılımlı yaklaşmıştır. Bunu izleyen 2005 yılında resmi üyelik müzakerelerinin başlaması, AB'nin şart koşmalarıyla yönlendirilen yoğun bir yasama reformu dönemini sonucu gerçekleşmiştir. Türkiye belirtilen dönemde önemli adımlar atarak AB üyelik sürecini canlandırmış ve uzun yıllardır beklediği adaylık ve müzakere sürecini başlatmıştır. Bu reform dönemin merkezindeki konularından biri de askeri rejim düzeninin üzerinde sivil üstünlüğü sağlamak için gösterilen kurumsal çaba yer almaktadır.

2007 yılında gerçekleşen e-muhtıraya karşı AK parti direnerek gücünü arttırmayı başarmıştır. Ayrıca, bu süreçte AB, tarafı sivil siyasetin yanında durmuş ve askeri müdahaleleri

karşı olduğunu tekrardan ifade etmiştir. Ancak Türkiye-AB ilişkilerinin durma noktasında gelmesindeki önemli nedenlerden biri ülkenin 15 Temmuz sürecinde karşılaştığı darbe kalkışması sürecini yaşaması ve bu tehdidi ortadan kaldırması için çabasını temel olarak buna harcamasıdır. 15 Temmuz darbe kalkışması, önceki müdahalelerden farklı olarak, eşi benzeri görülmemiş bir halk direnişi ve yürütme organının harekete geçmesiyle etkisiz hale getirilmiş ve böylece anayasal düzen korunmuştur. Bununla birlikte, olağanüstü hâl ilanının ve kapsamlı idari tasfiyelerin yaşandığı darbe sonrası ortam, AB ile ilişkilerde önemli bir gerilime yol açmıştır. Darbe girişiminin ardından AB, Türkiye'deki demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü durumuna ilişkin endişelerini sık sık dile getirmiştir. Bu nedenle, AB'nin hukukun üstünlüğü ve temel haklarla ilgili endişeleri, Türkiye-AB ilişkilerindeki çıkmazın başlıca nedenleri haline gelmiştir. Özellikle, idam cezası konusundaki yeniden gündeme taşınan tartışmalar ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, böyle bir yasa tasarısı kendisine sunulursa bunu değerlendireceği yönündeki açıklaması AB tarafından "kırmızı çizgi" olarak nitelendirilmiştir. Ancak Türkiye'nin bakış açısına göre, AB, bu zor süreçte Türkiye'yi yalnız bırakmış ve hatta dışlamıştır. AB ve üye ülkelerinin, darbe girişimini kınamakta gecikmeleri, zor bir dönemde Türkiye'nin yanında durmamaları ve hatta darbe planlayıcılarına sığınak sağlamaları nedeniyle Türkiye tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca, AB'nin Türkiye'yi disipline etmeye veya baskı altına almaya yönelik algılanan girişimleri de şiddetli eleştirilere karşılaşmıştır. Ancak, AB'nin Türkiye'deki 2016 darbe girişiminin başarısız olmasında da dolaylı olarak önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır. Türkiye'nin AB üyelik süreci sırasında gerçekleştirilen reformlar, sivil siyasetin önünü açarken, askeri yönetimin etkisi giderek zayıflatmıştır.

Kaynakça

AA. (2023). *Türk demokrasisine vurulan ikinci darbe: 12 Mart Muhtırası*. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-demokrasisine-vurulan-ikinci-darbe-12-mart-muhtirasi/2843405

Afşar, Ö. A. (2019). 15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri. *İnsan ve İnsan*, *6*(22), 737-766. https://dergipark.org.tr/en/pub/insanveinsan/article/572340

Akçay, E. Y., & Deniş, H. E. (2022). Turkey-European Union (EU) Relations After the July 15 Coup Attempt Within the Framework of the Random Walk Model. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(2), 861-869. https://dergipark.org.tr/en/pub/mjss/issue/69506/1016825

Akın, Ş. (2016). Darbeler ve batı medyası: 28 şubat darbesi üzerinden bir analiz. *Liberal Düşünce Dergisi*, (84), 35-56. https://dergipark.org.tr/en/pub/liberal/issue/48154/609212

Akıncı, A. (2014). Türkiye nin Darbe Geleneği 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *9*(1). https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/65359

Aydinli, E. (2009). A paradigmatic shift for the Turkish generals and an end to the coup era in Turkey. *The Middle East Journal*, *63*(4), 581-596. https://www.ingentaconnect.com/content/mei/mei/2009/00000063/00000004/art00004

Balcı, A., & Turan, Y. (2017). Eleştirinin Sefaleti: Batı'dan 15 Temmuz Darbe Girişimini Okumak. *Bilig*, (83), 53-77.

Balkir, C. (2007). The July 2007 Elections in Turkey: A Test for Democracy. *Mediterranean Politics*, *12*(3), 415-422. https://doi.org/10.1080/13629390701622515

Başaran, D. (2017). 12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi. İçinde *Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler* (Öncü Basımevi, ss. 112-131). Divan Kitap. https://www.academia.edu/download/55529713/1._DEMOKRASI_SEMPOZYUMU_KITABI__2._E-YAYIMDIR.__.01.18_.pdf#page=116

Bostancı, M., & Uysal, N. (2023). Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*(3), 1405-1432. https://dergipark.org.tr/en/pub/asbi/article/1327864

Brown, J. (1989). The Military and Society: The Turkish Case. *Middle Eastern Studies*, *25*(3), 387-404. https://doi.org/10.1080/00263208908700788

Burak, B. (2011). The role of the military in Turkish politics: To guard whom and from what. *European Journal of Economic and Political Studies*, *4*(1), 143-169. https://www.academia.edu/download/26444031/990399_d0r8zjhb.pdf#page=149

Buzan, B., & Diez, T. (1999). The European Union and Turkey. *Survival*, *41*(1), 41-57. https://doi.org/10.1093/survival/41.1.41

Calandri, E. (2009). A Special Relationship Under Strain: Turkey and the EEC, 1963–1976. *Journal of European Integration History*, *15*(1), 57-76. https://doi.org/10.5771/0947-9511-2009-1-57

Colella, D. S. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) İlişkilerinde 1990'lı Yılların Analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (3), 26-56. https://dergipark.org.tr/en/pub/usbad/issue/55116/698893

Commission, E. (2007). *Turkey 2007 Progress Report*.

Council of the EU. (2016a). *Council Conclusions on Turkey*. Press office - General Secretariat of the Council of the EU. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/07/18/fac-turkey-conclusions/pdf

Council of the EU. (2016b). *Declaration by the High Representative on Behalf of the EU on the Latest Developments in Turkey*. Press Release 639/16. Retrieved from

Çakmak, C. (2003). Human Rights, the European Union and Turkey. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations, 2*(3 & 4). https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/19426

Dagi, I. D. (1996). Democratic Transition in Turkey, 1980–83: The Impact of European Diplomacy. *Middle Eastern Studies, 32*(2), 124-141. https://doi.org/10.1080/00263209608701107

Demirel, T. (2010). 2000'li Yillarda Asker ve Siyaset: Kontrollu Degisim ile Statuko Arasinda Turk Ordusu. *Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Arastirmalari Vakfi (SETA)*.

Diez, T., & Manners, I. (2014). *Reflecting on normative power Europe*. https://ub01.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/55985

Ercan, M. (2017). 15 Temmuz Sonrası Türkiye–AB İlişkileri; İlişkilerin Gelecek Öngörüsü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 14-28.

Erkal, K., & Temel, F. (2024). Siyaset, Toplum ve Sermaye Üçgeninde Medya: 28 Şubat Darbesi. *İçtimaiyat, 8*(1), 228-248. https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1441413

Ertem, B. (2018). 12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974). *OPUS International Journal of Society Researches, 8*(14), 655-676. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/456356

European Commission. (2016a). *Statement by Tusk, Juncker, Mogherini and EU Member States present at ASEM summit on situation in Turkey* [Text]. European Commission - European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_16_2554

European Commission. (2016b). *Turkey 2016 Report*. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/e703a769-bf7f-46d1-8a13-6a836683e838_en?filename=20161109_report_turkey.pdf

European Commission. (2018). *Turkey 2018 Report*. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/446c8261-6297-4300-86c1-bd3fc143731e_en?filename=20180417-turkey-report.pdf

European Commission. (2019). *Turkey 2019 Report*. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/954941b5-87e8-4b22-b1e4-ceb2762a33b0_en?filename=20190529-turkey-report.pdf

European Parliament. (2016). *European Parliament resolution of 6 July 2017 on the 2016 Commission Report on Turkey (2016/2308(INI))*. European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0306_EN.html

Göç, E. (2025). Effects of the February 28, 1997, Postmodern Coup on Turkish Political Life. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(3), 1017-1032. https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif/article/view/547

Guler, C. (2019). Darbe, dayanışma ve direniş: 1980 Dönemi Avrupa sendikal hareketi ve DİSK ilişkileri. *Çalışma ve Toplum*, *1*(60), 79-104. https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71826/1155420

Haugom, L. (2022). *Turkey after the coup attempt*. JSTOR. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep25802.pdf

Jacoby, T. (2016). A Historical Perspective on the July 2016 coup Attempt in Turkey. *Insight Turkey*, *18*(3), 119-138.

Kakışım, C., & Erdoğan, S. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişimin Ardından Yaşanan Gelişmeler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(18), 399-420.

Kalin, I. (2016). After the coup attempt, Turkey's success story continues. *Insight Turkey*, *18*(3), 11.

Karabelias, G. (1999). The Evolution of Civil-military Relations in Post-war Turkey, 1980–95. *Middle Eastern Studies*, *35*(4), 130-151. https://doi.org/10.1080/00263209908701289

Kars Kaynar, A. (2022). Post-2016 military restructuring in Turkey from the perspective of coup-proofing. *Turkish Studies*, *23*(3), 383-406. https://doi.org/10.1080/14683849.2021.1977631

Keskin, Y. Z. (2020). Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 1-15. https://dergipark.org.tr/en/pub/akusosbil/article/766752

Kılıçkıran, C. A. (1998). Turkey's Military Coups. *Insight Turkey*, (20), 143-154.

Kırkpınar, N., & Çakmak, F. (2020). 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne Türkiye'de Siyasi Yasak ve Mahkûmiyetler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *20*(15 Temmuz), 243-280. https://dergipark.org.tr/en/pub/cttad/issue/56080/772528?utm_source=chatgpt.com

Manners, I. (2008). The normative ethics of the European Union. *International affairs*, 45-60. https://www.jstor.org/stable/25144714?casa_token=aRHpK-_k3DgAAAAA:6mxPgetsZrKwBQe_N2D7aF31KBCukZGEzQZnMfDlOrm3-IIPWuYug23eqcGv4gkbg-nbFWJyo5YIQkgW6N7XRao6_8HPHvBy796Iqxgr1Z8V0bHNCWw

Milan, F. F. (2016). Turkey: What Hides Behind a Failed Coup Attempt. *The RUSI Journal, 161*(4), 28-32. https://doi.org/10.1080/03071847.2016.1228291

Nisan, F., & Şeker, N. T. (2017). Demokrasiyi Sekteye Uğratan Darbe Haberlerinin Çerçevelenmesi: 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Örneği. *TRT Akademi*, *2*(3), 68-96.

NTV. (2011). *E-muhtıra'nın kronolojisi | NTV Haber*. https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/e-muhtiranin-kronolojisi,0Sl6nw7mM0iKqufp3XMd6w

Öcal, B. (2009). 12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi. *Ethos, 1*(1/4), 4. https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/ethos3-beyhan.pdf

Özer, N. P. (2019). *Gazete haberlerinde manipulasyon 28 Şubat örneği* [PhD Thesis, Necmettin Erbakan University]. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/912289

Polat, R. K. (2009). The 2007 parliamentary elections in turkey: Between securitisation and desecuritisation. *Parliamentary Affairs*, *62*(1), 129-148. https://academic.oup.com/pa/article-abstract/62/1/129/1486798

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). *Chronology of Turkey- European Union Relations (1959—2019)*. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/chronology-_en-_1959-_ocak2020.pdf

Üzümcü, A. (2022). 28 ŞUBAT SÜRECİ, E-MUHTIRA VE 15 TEMMUZ FETÖ DARBE GİRİŞİMİNİN EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 74-121. https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1038106

Yiğit, A., Yiğit, Ö., Tekin, C., Göknar, Ş., Daşkın, Y., Avcı, M., & Karaman, Y. (2023). 28 Şubat Postmodern Darbe Süreci ve Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 10*(6), 2139-2157. https://dergipark.org.tr/en/pub/atdd/article/1341248

Yilmaz, M. E. (2012). The Rise of Political Islam in Turkey: The Case of the Welfare Party. *Turkish Studies, 13*(3), 363-378. https://doi.org/10.1080/14683849.2012.717449

NATO'nun Akıllı Savunma Doktrini Çerçevesinde Yapay Zekâ Destekli Otonom Silahların Önemi: Türkiye'nin Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme

Şeyda YILDIRIM
Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-6264-8641

Hilal KÜÇÜKTOPÇU
Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0009-0005-7995-2286

Levent YİĞİTTEPE
Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Orcid: 0000-0002-2508-5501

Özet

NATO'nun Akıllı Savunma (Smart Defence) Doktrini, teknolojik dönüşümün hızlandığı ve tehdit çeşitliliğinin arttığı günümüzde ittifakın askeri kapasitesini yeniden yapılandırma çabalarının merkezinde yer almaktadır. Özellikle 2010 sonrası dönemde artan bütçe baskıları, operasyonel gereklilikler ve dijitalleşme süreçleri, NATO üyesi ülkeleri daha fazla otonom sisteme yöneltmiştir. Bu bağlamda yapay zekâ destekli otonom silah sistemleri, karar verme süreçlerinin otomasyonu, hedef tespitinde doğruluğun artırılması ve insan kayıplarının azaltılması gibi imkânlar sunarak bu dönüşümün temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışma, NATO'nun Akıllı Savunma Doktrini kapsamında yapay zekâ destekli otonom silah sistemlerinin ittifak içindeki konumunu incelemekte ve Türkiye'nin bu alandaki katkılarına odaklanmaktadır. Akıllı Savunma Doktrini, savunma yükünün müttefikler arasında paylaşılmasını, ortak kabiliyetlerin geliştirilmesini ve teknoloji temelli iş birliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Otonom silah sistemleri, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli araçlar olarak NATO'nun değişen güvenlik ortamına uyum sağlama kapasitesini güçlendirmektedir. Türkiye, son yıllarda savunma sanayinde kaydettiği ilerlemeler sayesinde NATO bünyesinde öne çıkan bir aktör haline gelmiştir. Özellikle insansız hava araçları, otonom hedef tanıma sistemleri ve maliyet-etkin platform üretimi, Türkiye'nin Akıllı Savunma Doktrinine somut katkılar sunduğunu göstermektedir. Türk savunma sanayii tarafından geliştirilen SİHA sistemleri, operasyonel sahadaki etkinlikleri sayesinde NATO'nun tamamlayıcı askeri kapasitesi içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Bu durum, Türkiye'nin teknoloji üreten ve paylaşabilen bir müttefik olarak konumlandığını ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca yapay zekâ destekli otonom silah sistemlerinin beraberinde getirdiği etik, hukuki ve güvenlik temelli riskler ele alınmıştır. Algoritmik hatalar, insan denetiminin sınırları ve sorumluluk mekanizmalarındaki belirsizlikler, bu sistemlerin karar alma süreçlerine etkisini tartışmalı hale getirmektedir. Bu çerçevede, müttefik ülkeler arasında teknolojik uyumun sağlanması ve ortak operasyonel standartların geliştirilmesi, NATO'nun gelecekteki askeri etkinliği açısından kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Akıllı Savunma, NATO, Otonom Silah Sistemleri, Türkiye, Yapay Zekâ

Abstract

NATO's Smart Defence Doctrine occupies a central position in efforts to restructure the Alliance's military capacity in an era marked by rapid technological transformation and increasing threat diversity. In particular, rising budgetary pressures, growing operational requirements, and ongoing digitalization processes since the post-2010 period have directed NATO member states toward greater reliance on autonomous systems. In this context, artificial intelligence-enabled autonomous weapons systems have become one of the key elements of this transformation by offering capabilities such as the automation of decision-making processes, enhanced accuracy in target detection, and the reduction of human casualties. This study examines the position of Al-supported autonomous weapons systems within NATO under the framework of the Smart Defence Doctrine, with a specific focus on Turkey's contributions in this field. The Smart Defence Doctrine aims to promote the sharing of defence burdens among allies, the development of common capabilities, and the enhance of technology-based cooperation. Autonomous weapons systems emerge as important tools in achieving these objectives and strengthen NATO's ability to adapt to the evolving security environment. In recent years, Turkey has become a prominent actor within NATO due to the significant progress achieved in its defence industry. In particular, unmanned aerial vehicles, autonomous target recognition systems, and the production of cost-effective platforms demonstrate Turkey's concrete contributions to the Smart Defence Doctrine. Unmanned combat aerial systems developed by the Turkish defence industry have gained a significant position within NATO's complementary military capabilities as a result of their operational effectiveness in the field. This development highlights Turkey's role not merely as a consumer of military capacity, but as an ally capable of producing and sharing advanced technology. The study also addresses the ethical, legal and security-related risks associated with Al-enabled autonomous weapons systems. Algorithmic errors, the limits of human oversight, and ambiguities in responsibility mechanisms render the impact of these systems on decision-making processes contentious. In this regard, ensuring technological interoperability among allied states and developing common operational standardas are regarded as critical requirements for NATO's future military effectiveness.

Keywords: Artificial Intelligence, Autonomous Weapon Systems, NATO, Smart Defence, Türkiye, United States

1. GİRİŞ

Güvenlik, Uluslararası İlişkilerin en temel kavramlarından biri olup tarihsel süreç içerinde kapsamı ve içeriği önemli ölçüde dönüşüme uğramıştır. Soğuk Savaş döneminde ağırlıklı olarak devlet merkezli ve askeri tehditler üzerinden tanımlanan güvenlik anlayışı, Soğuk Savaş sonrası dönemde çok boyutlu bir yapıya evrilmiştir. Asimetrik tehditler, hibrit savaş yöntemleri, siber saldırılar ve teknolojik gelişmeler, güvenliğin yalnızca askeri güçle değil, aynı zamanda teknoloji, iş birliği ve kurumsal kapasiteyle sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm süreci, uluslararası güvenlik örgütlerinin savunma yaklaşımlarını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), değişen güvenlik ortamına uyum sağlamak amacıyla savunma doktrinine ve askeri kapasite anlayışını güncelleme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 2010 sonrası dönemde artan savunma harcamaları,

bütçe kısıtları ve operasyonel gereklilikler, müttefik ülkeler arasında kaynakların daha etkin kullanılmasını gündeme getirmiştir. NATO'nun bu ihtiyaca yanıt olarak geliştirdiği Akıllı Savunma (Smart Defence) doktrini, savunma yükünün paylaşılması, ortak kabiliyetlerin geliştirilmesi ve müttefikler arasında teknoloji temelli iş birliğinin artırılmasını hedefleyen önemli bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Teknolojik dönüşümün hız kazanmasıyla birlikte yapay zekâ destekli otonom silah sistemleri, NATO'nun askeri modernizasyon sürecinin merkezinde yer almaya başlamıştır. Karar alma süreçlerinin otomasyonu, hedef tespitinde yüksek doğruluk oranları ve insan kaybının azaltılması gibi avantajlar sunan bu sistemler, modern savaş anlayışının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Ancak otonom sistemlerin artan kullaımı, yalnızca askeri etkinlik açısından değil, aynı zamanda etik, hukuki ve güvenlik boyutlarıyla da tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Türkiye ve ABD, bu dönüşüm sürecinde NATO bünyesinde öne çıkan iki müttefik olarak dikkat çekmektedir. ABD, uzun yıllara dayanan Ar-Ge faaliyetleri, ileri teknolojiye dayalı savunma sanayisi ve yapay zekâ entegre komuta-kontrol sistemleri ile NATO'nun teknolojik yönelimlerinde belirleyici bir aktör konumundadır. Türkiye ise özellikle son yıllarda geliştirdiği insansız hava araçları, otonom hedef tanıma sistemleri ve maliyet-etkin platform üretimiyle ittifakın tamamlayıcı kapasitesini güçlendiren bir rol üstlenmiştir. Bu durum, Akıllı Savunma doktrininin öngördüğü kabiliyet paylaşımı ve tamamlayıcılık ilkesini somutlaştırmaktadır.

Akıllı Savunma Doktrini, yalnızca askeri kapasitenin artırılmasına değil, aynı zamanda müttefik ülkeler arasında stratejik uyumun güçlendirilmesine de hizmet etmektedir. Bu doktrin çerçevesinde geliştirilen yapay zekâ destekli otonom sistemler, NATO'nun kolektif savunma anlayışını dönüştürerek, ittifakın krizlere daha hızlı ve koordineli yanıt verebilme kapasitesini artırmaktadır. Bununla birlikte, farklı teknolojik altyapılara ve savunma önceliklerine sahip müttefiklerin ortak operasyonel standartlar etrafında uyumlaştırılması, Akıllı Savunma yaklaşımının en önemli sınamalarından birini oluşturmaktadır. Bu durum, otonom sistemlerin yalnızca teknik değil, aynı zamanda kurumsal ve doktrinel düzeyde de ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu bağlamda, yapay zekâ destekli otonom silah sistemlerinin NATO bünyesindeki konumlanışı, savunma politikalarının ötesinde karar alma süreçleri, komuta-kontrol mekanizmaları ve sorumluluk alanlarının yeniden tanımlanması gibi temel güvenlik

tartışmalarını da gündeme getirmektedir. Özellikle insan denetiminin sınırları, algoritmik kararların güvenilirliği ve uluslararası insancıl hukukla uyum meselesi, müttefik ülkelerin ortak bir yaklaşım geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, Akıllı Savunma doktrini kapsamında yürütülen teknoloji temelli iş birlikleri, NATO'nun gelecekteki güvenlik mimarisinin şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Çalışmanın amacı, NATO'nun Akıllı Savunma doktrini çerçevesinde yapay zekâ destekli otonom silah sistemlerinin ittifak güvenlik mimarisindeki yerini incelemek ve Türkiye ile ABD'nin bu sürece sunduğu katkıları analiz etmektedir. Çalışma, NATO'nun savunma politikalarının teknoloji odaklı dönüşümünü anlamayı ve bu dönüşümün müttefik ülkelerin savunma stratejilerine nasıl yansıdığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. NATO'nun Akıllı Savunma Doktrini ve Otonom Sistemlerin İttifak Askeri Yapısındaki Yeri

NATO, 1949'da Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan askeri ve ideolojik tehdide karşı Batı Bloku'nun kolektif savunma ihtiyacına cevap vermek üzere kurulmuş çok taraflı bir güvenlik ittifakıdır. Kuruluş döneminde NATO'nun güvenlik anlayışı, büyük ölçüde realist paradigma çerçevesinde şekillenmiş, güvenlik, devlet merkezli ve askeri tehditler üzerinden tanımlanmıştır. Bu dönemde örgütün temel amacı, üye devletlerin toprak bütünlüğünü ve siyasal bağımsızlığını korumaya yönelik güçlü bir caydırıcılık mekanizması oluşturmaktır. Soğuk Savaş boyunca NATO'nun askeri planlaması, nükleer denge ve konvansiyonel güçler etrafında şekillenmiş, ittifakın stratejik yönelimi büyük ölçüde iki kutuplu sitemin istikrarını korumaya odaklanmıştır (Yost, 2014: 15-18). Bu çerçevede NATO'nun erken dönem işlevi, güvenliğin dar ve askeri temelli bir çerçevede ele alındığını göstermekte ve örgütün dönüşümünü anlamak için tarihsel bir temel sunmaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşlukları, bölgesel çatışmalar ve etnik temelli krizler, NATO'nun varlık nedenini ve işlevini yeniden tanımlamasını zorunlu kılmıştır. 1990'larda Balkanlar'da yaşanan krizler, NATO'nun ilk kez doğrudan askeri müdahalelerde bulunmasına yol açmış ve örgütün operasyonel rolü genişlemiştir. Bu süreç, NATO'nun yalnızca kolektif savunma değil, aynı zamanda kriz yönetimi ve barışı tesis etme gibi görevleri de üstlenmeye başladığını göstermektedir. Güvenliğin artık sadece devlet sınırlarının korunmasıyla sınırlı olmadığı, iç çatışmaların ve insani krizlerin de uluslararası güvenliği tehdit ettiği yönündeki anlayış NATO'nun stratejik belgelerine yansımıştır. Bu dönem, NATO'nun klasik askeri ittifak kimliğinden uzaklaşarak

çok boyutlu bir güvenlik örgütüne dönüşmeye başladığı kritik bir evreyi temsil etmektedir (Yiğittepe, 2017: 41-43). Bu değerlendirme, NATO'nun dönüşümünün yalnızca tehdit algılarındaki değişimle değil, aynı zamanda uluslararası güvenlik anlayışının genişlemesiyle de doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

11 Eylül 2001 terör saldırıları, NATO'nun güvenlik algısında yapısal bir kırılma yaratmış, terörizm gibi asimetrik tehditler ittifakın öncelikli güvenlik gündemine dahil edilmiştir. NATO Antlaşması'nın 5. maddesinin ilk kez işletilmesi, kolektif savunma anlayışının yalnızca devletler arası saldırılarla sınırlı olmadığını göstermiştir. Bu süreçte NATO, Afganistan'da Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) gibi kapsamlı operasyonlar yürütmüş, örgütün coğrafi ve operasyonel sınırları önemli ölçüde genişlemiştir (NATO, 2012). Buna rağmen NATO üyesi ülkelerin savunma harcamaları aynı oranda artmamış, özellikle Avrupa ülkelerinde savunma bütçeleri daralmıştır. 2008 küresel ekonomik krizi bu eğilimi daha da derinleştirmiştir (NATO, 2012). Bu tablo, NATO'nun artan görev ve sorumlulukları ile azalan kaynaklar arasında belirgin bir uyumsuzluk olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yapısal uyumsuzluk NATO'yu daha verimli ve ortak kapasiteye dayalı bir savunma modeli geliştirmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda 2012 Chiago Zirvesi'nde kabul edilen Akıllı Savunma (Smart Defence) yaklaşımı, müttefiklerin savunma kapasitelerini bireysel olarak değil ortak projeler üzerinden geliştirmesini hedefleyen bir çerçeve sunmuştur (NATO, 2012). Bu yaklaşım, kaynakların daha etkin kullanılması ve mükerrer savunma harcamalarının azaltılması açısından önemli bir dönüşümü temsil etmektedir (Hamilton, 2014: 52). Ancak Akıllı Savunma yalnızca teknik bir maliyet optimizasyonu aracı değil, aynı zamanda NATO içinde karşılıklı bağımlılığı artıran ve kurumsal koordinasyonu güçlendiren bir mekanizma olarak da değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte Akıllı Savunma yaklaşımı, bazı yapısal sınırlılıklar da içermektedir. Üye devletlerin belirli askeri kabiliyetlerinden vazgeçmesi, kriz anlarında bağımlılık sorunlarını gündeme getirebilmekte ve siyasi uyum sorunlarını ittifak içi koordinasyonu zorlaştırabilmektedir (Biscop, 2012: 9). Ayrıca ABD ile Avrupa ülkeleri arasındaki savunma yük paylaşımı farklılıkları, NATO içindeki stratejik denge tartışmalarını canlı tutmaktadır (Mearsheimer, 2019: 135). Bu nedenle Akıllı Savunma, hem teknik hem de siyasi bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir.

Ancak günümüzde NATO'nun dönüşümü yalnızca kaynak yönetimi ve iş birliği modelleriyle sınırlı değildir. Asıl yapısal değişim, savaşın doğasının teknolojik olarak

dönüşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu noktada yapay zekâ destekli otonom sistemler, ittifakın gelecekteki askeri mimarisinin merkezine yerleşmektedir.

Yapay zekâ, büyük veri analitiği ve otonom sistemler, karar alma süreçlerini hızlandıran, insan müdahalesini azaltan ve operasyonel etkinliği artıran yeni nesil askeri kabiliyetler olarak NATO doktrinlerinde giderek daha fazla yer bulmaktadır. İnsansız hava, kara ve deniz sistemleri yalnızca taktik bir araç değil, aynı zamanda stratejik caydırıcılığın ve çok alanlı harp (multi-domain operations) kapasitesinin temel unsurları haline gelmiştir. Bu sistemler, modern savaş ortamında hız, doğruluk ve düşük risk avantajı sağlayarak askeri operasyonların doğasını köklü biçimde değiştirmektedir.

NATO'nun teknoloji ve inovasyon raporlarında da yapay zekâ destekli sistemlerin gelecekte ittifakın operasyonel üstünlüğünü belirleyeceği açıkça ifade edilmektedir (NATO, 2021). Bu dönüşüm, NATO'nun 'akıllı savunma' yaklaşımından daha ileri bir aşamaya geçerek 'akıllı savaş' ve 'ağ merkezli harp' konseptine yöneldiğini göstermektedir.

Bu çerçevede Türkiye gibi müttefiklerin geliştirdiği otonom sistemler, yalnızca ulusal kapasiteyi değil aynı zamanda NATO'nun teknolojik dönüşümünü de doğrudan etkilemektedir. İnsansız hava araçları, otonom deniz platformları ve yapay zekâ destekli komuta kontrol sistemleri, ittifakın ISR (istihbarat, gözetleme, keşif) kapasitesini güçlendiren kritik unsurlar haline gelmiştir (Hamilton, 2014: 63).

Bu dönüşüm, NATO'nun gelecekteki askeri kapasitesinin yalnızca konvansiyonel güç unsurlarıyla değil, aynı zamanda yapay zekâ destekli otonom sistemleri geliştirme ve bunları operasyonel yapıya entegre etme düzeyiyle belirleneceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda otonom sistemler, günümüz güvenlik ortamında yalnızca teknolojik bir yenilik değil, ittifakın askeri doktrinini ve operasyonel anlayışını dönüştüren temel bir unsur haline gelmektedir.

3. Türkiye'nin NATO Askeri Sistemlerdeki Konumu ve Katkıları

Türkiye, 1952'de NATO'ya katılımıyla birlikte ittifakın güney kanadında stratejik bir konum elde etmiş ve bu konumunu Soğuk Savaş'tan günümüze kadar koruyarak dönüştürmüştür. Türkiye'nin jeopolitik konumu, Karadeniz, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz gibi farklı güvenlik komplekslerinin kesişim noktasında yer alması nedeniyle NATO açısından kritik bir önem taşımaktadır (NATO, 2022). Bu çok katmanlı coğrafi konum, Türkiye'yi yalnızca bir sınır ülkesi olmaktan çıkararak ittifakın ileri savunma ve kriz müdahale stratejilerinin merkezinde yer alan bir aktör haline getirmektedir (Yost, 2014: 84). Bu bağlamda

Türkiye, NATO'nun bölgesel güvenlik dengelerini koruyan ve stratejik hareket kabiliyetini güçlendiren temel üye devletlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Soğuk Savaşta Türkiye'nin NATO içindeki rolü büyük ölçüde Sovyetler Birliği'ne karşı askeri caydırıcılık sağlamak üzerinde kuruluyken, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte bu rol önemli ölçüde genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Günümüzde NATO'nun karşı karşıya olduğu tehditlerin doğası değişmiş, terörizm, siber saldırılar, hibrit tehditler, düzensiz göç hareketleri ve enerji arz güvenliği gibi konular ön plana çıkmıştır (NATO, 2021). Türkiye, bu yeni güvenlik ortamında hem coğrafi konumu hem de askeri kapasitesi sayesinde NATO'nun çok boyutlu tehditlere karşı geliştirdiği stratejilere aktif katkı sunmaktadır (Altunışık, 2019: 110). Bu dönüşüm, Türkiye'nin NATO içindeki rolünün yalnızca savunma odaklı olmaktan çıkarak çok boyutlu güvenlik tehditlerine karşı kapsamlı bir stratejik ortaklığa evrildiğini göstermektedir.

Türkiye'nin NATO içindeki askeri sistemler bağlamındaki konumu incelendiğinde, öncelikle sahip olduğu geniş konvansiyonel askeri kapasite dikkat çekmektedir. NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahip olan Türkiye, özellikle kara kuvvetleri açısından ittifakın operasyonel kapasitesine önemli katkı sağlamaktadır (NATO, 2023). Bunun yanı sıra hava ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu, Türkiye'nin NATO'nun müşterek harekât kabiliyetine entegrasyonunu güçlendirmektedir (Eken, 2016: 79). Türkiye'nin askeri gücü, yalnızca savunma amaçlı değil, aynı zamanda ileri konuşlanma, hızlı müdahale ve kriz yönetimi gibi alanlarda da NATO'nun etkinliğini artırmaktadır (Yost, 2014: 90).

Türkiye'nin askeri sistemler içindeki rolü, son yıllarda savunma sanayisinde yaşanan dönüşümle birlikte daha da belirgin hale gelmiştir. Yerli ve milli savunma sanayi politikaları doğrultusunda geliştirilen sistemler, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltırken NATO içinde bağımsız ve katkı sunabilen bir aktör haline gelmesini sağlamıştır (Altunışık, 2019: 115). Bu kapsamda özellikle insansız hava araçları (İHA) ve silahlı insansız hava araçları (SİHA), Türkiye'nin askeri kapasitesinde önemli bir dönüşüm yaratmıştır (Gürcan, 2020: 47). Bu sistemler, düşük maliyet, yüksek operasyonel esneklik ve risk azaltıcı özellikleri sayesinde modern savaş doktrinlerinde önemli bir yer edinmiştir (NATO, 2021). Bu gelişmeler, Türkiye'nin NATO içinde yalnızca askeri güç sağlayan bir üye değil, aynı zamanda savunma teknolojileri üreten ve ittifakın yenilikçi kapasitesine katkıda bulunan stratejik bir aktör haline geldiğini göstermektedir.

Otonom ve yarı otonom sistemler, NATO'nun geleceğe yönelik askeri stratejilerinde kritik bir yer tutmaktadır. NATO'nun yayımladığı teknoloji ve inovasyon raporlarında yapay

zekâ, büyük veri ve otonom sistemlerin savaşın doğasını dönüştürdüğü açıkça ifade edilmektedir (NATO, 2021). Türkiye'nin bu alanlardaki yatırımları ve geliştirdiği platformlar, ittifakın istihbarat, gözetleme ve keşif (ISR) kapasitesine doğrudan katkı sağlamaktadır (Hamilton, 2014: 63). Bu durum, Türkiye'nin NATO içinde yalnızca askeri personel sağlayan bir ülke olmanın ötesine geçerek, teknoloji üreten bir aktör haline geldiğine göstermektedir (Yost, 2014: 96). Bu çerçevede Türkiye, NATO'nun teknolojik dönüşüm sürecinde yenilikçi savunma kabiliyetleriyle öne çıkan ve geleceğin savaş konseptlerine uyum sağlayan önemli bir ortak konumuna yükselmektedir.

Türkiye'nin NATO operasyonlarına sağladığı katkılar, askeri sistemlerin sahadaki kullanımını göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye, Kosovo Force (KFOR), International Security Assistance Force (ISAF) ve Resolute Support Mission gibi operasyonlarda aktif görev almış ve bu operasyonlara hem askeri personel hem de lojistik destek sağlamıştır (NATO, 2020). Özellikle Afganistan'daki görevlerde Türkiye'nin eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetlerine odaklanması dikkat çekmektedir (Yost, 2014: 102).

Bununla birlikte, Türkiye'nin NATO içindeki konumu zaman zaman ittifak içi siyasi farklılıklar ve savunma politikalarına ilişkin görüş ayrılıklarıyla da şekillenmektedir. Özellikle S-400 sistemi tartışmaları, birlikte çalışabilirlik ve güvenlik konularını gündeme getirmiştir (Yost, 2014: 110). Buna rağmen Türkiye'nin NATO'ya katkıları devam etmekte ve bu durum ülkenin ittifak içindeki stratejik önemini koruduğunu göstermektedir (Hamilton, 2014: 67).

Sonuç olarak Türkiye, NATO'nun askeri sistemleri içinde çok yönlü katkı sağlayan stratejik bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Konvansiyonel askeri kapasitesi, gelişen savunma sanayisi ve otonom sistemler alanındaki ilerlemeleri, Türkiye'nin ittifak içindeki önemini artırmaktadır (NATO, 2023). Günümüzde güvenlik tehditlerinin karmaşık yapısı, NATO içinde teknolojik üretimi ve entegrasyonunun önemini artırırken Türkiye'nin bu alandaki rolünü daha da kritik hale getirmektedir (Hamilton, 2014: 65). Bu doğrultuda Türkiye, NATO'nun gelecekteki savunma stratejilerinde yalnızca destekleyici bir üye değil, aynı zamanda ittifakın dönüşümünü şekillendiren anahtar aktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

4. Türkiye'nin Son Dönem Otonom Askeri Sistem Çalışmalarının NATO Askeri Sistemlerine Katkısı

Türkiye'nin son dönem otonom askerî sistem çalışmalarının NATO askerî sistemlerine etkisini kavrayabilmek için öncelikle iki temel kavram arasındaki dinamik ilişkiyi doğru bir şekilde konumlandırmak gerekmektedir. Stratejik otonomi ve müttefik birlikte çalışabilirlik

(interoperability). Bu iki kavram, birbirleriyle çelişkili gibi görünse de Türkiye örneğinde tamamlayıcı bir bütünlük sergilemektedir. Türkiye, tarihsel olarak 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD başta olmak üzere NATO müttefiklerinin uyguladığı silah ambargoları nedeniyle savunma sanayiinde dışa bağımlılığı azaltma yolunda stratejik bir tercih yapmış, bu tercih son yirmi yılda yerlileştirme oranının %20'lerden %80'lere çıkmasıyla somut bir sanayi politikasına dönüşmüştür (Kurç, 2024: 121). Bu sayede stratejik otonomi ile müttefik birlikte çalışabilirlik arasında görünen gerilim, Türkiye örneğinde birbirini besleyen iki dinamik haline gelmektedir.

Öte yandan, NATO'nun 2022 Stratejik Konsepti (2022 Madrid Zirvesinde kabul edilmiştir) ve 2023 Vilnius Zirvesi sonrasında yapay zekâ, otonomi ve teknolojik üstünlük, ittifakın caydırıcılık mimarisinin merkezine yerleştirilmiştir. Bu kesişim noktasında Türkiye'nin geliştirdiği otonom sistemler, yalnızca stratejik otonomi hedefini gerçekleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda NATO'nun teknolojik dönüşüm vizyonuna doğrudan katkı sunan bir işlev üstlenmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin otonom sistemleri, ittifak içinde "teknoloji tüketicisi" olmaktan "teknoloji üreticisi ve konsept geliştirici" konumuna geçişin somut göstergeleri haline gelmiştir (TRT World Forum, 2025: 4). Dolayısıyla Türkiye, NATO'nun teknolojik dönüşümüne katkı sunan bir üretici aktör konumuna yükselmektedir.

Bu etkinin en somut gözlemlendiği alan, kuşkusuz deniz havacılığı amfibi operasyonlar konseptidir. TCG Anadolu çok maksatlı amfibi hücum gemisinin, F-35 programından çıkarılmanın ardından "SİHA gemisi" konseptiyle dönüştürülmesi, yalnızca bir platform uyarlaması olmanın ötesinde, NATO için yeni deniz savaşı konseptinin doğuşu olarak değerlendirilmektedir (Kasapoğlu, 2026). Bu bağlamda TCG Anadolu, ittifakın amfibi doktrininde paradigma değişikliğini tetikleyen bir öncü platform niteliği kazanmaktadır.

Bu dönüşümün arka planında, Türkiye'nin 2019'da F-35 ortak üretim programından çıkarılmasının oluşturduğu stratejik boşluğu doldurma zorunluluğu bulunmaktadır. TCG Anadolu'nun orijinal tasarımı, kısa mesafeli kalkış ve dikey iniş (STOVL) yapabilen F-35B uçaklarını konuşlandırmak üzere yapılmıştır. Bu kabiliyetin kaybedilmesi üzerine Türk savunma sanayii, Bayraktar TB3 ve Kızılelma gibi insansız hava araçlarını gemiye uygun hale getirerek alternatif bir konsept geliştirmiştir. Bu konsept, yalnızca Türkiye'nin kendi ihtiyacını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda NATO'nun amfibi harekât doktrinine yeni bir esneklik kazandırmıştır. TCG Anadolu'nun "drone gemisi" konseptinin, geleneksel uçak gemilerine kıyasla çok daha düşük maliyetle benzer etkiyi oluşturabildiği, bu nedenle ittifak içindeki

birçok müttefik ülke için uygulanabilir bir model sunduğu ifade edilmektedir (Kasapoğlu, 2026: 6). Böylece F-35 programından çıkarılmak, Türkiye'yi ittifak için yenilikçi bir model geliştirmeye yöneltmiştir.

Bu konseptin operasyonel olarak sınanması, Şubat 2026'da Almanya'da gerçekleştirilen NATO Steadfast Dart 2026 tatbikatında yaşanmıştır. Tatbikat, NATO'nun Müttefik Müdahale Kuvveti'nin (ARF) konuşlandırılmasını içeren geniş çaplı bir tatbikat olup, ilk kez bir insansız hava aracının amfibi gemiden muharebe görevi icra ettiği NATO tatbikatı olarak tarihe geçmiştir. Tatbikatta, Bayraktar TB3 insansız hava aracı TCG Anadolu'dan kalkış ve iniş yaparak Kemankeş otonom seyir füzesi ile hedefleri vurmuştur. Bu üçlü yapı (TB3, Kemankeş ve Albatros-S insansız deniz aracı) NATO için "hiper-savaş" (hyperwar) konseptinin operasyonel bir örneğini sunarken, insanlı-insansız ortak kullanımının (manned-ummanned teaming) ittifak doktrinine entegrasyonu açısından bir kilometre taşı oluşturmaktadır (Kasapoğlu, 2026: 7). Tatbikatın ardından NATO Deniz Komutanlığı tarafından yayımlanan değerlendirme raporunda, insansız sistemlerin amfibi harekâtlarda sağladığı risk azaltma ve keşif-gözetleme kabiliyetlerinin önemine vurgu yapılmış Türkiye'nin bu alanda öncü rol üstlendiği belirtilmiştir.

Türkiye'nin otonom sistemlerinin NATO sistemlerine etkisi yalnızca deniz platformlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Kava ve hava savunması alanında da benzer bir dönüşüm yaşanmaktadır. ASELSAN öncülüğünde geliştirilen Çelik Kubbe (Steel Dome) entegre hava savunma sistemi, farklı menzillerdeki sensör ve atıcıların yapay zekâ destekli bir komuta kontrol mimarisiyle bir araya getirilmesini sağlamaktadır. Sistemin kalbindeki HAKİM komuta kontrol yazılımı, NATO standartlarına uygun olarak geliştirilmiş olup, bu sayede Türkiye'nin geliştirdiği otonom sistemlerin ittifakın ortak hava savunma ağıyla birlikte çalışabilirliği mümkün kılınmaktadır (Defense Arabia, 2025: 14). Böylece Türkiye, NATO standartlarına uygun yerli bir hava savunma mimarisiyle ittifak sistemlerine entegre olabilmektedir.

Çelik Kubbe, kısa menzilli KORKUT, orta menzilli HİSAR ve uzun menzilli SİPER sistemlerini tek bir ağ altında birleştirerek, gerçek zamanlı veri paylaşımı ve otonom tehdit değerlendirmesi yapabilmektedir. Bu mimari, NATO'nun Hava ve Füze Savunma (NATINADS) konseptiyle yüksek derecede uyumlu olmaktadır. Türkiye'nin Çelik Kubbe ile ulaştığı kabiliyet, yıllar boyunca Patriot bataryaları temininde yaşadığı sorunların ardından kendi hava savunma mimarisini oluşturmasını sağlamış ve bu durum NATO'nun güney kanadında kesintisiz bir hava savunma kabiliyeti sunması açısından stratejik bir değer

taşımaktadır (Weichert, 2025: 3). Nitekim Çelik Kubbe, Türkiye'nin ittifak içinde hava savunma alanında otonom bir aktör olarak konumlanmasını sağlamaktadır.

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 3. Maddesi (bireysel ve kolektif kapasite geliştirme) ve 5. Maddesi (ortak savunma) çerçevesinde düşünüldüğünde, bir müttefikin kendi hava savunmasını kesintisiz şekilde sağlayabiliyor olması, ittifakın kolektif savunma yükünü hafifleten ve caydırıcılığı artıran bir unsur olmuştur (Yiğittepe, 2017: 150). Türkiye, bu yönüyle artık yalnızca hava savunması talep eden müttefik olmaktan çıkmış, kendi bölgesinde ve gerektiğinde ittifakın diğer bölgelerinde hava savunma katkısı sunabilen bir aktör haline gelmiştir.

Deniz alanında da Türkiye'nin otonom sistemleri, NATO'nun doğu ve güney kanadında yeni kabiliyetler sunmaktadır. ULAQ, NB57 ve Albatros-S gibi silahlı insansız deniz araçları hem Karadeniz'de hem de Doğu Akdeniz'de gözetleme, mayın karşı tedbirleri, kıyı savunması ve su üstü harbi gibi görevlerde kullanılabilecek esnek platformlar olarak öne çıkmaktadır. Bu araçların birbirleriyle ve insanlı platformlarla otonom sürü (swarm) konseptinde çalışabilmesi, NATO'nun çok alanlı operasyonlar (multi-domain operations) vizyonuyla doğrudan örtüşmektedir (SETA, 2025: 3). Sonuç olarak Türkiye'nin insansız deniz araçları, ittifakın yeni operasyonel konseptlerine teknolojik açıdan entegre olabilecek yerli bir kabiliyet sunmaktadır.

Özellikle Karadeniz'de artan stratejik rekabet koşullarında, Türkiye'nin geliştirdiği bu insansız deniz sistemleri, ittifakın bölgedeki deniz gücü projeksiyonunu maliyet-etkin bir şekilde destekleyen bir tamamlayıcı unsur haline gelmiştir. Montrö Sözleşmesi'nin getirdiği kısıtlamalar da düşünüldüğünde, insansız deniz araçlarının sınıflandırılması ve konuşlandırılması konusunda Türkiye'nin kazandığı deneyim, NATO'nun Karadeniz politikası için de önemli bir girdi oluşturmaktadır. Nitekim 2025'te Romanya ve Bulgaristan ile Türkiye'nin başlattığı Mayın Karşı Tedbirleri Görev Grubu'nda (MCM Black Sea) insansız deniz araçlarının kullanımına ilişkin protokoller, bu alandaki iş birliğinin somut örneklerinden olmaktadır.

Bunların yanı sıra Türkiye'nin otonom sistemlerinin NATO sistemlerine etkisi, yalnızca platform düzeyinde değil, aynı zamanda standart belirleme ve teknoloji transferi boyutunda da kendini göstermektedir. Türkiye'nin İtalya merkezli Piaggio Aerospace gibi Avrupalı savunma sanayii şirketlerini satın alması, Türk otonom sistemlerinin Avrupa savunma ekosistemiyle daha derin bir entegrasyona girmesini sağlamıştır (TRT World Forum, 2025: 6). Bu tür satın almalar, Türkiye'nin yalnızca kendi iç pazarına değil, aynı zamanda Avrupa savunma tedarik

zincirine de doğrudan entegre olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Türk savunma sanayiinin Katar, Polonya, Romanya, Arnavutluk ve Kosova gibi NATO müttefiklerine yaptığı İHA ve insansız kara aracı ihracatı, bu sistemlerin ittifak içinde yaygınlaşmasına ve birlikte çalışabilirlik pratiklerinin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Örneğin, Polonya'nın Bayraktar TB2 İHA'larını satın alması ve bu sistemleri NATO'nun Doğu Kanadında konuşlandırması, Türk otonom sistemlerinin ittifakın caydırıcılık doğrudan katkı sunduğunun bir göstergesidir. Benzer şekilde, Romanya'nın TITRA teknolojileriyle geliştirilen insansız kara araçlarını NATO tatbikatlarında kullanması, bu sistemlerin müttefikler arasındaki teknik uyumluluğunu artırmıştır.

Öte yandan, Türkiye'nin stratejik otonomi arayışı ile NATO'nun standartlaşmış komuta kontrol yapıları arasında zaman zaman ortaya çıkabilecek uyum sorunları da göz ardı edilmemelidir. Özellikle S-400 krizi sonrasında Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması, ittifak içinde bazı platformların entegrasyonunda geçici kopukluklara yol açmıştır. Ancak son dönemde geliştirilen tamamen yerli ve milli otonom sistemler, bu kopukluğu telafi eder nitelikte bir alternatif ekosistem oluşturmuştur; TB3, Kızılelma, HÜRJET, ANKA-3 gibi platformların NATO standartlarına uygun olarak geliştirilmesiyle birlikte, Türkiye'nin ittifak içindeki teknolojik konumu yeniden güçlenmiştir (Kurç, 2024: 128). Böylece Türkiye, ittifakla yaşadığı entegrasyon sorunlarını milli sistemlerle telafi edebilen bir aktör haline gelmiştir.

Özellikle Kızılelma'nın TCG Anadolu'da yapacağı testler ve ANKA-3'ün stealth kabiliyetleri, önümüzdeki dönemde NATO'nun insanlı-insansız karma harekât konseptlerine doğrudan katkı sağlayacak potansiyele sahip olmaktadır. Bu noktada dikkat çekici olan, Türkiye'nin geliştirdiği sistemlerin yalnızca milli ihtiyaçları karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda NATO'nun gelecekteki mimarisi için de referans oluşturabilecek nitelikte olmasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin son dönem otonom askerî sistem çalışmaları, NATO askerî sistemleri üzerinde üç temel etki oluşturmaktadır. Birincisi, konsept düzeyinde etki: TCG Anadolu ve TB3 örneğinde olduğu gibi, Türkiye'nin geliştirdiği insanlı-insansız karma operasyon konseptleri, NATO'nun deniz havacılığı ve amfibi operasyon doktrinine yenilikçi bir model sunmaktadır (Kasapoğlu, 2026: 3). Böylelikle Türkiye, ittifak içinde doktriner dönüşümü tetikleyen bir aktör konumuna yükselmektedir.

Bu model, geleneksel uçak gemilerine alternatif bir güç projeksiyonu aracı olarak değerlendirilmekte ve maliyet-etkinlik açısından ittifakın birçok üyesi için uygulanabilir bir seçenek oluşturmaktadır. İkincisi, birlikte çalışabilirlik düzeyinde etki: HAKİM komuta kontrol

sistemi ve Çelik Kubbe gibi mimarilerin NATO standartlarına uygun olarak geliştirilmesi, Türkiye'nin otonom sistemlerinin ittifakın ortak hava ve füze savunma ağına entegre edilebilmesini sağlamaktadır (Defense Arabia, 2025: 16). Bu entegrasyon, NATO'nun güney kanadında kesintisiz bir hava savunma mimarisinin tesisi için kritik öneme sahip olmaktadır. Üçüncüsü, stratejik düzeyde etki: Türkiye'nin savunma sanayiinde ulaştığı yerlileştirme oranı ve otonom sistemlerdeki teknolojik yetkinliği, NATO'nun güney ve doğu kanadında kesintisiz bir caydırıcılık sağlamakta, aynı zamanda ittifak içinde teknoloji üretebilen müttefik sayısının artmasına katkıda bulunmaktadır (TRT World Forum, 2025: 9). Bu durum, NATO'nun "akıllı savunma" (smart defence) doktrininin temel hedeflerinden biri olan kaynakların daha etkin kullanımı ve müttefikler arası uzmanlaşma ile doğrudan örtüşmektedir.

Bu yönleriyle Türkiye, artık yalnızca NATO'nun teknoloji tüketicisi bir üyesi değil, ittifakın akıllı savunma kabiliyetlerini şekillendiren, norm geliştiren ve operasyonel konseptlere doğrudan katkı sunan bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'nin geliştirdiği otonom sistemler, NATO'nun teknolojik dönüşüm vizyonu ile Türkiye'nin stratejik otonomi hedefi arasında kurulan köprü işlevi görmekte; bu sayede ittifak içinde daha dengeli, katkı odaklı ve karşılıklı bağımlılığa dayalı bir güvenlik ilişkisinin tesisine zemin hazırlamaktadır. Önümüzdeki dönemde, yapay zekâ destekli otonom sistemlerin NATO'nun komuta kontrol yapısına daha fazla entegre edilmesi ve müttefikler arasında ortak tatbikatların artmasıyla birlikte, Türkiye'nin bu alandaki katkılarının daha da belirginleşeceği öngörülmektedir.

5. Sonuç

NATO, Soğuk Savaş'tan günümüze güvenlik ortamındaki değişimlere paralel olarak klasik kolektif savunma anlayışından teknoloji temelli ve çok boyutlu bir güvenlik yapısına evrilmiştir. Bu dönüşümde hibrit tehditler, siber saldırılar ve otonom sistemler gibi yeni risk alanları belirleyici olmuş, ittifakın savunma anlayışı yalnızca askeri kapasiteye değil, teknolojik uyum ve birlikte çalışabilirliğe dayanır hale gelmiştir. Akıllı Savunma yaklaşımı da bu çerçevede kaynakların ortak kullanımı ve kapasite paylaşımı yoluyla NATO'nun operasyonel etkinliğini artırmayı hedefleyen temel bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye ise NATO içindeki konumunu yalnızca jeopolitik avantajlarıyla değil, aynı zamanda artan askeri ve teknolojik kapasitesiyle güçlendirmiştir. Kara, hava ve deniz kuvvetlerindeki operasyonel katkılarının yanı sıra, komuta-kontrol yapıları, erken uyarı sistemleri ve NATO operasyonlarına sağladığı aktif katılım Türkiye'yi ittifakın önemli askeri aktörlerinden biri haline getirmiştir. Son yıllarda savunma sanayiinde geliştirilen insansız ve

otonom sistemler ise Türkiye'nin NATO'nun dönüşen güvenlik mimarisine doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir.

Bu kapsamda Türkiye'nin geliştirdiği yeni nesil savunma teknolojileri, NATO'nun gelecekteki harekât konseptleriyle uyumlu bir nitelik taşımakta ve ittifakın teknolojik dönüşüm sürecine destek olmaktadır. Buna rağmen zaman zaman ortaya çıkan siyasi ve stratejik uyum sorunları, Türkiye'nin NATO içindeki konumunu zayıflatmaktan ziyade, onun stratejik önemini daha görünür hale getirmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde NATO'nun dönüşümü ile Türkiye'nin savunma kapasitesindeki gelişim birbirini karşılıklı olarak besleyen süreçlerdir. Bu nedenle Türkiye, NATO içinde yalnızca bir üye devlet değil, aynı zamanda ittifakın yeni güvenlik mimarisini şekillendiren stratejik bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

Altunışık, M. B. (2019). *Turkey and NATO: Security Cooperation in a Changing Environment.* London: Routledge.

Biscop, S. (2012). *Smart Defence: A Critical Appraisal*. Egmont Institute.Brussels.

Defense Arabia ve ASELSAN. (2025). Steel Dome: Redefining Integrated Air and Missile Defense in the 21st Century. *Defense Arabia*, Special Supplement, 12, 19.

Gürcan, M. (2020). Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı Kapasitesi ve NATO Katkısı. *Turkish Journal of Defense Studies,* 12(3), 43-60.

Hamilton, D. S. (2014). *NATO's Smart Defense: Toward a New Transatlantic Division of Labor?* Washington: Center for Transatlantic Relations Johns Hopkins University.

Hamilton, D. S. (2014). *Turkey and NATO: Alliance Dynamics and Security Contributions.* Washington: Center for Transatlantic Relations.

Hartley, K. (2015). *The Economics of NATO Defence and Security*. London: Routledge.

Kasapoğlu, C. (2026). The Bayraktar TB3's NATO debut: Rethinking naval aviation. *Hudson Institute*, Washington, DC. https://www.hudson.org/defense-strategy/bayraktar-tb-3s-nato-debut-rethinking-naval-aviation-can-kasapoğlu Erişim tarihi: 30.03.2026.

Kurç, Ç. (2024). Enabling technology of future warfare: Turkey's approach to defense AI. In A. B. Smith & C. D. Johnson (Eds.), *The Very Long Game*. Cham: Springer.

Mearsheimer, J. J. (2019). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realitirs*. New Haven: Yale University Press.

NATO. (2012). *Chicago Summit Declaration*. North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int Erişim Tarihi: 20.02.2026.

NATO. (2020). *Resolute Support Mission in Afghanistan*. North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int Erişim Tarihi: 23.02.2026.

NATO. (2021). *Emerging and Disruptive Technologies.* North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int Erişim Tarihi: 01.03.2026.

NATO. (2022). *NATO 2022 Strategic Concept*. North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int Erişim Tarihi: 13.03.2026.

NATO. (2023). *Defence and Deterrence Posture*. North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int Erişim Tarihi: 13.03.2026.

SETA (2025). GÖKSUR, ULAQ and the Algorithmic Defense of Blue Homeland. SETA Analiz, Daily Sabah, https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/goksur-ulaq-and-the-algorithmic-defense-of-blue-homeland. Erişim Tarihi: 31.03.2026.

TRT World Forum (2025). Building Strategic Autonomy: Türkiye and the Global Defence Paradigm. Panel Özeti ve Sonuç Bildirgesi, İstanbul, 1-12. https://www.trtworldforum.com/publication/building-strategic-autonomy-turkiye-and-the-global-defence-paradigm/. Erişim Tarihi: 31.03.2026.

Yiğittepe, L. (2017). *NATO: Güvenlik Algıları ve Stratejileri*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Yost, D. S. (2014). *NATO Transformed: The Alliance's New Roles in International Security*. Washington. United States Institute of Peace Press.

Weichert, Brandon J., 2025. How Turkey's 'Steel Dome' Could Redefine National Air Defense. The National Interest. https://nationalinterest.org/blog/buzz/how-turkeys-steel-dome-could-redefine-national-air-defense-bw-083025. Erişim Tarihi: 03.04.2026.

Azerbaycan'ın Bölgesel ve Ulusal Güvenlik Politikasında Dengeleme Stratejisi
The Balancing Strategy in Azerbaijan's Regional and National Security Policy

Nazrin ABBASZADA
Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
nazrin.abbaszade4@gmail.com
ORCID: 0009-0000-4282-4727

Fikret BİRDİŞLİ
Prof. Dr. Fikret Birdişli, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
fikret.birdisli@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3832-7749

Özet

Bu çalışma, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dış politikasını dengeleme siyaseti bağlamında ele alarak, Rusya gibi bölgesel etkili bir güce rağmen ülkenin nasıl manevra alanı yaratabildiğini incelemektedir. Bu bağlamda çalışmada Azerbaycan'ın dış politika modeli, klasik müttefikliklerin ötesinde, esnek ve çok yönlü bir dengeleme stratejisi olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye ile geliştirilen ve "bir millet iki devlet" söylemiyle çerçevelenen bu ilişki, Azerbaycan'ın dengeleme siyasetinde önemli bir rol oynamaktadır. Azerbaycan'ın askerî ve güvenlik kapasitesini artıran, fakat Rusya ile doğrudan bir çatışmaya yol açmayan tamamlayıcı bir ortak olarak Türkiye belirleyici bir konumdadır. Bunlarla birlikte çalışmada Azerbaycan'ın dengeleme siyasetinin sınırlılıkları da ortaya konmaktadır. Rusya'nın bölgedeki ağırlığı, Batı ile ilişkilerin güvenlik konusunda istikrarsızlığı ve ekonomik bağımlılıklar, dengeleme stratejisinin sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda makale, Azerbaycan'ın uyguladığı dengeleme siyasetini, başarıları ve sınırları ile birlikte değerlendirerek, bu stratejiyi dinamik bir dış politika pratiği olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dengeleme Siyaseti, Güney Kafkasya, Stratejik Özerklik, Türkiye, Rusya

Abstract

This study examines Azerbaijan's foreign policy since gaining independence within the context of a balancing act, investigating how the country has been able to create room for maneuver despite the influence of a regional power like Russia. In this context, Azerbaijan's foreign policy model is considered a flexible and multifaceted balancing strategy that goes beyond classical alliances. Within this framework, the relationship developed with Turkey, framed by the "one nation, two states" discourse, plays a significant role in Azerbaijan's balancing policy. Turkey, as a complementary partner that enhances Azerbaijan's military and security capabilities but avoids direct conflict with Russia, occupies a decisive position. However, the study also highlights the limitations of Azerbaijan's balancing policy. Russia's regional weight, the instability of security relations with the West, and economic dependencies constitute the limitations of this balancing strategy. In this context, the article evaluates Azerbaijan's balancing policy, its successes and limitations, positioning this strategy as a dynamic foreign policy practice.

Keywords: Balancing Policy, South Caucasus, Strategic Autonomy, Turkey, Russia

1. Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası sistemin yapısında büyük bir dönüşüm meydana gelmiştir. Bu yapısal dönüşüm, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından post-Sovyet coğrafyada yer alan devletlerin dış politika tercihlerinin daha karmaşık ve çok boyutlu hale gelmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda sözü edilen devletlerin dış politika davranışlarının hem daha esnek hem de daha kırılgan bir duruma gelmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte ortaya çıkan uluslararası sistemin yapısındaki çok kutupluluk ve güç dağılımının belirsizliği, bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletlere bir yandan yeni fırsatlar yaratırken diğer yandan tarihsel süreçte etkili olmuş bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına sebep olmuş ve yeni asimetrik ilişkilerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Güney Kafkasya'da yer alan ve jeopolitik olarak önemli bir konuma sahip olan Azerbaycan, bu yapının somut ve belirgin olarak gözlemlenebileceği örneklerden biridir.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren, sahip olduğu enerji kaynakları, jeopolitik konumu ve bölgesel çatışma dinamikleri sebebiyle büyük güç rekabetlerinin doğrudan etkilerine maruz kalmış bir devlettir. Rusya'nın Güney Kafkasya'yı "arka bahçe"si olarak tanımlayan yaklaşımının, Azerbaycan açısından dış politika davranışlarının belirlenmesinde önemli bir yapısal kısıt oluşturduğu gerçeği açıkça görülmektedir. Literatürde Azerbaycan'ın dış politikası genellikle "hedging", "çok yönlü dış politika" veya "pragmatizm" gibi kavramlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler, Azerbaycan yönetiminin farklı aktörlerle eşzamanlı ilişkiler geliştirerek yürütme kapasitesine dikkat çekmektedir. Nitekim Azerbaycan, Rusya merkezli güvenlik yapıları ve ekonomik oluşumlara tam olarak katılmamakla birlikte Batı eksenli keskin bir bloklaşmanın parçası olmaktan da kaçınmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın dış politikasında görece bir özerklik yaratmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Ancak tüm bu kavramsallaştırmalar, Azerbaycan'ın Rusya gibi siyasi, askeri ve tarihsel açıdan baskın bir aktörün varlığına rağmen ve bu aktör karşısında izlediği politikanın niteliğini tam olarak netleştirememektedir. Geçmişten günümüze tarihsel süreç ele alındığında, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin belirsizlikten ziyade uzun vadeli bir güç asimetrisi ve bölgesel hiyerarşi tarafından şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın dış politika tercihleri geçici manevralar ve "bekle-gör" stratejisinden ziyade, süreklilik arz eden ve daha yapısal bir stratejiye dayanmaktadır.

Bu çalışma, Azerbaycan'ın dış politikasını klasik realist teorinin temel taşlarından biri olan dengeleme (balancing) yaklaşımı çerçevesinde ele alarak literatürdeki bu kavramsal boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel iddiası Azerbaycan'ın Rusya karşısında izlediği politikanın pasif bir uyum veya belirsizliğe dayalı manevralar olmanın aksine jeopolitik zorunluluklar ve tarihsel deneyimlerin şekillendirdiği bilinçli ve uzun vadeli bir dengeleme siyaseti olduğudur. Bu bağlamda Azerbaycan küresel büyük güçler arasında sıkışmış bir aktör olarak değil, sınırlı imkânlar ve mevcut zorluklar içerisinde denge kurmaya çalışan rasyonel bir orta ölçekli devlet olarak ele alınacak, özellikle Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerinde seçici işbirliği, kurumsal mesafe ve alternatif ortaklıklar vasıtasıyla denge kurma çabaları sistematik biçimde analiz edilecektir.

Çalışmanın üzerinde durduğu bir diğer nokta ise; Azerbaycan'ın dengeleme siyasetinde Türkiye ile kurduğu ve literatürde çoğu zaman yalnızca stratejik ortaklık veya kimlik temelli yakınlık olarak değerlendirilen bu ilişkinin, Azerbaycan'ın dengeleme stratejisinin uygulanabilirliğini artıran bir unsur olduğudur. Bu bağlamda çalışmada, sıkça dile getirilen "iki devlet, bir millet" söylemi yalnızca normatif bir ifade olarak değil, Azerbaycan'ın dış politika tercihlerini şekillendiren önemli bir söylemsel ve stratejik bir araç olarak ele alınmaktadır.

Bunun yanı sıra makalede, Azerbaycan'ın Batı (AB-ABD) ve İran ile ilişkileri, uyguladığı dengeleme siyasetinin tamamlayıcı boyutları olarak incelenmiş dolayısıyla uygulanan dış politikanın tek bir eksene indirgenemeyecek ölçüde çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yöntemsel olarak makalede nitel bir analiz yaklaşımı benimsenmekte; bu doğrultuda tarihsel süreç incelemeleri ile teorik çıkarımlar bir arada kullanılmaktadır. Azerbaycan'ın dış politika pratikleri dengeleme literatürü ile karşılaştırmalı biçimde ele alınarak elde edilen ampirik bulgular ile teorik çerçeve arasında tutarlı bir ilişki kurulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda makale, ilk olarak dengeleme politikasının teorik arka planını ve küçük/orta ölçekli devletler açısından taşıdığı anlamı tartışmakta; ardından Azerbaycan'ın tarihsel bağlamını ve jeopolitik konumunu incelemektedir. Devam eden bölümlerde Azerbaycan'ın Rusya'ya karşı dengeleme stratejisi, Türkiye ile kurulan özgün müttefiklik ilişkisi ve diğer aktörlerle geliştirilen tamamlayıcı dengeleme unsurları analiz edilmekte; son olarak ise Azerbaycan'ın uyguladığı bu politikanın başarıları, imkânları ve yapısal sınırları tartışılmaktadır.

2. Teorik Çerçeve: Dengeleme Politikası ve Küçük/Orta Ölçekli Devletler

Dengeleme (balancing) politikası, uluslararası ilişkiler literatüründe, temelde güç dağılımındaki eşitsizliklerin devlet davranışlarını nasıl şekillendirdiğini açıklamaya yönelik realist ekolün temel kavramlarından biridir. Klasik realizmden yapısal realizme uzanan çizgide dengeleme, devletlerin kendileri için potansiyel tehdit oluşturan daha güçlü aktöre karşı kendi kapasitelerini artırarak veya diğer devletlerle işbirliği yaparak bu gücü sınırlamaya çalışmasıdır (Waltz, 1979, s. 124-128). Bu davranış biçimiyle, sistemde tek bir gücün hâkim olması engellenerek uluslararası düzenin görece istikrarı desteklenmeye çalışılmaktadır. Nitekim Kenneth Waltz'a (1979, s. 125) göre dengeleme devletlerin bilinçli tercihleri değildir, aksine sistemin yapısal baskılarının doğal bir sonucudur. Dolayısıyla bu yaklaşım, devletlerin temel amacının egemenliklerini sürdürme, güvenliklerini sağlama ve hayatta kalma olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu doğrultuda devletlerin dış poltika tercihlerinin büyük ölçüde sistemden kaynaklanan baskılar tarafından belirlendiğini kabul edilmektedir.

Waltz'un dengelemeyi uluslararası sistemin doğal bir sonucu olarak gören yapısal realizmine göre, anarşik olan uluslararası sistemde aşırı güç yoğunlaşması istikrarsızlık üretir. Bunun sonucunda daha zayıf aktörler, bu güç yoğunlaşmasını dengelemek için farklı davranış kalıpları geliştirir. Stephen Walt ise devletlerin yalnızca güce değil buna ek olarak tehdit algısına karşı dengeleme yaptıklarını ileri sürerek, dengeleme kavramını daha ileri taşımıştır (Walt, 1987, s. 5). Dengelemenin uluslararası sistemde en yaygın ve kalıcı davranış biçimi olduğunu ileri süren Walt'a (1987, s. 32) göre; bu yaklaşımda bahsi geçen tehdit algısını belirleyen ana unsurlar; güç, saldırgan kapasite, coğrafi yakınlık ve niyettir. Bu bağlamda dengeleme, yalnızca güç veya maddi kapasiteye verilen bir tepki olmaktan çıkmakta; algı, güvenlik kaygıları ve tarihsel deneyim ile şekillenerek daha karmaşık bir strateji haline gelmektedir.

Devletler, kendi varlıklarını ve egemenliklerini korumak amacına ulaşmak için mevcut araçları en mantıklı şekilde kullanmaya çalışır. Bu bağlamda dengeleme literatüründe klasik olarak iki temel araçtan söz edilmektedir; iç dengeleme ve dış dengeleme. İç dengeleme, devletlerin kendi ekonomik, teknolojik ve askeri kapasitelerini artırma ve akıllı stratejiler geliştirme hamleleri ile tehditlere karşı koymasını ifade eder. Dış dengeleme ise, ittifaklar (kendi ittifakını güçlendirme ve genişletme veya karşı ittifakı zayıflatma hamleleri) ve stratejik ortaklıklar yoluyla güç dengesinin yeniden kurulmasını hedefler. Büyük güçler, bu iki aracı eş zamanlı ve geniş ölçekli biçimde

uygulayabilirken, küçük ve orta ölçekli devletler için dengeleme daha dikkatli ve sınırlı biçimde yürütülmesi gerekmektedir (Waltz, 1979, s. 118).

Waltz'a göre devletlerin, uluslararası sistemde belirsizliğin olması veya herhangi bir tehdit algılamaları durumunda tercih edebilecekleri bir diğer (istisnai ve dengelemenin karşıtı) dış politika davranışı; güçlü bir aktöre katılarak onun yanında yer alma eğilimidir (bandwagoning). Waltz bandwagoning kavramını dengelemenin karşıtı bir davranış biçimi olarak net ve sınırlı bir şekilde tanımlamaktadır. Waltz bandwagoningi şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir devletin baskın olan veya tehdit oluşturan güce karşı dengeleme (balancing) girişiminde bulunmak yerine, onun tarafında yer alarak güvenliğini sağlamaya çalıştığı istisnai bir stratejidir. Bu davranış biçimi, zayıf ve yeterli dengeleme kapasitesine sahip olmayan devletler tarafından geliştirilir ve uzun vadede bağımlılık riski taşımaktadır (Waltz, 1979, s. 126-127). Walt da Waltz gibi, bandwagoning davranışının yaygın olmadığını belirterek özellikle küçük ve orta ölçekli devletlerin, genellikle doğrudan dengelemeyi tercih ettiklerini savunmaktadır. Walt'a göre; bu devletler ancak kapasiteleri sınırlıysa ya da tehdit çok büyükse geçici olarak bandwagoning tercih ederler. Fakat bu davranış, uluslararası sistemdeki güç yoğunlaşmasını artırabileceği için risklidir (Walt, 1987, s. 17-22). Randall L. Schweller ise dengelemenin, çoğu devletin girmek istemeyeceği, ancak bazen hayatta kalmak ve değerlerini korumak için yapmak zorunda kaldığı son derece maliyetli bir tercih olduğunu savunmaktadır. Schweller'a göre; bandwagoning bunun aksine nadiren maliyet içerir ve genellikle kazanç beklentisiyle yapılır. Bu nedenle bandwagoningin Walt veya Waltz'ın öne sürdüğünden daha yaygın olduğunu ileri sürmektedir (Schweller, 1994, s. 93). Nitekim Schweller Waltz'un argümanlarını tamamen reddetmemekle birlikte; devletlerin tek amacının "hayatta kalma" ve "güvenliklerini sağlama" olmadığını, bununla birlikte devletlerin çıkar, statü ve prestij için de hareket edebileceğini savunur. Bu bağlamda devletler her zaman statükoyu korumayı seçmez, çıkarlarına ulaşmak için farklı tercihlerde bulunabilir. Bunun gibi durumlarda bandwagoning, uygulanabilir bir dış politika davranışıdır (Schweller, 1997, s. 928-929).

Küçük ve orta ölçekli devletlerin dengeleme veya bandwagoning davranışları, hangi davranışı tercih ettikleri bu noktada önemlidir. Nitekim bu tür devletler, sistemik baskıları ve tehditleri büyük güçlerle kıyaslandığında doğrudan hissetmelerine rağmen, çoğu zaman bu baskılara karşı koyacak maddi imkânlardan yoksundur. Dolayısıyla bu devletler açısından dengeleme, sert bloklaşma veya açık bir şekilde meydan okuma anlamına gelmemektedir. Aksine, daha sık olarak tercih ettikleri dengelemeyi genellikle çok katmanlı ve uzun vadeli stratejiler

üzerinden yürütmektedir. Küçük ve orta ölçekli devletler, dengelemeyi mutlak bir güç eşitleme çabasından çok tehdit oluşturan aktörün hareket alanını sınırlama, kendi stratejik özerkliğini koruma ve dış politikada manevra alanını genişletme amacıyla seçmektedir. Bu tür devletlerin uyguladığı dengeleme stratejilerinde dikkat çekici bir diğer unsur ise; belirsizlikten ziyade öngörülebilir tehdit algılarının belirleyici olmasıdır. Nitekim bu devletler, genellikle coğrafi olarak yakın, tarihsel süreçte etkili olmuş ve bölgesel nüfuz iddialarına sahip aktörler ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla bu devletlerin dengeleme politikası uygulamalarının bir diğer sebebi ise bu davranış türünün ani yön değişiklerinden ziyade, süreklilik arz eden ve belirli sınırlar içinde yürütülen bir dış politika davranışı olmasından kaynaklanmaktadır (Goh, 2008, s. 116-119). Dengeleme bahsi geçen devletler açısından kısa vadeli taktikler ve kazanımlardan çok, uzun vadeli bir stratejik yönelim olarak değerlendirilmektedir (Walt, 1987, s. 30-32).

Bu teorik çerçeve küçük veya orta ölçekli devletlerin, her ne kadar sistemin kurallarını tek başlarına belirleyemeseler bile, mevcut sınırlamalar içerisinde rasyonel tercihler yaparak kendi hareket alanlarını genişletebileceklerini ifade etmektedir. Çalışmanın teorik dayanağını oluşturan bu yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan gibi jeopolitik açıdan hassas bir bölgede yer alan ve tarihsel anlamda güçlü bir aktörle asimetrik ilişkilere sahip bir devlet için dengeleme, tercih edilen değil, zorunlu bir dış politika stratejisi olarak görülmektedir.

3. Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Tarihsel Bağlam

Azerbaycan tarihsel süreç içerisinde jeopolitik açıdan stratejik bir konumda yer almıştır. Coğrafı olarak Güney Kafkasya'nın doğusunda bulunan Azerbaycan, hem Doğu-Batı (Asya-Avrupa) hem de Kuzey-Güney ekseninde önemli enerji ve ticaret güzergâhlarının üzerinde bulunmaktadır. Sahip olduğu coğrafi konum, Azerbaycan'ı hem bölgesel olarak, hem de küresel aktörler için stratejik bir aktör hâline getirmiştir. Dolayısıyla bölgenin jeopolitiği, tarihsel olarak büyük güçlerin rekabet sahnesine dönüşmüş ve bu durum Azerbaycan'ın dış politika tercihlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır (Feyziyeva, 2017, s. 151-153).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış ve bağımsızlığını yeni kazanmış olan devletler arasında jeopolitik konumundan dolayı kritik bir konuma yükselmiştir. Hazar Denizi'ne kıyısı bulunması, zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve bu enerji kaynaklarının batı pazarlarına transferine elverişli coğrafi güzergâhlara sahip olması sebebiyle dünya enerji politikasında önemli bir aktör haline

gelmiştir. Bahsi geçen dönem, Azerbaycan için enerji ve ulaşım koridorları aracılığıyla hem ekonomik kalkınma hem de dış politika çeşitliliği oluşturma fırsatı elde ettiği bir dönem olmuştur (Feyziyeva, 2017, s. 151-153). Bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan'ın dış politika hedefi, ulusal çıkarlarına uygun ve çok taraflı bir dış politika stratejisi uygulamaktır. Bu bağlamda mevcut jeopolitik zorluklar ve güvenlik tehditleri karşısında Azerbaycan dış politikasında birkaç ana yön üzerine odaklanmayı tercih etmiştir. Bu tercihler toprak bütünlüğünü güvence altına almak, devlet bağımsızlığını korumak, uluslararası kuruluşlara entegrasyon, enerji kaynaklarının verimli kullanımı ve dengeli diplomasi ilişkileri kurmaktır. Özellikle Haydar Aliyev'in yönetime geldiği 1993 yılından itibaren dış politikada dengeleme ve çok taraflı işbirliği hedeflenmiştir. Post-Sovyet bölgede ekonomik, jeopolitik ve kültürel açıdan stratejik öneme sahip bir devlet olan Azerbaycan, çok yönlü bir dış politika izlemiş; Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçlerle, AB ve ABD gibi küresel aktörlerle karşılıklı ilişkiler kurmuştur. Özellikle Karabağ sorununun uluslararası hukuk çerçevesinde çözülmesi Azerbaycan için dış politikanın ana unsuru olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan, AGİT Minsk Grubu (ABD, Fransa, Rusya) görüşmelerine katılmış ve bu sorunun çözülmesi konusunda diplomatik çabalar göstermiştir. 2020 yılında gerçekleşen 44 günlük savaş sonrası dönemde bölgede yeni bir jeopolitik gerçeklik oluşmuştur. Bu sebeple Azerbaycan'ın güvenlik yaklaşımları da yenilenmiştir. Azerbaycan diplomasisi için bir diğer önemli nokta olan enerji güvenliği ülkenin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması" ve bir sonraki yıl faaliyete başlayan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, TANAP (Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) ve TAP (Trans-Adriyatik Boru Hattı) projeleri, Bakü-Tiflis-Erzurum demiryolu gibi projeler, Azerbaycan'ın bölgede enerji tedarikçisi ve transit merkezi olarak önemli bir konuma yerleşmesine zemin hazırlamıştır. TANAP ve TAP projeleri, Azerbaycan'ın doğal gazını Avrupa'ya "Güney Gaz Koridoru" çerçevesinde ihraç etmek hususunda kilit rolünü teyit etmiştir. Azerbaycan gazı, TANAP ile Türkiye'ye, TAP ile Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılmıştır. Bu projeler, Azerbaycan'ın yalnızca bir enerji üreticisi olarak değil, güvenilir bir transit ülke ve stratejik ortak olarak tanınmasını sağlamıştır. Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan bir coğrafi konuma sahip olması, Avrupa-Asya arasında ve enerji-ulaşım koridorlarının üzerinde bulunması da Azerbaycan'ı bölgesel entegrasyon açısından önemli bir aktör haline getirmiştir (Guliyeva, 2025, s. 31-36).

4. Azerbaycan'ın Dengeleme Siyaseti: Temel Aktörler ve Stratejiler

Dengeleme siyaseti, Azerbaycan'ın dış politika davranışlarını anlamak açısından merkezi bir analitik çerçeve sunmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından itibaren Azerbaycan, daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere, hem egemenliğini ve rejim güvenliğini korumak, hem de Güney Kafkasya'nın büyük güç rekabetine açık yapısı içerisinde manevra alanını genişletmeye çalışmak amacıyla dış politika tercihlerinde bulunmuştur. Bu çerçeve dikkate alındığında, Azerbaycan'ın izlediği dış politikanın tekil tercihler veya dönemsel liderlik kararlarına dayanan sabit bir ittiifak modelinden ziyade, devletin içinde bulunduğu bölgesel güç dengeleri ve jeopolitik konumun dayattığı sınırlamalar çerçevesinde farklı aktörlerle kurulan ve çok katmanlı ilişkiler üzerinden şekillenen bir dengeleme stratejisi olduğu görülmektedir. Nitekim Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki konumu, bölgesel ve küresel aktörlerin kesişim noktasında yer alması; dış politikasının da hesaplı, temkinli ve çok yönlü olmasını zorunlu kılmaktadır (Cornell, 2011, s. 297-299).

Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçlerle çevrili bir coğrafyada yer alan ve Hazar havzasında bulunması nedeniyle Batılı aktörlerin stratejik ilgilerini çeken Azerbaycan'ın dış politikasını bir ittifak veya karşıtlık eksenine indirmesi imkansız bir hale gelmektedir. Bu sebeple Azerbaycan devletinin dış politika tercihi, büyük güçler arasında bir tarafı tercih etmek yerine, bu güçler arasındaki rekabetten kendine hareket alanı yaratmaya dayalı bir yaklaşım olmaktadır.

Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Azerbaycan Dağlık Karabağ Savaşı, zayıf kurumsal yapı ve iç siyasette istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu olumsuzluklar, devletin dış politikasının güvenliği merkeze alan savunmacı bir karakter benimsemesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde dış politika tercihleri, uzun vadeli stratejik adımların aksine, devletin varlığını sürdürmesine yönelik kısa veya orta vadeli risk yönetimi etrafında şekillenmiştir. Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan'ın dış baskılara açık ve kırılgan bir devlet profili sergilediği görülmektedir (Cornell, 2011, s. 301-303).

Azerbaycan'ın dış politika hedeflerinin başında, egemenliğin korunması ve dış müdahalenin sınırlandırılması yer almaktadır. Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan, tek bir güce aşırı bağımlı bir tutum sergilemenin, uzun vadede stratejik riskler getireceğini düşünmekte, bu nedenle dış politikada bağımlılık ilişkileri üretmekten kaçınmaktadır. Onun yerine alternatif ilişki kanalları yaratmaya çalışmış ve bu çizgide ilerlemiştir. Devletin dış politikada temel hedeflerinden

bir diğeri ise enerji kaynaklarının korunması ve doğru bir şekilde yönlendirilmesidir. Bu bağlamda sahip olduğu enerji kaynakları Azerbaycan için dış politikada sadece ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir işlev üstlenmektedir. Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirleri, devletin ekonomik kapasitesini artırmanın yanı sıra dış politikada pazarlık gücü yaratma ve prestij artırma aracı olarak kullanılmıştır. Azerbaycan enerji ihracat yollarını çeşitlendirerek, dış politika esnekliğini artırmayı hedeflemiştir. Bu sayede ülke, belirli bir güzergâha veya aktöre bağımlı kalmadan bağımsız bir şekilde uluslararası sistemle bağlantı kurabilmiştir (Cornell, 2011, s. 305-309).

Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir diğer nokta ise ülkenin, anayasasında askeri ittifaklara katılmayı yasaklamamış olmasına rağmen, uluslararası alanda bağlantısızlık politikası izlemesidir. Bu bağlamda Azerbaycan 2011 yılından bu yana Bağlantısızlar Hareketi'nin (Non-Aligned Movement-NAM) üyesidir. Askeri bloklara katılmama anlayışına dayanan NAM, Eylül 1961'de Belgrad Konferansı'nda yirmibeş devlet tarafından resmen kurulmuş ve Azerbaycan 2019 yılından beri NAM'ın başkanlığını yürütmektedir. Devlet, uluslararası ilişkilerde hareketin amaç ve ilkelerini desteklemektedir. Azerbaycan hükümeti, bağlantısızlık politikasını coğrafî konumunun bir zorunluluğu olarak nitelendirmiştir. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hikmet Hacıyev'e göre; bölgenin jeopolitik gerçekleri, Bakü'yü çok yönlü bir dış politika izlemeye ve çeşitli bölgesel ve küresel aktörlerle yakın ilişkiler geliştirmeye zorlamaktadır (Atlantic Council, 2019).

Rusya ile İlişkiler

Rusya, Azerbaycan dış politikasında süreklilik arz eden bir faktör ve belirleyici bir aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Rusya'nın Güney Kafkasya'yı kendi nüfuz alanı olarak görmesi, Azerbaycan'ın bağımsız dış politika yürütmesini önemli ölçüde sınırlayan ve zorlaştıran temel unsurlardan biridir. Bu doğrultuda Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerinde açık bir karşı durma ve doğrudan çatışmadan her zaman bilinçli olarak kaçınmış, doğrudan meydan okuma yerine, ilişkileri yönetme ve kontrol altında tutmaya dayalı bir tutum benimsemiştir. Bu yaklaşımla Azerbaycan'ın Rusya'yı tamamen dışlamaktan ziyade, ilişkilerini belirli sınırlar içinde tutmayı hedefleyen bir denge anlayışı geliştirdiği görülmektedir.

Moskova'nın post-Sovyet coğrafyaya yönelik genel stratejisinin bir parçası olarak, Güney Kafkasya, Rus dış politikasında jeostratejik bir tampon bölge olarak konumlandırılmaktadır.

Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın ilk dönem politikasının iç siyasi ve ekonomik krizler ile sürdürüldüğü dönemde bile, Güney Kafkasya'nın Rus stratejik düşüncesi açısından önemi ortadan kalkmamıştır. Aksine Moskova açısından bu bölge kaybedilmiş etki alanı olarak algılanmış ve zamanla bu alanın yeniden kontrolünün sağlanması temel dış politika hedeflerinden biri haline gelmiştir (Cornell, 2011, s. 339-358). Rusya'nın Güney Kafkasya'yı kontrol etmek istemesinin başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir:

a. Güney bölgesine daha kısa ve stratejik olarak önemli bir güzergâh üzerinden ulaşarak bölge üzerindeki denetimini artırmak ve bu sayede küresel boyutta güçlü bir aktör olduğu iddiasını pekiştirmek,

b. Türkiye ve İran'ın doğu ve kuzeydoğu'ya yönelik siyasi hamlelerini dengeleyerek; bu ülkeler aracılığıyla Rusya sınırlarına tehdit olabilecek diğer devletleri sınır hattından uzak tutmak,

c. Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan etnik toplulukların ayrılıkçı hareketlerini kontrol altında tutarak, ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik tehditleri azaltmak,

d. Tüketici ülkelerin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını sürdürmek veya artırmak adına, alternatif enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaşmasını yavaşlatmak veya tamamen engellemek,

e. Karadeniz ve Hazar havzalarında sahip olduğu jepolitik avantajı güçlendirerek, etkinliğini artırmak ve sürdürmek,

f. Küresel güç statüsünü desteklemek hedefi doğrultusunda Kafkasya bölgesindeki askerî varlığını devam ettirmek,

g. Tarihsel imparatorluk mirasının yaattığı psikolojik etki ve inançla, büyük güç olma hedefi doğrultusunda, Kafkasya bölgesindeki etkisinin zayıflamasını engellemeye çalışmak (Aslanlı, 2013, s. 17-18).

Dağlık Karabağ meselesi, Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Azerbaycan-Ermenistan çatışmalarının ilk dönemlerinde Rusya, her iki ülke üzerinde etkisini sürdürmeye çalışmı; çatışmanın çözüm sürecini bir nevi kontrolü altında tutarak bölgedeki belirleyici aktör rolünü sürdürmeyi amaçlamıştır. Nitekim bölgede güvenliğin sağlanması ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çatışmanın barışçıl yollarla çözümünün büyük güçlü aktörlerin (özellikle Rusya'nın) tutumlarına bağlı olduğu görülmekteydi. Rusya AGİT Minsk Grubu eş başkanlarından birisi olmasına karşılık, çatışmanın çözümünde herhangi bir ilerleyiş görülmemiştir

(Neciyev ve Gasımlı, 2022, s. 143). Dolayısıyla bu durum, sorunun kalıcı çözümünden ziyade Rusya'nın arabulucu rolünü sürekli kılan bir denge durumunun devamının sağlanmasını teşvik etmiştir.

Tarihsel dönemde Azerbaycan açısından Rusya ile ilişkiler, hem zorunlu hem de riskli bir boyut taşımıştır. Bir yandan Rusya ile açık bir karşıtlık güvenlik ve siyasi istikrar yönünden ciddi tehditler doğurabilecekken; diğer yandan aşırı bağımlılık, Azerbaycan'ın egemenliğini ve dış politika bağımsızlığını zedeleme potansiyeli taşımıştır. Bu ikilem, Azerbaycan'ın dış politikasında Rusya'ya yönelik yaklaşımında hassas ve temkinli davranmasına yol açmıştır (Cornell, 2011, s. 339-358). Nitekim, Azerbaycan Rusya ile ilişkilerde sadece gerilimi önlemeye odaklanmamakta, aynı zamanda stratejik iletişim kanallarını da açık tutmaya çalışmaktadır. Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT'ye) üye olması, enerji ve ulaşım sektörlerinde Moskova ile koordinasyon, bunun bazı örnekleridir. Buna ek olarak Azerbaycan, askeri egemenliğini korumaya çalışmakta, Rusya önderliğindeki Kolektif Güvenlik Teşkilatı (CSTO) gibi askeri yapılara katılmamaktadır (Guliyeva, 2025, s. 37).

Rusya'nın enerji politikaları da iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya, Hazar enerji kaynaklarının ihracat yolları üzerinde etki kurmayı ve artırmayı stratejik bir öncelik olarak görerek; Azerbaycan'ın Batı destekli enerji projeleri geliştirmesini kendi bölgesel çıkarlarına yönelik bir meydan okuma olarak algılamıştır. Azerbaycan ise buna karşılık, Batı ile kurduğu ilişkilerde Rusya faktörünü göz ardı etmemekle birlikte, özellikle enerji politikalarını Rusya'ya tamamen bağımlı hale gelmeden çeşitlendirmeye ve bu alanda abağımsız manevra alanı yaratmaya çalışmıştır (Cornell, 2011, s. 339-358).

2000'li yıllar Rusya'nın dış politikasında daha merkeziyetçi ve iddialı bir çizgiye yöneldiği dönemler olmuştur. Bu dönemde Rusya, Güney Kafkasya'daki etki alanını yeniden tesis etmek amacıyla daha kararlı adımlar atarak; siyasi, ekonomik ve askeri araçları birlikte kullanmaya başlamıştır. Azerbaycan, Rusya'nın bu yeni dış politika davranışı karşısında daha dikkatli bir dengeleme stratejisi geliştirmek durumunda kalmıştır. Rusya'nın dış politika yönelimindeki bu değişiklikler, iki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretlerin artmasıyla birlikte, ikili ilişkilerde ve işbirliğinde yeni bir olumlu dönemi başlatmıştır. İki ülke arasında stratejik ortaklık ve işbirliklerine dair çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Nitekim Azerbaycan, Güney Kafkasya'da Rusya'nın bir numaralı ticaret ortağıdır. Bu bağlamda Rusya'nın Azerbaycan'a yaptığı doğrudan yatırımlar,

1990'lara kıyasla neredeyse on yedi kat artmıştır. Buna karşılık Rusya da petrol dışı sektörde Azerbaycan'ın bir numaralı ticaret ortağıdır. İki ülke arasında aynı zamanda sadece eğitim ve öğretim faaliyetlerine değil, aynı zamanda silah ticareti ve askeri desteğe dayanan askeri işbirliği mevcuttur (Makili-Aliyev, 2013, s. 4-5).

Azerbaycan'ın üzerindeki Rusya etkisi, yalnızca doğrudan baskı araçlarından ibaret değildir. Ticaret, göç, enerji ve güvenlik alanlarındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri de Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki dolaylı etki kapasitesini artırmasına karşın Azerbaycan, bu bağımlılık ilişkilerinin tek yönlü hale evrilmemesi için özen göstermiş ve alternatif ortaklıklar geliştirerek Rusya'nın hareket alanını sınırlamaya ve dengede tutmaya çalışmaktadır. Rusya'nın bahsi geçen dolaylı etkilerinin Azerbaycan'ın iç siyaseti üzerindeki etkilerinden de bahsetmek gerekmektedir. Nitekim Rusya, bölgedeki rejim istikrarını da kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmekte; bu bağlamda siyasi değişim veya Batı yanlısı dönüşümlere temkinli yaklaşmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan dış politika tercihlerini şekillendirirken iç siyasi istikrarını da dikkate alan bir tutum benimsemektedir (Cornell, 2011, s. 339-258). Örnek olarak; Ukrayna gibi Batı'ya yönelmek veya Gürcistan gibi Batı ve NATO ile bütünleşmek, Rusya tarafından sert bir tavırla karşılanacak ve Rusya'da yaşayan iki milyon Azerbaycanlı işçinin sınır dışı edilmesine yol açacaktır. Ermenistan'ın yaptığı gibi Rusya'ya bağımlı hale gelmek ise, bağımsızlık hareketi için bu zamana kadar yapılmış tüm fedakarlıkların boşa gitmesi, Azerbaycan'ın Rusya kontrolü altında kalmaya ve Avrupa entegrasyonundan uzak kalmaya mahkum olması anlamına gelecektir (Mammadov, 2022, s. 516). Tüm bunlar göz önüne alınırsa; Azerbaycan'ın Rusya ile olan ilişkilerinde hayati önem taşıyan konular şöyle sıralanabilir:

- Rusya'nın genel olarak Kafkasya bölgesindeki etkisi ve daha özel bağlamda Karabağ sorunu ile doğrudan ilgili olması,
- Rusya'da 2 milyondan fazla Azerbaycanlının yaşıyor olması,
- Azerbaycan'ın ekonomi politikasında Rusya'nın yeri,
- Azerbaycan'ın BDT üyeliği (Mammadov, 2022, s. 516-517).

Genel olarak Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik politikasının ne düşmanca ne de tam anlamıyla işbirlikçi bir çerçeve ele elınmayacağı görülmektedir. İlişkiler sürekli müzakere, karşılıklı sınama ve güç dengesi arayışı üzerinden şekillenmekte, Rusya Azerbaycan'ı tamamen kaybetmek istememekte; Azerbaycan ise Rusya'yı karşısına almadan dış politikasında

bağımsızlığını korumaya çalışmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin yapısal bir gerilimi barındırdığı ve bu gerilimin, tarafların çıkarları örtüştüğü alanlarda işbirliğini mümkün kılacağını; çatıştığı alanlarda ise kontrollü bir rekabeti beraberinde getireceğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede Azerbaycan'ın dış poliyikası, Rusya'yı dengelemeye yönelik bilinçli ve uzun vadeli bir stratejik yaklaşım olarak şekillenmektedir (Cornell, 2011, s. 339-358).

Türkiye ile İlişkiler

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin temeli, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından atılmış ve Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Buna ek olarak Türkiye, Azerbaycan ile ilişkilerini siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanları kapsayan projelerle güçlendirmiştir (Makili-Aliyev, 2013, s. 4). Bu doğrultuda, Azerbaycan'ın uluslararası meşruiyeti açısından Türkiye, önemli bir destek kaynağı olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanmış ve kurumsallaşma yönünde daha yeni adımlar atmaya başlayan Azerbaycan için bu dönemde Türkiye, yalnızca diplomatik bir ortak olmanın ötesinde, aynı zamanda Sovyet sonrası dünyaya açılan bir kapı işlevi görmüştür. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde siyasal ve stratejik hesapların her zaman belirleyici olduğunu vurgulamakla birlikte; ilişkilerin bu kadar hızlı gelişmesinde tarihsel ve kültürel faktörlerin önemli rol oynadığının altını çizmek gerekir. Nitekim tarihsel bağlar, etnik yakınlık, ve ortak dil gibi kimlik temelli faktörler, iki ülke arasındaki ilişkileri diğer ikili ilişkilerden ayıran bir zemin oluşturmuştur (Cornell, 2011, s. 359-392). Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hikmet Hacıyev, Türkiye ile ilişkilerin özel bir önem taşıdığını belirtmiştir. Bu çerçevede milli lider Haydar Aliyev'in "Tek millet, iki devlet" sözünü vurgulayan Hikmet Hacıyev, bu sözün iki ülke halkları arasındaki tarihi bağlardan ve işbirliği mirasından doğduğunu; ikili ilişkilerin geleceği için önemli bir çerçeve oluşturduğunu belirtmiştir (İsmailzade ve Miskovic, 2020).

Azerbaycan'ın 1990'lı yıllardaki iç istikrarsızlığı ve Karabağ savaşı, Türkiye ile olan ilişkilerin gelişiminde doğrudan etkili olmuştur. Türkiye Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü açık biçimde ifade etmiş ve desteklemiştir. Bu bağlamda Ermenistan ile sınırını kapatan Türkiye, bu desteği somut bir biçimde göstermiş ve Azerbaycan'ı Ermenistan'a karşı yarı abluka kurmasında desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye tarihsel süreçte Azerbaycan'ın askeri kapasitesini güçlendirmesine yardımcı olmuştur. Binlerce Azerbaycanlı subay ve astsubay Türkiye'de askeri eğitim almıştır (Makili-Aliyev, 2013, s. 4). Buna rağmen Türkiye, Azerbaycan adına doğrudan

askeri bir müdahalede bulunmayarak bölgesel dengeleri gözeten bir tutum benimsemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı desteğin sınırlarının bu dönemde belirginleştiğini söylemek mümkündür. Azerbaycan da aynı şekilde, Türkiye'nin bölgesel güç konumu ve Batı ile olan ilişkilerinde kendisi açısından hem fırsatlar hem de potansiyel riskler barındırdığının farkında olmuş, dolayısıyla Türkiye ile yakın ilişkilerini sürdürmeye devam ederken, bu yakınlığın kendi dış politika bağımsızlığını sınırlamasına izin vermemeye özen göstermiştir (Cornell, 2011, s. 359-392). Genel olarak askeri ve güvenlik alanlarındaki işbirliği incelendiği zaman, Türkiye'nin Azerbaycan ordusunun modernizasyonu ve eğitiminde büyük rol üstlendiği görülmektedir. Fakat bu bir NATO ülkesi olan Türkiye ile yakın işbirliği, Azerbaycan'ın NATO'ya üyeliği gibi bağlayıcı yükümlülükler altına girmesi anlamına gelmemiştir. Azerbaycan, Türkiye ile askeri alanlardaki işbirliğini, Rusya'yı doğrudan karşısına almayacak bir denge içinde sürdürmüştür (Cornell, 2011, s. 359-392).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en somut ve stratejik boyutunu enerji politikaları oluşturmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars ve Bakü-Tiflis-Erzurum projeleri, ikili ilişkilerin sadece ekonomik değil aynı zamanda stratejik bir ortaklığa dönüşmesine katkı sağlamıştır. Bu projeler sayesinde Azerbaycan, Rusya'ya bağımlı olmadan enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma imkânı elde etmiş, Türkiye de bu süreçte transit ülke konumunu güçlendirmiştir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki enerji ilişkileri sadece ekonomik değil, bölgesel siyasete de önemli bir anlam yüklemiştir. TANAP projesi, Türkiye'nin enerji merkezi olma politikasına uygun olarak bu işbirliğinin öne çıkan unsurlarından biridir. TANAP, aynı zamanda Azerbaycan'ın Avrupa pazarına erişimi için önemli bir "kapı" hizmeti de vermektedir. Ayrıca STAR Rafineri ve SOCAR'ın Türkiye'de yürüttüğü yatırımlar (SOCAR Turkey Energy, Petkim) enerji sektöründe ekonomik entegrasyonu güçlendirmiştir. Bu işbirliği sadece karşılıklı ekonomik faydalarla sınırlı kalmamış, bunun çok ötesinde her iki devletin bölgesel politikalarının koordinasyonunu pekiştirerek Güney-Kafkasya-Anadolu enerji ekseninin oluşmasına zemin oluşturmuştur (Guliyeva, 2025, s. 36). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji alanındaki işbirliğinin ulaştığı düzey, uzmanlar tarafından klasik 'düşük politika' çerçevesinden çıkarak 'yüksek politika' alanına evrildiği şeklinde değerlendirilmektedir (Makili-Aliyev, 2013, s. 4). Bununla birlikte, bahsi geçen ileri seviyeli enerji işbirliği, Azerbaycan açısından dikkatle yönetilmektedir. Enerji projelerinde Azerbaycan'ın Türkiye ile çok yakın çalışmasına rağmen, karar alma süreçlerinde kendi çıkarlarını

ön plana almış ve çok taraflı bir yaklaşım belirlemiştir. Bu durum, ilişkilerin eşitlik temelinde yürütülmesi açısından mevcut olan hassasiyeti yansıtmaktadır (Cornell, 2011, s. 359-392).

Eylül-Kasım 2020 yılında gerçekleşen ve literatüre İkinci Karabağ Savaşı olarak yerleşen çatışma, sadece Azerbaycan-Ermenistan arasındaki askeri dengenin değişmesi değil, bununla birlikte Güney Kafkasya'daki jeopolitik güç dağılımının da yeniden şekillenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Azerbaycan lehine büyük bir dönüşümün yaşandığı Dağlık Karabağ sorununda; işgal altında olan topraklarının büyük bir kısmı Bakü'nün kontrolüne geçmiştir. Bu süreçte, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek hem savaşın seyrini ve sonucunu belirleyen temel faktörlerden biri olmuş, hem de ikili ilişkilerde kritik bir dönüm noktası olmuştur (Ateş ve Kılıç, 2025, s. 27). Bu bağlamda uzun süre sembolik bir düzeyde kalan bir çerçeve sunan "Bir millet, iki devlet" söylemi, İkinci Karabağ Savaşı ile birlikte ilk kez somut, askeri ve stratejik bir gerçekliğe dönüşmüştür. Eraslan ve Özdemir, bu dönüşümün artık yalnızca duygusal bir boyut ya da kimlik temelli bir yaklaşım olmaktan çıktığını, çok boyutlu ve kurumsallaşmış bir ittifakın inşasının temellerini attığını ileri sürmüştür (2021, s. 328-331).

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek, sadece diplomatik beyanlarla sınırlı kalmamış; savunma sanayii işbirlikleri, ortak tatbikatlar, askeri eğitimler ve sahada etkili olan İHA/SİHA teknolojileriyle daha ileri bir seviyeye taşınarak somutlaşmıştır. Nitekim savaşın seyrini belirleyen en önemli unsurlardan biri de Türk yapımı insansız hava araçları olmuştur. Bu teknolojik üstünlük, Azerbaycan'a askerî avantaja ek olarak psikolojik açıdan da önemli düzeyde avantaj sağlamıştır. Bu durum "bir millet iki devlet" söyleminin ilk kez askerî kapasite ve stratejik eşgüdümle desteklenen bir ittifaka dönüştüğünü ve Azerbaycan'ın güvenlik ve dış politika tercihlerine yön veren işlevsel bir çerçeve olarak somutlaştığının göstergesidir. Türkiye'nin bu süreçteki tutumu, Güney Kafkasya'daki geleneksel güç algılarını da değiştirmiş ve bölgede yeni bir güç dengesinin oluşmasının zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin desteğiyle Rusya'nın izni olmadan Karabağ sorununun çözülmeyeceğine ilişkin kanaatin aşındığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin sahada ve daha sonra imzalanan anlaşma ile masada etkili bir aktör olarak rol alması, bölgesel dengelerde kalıcı değişimlere işaret etmekte ve Azerbaycan'ın dengeleme siyasetinde Türkiye'nin vazgeçilmez bir konumda yerleştiğini açıkça ortaya koymaktadır (Eraslan ve Özdemir, 2021 s. 328-331; Ateş ve Kılıç, 2025, s. 27-50).

İran ile İlişkiler

İran coğrafi ve demografik bağlamda Azerbaycan'a yakın bir ülkedir. Azerbaycan'ın güneyinde geniş bir coğrafyayı kapsayan ve önemli sayıda Azerbaycanlı nüfusu barındıran bir devlet olarak konumlanan İran ile ilişkiler, sade bir sınır komşuluğu ilişkisinden farklıdır. Aynı zamanda, İran'daki Azerbaycan nüfusunun varlığı, iki ülke arasındaki ilişkilerin ve bağların etnik ve tarihsel seviyede sorgulanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu durum, dıplomatik ilişkilerin boyutunu sürekli olarak değiştirmiş ve zaman zaman iki ülke arasında hassasiyetlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Cornell, 2011, s. 318-338).

Bağımsızlığını kazandığı 1991 sonrası dönemde, Azerbaycan'ın dış politika tercihleri, İran'ın bölgesey hedefleriyle genellikle uyumlu olmamış dolayısıyla ikili ilişkilerde belirli dönemlerde güvensizlik ve istikrarsızlık unsurları yoğun olarak hissedilmiştir. Azerbaycan'ın Batı ile ekonomik ilişkiler geliştirme adımları ve güvenlik kaygıları, İran açısından dikkatle izlenmiştir. Bu çerçevede İran, bölgesel rekabet ortamında kendi ulusal çıkarlarını korumaya çalışırken, Azerbaycan'ın jeopolitik tercihlerini de dikkatle takip etmiştir. Azerbaycan'ın özellikle Karabağ sorunu konusundaki hassasiyetleri ve toprak büyünlüğü konusundaki istikrarlı duruşu, İran tarafından hem bir güvenlik konusu hem de istikrarsızlığın temel kaynağı olarak görülmüştür. İki ülke arasında Hazar enerji kaynaklarının ticareti ve transit hatların kullanımı gibi konular ekonomik alanda belirli düzeyde işbirliği yaratmışsa da, bu işbirliği siyasal alanlardaki güvensizlik dinamiklerini tamamen ortadan kaldırmamıştır, güvensizlikleri dengeleme hususunda sınırlı bir etki yaratmıştır (Cornell, 2011, s. 318-338).

Genel çerçeve ele alındığında, İran ile ilişkilerin fazlasıyla kamaşık olduğu görülmektedir. Nitekim İran'ın Ermenistan'a askeri-siyasi yakınlığı ve Azerbaycan'ın Türkiye ve İsrail ile artan ortaklığı, Bakü-Tahran ilişkilerini zaman zaman gerginleştirmektedir. Buna rağmen Azerbaycan, İran ile dini, kültürel ve ekonomik bağlarını dikkate alarak bu ilişkileri tamamen zedeleyecek tercihler yapmamaya özen göstermektedir. Bu bağlamda Azerbaycan, Batı ile ilişkilerinde, NATO ile işbirliği programlarına katılmamakta, AB ile güvenlik diyalogları yürütmesine karşın askeri bloklara katılmamaktadır. Bu dış politika davranışı, Azerbaycan'ın dengeli ve tarafsız kalarak, bölgede istikrarlı bir aktör olarak bulunma isteğinin bir göstergesidir (Guliyeva, 2025, s. 39).

İsrail ile İlişkiler

Azerbaycan, bağımsızlık sonrası dönemde benimsediği dış politikada çok yönlülük ve dengeleme stratejisinin dikkat çeken bir diğer noktası İsrail ile geliştirdiği ilişkilerdir. Bu ilişki, savunma teknolojileri, güvenlik ve enerji alanlarında şekillenen, çıkar temelli bir işbirliği üzerine kurulmuştur. Azerbaycan açısından İsrail, klasik bir müttefikten çok, savunma sanayii, istihbarat ve askeri modernizasyon alanında sağladığı katkılardan dolayı stratejik değeri yüksek bir ortak olarak görülmektedir. Bu işbirliği, Karabağ meselesinde Azerbaycan'ın askeri kapasitesini artırması ve manevra alanını genişletmesine katkı sağlaması bakımından önemlidir (Cornell, 2011, s. 239-247). Bu bağlamda İkinci Karabağ Savaşı'nda özellikle insansız hava araçları ve elektronik savaş teknolojileri alanındaki işbirliği önemli sonuçlar vermiştir (Guliyeva, 2025, s. 37).

Azerbaycan, İsrail ile ilişkilerini açık bir ittifak ya da ideolojik yakınlaşma olarak beyan etmenin aksine; bu ilişkiyi bilinçli olarak sınırlı göstermekte ve kontrollü bir düzlemde yürütmektedir. Bu dikkatli yaklaşımın sebebi; başta İran olmak üzere bölgesel hassasiyerleri göz önüne alan dengeleyici siyasetinin bir parçası olmasıdır. Bu bağlamda Azerbaycan, İsrail ile geliştirilen enerji ve savunma temelli işbirliği yoluyla dolaylı bir dengeleme kapasitesi elde ederken, İran ile de doğrudan bir cepheleşmeden kaçınmıştır. Dolayısıyla ikili ilişkilerin, Azerbaycan'ın dış politikasında açık bir meydan okumaya dayanmayan; bunun aksine asimetrik ortaklıklar vasıtasıyla güvenliği artırmayı hedefleyen etkili bir dengeleme aracı işlevi gördüğünü söylemek mümkündür (Cornell, 2011, s. 239-247).

Batı ile İlişkiler

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası izlediği çok yönlü ve dengeleyici dış politika stratejisinin bir boyutunu da Batı ile ilişkiler oluşturmaktadır. Azerbbaycan'ın dış politikasında Batı ile ilişkiler önemli bir boyutu oluştursa da bu ilişkiler bilinçli biçimde sınırlandırılmıştır. Cornell'e göre (2011, s. 392-426), Azerbaycan, Batı'yı ne tam anlamıyla bir güvenlik sağlayıcısı olarak ne de normatif bir yönelim merkezi olarak konumlandırmamıştır. İki taraf arasındaki ilişkiler esas olarak enerji, ekonomi ve uluslararası meşruiyet boyutlarında gelişmiştir. ABD ve AB açısından, Hazar enerji kaynaklarının Rusya dışı güzergâhlarla Batı'ya taşınması, Azerbaycan'ı stratejik bir ortak hâline getirmiştir. Fakat bu stratejik önem ve ortaklık, Azerbaycan'a Batı tarafından Karabağ meselesi bağlamında somut güvenlik garantileri sunmamıştır. Bu durum Azerbaycan'ın Batı ile ilişkilerini pragmatik fakat sınırlı ve dikkatli bir çerçevede yürütmesine

sebep olmuştur. Batı'nın Azerbaycan'a yönelttiği insan hakları ve demokratikleşme konusundaki talepler, Bakü tarafından çoğu zaman egemenlik hassasiyetleriyle çatışan ve iç meselelere müdahele eden dış baskılar olarak algılanmış ve bu durum Azerbaycan açısından ilişkilerde mesafeli bir tutumu pekiştirmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı Azerbaycan, Batı ile ilişkilerini derinleştirirken iç siyasal düzenini ve dış politika özerkliğini bu ilişkilere bağımlı kılmaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın Batı'ya yönelimi ve kurduğu ilişkiler, dış politikasında Rusya ve İran karşısında açık bir saflaşma yaratmayacak şekilde, aynı zamanda Bakü'nün manevra alanını genişleten tamamlayıcı ve sınırlı bir dengeleme unsuru olarak işlev görmüştür (Cornell, 2011, s. 392-426).

Sonuç olarak Azerbaycan-Batı ilişkileri, enerji temelli fakat güvenlik açısından kısıtlı ve karşılıklı beklentilerin hiçbir zaman tam olarak örtüşmediği bir ortaklık olarak şekillenmiştir. Nitekim Azerbaycan Batı ile ilişkilerinde NATO ile işbirliği programlarına katılmış, AB ile güvenlik diyalogları yürütmüş ancak askeri bloglara katılmamıştır. Dolayısıyla Azerbaycan bu politika davranışı ile dengeli ve tarafsız kalma, aynı zamanda bölgede istikrarı sürdürme isteğini açıkça göstermektedir (Guliyeva, 2025, s. 37).

5. Azerbaycan'ın Dengeleme Siyasetinin Başarıları ve Sınırları

Azerbaycan'ın uyguladığı dengeleme stratejisinin istisnasız en belirgin başarısı, enerji kaynaklarını dış politika aracı olarak etkin bir şekilde kullanabilmesidir. TANAP, TAP ve Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi projeler sayesinde Azerbaycan, Rusya dışı enerji güzergâhlarının merkzine yerleşmiş ve Batı ile yapısal bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşturulmuştur. Bunun sonucunda, Azerbaycan hem Batı ile ilişkilerini geliştirmiş, hem de Rusya ile doğrudan çatışmaya girmeden ve karşı karşıya gelmeden hareket etme imkânı elde etmiştir. Uyguladığı enerji diplomasisi, Azerbaycan'a sadece ekonomik kazanç getirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkeyi Avrupa enerji güvenliğinin tamamlayıcı bir aktörü haline getirmiştir. Azerbaycan'ın askeri ittifaklara dahil olmadan güvenlik ortaklıkları kurması, dengeleme siyasetinin bir diğer önemli başarısıdır. Bu bağlamda Azerbaycan, CSTO gibi Rusya merkezli güvenlik yapılarının dışında kalmış, bununla birlikte NATO ve Batı ile ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Yine aynı şekilde İsrail ve Türkiye ile askerî-teknolojik işbirliğini de derinleştirmiştir. Özellikle bölgede yeni güç dengesi ortaya çıkaran 2020 İkinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan'ın bu esnek güvenlik yaklaşımının sahadaki etkinliğini göstermektedir (Guliyeva, 2025, s. 31-42).

Bununla birlikte, Azerbaycan'ın dengeleme siyasetinin sınırları da bulunmaktadır. Özellikle post-Sovyet coğrafyada Rusya'nın hem askeri hem de siyasi varlığının devam etmesi, Azerbaycan'ın hareket alanını belirli oranda sınırlandırmaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan, Batı ile ilişkilerinde ihtiyatlı bir tutum ile Moskova ile ilişkilerinde dengeyi korumayı hedeflemektedir. Bu durum Azerbaycan'ın güvenlik konusunda tam olarak otonom bir özgürlük kurmasını engelleyen bir faktör olarak varlığını sürdürmektedir. İran ile ilişkiler de aynı şekilde Azerbaycan'ın dengeleme siyasetinin kırılgan boyutlarından birini oluşturmaktadır. İki ülke arasındaki etnik hassasiyetler, İran'ın Ermenistan ile yakın ilişkiler geliştirmesi, Azerbaycan'ın İsrail ve Türkiye ile yakınlaşması, Bakü-Tahran hattında güvensizliğin sürmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan'n yürüttüğü dengeleme siyaseti, doğrudan çatışmadan kaçınarak ulaştırma ve ekonomik alanda işbirliğini ön planda tutmaya çalışması, uzun vadede belirsizliği içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın yürüttüğü dengeleme siyasetinin başarısı büyük ölçüde ülkenin iç istikrarı ve ekonomik çeşitlendirme kapasitesine bağlıdır. Azerbaycan'ın yalnızca enerji gelirlerine yüksek bağımlılığı, küresel piyasalardaki fiyat dalgalandırmalarına karşı ülkeyi kırılganlaştırmaktadır. Dolayısıyla ekonomik reformlara yeterince önem verilmemesi ve reformların yavaşlaması veya sosyal kalkınmanın sınırlı kalması, Azerbaycan'ın bölgesel güç iddiasını zayıflatabilecektir. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın dengeleme siyasetini sadece dış politika araçlarıyla değil, iç kapasitesiyle de desteklemesi gerekmektedir (Guliyeva, s. 31-42).

6. Sonuç

Bu çalışmada, Rusya'nın belirleyici olduğu bir bölgede, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış politikasını dengeleme siyaseti çerçevesinde ele alarak, küçük ve orta ölçekli devletleri bu tarz yapısal baskı koşulları altında dış politikada nasıl sınırlı fakat başarılı bir stratejik özerklik üretebildiğini tartışmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın dış politika davranışlarının ne klasik ittifak teorileri gibi kalıcı ve simetrik ortaklıklarla ne de büyük güçlere yönelik uyum modelleriyle (bandwagoning) açıklanamadığı savunulmaktadır. Azerbaycan örneği ile bu tarz bir dengelemenin sadece askeri ittifaklarla değil, seçici güvenlik ortaklıkları, enerji politikası ve çok boyutlu diplomasi yoluyla uygulanan dinamik bir süreç olduğu savunulmaktadır.

Çalışmada dikkat çekilen bir diğer husus ise Azerbaycan'ın Rusya'nın valığına rağmen uyguladığı dengeleme siyaseti ve yürütebilmesinde etkili olan Türkiye ile kurduğu ilişkilerin

oynadığı roldür. Bu bağlamda "Bir millet iki devlet" söylemi, yalnızca kimlik temelli bir yakınlık ve sembolik ifade olmanın ötesinde, Azerbaycan'ın dengeleme stratejisinde işlevsel bir dış politika aracı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ile kurulan özgün müttefiklik ilişkisi, Azerbaycan'a Rusya ile doğrudan cepheleşmeye girmeden askeri kapasitesini artırarak diplomatik manevra alanını genişletmesi fırsatını yaratmıştır. Bu durum, normatif ve tarihsel bağlamın belirli koşullar altında dengeleme siyasetine tamamlayıcı bir katkı sunabileceğini göstermek noktasında önemlidir.

Bahsedilen başarılara rağmen, Azerbaycan'ın uyguladığı bu dengeleme stratejisinin uzan vadede mutlak ve sürdürülebilir olduğunu söylemek zordur. Rusya'nın Güney Kafkasya'daki devam eden siyasal ve askerî varlığı, İkinci Karabağ savaşı sonrası bölgedeki güvenlik düzeninin değişmesi ve bölgesel güç dengelerinin asimetrik yapısı Azerbaycan'ın dış politika bağımsızlığını sınırlamaya devam etmektedir. Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere Azerbaycan'ın enerji gelirlerine yüksek derecede bağımlı bir ekonomik yapıya sahio olmadı, Batı ile olan ilişkilerde mevcut güvenlik sorunları ve İran ile ilişkilerde olan hassas denge Azerbaycan'ın dengeleme siyasetindeki sınırlılıkları oluşturmaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan'ın dış politikasında uyguladığı dengeleme pratiğini başarı ile sınırlılık arasında değerlendirmek gerekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, dengeleme siyasetinin küçük ve orta ölçekli devletler için sadece hayatta kalmaya yönelik bir tepki olmadığını, aksine sınırlı koşullar altında özerklik inşa etmeye yönelik ve bunu yaparken araç çeşitliliğine dayanan stratejik bir çerçeve olduğunu Azerbaycan örneği üzerinden açıklamayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Aslanlı, A. (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*. EkoAvrasya Yayınları.

Ateş, A. Kılıç, H. (2025). Military Assistance and Alliance Deepening in the Nagorno-Karabakh Wars: The Türkiye-Azerbaijan Case. *Lectio Socialis*, 9(1), 27-50. https://doi.org/10.47478/lectio.1780215

Atlantic Council. (2019, Haziran 11). *A Conservation with Hikmet Hajiyev* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=JFC2hOVh-yQ

Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan Since Independence.* Routledge.

Eraslan, F. Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları,* 129(255), 315-334.

Feyziyeva, G. (2017). Azerbaijan in the South Caucasus Policy of Great Powers. *American History and and Politics,* (4), 151-160.

Goh, E. (2008). Great Powers and Hierarchial Order in Southeast Asia: Analyzing Regional Security Strategies. *International Security,* 32(3), 113-157.

Guliyeva, G. M. (2025). Azerbaijan in the Post-Soviet Space: Regional Power and Geopolitical Strategies. *International Journal of Artifical Intelligence,* 5(7), 31-42.

İsmailzade, F. Miskovic, D. K. (2020, Ağustos). *Strategic Equilibrium: Azerbaijan's Foreign Policy* [Röportaj]. Baku Dialogues.

Makili-Aliyev, K. (2013). Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West. *Istituto Affari Internazionali,* 13(5), 1-13.

Mammadov, A. (2022). Analysis of the Foreign Policy of Azerbaijan in the Perspective of Neorealist Theory: In the Example of the Karabakh Problem. *Journal of Eastern European and Central Asian Research,* 9(3), 513-520.

Neciyev, E. Gasımlı, T. (2022). Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası Kapsamında Azerbaycan ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2020). *Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi,* 3(2), 141-149.

Scweller, R. L. (1994). Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In. *International Security,* 19(1), 72-107. https://doi.org/10.2307/2539149

Scweller, R. L. (1997). New Realist Research on Alliances: Refining, Not Refuting, Walt'z Balancing Proposition. *The American Political Science Review,* 91(4), 927-930.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics.* Addison-Wesley Publishing Company.

Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances.* Cornell University Press.